1910 (19)

n. 10-12

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

Directori: C. STERE şi Dr. I. CANTACUZINO

VOLUMUL XIX

ANUL V

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Str. Golia No. 52

1910

ISTORIA şi GEOLOGIA

(urmare)

III

Geologia ca şi istoria nu poate deci fi o ştiinţă de legi în felul Mecanicei, Astronomiei, Fizicei, Chimiei, Psicologiei sau Sociologiei. Nici una, nici alta nu are putinţa de a formula legi de producere ale fenomenelor pe care le înregistrează, nici acea de a prevedea fenomenele ascunse încă în sînul viitorului. Precum Istoria nu poate prezice un eveniment ce se va întîmpla mîni, tot aşa de peste putinţă ar fi fost unor geologi, presupunînd că ei ar fi existat în epocele geologice, de a prezice bunăoară că Europa mai toată era să fie acoperită de un strat de ghiaţă în epoca ce-i poartă numele.

Această propoziţie, că Geologia nu poate fi o ştiinţă de legi poate să ridice o adevărată furtună in lumea reprezentanţilor ştiinţilor pozitive. De aceea şi voim să lămurim bine cum înţelegem noi a tăgădui Geologiei această însuşire.

Mai întâi Geologia nu se îndeletniceşte numai cu istoria pămîntului; dar cum am arătat şi mai sus, şi cu constituirea lui actuală. Ea ar putea deci, din acest punct de vedere, să fie şi o ştiinţă de repeţire a faptelor ce această constituire înfăţişază, şi deci formula aceste fapte de repeţire în legi. Din nenorocire însă, chiar sub acest raport, Geologia care, ce e drept, este o ştiinţă încă foarte tînără, nu se află în mai bune condiţii decît Meteorologia, întrucît după cum aceasta din urmă nu poate formula legile ploaei, a frigului, a căldurii sau a timpului frumos, nici Geologia nu ştie să afle pe acele ale eruperilor vulcanice sau ale cutremurelor de pămînt, a căror prevedere ar fi cu toate aceste atît de folositoare omenirii. Dar dacă Geologia nu a ajuns încă să

descopere legile fenomenelor sale de repeţire, în principiu putinţa de a ajunge la ele nu este exclusă.

Geologia însă se razimă, cum am văzut, pe o reţea de legi astronomice, fizice, chimice şi mecanice a căror lucrare manifestată în cursul timpului prin condiţii pururea neasemănătoare, a produs seria fenomenelor geologice. Aşa bunăoară constituirea originară a pămîntului este datorită unor legi de caracter mecanic. Tot aceste legi fac să inducem fluiditatea lui primitivă; anume turtirea lui la poli şi densitatea specifică mult mai mare a simburelui central decît acea a rocelor periferice, ceea ce ne sileşte a admite un depozit al materiilor mai grele—metalele—către fundul massei lui topite, către care erau atrase prin centrul de gravitate al globului pămîntesc. Răcirea şi urmările ei adecă îngroşarea gazelor în licvide şi apoi în solide, se îndeplini în urmarea a două legi fizice: mai intâi acea a tendinţii temperaturilor de a se echilibra; apoi acea a apropierii moleculelor prin acţiunea frigului. Sfărămarea rocelor se intîmplă din pricina dilatării apei care îngheţa în porii lor; cursurile de apă luară naştere în puterea legii gravitaţiei din cauza înclinării păturilor; mişcările tectonice fură datorite acelor ale simburelui incandescent şi expanziunii gazurilor care sfărămau scoarţa cu atît mai mare violenţă, cu cît aceasta se întărea mai mult. Pe de altă parte, organismele pentru a se menţinea, se supuneau legii adaptării la mediu; organele lor se cirœau sau se desvoltau după legile de frecvenţă a întrebuinţării lor. Speciile care izbîndeau în lupta pentru existenţă erau selecţionate în puterea legii celui mai apt, şi aşa mai departe.

Iată cîteva exemple care nu fac decît a ne lăsa să întrevedem bogăţia legilor pe care se razimă Geologia. Dar şi Istoria —cu toate că ştiinţile pe care ea se întemeiază: psicologice, logice şi sociologice, n'au ajuns încă a formula legi tot aşa de precise pentru fenomenele din domeniul lor—se găseşte întocmai în acelaş caz ca şi Geologia. Şi desvoltarea omenirii se ridică pe o reţea de legi logice, psicologice şi sociologice ale minţii omeneşti. Voim să cităm numai cîteva, a căror existenţă nu este tăgăduită. În întâiul loc acea a mai micei sforţări care este rezultatul manifestării forţii instinctive de păstrare; legea de adaptare la mediu, nu numai la cel material dar şi la cel intelectual; legile expanziunii; acele care stăpînesc lupta pentru existenţă; legile imitaţiei conştiute şi neconştiute; acele care se rapoartă la rolul oamenilor mari, la neconştiut în Istorie şi altele mai puţin caracteristice a căror formulă a fost de abea încercată *).

Dacă aflarea unor asemenea *legi de repeţire a acţiunii forţelor* ar încuviinţa de a privi Geologia ca o ştiinţă de legi, nu am vedea nici un motiv pentru care nu am privi şi Istoria din

*) Pentru aceste legi a se vedea a mea *Théorie de l'Histoire*, Paris, 1909, p. 238—296.

acelaş punct de vedere, şi atunci Istoria ar fi şi ea o ştiinţă de legi asemănătoare Fizicei, Chimiei, ceea ce nici un om cu minte nu va primi niciodată.

Nu e vorba însă de *aceste legi*, şi nu pe ele le au geologii în vedere, cînd sprijină că ştiinţa lor este întemeiată pe legi. D. de Launay bunăoară dă ca scop al Geologiei „de a descoperi legile cele mai obşteşti, ţinta de căpitenie a cercetărilor ei". D-sa înţelege deci nişte legi speciale Geologiei, nu acele fizice, chimice şi astronomice care produc fenomenele ei, ci nişte legi de înşirare, de succesiune ale acestor fenomene, cum spune D-sa: „acele ce au determinat adunarea specială a materiei cosmice sub forma ce o înfăţişază pămîntul", şi mai lămurit încă „*legile din ce în ce mai puţin tainice ale transformării fenomenelor scoarţei pămîntului*" *). Geologia pare deci a urmări descoperirea legilor speciale domeniului ei însuşi, întrucît ea trebue să contribue la cunoştinţa mai precisă a universului; apoi aceste legi nu se mai rapoartă la fenomene de repeţire, ca eruperile sau cutremurile, ci la fenomenele geologice succesive, istorice, întrucît ea trebue să urmărească descoperirea legilor *fenomenelor de transformare* pe care desvoltarea pămîntului le înfăţişază.

Iată însă tocmai ceea ce noi tăgăduim cu desăvîrşire. Geologia tot atît de puţin ca şi Istoria *nu este în stare de a formula legi de transformare*, pentrucă asemenea legi nu pot să existe, şi am văzut că raţiunea pentru care nu se pot închipui aceste legi este, că faptele succesiunii nerepetîndu-se niciodată şi fiind totdeauna nouă, ideea de lege pentru ele nici nu poate fi concepută, legea exprimînd pururea modul de reproducere a fenomenelor.

Iată pentru ce legile de desvoltare în care se încearcă a se înghesui faptele istoriei omeneşti nu au nici una fiinţă. Pentru a o dovedi, voim să cităm numai cîteva din cele formulate. Astfel D. Letourneau vra să afle legea obştească sau mai bine zis universală de succesiune a organizărilor politice, spunînd că „evoluţia politică trece la toate popoarele prin anarhie, clan, trib republican apoi aristocratic, monarhie electivă apoi ereditară, pentru a ajunge la un nou fel de republică" **). Această pretinsă lege nu se potriveşte însă deloc cu faptele; căci Negrii din Africa, spre pildă, au trecut deadreptul dela anarhie sau dela clan la despotismul monarhic cel mai deplin, fără a trece prin stadiile mijlocitoare ale nici unei forme republicane. La Greci găsim ca forme de ocîrmuire mai vechi: tirania la cei din Asia; la Spartiaţi o formă cu totul stranie a monarhiei: doi regi în loc de unul singur. Această monarhie se preface cu timpul în

*) De Launay, *Ibidem*, p. 3, 6 şi 15.

**) *Evolution politique dans les diverses races humaines*, 1890, Paris, p. VIII, comp. p. 533.

un fel de republică aristocratică sub conducerea eforilor, cu toate că regii rămin. Niciodată această republică nu ia forma democratică. La Atena dimpotrivă întîlnim monarhia ereditară la început; apoi o republică aristocratică întâi, apoi democratică, urmînd un mers tocmai pe dos, decît acel formulat în legea d-lui Letourneau. Această republică ajunge, în urma unor împrejurări cu totul particulare istoriei Atenei, la guvernul despotic al celor 30 de tirani, pentru a se reîntoarce apoi cu Clistene la democraţie. Romanii încep cu regalitatea electivă, trec apoi la republica aristocratică întâi, democratică mai tîrziu, iarăşi în contrazicere cu legea d-lui Letourneau, pentru a ajunge la sfîrşit la monarhia absolută a Cesarilor. In zădar se sileşte d. Letourneau să încunjure această greutate prin observaţia, că „evoluţia regresivă a Romei către monarhia absolută a dovedit cu strălucire cît de pierzător poate deveni cu timpul acest regim popoarelor ce-l sufăr". Ca şi cînd o lege fatală de desvoltare ar trebui să fie judecată din punctul de vedere al binelui şi al răului ce ea ar face omenirii! Apoi noua formă de republică a fost introdusă de d. Letourneau în *legea D sale*, spre a face să intre şi Franţa în formula dată. Autorul de care ne ocupăm simţind partea slabă a demonstrării sale, adaoge, că „din studiul popoarele istorice s'a văzut că *de obiceiu*, în fazele cele d'intăiu, evoluţia lor politică reproduce şeria stărilor sociale ce se obţine prin suprapunerea etnografică a popoarelor de rase deosebite*)". Ce s'ar zice oare despre o lege a Fizicei care s'ar rosti în acelaş chip; bunăoară, că *de obiceiu* forţa curentelor electrice este în raport direct cu forţa electromotrice şi în raport invers cu rezistenţa (legea lui Ohm)?

Să mai cercetăm şi pretinsa lege a desvoltării artelor formulată de F. Brunetière care, deşi protivnic rostit al ideei de lege în Istorie, nu poate să se opună încercării de a formula una. După acest autor „pictura sau cel puţin pictura modernă a început prin a fi religioasă. Curînd însă ea a desfăcut ca ramură paralelă pictura mitologică care devine la rîndul ei istorică. Din aceasta de pe urmă se desparte întâiu portretul care dă la rîndul lui naştere picturii *de genre*, pentru a trece apoi la cîmpenie (paysage) şi la natura moartă**)". Această lege care pretinde să fie generală pentru toate popoarele moderne, a fost scoasă numai din desvoltarea picturii italiene, şi nici măcar cu dînsa nu se potriveşte în totul; căci Italienii au tratat puţin pictura *de genre*, cîmpenia şi natura moartă. Dar în Ţările de Jos noi nu găsim ramura picturii mitologice care să se fi desfăcut din cea religioasă. Pictura mitologică nu înfloreşte în şcoala flamandă decît prin Rubens care o introdusese din Italia. Apoi portretul departe de a fi urmat picturii istorice, o precedează în

*) Letourneau, p. 536.
**) F. Brunetière: *Evolution des genres dans la Littérature*, 1894, p. 8 comp. p. 225.

Italia, unde *Monna Lisa* a lui Leonardo da Vinci (1452—1519) este contimpurană a marei picturi religioasă italiene. In Ţările de Jos pictura religioasă trece deadreptul la cea *de genre* şi nu la cea mitologică, pentru raţiunea cea foarte înţeleasă, că în această regiune, renaşterea artelor nu se inspiră din modelurile antichităţii, ci din natura încunjurătoare, aşa de strălucit întrupată în iarmaroacele oraşelor mari din această ţară. Aşa Quentin Matsys, mort în 1531, zugrăveşte alăturea cu o *Coborîre de pe Cruce*, cele d'intăi tablouri *de genre*; *Zaraful şi femeea lui* şi *Cei doi zgîrciţi*, pe cînd în Italia noi găsim pe Boticelli (1447—1555) zugrăvind în afară de mai multe pînzi cu subiect religios, un tablou mitologic înfăţişînd *Calomnia*, după o descriere a tabloului pictorului grec Apelles făcută de Lukian, şi mai tîrziu alt tablou cu desăvîrşire mitologic: *Venus plutind în o scoică pe mare* *).

Dar dacă Istoria nu este în stare a formula legi de desvoltare, Geologia cu toate că este o ştiinţă a naturii este tot atît de puţin destoinică a o face, căci pentruca să se poată ajunge la aşa ceva, ar trebui ca faptele să se repete, pe cînd pentru acele ce nu se reproduc dar se urmează, se desvoltă, ideea de lege este contrazicătoare, oricare ar fi izvorul de unde acele fenomene pleacă: materia sau spiritul.

Să ni se arăte în adevăr o singură lege de succesiune în Geologie; să ni se arăte o formulă obştească în puterea căreia tărîmul eocen ar ieşi din cretaceu sau acesta din cel jurasic. Să se închipue o lege care ar stabili modul cum reptilii *trebuiră* să se schimbe în paseri, sau acea care au împins pe animalele marine a ieşi din apă şi a trăi pe uscat. Ştim bine că se va putea întîmpina tocmai la acest exemplu, că ceea ce îndemnase pe animale la această schimbare de sălăşluire era tocmai legea care cerea pentru mamifere şi pentru paseri aerul curăţit de acid carbonic, curăţire ce se întîmplase anume la sfîrşitul epocei carbonifere. Acest exemplu este tocmai de felul de a limpezi foarte lămurit rolul legilor de repeţire în desvoltarea formelor; anume legea care explică părăsirea apei ca sălăşluinţă a vieţii animale nu este o lege de succesiune, ci una de repeţire care a manifestat acţiunea ei la un moment dat, pentru a produce *atunci şi numai atunci* fenomenul acela geologic. Ea a dat naştere, în urma unor condiţii speciale în care s'a întrupat, unui fapt absolut individualizat în timp, care nu s'a mai reprodus niciodată şi care nu este deci unul din exemplarele reproduse de lege.

D. De Launay recunoaşte însuşi greutatea, pentru a nu zice destoinicia, Geologiei de a formula legi pentru desvoltarea fenomenelor sale. Cînd el cearcă de a închipui legile obşteşti ale evoluţiei structurii pămînteşti şi a climatelor, el nu ajunge la nici

*) A se vedea mai multe alte legi istorice, analizate şi respinse în a mea *Théorie de l'Histoire*, p. 354—379.

o formulă precisă, cum ar cere-o noțiunea de lege. In locul unor asemenea formule, nu intilnim decit desbateri asupra unor ipoteze cu totul nehotărite, pe care insuși autorul le înfățișează cu cea mai mare rezervă. El și iea măsura dé a deștepta pe cetitor impotriva incercării de a inghezui fenomenele succesiunii geologice in legi, prin cuvintele următoare, menite de a feri de orice generalizare: „Cind, după ce s'au studiat deosebitele deformări pămintești in amănunțimile lor, se încearcă a se aduna rezultatele obținute, pentru a scoate din ele legile obștești, *se sporește, bine înțeles, mult putința greșelei*. De aceea nu trebue atribuit principiilor care vor fi expuse in acest paragraf, un caracter de certitudine, pe care nu-l înfățoșază, nici a se mira de deosebirile pe care le-aș putea arăta intre părerile unor învățați de o potrivă de competenți**). Aiurea d. De Launay adaugă, că „oricit de paradoxal ar putea părea și oricit de impotrivitor ideilor primite de obiceiu, imi pare că o succesiune de fenomene are cu atit mai mulți sorți de a ne da o serie cronologică preciză și netndoelnică, *cu cit este mai localizată*. Cu cit căutăm a îmbrățișa fenomenele obștești cum este tendința firească, pentru a stabili impărțirile pe mari evenemente istorice, cu atit mai mult se avintă mintea in arbitrar și in necunoscut, cu *atit mai mult se pune în contrazicere cu ideea de continuitate****).

Continuitatea, adecă succesiunea fenomenelor care se produc o singură dată, fără a se mai repeta, ar fi deci in contrazicere cu generalizarea. Această băgare de samă a d-lui De Launay pentru a fi adevărată, cere a fi pusă in deplina ei lumină. D. De Launay are aerul de a vroi să zică, că nu prea trebue intinse in spațiu generalizările fenomenelor, dacă voim ca ele să cadreze cu continuitatea succesiunii. Dar noi găsim bunăoară, pentru cele dintăiu timpuri ale desvoltării planetei noastre, că tocmai fenomenele cele mai generale in spațiu se desfășură minunat in scurgerea timpului. Tot așa stau lucrurile și cu intăile virste ale omenirii, cind desvoltarea se îndeplinește in acelaș chip in intreaga ei massă: o succesiune, o continuitate poate deci fi găsită in fenomenele cele mai obștești in spațiu. Nu acolo se intilnește discordanța. Ea nu intervine decit atunci, cind se înțelege, sub terminul de generalizări, încercarea de a inghezui fenomenele care se nasc de-a lungul timpului *in legi de succesiune;* căci formațiile pămintești, tot atit de puțin ca și acele ale minții, pot fi in acelaș timp incadrate in legi de succesiune (generalizare in timp) și inlănțuite in serii de succesiune (continuitate in timp).

Observația d-lui De Launay conține totuși o parte de adevăr, anume că desvoltarea care la origină poate să se intindă și să cuprindă intregul spațiu, se restringe mai apoi tot mai mult

*) De Launay: *Science géologique*, p. 366.

**) *Ibidem*, p. 207—208. D. De Launay intrebuințează inadins terminul de *eveniment*, consacrat pentru istoria omenirii, in scopul de a apropia Geologia de Istorie, ceea ce D-sa și face in tot lungul scrierii D-sale.

la porții tot mai inguste ale nesfirșirii sale. Pentru Istorie lucrul este prea bine cunoscut. Desvoltarea omenirii îndată ce a părăsit faza preistorică, se impărțește din ce in ce intre deosebitele popoare, al căror mers iea la fiecare din ele un caracter particular. Lucru la care însă nu s'ar putea poate aștepta cineva, este că desvoltarea scoarței pămintului a urmat aceeași cale. D. De Launay formulează in chipul următor observările sale asupra schimbărilor geologice: „La inceput scoarța mai omogenă putea să asculte mai ușor și mai de-a dreptul de legile fizice și mecanice, fără a fi pretutindeni inriurite și stinghirite de către deosebirile de rezistență provenite din complexitatea fenomenelor anterioare. Dacă scoarța pămintului a suferit o deformare geometrică și până la un punct cristalină, de sigur că atare formații trebuiră să apară mai ales in epoca primitivă; atunci a trebuit să se determine marile trăsături permanente ale structurii care a fost mai tirziu complicate prin mișcări a căror îndreptare nu mai putea rămînea aceeași*). D. De Launay, însă, precizază mai lămurit aiurea ideile D-sale. El spune intr'un rind, că „impărțirile stratigrafice ale deosebitelor perioade geologice, dacă voește cineva să le aibă exacte, au toți sorții in putință de a avea numai o valoare locală". D-sa revine asupra aceleeași concepții spunind, că „despărțirea periuadelor de căpetenie ale Istoriei pămintului nu poate avea decit un caracter cu totul local". Intr'un alt loc d. De Launay redă ideea sa intr'o formă mai obștească, susținînd, că „toate fenomenele geologice sint localizate". D-sa felicită Geologia, că a învins in luptă, „pentru a substitui cataclismelor universale ale lui Cuvier și d'Orbigny, fenomene in acelaș timp mai continue, mai locale și mai puțin simetrice**). Aceiași localizare este recunoscută de d. De Launay și pentru desvoltarea organică. Vorbind de fosilele care își prefac repede formele și care pot deci sluji mai desăvirșit la caracterizarea tărimurilor, d. De Launay bagă de seamă, că nu trebue să ne exagerăm precizia și mai ales generalitatea acestei curbe cronometrice, care nu are in teorie decit o valoare strins locală și care nu poate fi folosită decit dacă se păstrează prezentă in minte această localizare". După ce constată că mărgeanurile dispar in Franța in timpul formării tărimului numit dinanțian, d. De Launay explică prezența lor in aceiași epocă ceva mai la Nord de Franța, „prin o inriurire locală****).

Geologia este deci in totul asemănătoare Istoriei sub raportul scăderii necontenite a sferii spațiului asupra căreia se intind fenomenele ei; iar cit despre timp, ambele științi sint identice, fenomenele lor nerepetindu-se niciodată in scurgerea lui.

*) *Ibidem*, p. 449. Observăm că in acest loc, învățatul geolog împărtășește felul nostru de a vedea in privirea fenomenelor de spațiu supuse la evoluție in perioadele sale primare.

**) *Ibidem*, p. 194, 206, 215 și 461.

***) *Ibidem*, p. 205 și 406.

IV

Până aici am studiat în întâiul loc natura științii geologice, privind Istoria ca punct de sprijin pentru stabilirea caracterului logic al Geologiei. Acuma avem să ne întoarcem privirile asupra Istoriei pentru a cerceta particularitățile care o apropie de Geologie, precum și pe acele ce o deosebesc.

Să începem prin a stabili un punct capital: *continuitatea neîntreruptă a desvoltării*, începînd dela nebuloasa din care a ieșit pămîntul până la starea de civilizație în care se află omenirea din zilele noastre. Putem zice că transformările scoarței pămîntești, acele ale lumii organice care s'a răspîndit pe suprafața ei și acele ale omenirii alcătuesc verigele unuia și aceluiași lanț.

Nu se poate tăgădui desvoltarea organică și intelectuală a raselor omenești urmată până la arătarea omului alb, cu care natura pune un capăt prefacerilor materiale și strămută evoluția în domeniul spiritului. Nu se poate de asemenea tăgădui nici desvoltarea formelor organice care conduce pe aceste din urmă dela materia vie primitivă la ființa omenească. Nu se poate însfîrșit respinge din mintea noastră transformările pămîntului, pornind dela nebuloasa, din care a ieșit, până ce ajunse globul îngheboșat de munți, străbătut de rîuri, scăldat de mări, acoperit de păduri, de iarbă, de flori, în care mișună o viață îmbelșugată care rage, mugește, cîntă și ciripește în concertul imens a tot ce se mișcă*); și cu toate că arătarea vieții din sînul neorganicului trece asupra unei prăpăstii tot atît de nedesfundate ca și acea ce despărțește pe om de animal, continuitatea desvoltării nu rămîne mai puțin în picioare, *întrucît pentru mentalitatea modernă, ea constitue un postulat al rațiunii noastre*, cu toate că pentru aceste două momente ale evoluției, ar trebui să spunem cu Du Bois Raymond: „*ignoramus*" și poate chiar „*ignorabimus*". Cum observă și D. Gaston Bonnier: „Nici un fapt nu învoește de a se admite generația spontanee, și este sigur că ființile vii provin una din alta. În afară de aceasta, perioadele geologice s'au urmat într'un chip continuu și nu au fost separate prin cataclisme universale cum o credea Cuvier. Însfîrșit mai toate speciile care trăesc acuma nu existau altă dată. Suprapunerea acestor trei condiții silește a se primi, cum o spune și D. Edmond Perrier, că formele acum trăitoare, oricît ar fi de deosebite de cele vechi, au ieșit din ele prin un șir neîntrerupt de

*) A se vedea a mea *Théorie de l'Histoire*.
**) La notion expérimentale de l'espèce în *La Revue*, Noembrie 1905.

generații". D. Gustave Richard bagă de samă pe de altă parte cînd vorbește de Transformism, că „nici odată nu s'ar fi desbătut asupra evoluției universale, dacă geologii clasificînd rocele și analizînd tărîmurile, nu ar fi căutat și izbutit a regăsi originile și formația scoarței pămîntești; dacă embriologii nu ar fi urmărit pas cu pas transformările oului în foiți blastodermice și acele ale foiților în aparate organice; dacă paleontologii nu ar fi urmărit și ei succesiunea vieții organice și animale; dacă paletnografii nu ar fi cules semnele care ne arată cum rasele primitive ale omenirii au creat încetul cu încetul elementele industriei și ale artei; dacă filologii nu ar fi descoperit o lege de trecere a temelor nedeterminate la părțile vorbirii și la flexiunile vorbelor; dacă însfîrșit istoricii nu ar fi cercetat vechile forme ale disciplinii sociale și legăturile lor cu gradele civilizației" *).

Această unitate a puterii îmbolditoare explică continuitatea desvoltării. Dar întrucît această putere își manifestă acțiunea ei prin condiții pururea deosebite: materia brută, materia vie și spiritul, se înțelege pentru ce această desvoltare cuprinde cele trei mari faze ce le înfățoșază.

Noi am dedus din această continuitate, o urmare prea firească: anume că principiile logice ale știinților desvoltării trebue să fie aceleași în partea lor fundamentală, și am reverdicat pentru aceste științi o logică deosebită de logica obișnuită a știinților de legi, ale căror metoade se întemeiază pe cele două operații ale deducției și inducției. Un autor german, D. F. Gottl, a scris cu toate aceste o carte întreagă spre a combate această calificare a desvoltării materiale ca procedare istorică, și spre a păstra acest termin numai pentru acea mintală. El întîmpină, că „în Geologie și în desvoltarea formelor organice, obiectele sînt nu numai semne interpretate în chip istoric; ci aceste obiecte înseși trebue orînduite în timp. Geologia nu tinde la altăceva decît la acea de a schimba coexistența rocelor care trebue înțeleasă ca un product al timpului, în o succesiune care să le explice. Ea nu are de scop de a expune o desvoltare propriu zisă, ci numai de a explica realitatea pe care o întîlnește prin intercalări de acțiuni" **). Această gîndire poate părea prea subțire, prea adîncă; dar noi ne întrebăm un singur lucru: cu toată deosebirea de fire între desvoltarea materială și acea a minții, deosebire condiționată de acea a elementelor în care evoluția se întrupează, nu este mai puțin adevărat că Geologia și Transformismul se îndeletnicesc cu schimbările în formele materiale ale existenții, precum Istoria se îndeletnicește cu acele ce intervin în formele gîndirii. Modul de a lua cunoștință de aceste două feluri de transformări este cu totul desebit. Fie! Dar un lucru

*) *De l'Idée de l'Evolution dans la Nature et l'Histoire*, 1903, p. 30.
**) *Die Grenzen der Geschichte*, 1904, p. 23 și urm.

nu va putea fi niciodată tăgăduit: anume că în ambele ramuri ale desvoltării, în Geologie ca și în Istorie, *nu mai este vorba de fenomene de repețire, ci de fenomene de succesiune și acest caracter comun al fenomenelor studiate de aceste două științi, trebue să împingă spiritul către tipare logice comune*, oricare ar fi deosebirile de fond între fenomenele materiale și acele ale spiritului. Este știut că Logica este știința dinamicei spiritului; ea caută să stabilească legile după care se pune în mișcare gîndirea, pentru a descoperi adevărul. Fondul lucrurilor îi este cu totul indiferent. Iată pentru ce și, în considerațiile logice asupra naturii Geologiei și a Istoriei, ceea ce trebue să preocupe în întâiul loc este orînduirea faptelor și nu natura lor.

Geologia este fără tăgadă un studiu istoric al materiei brute și al materiei vii (în Transformism). Asupra acestui punct toți geologii și toți logicienii sînt de aceeași părere. Am văzut ce gîndesc cei dintăi. Pentru cei din urmă ne mulțămim a cita pe Rickert care tăgăduește tocmai sprijinirile d-lui Gottl, că metoada istorică s'ar raporta numai la viața culturală o omenirii. Rickert spune dimpotrivă, că „cea dintăi aplicare a unei expuneri istorice a fenomenelor corporale este dată de Biologia filogenetică. Ea caută a expune desvoltarea unică a ființilor vii, în particularitățile ei osebitoare. De îndată ce se încearcă însă de a arăta care ființi vii apărură întâi pe pămînt; care fură acele ce le urmară și cum omul ieși din ele prin o coborîre unică, expunerea va deveni istorică, și fiindcă atare încercări au fost făcute în ultimele timpuri, trebue a se spune că ele conțin ideea istorică a desvoltării corpurilor, care mai înnainte se trata numai din punctul de vedere naturalist" *).

Istoria omenirii nu poate deci fi despărțită de acea a pămîntului și de acea a organismelor, cu toată prăpastia ce pare a exista între animalitate și omul desfăcut din ea. Este adevărat că cele dintăi urme pe care ființa omenească le-a lăsat pe pămînt, arată o adîncă deosebire de temelia de pe care ea se desfăcuse, și tocmai în acest salt al unui spirit lipsit de însușirea de-a propăși la altul înzestrat cu dînsa; dela un spirit ce nu putea comunica asemenilor săi decît simțiri, la altul care posedă putința de ale împărtăși idei prin mijlocirea graiului; dela un spirit care nu întrebuința decît corpul pentru stăpînirea naturii la acel care se ajută și cu instrumente spre a ajunge această țintă într'un chip mai deplin,—tocmai în acest salt uriaș, zicem noi, reșede trecerea nedesfundată dela animal la om.

Alăturea însă cu această piedecă ce pare a voi să se ridice nestrăbătută între istoria materiei și acea a minții, găsim un tărîm care le leagă și le pune în o continuitate de fapt netăgăduită. Acest tărîm este *Preistoria* care se ține tot atîta de Geologie și de Transformism precît și de Istoria propriu zisă.

*) Ueber die Aufgaben einer Logik der Geschichte in *Arhiv für systematische Philosophie*, VIII, 2., p., 148 – 149.

In adevăr, nu documentele scrise ne-au destăinuit primele stadii pe care omenirea a trebuit să le străbată pentru a ajunge să alcătuiască societăți și state. Dimpotrivă, au fost rămășiți îngropate în pămînt care conțineau urmele ființii omenești sau ale activității sale, rămășiți cercetate întocmai în acelaș chip cum fac geologii sau paleontologii pentru a stabili succesiunea rocelor sau a speciilor animalelor fosile. Vrîsta acestor rămășiți străvechi nu a fost nici ea determinată prin o cronologie omenească, ci prin natura și grosimea straturilor de tărîm ce le copere, iarăși în chipul cum exploratorii istoriei materiale proced pentru socotirea epocelor geologice. Adeseori chiar această vrîstă este închipuită după rămășițile animalelor dispărute sau care s'au transportat în alte regiuni și cu care rămășițile omenești se aflau amestecate. Așa se vorbește în Preistorie despre vrîsta tarandului, despre vrîsta mamutului. Dar omul a trebuit în acelaș timp să schimbe și forma lui materială în cursul acestei epoce în care se ținea încă foarte adînc prin rădăcinile lui de regnul animal din care a ieșit. Fiind dovedit că a trecut prin mari prefaceri ale mediului exterior, bunăoară prin perioada glaciară, și că a văzut dispărînd mai multe organisme vii care nu puteau suporta schimbările întîmplate în condițiile existenții, este neapărat de admis că corpul său, care era mult mai puțin înzestrat de natură cu mijloace de apărare firești, va fi suferit atingerea acestor schimbări însemnate ale mediului exterior. Iată pentru ce noi credem că rasele omenești s'au succedat pe pămînt tot din ce în ce mai înnalte; că ele au început prin tipul negru, pentru a trece la galbăn și apoi la alb, rostirea supremă a ființii omenești. „Rasele omenești, spune și Bagehot, încep a exista la o epocă foarte îndepărtată și de atunci nu s'au mai format altele nouă, afară decît prin încrucișarea celor vechi. Puterea aceea necunoscută lucrează cu o energie afară din cale în epocele primitive și rămîne cu totul neputincioasă în vremile mai nouă. Sînt puternice prezumpții și autorități mari o susțin astăzi, că acele deosebiri s'au produs înnainte ca natura omului și mai ales mintea lui și însușirea lui de a se adapta mediului să fi luat fața lor actuală" *). Nu este deci potrivit a spune cum o face D. Bresson că „îndată ce omul a apărut pe pămînt, condițiile mediului căpătară o fixitate care învoi speciilor de a trăi și de a se reproduce în aceleași mediu" **). Dimpotrivă transformările mediului se urmară mai departe și după arătarea omului, până ce el atinse cea mai înnaltă formă a lui, acea a rasei albe; atunci mediul se statornici ***).

Această perioadă preistorică a desvoltării omenești leagă istoria omului de aceea a materiei încă și prin o altă parte. Cît timp omenirea nu s'a desfăcut pe deplin de viața animală care

*) *Lois scientifiques du Développement des Nations*, 1877, p. 148.
**) *Les Trois Évolutions*, 1888, p. 35.
***) Pentru mai multe amănunțimi vezi și a mea *Théorie de l'Histoire*, p. 214—218.

alcătuește temelia existenții ei, transformările se îndeplinesc prin masse mari, s'ar putea chiar spune prin omenirea întreagă. Neamul omenesc reîncepe pe sama lui schimbările universale pe care le-a încercat și scoarța pămîntului la începuturile ei, precum și formele vieții cînd ele înfloriră pentru întâiași dată în mările încălzite încă de focul lăuntric al pămîntului. Transformările spiritului omenesc trebuiau deci să se întindă pe spații mari și să fie pentru a zice astfel universale în privirea neamului omenesc. Mai tîrziu, ca și în stratificările pămîntului și în formele vegetale și animale, intervine o specificare care țărmuri desvoltarea și în spațiu la regiuni deosebite.

Această perioadă primitivă a desvoltării omenirii ne face, prin caracterele sale, să prindem oarecum asupra faptului continuitatea vieții animale care ne pare pe de altă parte aproape peste putință de pătruns.

(Va urma) **A. D. Xenopol**

PRIVIGHETOAREA

— Schiță —

— Ce ai, nene Iorgule? Parcă ai fi supărat.

— E!...

— Ba nu zău, ți s'a întîmplat ceva?

— Mi s'a întîmplat o ticăloșie... Nici nu știu cum să-ți spui... Știi că prin fundul curții mele trece iazul, iazul morilor. Cînd n'am ce face, dau cu undița la pește. Am acolo, în stînga scării (c'am făcut o scară pentru scăldat) o adîncătură, în care arunc în toate serile cîte o bucată de mămăligă, ori cîte un pumn de grîu fiert: nadă la pește.. Și uneori, cînd e apa merie, mai ales acuma primăvara, se dă bine și prinz... nu cine știe ce pești mari, dar în sfîrșit: cleni, mrene.. Am prins de multe ori și mai măricei, așa, cît un cuțit de masă obișnuit.. Tu nu ești pescar; n'ai dat cu undița niciodată... E plăcut... La mine, acolo, e frumos de tot: o umbră deasă și răcoroasă, și apa aia care curge lin printre sălcii pletoase.. Să vii odată să vezi.. Acum, eu am undițe sistematice, de se string, se fac baston, dar aici în iaz nu le întrebuințez, că prea sînt lungi.. Iau cîte o nuia de alun, îi pui ață, plumb și cîrlig, și gata; iar cînd plec de acolo, înfășor ața pe nuia și o bag într'un tufiș de richită. In tufișurile astea și în sălciile de pe marginea iazului vin privighetori și cîntă toată noaptea.. Foarte de multe ori, cînd stau liniștit la pescuit, vin săracile pînă lîngă mine, aproape de tot, să le prinzi cu mîna, parcă ar fi oarbe: umblă după ouă de furnici și după rîme... Ce e azi? Joi. Alaltă seară, Marți, a venit pe la noi căpitanul Delescu cu nevastă-sa și am stat cu toții în pridvor să le ascultăm. Nu cînta una, cîntau zece, cincisprezece; răsuna tot zăvoiul... Și cum era o lună ca ziua și mirosea liliacul... am petrecut o seară... să-l întrebi pe el.. Mai ales una, chiar în grădină la mine, într'o salcie pletoasă, cînta... doamne, dumnezeule!. De cîte ori începea, făcea într'un fel nou.

încă Victorița, nevasta căpitanului, luase un condeiu, să însemne cu vorbe toate felurile de sunete pe care le scotea. Uneori făcea: fi, fi, fi, tiha! tiha! tiha! chiau! chiau! chiau! clings!... iar cînd isprăvea într'o cascadă de triluri, zău dacă nu-ți venea s'o aplauzi ca pe-o primadonă... Și din crivină îi răspundeau altele și altele... Frumoasă seară am petrecut, n'am s'o uit niciodată! Și ne întrebam cu toții,—dacă o fi adevărat că toate viețuitoarele de pe pămînt se trag dintr'o tulpină și că s'au deosebit unele de altele, numai silite de împrejurările deosebite prin care au trecut,—ce fel de împrejurări au fost alea, care au putut sili privighetoarea să ajungă să cînte așa, iar cîrsteiul bunioară să hîrîe, ca un ciasornic de buzunar cînd îl întorci? Mare taină! E!... Pe la douăsprezece ne-au plecat mosafirii, iar nevasta căpitanului, după ce ne-a zis nouă „bună-seară", a făcut bezele în spre salcia pletoasă, strigînd: „la revedere, puică, pe mîine seară!"

Și au venit și aseară; dar în salcie nu mai cînta privighetoarea... Se auzeau în zăvoiu, dincolo, peste iaz, o mulțime; aici însă nu... Ne gîndeam că poate și-a găsit soția și s'o fi dus după ea în zăvoiu; și ne sileam s'o recunoaștem de pe cîntec; dar, ori că era prea departe și nu puteam deosebi toate sunetele, ori că nu cîntă toate la fel; dar lucru hotărît, lipsea un sunet: n'auzeam pe nici una făcînd: clings! clings! Asta nu-l auzeam și să vezi dece... Azi dimineață, neavînd treabă, mă scobor la gîrlă. Lăsasem în ajun undița acolo într'un tufiș... O caut; nimic. Zic: să știi că mi-a furat-o cineva. Cînd mă uit mai bine, o văz mai departe pe jos. Dau s'o ridic: așa deșirată de pe băț și încurcată în richită. Mă iau după fir și ce să văz? Parcă și acuma mi se sfîșie inima... Lăsasem rîma în cîrligul undiței, și biata privighetoare, umblînd după de mîncare, a înghițit cîrligul!... Sărăcuța! cît trebue să se fi sbătut, cît trebue să se fi chinuit!... Acuma sta moartă, cu aripioarele întinse; iar pe ochișorii ei, ca două mărgele negre, năpădiseră furnicile... Pre legea mea! Sînt așa întîmplări absurde, care-ți turbură mintea, îți sdruncină credința... Auzi dumneata moarte: cu cîrligul înfipt în gușulița aia, care scotea sunetele alea dumnezeești! Auzi dumneata, cum am răsplătit eu păsărica aia nevinovată, pentrucă ne desfătase cu viersul ei! Cînd mă gîndesc, îmi vine nebunie; dar știi, nebunie!... Ah! ochișorii ăia negri pe care năpădiseră furnicile!...

Ioan Al. Brătescu-Voinești

SONETE

Unei părăsite

Știi tu, Durerea mea, ce rău îmi pare
Că te-am lăsat să pleci de lîngă mine?
Te mai aveam în lume doar pe tine...
Și te-am gonit cu aspra Cugetare.

De-atunci, cuprins de-o rece nepăsare,
Mă 'nalț pe-a sufletului meu ruine;—
Dar ce pustii sînt sferele senine,
Lipsite de trecuta frămîntare.

De poezia lacrimei lipsită,
Privirea mea de-acum e liniștită;
Dar ochiul meu e sec ca de statuie

Și-avîntul meu, lipsit de mlădiere,
Spre nici un ideal nu se mai suie...
—Dă-mi înapoi suspinele, Durere!...

Povestea Păserarului

Plătit-am scump—aduşĭ din zări străine—
Şi cardinalĭ şi papagalĭ de rasă
Şi canaraşĭ, ce-mĭ răspîndiau prin casă
Parfum de flaute şi violine.

Ci, însetat de trilurĭ maĭ senine,
Întins-am mreajă fină de mătasă
Şi-am prins într'un huceag cu frunză deasă
Un cîntăreţ de armoniĭ divine.

Dar, pe cînd celelalte păsarele
Cîntau de se 'ntreceau par'că 'ntre ele,
Privighitoarea mea tăcea ca mută...

Tăcea mereu, deşi 'n belşug nutrită,
Tăcea mereu stînd veşnic abătută,
Privighitoarea mea nenorocită...

*

Atuncĭ, cuprins de milă, într'o sară
Pe cînd rîdea de trandafirĭ boschetul,
M'am hotărît să-mĭ liberez poetul,
Ca să-l împac cu soarta-ĭ seculară.

Porniĭ cu mica închisoare-afară
Şi deschizînd portiţa cu încetul,
Lăsăĭ să sboare liberă 'n banchetul
De florĭ de Maĭ, duioasa solitară.

S'a aşezat pe-un vîrf de plop,—şi 'ndată
A şi 'nceput să cînte. Niciodată
N'am auzit maĭ sfîntă melodie !...

Tăceţĭ, s'ascult: Ş'acuma par'că-mĭ cîntă
Şi-mĭ umple sufletul de armonie,
A Libertăţiĭ melodie sfîntă !...

Fantoma

„Spre maĭ sigură pază
a persoaneĭ Noastre, să se
îndoiască garda palatuluĭ".

Edict împărătesc.

Isbeşte poarta... şi, spăimîntătoare,
Cu coasa 'n mînĭ, o umbră 'naintează
Înspre Palat. Acum se furişează
Prin lungĭ şi 'ntunecate coridoare.

Prin vaste sălĭ cu bolţĭ răsunătoare
S'aud sinistre foşnete. Vibrează
Ceva solemn prin aier şi 'ncleştează
Cu veşnicia, clipa trecătoare.

Apare-atuncĭ în prag fantoma Morţiĭ,
Cerînd, sălbatică, tributul sorţiĭ.
Trezit din somn, se sguduie Cezărul;

Deschide ochiĭ marĭ; apoĭ, s'abate
Precum de trăsnet doborît, stejarul!
— Dar unde-ţĭ fuse garda, Majestate ?...

Simbolism de toamnă

Ascultă glasul frunzelor bronzate,
Cînd asprul vînt de toamnă le frămîntă;
E un suspin metalic ce 'nspăimîntă;
Pornit din miĭ de strune descordate.

Foşnesc prin golurĭ game variate
Şi 'n nesfîrşite şuierărĭ s'avîntă;
Vioare, flaute şi harfe cîntă
Stridente psalmodiĭ destrăbălate...

Ascultă glasul frunzelor pălite
Cînd gem de vîntul toamneĭ biciuite
Şi cad... şi mor, îngălbenind cărarea...

E comedie plînsul lor şi-ĭ dramă:
Iar dacă vraĭ să-ţĭ înţelegĭ chemarea,
Ascultă glasul frunzelor de-aramă...

Amurgul solitarului

„Seul le silence est grand,
tout le reste est faiblesse".

Alfred de Vigny.

Senin amurg, coboară-ți lin tăcerea
Pe inima-mi de doruri chinuită...
Și 'n măreția ta nemărginită
Îmi farmecă și 'nvăluie-mi durerea.

În tine doar de aflu mîngîierea
De-a nu mai ști de soarta mea trudită,
Căci mintea mea adoarme liniștită
Și-ți sorb numai prin simțuri adierea.

Nici visuri n'am, nici cugetări deșarte;
De lumea 'ntreagă nu mă mai desparte
Nici fericirea, nici nefericirea;

Nu simt atunci iubire și nici ură:
Mă soarbe 'n largul ei nemărginirea
Și mă topesc în sînul tău, Natură...

Mihai Codreanu

„Europa" pentru un călător Romîn din 1825

Constantin Golescu.—Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826. Tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș. București, 1910.

Cînd un Romîn de astăzi călătorește, cu tot confortul „european", pe căile noastre ferate; cînd el poate, chiar fără a schimba vagonul, să ajungă în două zile la Paris sau la Berlin; cînd, fără a se îndepărta de masa lui de lucru, se poate pune în contact, prin telefon, cu toată țara, și chiar cu străinătatea; cînd zilnic el poate afla din ziarul său tot ce s'a întîmplat în ultimele 24 ore pe fața pămîntului; cînd, într'un cuvînt, el se vede înconjurat de tot aparatul acesta exterior al civilizațiunii „ca în Europa":—îi vine foarte greu să-și dea seamă că ceia ce caracterizează în adevăr „civilizațiunea" europeană nu este numai acest aparat exterior, că în dosul acestuia sînt fenomene sociale și culturale, sînt moravuri și o mentalitate anumită, cari colorează „Europa" mult mai semnificativ decît toate „expresurile" și „marconigramele", și fără de cari „civilizațiunea" nu este decît o grosolană maimuțărie.

Cînd dobîndirilor progresului tecnic sînt alăturate și formele moderne ale vieții de stat,—constituția, regimul parlamentar, cu peripețiile pasionante ale luptelor de partid, etc.,—confuziunea e și mai ușoară.

Din acest punct de vedere, situațiunea a fost mult mai limpede la începutul veacului trecut.

Pentru un Romîn de-atunci deosebirea între „civilizație" și „barbarie",—care în primul rînd este, putem spune, o deosebire

de ordine psicologică, o deosebire de *stări sufleteşti*, de mentalitate, — această deosebire nu putea să fie ascunsă de splendorile înşelătoare ale „meşteşugului mecanicesc".

Dacă Rominul din prima jumătate a veacului XIX era pornit şi el să admire minunăţiile progresului tecnic, o călătorie în Apus nu-l putea impresiona însă numai din acest punct de vedere; — pe cînd pentru mulţi din contemporanii noştri deosebirea de căpetenie între Bucureşti şi Paris, de pildă, se rezumă adesea numai în lipsa turnului Eiffel şi a... vre-unui „Moulin rouge".

S'ar părea că astăzi, cînd sînt atît de puţini din clasele noastre culte, cari să nu fi făcut o călătorie două în Apus, cînd atîţia îşi fac studiile, ani îndelungaţi, în marile capitale europene, noi am uitat aproape cu desăvîrşire *arta de a călători*, şi profităm mult mai puţin din petrecerile noastre în străinătate, decît părinţii şi bunicii noştri, pentru cari o călătorie era în totdeauna o întreprindere îndrăsneaţă, grea şi costisitoare.

Aceste gînduri mi-au fost suggerate de recetirea notelor de călătorie ale boerului muntean Constantin Golescu, cari astăzi, mulţumită d-lui Nerva Hodoş, au recăpătat un interes de actualitate.

*

Sînt în adevăr caracteristice, atît *natura* impresiunilor culese de călătorul dela 1824, cît şi *efectul* acestor impresiuni asupra sufletului său, faţă mai ales de situaţia socială şi fizionomia morală a acestui Mare Logofăt din Ţara Romînească, născut la 1777, şi care ajunge deci la o vîrstă destul de înaintată încă sub regimul fanariot.

D. Nerva Hodoş îi face un portret elogios, — şi cu drept cuvînt: e o fire aleasă acest reprezentant al nobilei familii Stirbey. Dar editorul „Insemnării" nu-i face o caracteristică complectă, şi nu o pune în concordanţă cu toate împrejurările timpului, şi de aceia îi scapă întrucîtva din vedere relativitatea lucrurilor.

Constantin Golescu călătoreşte în anii 1824, 1825 şi 1826. E un moment istoric interesant acesta.

In acest moment, ca rezultat al reacţiunii în opinia publică europeană împotriva ideilor şi a practicilor „Sfintei Alianţe", se pregăteşte în Franţa revoluţiunea din Iulie, iar în Germania, sămînţa aruncată de Fichte dă roade prin afirmarea conştiinţei naţionale, care duce la stabilirea constituţionalismului într'o serie de state germanice. (In Bavaria şi în ducatul de Baden, vizitate de Golescu, Constituţia e în vigoare din 1818, în Würtemberg, pentru care el anume s'abate din drum la întoarcere, din 1819, în Saxa-Weimar din 1816, în Hessa-Darmstadt din 1820); e în ajunul unei revoluţii fericite şi Belgia.

In acest moment, — ca să ne mărginim la o ţară şi la faptele mai cunoscute, — în Franţa începuse deja „curentul romantic"; apăruse primele opere ale lui *Victor Hugo* şi ale lui *Sainte-Beuve*; *Alfred de Vigny* e în slavă, iar peste doi trei ani începe să strălucească şi steaua lui *Balzac*, apoi a lui *George Sand*, a lui *Alfred de Musset*; *Auguste Comte* publicase de vre-o patru cinci ani „Système de politique positive" şi începuse Cursul său de *Filosofie positivă*, care pune bazele concepţiunii positiviste asupra lumii şi vieţii, etc. etc.

Sîntem oare atît de departe de atunci? Parcă cităm aproape nume de contemporani, — nu-i aşa?

Prea sîntem deprinşi să izolăm faptele istoriei noastre culturale de ale epocei corespunzătoare din Apus.

Constantin Golescu e om învăţat, desigur, pentru ţara romînească din vremea lui; el ştia, la nevoe, să ne citeze cum a putut „o muere spartiată să zică către fiul său: Mergi fiule, „întrarmează-te pentru Patrie, şi te întoarce sau dimpreună cu „pavăza ta, sau asupra ei"; sau cum „Manlius, Camilu, Schipi-„onu, au biruit pe vrăjmaşi, numai cu numele romanesc".

Dar cît de sărac e, în realitate, bagajul său cultural, — cîtă sărăcie şi mai groaznică decît aceasta!

Două, trei pilde.

Acest mare boer, acest om de stat şi Mare Logofăt, care ajunsese înainte de călătorie la cele mai înnalte demnităţi, ni se „spovedeşte", că această călătorie a provocat în sufletul său o adevărată *revoluţie morală*, şi de ce natură?

„O! cum îmi aduc aminte, şi cum sînt silit să mă spo-„vedesc, că sînt foarte greşit. Căci eu nu numai nu am făcut „nici un bine cît de mic Patriei spre mulţumire, căci au hrănit, „au îmbogăţit, au cinstit pe părinţii mei, moşi şi strămoşi, ci de-„la cea dintăiu dregătorie şi până la cea din urmă, *n'am conte-„nit luînd luări nepravilnice* dela acest norod, care nu-ş are „nici hrana din toate zilele. Aceste toate *văzînd că nu se mai „urmează într'altă lume*, mă împunge cugetul, şi zic că: feri-

„cît va fi acel compatriot, care să va simţi că nu au urmat ca „mine, căci nu-l va împunge cugetul" *).

Şi în ce chip grosolan şi cinic se practicau pe atunci aceste „nepravilnice luări", ne arată destul însuşi Golescu!

Desigur, sinceritatea acestui strigăt de căinţă nu ne poate inspira decît o adîncă simpatie,—ea singură ar vădi un suflet de elită.

Dar gîndiţi-vă puţin la structura psihică, la gradul de cultură sufletească ce el presupune.

Acest strigăt de căinţă s'aude într'o vreme cînd conştiinţa oamenilor de elită din Apus e dejà chinuită de problema socială; apăruse demult scrierele mai sensaţionale ale lui Saint-Simon şi Fourier în Franţa, ale lui Godwin şi Owen în Anglia.

Atunci dar cînd în Europa inimi îndurerate de nedreptate caută deja forme ideale de organizaţie socială,—un mare boer romîn,—suflet nobil fără îndoeală,—*îşi dă seamă* de ruşinea„ nepravilnicelor luări" pentru prima oară cînd ajunge la vîrsta de aproape 50 ani, după o călătorie în Austria lui Metternich, care doar nu era cine ştie ce paradis!....

Poate fi ceva mai caracteristic pentru *primitivitatea* culturii morale a acestei epoci?

Alt fapt ne poate da o idee justă şi asupra culturii ştiinţifice.

Din Triest la Veneţia călătorul nostru se duce cu vaporul, şi se crede obligat să explice, în notă, cetitorilor săi această invenţie, nouă pentru acele vremuri:

„Vaporul este o corabie care merge pe mare cu un meş„teşug de foc, ce este în cămara corăbii.... şi cum or pune în „cuptor un lemn mai mult să dudue toată corabia. Innăuntru „unde este acel meşteşug, *nu lasă pe nimeni să bage seama*, „dar după oareş ce băgare de seamă ce am putut face, este un cup„tor zidit în cămara corăbii".... şi autorul încearcă să ne lămurească cum funcţionează „meşteşugul", de oarece în cazan „capacul strînge lacrăma de abureală". **).

La 1825 primele vapoare trecuseră oceanul, şi de vr'o 20 ani navigaţia fluvială în Apus se servea destul de des de acest mijloc de locomoţiune,—iar maşina cu aburi, propriu zisă, avea deja pe atunci o istorie glorioasă de peste *două veacuri*! şi bo-

*) p. 64.
**) p. 79—80.

erul nostru crede că „meşteşugul de foc" este un *secret* şi că nu-l lasă în compartimentul maşinelor, (o precauţiune elementară de rigoare şi astăzi pe vapoarele de călători) pentru ca „*să nu bage seama" la acest secret*!...

Şi am putea înmulţi aceste exemple de extremă naivitate (vezi, d. p., descrierea diligenţii, sau a expoziţiunii agricole din Mŭnich).

Preferăm însă să ne oprim un moment asupra culturii estetice a lui Constantin Golescu, mai caracteristică pentru gradul de cultură generală a unui om.

Lipsa lui totală de educaţie estetică,—de altfel foarte naturală,—precum şi lipsa chiar de ori-ce pregătire teoretică, care să-i poată înlesni apreciarea operelor de artă, reese chiar din felul cum dînsul îşi înregistrează impresiile în această privinţă.

Foarte conştiincios şi dornic de a se instrui, el vizitează şi galeriile de pictură şi ţine să ne comunice cari sînt operele ce i-au atras atenţia, — însă nu ne spune numele artistului, ci numai *subiectul* tabloului (cu o singură excepţie). Ca şi cucoanele, cari se distrează, cetind romanele de senzaţie sau „istoriile" de bandiţi, şi vă pot spune subiectul sau, cel mult, titlul cărţii ce le-a plăcut, dar foarte puţin se interesează de numele autorului...

Faptul acesta singur ar fi de ajuns pentru a caracteriza nivelul priceperii estetice a boerului din Goleşti, fiindcă, chiar prin definiţie, arta nu este decît „natura reflectată de un temperament", sau, cum a spus încă Bacon: „arta este *omul adăogat la natură*". De aceia numele artistului ne poate da, la urma urmelor, o indicaţiune suficientă asupra *naturii* sau a *caracterului* unei opere de artă: „un Rembrandt", „un Velasquez" sau „un Rafael", precum un „Michel Angelo" sau „un Canova"—ne spun ceva. Dar ce ne poate da menţiunea singură a subiectului din vr'o operă a lor,—„o maică a Domnului", sau „un Moise", de pildă? Subiectul, de cele mai multe ori, nu este decît un pretext, sau dacă voiţi un *mijloc* pentru manifestarea unei individualităţi de artist. De aceia acelaşi subiect, tratat de două temperamente artistice deosebite, poate da naştere la opere cari n'au nimic comun între ele,—indiferent chiar de valoarea artiştilor.

Selecţiunea, pe care Golescu o face între tablourile văzute, ne poate numai întări impresia de primitivitate, de lipsă totală de educaţie a gustului său estetic.

E foarte greu adesea de a identifica picturile despre cari

ne vorbește călătorul. Ce îndrumare ne poate da, de pildă, cînd este vorba despre colecțiunea din Viena, următoarea însemnare: „...Icoana Mironosiții Marii Magdalinii. La această vedere tot omul rămîne înlemnit“ ?... Sint cîteva duzini de „Magdaline“ în galeriile imperiale din Viena, din cari multe celebre (Guido Reni, Rubens, Furini, etc.).

Totuși ne putem face o idee destul de precisă de preferințile sale.

Așa de pildă, dintre cele cinci tablouri, singurele amintite în „însemnare“ din toate bogățiile colecțiunilor vieneze, C. Golescu insistă mai cu deosebire asupra unei „cadre“ care poate fi ușor recunoscută:

„Altă cadră, o fereastră zugrăvită cu lofezele deschise, și „un cap de om scos pe fereastră să uită afară. Această cadră „de nu ar fi în o odae unde sint mulțime de cadre, ci ar fi „potrivită la o fereastră de casă, nu numai orice trecător îl va „socoti de viu și i să va închina, ci adevărat chiar zugravii ar „păți această înșeleaciune. Căci cu toate că fieșcare vede cadra „cu pervazuri de lemn, și tot unii întreabă să nu cum-va să fie „cap adevărat bălsămuit și din adins cu vre-un mijloc potrivit „acolo; și de le-ar fi slobod, ar și pipăi cu mîna“... *)

Aci, vădit, este vorba de cunoscuta pînză a lui Samuel Hoogstraeten, care și astăzi se află în galeria Imperială din Viena. Hoogstraeten e un elev al lui Rembrandt,—și nu dintre cei mai de seamă,—și dacă Golescu vorbește despre el, și nu menționează nici un tablou al lui Rembrandt însuși de pildă **), nu poate fi decît o explicare: ceea ce l'a impresionat în cazul de față este pur și simplu *trucul tecnic*: „nu cum-va să fie cap adevărat bălsămuit“!...

Tot pentru acest motiv îl atrage, credem, la Münich, „Un „copil ce să silește suflind să stingă o luminare ce o ține o „fată în mînă, și ea rîde pentru zădarnica muncă a copilului“... De sigur, e micul cadru al lui Gottfried Schalcken, din școala lui Gerard Dov (astăzi în galeria Erlangen).

Dar de cele mai multeori pictura îl interesează pe Golescu, vădit, numai întrucît îi suggerează diferite reflecțiuni de ordine generală, ca cei doi ostași din Viena, de pildă, despre care ne vorbește cu atîta emoțiune: „fiul ce să pornește la războiu...

*) p. 48.

**) „Așișderea este și a unui zugrav, *taică-său* și maica sa zugrăviți de el“, aceste cuvinte nu se pot referi la celebrul portret al mamei lui Rembrandt.

ca unul ce este hotărît la această slujbă pentru Patrie“ și „fiul ce s'au întors acasă dela Războiu“ *); sau, la Münich: „Se„neca, cînd singur să omoară în bae, slobozindu-și sîngele din „vinele mîinilor și ale picioarelor, căci așa au vrut ucenicul „lui, Neron Tiranul, să se omoare negreșit cu orice moarte „își va alege“ (Probabil de Rubens; nu cred că i-ar fi putut atrage atențiunea pînza lui Ribera cu același subiect, ce se află în aceiași Vechia Pinacotecă), etc.

E caracteristic din acest punct de vedere, că în însemnare ni se atrage atenția numai asupra *unui singur* peizaj, la Münich: „Apunerea soarelui ce să vede după *dărâmăturile Palatului* împărătesc dela Roma“ (Claude Vernet?),—desigur numai pentru aceste dărâmături ale palatului împărătesc *dela Roma*. (Reflex al latinismului Ardelenilor și al învățăturilor lui Gh. Lazăr).

E interesant deasemenea că din cele 17 tablouri ale galeriei din Münich, descrise de călătorul nostru, aproape o jumătate aparțin lui Rubens: probabil „Seneca“, amintit mai sus; apoi, sigur, „Arhanghelu Mihail aruncînd jos pre răsvrătitorul înger“, „Toată ceata îngerească, aruncîndu-să dinnaintea jețului prea puternicului Dumnezeu în Iad“, „Războiul Amazoanelor,—Biruința lui Thisei ce au făcut-o asupra Palestrii, împărătesii Amazoanelor, săvîrșind-o la podul de peste gîrla Termodon“; „Moartea pruncilor celor nevinovați și împotrivirea maicilor, ce s'au urmat în vremea lui Irod“, „Is. Hr. priimind cu blîndețe pe pocăita păcătoasă“, etc.

Explicația acestei predilecții pentru Rubens trebue căutată, fără îndoială, în motive de aceiași ordine: Rubens, dintre toți marii pictori e, poate, cel mai *dramatic* în concepțiunea subiectelor sale (a putut doar să fie comparat cu Shakespeare), cu toate că expresiunea la dînsul e, cum s'a exprimat un critic, „mai mult *energică* decît *profundă*“. Cel mult, pe un om, crescut sub influențele orientale îl putea impresiona la Rubens și *exuberanța de forme*, desigur mai apropiată de gustul estetic al Orientului, decît armonia de linii și culori, sau idealismul marilor Italieni. Poate, însfîrșit, pe boerul bogat, deprins cu luxul ornamental, îl atrage și efectul decorativ al marilor pînze ale pictorului flamand.

Orișicum, dintre toți ceilalți mari artiști, nu găsim peste tot pomeniți decît doi,—și foarte scurt:

*) Sint, desigur, cele două tablouri, cu acest subiect, de *Johann P. Krafft*, pictorul vienez dela începutul veacului XIX, deși n'am controlat data achiziţiunii lor de către galeria Imperială.

„*Rafail cel vestit*: Fecioara Maică, ţiind în braţe pe Is. Hr.“ (Este acel singur caz, cînd ni se spune numele artistului, —şi încă la Münich sînt cel puţin două *Madone* de Rafael, cari se potrivesc cu această descripţie sumară);

Şi în al doilea rînd: „Avraam stînd gată să jertfească pe fiul său Isaac, şi îngerul îl popreşte“,—nu poate fi decît celebrul „Sacrificiul lui Isaac“ de Rembrandt, din vechia Pinacotecă (Notăm că acesta e cel mai *mare* ca dimensiune din cele vr'o 15 „Rembrandturi“ ale pinacotecii din Münich).

Rafael e amintit desigur numai fiindcă este „cel vestit“, iar Rembrandt, probabil, pentru subiect.

Incolo—nu opresc privirile Marelui Logofăt din Goleşti nici un Tizian, nici un Leonardo da Vinci, nici un Corregio sau del Sarto, nici un Van Dyck, nici un Velasquez, nici un Murillo (şi ce frumoasă, de pildă, colecţie de *gamini* ai acestuia se află la Münich!),—fără să mai vorbim de *dii minores*, cari ar merita totuşi, din punctul de vedere al artei, poate mai multă băgare de seamă decît Hoogstraeten, Schalcken sau Krafft.

Din această, poate, prea lungă analiză,—dar sperăm nelipsită de interes pentru caracteristica lui Constantin Golescu,—rezultă lămurit că ceea ce îl impresionează în pictură este mai ales *subiectul*, ca prilej pentru reflecţiuni sau emoţiuni străine de interesul artistic propriu zis; cel mult îl atrage uneori vr'un „truc“ tecnic, ce i-se pare extraordinar de „asămuire“; chiar cînd vorbeşte de „frumuseţă“, („oricît să va uita omul, tot fuge fără mulţumirea lui“), simţi că el înţelege în realitate numai frumuseţa ideilor sau a sentimentelor inspirate de *subiectul* unui tablou. El judecă o operă după „bucuria“ sau „întristarea“ spectatorului, nu după valoarea ei artistică.

* * *

Cu acest bagaj cultural, în afară de puţinele cunoştinţi pe care i le-au putut da şcolile greceşti din ţară, a pornit acest mare boer în pribegiile sale spre Apus.

Nu fără emoţiune ne gîndim la figura aceasta „exotică“, rătăcind scrutătoare şi atentă, cu inima îndurerată pentru „ticăloşia“ din Patrie, prin centrele culturii europene,—în hainele sale „turceşti“, cari provoacă uimirea trecătorilor şi pentru care, nu i s'a dat voe să viziteze casa de sănătate din Viena, ca „să nu sperie nebunii“ (poate tot pentru aceasta n'a fost lăsat „să bage seama“ la „meşteşugul de foc“ din Triest!).

Şi totuşi, acest „primitiv“, mulţumită delicateţii sufleteşti înnăscute şi inteligenţii sale naturale, a ştiut să vadă şi să simtă just,—să vadă şi să simtă cu mult mai adînc decît atîţia călători romîni de astăzi, cari petrec în Europa pentru studii sau în căutare de distracţii.

Golescu călătoreşte şi-şi descrie călătoria,—cum ne-o spune din primele rînduri ale „Insemnării“ sale,—„spre folosul Naţiei mele“, căci, întreabă el:—„cum puteam ochi avînd să nu văz, „văzînd să nu iau aminte, luînd aminte *să nu aseamăn, asemă-„nînd să nu judec binele şi să nu pohtesc a-l face arătat com-„patrioţilor mei?*“...

Şi ceia ce îl interesează şi îl mişcă în Apus, este în primul rînd *cultura sufletească, conştiinţa demnităţii omeneşti*, respectul de sine, împreunat cu respectul semenilor, sădite în inimile cetăţenilor, fără deosebire de clasă, garantate prin instituţii, prin „pravile“,—şi „bună orînduială“.

Chiar din cele dintăiu pagini el admiră, de pildă, „*liniştita „vieţuire* a Vienezilor, căci acolo cea mai dintăiu grijă şi datorie „aceasta este—*a nu aduce altuia cîtuş de puţină supărare*“ *)... „*Obştească vieţuire vesălă şi fericită*, care să pricinueşte din „dreptele hotărîri pravilniceşti, ce nu îşi au *puterea urmărilor „numai către cei mici, ci şi către cei mari*, şi nu numai către „cei săraci, ci şi către cei bogaţi“ **)...

Şi pentru Bavaria—ţară constituţională din 1818—notează Marele Logofăt pribeag: „dreapta şi dulcea oblăduire, fericirea, „*firească slobozenie a norodului şi îndrăsneala cea fără de „obrăsnicie*, ci numai pe cît să cuvine la omenire“... Şi Golescu o şi lămureşte această „firească slobozenie şi îndrăzneală fără de obrăznicie“ şi-i arată şi cauzele: „Şi de le va face cineva „or ce întrebare (celor din „norod“), îi răspund *cu îndrăsneală*, „dar cu mijloc aşa de *politefsit* şi dulce, încît întrebătorul rămîne foarte mulţumit. Dintr'această a lor urmare ce au cătră „*tot omul* să cunoaşte că sînt *politefsiţi şi luminaţi prin învă-„ţătură*, ştiindu-şi fieşcare datoria; şi de aceia de bună voe *să „poartă bine cu fieşcine*“ ***).

„Buna orînduială“, asigurată de „pravile“ înţelepte, de „oblăduire dreaptă şi dulce“, spiritul de legalitate, egalitatea reală în faţa legilor „ce nu îş au puterea urmărilor numai către cei

*) p. 18.
**) p. 23.
***) p. 111—112.

mici, ci şi către cei mari",—întemeiate toate acestea pe acea stare sufletească a „omului poliftesit", cînd „cea dintâiu grijă şi datorie a fieşcăruia este a nu aduce altuia cîtuş de puţină supărare", a „se purta de bună voe bine cu fieşcine", a se respecta pe sine, respectînd pe alţii în demnitatea şi în drepturile lor, cu „slobozenie firească şi îndrăzneală fără de obrăznicie",—fără umilire şi fără aroganţă,—într'un cuvînt, conştiinţa desăvîrşită şi respectul *demnităţii* omeneşti la toţi deopotrivă, şi, mai scurt: *cultura sufletească*,—aceasta este condiţiunea indispensabilă şi izvorul adevăratei „civilizaţiuni", şi nu poate fi altă linie de demarcaţiune între „civilizaţie" şi „barbarie".

„Bipedul fără pene", lipsit de cultură sufletească, poate maimuţări progresul tecnic al ţărilor înaintaşe, poate ridica oricîte „turnuri Eiffel" până în slava ceriului,—dar tot sălbatec rămîne, un fel de orangutang-constructor, fără forţă morală, fără geniu creator, nu poate da naştere unei „civilizaţiuni", cum nu poate crea în jurul lui „vieţuirea liniştită, vesălă şi fericită".

Şi Golescu ştie, că nu poate fi un criteriu mai sigur pentru măsura, în care aceste elemente ale adevăratei civilizaţiuni sînt înrădăcinate în viaţa reală, decît *starea morală şi materială* a „norodului", pentru că indiferentismul faţă de acestea, oropsirea, înjosirea şi mizeria „fratelui mai mic", nu sînt compatibile cu o adevărată cultură sufletească, cu respectul adînc al demnităţii omeneşti.

De aceea îl vedem „însemnînd" cu multă stăruinţă datele relative la viaţa „norodului", a ţărănimii bine-înţeles în primul rînd.

În Baden (unde, repetăm, pe atunci funcţiona deja regimul constituţional ca şi în Bavaria), ne spune el despre ţăranii plugari: „Şi văzîndu-i cineva, cum sînt de bine şi curat îmbrăcaţi „la vremea muncii, iarăş îi hotăreşte că sînt fericiţi, avînd cel „mai prost şi leneş birnic toate cîte se cuvine să aibă o bună „gazdă. Îmbrăcat curat şi el şi nevasta şi copiii; picior gol este „peste putinţă de a vedea, măcar aibă şi 10 copii, toţi cu cizme „în picioare trebue să fie";—şi ne descrie „starea unui cărbu„nar lăcuitor la Baden... ca să afle fieş cine ce va să zică un „cărbunar ce lăcueşte într'un loc unde *pravilile ajută pe fieş-ce* „*om de a face stare*, fie numai vrednic" *)...

Dar însemnările cele mai entuziaste sînt relative la vechile

*) p. 57. Vezi şi pentru Bavaria, p. 124.

democraţii ţărăneşti din Elveţia,—şi ne permitem aci citaţii mai lungi:

„Negreşit, exclamă Logofătul nostru, acel Gulielm Tel, „carele a *desrobit pe acest neam* şi i-au dat o aşa *începere de* „*bună ocîrmuire*, sfînt nu va fi, iar într'acei mai mari făcători „de bine din lume, trebue a să număra. La cel mai de nimic „sat, anume Grihdorf, înnoptînd, am găzduit la birt, unde în„trînd *un sătean* în odaia ce eram, ne-au întrebat de este primit „să stea cu noi de vorbă pentru petrecerea de vreme. Carele „după multe vorbe şi întrebări ce i-am făcut, pentru obiceiurile „şi prăvilele lor, după ce ne-au dat să pricepem că vorbeşte „franţozeşte, nemţeşte şi italieneşte, au început şi ellinica, zicînd „trei patru rînduri din Xenofon, şi vre-o doao stihuri din Omir. „Şi întrebîndu-l unde au învăţat ellinică,—mi-au răspuns că în „toate satele lor trebue să fie şcoală în limba naţională, şi care „din şcolari să îndulceşte la învăţătură, merge la şcoalele de „prin oraşe, unde sînt învăţăturile mai nalte şi în multe limbi; „şi la acele şcoale poate fieşcare a cîştiga învăţătură, după cîtă „rîvnă va avea. Apoi au venit copila birtaşului ca de 10 ani, şi „ne-au cîntat cu clavirul şi cu glasul, şi *alţii ce să silea în tot* „*chipul să ne odihnească*. Şi alte multe ce avea, le vede cinevaş „şi foarte rar în oraşele noastre, le-am văzut întru acest sătun„cean, pe care harta nici că îl are pentru micşorarea lui...

„De aciia am mers în satul Alsteten, unde iarăşi mi s'au în„tîmplat o vrednică de scris întîmplare. Coborînd la birt, m'au „întrebat un om de unde venim? Eu spunîndu-i că dela Kron„ştat, el au prisosit: că de la Kronştatul din Transilvania, ce să „hotăreşte cu Valahia? (Căci este Kronştat şi în Rossia, şi-i tre„buia să-i fac deosebire). Eu văzînd că are ştiinţă gheografi„cească, am întrebat pe birtaş: Ce om este? El mi-au răspuns „că este ţăran plugar, şi că au venit căci astă-zi este zioa gaze„turilor, şi că să string unii de le cetesc; şi că de vrem să le „cetim, să intrăm în odaia obştii, unde întrînd am găsit alţi trei „patru ca acela, cu foi de gazeturi în mînă. Atunci m'au cu„prins gîndurile, văzînd că ţăranii Elveţii, vrînd să ştie ce curge „în lume, să string şi cetesc gazeturi. Şi cel ce m'au întrebat „de unde viu, mi-au făcut destulă dovadă, că sau au cetit ghe„ografie, sau că de multe ori s'au uitat pe hartă"...*)

*) p. 128—131, passim.

Și imediat gindul călătorului se îndreaptă spre țara lui îndepărtată:

„O! ce intristată aducere aminte! Căci în anul 1824, mer-
„gind la Cluj, Peșta și Mehadia cu Dumnealui fratele Logofătul
„Manolache Băleanul, au primit o scrisoare de la cinstita Canțel-
„laria Logofeții cei mari, asupra căriia adressul era: Către Dum-
„nealui... la Mehadia, în ținutul Transilvanii. Din care să cu-
„noaște că nici unul din canțellariști nu au știut că Mehadia nu
„este în ținutul Transilvanii, cu toate că este și aproape de ho-
„tarele Valahiei,—iar Elvetul plugar, și peste patru împărății de-
„parte, au șiut care unde este, și cu care loc să hotărește"...

Starea „norodului" îi inspiră ginduri și mai amare. Vederea țăranilor, bine îmbrăcați și curați chiar și în timpul muncii pe cimp, ce pare înflorit de culorile vii ale hainelor, îi evoacă icoanele „de acasă"!

„Cînd am văzut acele cimpuri roșind și negrind, și căpă-
„tăile panglicelor fâlfăind în vînt, n'au fost cu putință să nu-mi
„aduc aminte cînd am fost și eu în cimp la seceriș și la coasă,
„cu doao trei sute oameni,—zic să nu-mi aduc aminte de ticălo-
„șia locuitorilor țării Romînești, de goliciunea și de trențerătura
„hainelor,—și mai virtos cum era de peste Olt, trebuia să fie și
„negri pîrliți, întocmai ca unele dobitoace ce es rău din iarnă,
„slabe și sbîrlite"...*)

Și *cugetul* îi arată deslușit și cauzele deosebirii,—în privința culturii sufletești:

„*Neînvățătura și înjuguirea* proștește pre om, făcîndu-l și rău.
„Și de aceia *cu dreptate* să uită asupra fieșcăruia cu vrăjmășie,
„socotind că poate și acesta va veni vreme să-i facă vre un rău,
„—*căci bine n'au văzut dela nimeni*, sau că și acela îi va cere
„cevaș, *căci lui nimeni nu-i dă nimic*, nici măcar o învățătură,
„nici un ajutor, nici o îndreptare în datoriile lui, ci trăiaște ca
„un dobitoc sălbatic"...**)

Iar în ce privește cauzele stării materiale, autorul ne descrie pe larg groaznicele impilări, de care „să cutremură mintea omului, cînd își va aduce aminte" la ce chinuri este supusă, pentru „biruri și iraturi", „făptura Dumneizeirii, omenirea, frații noștri"... „Aceste nedrepte urmări, și nepomenite peste tot pă-
„mîntul, i-au adus pe ticăloșii lăcuitori întru așa stare încît în-

*) p. 75—76.
**) p. 112.

„trînd cinevaș într'acele locuri unde se numesc sate, nu va ve-
„dea... nimică, ci numai niște odăi în pămînt, ce le zic bordeie"..
—cu o gaură anume făcută să asigure omului fuga: „cum va
„simți că au venit cinevaș la ușă-i; căci știe că nu poate fi alt,
„decît un trimis spre împlinire de bani. Și el neavînd să dea
„ori o să-l bată, ori o să-l lege, ó să-l ducă să-l vînză, pentru un
„an, doi, și mai mulți, sau la un boierinaș, sau la un arendaș,
„sau la oricine să va găsi, ca el să slujească acei bani... Cu care
„dreptate acest norod au fost dator *să ne dea* o asemenea
„sumă? O! ce amărîtă viață al acestui norod ce lăcuește pe
„acest bogat pămînt. O! ce agoniseală nedreaptă cu nu-
„mire de iraturi *ale boierilor*. Nelegiuită și vrednică este de
„blesteme, căci aceasta ne-au învrăjbit, aceasta stă împotriva u-
„nirii, împotriva frății, împotriva tuturor celor bune cugete"...*)

Aceste dureroase pagini, (nu pot da aici din ele decît crimpee), pe care, cu drept cuvînt, d. Nerva Hodoș le compară cu celebrul pasagiu din Labruyère **), nu sînt pentru Constantin Golescu numai un prilej pentru exerciții literare,—pe dînsul „îl împunge cugetul", și am auzit strigătul lui de amară căință; el își dă seamă și de respunderea *lui* ca „boer", ca unul „din cei mari" pentru această „stare de ticăloșie a norodului" său, și prevestește ceasul pedepsei:

„...fiindcă toate urmările ne sînt întemeiate în nedreptate și
„în neorînduială bună, de aceia prea puternica Dumnezeire nu
„mai pedepsește la al 7-lea neam, ci chiar pe noi însuși, cu
„perdere de cinste și de averi, și în scurt cu prefacere aceii de
„astăzi veselie, mîne în tristare"...***)

Pentru a complecta caracteristica, semnalăm și observația, pe care Golescu o face, numai în treacăt, asupra Romînilor de peste munți.

Vorbind despre Banat, el aruncă abia cîteva aluzii (de atîtea ori doar trebuia să pribegească prin Ardeal!), dar foarte prețioase:

„Iar lăcuitorii neaoși Romîni, făr' de nici o deosebire, și
„în vorbă și în port, atîta numai căci se socotesc cu ai noștri *care*
„*sînt în cea mai bună stare*, și căci, după călărimea Ungarii, cea
„mai bună și credincioasă oaste sînt Romînii... Pe aceștia vă-
„zîndu-i un neaoș Romîn, trebue să să bucure și să să întristeze...

*) p. 58—61, passim.
**) p. LVIII
***) p. 108.

„O! ce bucurie şi întristare ne-au coprins! Bucurie, căci am vă-„zut din neamul nostru aşa voinici ostaşi, bine îmbrăcaţi, bine „învăţaţi, şi bine îndemnaţi în calea fericirii şi a cinstii. Şi în-„tristare iarăşi, căci văzînd fericirea acestora, mîndria naţionali-„cească, *ne-am adus aminte şi de vrednicii de milă ai noştri „fraţi Romîni*, ce odată au fost vestiţi"...*)

*

Culegînd *aceste* impresii din lunga lui călătorie din Apus, Marele Logofăt Constantin Golescu, deşi ajuns la vrîsta de aproape 50 de ani, se întoarce în ţară alt om. *Cugetul*, ca efect al revoluţiunii morale ce a suferit, îi impune misiunea de apostol al „vestei celei bune"; el întemeiază societăţi culturale, înfiinţează ziare, la nevoe chiar în străinătate, publică manifeste şi cărţi, deschide şcoli,—şi dă fiilor săi o creştere, care îi pune în fruntea mişcării de renaştere naţională...

In istoria renaşterilor morale sînt puţine pilde mai emoţionante de triumful „cugetului" asupra tuturor forţelor întunecate, pe cari egoismul omenesc şi prejudecata de castă le pun în calea conştiinţii...

* * *

...Au trecut 85 ani de atunci...

Avem astăzi căi ferate, şosele, flotile cu „meşteşug de foc", fluviale şi maritime; telegrafe şi telefoane; universităţi, licee, şcoli primare; biblioteci, Atenee, observatorii astronomice; constituţie, parlament, partide politice; ziare, reviste, societăţi literare...

...Dar dacă vr'un „boer" învăţat şi rafinat de astăzi, care ar avea delicateţa şi nobleţa sufletească a „primitivului" călător din Goleşti, ar porni în „Europa" cu acelaş gînd de a se instrui „spre folosul Naţiei",—oare nimic nu i-ar mai putea „împunge cugetul său"?...

Dar *intelectualii noştri*, „înarmaţi cu toată ştiinţa veacului", „adăpaţi la izvoarele ştiinţii Apusului" (adesea fii sau nepoţi ai „dobitoacelor sălbatece", descrise de autorul „Însemnării") ?

Poate unii din ei au zîmbit, în conştiinţa superiorităţii lor, cînd au cetit naivităţile lui Golescu. Dar nu le desvăleşte conştiinţa, sub splendorile acestei „civilizaţii" şi ceva din străvechia „barbarie", care a îngrozit pe Marele Logofăt?...

*) Pag. 106.

Am înaintea mea o mică carte, note de călătorie în aceiaşi Elveţie*), ai cării ţărani i-au inspirat atîtea comparaţii crude boerului din Goleşti acum 85 ani.

Ce cale au făcut de atunci aceşti ţărani,—cari chiar în părţile cele mai înapoiate ale Elveţiei, în colţurile cele mai retrase din Appenzell, suggerează autorului comparaţia cu păstorii lui Racan şi M-me Deshoulières? Dar pentru a lăsa intactă impresia, să-mi fie permis de a reproduce textul fără traducere:

„Maisons pimpantes, lustrées; pâturages dans des prairies „closes de barrières à claire voie, où broutent des moutons bien „savonnés—auxquels on cherche des rubans—et de génisses „proprettes; fermières si coquettes, aux bras nus, au linge blanc, „dont les vêtements n'ont pas une souillure même au sortir de „l'étable: ce sont les bergeries de Racan et de M-me Deshouliè-„res mises en action, c'est du Florian vécu, auquel il ne manque „que les paniers, la poudre et le marivaudage"... **).

Şi aceşti ţărani de pastorală „XVIII siècle", o rasă mîndră şi viguroasă, au întemeiat o democraţie bogată şi puternică, cu „referendum", cu dreptul de „iniţiativă populară", cu o vastă şi îndrăzneaţă legislaţie socială...

Dar iată un fapt, care poate interesa mai de aproape pe intelectualii noştri:

„Elveţienii au biserici, cari servesc pentru mai multe con-„fesiuni. Ei posedă cel puţin un ziar care serveşte două partide: „*Wochenblatt* din Grüningen (cantonul Zurich) este inadevăr îm-„părţit între partidul *conservator*, căruia îi aparţin cele două din-„tăiu pagini, şi partidul *radical-socialist*, care dispune de cele „două din urmă. Cetitorii pot astfel judeca imparţial valoarea ce-„lor două politice respective, cari sînt expuse şi combătute re-„ciproc în aceiaşi foaie"... ***)

Cît respect pentru convingerea cinstită, cît simţ de demnitate omenească presupune la aceşti ţărani (căci *lor* li se adresează mica gazetă săptămînală) acest simplu fapt!

Şi mă gîndesc la polemicile noastre *literare* şi *ştiinţifice* (nu mai vorbesc de politică!) provocate de vr'o observaţie critică, sau de vr'o divergenţă de păreri în chestia... izvoarelor Gangelui!...

O! „Liniştită, veselă şi fericită vieţuire, căci cea mai din-

*) *A. Dauzat*,—La Suisse moderne. P. 1910.
**) Op. cit. p. 30.
***) Op. cit. p. 119.

„tâiu grijă și datorie a fieșcăruia aceasta este, a nu aduce al-„tuia cituși de puțină supărare"...

Și țărănimea noastră, care la fiecare cinci ani trebue să fie hrănită cu porumbul dat de Stat, și la fiecare zece ani se răscoală...

Unde e și „fireasca slobozenie fără îndrăzneală" ?...

Ca într'un caleidoscop îmi trec dinaintea ochilor toate scenele cunoscute, cînd un „autohton" în opinci și suman trece înnaintea autorităților, ca prin vămile văzduhului, dela jandarmul rural până la tribunale și curți...

Și mii de Romîni trec anual granița, și nici măcar „mîndria naționalicească" nu le spune nimic *cugetului*, cînd văd pe țăranul mai bogat, cu mai mult pămînt, mai voinic, mai mîndru, din Ardeal, din Bucovina, din *Basarabia*,—pe țăranul *Romîn* ?...

Nu avem și *noi* răspunderea, și nu ne simțim datoria, cum o simția boerul dela 1825 ?...

Răspunsul ni-l pot da discursurile parlamentare, foile ziarelor, paginile revistelor....

Pentruce nu se mai ivește un Costantin Golescu ?....

Pentruce?...

C. Șărcăleanu.

Intervenția Statului în organizarea educațiunii publice pe Continent și în Anglia *)

Una din cele mai de căpitenie caracteristice ale veacului trecut e desigur importanța ce au căpătat pretutindeni problemele de educație. In toate țările din Occident, strădănuinți mari s'au pus pentru organizarea educațiunii publice, și azi, budgetul instrucției în diferitele state a ajuns să nu fie întrecut decît de cel al armatei.

A te cultiva se consideră acum nu numai o datorie către tine însuți, ci o datorie publică: statul impune, sub constringerea amenzii, învățămîntul elementar fiecărui cetățean. La rîndul său, statul se consideră dator, față de cetățeni, de a procura acest învățămînt gratuit pentru toți copiii în vrîstă de școală.

Intervenția statului în organizarea școlilor are o vechime mai mare în Germania, unde regele Frederick Wilhelm, în urma dezastrului dela Jena, proclamă necesitatea răspîndirii culturii în masele populare: „Germania trebue să cîștige prin puterea intelectuală ceia ce a perdut în puterea materială. Pentru acest scop, dorința mea este ca tot ce-i posibil să se facă, pentru a răspîndi și perfecționa educația poporului". Iată o înfrîngere militară fericită!

Franța recunoaște mai tîrziu necesitatea introducerii învățămîntului obligator; iar *în Anglia, pînă la 1870 nu i s'a recu-*

*) Noțiunea *educație* are un înțeles mai cuprinzător în Anglia decît pe continent. Pe continent școala, pînă nu de mult, și-a mărginit domeniul exclusiv la instrucția propriu zisă—predarea cunoștinților: de aici numele de *Minister de Instrucție* dat autorității scolare centrale. In Anglia școala a dat întotdeauna precădere educației propriu zise—formării caracterului—subordonînd și contopind instrucția în sfera educației: de aici numele de *Board of Education*, dat autorității școlare superioare. Astfel pecînd, de obiceiu, pe continent instrucția și educația sînt noțiuni clar deosebite, în Anglia, în general, aceste două noțiuni se contopesc în noțiunea *education*, care nu privește numai desvoltarea exclusivă a unei părți din om, ci formarea completă a omului—*the making of man.*

noscut statului dreptul de a interveni în organizarea educațiunii publice.

Fiecare din aceste trei țări avea însă, înainte de intervenția statului în organizarea învățămîntului, vechi tradiții de cultură. În lipsa unei autorități centrale, inițiativa particulară, diferitele societăți și corporații, și mai cu samă Biserica au fost factorii care au căutat, din timpuri vechi, să lupte împotriva întunericului.

Cele dintâi școli au răsărit pe lîngă mănăstiri. Unii dintre suverani și marii bogătași au întemeiat școli și au lăsat legate pentru întreținerea lor. Reforma și Renașterea au fost pentru școli epoci de înflorire. Universitățile—cele mai vechi de prin veacul al XII-a—exercită de asemenea o mare influență culturală în Apus.

În lipsa aceasta de orientare a inițiativelor rezlețite, nu se pot închega sisteme de educație bine definite și în măsură de a satisface nevoile culturale ale deosebitelor popoare. Biserica catolică ajunge, încetul cu încetul, să monopolizeze organizarea școlilor, și, din cauza caracterului ei internațional, să împedece desvoltarea caracteristicelor naționale ale educațiunii publice în diferitele țări.

Pentru Biserică, școala ajunge cel mai puternic instrument de stăpînire a conștiințelor, de dominare politică și de propagare a idealurilor ei; dar, în curînd, interesele și idealurile Bisericei nu mai corespund cu interesele și idealurile de emancipare ale societății laice. Biserica nu se îngrijește de cultura maselor: ele trebuiau să creadă, nu să se lumineze. Școala nu trebuia să pregătească pentru viața actuală, să insufle interes pentru nevoile societății din jurul ei: de aceia clasele bogate găseau în școlile Bisericei o atmosferă monastică, un program și un regim școlar, care strămutau interesele tinerilor cu 2000 de ani în urmă, și îi deslipeau de interesul vieții societății în sinul căreia trăiau. Din această cauză Biserica menține cultura din școlile ei la un clasicism exclusiv și îndepărtează din interiorul ei orice preocupare de educație fizică—„tot ce perde corpul cîștigă sufletul".

Cînd în fața puterii Bisericei se ridică puterea statului laic, lupta pentru stăpînirea școlii nu se dă în mod dezinteresat, nici de o parte nici de alta: statul voește să smulgă din mîna Bisericei, o armă de dominare politică, un mijloc pentru propagarea idealurilor lui, a cărui valoare Biserica o cunoștea din o lungă experiență istorică și pe care ea, din instinct de conservare, nu voește să-l cedeze.

Procesul acesta între Biserică și Stat încă nu e terminat. În Germania Statul împarte cu Biserica controlul în școală; în Franța Statul a alungat Biserica din școală, dar Biserica nu pare rezignată; în Anglia, unde Biserica n'a exercitat niciodată o dominare politică și unde credința în libertatea individuală a fost întotdeauna mai puternică decît credința în Biserică, școlile Bisericei și cele laice (nonprovided și provided schools) stau încă

față în față: un compromis le asigură colaborarea pașnică la răspîndirea culturii în popor.

*

E interesant de observat atitudinea statului în intervenția lui pentru organizarea educației publice în diferitele țări pe continent și în Anglia.

Statul, prin rolul său politic și social, e un instrument de dominare politică al unei clase asupra celorlalte, și în acelaşi timp, și un regulator al intereselor tuturor claselor sociale. El funcționează mai energic într'o direcție sau alta, după gradul de atîrnare sau de independență a claselor de jos față de clasele stăpînitoare și după puterea ce el o are, ca instituție centrală administrativă, pînă la un punct, de sine stătătoare.

În felul cum intervine statul în organizarea educațiunii publice în diferitele țări, se oglindesc, în mod firesc, interesele claselor sociale, după raporturile lor de putere și după relațiunile de atîrnare ale cetățenilor față de puterea administrativă superioară.

Nu toate statele intervin cu aceiași generozitate pentru răspîndirea culturii în diferitele pături sociale: statul democrat al Americei de Nord oferă învățămînt de toate gradele gratuit și egal tuturor copiilor, din toate păturile sociale, pecînd statul conservator și absolutist al Germaniei a organizat învățămîntul privilegiat de clasă, de castă chiar.

Fără îndoială școala de stat pe continent e o instituție politică—„o fabrică de cetățeni *ai statului*".

Însă interesele actuale ale Statului ca și interesele Bisericei nu corespund întotdeauna cu interesele permanente ale poporului; de multe ori aceste interese sînt chiar antagonice: „Acum zice Rein, educația este chemată ca aliat al Statului și al Bisericei—înțelegem educația din școlile publice. Statul voește să conducă educația școlară ca aliat al său pe cîmpul de luptă împotriva curentelor destrugătoare, care amenință să-i surpe puterea; Biserica încearcă sa recucerească prin mijlocul instrucției religioase ceia ce a perdut în popor.

Instituțiile de stat nu apără întotdeauna deopotrivă interesele tuturor cetățenilor: de aceia la Romani s'a înființat tribunatul, la Greci adunările și tribunalele poporului, la Engleji Parlamentul și juriul—toate instituții care-și trag autoritatea direct din masa poporului, nu dela autoritatea centrală a statului.

Natural că răspîndirea învățămîntului elementar în toate straturile sociale corespunde unui interes general. Sporirea mijlocie a cunoștințelor omenești e o cauză directă de creștere a bogăției naționale în orice țară. Capitalul național al unei țări nu stă în ceia ce de obiceiu se numesc bogății naturale, ci în capacitatea productivă a cetățenilor ei. E evident însă că aceastâ capacitate productivă, în ultimul detaliu, e o chestie de lărgire a cercului conștiinței. Din depozitul imens de cunoștinți

moştenite al omenirii, fiecare e silit de lupta vieţii să-şi însuşească macar o parte—să-şi întindă cimpul conştiinţii. Progresul istoric al omenirii nu e de fapt decit acelaş lucru: prin orice descoperire ştiinţifică omul, pe deoparte cucereşte un colţ din domeniul lumei externe—îi micşorează teritoriul necunoscut; iar pe de alta işi lărgeşte domeniul lumei interne—al conştiinţii.

Cine poate fi împotriva sporirii bogăţiei naţionale! Părerile se pot împărţi numai asupra întrebării cui se cuvin aceste bogăţii. Sporirea capacităţii productive a indivizilor din o ţară nu contrazice interesele nimănui, ci tocmai dimpotrivă: de aceia impunerea unui anumit grad de cultură tuturora e o datorie naţională. Dar cind lărgirea prea mare a orizontului poate să trezească mintea celor mulţi, atunci apar drepturile superioare ale statului, principiile imutabile ale moralei, tradiţiile istorice... drepturile sfinte ale trecutului. Atunci statele dau alarma primejdiei proletariatului intelectual, a „proletariatului bacalauriaţilor" cum numea Bismark, cu dispreţ, această clasă de fermenţi ai nemulţumirilor sociale, pionieri ai lumei de mîne.

*

Pe continent, intervenţia statului în organizarea învăţămîntului secundar şi superior, a fost provocată în primul rînd de nevoile de organizare ale statelor moderne. Această organizare în Franţa şi Germania s-a desvoltat necontenit în direcţiunea unei numeroase biurocraţii civile şi militare. Toată această biurocraţie statul o formează în şcolile lui şi o formează după concepţiile isvorîte din interesele lui de dominare. Şcoala ajunge un loc de pregătire pentru o carieră biurocratică; ea nu-şi propune să *fabrice* cetăţeni care „să fie cineva in corpul celor care guvernează", ci „indivizi care trebue să ocupe un loc în maşina statului". Atit de făţiş se exprimă acest scop încit, în unele categorii de şcoli, tinărul trebue să se angajeze ca funcţionar al statului înainte de a fi primit în şcoală.

Regimul din astfel de instituţii de cultură nu tinde a desvolta însuşirile de independenţă a individului faţă de stat, ci pe acele de supunere şi ascultare, însuşiri care recomandă frumos pe bunul funcţionar—civil ori militar. Şcoala nu trebue să se ocupe cu formarea şi întărirea caracterului tinărului, de oarece viitorul cetăţean işi va procura existenţa, fără luptă, lipit la vreuna din încheeturile vastului aparat al statului.

Intărirea fizică a viitorului funcţionar nici ea nu-i necesară: un biurocrat n'are nevoe de o constituţie atletică.

Iată de ce, pînă nu de mult, scopul acestor şcoli se mărginea exclusiv la instrucţie—predarea de cunoştinţi. Şi numai din acest punct de vedere ele sînt superioare şcolilor din timpul atotputerniciei Bisericei. In ele tinărul se pregăteşte în vederea serviciului statului, dupăcum în şcolile Bisericei se pregătea pentru a fi servitorul lui Dumnezeu.

Tipul unor astfel de şcoli este liceul—marele internat—din Franţa, creat de Napoleon. In astfel de şcoli, în care singura preocupare e de a îngrămădi cit mai multe şi variate cunoştinţi în capetele elevilor, multe generaţii şi-au ofilit şi istovit tinereţa. Din cauza lor s'a zis că Franţa işi pregăteşte viitorii cetăţeni în închisori. In ele s'a desvoltat aşa numitul regim de *chauffage*, „care consistă în a da, în cel mai scurt timp posibil, o cunoştinţă superficială, dar deocamdată suficientă, a materiilor pentru examen". Nici higienă, nici educaţie, ci numai instrucţie în vederea... unei cariere biurocratice.

Acest regim şcolar a produs surmenajul intelectual şi oameni istoviţi fără vreme, sleiţi de putere fizică şi intelectuală, fără voinţă, fără vigoare morală şi fără încredere în ei—declasaţi primejdioşi şi pentru dinşii şi pentru societate.

Impotriva acestui regim nedispărut încă în Franţa, s-au ridicat protestări unanime; despre el Edmond Démolins spune: „Regimul nostru şcolar actual formează în special funcţionari; e puţin susceptibil de a da un alt product. E mai cu seamă rău întocmit pentru a forma *omul*".

Cu drept cuvint se spune că în Franţa este o contrazicere între regimul ei politic şi cel pedagogic.

Principiul „mens sana in corpore sano" era de mult cunoscut de pedagogi, dar nici o descoperire nu revoluţionează lumea pînă nu e impusă de un interes.

Nevoia statului în Germania şi Franţa de a avea tot mai mulţi soldaţi a atras atenţia tuturor asupra faptului că şcoala secundară istoveşte bărbăţia, că numai instrucţia nu poate face buni soldaţi, ba dimpotrivă chiar, că şcoala secundară, pe baza instrucţiei exclusive, slăbeşte rezistenţa militară a unui stat. Impăratul Wilhelm în importantul şi curiosul său discurs din 1890 spunea clar: „Am nevoe de soldaţi; am nevoe de o generaţie puternică şi în stare să apere ţara... Ar trebui să aplicăm şcolilor superioare organizaţia caselor noastre de educaţie militară, a şcolilor noastre de cadeţi... S'a constatat că miopii au sporit... In *gimnasium* din Frankfurt sînt 4% miopi în clasa începătoare şi 64% în *Prima*... Din 1.600 tineri înrolaţi în armată la Münich numai 2% din cei care au absolvit şcolile elementare *(Volksschulen)* sînt miopi, pecînd graduaţii din *Realschulen* dau 58%, iar cei din *Gymnasien* 65%".

„In şcolile secundare din Düsseldorf ¼ din numărul elevilor e sub mijlocia normală, ca dezvoltare fizică; pînă la 60% din ei sufăr de nervozitate, şi 20% sînt victime ale insomniei" [1]).

Organizarea şcolii secundare se denunţă dar în mod oficial ca nesatisfăcătoare faţă de trebuinţile statului. Pedagogii condamnaseră de mult acest regim de instrucţie exclusivă şi de neglijare completă a educaţiei fizice ca necompatibil cu desvoltarea normală a omului, dar statul nu intervine pînă ce nu se con-

1). Reports of un Commisioner of Education, 1899—1900, pag. 833.

vinge de necesitatea intervenţiei din punctul lui de vedere. „Viitorul va aparţinea unui popor de animale sănătoase nu de cugetători istoviţi". Trebuesc soldaţi nu filologi „care de la 1870 s-au aşezat în şcoală ca *beati possidentes*".

Dar dacă statul intervine pentru a împedeca ruina vigoarei fizice a tinerilor în şcoala secundară, spre a-i putea scoate animale sănătoase pentru armata statului, deocamdată nu are nici un interes să asculte glasul pedagogilor, care cer şcolii şi formarea şi întărirea caracterului—a spiritului de libertate, neatîrnare şi încredere în sine. Insuşirile morale cerute unui bun soldat nu se deosebesc de ale unui bun funcţionar civil, i se cere numai mai multă rezistenţă fizică... supunere şi ascultare oarbă.

Marele Virchow, în conferinţa dela Berlin, se plînge de lipsa de adevărată educaţie morală în şcolile secundare din Germania: „Regret că nu pot aduce mărturia mea că am progresat în formarea caracterului în şcolile noastre.... Nu pot spune că am impresia că am făcut mari progrese în deprinderea oamenilor cu întărirea caracterului. Din potrivă, mă tem că sîntem pe povîrniş. Numărul caracterelor devine tot mai mic".

In Franţa aceleaşi protestări justificate de nemulţumire se ridică împotriva şcolilor secundare şi superioare; şi aici se constată neputinţa acestor şcoli de a întări caracterul, de a desvolta personalitatea tinerilor: de a pregăti pentru o viaţă independentă.

Cît timp statul pregătea în şcolile secundare şi superioare viitori biurocraţi ai lui, a căror întrebuinţare în maşina statului oprea formarea proletariatului intelectual, problema întăririi caracterului şi a formării personalităţii pentru o viaţă neatîrnată nu interesa statul şi şcoala n-o urmărea, cu toate că era pusă de educatori. A ajuns însă un timp cînd şcolile incep să producă mai mulţi pregătiţi decît trebuesc pentru serviciile statului. Această mulţime necontenit în creştere, neformată pentru a duce o viaţă independentă, lipsită de sprijinul statului, formează aşa numitul proletariat intelectual care „surpă puterea statului". E o stare de răsvrătire a copiilor împotriva părintelui lor! Cel dintăi gest al statului a fost să restringă învăţămîntul secundar, să îngreue programele, să transforme fiecare ramură de învăţămînt într'un fel de *cul-de-sac*, din care elevul să nu poată eşi ca să treacă mai departe în învăţămînt; să ceară titluri superioare pentru funcţiile publice... însfîrşit să descurajeze pe cei care aspiră la o carieră biurocratică.

Interesul actual al statului poate să dicteze stavilirea învăţămîntului secundar şi superior; dar se poate închipui că sporirea culturii cetăţenilor dintr'o ţară e un rău în sine pentru popor? Dacă întărirea statului cere acest sacrificiu e o dovadă că starea nu-i normală şi că nu poate fi decît trecătoare.

Cît de caracteristice sînt cuvintele împăratului Wilhelm în faimosul său discurs: „Cea mai mare parte dintre candidaţii la foame (titraţii învăţămîntului superior), mai cu seamă d-nii ziarişti, sînt liceani rataţi; iată o primejdie pentru noi. Acest ex-

ces, care acum e deja prea mare, face patria noastră să se asemene cu un cîmp săturat de apă, care nu mai poate suferi să fie udat. Iată pentruce nu voi autoriza deschiderea de noi licee (Gymnasien)... a căror necesitate nu mi se va dovedi cu temeinicie. Avem deja destule... Dacă şcoala ar fi făcut ceia ce sîntem în drept să aşteptăm dela ea, ea ar fi trebuit înnainte de toate să angajeze duelul cu Democraţia".[1])

E desigur nedreaptă atitudinea statului faţă de proletariatul intelectual; e chiar o nerecunoaştere puţin cavalerească a paternităţii. Nu numai că aceşti desmoşteniţi sînt produse ale statului, dar sînt produse în perspectiva unor speranţe şi a unui tarif de valori sociale creat de stat.

Indrumarea educaţiei din şcolile secundare şi superioare isvorăşte din concepţia teoriei intereselor superioare de stat, nu din principiile simple dar sănătoase ale educaţiei tradiţionale. Innainte de a se ivi nevoile de organizare ale statelor moderne şi de crearea biurocraţiei, profesiunile productive independente nu erau clasificate jos în scara valorilor sociale; ele nu descalificau pe cei care le îmbrăţişau. In curînd însă statul impune societăţii un alt mod de a vedea, un alt mod de a aprecia valorile sociale: biurocratismul parasitar al statului e privit ca un fel de nobleţă de robă, mai sus clasificat decît profesiunile productive independente. *Rangul* şi *epoletul* încep să fie căutate, iar industria, comerţul, agricultura părăsite. *Rangul* şi *epoletul* sînt mai căutate pentrucă sînt mai considerate în societate, pentrucă atrag şi dota matrimonială; pentru *epolet* e chiar reglementată: 80.000 de mărci pentru un locotenent german.

„Din pricina unei proaste prejudecăţi, aceste ocupaţiuni (comerţul şi industria) se consideră în Franţa, de toţi acei care se pretind că aparţin clasei superioare, ca o derogare. Cei care se dedau la ele nu văd în ele decît un mijloc de a face iute avere, de a se retrage cît mai iute posibil, şi de a face pe copiii lor să îmbrăţişeze carierele care sînt azi mai cu seamă rîvnite de clasele superioare, adică carierele administrative. A face parte din administraţia civilă ori militară este visul tuturor Francejilor, aproape fără excepţie. Acesta e mijlocul de a fi bine privit, de a face o căsătorie bogată şi de a străbate în lumea aleasă"[2]).

In Germania e acelaşi lucru: slujba la stat înobilează; în special militarul se bucură de cea mai înnaltă consideraţie în societate. Dacă un tînăr nu poate ajunge ofiţer, idealul lui e să-şi poată scrie macar pe carta de vizită „ofiţer în rezervă".

---

1). Şcolilor de băeţi, Kaiserul le cere soldaţi: şcolilor de fete, le recomandă idealul celor patru k: Kinder, Kleider, Kirche, Küche (copii, haine, biserică, bucătărie); iar artiştilor în discursul său din 1901, cu prilejul inaugurării Aleei Victoriei le spune: „Am voit să arăt lumii că cel mai bun mijloc de a rezolvi o problemă artistică nu stă în apelarea la comisiuni, nici în oferirea a tot felul de premii şi publicări de concursuri, ci în vechiul sistem al epocei clasice şi al veacului de mijloc: contactul direct al artistului cu persoana care dă *porunca*".

2). Edmond Démolins: A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons, pg. 145.

Atît de mult impune uniforma militară, încît funcționarii dela căile ferate au cerut voe împăratului să poarte coif și sabie pentru a impune mai mult publicului.

Iată dar cum statul modern în Franța și Germania nu numai că a creat proletari intelectuali, oameni nepregătiți pentru a duce lupta vieții pe seama lor proprie, dar a influențat și modul de judecată a societății asupra valorii sociale a cetățenilor.

Inmulțirea proletariatului intelectual, pe de o parte, iar pe de alta, nevoia desvoltării profesiunilor independente, și mai cu seamă neizbînda în colonii, față de Engleji, a Franței și Germaniei impun tot mai mult o schimbare în sistemul de educație publică în aceste două țări. Această schimbare trebue să se îndrumeze în direcția formării de oameni complecți, caractere tari, indivizi cu inițiativă, tenacitate, încredere în sine—oameni pregătiți de a se sprijini în viață numai pe puterile lor proprii, nu pe intervenția statului. Tăria caracterului individual pare a fi secretul succesului Angliei în colonii.

Cu toate aceste nici organizația educației publice din Franța, nici cea din Germania n-a cedat îndeajuns în această direcție. Școlile din Franța continuă să producă revoltați, sleiți de putere, lipsiți de voință, aspiranți la funcțiile statului;[1] iar cele din Germania sufăr încă prea mult de spiritul disciplinei militare. Succesul pe care Germania l-a avut în cucerirea unor piețe comerciale nu se datorește, cît s'ar crede, sistemului ei de educație: „Creșterea comerțului german nu e cu totul urmarea eficacității superioare a școlii. Dupăcum Bréal a arătat, ea se datorește mai presus de toate nevoii de a găsi scurgeri nouă pentru o piață supra-încărcată. Familiile numeroase au trimes pe German în lume ca emigrant, și el duce cu sine legăturile care îl țin lipit de patria sa"[2]).

Educația publică încă nu s-a schimbat destul în aceste țări. Glasurile autorizate ale scriitorllor nu au renunțat de a cere statului schimbarea sistemului de educație actual; de a învinovăți sistemul de educație publică de neajunsurile întîmpinate în lupta vieții; de a cere chiar mamelor să'și educe altfel copiii.

Idealul educației preconizat de acești scriitori este educația din Anglia. Caracteristica sistemului englez de educație e tocmai formarea omului cu inițiativă, cu tenacitate, curaj și încredere în sine, cu ambiția de a trăi liber și neatîrnat de stat—cu toate însușirile bărbătești și superbe ale ființii omenești.

1) Franța a ajuns, după cuvintele unui scriitor francez, o mare agentură de amploiați. A căpăta o funcție pentru fiul său—unic în cele mai multe cazuri—este o ambiție a oricărui părinte, în Franța. Ivindu-se patru locuri vacante la Prefectura departamentului Seinei, locurile au fost cerute de 4.398 suplicanți; pentru un post de intendent s-au prezentat 1.338 postulanți; pentru 40 locuri de funcționari inferiori la Prefectura de Poliție s-au înscris 2.300 aspiranți.

2). A. Fouillée: Les Etudes classiques, pg. 157.

Scriitori entuziaști, de valoarea lui Taine, Montégut, Boutmy, Leclerc, Démolins... au vizitat Anglia, au scris volume asupra civilizației engleze și s'au făcut campionii ideei introducerei sistemului de educație englez în țara lor. Azi școlile engleze dau educație la mii de elevi și studenți străini, printre care Francejii sînt în număr impunător. La renumita școală din Harrow am întîlnit mulți elevi franceji din clasa bogată.

Germania cu toată mîndria ei pedagogică, are mult de învățat dela Engleji în privința artei de a forma oameni.

Multe din statele, care se interesează de perfecționarea educației publice, trimet misiuni speciale pentru a studia organizarea instituțiilor de cultură din Anglia. Acum un an am întîlnit un grup de profesori germani și austriaci, veniți anume pentru o anchetă pedagogică în Londra—erau destul de numeroși pentru a putea lua singuri pe seama lor un vapor pînă la Windsor. Anul acesta, pentru același scop, a vizitat Londra o misiune oficială de cincizeci profesori ruși și o misiune japoneză condusă de un profesor universitar. Guvernul francez și Școala Știinților Politice din Paris au trimes, de mai multe ori în Anglia pe seama lor, însărcinați speciali pentru a face anchete asupra vieții și instituțiilor de educație din Anglia.

Germanii apreciază atît de mult influența educațiunii engleze, încît un tînăr își consideră educația neterminată, dacă nu poate sta în Anglia măcar un an pentru complectarea cunoștințelor lui; chiar absolvenții vestitei politehnice din Charlottenburg sînt sfătuiți de înșiși profesorii lor să-și complecteze educația în Anglia.

*

In Anglia statul intervine mult mai tîrziu decît în Franța și Germania în organizarea educației publice, și, intervenția lui e cu totul de altă natură decît pe continent. El nu intervine din inițiativa lui ci din datoria de a răspunde la apelul cetățenilor. El nu are decît un rol secundar—ajută inițiativa cetățenilor și autoritățile locale, în marea operă de reorganizare a educației publice. Școlile nu sînt ale statului, iar intervenția lui e considerată ca o stare de provizorat. In Anglia, niciodată intervenția statului nu poate trece peste voința cetățenilor, cu atît mai mult în materie de educație, o chestie care privește libertatea de conștiință... „pentru marea masă a poporului englez mai bine dezastru național decît mărginirea libertății de conștiință".

Max Leclerc, care se afla în Anglia, tocmai în epoca cea mai energică a intervenționismului de stat în reorganizarea învățămîntului, trimes anume de Școala Știinților Politice din Paris, pentru a studia educația engleză, se miră de tactica și procedarea statului în intervenția lui: „Statul așteaptă mai întăi ca particu-

larii, societatea să agite o idee, să ceară realizarea ei, să-l constringă chiar pe el însuşi să intervie; atunci el se mărgineşte a spune autorităţilor locale, nu că ele sînt *obligate*, ci că sînt *libere* să lucreze în direcţia nouă; el se va mărgini în a inspecta şi a sfătui, în a ajuta şi a încuraja, dacă e nevoe. Şi totuşi aceiaşi societate va stimula autorităţile locale, le va forţa chiar mîna şi va obţinea astfel ca reforma să nu rămie literă moartă".

Şi cu toată această blajină intervenţie, nicăiri în lume nu s'a făcut un aşa de mare progres numai în două decenii.

Iată ce spune Isaac Sharpless, rector al universităţii din Haverford, Pensilvania, care vine în Anglia pentru a studia educaţia engleză, douăzeci de ani după 1870, memorabila dată a legii lui Gladstone şi Forster, prin care se inaugurează în învăţămînt epoca intervenţiei de stat: „Marele compromis din 1870 revizuit în 1876, 1880, 1891 nu este sfîrşitul întregei chestii; alte schimbări, care probabil vor tinde spre simplicitate şi secularizare vor veni; dar el este interesant că arată o curioasă adaptare la deprinderile vieţii şi gîndirii naţionale şi la instituţiile deja existente, a unui nou sistem introdus în viaţa politică a ţării. *Aceasta este o problemă pe care oamenii de stat englezi trebue să o rezolve mult mai des decît cei din alte ţări.* In cazul de faţă problema a fost cu succes rezolvită de Gladstone şi Forster, lucru dovedit prin faptul că sub noul regim Anglia a fost în stare să cîştige aproape complect terenul pe care-l perduse, în comparaţie cu alte ţări, *şi să facă un progres pe care niciun popor vreodată nu l-a putut întrece în douăzeci de ani*".[1])

Ceia ce observă scriitorul american, în privinţa modului cum oamenii de stat englezi procedează la introducerea unei reforme în mijlocul instituţiilor şi obiceiurilor tradiţionale, e una din caracteristicele psihologiei poporului englez. Inteligenţa Englezului e practică: el îşi orientează viaţa nu după teorii ci după experienţa dovedită a faptelor. O reformă nu se impune deodată prin logica ei, ci prin rezultatul experimentării ei practice în viaţă. O stare *legală* veche nu e înlocuită brusc prin introducerea unei stări *legale* nouă. Pînăce noua ordine de lucruri se impune, ambele curente stau faţă în faţă, convieţuind sub toleranţa reciprocă a unui compromis, silindu-se fiecare a-şi dovedi superioritatea în viaţa practică. Statul nu poate impune deodată instituţii noi ori desrădăcina instituţii vechi din sinul societăţii; el nu poate interveni ca judecător şi ca executor în chestiunile pe care numai viaţa concretă a societăţii le poate rezolvi. Suveranitatea nu e a lui, ci a cetăţenilor.

O stare veche de lucruri dispare, una nouă se impune numai în cursul timpului, printr-un proces de moarte şi de creştere naturală. De aici aparenţa pecît de conservatoare pe atît de înaintată pe calea ideilor nouă a Angliei. Cu drept se spune despre Anglia că e o ţară conservatoare, dupăcum cu drept se

1). Isaac Sharpless; English Education, pg. 14.

afirmă că principiile socialiste străbat în Anglia şi prin mijlocul guvernelor conservatoare.

Multe din caracteristicele vieţii publice a poporului englez isvorăsc din natura deosebită a raporturilor dintre stat şi cetăţean. Acest raport este de subordonare a statului faţă de cetăţean, adică tocmai dimpotrivă de cum este în general pe continent. Nu numai în Germania, unde întreaga viaţă publică a cetăţeanului e orientată de autoritatea statului prin acele magice şi inevitabile comande de *verboten* şi *gesperf*, dar chiar şi în ţara Marii Revoluţii, cetăţeanul trăeşte sub tutela statului.

Iată o paralelă, făcută din acest punct de vedere, între Franţa şi Anglia, de un membru al Institutului Franţei şi Director al Şcoalei Ştiinţilor Politice din Paris, un om căruia desigur nu-i lipseşte nici seriozitatea nici mîndria naţională:

„In Franţa, libertatea e născută de eri; ea e o doctrină; nu-i deloc mai mult decît o doctrină. Ea are toată strălucirea noutăţii şi, pe deasupra, acea sonoritate vibrantă, acea putere de expansiune, care e proprie formulelor abstracte. Dar ea n'a avut timpul necesar de a cîştiga şi de a-şi asocia forţele ascunse şi secrete ale naturii noastre. Francejii sînt deprinşi de veacuri a se refugia dela un despotism prea apropiat, prea aspru şi prea arbitrar, către un despotism mai îndepărtat, mai uşor de suferit, mai reglementat. Ei n'au scăpat de suveranul feodal decît pentru a cădea sub jugul regalităţii. In fond despotismul a rămas; nu s'a schimbat decît forma, gradul şi aparenţele.

„In acest progres dela rău la mai puţin rău, sentimentul libertăţii nu s'a putut alipi de însuşi principiul libertăţii; de asemenea instinctele noastre nu sînt înarmate împotriva arbitrarului. Numai raţiunea şi pasiunile, pe care arbitrarul le provoacă, se revoltă zgomotos împotriva servituţii, şi această revoltă nu datează decît din veacul al XVIII. Fondul omului, spontaneitatea lui, ceia ce s'ar putea numi sufletul său inconştient şi involuntar, e mai curînd înclinat a dori, a chema tutela statului.

„In Anglia, statul are înaintea lui indivizii, care, din timpuri imemoriale, din tată în fiu, au fost deprinşi să cugete, să repete că persoana lor, punga lor şi casa lor sînt inviolabile, că cotropirea statului e primejdia cea mai mare; pe el trebue ei să-l supravegheze de aproape, împotriva lui trebuesc ei să se înarmeze. Persoana, punga, casa sînt pentru fiecare cetăţean englez cele trei fortăreţe. El nu permite să te apropii de ele fără autorizarea lui proprie sau a concetăţenilor lui. Astfel s'a brăzdat în caracterul englez o trăsătură, care s'a adîncit tot mai mult din generaţie în generaţie.

„Rezistenţa instinctivă pe care Englezul o opune apăsării din afară nu cunoaşte inegalităţile, intermitenţele, împotrivirile reflectate şi deliberate. Oroarea de servitute e înrădăcinată în temperamentul englez. Setea de independenţă a Englezului sbucneşte la cea dintăiu ocazie, ca descărcarea unei pasiuni înăscute.

Toate forțile eredității luptă in el și pentru el impotriva despotismului statului*).

*

Progresul imens al educației publice in Anglia, numai după douăzeci de ani dela inceputul regimului intervenționismului de stat, care provocase admirația lui Isaac Sharpless, se datorește faptului că inițiativa particulară a cetățenilor nu se dezinteresase de educația publică pină atunci. Anglia are o veche tradiție culturală. Cea dintăiu școală e fondată la 680, de arhiepiscopul de Cantorbery; in curind, pe lingă fiecare mănăstire și catedrală răsare cite-o școală. Carol cel Mare, in Anglia caută profesori pentru Academia Palatină. Universitățile dela Oxford și Cambridge datează de prin veacul al XII-a. Vestitele *Public Schools:* Winchester, Eton, Harrow, Rugby, Westminster, Shrewsbury, Charterhouse... s'au inființat intre veacul al XIV și al XVI. Ele corespund in grad cu liceul francez și cu gimnaziul german; dar din punctul de vedere al educației propriu zise, al formării și intăririi caracterului, le sint cu mult superioare.

Așa numitele *Grammar Schools*, in care se predă un invățămint superior invățămintului elementar, de tip foarte variat (unele nu se deosebesc intru nimic de *Public Schools)* au o vechime foarte mare. Raportul comisiunii de anchetă a lordului Taunton din 1865, raport publicat in 21 de volume, găsește 3000[1]) de aceste școli cu averi proprii. Cele mai multe din ele datează inainte de 1800. Foarte multe au fost făcute pe timpul Reformei; numai pe timpul Elizabetei s'au făcut 138. Reforma și Renașterea au fost timpuri de inflorire a școlilor in Anglia. Avintul de cultură pornea dela curte, unde autorii greci se citeau in original de damele de onoare ale reginei; regina Elizabeta de două ori a vizitat universitatea dela Oxford și a examinat pe studenți la grecește.

Școlile se inființau de entuziaști ai culturii și de suflete generoase și li se lăsau inzestrări *(endowments, trusts...)* pentru a le asigura existența. Cele mai multe inzestrări constau in păminturi, care azi și-au ridicat foarte mult valoarea. Un exemplu: o școală (grammar school) inființată de regele Edward VI, in 1552, in Birmingham, avea dela pămintul ei un venit anual de 525 lei; azi aceiași bucată de pămint produce venitul anual de 1,250,000 lei.

Cind statul intervine in organizarea școlilor la 1870, găsește

---

*) Emile Boutmy: Essai d'une Psychologie Politique du Peuple Anglais au XIX-e siecle, pg. 295, 296, 297.

1). Toate aceste școli sunt publice. In Anglia, școală publică nu inseamnă școală a Statului, ci școală cu avere proprie, care funcționează pentru cetățeni, nu pentru a aduce un venit cuiva. Școli private sint acele care aparțin cuiva și sint conduse pentru ciștig personal: astfel de școli sint celebrele academii pentru fii de gentlemeni, de care își bate joc Dickens.

14.000 școli elementare intreținute de diferite societăți religioase prin subscripții voluntare *(voluntary schools)*. Cele mai mari din aceste societăți religioase culturale erau: *„The National Society“* și *„The British and Foreign Schools Society“*. Ajutor bănesc acestor societăți li s-a dat de către Ministerul de Finanțe, intăia dată, la 1832, și de atunci incepe să li se dea cite 500.000 lei anual.

In 1839 această sumă e ridicată la 750.000 lei și tot in acel an se detașează din serviciul Ministerului un biurou *(the Education Department)* pentru supravegherea administrației acestei sumi.

Acest *Education Department* crește mereu, pină cind in 1899 ajunge independent sub numele de *The Board of Education* (Minister de Instrucție). Subvenția dată de stat a crescut necontenit dela suma de 500.000 lei anual in 1832, pină la suma de 400.000.000 lei astăzi, adăugindu-se incă pe atita dela autoritățile locale, din impozitele speciale plătite de cetățeni (rates).

*

Cind statul intervine, găsește deci un sistem de educație intemeiat; el nu avea datoria decit să umple lacunele, să ajute, să indrepte, să inmulțească cit mai mult școlile, și pe cele găsite să le imbunătățească (to make them efficient). *Statul nu introduce principiile unui sistem nou de educație; toate sforțările lui se fac in direcția principiilor educației tradiționale: educația isvorită din nevoile, experiența și colaborarea familiei, a școlii și societății — fără intervenția statului.* Educația din școală in Anglia nu se contrazice cu educația din familie și societate; școala e un loc de continuare a educației din familie și mijlocitoare a educației din societate. Iată de ce in Anglia școala nu e detașată de societate ca pe continent; de ce cetățenii o sprijină și familia o ajută. Un punct caracteristic al organizării școlare in Anglia e și strinsa legătură ce există intre universități și școlile elementare și secundare: universitățile intervin prin reprezentanții lor ca să sfătuiască, să ajute și se incurajeze activitatea acestor școli. Solidaritate intre școală, familie și societate; solidaritate intre universități și școli de grad inferior. Aceiași atmosferă de libertate domnește in familia, școala și societatea engleză, același comun ideal: *intărirea caracterului* și *viața neatirnată.*

Pe continent, am văzut cum intervenția statului a introdus noi principii de educație; cum demnitatea biurocratică a cucerit locul intăi in societate; și cum statul, din interesul lui și de data acesta, caută să schimbe direcția educației publice și să stabilească vechiul tarif al valorilor sociale, răsturnat tot prin intervenția lui.

In Anglia, unde biurocratismul statului nu s'a putut desvolta,

starea e alta. Vechea tradiție a educației individualiste s'a continuat fără intrerupere. Funcționarul n-a luat locul de cinste in societate: profesiunile productive inobilează pe om, nu uniforma statului. Educația pentru o viață liberă, sprijinită pe tăria caracterului personal, a desvoltat in om o mindrie personală, un dispreț pentru slujbele statului și pentru zestrea soției, care uimesc pe un continental.

Boutmy spune că in Anglia nu e obiceiul să se dea fetelor zestre; barbatul desprețuește zestrea din mindrie personală: „Englezul e o rasă virilă pină la brutalitate".

„Dela 20 de ani tinărul englez nu mai cere nici un sprijin familiei lui, ia soție fără zestre, disprețuește slujbele administrative pentru profesiuni independente, care cer mai multă inițiativă privată decit protecțiunea statului" *).

„Fiii unui lord englez, care nu-și creiază un domeniu rural in largul lumii, se așează in Anglia ca industriali ori comercianți. Ei nu cred, și in jurul lor nu se crede că ei se scoboară. Prodigioasa desvoltare a industriei și comerțului in Anglia nu are altă cauză. In Anglia numărul funcționarilor e redus la minimum"[1]).

„Tinărul ia in căsătorie o fată fără zestre; la inceputul vieții, el nu stă la indoială de a-și indoi și intrei sarcina. Industrialul introduce un procedeu nou cu o indrăzneală care ne inspăimintă. Emigrantul se imbarcă cu un mic capital, pe care munca lui stăruitoare il va face să producă o sută la unu"[2]).

Intărirea individualității omenești pentru a putea duce singură și cu biruință lupta vieții in orice imprejurări: iată tăria poporului englez. Anglia a invins in colonii nu cu armate, ci prin caracterul independent și bărbătesc al cetățenilor ei. Prin tăria caracterului individual Englezul reușește să invingă și să desnaționalizeze orice popor: se știe că nici o naționalitate nu rezistă față de Engleji in colonii. In Statele-Unite, Germanii sint in număr de 15.000.000, și cu toate aceste sint amenințați să-și peardă naționalitatea.

Individualitatea aceasta de oțel e produsul unei colaborări de veacuri a familiei, școlii și societății. Poporul englez intotdeauna a pus caracterul personal mai presus de inteligență și instrucție. Ceia ce afirmă pe om e voința lui; mai cu samă această parte a sufletului omenesc trebue desvoltată și intărită din frageda copilărie. Iată de ce Regulamentul oficial al școlilor publice elementare spune: „Scopul școlii publice elementare este *de a forma și intări caracterul* și de a desvolta inteligența copiilor incredințați ei, ajutind atit pe băeți cit și pe fete să se formeze prin ei inșiși pentru munca vieții"[3]).

*). Edmond Démolins: op. citat, pg. 370.
1). Edmond Démolins: op. citat, pg. 147.
2). Emile Emile Boutmy: op. citat, pg. 172.
3). Board of Education: Code of Regulations for Public Elementary Schools in England.

Intrebarea in ce constă superioritatea poporului englez și-a pus-o mai intăi popoarele care au venit in atingere cu el.

Școala Știinților Politice din Paris a trimes pe Max Leclerc să studieze organizarea școlilor din Anglia in care „se instruesc și se formează clasele superioare și mijlocii, unde politica își recrutează parlamentarii și diplomații, administrația funcționarii, armata și marina ofițerii, industria directorii tehnici, comerțul agenții, filozofia cugetătorii profunzi, literatura, istoria, știința atitea talente originale. Ce mijloace de pregătire au fost puse la indămină acestei elite, care se intilnește pe toate punctele globului, intotdeauna in număr indestulător, adaptată la toate imprejurările, muncind fără preget la gloria națională".

Formarea caracterului englez nu se datorește numai școlii; școala singură fără colaborarea familiei și-a societății nu ar reuși să-și indeplinească scopul. Un profesor dela Oxford, cunoscut pentru humorul lui, a spus odată că de aceia Englejii sint oameni superiori pentrucă au mame engleze.

Profesorul spunea un mare adevăr.

Iată cum descrie Max Leclerc educația copiilor in familia franceză și in cea engleză: „Copiii sint sufletul familiei franceze, noi trăim cu ei, pentru ei, in ei. Totul e subordonat copilului: liniștea părinților, ordinea casei, munca tatălui, chiar și cochetăria mamei. El este punctul spre care convergează toate ideile, toate grijile, toate speranțele. El trăește cu părinții săi, și e admis la masă indată ce poate să se ție pe scaun; grațiile, capriciile și surisurile lui sint impuse, cu bucurie, invitaților, dacă nu sint cu desăvirșire streini. El face bucuria tatălui, care se joacă cu dinsul cind se intoarce acasă, și gloria mamei, care il gătește, il frizează și il impopoțonează. Astfel copilul iși gicește de timpuriu atotputernicia lui și abuzează de ea. El e totodată jucăria și tiranul părinților. Părinții veghează ca nimic să nu fie lăsat la intimplare, pe seama naturii și, cind copilul ajunge la vrista in stare de a deosebi binele de rău, copilul e supraveghiat pentru a se preveni cele mai mici greșeli ale lui, după cum s-au prevenit cei dintăi pași rău făcuți cind el invăța să umble. In asemenea imprejurări e de mirat dacă copilul, astfel pregătit pentru viață, nu ajunge cu totul egoist, neresponsabil și mișel.

„Copiii, de obicei numeroși in familiile engleze, vin unul după altul și formează un mic batalion, care se impune să fie disciplinat de timpuriu. Copilul iși petrece cei dintăi ani in *nursery* (odae anume pentru copii); acesta e domeniul lui; el nu domnește aici ca stăpin absolut, dar trăește ca cetățean liber, sub ochiul veghetor al mamei ori al guvernantei (*nurse*). «In *nursery*, cele trei elemente importante sint mama, *nurse* și aerul. Cu cit mobilele vor fi mai simple, chiar grosolane, cu atit mai bine; nicăiri dantele și cordeluțe; paturi virtoase, hrană simplă, parchet și păreți cit se poate de curați». Un *nursery* de obicei e in etajul intăi al casei, constă din o cameră mare, bine

luminată și aerată, foarte curat întreținută, unde copiii dorm, minincă și se joacă, fără grijă de a sfarma obiecte prețioase, de a tulbura ocupația lui *papa* ori de a enerva pe *maman* suferindă. Toaleta copilului se face înaintea căzii cu apă, unde fiecare copil își ea zilnic baea de apă rece, care întărește corpul și oțelește mușchii. Hainele sint largi, moi, simple; ele nu sint făcute pentru paradă, ci pentru a apăra de frig, de vint și de ploae, lăsînd în acelaș timp mișcările corpului libere. Copilul poate să se joace fără frică de a boți o frumoasă cordeluță ori a sfișia o dantelă scumpă. Copiii minincă împreună singuri, fără părinți; oarele mesei sint fixe și regimul frugal. In toate zilele, pe orice vreme, copiii sint scoși pentru mai multe oare în aer liber, în marele parcuri, care nu lipsesc nici dintr-un oraș în Anglia, sau chiar afară din oraș, în cîmp liber, și sint lăsați în libertate complectă. Ei învață cu acest prilej, de timpuriu, pe seama lor, ce înseamnă a fi stîngaci ori neprevăzător" [1]).

Herbert Spencer spune: „In *nursery*, cași în lume, singura disciplină sănătoasă e experiența urmărilor bune ori rele, plăcute ori dureroase, care decurg în mod natural din actele noastre".

Iată după ce principii mamele engleze își educă copiii. Cu asemenea sistem ei nu-și ofilesc copilăria prin acea maturitate timpurie, care pune speranțe, înșelate apoi, în sufletul părinților franceji, dar sint pregătiți cu pătrundere pentru a ajunge mai tîrziu *oameni*. Ei sint tratați ca copii, dar sint tratați în mod serios. Seriozitatea vieții începe să fie înțeleasă de copil din *nursery*. De mic se întărește și corpul și caracterul copilului. El trebue să se deprindă cu activitatea proprie, ajutor prin sine, încrederea în sine, stăpînirea de sine *(self-activity, self-help, self-reliance, self-controll)*, cele patru puncte cardinale ale educației individualiste engleze.

*

Din sînul familiei copilul trece în școala elementară, unde întîlnește o societate mai numeroasă de copii streini, și unde educația lui se continuă după aceleași principii. Școala engleză, de toate gradele, nu-i un atelier de muncă intelectuală, ci are mai curind aspectul unei comunități, în care toate părțile sufletului se pun în mișcare și în care pătrund aspirațiile și idealurile vieții din societate.

Sistemul de educație din școlile engleze s-a format încetul cu încetul în așa numitele *Public Schools*. Aceste școli au dat direcția educației publice în Anglia; atmosfera lor a pătruns înăuntrul școlilor de toate gradele.

Ele sint internate *(boardirg schools)* de un tip cu totul original. Organizarea lor e pe baza așa numitului *house-system* ori *sistem tutorial*, cum îl numesc Francejii.

1). Max Leclerc: L'Education en Angleterre, pg. 29, 30, 31.

Elevii—în ce privește viața în afară de clas—sint repartizați în grupe de cîte 30—40 și dați sub conducerea și îngrijirea unui profesor *(house-master)*. El locuește cu elevii împreună, ca un tată de familie, în o casă mare *(house)*, cu tot confortul necesar unei familii numeroase. Casele sint așezate la oarecare distanță unele de altele, despărțite inte ele prin mari grădini, parcuri și cîmpuri pentru joc. Eton, de exemplu, are 1.000 de elevi și pentru fiecare grupă de 40 de elevi are cîte o casă deosebită. Tot așa Harrow, Rugby... Clădirea cu sălile de clas și laboratoare e comună pentru toți elevii. Programul și activitatea de clas nu se deosebesc de acele obișnuite într'un liceu francez ori german. Sint secții clasice, moderne și reale. In ce privește însă educațiunea propriu zisă, deosebirile sint mari. In acest tip de internat mic, Englejii au isbutit să introducă o adevărată atmosferă de familie. Directorul de internat e considerat ca șeful familiei—*in loco parentis*. Copiii iau masa împreună cu directorul și cu toată familia lui; în toate serile petrec la un loc cu el și cu familia lui în salon *(drawing-room)*: fac muzică, dizertații... petrec în familie. Diminețile și de patru ori după prînz pe săptămînă, elevii sint ocupați cu studiul, iar de două ori după prînz au mari partide de jocuri *(organized games)* pe întinsele cîmpii *(playgrounds)*, unde joacă amestecați cu profesorii. Intotdeauna *house-master*-ul trebue să fie și profesor. Principiul e că *cel care dă instrucție să dea și educație*. Aceste școli fiind în afară de oraș, toți profesorii locuesc în școală și sint foarte bine plătiți. Directorul școlii *(head-master)* dela Eton are 115.000 lei anual, cel dela Harrow 100.000 lei. El e suveran. Nici un inspector al statului nu se poate amesteca în școala lui: de oarece aceste școli, neprimind subvenții (grants) dela stat, directorul e ministrul de instrucție al școlii. Costul total pentru un elev e de 5000 lei pe an la Eton și de 3.500 lei la Harrow. Viața e foarte simplă. Educația din aceste școli are reputația de a opri claselc bogate dela viciul luxului [1]).

Factorii direcți de educație în ele sint *house-master*-ul, jocurile și religia [2]).

1). Numărul total al internilor din cele 9 *public schools* se ridică la 6.000. Locurile sint foarte căutate deși costul e scump. Elevul trebue înscris cu ani înainte pentru a putea fi primit. Regulamentul școlii din Winchester cere cel puțin patru ani. De obicei nobilii și bogătașii își înscriu băeții în unul din aceste internate, dela naștere. Se primesc și bursieri.

2). Aceste școli au încă un procedeu pentru întărirea caracterului: *the fagging-system*. Procedeul constă în aceia că intre elevii din ultima clasă—*Prefects*—și cei din clasele inferioare se stabilesc, cu intenție, raporturi dela stăpîn la servitor. In trecut s-au comis multe abuzuri—se întîmplau brutalități. Sistemul se transforma în *flogging-system* (batae cu biciul a celor mici de către *Prefects*). Principiul acestui sistem e lărgirea simpatiei viitorilor stăpîni pentru cei mici și umili: de aceia elevii, pînă în ultima clasă, sint puși în situația de a experimenta, prin ei înșiși, psihologia celor care trebue să asculte și să se supue.

Bataea e permisă în școlile engleze; în școlile germane e permisă și reglementată: legea instrucției din Hessen enumeră toate părțile corpului copilului care nu pot fi lovite, lăsînd o singură parte descoperită. In practică, bataea nu e

Fără îndoială că educaţia făcută direct prin influenţa continuă—dela persoană la persoană—a *house-master*-ului asupra copilului, sfatul lui, exemplul lui sînt mijloace puternice de formare a caracterului.

Jocurile *(organized-games)*, care înainte se practicau pînă la abuz în aceste şcoli, contribuesc atît de mult la întărirea şi înfrumuseţarea corpului şi mai cu seamă la sporirea vigoarei morale, încît pedagogii englezi socot că în mare parte tăria caracterului naţional lor se datoreşte. Prin jocuri şi sporturi, care sînt aşa de mult răspîndite în societatea engleză, Englejii au reuşit să determine oarecare schimbări în tipul lor fizic, să creeze o rasă omenească după cum au creat rase de cai de cursă. Exerciţiile fizice, spune Leclerc, au distrus la Englezi înclinarea spre mîncare multă şi băutură. Azi Englezul e numai muşchi; tipul suprahrănit, burtos şi buged, pe care-l găseşti aşa de des în universităţile germane, a dispărut cu totul din universităţile engleze. Obiceiul de a mînca şi bea mult e mai în floare decît oricînd în universităţile germane, de aceia tînărul de 25 ani e deja burtos, pecînd Englezul are oroare de obesitate, ca de o umilire personală, şi o previne ca pe o catastrofă: moda atletismului a ajuns generală.

Influenţa educativă a jocului a pus-o în evidenţă şcoala engleză; ea e recunoscută acum pretutindeni pe continent. Germanii au introdus jocurile în şcolile lor, dar numai Englejii au *„iubirea intuitivă"* a lui, şi de aceia în şcoala engleză, jocul reuşeşte să servească ca mijloc de educaţie morală, de întărire a caracterului, nu numai ca mijloc de educaţie fizică: pentru a pregăti buni soldaţi.

Un alt mijloc de educaţie morală în aceste şcoli e religia, consistînd din slujba religioasă din capela şcolii, din rugăciuni şi mai cu seamă din predici. Poate acest mijloc e cel mai greu de înţeles pentru noi. E greu de închipuit ce influenţă înălţătoare are religia în şcoala şi societatea engleză. Am desvoltat acest punct în alt articol, în care am citat un fragment din o predică ascultată la Harrow.

In şcoala franceză s-a eliminat cu desăvîrşire religia [1]) şi putinţa influenţei ei educative. Se predă în loc o morală dogmatică [2]). „Defectul general al educaţiei franceze, spune Fouillée,

întrebuinţată decît foarte rar în şcolile engleze. Max Leclerc spune că „foarte rar e vorba de pedepse în şcoala engleză. Se face apel în copil, nu la frica de pedeapsă, ci la simţul de responsabilitate şi sentimentul de onoare".

1). Inainte cartea de cetire pentru şcolile elementare din Paris începea cu lecţia *Dumnezeu*. Acum cele patru pagini asupra lui D-zeu au fost înlocuite cu cîteva pagini asupra *evoluţiei*.

In ultima ediţie populară a cărţii de cetire: „Le Tour de la France par deux Enfants", în care doi copii vizitează lucrurile vrednice de văzut din oraşele mari ale Franţei, s-a suprimat *vizitarea catedralelor*.

2). In toate timpurile—mai ales în timpurile de mare corupţie a moravurilor—morala teoretică a propagat idealuri de viaţă, a luptat să îndrepte lumea, cu principiile ei sănătoase, dar niciodată n-a izbutit: altfel n-ar fi

este predominarea concepţiei intelectualiste şi raţionaliste, moştenite dela veacul al XVIII-a, care atribue cunoştinţii, şi în special cunoştinţii ştiinţifice, o importanţă exagerată în ce priveşte conduita morală."

Critica, făcută de Fouillée, sistemului francez aprobă indirect principiul influenţării educaţiei prin religie în şcoala engleză [1])

Pe lîngă aceste vechi *public schools*, destinate claselor bogate, mai sînt aşa numitele *modern public schools*, în majoritate externate (day-schools), de origină mai nouă, mai puţin costisitoare; apoi multe *grammar schools* şi *public secondary schools*, toate externate.

In toate aceste tipuri de şcoli secundare principiile sistemului de educaţie sînt aceleaşi caşi în vechile *public schools*. Cele două din urmă categorii de şcoli secundare primesc subvenţii (grants) dela stat, şi de aceia sînt sub controlul autorităţii centrale. Statul le impune un procent de 25% bursieri pentru a le da subvenţii, însă le îngădue cea mai mare libertate de mişcare pentru a putea funcţiona cît mai bine în vederea interesului unei bune educaţii a elevilor.

Iată ce spune regulamentul şcolilor secundare: „Anumiţi elevi, ori anumite clase pot, cu aprobarea autorităţii centrale, să urmeze un program deosebit de programul aprobat pentru restul şcolii. Astfel se lasă libertate autorităţilor şcolare să facă programe, care să varieze larg în scop şi conţinut şi să adapteze educaţia dată în şcoli la împrejurările şi necesităţile locale, după fiecare caz în parte. Administraţia centrală nu numai permite dar chiar încurajează o astfel de diferenţiare a tipului de şcoală, în raport cu nevoile locale, întrucît corespunde cu o largă şi solidă educaţie generală." [2])

Continuitatea educaţiei individualiste nu se opreşte la pragul universităţii. La Oxford şi Cambridge este de fapt acelaşi sistem tutorial caşi în vechile *public schools*: aşa numitul *college-system*. Sporturile şi jocurile sînt tot atît de mult cultivate de studenţii universitari caşi de elevii şcolilor secundare—unele chiar mai mult: vîslitul *(boating)* de pildă. Toate Universităţile posedă întinse cîmpuri de joc pentru studenţi şi studente.

Un principiu care se pune intens în aplicare, în educaţia

fost firesc. Morala teoretică poate convinge pe om, dar numai prin *voinţa lui* această convingere poate ajunge normă de conduită. Dar viciul, slăbirea vigoarei morale constă, în întîiul loc, tocmai *în lipsa de voinţă*: de prisos dar orice argumentare moralizătoare făcută cu scopul de a îndrepta prin sine însuşi pe cel atins de o boală morală. Morala teoretică poate avea, cel mult, un efect preventiv, niciodată unul curativ.

Mult mai mare putere educativă au disciplinele, care contribuesc la întărirea caracterului personal—la întărirea voinţii, a stăpînirii de sine—decît principiile unei morale dogmatice.

1). Franţa însă a fost silită, din motive superioare valorii principiilor de educaţie, de a alunga cu desăvîrşire influenţa nefastă a clericalismului reacţionar şi nepatriotic. Biserica în Anglia este unul din factorii culturali cei mai puternici ai progresului ţării, pecînd în Franţa, Biserica a exercitat întotdeauna o influenţă reacţionară şi păgubitoare pentru ţară.

2). Board of Education: Code of Regulations for Secondary Schools.

universitară, e principiul activității prin sine (self-activity), nu numai în domeniul intelectualității dar cu deosebire în practica faptelor caritabile și umanitare. Principiul *extensiunii universitare* e un principiu umanitar, aplicat pentru întâia dată de Universitatea dela Oxford în 1850. Scopul extensiunii universitare e să împrăștie cultura în masele poporului, care nu pot să se cultive prin ele. Cartierele sarace din East-End al Londrei sînt necontenit cutreerate de studenți, care împart ajutoare materiale, țin conferinți, fac anchete și atrag atenția publicului asupra nevoilor populației. Mult au contribuit ei la îndreptarea relelor și la alinarea suferinților.

Max Leclerc a fost viu impresionat de acești tineri apostoli ai iubirii de oameni, pe care i-a întîlnit în diferite orașe din Anglia:

„Nu se întîlnește nicăiri în același grad și în afară de orice mobil religios, acea sete nepotolită de a se devota pentru binele public: fete tinere din burghezie se înrolează ca surori de caritate în spitale, în număr atît de mare, încît nu mai e nevoe de personal plătit; *apostoli laici ai universităților*, conferențiari ambulanți, duc poporului din oraș în oraș pinea științii; *tineri litrați ai universităților din Oxford și Cambridge* uită de cariera lor personală pentru a cheltui mai mulți ani din viața lor în serviciul desmoșteniților." [1])

Odată școala terminată tînărul englez pășește cu încredere într'însul în lupta vieții; el părăsește familia cum părăsește puiul cuibul cînd i-au crescut aripele. Nu cere învoirea părinților, nici pentru întreprinderile lui, nici pentru căsătoria lui: de obicei se căsătorește de tînăr și nu ia zestre. Toată încrederea în viață o pune în puterea lui de muncă. Trebuința de a lucra, e trebuința morală pe care Englezul o simte mai mult decît orice. Munca e rugăciune (work is worship), spune Carlyle. [2]) Tatăl nu este obligat de lege să lese averea sa copiilor; el e liber s-o lese unui străin ori unei instituții: „Dreptul de primogenitură are avantajul de a face numai un prost de familie".

Astfel tînărul n-are de așteptat nici zestrea soției, nici testamentul tatălui, nici slujba statului. El are de timpuriu răspunderea unui șef de familie și mîndria de a susținea singur această răspundere.

1). Max Leclerc: Les Professions et la Societé en Angleterre, pg. 271, 272.

2). In Anglia nu sînt cafenele în înțelesul continental al cuvîntului: cu jocuri de hazard și cu libertatea de a sta deschise toată noaptea. Dela oara 1 de noapte nici un local public nu mai e deschis în Londra. Odată lumea întoarsă dela teatru și *music-hall*-uri, viața de noapte în stradă și localuri publice încetează compleet, și străzile Londrei aproape sînt inundate de apa din canaluri pentru a apărea curate dimineața.

Astfel trivialitatea orgiilor de noapte care rod atît de adînc sănătatea fizică și morală a tinerimii în Paris și Berlin nu există în Londra. Urmările numai a acestui fapt sînt incalculabile pentru vigoarea fizică și morală a unui popor. In *bar*-urile (cabaret) din Londra, nu sînt scaune pentru stat; în berării și *tea-room*-uri nu poți sta decît pentru a consuma și a asculta orchestra—nu sînt permise nici un fel de jocuri. Astfel omul nu se poate trîndăvi ziua nici destrăbala noaptea. *The man in the street*, (barbatul în stradă după afaceri, nu în cafenele): iată o formulă caracteristică a vieții publice in Anglia.

In Franța, adolescentul, spune Boutmy, „e deja pe jumătate stăpîn, gata să calculeze și să sconteze, ca un tovarăș ori un interesat legal, moștenirea, care nu i se poate sustrage decît în parte".

Un alt scriitor francez vorbind de *„fiul unic"* al familiei franceze spune despre el că „oricît de bine ar fi educat, totuși e convins că scopul vieții e plăcerea, și că datoria lui e de a cheltui în orgii averea pe care părinții lui proști au agonisit-o pentru dînsul".

In soție tînărul englez găsește un tovarăș al vieții devotat pînă la rezignare.

„Pentru femeia engleză datoriile de soție sînt mai presus de cele de mamă; pentru franceză iubirea copiilor trece înainte de toate. Engleza e mai mult soție decît mamă; Franceza e mai mult mamă decît soție. Engleza în general curajoasă, răbdătoare, fără grijă de ziua de mîne și fără frică de necunoscutul viitorului ori al țărilor îndepărtate, este o soție rezignată. Ea urmează pe soțul ei oriunde; are și ea aceiași energie fizică și tărie morală. In Franța, femeia, soție ori mamă, preocupată mai cu seamă de buna stare materială, de lux bătător la ochi și viață comodă, ambițioasă de a străluci și lacomă de siguranța vieții, nu mai cere bărbaților lucruri mari, întreprinderi îndrăznețe, fapte eroice. Engleza e o femee iubitoare dar stăpînită. Ea își îndeplinește datoria în conștiință. In toate clasele sociale, afară de aristocrație, ea mai întotdeauna își alaptează copiii. Ea îi supraveghează și îi conduce" [1]).

Noțiunea de familie e mai individualistă la Englejii decît la Franceji. Familia engleză se reduce numai la părinți și copii; tot ce-i unchi, mătușă și alte rubedenii nu intră în familia simbolizată prin *home*.

Home-ul e aproape un altar casnic pentru Englez. „Dacă grijile vieții exterioare străbat înăuntru, dacă unul din soți permite lumei necunoscute ori neprietene, neserioase ori neiubitoare de a trece pragul, atunci nu mai e *home*; nu mai e decît o parte din lumea externă acoperită pe dinafară și luminată înăuntru. Dacă, dinpotrivă, altarul este un loc sfînt, un templu păzit de zeii domestici, unde nimeni nu e admis, dacă nu e primit cu iubire, atunci în adevăr e *home*" [2]).

Individualismul și sentimentul de izolare al Englezului nu-l fac indiferent față de suferințile altora și nu sînt o cauză de slă-

1). Max Leclerc: L'Education en Angleterre, pg. 26, 27.

2). „Englejii, spune un scriitor american, te impresionează mai înainte de toate prin sinceritatea acțiunilor și vorbei lor. Dacă un englez te invită la dînsul, te simți ca la tine acasă. Dacă îți întinde două degete, asta înseamnă că-ți dă numai două degete; dacă mîna lui îți prinde în plin mîna ta, ai în adevăr mîna lui întreagă, și o ai cu toată căldura la despărțire. Vorba lui este cași fapta lui, cuvîntul lui e angajament pentru el; poți să i te încrezi pentru tot ce-ți promite și pentru mai mult încă."

bire a legăturilor sociale. Nicăiri caritatea publică nu se practică pe o scară așa de întinsă ca în Anglia. Numai în Londra spitalele și instituțiile de binefacere primesc un sfert de miliard de lei pe an din caritatea anonimă a publicului [1]).

„Adevărata prosperitate a unui popor se măsoară după umanitatea, nu după bogăția sa: numai acela progresează în viață în care sufletul ajunge mai blînd, sîngele mai cald, creerul mai viu, iar spiritul lui intră într'o pace plină de viață", spune un scriitor englez.

„Personalitatea omenească în Anglia, spune Boutmy, este în deosebi deplină, viguroasă, îndrăzneață. Englezul are o sentimentalitate care se exaltă față de o chestiune generală, și, ajutat prin pasiunea de a lucra, el ajunge în stare de a face mari acte filantropice, ca desființarea comerțului cu Negri și părăsirea sclavajului, pe care în zadar s'au silit unii să le explice ca acte utilitare" [2]).

*

Aceste sînt ideile, sentimentele, credințile și deprinderile poporului, care pune caracterul mai presus de inteligență, care crede că judecata sănătoasă iesă tot atît din caracter cît și din intelect. În atmosfera acestei societăți, noul venit se formează din fragedă copilărie pînă ce ajunge în stare să aducă și el contribuția lui prin întemeearea unui nou *home*. În interiorul *home*-ului el învață lealitatea vieții private, care este garanția temeiniciei vieții publice. Astfel acest popor a ajuns „să fie stăpîn pe civilizație fără să fie dăunat de ea" și a păstrat încă „acel element barbar care este principiul lucrurilor mari".

Cu credința în atotputernicia caracterului, poporul englez a ajuns azi să impue limba lui la o optime din întreaga omenire, și, plecînd dela o mică insulă, brăzdînd oceanele, sfredelind munții, civilizînd întinsurile locuite de sălbatici, a izbutit să întemeeze cel mai mare imperiu pe care un popor l-a realizat vreodată.

El a dat cele dintâi lecții de civism Europei; a dus cuvîntul Mîntuitorului la peste 400 de popoare sălbatice; a introdus Parlamentul în Australia și Africa și a dăruit binefacerile libertății Negrilor, care gemeau sub biciul nemilos al Albilor.

Iată dovada făcută a valorii principiilor după care acest popor își formează cetățenii și titlurile lui de glorie în istoria universală.

I. Botez

---

1). Pe la stațiile din Londra vezi cîte o cutie lipită de zid cu inscripția „cruțați un penny pentru spitale". Trenurile trec la interval de o minută unul de altul. Nu țin minte să mi se fi întîmplat să observ ca nimeni să nu-și lese gologanul în cutie, în această minută de așteptare.

În 1855 se face o subscripție publică în Anglia și în Franța pentru familiile soldaților căzuți pe cîmpul de luptă în Crimeea. Suma strînsă în Anglia ajunge la 35.000.000 lei; acea din Franța nu trece de 1.000.000. Legatele lăsate de donatori pentru folosul public se urcă în Anglia la suma de jumătate de miliard.

2) Boutmy: op. citat pg. 158.

PREA TÎRZIU!

Sus de tot, pe malul Cățelului, cu spatele răzămate de colții stîncoși, stă casa lui moș Vlad. Semeață, ca o strajă neobosită, pîndește întinsul văilor și al munților depărtați, ce par mușuroae cu pădurile lor negre de brazi. Jos șerpuește șoseaua albă, cît văzul ochilor. La dreapta, la stînga, în față, se 'ntinde grădina cu pomi; mai la o parte, ogorul cu cartofi; straturi cu legume, toate puse și lucrate de mîna leicăi Stana. Bătrînă, slabă, puțin încovoiată, nu de vrîstă, ci de muncă, muncește toată ziua ca o albină harnică. Din cînd în cînd, se razămă în coada săpei; ochii blînzi, albaștri, se aștern în zarea drumului. Un gînd îi stăpînește sufletul, gîndul dornic să vază resărind din vălul de ceață, pe suvița albie, pri'ntre norii cenușii de praf, o ființă mult dorită, Mircel. Nu l'a văzut de cinci ani. O clipă de odihnă îi înviorează simțirile, dînd zbor gîndurilor, vădite pri'ntr'un oftat adînc, urmat de vorbele rostire tare: „Ține-l, Doamne, sănătos!" Și iar mînile arse de vînt și soare, slăbite și uscate de muncă, încep s'adune țerînă la cuiburile de cartofi verzi, brobonate cu flori albii.

Unchiașul Vlad, cu plete albe, cu fața brăzdată de vreme, dar rumenă și ticnită de odihnă, stă cu pipa 'n gură supt mărul rotat din marginea ogorului. Fusese baciu la oi; nu se pricepea intr'ale gospodăriei. Grija casei a avut'o întotdeauna Stana.

De la o vreme i se urăște; vine spre Stana căscînd și, scuturînd luleaua, zice:

— Ei, boreas'o, pe ziua de azi tot nu-ți ajunge?

— Păi! oi sta, cît e drăguța de zi, cu pipa'n gură ca d-ta!

— Oi fi muncit eu destul pentru un dărab de piță.

— Tu și muncit! E oare pe lume lighioae mai leneșă decît ciobanul?

— No! boreas'o, mai bine taci.

— De eram eu o slabă, n'ajungeau băieții unde au ajuns.

— Mare procopseală! Sămănați în lumea largă, habar n'au de tine. Ți-a eșit cocoașă în spate, cărîndu-le merinde la Bra-

şov. De nu te puneai pe roată, azi ai avea şi tu feciori, nurori şi nepoţi, să-ţi aducă o botă de apă; dar aşa duci dorul de ei, ca flămîndul de pită.

Vlad clipi din ochii mici verzui, adunînd praful de tutun ce mai avea într'o pungă de piele groasă.

— Ce lipsă ai tu de-acolo? Mă gîndesc eu la ei, şi mi-i cald la inimă, cînd îl ştiu pe Ilie preot la Făgăraş, pe Ghiţă învăţător la Semeş şi Mircel, acuşi doftor, va fi domn procopsit.

— Drept, de asta o să ai chiar parte ca de nunta lui tata, zise Vlad scăpărînd minios s'aprinză iasca şi încreţind sprîncenele stufoase.

— Las'o, Vlade, că nu ne înţelegem. Copiii nu's oi, să-i creşti pentru folosinţa ta.

— Barim să-i vezi că zic: „De sînt azi domn, cui datoresc?"

— De unde ştii că nu zic? Mircel n'a scris că vine pe vre-o trei luni la noi? Fă-te mai bine o ţiră acasă şi aruncă vre-o două boabe la cei pui, doar or creşte, pe cînd vine băiatul.

. . . .

Mircel hotărîse, în adevăr, să vie acasă.

Nicăieri nu putea să lucreze mai în ticnă teza de doctorat ca în căsuţa curată şi tăcută de supt colţii stîncoşi ai Căţelului. Linişte dumnezeească, aer curat, îngrijirea mamei, toate aveau să-i dea spor la muncă şi mintea, luminată pri'ntr'un traiu firesc, îşi va lua zbor mai lesne ca în viaţa turbure din oraşul mare, unde învăţa.

Intr'o zi Stana primi carte că Mircel soseşte în ziua de Sîm Petru. Cînd a aflat, i se părea că n'atinge pămîntul. Gîndurile luau şi mai tare zbor. Şi-l închipuea ce frumos este, ce haine domneşti o fi îmbrăcînd şi cum o să-l roage să meargă de Sfînta Maria cu ea la hram, să vază o lume ce fecior are leica Stana.

Pe 'ncetul beţia bucuriei i s'a mai domolit—începu a se gîndi la pregătirile trebuitoare.

Des demineaţă, Luni, a scos tot din casa cea mare, a spoit'o albă ca ghiocelul, a şuruit pe jos cu leşie, de s'a făcut podina ca de ceară. Se mira ce ştergare mai frumoase va agăţa prin cue. La sfînta icoană a Maicei Domnului puse unul de borangic. La portretele împăratului şi 'mpărătesei, tot borangicuri supţiri, de pe cînd era tînără. Ştergare micuţe în felurite feţe, înnodate la mijloc, prinse de grindă, ori aninate în păreţi, păreau fluturi uriaşi. A pus perdele albe cu flori negre. Masa coperită cu pînzătură frumoasă o aşeză între cele două ferestre, ce dădeau în grădiniţa cu flori. De-asupra, în pårete, era oglinda. Nu uitase a scoate din ladă şi glaja albastră pentru flori, cumpărată la tîrgul cel mare.

Cînd a venit vorba la pat, lucrul a fost greu: „Mircel e deprins acuma să doarmă cu aşternut domnesc"! Mult şi-a bătut mintea Stana cum va face. Perne, saltea de pae, pînzături albe, avea de toate; dar plapomă nu, şi cu haine dep at de-ale lor

n'avea el să se'nvelească. Era o pocladă miţoasă, albă ca zăpada; dar nu făcea nici asta de Mircel. Vlad se uita necăjit, văzînd cum se bate Stana cu gîndul ca apa de maluri, doar or fi toate bune. De mînie, pufnea mereu în lulea, o mai scotea di'ntre dinţi şi zicea ursuz:

— Da ce-i, boreas'o, vine drăguţul de împărat în gazdă la tine, de te zbuciumi atîta?

— Pentru mine Mircel e mai mult ca un împărat. Zi că trăim ca nişte urşi, n'avem nici de unele.

— Ia taci! Ori glumeşti?

Stana îl privi urît. Dînd tot cu gîndul îşi aduse aminte că nepoata ei, măritată de curînd, are o plapomă luată din Braşov. N'a mai stat o clipă, a scos un ştergar de borangic, să i-l dea mulţămită pentru că i-o împrumuta-o, şi o tuli răpede la ea, în vale.

Munci cîteva zile, pân' a văzut toate aşezate cu rînduealǎ prin casă şi prin jurul casei. Pe la o Joi era gata tot până şi florile din păharul de pe masă împrăştiau, în odaiea curată ca lacrima, o mireazmă evlavioasă. Stana se opri o clipă în pragul uşei, privi înlăuntru cu ochire duioasă, gîndind: „Zău, o să-i placă lui Mircel! Mai frumos nu-i nici la domnul părintele!".

. . . .

Intr'o zi spre seară sosi.

Cum nu poţi da prin cuvinte razele luminoase şi calde ale soarelui, aşa nu e chip de spus simţirile duioase ale mumei, văzîndu-şi copilul iubit. Cînd l'a zărit la poartă, deocamdată remase uimită. Apropiindu-se, nu-i venea a crede că domnişorul ăsta, îmbrăcat frumos ca domnii cei mari de la oraş, cu mustaţă supţire, cu faţa albă şi delicată, cu ochii senini ca două albăstrele din lanul de secară şi cu fruntea netedă, cu părul tăiat frumos, e Mircel al ei. O clipă stătu pironită ca înnaintea unei vedenii şi simţi o evlavie, un dor de a-l săruta ca pe-o icoană sfîntă.

Mircel le-a strîns mîna, zicînd:

— Bine v'am găsit, tăicuţă şi măicuţă!

— Bine-ai venit! respunse bătrînul.

— Vin' să te sărute maica; nu te-am văzut de cinci ani, zise Stana.

Mircel plecă obrazul zicînd:

— Nu s'a putut, maică.

— Cum ţi se pare pe la noi, voinicule? făcu bătrînul, uitîndu-se cu drag la aşa mîndreţe de fecior. „Te-ai schimbat de cînd nu ne văzurăm. Nu mai semeni cu noi nici la vorbă nici la port".

— Şi-ţi pare rău? Cum e, ţi stă bine.—Poftim în casă, zise Stana, şi deschise uşa.

Un miros de busuioc năvăli din smocurile puse pe supt grindă. Ochii bătrînei se aţintiră la faţa lui Mircel să-i cetească uimirea, bucuria, cînd o vedea ce odae mîndră i-a pregătit.

— Ce zici Mircea, place-ți la noi? zise iar bătrînul, cetind gîndul Stanei.

— E bine, tată, ca la țeară.

— Păi vezi! I-am spus eu Stanei: „Ori cît te-ai căzni, n'ajungi pe cei din oraș".

— Nici nu-i nevoe, taică, zise Mircel nepăsător.

Inima Stanei simți o părere de reu.

— Așa zic și eu. Tu veniși pentru noi, nu pentru mîndrie; dar pas de te 'nțelege cu maică-ta. Mai să răstoarne pămîntul, că-i vine odorul!

Stana eși să gătească de cină și să nu-l auză pe Vlad vorbind, cum ei nu-i venea la socoteală.

Ziua întîia stătură la masă împreună.

A doua zi, Mircel s'a sculat tîrziu și-a mîncat singur. La prînz a zis că nu-i e foame; pe seară a spus bătrînei să nu-l aștepte cu masa, merge 'n vale la otel.

Stana a priceput că el s'a desvățat de bucatele de-a casă și de felul cum mînîncă ei. Văzuse ea că se uita cu coada ochiului, cînd bătrînul lua cu mîna bucățica de carne. Odată, cînd și-a șters gura cu dosul mînei, a zis răstit: „Mamă, ce nu dai lui tata un ștergar?" Da, da, băiatul s'a făcut fain de tot, nu se mai potrivește cu noi. Odaea nu i s'a părut lucru mare, nici n'a întrebat de unde au plapomă așa bună. E și vina unchiașului, prea-i din topor.

— Nici eu n'am trăit pri'ntre domni mari; dar de hatîrul lui, caut să-i plac.

In unele zile chema să-i arate la gătit o vecină, care fusese la oraș... și Mircel nu zicea nemic, Stana, cu inima ei de mamă, simțea că băiatul s'a instrăinat, s'a desvățat de traiul de-a casă. „Nu mai stă cu noi de poveste ca mai de mult, cînd venea de la școala din Brașov. Intr'o zi l'a văzut cum îi măsura cu ochii mînile, cînd torcea, și, de-o dată, a zis: „Mamă, ia săpunul ăla al mieu și mai freacă mînile, prea sînt urîte". Pe Stana a junghiat'o la inimă, ca un fulger îi scăpără gîndul: „D'aca nu mi-a sărutat mîna ca alte dăți". Făr' a cugeta mult a zis: „Sînt pîrlite și asprite de muncă. Aci n'ai cînd face mîini frumoase, soarele și apa le înnegrește, că nu's pînză să le albească, dragul mamei!"

Pe urmă gînduri de îmbunare luau loc: Ce-ar fi trebuit bătrînul să sae cu gura și să zică: „Ihai, băiete, mîinile astea urîtele v'au crescut și urcat unde sînteți; au muncit pentru voi pe arșiță și ger, zi și noapte, ca să puteți voi sta 'n școli, și lua neveste, doamne cu mîini albe".... N'a zis băiatul nemic; dar nu i-a plăcut... D'aia n'o să mai vie pe la noi... Și Vlad prea-i cu totul.... prea dă de-a dreptul. Nu zice, mititelu nemic dar se face roș de necaz. N'are a sta cu noi pân e lumea, poate să-i mai treacă.... Să ne pae bine că din colții ăștia sălbatici a eșit un băiat fain".

. . . .

Pe 'ncetul Mircel s'a mai deprins cu obiceiurile de pe-acasă în zilele de sec era mai mulțămit; mînca de dulce în odae la el. Mai greu a început să-i cază Stanei, cînd a isprăvit puii de tăiat; își zicea îngrijorată „cu varză acră, pancuș și brînză nu stă băiatul mult la noi!" Pe furiș de bătrîn, cumpăra de pe la borese cîte un puiu, doi, din niscai-va zloți ce avea la fundul lăzei. Cînd scotea banul, se gîndea: „Tot e bine să aibă muerea un ban la o parte. Ce te-ai face tu de n'ai avea un creițar la sufletul tău? Să văz că nu pot pune copilului o bucățică bună pe taler, zău, m'ar prinde năduful".

. . . .

De cînd îi venise feciorul, munca Stanei se întreise: Mîncări mai alese și regulat gătite, alergătură prin sat ori la boltă după cîte trebuea; rufe tot mai multe de spălat. Ajutor nu obișnuea și ar fi găsit numai cu plată bună.

Robea, cît era ziua de mare, dese ori până noaptea tîrziu. De muncă nu zicea baiu; grija-i era cum ar face să-l mulțumească pe Mircel. Din priviri și vorbe răzlețe, îi ghicea ades nemulțumirea. Inima de mamă duioasă plîngea și se învinuia că nu-i destul de bărbată și meșteră să-l poată mulțumi. Mîndria ei era măgulită, văzînd pe fiiu-so cu gusturi domnești. Vorbind cu boresele de la care lua pui, zicea: „Mircel al mieu e gingaș la mîncare, nu poate-o zi fără carne".

Pe după Sfînta Mărie plouase cîte-va zile. Di'nspre Bucegi sufla un vînt tăios, de pe zăpadă. Abia pe la amiază soarele răzbătu negurile ce 'ncunjurau ca un brîu colții. Gîrla pogorea vijîind din malurile verzi; zburdalnică, limpede, sărea din piatră în piatră, ici iute, mai încolo lină și molcomă, stînd de vorbă cu prundișul galben ca chihlimbarul.

Stana veni să-și bată rufele, mai demineață, doar le-ar prinde întinse soarele de amiază. Cu picioarele goale intră în apa rece ca ghiața, pân la mai adînc. Erau cămășile lui Mircel și tot nu i se părea gîrla destul de limpede, măcar că-i venea apa mai sus de glezne. Deodată o apucă un frig; dar bătînd s'a înfierbîntat. Zorea din răsputeri, să se întoarne acasă înnainte de-a se scula băiatul. De la un răstimp au prins'o fiori prin tot trupul. Dedea și mai cu sîrg ca să plece răpede să întinză în fața soarelui, pe pajiște, rufele albe ca zăpada. Isprăvindu-le gîndi: „Acuma o să-i placă: sînt albe ca și coala de hîrtie".

Toată ziua, Stana nu se mai putu încălzi. Peste noapte o lovi o tuse cu junghiu supt coaste. Vlad, auzind'o gemînd, zise:

— Ce-i cu tine, Stan'o? Ți-am zis: „Las'o mai domol! Doar nu's Turci nici Tătari".

— O să-mi treacă...

Din zi în zi Stanei îi era tot mai reu. Mircel a văzut pe dată că e aprindere de plămîni. I-a luat doctorii de la farmacie, căută și cercetă mersul boalei, care, din zi, în zi îl îngrijea tot mai mult. Venea de cîte-va ori pe noapte, îi da doctorii și sta lîngă ea, Stana se uită la el cu ochii înlăcrămați, zicînd:

— Ce-a dat peste mine, dragul mamei, cine te 'ngrijaște pe tine! De nu m'ar ținea supt coastă, m'aşi ridica".

Pentru liniştea bătrînului, a adus şi pe doctorul din Braşov. Toate 'n zădar. Aprinderea s'a întins la amîndoi plămînii, slabă şi muncită, cum era, lesne a doborît-o boala.

. . . .

Intinsă pe laiță, cu fața liniştită, blîndă şi mereu iubitoare, dormea Stana somnul celor drepți. Mircel, cu ochii înlăcrămați, cu inima jalnică, păşi pragul, privi o clipă, pe urmă şovăind se apropie de bătrînă, lipi buzele de mîinile reci! Putea să le sărute, erau frumoase, albe acuma ca şi toiagul de ceară ce ținea.

Se auzeau suspine înnăbuşite.

Poate în gînd îi resunau vorbele bătrînului: „mîinile astea urîte v'au ridicat unde sînteți!" Poate, simțindu-le ca de ghiață, un glas din adîncul inimei îi şoptea: „Prea tîrziu!"

Sofia Nădejde

Romînia față de teoriile nouă ale archeologiei preistorice [1]

Studiile clasice, cu toate progresele enorme din timpii din urmă, n'au reuşit totuşi să rezolve definitiv chestiunea atît de însemnată a originei popoarelor din Europa.

Acum o jumătate de veac, Asia centrală era aproape unanim considerată ca patria primitivă a Indogermanilor. Dovezile în aparență irefutabile ale învățaților filologi, pe lîngă tradiția biblică, au asigurat succesul acestei teorii.

Astăzi însă, alte argumente şi mai bine întemeiate ne dovedesc contrariul. Europa se crede a fi locul de baştină al Indogermanilor [2]). Pe lîngă probele din domeniul filologiei comparative se adaogă acum întru sprijinirea teoriei nouă şi consideraţiuni antropologice. Dar nici acestea nu sînt în totul de acord. Astfel unii antropologi determină partea sudică a Scandinaviei ca sălaşul primitiv al Indogermanilor; alţii dinpotrivă îl plimbă în Britania pînă în stepele Rusiei, cîțiva presupunîndu-l chiar prin părțile Dunărene.

Ultimul rezumat bine documentat, al tutulor acestor teorii diverse, ni-l dă *de Morgan* [3]), care, în mod firesc, pune şi mi-

---

1) Primul capitol din vol. II din „*Arta în Romînia*", ce va apare în curînd în editura „Minerva".

2) Bibliografia cestiunii este din cele mai bogate. Nu voiu cita, în general, decît ultimele lucrări capitale care rezumă chestiunile, dînd de altfel şi întreaga bibliografie mai veche:

Hermann Hirth: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur, 2 vol. Strassburg, 1905.

Matthaeus Much: Die Heimat der Indogermanen im Lichte der urgeschichtlichen Forschung. Zweite vermehrte Auflage. Iena-Berlin, 1904.

O. Schrader: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde. Grundzüge einer Kultur-und Völkergeschichte Alteuropas. Strassburg. 1901.

S. Reinach: L'origine des Aryens. Paris, 1892.

3) Les premières civilisations. Etudes sur la préhistoire et l'histoire jusqu'à la fin de l'Empire macédonien. Paris, 1909 p. 162 ş. u.

Vezi de asemeni: Fr. Hertz: Moderne Rassentheorien, Wien, 1904.

grațiunea ariană (nume sinonim pentru el cu indogerman sau indoeuropean) în legătură strînsă cu fenomenele geologice. După el, așa dar popoarele originare din Siberia centrală începură exodul lor atunci cînd frigul se strămută din Europa în spre Siberia de azi. Aceasta este după el „explicația care satisface mai bine spiritul; căci se justifică prin toate observațiunile archeologice, prin datele istorice și se bazează pe fapte geologice și climaterice incontestabile. Ea răspunde la toate ipotezele, bine studiate de altfel, ale partizanilor centrului european al arianismului, reducînd alcătuirele occidentale la rolul de centre secundare".

Pecînd însă în teză generală atît filologii cît și antropologii consideră Europa ca patrie primitivă a Indogermanilor, istoricii reinviază teoria asiatică. In anul trecut, nu mai tîrziu, cel mai autorizat reprezentant al istoriografiei antice, profesorul *Eduard Meyer* din Berlin, termină o comunicare a sa [1]) printr'o declarație categorică în acest sens. După dînsul sîntem încă foarte departe de o soluție a marei probleme a originei Indogermanilor; ca istoric el se ține în rezervă față de teoria cea nouă și afirmă chiar că vechea credință în patria asiatică a cîștigat prin argumente nouă multă probabilitate (p. 295).

Discuțiunile ce au urmat comunicării lui Meyer, au dovedit slaba întemeere a argumentelor nouă pe care se sprijinea, așa încît teoria europeană pare a fi din nou salvată. Cu acest prilej însă se poate vedea cît de șubredă este oricare din aceste teorii, cît timp se bizue numai pe argumente filologice și considerațiuni istorice.

De aceia s'a și căutat în timpii din urmă să se găsească o bază mai solidă pentru dovedirea originei Indogermanilor. Cuvintele, în urma transformărilor ce au suferit în decursul unei epoce așa de îndepărtate și prin amestecul atîtor popoare, nu mai pot singure să facă dovada; iar argumentele istorice, pentru niște vremuri ce nu au istorie scrisă, degenerează de cele mai multe ori în considerațiuni personale.

Știința care, independent de filologie și antropologie, poate să aducă dovezi contimporane dintr'o epocă așa de îndepărtată, este *archeologia preistorică*. Numai ea, adaogă profesorul dr. *G. Kossina* [2]), ne introduce în vremuri străvechi prin mijlocirea unor documente nefalșificate. Valoarea preistoriei în cercetarea chestiunei în litigiu este de altfel recunoscută de însuși autoritatea lui Ed. Meyer. Fără a admite concluziile, el nu poate să nege însă importanța argumentelor aduse de archeologia preistorica. „De unde, acum o generație, relațiunile dintre istorie și preistorie erau cu totul reduse și se părea aproape imposibil de a stabili un raport între ele, în ultimii treizeci de ani au căzut orice stavile", declară însuși Meyer, în mai sus citata sa confe-

1) Alte Geschichte u. Prähistorie, Vortrag vom 20 März 1909. Zeitschrift für Ethnologie 41, pag. 222—295 și discuțiunile pag. 299.

2) Die Indogermanische Frage archäologisch beantwortet. Zeitschrift für Ethnologie, 1902, p. 161—222.

rință. „Cu începutul epocii neolitice am reușit în genere să determinăm mai de aproape succesiunea vremurilor și a straturilor descoperirilor preistorice". Cu toate rezervele ce face, mărturia istoricului clasic în favoarea preistoriei este de o necontestată valoare pentru a hotărî luarea în considerație a acestei părți a istoriei artei, în rîndul științelor ajutătoare istoriei generale.

Prin natura mijloacelor de care se slujește, preistoria își are mai degrabă locul nemerit în domeniul științelor exacte [1]) și al istoriei artei decît al istoriei propriu-zise. Strînsa ei legătură de archeologia clasică a fost stabilită de *Furtwängler* [2]). Superioritatea ei constă într'aceia că pe cînd documentele pe care se întemeiază istoria sînt din a doua mînă—relațiuni asupra celor văzute direct, sau în cele mai multe cazuri numai auzite—preistoria, ca și istoria artei în general, recurge direct la operile însăși ale oamenilor, iar nu la interpretările date de alții, fie ei chiar contimporanii acelor opere. De aceia și eventualitatea unor interpretări greșite este mai mare în cercetările istorice decît în celelalte. E de ajuns ca prima relație să nu fi fost perfect conformă cu adevărul, pentru ca toate concluziile trase dintr'un asemenea document să fie falșe. In preistorie însă, chiar dacă interpretarea de azi a unui obiect din vechime ar fi eronată, valoarea documentară a obiectului nu este întru nimic scăzută. Supus unei alte examinări mai pricepute, el va putea procura oricînd relațiunile adevărate. Pe cînd dar elementele istoriei sînt *a priori* subiective, preistoria, ca și istoria artei, mănuește documente mai obiective. Ele sînt și mai sincere, nefiind făurite în scopul anumit de a ne da lămuririle ce noi tragem azi din ele, pe cînd relațiile istorice au fost intenționat concepute într'acest scop. O altă calitate a rămășițelor preistorice față chiar de argumentele filologice, constă în faptul că cele dintîi nu și-au schimbat locul în care au fost depuse de chiar autorii lor. Cît nu s'au știrbit cuvintele, tot fiind purtate din gură în gură peste atîtea țări și mări!

Hîrburile și obiectele epocilor preistorice sînt deci necontestat reprezentanții cei mai siguri și mai puțin prefăcuți ai vremurilor din care datează. Mulțumită sincerității și siguranții documentării sale, preistoria se bucură de o mai mare autoritate decît disciplinile filologice, ale căror izvoare nu sînt așa de directe și nu ne-au ajuns în chiar forma lor originară.

Cu drept cuvînt dar se pune din partea archeologiei clasice [3]) atîta temeiu și așa mare nădejde în dovezile preistorice,

1) Basées sur l'observation seule, les études préhistoriques sont du ressort des sciences naturelles, alors que l'histoire proprement dite, s'appuyant sur les documents écrits, et ne demandant à l'observation que le contrôle et l'explication des textes, est une science d'ordre différent.

J. *de Morgan*, Recherches Archéologiques; leur but et leur procédés. Paris, 1906, p. 4.

2) Die Klassische Arhäologie u. ihre Stellung zu den nächstbenachbarten Wissenschaften. Deutsche Revue. Jan. 1905 pg. 73—86.

3) *Furtwängler* o. c. pg. 80: Beide Wissenschaften werden in Zukunft noch immer engere Fühlung mit einander zu suchen haben.

pentru rezolvarea definitivă a chestiunii atît de controversate a curentelor artistice în legătură cu migrațiunea popoarelor. Chiar și filologii recunosc nevoia ei în chestiunile relative la istoria primitivă a popoarelor europene [1]).

Fără a cerceta mai amănunțit fazele filologice și antropologice prin care a trecut această „mare problemă", o vom urmări numai din punct de vedere al archeologiei preistorice. Sub această restricțiune problema nu pierde nimic din valoarea ei generală și nici din interesul pentru țara noastră, oricare din cele două soluții s'ar admite. Căci, fie că am presupune că Indogermanii au venit din Asia în Europa, fie că credem contrariul, în ambele cazuri este interesant de aflat pe unde s'a petrecut trecerea lor dintr'un continent în altul. In determinarea direcțiunii în care s'a săvîrșit exodul Indogermanilor, Romînia prin situația sa geografică este direct pusă în discuție. Regiunea dela gura Dunării, după frumoasa imagine a lui Odobescu, se prezintă „ca un fel de mare pîlnie căscată care părea a se deschide firește dinaintea anticilor căutători de pămînturi". Și împreună cu dînsul trebue să admitem că „pe timpii marilor bejănii ale semințiilor omenești, cîrdurile de popoare pribegite din Asia, sau că urmase dealungul rîurilor scitice și pe țărmurile mării interioare în care ele se revarsă, sau că umblase pe sub poala orientală a munților ce înconjoară acele pustii, a trebuit neapărat să năvălească într'această vale. Calea însemnată de natură îi ducea nestrămutat în acea pîlnie, de unde li se deschideau apoi trecătorile spre miazăzi și spre apus".

Chiar din punct de vedere al migrațiunii în sens opus celui indicat de Odobescu, adică din Europa spre Asia, tot trebuia să se atingă țara noastră. De aceia în toate discuțiunile asupra acestor cutreerări ale popoarelor este vorba și de Romînia. Situația ei geografică însă nu ne autoriză a făuri teorii ce nu se pot în deajuns susține numai pe acest motiv. Astfel nu putem admite părerea lui *Teohari Antonescu*, oricît de atrăgătoare s'ar părea pentru noi. Bazîndu-se mai ales pe argumente filologice și pe potriviri—nu excluzive ale noastre însă—cu fauna și flora comună Indogermanilor primitivi, el ar fi vrut să dovedească că „Dacia e patria primitivă ariană" [2]). Fără a pretinde dar împreună cu el că „Arienii s'au născut și au trăit în Dacia" (p. 54) și că de aci „ca dintr'un singur punct s'a risipit familia ariană în toate părțile pămîntului, luînd direcția care-i sta înainte" (p. 61) vom menține însă că pe la noi trebue să fi trecut, în orice caz, curentul popoarelor migrătoare. Aceasta e părerea celor mai mulți învățați care s'au ocupat de chestiune. Ea este de altfel pe deplin acreditată prin numeroasele rămășițe din acele vremuri, ce le ascunde mai peste tot pămîntul Romîniei. Asemenea argu-

1) *Hirt* o. c. pg. 215: Bei jeder Darstellung der europäischen Urgeschichte ist die Archäologie zu berücksichtigen.

2) Lumi uitate; studii literare și archeologice. Iași 1901.

mente prețioase pentru știință trebuesc însă cercetate cu îngrijire și supuse unei migăloase comparațiuni cu descoperirile făcute prin ținuturile vecine. Din puținile dezvăluiri de antichități ce s'au făcut în țară, în mod întîmplător mai mult decît intenționat, s'a dovedit importanța lor necontestată ca documente archeologice.

Renunțînd dar la rolul, imaginar de altfel, că Romînia a fost punctul inițial al Indogermanilor, să studiem însă etapa ce ei negreșit au făcut în ținuturile noastre. Punînd în lumina cuvenită acest episod important din viața lor, vom contribui desigur la complectarea argumentării mai complicate, de care este legată soluțiunea „marei probleme".

Partea din problemă ce ne revine de cercetat este bine lămurită și cîștigă o delimitare ce nu poate fi decît în folosul studiului nostru. Nu de Indogermani în genere, ci de ramura Tracilor, din marea lor familie, avem să ne ocupăm în deosebi, căci ei au locuit pela noi. Din punct de vedere al archeologiei preistorice, origina Indogermanilor se reduce dar pentru știința romînă la dezgroparea și studiarea rămășițelor ce ascude pămîntul odinioară locuit de Traci. Cît de puțin s'a făcut până acum la noi și ce trebue neapărat să facem, se va arăta în capitolele următoare.

Să precizăm deocamdată întrucît investigațiunile noastre ar putea fi de folos general și care anume sînt teoriile nouă ale archeologiei preistorice, la lămurirea cărora Romînia e ținută să participe prin contribuțiile sale de lucru.

Constatăm mai întâi că neînțelegerea ce desparte cercurile istorice, întruce privește soluția problemei originii Indogermanilor, există și în lagărul special al archeologilor. Aici însă problema mai restrînsă se pune altfel. Părăsind în seama antropologilor și a filologilor primele aparițiuni ale Indogermanilor, archeologia este interesată numai din momentul în care produsele lor ne-au fost transmise. Cu cele dintâi obiecte ale lor, instrumentele de lucru sau armele de apărare, începe și preistoria să se ocupe de ei; prin urmare numai după ce au ajuns la un oarecare grad de cultură perceptibilă și pentru noi. De primele licăriri ale minții omenești, care nu ne-au fost transmise prin nici un document, preistoria nu se poate ocupa; ea înregistrează numai acele începuturi care poartă stampila particulară a minii ce a făurit obiectul și a minții care l-a imaginat. Ca atare idolul cel primitiv de lut trebue să ne intereseze tot așa ca și cea mai artistică statue de marmură. Căci fiecare constitue un obiect de artă. Elementele archeologiei preistorice ca și ale celei clasice sînt dar și ele supuse legilor imitațiunii, care domină întreaga activitate artistică a omenirii până în zilele noastre.

Pornind dela aceste principii și dela constatarea unei mari asemănări a formelor artistice ale popoarelor primitive din Europa, archeologia și-a impus sarcina de a afla origina, de unde au pătruns mai departe izvoadele primitive, care sub variante nenumărate s'au lățit în întreaga Europă preistorică. Și cu cît cultura înaintează, cu atît și împrumuturile reciproce între popoare

devin mai perceptibile, formele artistice dezvoltîndu-se tot mai mult. Intr'un prim stadiu, trebue admis chiar că mai peste tot aceleaşi nevoi au născut cam aceleaşi forme. Probabilitatea acestei teorii se întăreşte mai ales prin asemănarea formelor primitive ce se întîlnesc la popoarele cele mai depărtate în spațiu şi timp şi deloc înrudite între ele. Dacă însă, chiar după ce s'a depăşit prima treaptă de dezvoltare, formele cu caracter artistic dezvoltat se aseamănă, atunci trebue să bănuim influența împrumuturilor reciproce; căci explicarea prin interpunerea misticului „gînd al popoarelor" nu are curs nici în istoria artelor [1]).

Europa preistorică prezentînd la un moment dat o mare asemănare între motivele artistice dela Nord cu cele dela Sud, în mod firesc s'a născut întrebarea după direcția curentului în care s'au făcut împrumuturile.

Intrebarea capitală deci, care azi preocupă şi împarte pe archeologi, este de a şti dacă dela răsărit s'a răspîndit în Europa curentul de civilizație, sau dacă, dimpotrivă, el s'a revărsat din spre Europa către Orient. Sub o altă fază se ascunde aceiaşi problemă a cercetării originii primitive a Indogermanilor. Aici însă este văzută numai din punct de vedere artistic, care singur ne interesează pe noi.

Chestiunea astfel pusă, atingînd de aproape şi țara noastră, e nimerit cred să fie mai de aproape cercetată, arătîndu-se totdeodată întrucît am putea şi noi să contribuim la rezolvarea ei.

Şi printre archeologi, ca şi printre istorici, tradiționala atracțiune a Orientului pare-se că predomină: „Ex Oriente lux!".

Sophus Müller, Directorul Muzeului Național din Copenhaga, unul din promotorii cei mai de vază ai archeologiei preistorice, în fundamentala sa lucrare [2]) asupra întregului domeniu al preistoriei, se pronunță categoric pentru predominarea Orientului. De asemeni *Oscar Montelius*, Directorul Muzeului din Stokholm, celalalt corifeu al preistoriei Nordului, consideră că „civilizațiunea s'a răspîndit succesiv în continentul nostru ca o slabă oglindire a culturii Orientului" [3]). Alții, deşi mai puțini categorici şi deşi recunosc oarecare individualitate şi independență Europei, sînt totuşi încă sub influența Orientului. Mulți diferă asupra drumului sau a intermediarilor prin care s'a mijlocit această înrîurire. *A. J. Ewans* [4]) consideră cultura Egee ca centru de propagare în Europa, explicînd astfel şi influența mai îndepărtată a Egiptului. *W. Helbig* [5]) atribue rolul principal Fenicienilor ca purtători ai culturii răsăritene. Sub aceiaşi impresie sînt în parte şi archeologii clasici, în afară însă de Furtwängler şi adepții şcoalei lui.

1) *S. Mehedinți:* Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei şi altor ştiințe învecinate. In Anuarul de geografie şi antropogeografie 1909—910, p. 10 şi urm.

2) Vorgeschichte Europas, Gründzüge einer prähistorischen Archäologie, Strassburg, 1905.

3) Der Orient u. Europa. Einfluss der Orientalischen Kultur auf Europa bis zur Mitte des letzen Jahrtausends v. Chr., Stockholm, 1899.

4) The Eastern question in Anthropology, Liverpool, 1896.

5) Sur la question mycénienne. Paris, 1898.

Impotriva acestei obsesiuni a supremației Răsăritului se ridică *Salomon Reinach* printr'un articol foarte documentat, prin care încearcă să ne scape de fascinarea acelui „Mirage oriental", care momeşte şi înşală pe alții. Cu mult succes el respinge ipoteza unei influențe orientale, insistînd pentru admiterea unei civilizații europene-proprii [1]). Teza lui a fost reluată apoi de *Mattheus Much* [2]) şi alți archeologi germani, ale căror lucrări speciale vor fi menționate mai la vale.

Victoria definitivă a teoriei nouă nu este însă de toți admisă. Şovăitor este însuşi *Joseph Déchelette* [3]), care deşi „respinge ipoteza influențelor directe, lasă totuşi Orientului o bună parte (p. 218), aşezînd acolo principalul centru de difuziune al creşterilor succesive ale civilizațiunii occidentale (p. 313). In tratatul său general, *M. Hoernes* [4]) de asemeni, se arată partizan al teoriei asiatice, deşi, după cum vom vedea, nu poate înlătura unele probe ce dovedesc tocmai contrariul tezei sale. Slabe de tot sînt argumentele aduse în favoarea Orientului de către *Gabriel de Mortillet* [5]) şi alții din şcoala lui. Ei amestecă religiunea în chestii preistorice!

Ultimele descoperiri făcute mai ales în regiunea dunăreană şi cea carpatică, în jurul țării noastre deci, au dat la lumină o sumă de materiale care vin în sprijinul teoriei celei nouă; iar lucrările citate mai la vale ale lui *Hubert Schmidt*, dela Muzeul din Berlin, cel mai autorizat cunoscător al ceramicei preistorice, vor convinge, sper, pe cei care nu sînt cu totul orbiți de farmecul „mirajului oriental".

Chestiunea influenței orientale, cu toată complexitatea ce comportă, poate fi restrînsă la cercetarea unuia din argumentele principale pe care se bizue. Ceramica anume, predominînd în prima epocă a desvoltării artistice, a fost luată în general ca punct de plecare al discuțiunilor urmate pe această temă. După olăria rămasă dela populațiile preistorice o să putem să urmărim peregrinările lor succesive. Şi paralel cu perfecționarea ceramicei şi cu desvoltarea ornamenticei ei, o să judecăm viața şi gradul de cultură a diferitelor triburi.

Ornamentul cel mai răspîndit la Indogermani este spirala. Ea s'a aplicat atît la olărie cît şi la metale. Redusă dar la cea mai simplă formulare, problema constă în a dovedi de unde s'a

1) La civilisation mycénienne, qui n'est qu'un épisode de la civilisation égéenne, est entièrement européenne d'origine; elle s'est seulement orientalisée, à la surface, au contact des civilisations de la Syrie et de l'Egypte.
S. Reinach, Mirage oriental, L'anthropologie 1893 p. 578, ş. u.

2) Die Trugspiegelung orientalischer Kultur in den vorgeschichtlichen Zeitaltern Nord. u. Mittel Europas, Iena, 1907.

3) Manuel d'archéologie préhistorique, I, Paris, 1908.

4) Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis vor 500 vor Chr., Wien, 1898.

5) Deux faits généraux indiquent l'invasion de l'Orient: l'introduction de la religiosité et la destruction de l'art Magdalénien. La religiosité est un des caractères ethniques des peuples Orientaux...
Le Préhistorique, antiquité de l'homme, 2-ème éd., Paris, 1885, p. 613.

răspîndit ornamentația spirală, căci posibilitatea ivirii aceluiași motiv în locuri diferite în aceiași epocă rămîne exclusă. Trebue dar găsită filiațiunea, adică fixate mai întăi centrele unde s'a dezvoltat și din care apoi și-a întins influența ornamentul spiral, pe care-l urmărim acum.

*

Superioritatea necontestată a artei grecești în continentul nostru a asigurat cu drept cuvînt supremația acestui mare focar artistic al antichității.

Origina acestei arte s'a crezut pe deplin demonstrată prin descoperirile din Micena și Troja, care au dat la lumină prototipurile archaismului grec. Elementele străine sau nouă ale artei din Troja și Micena fiind considerate de origină orientală, în mod foarte firesc s'a admis aceiași influență și asupra începuturilor artei eline. Curentul oriental astfel stabilit se acreditează tot mai mult, cu cît descoperirea splendorilor artistice ale Egiptului, Asiriei și Chaldeei, și a întregului Orient în genere, ne dovedește existența unor desvoltări artistice cu mult anterioare celor din Elada. Argumentele artistice, tradiția biblică și literară precum și constatările filologice păreau că se susțin reciproc, pentru întărirea ipotezei că din Orient au venit popoarele europene cu limba și arta lor. Întrucît privește mai ales arta, Grecia și în primul rînd Troja și Micena erau considerate ca centrele din care s'a influențat Europa. Această părere este desigur foarte exactă și întemeiată pentru arta posterioară; ea nu se potrivește însă pentru epoca preistorică de care e vorba aci.

Printre elementele decorative, ce se găseau mai ales pe coasta mării Egee cît și în Grecia, s'a impus dela început repetiția deasă a motivului spiralei. Iar cînd mai în urmă s'au constatat și pe continent obiecte cu asemenea motive, era natural ca ele să se considere ca fiind produse sub influența marelui centru artistic din Grecia. Chiar și pentru susținătorii unei influențe directe din Egipt, elementul spiral era bine venit, deoarece existența lui se dovedise la dinastiile anterioare ivirii civilizațiunii europene.

Cît timp pe lîngă Egipt cultura cretană, miceniană și chiar cea archaică greacă se considerau ca anterioare apariției spiralei pe continent, teoria curentului dela S. și E. către N. se părea bine întemeiată. Din moment ce însă aceleași motive ornamentale se găsesc și în epoca neolitică continentală, dovedită cu mult mai veche decît cultura miceniană și chiar decît unele straturi din Troja, influențele dela S. către N. devin cel puțin dubioase.

În archeologia clasică, epoca preistorică a Greciei a fost aproape cu totul neglijată pînă acum în urmă. Căutînd numai opere sculpturale, nu s'a dat nici o importanță hirburilor și bucăților de cremene, care din această cauză se află în foarte mic

număr încă în muzeele grecești. *Furtwängler* [1]) cel dintîiu dă cuvenita atențiune preistoriei. Vorbind de vîrsta neolitică în Grecia, el constată că „în acea epocă cultura mai înaintată nu era în Sudul ci în Nordul țării; decorația pe vasele descoperite în Tesalia arată o dezvoltare mai mare și se aseamănă cu produsele similare ce se pot urmări spre N. pînă în Rusia și Ungaria." Ultimele săpături făcute la Tsani-Maghula întăresc părerile lui Furtwängler. Ele ne dovedesc că partea septentrională a Greciei s'a dezvoltat independent de influențele Mării Egee sau a Cretei. Din opt straturi suprapuse cele inferioare, neolitice, au produs vase cu picturi roșii pe fund alb, necunoscute în epocile corespunzătoare în regiunea Mării Egee [2]).

Constatări de acest fel motivează o mai de aproape cercetare atît a dezvoltării spiralei cît și a epocilor în care ea se ivește în diferite localități.

Lăsînd pentru mai pe urmă evoluția spiralei în metal să cercetăm apariția ei pe produsele ceramice, întrebîndu-ne unde trebue să fi apărut mai întîiu.

Cam același drum pe care poporul elin se crede că l-a coborît prin părțile Ungariei de azi, de unde se trage, pare că l-a urmat și ceramica veche. Ca vîrstă, primele vase grecești cu ornamente spirale sau geometrice sînt mai tinere ca similarele lor din spre N., care le sînt superioare ca artă în toată epoca neolitică.

Ne vom ocupa întîiu de vasele grecești continentale. Analogia lor cu vasele din epoca neolitică în Bosnia, Serbia, Transilvania și alte ținuturi balcanice cași din regiunea apusană a Mării Negre este admisă de toți, chiar și de partizanii influenței orientale [3]). Iar apărarea energică a unora dintre ei, și a lui Hoernes în special, contra influenții dela N. lasă să se ghicească cît de concludente într'acest sens li se par și lor constatările [4]) analogiei vaselor grecești cu cele din Europa răsăriteană. Căci ceramica greacă primitivă nu trebue confundată cu frumoasele produse mai tîrzii ale epocilor de splendoare artistică, care au un caracter atît de particular prin ornamentația lor într'adevăr individuală. Începuturile acestei ceramici pe pămîntul Eladei clasice sînt însă foarte modeste și împrumutate. S'ar părea că unii se feresc de a mărturisi o asemenea constatare, de teamă de a nu înjosi arta greacă. Cred însă că se dovedește dimpotrivă marea ei putere de creațiune, căci perfecțiunea la care a ajuns, față de produsele dela care s'a inspirat la început, nu face decît să pună și mai mult în evidență înaltele însușiri artistice ale poporului grec.

---

1). Zur Einführung in die grichische Kunst, in „Deutsche Rundschau", 1908, pag. 238.

2) Săpături preistorice din Valea Sperahlos, în Bulletin de l'art ancien et moderne. 19 Mart. 1910.

3) S. Müller, o. c., p. 34.

4) *Es ist ein Irrthum, die geometrischen Stilarten Grichenlands aus dem Norden herzuleiten* (subliniat în original), o. c., p. 323.

Urmărind dar începuturile ceramice din Grecia, ajungem la convingerea că ele nu sînt nici autohtone, dar nici o importație din Micena sau Troja, de care se deosebesc atît ca factură cît și ca ornamente. Existența unui alt centru, care a influențat arta miceniană și de care este strîns legată ceramica primitivă greacă, se admite chiar de partizanii teoriei asiatice [1]). Azi acest centru nu mai e o enigmă, o simplă presupunere. Descoperirile dela Butmir în Bosnia, nu departe de Sarajevo, au dat la iveală o așa mare și variată bogăție de motive ceramice încît, chiar dacă ne-am referi numai la această singură localitate, tot am putea pe deplin dovedi existența prototipurilor care au servit de model începuturilor ceramice grece.

Spațiul nu ne permite a insista mai mult asupra acestei importante descoperiri [2]) atît prin valoarea ei intrinsecă cît și din punctul de vedere al teoriei aici expuse. In sprijinul acesteia vom adăuga numai că stațiunea dela Butmir este de cel mai curat caracter neolitic, fără nici un amestec al începuturilor chiar ale bronzului. Olăria ei are un caracter foarte unitar ca technică (lipsa roatei și a zugrăvelei) și ca ornamentație. Aici apare în toată plenitudinea ei spirala pe care o regăsim apoi și în Grecia. La Butmir însă acest ornament caracteristic se vede a fi pe teren propriu; ne-o arată dezvoltarea lui succesivă și formele variate sub care se manifestă. Spirala apare nu numai adîncită dar și în relief și cu nesfîrșite variante, ceiace probează îndelungata ei practicare în acelaș loc. Fără ezitare se poate deci admite concluzia lui Much [3]) împărtășită și de alții, că acest fel de decorație, prin elementele sale fundamentale și cu variantele sale, trebue privit ca un produs propriu al Europei centrale.

Nu numai pentru ceramică dar și pentru dezvoltarea plasticei primitive în Europa, Butmir prezintă o foarte bogată recoltă de figuri în lut, întrecînd cu mult ca dezvoltare artistică toate produsele similare ale Orientului [4]). Importanța lor se va vedea cînd va fi vorba de idolii dela Vadastra și Cucutenii noștrii.

Puterea argumentului stațiunii dela Butmir e întărită prin celelalte verige ale lanțului din care face parte. Un alt jalon al dezvoltării ceramicei și plasticei neolitice în această regiune ne este dat prin dezgropările făcute de *M. Vassits* [5]) la *Jablanica* în Serbia. Ca număr de idoli (83 exemplare sau fragmente) și în variantele lor: șezînd sau cu urme de îmbrăcăminte și desenuri ale figurii, stațiunea e mai bogată chiar ca acea din Butmir. Ceramica e însă mai puțin unitară; mai neîngrijită ca technică și mai variată ca forme, dintre care unele apar fără legătură. Ornamentația este aceiași ca la Butmir și în restul Europei centrale. O constatare nouă e întrebuințarea roatei. Cu toate aceste elemente care ne fac să presupunem o întîlnire de mici curente diferite, totuși în trăsură generală și ceramica din Jablanica se prinde în lanțul cel mare ce urmărim pînă la Marea Egee.

1) Hoernes, o. c., p. 598.

2) Die neolitische Station von Butmir bei Serajevo in Bosnien.
I. Ausgrabungen im Jahre 1893 von Radinsceky u. Hoernes, Wien, 1895.
II. Ausgrabungen in den Jahren 1894—96 von Fiala u. Hoernes, Wien, 1898.

3) Trugspiegelung orient. Kultur, p. 77.

4) Tyrins u. Mykene haben nichts Ebenbürtiges in primitiver Thonplastik geliefert. Hoernes o. c., p. 231.

5) Die neolitische Station Jablanica bei Medjulezje in Serbien. Archiv für Anthropologie XXVII. 1902.

Rezultate și mai interesante asupra ceramicei neolitice din Serbia ne dă acelaș neobosit și meritos Director al Muzeului din Belgrad prin săpăturile sale din Vinca [1]), dela *Belo Brdo*, pe Dunăre, la 15 km. departare de Belgrad. Acestea sînt astfel caracterizate: printre figurile de lut apare pentru prima dată tipul bărbătesc, pe care-l regăsim și la Vadastra și la Cucuteni. Ceramica nu cunoaște întrebuințarea roții, deși e superioară ca factură și mai ales ca luciu celor din Jablanica. Suprafața vaselor e vopsită cu roșu sau chiar gălbui, pe care se văd ornamente de alte culori. Prin izolarea lor, asemenea exemplare par a fi importate, iar nu produse ale localității. Ornamentele incrustate au motive geometrice, spirala predominînd. Nouă e apariția metalului: chiar și în straturile cele mai vechi ale stațiunii, și a semnelor pictografice. Pe baza unui bogat material comparativ, Vassits arată analogiile între descoperirile sale și cele din Bulgaria, Tessalia și Troja, căutînd a stabili asemănările mai ales pe baza ornamentului în spirală. Dar nu numai cu olăria din spre S.E. și cu cea de pe malul Dunării noastre, la Gruia și Vadastra d. p., prezintă analogii stațiunea dela Vinca, ci și spre N. se duc unele exemplare. Vassits însuși menționează olăria dela Tordos [2]), pe Mureș în Transilvania (Comit. Hunyád), care de asemeni ne interesează de aproape.

Această din urmă stațiune este considerată cu drept cuvînt, după *H. Schmidt*, drept una din cele mai însemnate din epoca neolitică. Varietatea ornamenticii întîlnite aici precum și în numeroasele localități vecine dau prilej autorului ca, pe baza amănunțitelor sale cunoștințe în ceramica preistorică, să procedă la o nouă clasificare a diferitelor grupe. Fără a intra în numeroasele subdiviziuni ce se stabilesc, vom distinge și noi pentru o mai clară clasificare, următoarele două mari categorii, pe care le găsim și în ultima lucrare a *D-rului Georg Wilke* [3]).

Prima categorie ar fi aceia a ceramicei monochrome (nepictată) cu ornamente adîncite sau mai rar în relief, la care predomină ornamentul geometric. In această categorie, începînd cu fâșii drepte și arcuite care merg alături de cele colțurate sau frînte ale așa zisei Bandkeramik, evoluția se sfîrșește cu ornamentul în meandru și spirala, care predomină.

1) M. M. Vassits, Die Hauptergebnisse der prähistorischen Ausgrabung in Vinca im Jahre 1909. Prähistorische Zeitschrift, 1910. I.

2) Hubert Schmidt: „Tordos" in Zeitschrift für Ethnologie 1903. Pg. 438—469, unde se dă toată literatura anterioară.

3) Spiral-Mäander Keramik u. Gefässmalerei der Hellenen und Thraker, Würzburg, 1910.

Alături de aceste ornamente adincite care uneori sint accentuate prin umplerea lor cu o materie mai deschisă, ca varul, vine a doua categorie a olăriei vopsite, la care deasemeni spirala joacă rolul principal.

Pe cind unii, şi in special autoritatea cea mai de frunte *H. Schmidt* [1]), fac să derive zugrăvirea vaselor din technica umplerii cu var a olăriei incrustate, alţii dinpotrivă, ca *G. Wilke* [2]) de pildă, consideră aceste grupe cu totul deosebit. Şi unii şi alţii însă admit ca trăsură comună a ambelor grupe întrebuinţarea spiralei in ornamentica lor.

Avind in vedere preponderanţa spiralei, aflarea originei şi propagărei olăriei neolitice se reduce la căutarea locului unde s'a ivit mai intii spirala.

După *Wilke* [3]), patria spiralei nu poate fi căutată decit acolo unde s'au găsit elementele pregătitoare pentru ivirea motivelor in spirală sau meandru; acolo deci unde se aflau in tezaurul ornamental cercuri concentrice şi pătrate suprapuse. Ţinutul, in care aceste elemente apar mai numeroase şi mai variate şi unde totdeodată dezvoltarea spiralei se poate urmări mai bine după principiile matematice de el stabilite, este partea nordică a Balcanului şi mai ales Bosnia. *Schmidt* [4]) respingind ca nu tocmai sigură părerea lui *Much*, după care Europa centrală de N. ar fi locul de origină al spiralei, propune ca atare şesul dunărean împreună cu ţinuturile mărginaşe despre răsărit. Departe dar de ţărmurile mării Egee, locul de origină al ornamentului spiral pare a fi în părţile dunărene.

Vedem dar cit de aproape interesată este ţara noastră la rezolvarea acestei mari probleme. Rominia trebue deci să fie cuprinsă în cercul acestor cercetări, căci cele citeva staţiuni cunoscute pină azi, ajung pentru a ne întări convingerea că solul nostru ascunde încă dovezi foarte preţioase.

Dacă consideraţiunile de ordin ştiinţific ale chestiunei aci expuse, nu ar fi suficiente pentru a deştepta interesul oficialităţii noastre, se pot invoca şi motive oarecum naţionale în sprijinul acestei cauze. Căci de lămurirea originii şi lăţirii spiralei este strins legată şi problema indogermană, mai în special însă a patriei Tracilor şi Ilyrilor. Aceştia fiind locuitorii cei mai vechi ai ţinuturilor azi ocupate de Rominii din Regat şi cei din afară, cred că urmărirea peregrinărilor acestora nu e lipsită de interes pentru istoria noastră naţională [5]).

1) Intre altele mai categoric: Zeitschrift für Ethnologie, 1904, p. 646.

2) O. c., p. 1, unde insistă asupra deosebirii acestor grupe pentru o mai clară apreciere a rapoartelor etnologice ale Europei centrale din S. E. şi a peninsulei Balcanice.

3) O. cit., p. 23.

4) Zeitschrift für Ethnologie, 1903 p. 468.

5) L'historien doit connaître la préhistoire, préface de ses travaux. Comment comprendrait-il, en effet, la situation rélative des peuples au moment où il les rencontre pour la première fois, s'il n'avait aucune idée des évolutions antérieures à celles par lesquelles il honore son récit.

J. de Morgan, o. c., p. 4.

Inainte de a mai insista asupra rolului Rominiei faţă de aceste chestiuni archeologice şi a trage concluziile ce ele comportă, voiu căuta să întăresc şi prin alte dovezi cele mai sus expuse în această privinţă. Căci clasificarea etnografiei ţărilor dunărene şi balcanice [1]) poate să capete o bază mai solidă de cercetare nu numai prin sporirea exemplelor ceramice, care ne permit urmărirea chestiunii pină în Orient, dar şi prin alte dovezi. In primul rind se impune după spirala ceramică, acea metalică şi cea pictată, după cum a arătat tot *Hubert Schmidt*, neobositul şi ingeniosul cercetător al acestor chestiuni [2]).

Titlul studiului său în această privinţă ne arată că paralele ce stabileşte se întind în Troja prin Micena pină în Ungaria chiar. Demonstraţia sa foarte interesantă şi bogat documentată se aplică de astădată la spiralele de metal, mai ales de aur, ce serveau probabil la cercei şi se găsesc dela noi pină în Grecia şi Asia minoră. Dela început el constată o mare deosebire între spiralele Trojane şi cele din Micena şi conchide deci că dezvoltarea acestora din urmă nu se poate deduce din cele asiatice. Din asemănarea acestora cu spiralele mult mai numeroase şi mai bogate în forme ce s'au găsit în Ungaria, el ajunge la concluzia, foarte interesantă pentru noi, că Transilvania, cea din vechime renumită pentru aurul său, trebue considerată ca centru de fabricaţie al acestor produse, care de aci s'au răspindit spre S. Un alt centru constată el în Caucas, dar mult mai simplu şi cu lucrări mai ales în bronz. Locul de origine rămine şi faţă de acestea tot Transilvania, de unde spirala s'a întins spre apus pină în Boemia.

Pe baza obiectelor în metal, Schmidt reuşeşte a ne procura date mai precise pentru cronologia acestor timpuri. Astfel, în afară de constatările generale, că epoca neolitică a ţinuturilor dunărene şi balcanice e mai veche decit parte din cultura trojană şi cu mult mai veche decit cea premiceniană, el stabileşte chiar secolii. Anume pune epoca de bronz din Europa, deci finele neoliticului, în mileniul al II-lea, iar sfirşitul epocii premiceniane în veacurile 18-lea—16-lea înainte de Christos. Cultura miceniană fiind dar mai tinără ca neoliticul Europei centrale, în nici un caz nu poate fi vorba de o influenţă dinspre S., ci contrariul e mult mai admisibil. In privinţa spiralelor de aur, preponderenţa centrului din Transilvania şi a influenţii sale spre S. e bine dovedită.

Existenţa acestor legături între N. şi S. o recunosc toţi archeologii, explicindu-le însă altfel. *S. Müller* [3]), de pildă, o admite stabilind o epocă mixtă de piatră şi bronz ce se poate chema miceniană, după caracterul propriu al acestei civilizaţii. Ţinuturile de la Marea Neagră şi Galiţia apuseană, din Transilva-

1) *Schmidt*, o. c., p. 469.

2) Troja-Mykene-Ungarn. Archäologische Parallelen. Zeitschrift für Ethnologie, 1904, p. 608—656.

3) O. c., p. 37.

nia pînă în Moravia formau, după el, în mileniul al II-lea o zonă exterioară în jurul civilizaţiunii miceniene. Şi el admite pe Traci şi Iliri ca mai civilizaţi decît ceilalţi locuitorii din N. şi V. Europei, fără însă a recunoaşte posibilitatea influenţării lor spre S.

Revenind la antagoniştii lui Müller şi a şcoalei lui, vom expune, urmînd în special demonstraţiile lui *Hubert Schmidt* [1]), un al treilea argument ce vine în favoarea lor şi care de asemeni interesează ţara noastră. Anume dependenţa ce există între a doua mare categorie a olăriei şi în special a ceramicii pictate din N. cu cea din S. Susţinători ai preponderenţei Sudului apar de astă dată şi archeologii clasici, pentru care Micena este singurul centru de răspîndire a artei grece, chiar din cele mai vechi timpuri. Olăria pictată, pe care se sprijină Schmidt, provine mai toată din ţinutul Dunării: de la Lengyel, la S. de Budapesta, Tordos pe Mureş, şi mai ales, dela Priesterhügel şi Erösd, ambele în apropierea Braşovului, ultimul pe malul Oltului. Din această din urmă localitate avem şi pictura cea mai bogată pe olărie mai îngrijită. *Schmidt* găseşte că această olărie transilvăneană pictată, la care spirala de asemeni apare, se desvoltă paralel cu cea monocromă, cu ornamentarea încrustată. In aceiaşi mare categorie a ceramicei pictate intră şi olăria din basinul Prutului (Cucuteni şi Rădăşeni), apoi Bucovina (Şipeniţ), Galiţia, precum şi Rusia meridională. Şi la Sudul Balcanului se întîlneşte aceiaşi ceramică policromă din neoliticul mai recent. Şi aci ca şi pe malul Oltului se practică aplicarea picturii pe un substrat de vopsea albă, antemergătorul fondului roşu şi apoi negru în ceramica clasică greacă.

Rezumînd părerea sa asupra acestei categorii a ceramicei pictate, *Schmidt*, în opoziţia cu toţi autorii anteriori, în afară de v. *Stern* din Odessa, crede că „ea constitue nu numai un factor cultural premergător evoluării miceniane, dar că în ea trebue căutată geneza desvoltării acelei picturi" (p. 645). După el aşa dar „pictura pe vase în Europa centrală din epoca neolitică recentă este opera independentă a popoarelor, care au locuit în partea de jos a şesului dunărean şi în ţinuturile învecinate". (p. 647).

Apariţia unor analogii ale ceramicei vechi egee cu cea neolitică transilvăneană, *Schmidt* o explică, caşi pentru obiectele de aur, prin trecerea picturii mai întîi în Asia mică, de unde apoi s'a influenţat cultura continentală şi cea insulară pînă în Creta.

Din Transilvania pictura pe vase a pătruns pînă aproape de Smirna şi la Troja, unde s'a găsit în straturile cele mai vechi, întocmai după cum în epoca de bronz am văzut că s'au lăţit tot de aici spiralele de metal.

Caracteristicile picturii pe vase (bemahlte Keramik) comparate cu acele ale olăriei monocrome (Bandkeramik) s'ar putea rezuma

1) Op. c., p. 636 şi urm. precum şi Much. Heimat der Indogermanen. Cap. III.

după *Wilke* [1]) cam astfel: pe cînd ornamentele necolorate ne dau spirala în toată regularitatea ei geometrică, ea apare în pictură astfel degenerată, în cît nu se mai văd nici urme de principiile ei constructive. Această negligenţă s'ar explica prin imitarea superficială a ceramistului zugrav, a unor decoraţiuni bazate pe principii mai vechi şi lui necunoscute. După altă teorie însă, întreaga ornamentaţie geometrică nu ar fi decît o imitare a modelelor mai vechi de împletitură. Cu cît ceramica se îndepărtează mai mult de imitarea împletiturilor—de care la început era absolut dependentă—cu atît şi izvoadele sale ornamentale se transformă pierzînd înfăţişarea primitivă regulat geometrică. Pictura, venind mai în urmă, are desenuri cu atît mai libere sau mai depărtate de împletituri [2]).

In afară de elemente geometrice, vechia ceramică miceniană prezintă şi motive luate din regnul animal sau vegetal. Aceasta constitue chiar un puternic argument al originalităţii şi superiorităţii ei, pentru archeologia clasică. Asemenea elemente se găsesc şi în pictura neolitică europeană, mai ales în descoperirile de pe malul Nistrului, la Petreny, pe malul Mării Negre, etc.

Şi ca un nou argument al originii europene a acestor picturi e faptul că, dacă ar fi fost împrumutate din Orient sau Egipt, s'ar fi imitat desigur animalele sau plantele caracteristice acelor ţări, pe cînd ele sînt cu totul excluse în produsele cele mai vechi de pe continent. De altfel chiar semnele pictografice—conrespunzînd semnelor lapidare din evul mediu—ce se găsesc în Egipt şi Creta reapar nu numai în Troia dar şi în Transilvania [3]) şi chiar în Rominia, cu toată sărăcia de documente de care ne plîngem. De altfel rarele şi mai mult întîmplătoarele analogii, ce s'a căutat a se stabili între Egipt şi spirala neoliticului european, sînt cu mult mai slabe decît asemănările ce s'ar putea produce din arta paleolitică cu cea neolitică europeană, fără ca însă să se fi gîndit cineva la stabilirea unor conexităţi între aceste două epoce.

Rezumînd acum repedea expunere ce am făcut despre arta Europei centrale din S. în special, putem conchide că în ţinuturile Daciei şi Moesiei vechi, adică acolo unde azi se găsesc Romîni, fie în mase compacte ca în Regat şi în Transilvania, fie în pîlcuri răzleţe ca prin Moravia, Bosnia, Serbia şi Bulgaria, Macedonia, peste tot găsim în epoca neolitică o ceramică unitară la care predomina ornamentaţia geometrică şi în special spirala cu toate variaţiile ei. Acest stil pe baze geometrice, care se întinde şi peste marginele acestor ţinuturi atît la N. cît şi la S., se poate cuprinde şi sub numele generic de ornamentică *veche*

1) Op. c., p. 43 şi u.

2) Această teorie e din nou reluată de *C. Schuchhardt*: Das technische Ornament in den Anfägen der Kunst, in Prähistorische Zeitschrift, 1909 I. p. 37—54, unde se indică bibliografia mai veche.

3) O tabelă comparativă la H. Schmidt, Zeitschrift für Ethnologie, 1903 p. 459.

europeană [1]), spre deosebire mai ales de ornamentica inspirată din viața organică a Orientului.

Aceiași ornamentică veche europeană o intîlnim dela Marea Nordului pînă la cea Egee nu numai în tot neoliticul, dar pînă și în epoca emigrării popoarelor. Ea are un caracter european bine hotărît și o dovadă că e un produs al acestui continent, iar nu un produs străin, fie din Orient sau din S., sînt numeroasele centre mari ale dezvoltării sale pe care le-am citat. Continuitatea [2]) și chiar predominarea acestei ceramici în regiunea mai sus limitată și filiațiunea ei cu civilizația miceniană și chiar trojană sînt admise de toți archeologii, fără discuție [3]). Singurul punct asupra căruia sînt încă despărțiți, după cum am arătat, este a ști dacă aceste influențe au venit dela N. la S., sau în sens contrar. „Tel est le problème attachant auquel aboutit en dernier analyse la comparaison de toutes ces découvertes“ [4]).

Cronologia poate singură să ne dea soluția cea mai certă. Pe lîngă datele precise, rezultate din ivirea obiectelor de metal mai sus arătate, voiu mai adăoga aici și următoarele elemente [5]).

In general se admite că epoca neolitică europeană corespunde mileniului al III-lea inainte de Christos, pe cînd începuturile culturei miceniane se pun, cel mai de vreme, pe la începutul mileniului al doilea. Cele mai vechi săpături din Troja se așează între anii 3000—2500, iar a doua cetate a Trojei se pune între 2500—2000 a. Chr.

Admițînd aceste date, orice curent dinspre S. spre N. este exclus. Cultura de pe țărmurile Mării Egee se dovedește deci

1) *Schmidt*, Zeitschrift für Ethnologie. 1903, p. 452.

2) Ultimele descoperiri făcute în Thesalia și mai ales ale lui Tsunta, la Dimini lîngă Volo, a unei olării asemănătoare cu cea bosniacă și transilvăneană întregesc și mai bine legătura între aceste regiuni îndepărtate. Vezi *Chr. Tsuntas:* Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Atena 1908.

3) *Déchelette:* o. c. p. 362:

On a constaté les analogies frappantes des vieilles bourgades des régions danubiennes et balcaniques, avec les villages égéens de la Troade et de la Phrygie. Idoles primitives, poteries ornées de peintures, emploi fréquent de la spirale dans l'art décoratif, tout cela se trouve de part et d'autre dans les stations Européennes et dans le basin oriental de la Méditerranée aux temps prémicéniens et micéniens. Entre Butmir et Hissarlik, ces découvertes jalonnent les routes qui sans doute mettaient déjà en communication les peuples préhelléniques et les tribus préceltiques.

Hoernes, o. c. p. 216:

Während Butmir nach Mykene erinnert, gravitirt Tordos nach Troya. Die Spiralverziehrung von Butmir ist rein mykenisch. Die eingerizten Zeichen von Tordos zeigen dagegen die überraschendsten Analogien zu den Zeichnungen von Hissarlik. Asemenea se exprimă peste tot în lucrările arătate și *Sophus Müller* și *Montelius*.

4). *Déchelette*, o. c. p. 363.

5) In afară de indicațiunile lui *H. Schmidt* din articolele citate, vom urma și în această privință concluziile lui *Much*, Heimat der Indogermanen, Cap. III, care sînt în concordanță cu ultima lucrare a lui Wilke op. c. p. 25, și corespunzînd în bună parte și cu rezultate admise de Montelius, în a sa *Chronologie*.

a fi mai tînără ca cea dinspre nordul Dunării. Influența Orientului asupra civilizațiunii primitive [1]) a Europei este dar înlăturată și argumentarea în favoarea originii continentale a Indogermanilor întărită. Deosebirea ce se constată între Micena și epocile mai vechi din Troja s'ar explica printr'o lățire a inflențelor dinspre N. dealungul coastei Pontului Euxin și trecerea lor în Asia, înnaintea curentului ce a urmat pe uscat. Pe această din urmă cale se poate de altfel urmări mai bine trecerea ceramicei monochrome—al cărei centru însemnat l'am văzut la Butmir—pe cînd în Troja întîlnim mai de vreme împămîntenirea ceramicii pictate, care predomină în basinul Nordic al Mării Negre.

Dar chiar dacă, pe baza altor descoperiri s'ar dovedi din potrivă că influențele artistice au venit dinspre Orient, urmele din țara noastră nu și-ar pierde din însemnătatea lor. Punerea în evidență a acestor rămășițe nu ar putea decît să lumineze cercetările, Rominia fiind punctul prin care fatal au trebuit să treacă ori de unde ar fi venit ele [2])

O ultimă cestiune de interes general, cît și special pentru Romîni, este de a se stabili cine au fost, dacă nu făuritorii culturii neolitice din părțile dela N. Dunării. Printr'o fericită intîmplare, tocmai asupra locuitorilor din aceste ținuturi, avem cele mai vechi și sigure indicațiii istorice. Dela Herodot și pînă astăzi, toți istoricii sînt de acord a așeza pe Traci, „poporul cel mai mare după Inzi“ în părțile astăzi locuite de Romîni. Și după D. *Iorga* [3]). „poporul Romîn s'a alcătuit etnografic pe cele două țărmuri ale Dunării, în Carpați și în Balcani, între Marea Neagră, Panonia și Marea Adriatică“. Filologii de asemeni recunosc în general că limba romînească este o romanizare pe substrat tracic [4]). Secolul al V-lea d. Chr. recunoaște pe Agatirsi, tot de neam trac, ca „locuitori ai țării bogate în aur, pe care o străbate Mureșul“. Aceia ce a și făcut pe *Schmidt* [5]) să fixeze în Transilvania locul de origină al buclelor în aur ce se regăsesc pînă la marea Egee.

Despre înalta lor cultură, în lipsă de alte documente, ne putem servi de unele deducții. Din menționarea elogioasă a armelor Tracilor în cînturile homerice, Schmidt presupune cu drept cuvînt o înflorire mai veche a culturii trace, care ar explica și vaza de care ei s'au bucurat în vremuri străvechi. Și chiar dacă

1) Insuși Hoernes concede ceramicei miceniene mai tîrzie, dela sfîrșitul epocei de piatră, o origine europeană, considerînd-o ca „eine *europäische*-griechische Kunstgattung“ (sublinierea în original) O. c. p. 361.

2) *Wosinski*, unul din partizanii influențelor Orientale, recunoaste că în epoca de piată, una din direcțiile răspîndirii ceramicei a fost „prin Rominia și Transilvania“, iar a doua mai tîrzie prin Bosnia.

Inkrustierte Keramik der Stein u. Bronzezeit. Berlin 1904. p. 166.

3) Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildung, Gotha 1905. Vol. II., p. 385.

4) Es ist wohl allgemein anerkannt, dass das heutige Rumänisch ein Romanisch auf thrakischer Grundlage ist. Hirt, op. c., p. 131.

5) Zeitschrift für Ethnologie. 1904, p. 627.

nu i-am considera numai pe ei ca purtători ai culturii europene, fie în Asia, fie direct în Tesalia și Beotia, unde existența lor în anticitate e bine dovedită, totuși putem admite că Tracii erau contimporani ai ceramicei neolitice cu spirală, atît incrustată cît și pictată. Căci centrele cele mari ale olăriei vechi cad în ținuturile lor. Din Transilvania și Bosnia s'a răspîndit ceramica monocromă prin Iliro-Traci în spre Apus, iar din bazinul Prutului a pătruns ceramica pictată prin Traci până la Marea Egee.

Prin Geți și Daci, Tracii sînt cei mai îndepărtați dar cei și mai direcți strămoși băștinași ai Romînilor. A stabili dar, pe baza rămășițelor artistice ale lor, locurile de ei ocupate odinioară, este cred de un interes pentru noi, deoarece constatăm că întinderea lor din vechime corespunde cu așezarea de azi încă a elementului romînesc. Astfel se va putea dovedi că în multe părți Rominii sînt cu mult mai vechi decît semințiile străine, care totuși vor să se prevaleze de drepturi de stăpînire ce nu au.

Urmărind răspîndirea diferitelor curente artistice prin dezgroparea rămășițelor ce pămîntul ascunde de atîtea veacuri, am putea dobîndi oarecare lumini și asupra lățirii și emigrațiunilor populațiunii din preajma Dunării, deci și asupra străbunilor noștri înainte de colonizarea romană. Asemenea cercetări nu pot fi decît de cel mai mare interes pentru istoria națională, care trebue să înceapă cu timpii preistorici [1]).

Prin stabilirea mai exactă a curentelor ce au urmat influențele artistice s'ar cîștiga indicii prețioase și pentru filologie. Necesitatea unor puncte de sprijin, în lămurirea influențelor romane față de idiomele indigene ale peninsulei balcanice, o exprimă de altfel și *O. Densușianu* [2]), așteptînd ca istoria și archeologia să procure date mai precise, ce lipsesc deocamdată.

Dar în afară de toate aceste avantagii lăturalnice, ce studiile preistorice ne-ar procura, acestea păstrează întreaga lor valoare și în cadrul mai restrîns al artei numai. Etnografia și mai ales istoria artei sînt singurele interesate direct în cercetările preistorice și numai de cerințele lor avem să ținem seamă aci. Rezultatele definitive pot fi folosite de istorici, antropologi și filologi [3]), fără însă ca archeologia preistorică să se întindă în aceste

1) Pour estimer la valeur réelle de l'idée de patrie, tâchons d'en retrouver les origines, et ne craignons pas de consulter les siècles les plus lointains de notre passé. C'est donc par l'étude de ces âges que nous devrons commencer notre histoire nationale.

C. Jullian. Plaidoyer pour la préhistoire. Revue bleue. 14 Déc. 1907.

2) Pour jetter indirectement un peu de lumière sur un problème si compliqué, il faut recourir aux témoignages de l'histoire et de l'archéologie... Histoire de la langue roumaine. Paris 1901, v. I, p. 8.

3) D. Dr. Emil Fischer, medic bine cunoscut în București și autor al mai multor scrieri interesante asupra noastră, a căutat să stabilească unele relațiuni între rezultatele archeologiei preistorice din Romînia și starea culturală a țăranului de azi.

Dăm aci bibliografia lucrărilor sale, despre care, în parte, va mai fi vorba aiurea:

domenii străine, după cum s'a făcut până acum fără nici un profit. Un exemplu tipic al lucrărilor cu pretenții universale, ale generației trecute, este vasta lucrare a lui *Gr. Tocilescu*, „Dacia înainte de Romani", ce se va analiza în capitolul următor. Numai restrîngînd problema și adîncind-o se vor aduce foloase reale. Atunci cînd vom dispune de materiale preistorice destul de numeroase și clasate după regiuni, comparîndu-le cu bogatele colecțiuni ale Muzeului de Etnografie și Artă națională, vom putea numai stabili unele apropieri între olăria veche d. p. și cea actuală, pe care o practică țăranul nostru în mod destul de primitiv. Atunci, poate, vom găsi cheia variațiilor atît de numeroase, ce întîlnim astăzi în arta noastră populară. In starea embrionară însă în care se găsesc cercetările preistorice—la noi mai ales,—a trage de pe acum vre-o concluzie, ar fi cel puțin pripit și fără temeiu științific. Nu rămîne însă exclus, o repet, că tot numai prin ajutorul archeologiei preistorice să putem lămuri vreodată care este tipul cel mai vechiu al populațiunii din Romînia și pe unde s'a păstrat fără amestec străin. Căci pe baza unor săpături îngrijite, vom ajunge și în preistorie să avem caracteristica diferitelor straturi culturale, corespunzînd neamurilor ce s'au perindat pe aici. Dela toate acele care au poposit mai mult pe la noi, trebue să fi rămas urme mai perceptibile, peste care s'au presărat succesiv și rămășițele răzlețe ale hordelor vremelnic cotropitoare a acelorași ținuturi. După cum de pildă, în timpii istorici putem urmări, după obiectele de aur la fel cu Comoara dela Pietroasa, peregrinările Goților în Europa, tot astfel vom reuși să găsim firul peregrinărilor și pentru vremurile înainte de istoria scrisă. O hartă archeologică este idealul, tare îndepărtat încă, către care să tindem.

Intr'acest scop însă trebuie ca toate investigațiunile preistorice să fie tot atît de riguros exacte ca și ale științelor similare; adunarea materialelor fără însoțirea unor date precise asupra originei lor fiind cu totul părăsită azi în preistorie. După cum în geologie, de pildă, o conchilie, oricît de caracteristică ar fi, nu are importanță din punct de vedere al stabilirei straturilor, decît atunci cînd cunoaștem exact locul în care ea a fost găsită; tot astfel și în preistorie, nu este deloc indiferent a ști pentru fixarea epocelor, dacă un hîrb sau un obiect de bronz au fost găsite împreună, sau dacă metalul era în straturile mai vechi, sau numai în cele nouă.

Din punct de vedere al aplicărei metoadelor științifice în cercetările preistorice, generația trecută nu a făcut nimic. Departe

I. Steinzeitliche Zustände bei den heutigen Rumänen; Die Umschau. 25 Sept. 1909. p. 811—816.

II. Die Haar-u. Kleidertracht vorgeschichtlicher Karpathen u.—Balkanvölkerschaften; Archiv für Antropologie. N. F. Bd. VII. N. 1—Braunschweig 1908.

III. Von Pflanzenbehang zur Franzenschürze; Umschau, 2 April 1910 p. 265—6.

de noi însă intențiunea de a o critica, mai cu seamă că oficial se face astăzi încă și mai puțin. Predecesorii noștri imediați apreciau cel puțin marea însemnătate a preistoriei și nu conteneau a-și arăta, deși numai în teorie, entusiasmul pentru asemenea chestiuni. Azi ele sînt pare-se cu dinadinsul ignorate și înlăturate. Altfel nu ne putem explica, de ce proaspătul catalog oficial al Muzeului nostru de Antichități [1]) face o atît de largă parte unor vase streine, fără a menționa un cuvînt cel puțin despre olăria preistorică din Rominia. Cu atît mai nemotivată este favoarea ce se dă olăriei aduse de aiurea, cu cît însăși publicația ne mărturisește că cele cinsprezece vase în chestiune, „afară de puține excepții, *nu sînt extraordinare ca număr și ca importanță artistică*". Aceste cîteva vase grecești, de origine incertă, dacă nu chiar dubioasă, să fie oare nu numai „tezaurul cel mai prețios al Muzeului, ci și partea ce ne interesează și privește mai nemijlocit istoria țării ?". Dar chiar începînd cu vasele grecești, o asemenea publicație foarte costisitoare, care cu emfază se pretinde, pe nedrept însă, că „trece peste marginile obișnuite ale unui catalog", ar fi trebuit, cred, să facă mențiune cel puțin de vasele preistorice, cu care sînt în așa de directă legătură produsele dipylonice.

Dar și azi încă ne este rezervată rușinea, după cum am arătat la început, ca străinii să se ocupe de monumentele noastre, pe cînd la noi se pierde vremea cu teorii învechite și interpretări banale asupra unor vase de aiurea și „nici așa variate nici prea diferite ca origine". Și o repet—din nou, dar niciodată în destul,—monumente de o caracteristică locală nu ne lipsesc, nici chiar din cuprinsul archeologiei preistorice. Muzeul posedă cîteva exemplare splendide dela Cucuteni, care n'au fost încă publicate.

Din puținele săpături ce s'au făcut la noi, s'au produs elemente importante chiar pentru ceramica incrustată a Transilvaniei și a Dunării de jos. Aceasta ne-o afirmă după „cercetări amănunțite făcute în Muzeul din București" *Moriz Wosinsky* [1]), inspectorul Muzeelor provinciale din Ungaria și membru al Academiei ungare. Condus de însemnătatea motivelor din țară, Wosinsky reproduce chiar, pe o întreagă planșă, mai multe hîrburi din Muzeul nostru. O mențiune specială face însă despre vasul neolitic din colecția *Mavros*, pe care Muzeul îl posedă în dublu exemplar. „Ele provin din Rominia, adaogă autorul, dar originea lor mai precisă nu se știe. Dela prima vedere ni se impune perfecta asemănare a acestor vase cu cele incrustate cu var din Verșeț".

1) *Muzeul național de Antichități*. I. Secțiunea Greco-Romană.

Vase pictate grecești, studiate și descrise de G. Murnu. Buc. 1910.

O broșură in 4°, foarte costisitor tipărită și anume ilustrată, pare-se, ca să ocupe pagini cît mai multe. Astfel din cele 34 ilustrații, cel puțin jumătate sînt absolut inutile, fiind simple repetiții de motive fără nici o importanță și care se recunosc foarte clar pe celelalte reproduceri. Mai gravă e constatarea că desenurile sînt mult prea liber executate—cu pseudo-pretenții de a fi *künstlerisch*—așa că de multe ori detaliile nu se mai potrivesc cu desenurile generale, deși diferența de scară e mică între ele.

Astfel de pildă, cotoarele pictate pe vasul reprodus sub No. 19, nu se mai regăsesc în cele din fig. 18, care are pretenția a ne reda aceleași desenuri.

In 62 pagini *Sam Wide*, autorul de care se conduce catalogul romînesc, publică 121 vase, fiind și reproduse prin fotografii și desenuri foarte clare, pe cînd autorul romîn pe 55 pag. nu descrie decît 16 vase.

Pe cînd dar alții vin să ne scoată la iveală monumentele noastre proprii și să stabilească legătura lor cu cele din ținuturile vecine; pe cînd guvernul german trimite pe d. dr. Hubert Schmidt, autorul mai sus citat să exploreze pentru a doua oară Cucutenii noștri—la noi ce fac cercurile competente? Ne e rușine a mai insista. In afară de legea pentru conservarea monumentelor, nu s'a mai făcut nimic. Prin strășnicia ei deplasată, această lege a dat însă rezultatele cele mai rele. Asigurîndu-se Directorului Muzeului de Antichități monopolul exclusiv al săpăturilor, s'au împiedecat cercetările, uneori fructuoase, ale particularilor. Iar prin unele prevederi prea aspre și mai ales din cauza neîndestulătoarelor despăgubiri asigurate acelor care ar găsi antichități, acestea nu se mai semnalează ci se ascund, se deteriorează sau se vînd pe sub mînă. Iar muzeul nostru—național [2])—de antichități nu mai face nici săpături, nici achizițiuni. Noua lui organizare, atît de trîmbițată, se poate însă mîndri prin expunerea colecției de ceasornice plătite atît de scump, deși cu totul lipsite de interes pentru noi!

In potriva unei așa dezastroase stări de lucruri, este nevoe cred să protestăm, până se va aduce o ameliorare. Căci astăzi nici un stat cu pretenții culturale nu lasă arta în afară de cercul preocupărilor sale. In timpii din urmă importanța archeologiei preistorice fiind recunoscută, i se acordă și ei o atențiune din ce în ce mai mare. Dovezi de bogăția solului nostru avem; rămîne numai să le explorăm în mod științific. Să nu năzuim a clădi de îndată teorii, care cu cît sînt mai geniale în aparență, cu atît se dovedesc mai nefundate în genere. Urmînd sfatul lui *Salomon Reinach* [3]), unul din cei mai profunzi cunoscători ai întregului domeniu al artei, să ne impunem ca primă datorie publicarea și clasarea monumentelor—din hotarul țărei noastre mai întâi, bine înțeles—lăsînd sinteza pentru mai tîrziu.

1) Die bisherigen wenigen prähistorischen Funde Rumäniens liefern, obwohl man dort prähistorische Forschungen kaum betrieb, wichtige Daten zur inkrustierten Keramik Siebenbürgens u. der unteren Donau.

Die inkrustierte Keramik der Stein u. Bronzezeit Berlin, 1904, p. 103.

2) Intru cît antichitățile ce cuprinde sînt naționale, ne dovedește noul catalog, care ne descrie vase vechi din Grecia!

3) L'immense accroissement de nos connaissances impose à la Science, comme premier devoir, de publier les monuments et de les classer; la synthèse, si tant est qu'on y puisse prétendre, sera l'oeuvre de nos successeurs. L'Anthropologie, 1901 p. 533.

Condus de aceste principii am și publicat într'un capitol următor rezultatele săpăturilor ce am întreprins, pe cale particulară, în vara anului 1907 și pe care, din cauza indiferenței oficiale, nu le-am mai putut urma.

Să sperăm că și față de antichitățile din țară se va deștepta cît mai curînd acelaș interes îmbucurător, pe care publicul îl acordă azi produselor noastre țărănești. Atunci, neapărat că și cercurile oficiale vor fi nevoite să se preocupe mai de aproape de tezaurul ancestral ce ascunde pămîntul nostru. Căci, în afară de lămurirea unor chestiuni de interes local și național, preistoriei din țara noastră îi este rezervată poate și o menire mult mai mare, după cum cred că am demonstrat pe baza afirmărilor atîtor autorități necontestate. Preistoria din țară ar putea procura anume cheia pentru rezolvirea marilor probleme ce preocupă azi cercurile archeologice. Căci Rominia a fost cu siguranță pentru lumea veche un fel de *„Propilee ale Europei"*.

Al. Tzigara-Samurcaș

COBOARĂ TOAMNA...

Coboară toamna 'ncet din slavă,
Năframa galbenă-i răsare
Și peste vîrfuri de dumbravă
Îi flutură departe 'n zare.

Atît de jalnic geme vîntul,
Cum s'a pornit acum să sboare,
Pare-c'a prins în drum cuvîntul
Unei neveste care moare.

Pe urma lui un plîns se 'mparte
Și 'n taina codrului străbate,
Ca niște fluturi—soli de moarte—
S'alungă foile uscate.

Lumina soarele și-o frînge,
De somn pleoapele i-s grele,
În jur de patul alb își strînge
Mai des, cernitele perdele.

Din geana lui abia o rază
Îmi mai alunecă pe frunte
Și tremurînd îmi luminează
Argintul firelor cărunte...

MAMA

E plin în jur de noi muzeul
Și pare-un templu minunat,
În care mii de robi ai vieții
Vin să se spele de păcat.
Sînt călători din largul lumii,
Ce-au pribegit pe ocean,
Să-și scalde ochii în lumina
Din pînzele lui Tizian.

Stau toți cu mintea 'ngenunchiată
Și-i mut cucernicul popor.
Eternitatea prinsă 'n cadre
Își poartă sfîntul ei fior.
Atins de taina mare-a clipei
Se 'nchină sufletul supus,
În fața veșnicei icoane
Cu răstignirea lui Isus.

Ce blînd se uită chinuitul
De sub cununa lui de spini,
Lumina resemnării mute
E scrisă 'n ochii lui senini.
Nu-l dor piroanele din carne,
Zîmbește pașnic, ertător,
El știe că de veci învie
Acei ce pentru alții mor.

La poala crucii e Maria
Și 'n chipul ei nespus de trist,
A zugrăvit un chin sălbatic
Penelul meșter de artist.
Ea-și frînge mînile și geme.
În gîndul ei a 'ncremenit:
Nu Dumnezeul care 'nvie,
Ci fiul ei care-a murit...

O văd și mintea mea se 'ntreabă
De rostul nepătrunsei firi:
De ce și chinul bietei mame
E'n prețul unei mîntuiri ?
O văd... și simt în suflet patimi.
Din traiul nostru măsurat,
Toți răstigniții mici ai sorții
Pe rînd, în minte mi s'abat...

— Și stau pierdut...În jur de mine,
Se schimb' al oamenilor val...

. . . .

— Ce-o fi făcînd acum o mamă
Acolo 'n satul din Ardeal ?...

CINQUECENTO

Vreme de măriri apuse,
A lui Leonardo vreme,
Glasul farmecelor tale
Vine pururi să mă cheme.

Mintea mea de veci pribeagă,
La sicriul tău mă poartă,
Tu-mi dai dragoste de viață
Minunată lume moartă.

Ți-au fost barbari cavalerii,
Aspru neam de harță dornic,
Pe pumnalul lui Cellini
Era sîngele statornic.

Purtau crime cardinalii
Cu'n surîs machiavellic
Și venea din iad Satana
La Sinodul ecumenic.

În orgia lui păgînă
Cu satiri și cu bachante,
Ca un Bachus, sfîntul papă
Sta de gît cu trei amante.

Fără preț murea virtutea,
Cel curat cădea'n pierzare:
Era Don Cezare Borgia
Un tîlhar de drumul mare.

Cinstea sgribura pe uliți
Și minciuna sta'n domnie:
N'avea Pietro Aretino
Nici un strop de omenie.

Dar lumini de minți aprinse
Străluciau printre păcate:
Era soare, flori, sonete...
Era ris și sănătate.

Și de-aceia tu-mi ești dragă,
Căci din mindra ta poveste:
Nouă ne-a rămas păcatul,
Poezia nu mai este...

MOȘTENIRE

Într'un amurg primăvăratec,
Într'un amurg cu flori de tei,
Tu mi-ai trimis întâia rază
Din ochii mari și farisei...

Eu nu știam unde ți-e calea
Și nu știam de unde vii,
Solie mîndră rătăcită
La pragul unei curți pustii.

O clipă te-am simțit aproape
Ca strălucirea unui fulg,
Te-ai dus apoi—și eu zădarnic
Ași vrea din minte să te smulg.

Dar cu fiorul clipei mute,
De-atunci eu sufletu-mi alint,
Ea-mi țese sbuciumul de-aevea
Și-mi țese visele ce mint.

Mă 'ntreb ce soartă rea mă face
Un rob de-apururi să-ți rămîn,
Să-și ard-o veșnicie 'n mine
Făclia dorului păgîn?

—Pe semne noi odinioară
În alte lumi ne-am cunoscut
Și 'n noua întrupare-aducem
Un strop din vechiul nostru lut.

Tu vii cu vechia stăpînire
În fulgerul unei priviri,
Pe cînd pe mine mă supune
Blestemul tristei moșteniri.

LA MOARTE...

La moarte nu-mi aduceți mie
Odoarele maicei biserici,
Nu vreau nici blînda armonie
Din trăgănatul cînt de clerici.

Nici ostenitele tropare
Cu rostul lor cel tînguelnic,
Nici potrivita cuvîntare
Din cuviosul molitfelnic.

Un foc aprindeți nebunatic,
Spre ceruri flacăra să-și sue,
El mi-a ars sufletul sălbatic
Și lutul *el* să mi-l răpue.

Într'o păgînă 'mbrățișare
M'a prinde flacăra flămîndă
Și într'o clip'a crește mare
De-atîta patimă ș'osîndă.

Va fi o mîndră noapte-albastră,
Va străluci sus găinușa,
Cînd voi, tovarăși, într'o glastră
Mi-ți așeza încet cenușa.

Atunci sub bolta înstelată,
Să semănați trei firicele
De mirt—din floarea prea-curată—
În urna patimilor mele.

O fată mare 'mpresurată
De mila zînelor măestre,
Cu mîna moale tremurată
Să-și pue floarea 'ntre ferestre.

Schimba-va zile călindarul
Și zi urma-va mersul zilei,
Se va umplea de mirt răvarul
Zori-va dragostea copilei.

Iar într'o dimineață dalbă,
Ea, zîmbitoare și sglobie,
Își va 'mpleti din floarea albă
Cununa cea de cununie.

Octavian Goga

Dresda, Septembrie

Note pe marginea cărților

PE UN VOLUM CE NU SE MAI CITEȘTE

La o anumită vrîstă viața-i făcută din regrete, din însemnări răzlețe pe margini de cărți, din scrisori vechi și pagini uitate. Ele sînt patrimoniul unei vieți trecute, relicviile scumpe pe care le porți pretutindeni unde te duce soarta, prisosul sentimental pe care îl revarsă sufletul în ore tăinuite. Săltarele, dacă n'au fost devastate de mîni geloase, păstrează în ele ca un crematoriu ce a mai rămas din cel ce ai fost altădată. Eu am păstrat multe, și cînd mi-e dor de trecut, mă închid în casă și le recitesc cu drag. Răscolesc și-mi aduc aminte, și așa am dat și peste niște scrisori ale lui Păun.

Recitindu-le, am revăzut ca prin farmec Roma, m'am văzut cu el pe înnaltul terasei grădinii Pinicio, privind amurgitul soarelui ce cobora îndărătul cupolei Sfîntului Petru. Venind dinspre Corso, echipajurile elegante se țineau lanț, și elegantele zilei, veneau să-și arate toaletele făcînd ocolul grădinii. Subt ramuri, busturile de marmoră, de pe înălțimea soclului, priveau impasibile cu ochiul lor de piatră, alaiul acesta trecător ca sigur de nemurirea lui. Ploile și umezeala însă, le cam deteriorase la mulți nasul; păsările, cu fantazia lor decoratoare îi respectase prea puțin pe mulți. Florile minunate își răsfățau policromia lor strălucitoare, și ca alte flori ambulante, ca scăpate din straturi, seminariștii cu rantiile lor de diverse culori, luminau umbra, se proectau pe zidurile masive de verdeață, se adunau în mănunchiuri, ori dispăreau brusc, ca niște efecte de prismă. Un colb vioriu de floare de liliac scuturată rătăcea, și noi pe lespezile

calde priveam şi visam, neştiind că in curind ne vom despărţi pentru a nu ne mai vedea.

Seara aceasta liniştită, pe înaltul terasei grădinii Pincio, (nume pe care şi l-a ales ca pseudonim) e suprema amintire ce-o am despre dînsul.

Eu am căzut bolnav apoi şi n'am să uit niciodată cu ce grijă şi dragoste de frate m'a îngrijit. In orele de acalmie, cum eu nu mai puteam să umblu, aşezat pe marginea patului meu, el căuta să-mi deslușească impresiile lui, să-mi spue ce-a văzut fără de mine. Povestea frumos, şi mi se pare ciudat că nimic din acele impresii nu s'a resfrînt în puţinul cît l-a scris. Era un senzitiv timid şi blajin, şi dacă versurile lui se par demodate astăzi, nu trebue să se uite că pe atunci aducea o notă nouă, şi că la vrîsta aceia nu era destul de format, ca să fi putut da tot ce ar fi fost în stare. Nu era o poezie rafinată de om cult, pe el nu-l obsedau citirile şi complicaţiile autorilor străini, el simţea şi trăia pe socoteala propriei lui simţiri, şi era un înfrînt, deşi mulţi au căutat să găsească accente de revoltă în opera lui.

Din Roma şi din trecerea noastră prin Italia, nu găsesc nici un rînd, nici o imagină în versurile lui, cîteva note stinghere şi palide doar într'o pagină de proză, unde spune că a trecut prin Bolonia, Veneţia şi Florenţa. Şi eu mi-aduc aminte, cu toate acestea, de multe lucruri care l-au impresionat adînc. Imi aduc aminte că la Bolonia, în oraşul acela tăcut şi trist, ne-am dus împreună într'un fastuos cimitir, făcut din galerii de marmoră, cu urne pline de flori, cu molizi şi ciprezi funerari. Dealungul galeriilor, împodobite de statui rigide, în aspectul somnului din urmă, ne văd cum treceam, orbiţi de literile aurite ale inscripţiilor, şi cum ne-am oprit la un simplu monument de piatră, fără flori, fără ornamente, fără nume, subt care dormea, desigur, un om care vroise să i se şteargă amintirea trecerii lui prin lume, şi lăsase să i se sape în piatră numai următoarea laconică inscripţie, făcută din aceste două vorbe:

Amabat nescire

Un om unic pe lume, care nu voia să se ştie nici cine a fost, nici cînd s'a născut, nici cînd a murit, un om care intra în veşnicie cu siguranţa că toate sînt deşertăciuni şi că el nu e decît un fir de praf mai mult, ce reintră în ordinea eternă a lucrurilor. Ca o sfidare stăteau aceste două vorbe pe simplul bloc de piatră, în faţa atîtor bogăţii şi nume fastuoase, ca un exemplu rar de modestie, în faţa atîtor ambiţii vane şi postume. Şi ştiu că el şi-a notat adînc în sufletul lui nota aceasta, căci lacrima ce i-am văzut-o atunci în ochi vădea emoţia ce o resimţise. Farmecul ruinelor vechi, tot misterul vieţii aceleia glorioase, pe care o întîlneam la fiecare pas, risipa aceia de marmoră şi de colori văzute pentru întâia dată, trebuia să-şi dee rodul.

Dar impresiile primite trebue desigur să doarmă în sufletele noastre îndelung, ca să capete un farmec. Amintirile trebue să'şi capete patina lor ca să cîştige preţ. Ori, zilele la dînsul n'au avut vremea să se aştearnă, nici timpul să se depărteze pentru a-i da perspectiva necesară, ca tot ce a simţit şi a văzut să se desfacă pe fondul întunecat care doarme în noi şi să ia fiinţă. El le-a luat cu dînsul în mormînt şi ne-a lăsat nouă numai sentimentalitatea anilor lui tineri:

„Cînd visezi în dorul ei
„Şi iubeşti fără să ştii

sărmane însemnări fugare de dragoste, notaţii posomorîte de natură, încercări de pasteluri... Inspiraţia lui e scurtă, dar plină de un farmec dureros şi delicat care te urmăreşte. Ca un lucru unic notez în treacăt în afară de influenţa lui Eminescu, care pe atunci era covîrşitoare, pe aceia a poetului O. Carp, acest poet de admirabilă simţire şi adîncă cugetare, de care nimeni numai vorbeşte astăzi.

Volumul lui Păun, tipărit în 1896, a devenit o raritate şi casele de editură cred că ar împlini o lipsă retipărindu-l pentru bibliotecile lor.

Acel „amabat nescire" citit pe un mormînt e prea trist din cale afară, şi cum hîrtia e mai trainică decît piatra, ar fi păcat să nu păstrăm amintirea lui.

D. Anghel

CUM SĂ MUNCIM CU SPIRITUL?

Higiena şi estetica muncei intelectuale

După ce-am citit în fugă această cărticică de 70 de pagini a unui oarecare neamţ, Albert Paul, am rămas nemulţumit: tit-

lul îmi părea pretenţios faţă de cuprins; sfaturile autorului, deşi sănătoase şi bine întemeiate, sînt vechi şi mai mult sau mai puţin banale.

Asta a fost prima impresie. Dar pe urmă am căutat să-mi închipui ce ar fi fost pentru mine o atare broşură, dacă o citeam acum cincisprezece ani, cînd m'am înscris întăi la universitate—cum şi este în intenţiunea autorului—şi m'am încredinţat că mi-ar fi prins straşnic de bine. Cel puţin atîta folos aşi fi avut, că n'aşi fi citit luni de zile cîte cincisprezece ceasuri pe zi fără a eşi din casă, şi nu mi-aşi fi făcut prima cultură generală în ordinea puţin logică a unsurosului dar voluminosului catalog al vestitei anticvării Pinath.

Cititorul îşi va putea face o idee de cartea lui Albert Paul, după sfaturile pe cari le-am cules, de ici şi de colo, în fuga citirii:

Să nu studiezi fără a avea aptitudini, dar nici fără mijloace. Să te conduci de chemare în alegerea specialităţii, nu de alte consideraţiuni.—Medicina este cel mai ales studiu: ca să fii bun medic, se cere numai decît să fii om bun, larg la suflet. Nu trebue să uiţi iară, că timp de vre-o 14 ani (cu anii de practică la spital şi cu primii ani de clientelă) nu poţi cîştiga aproape nimic, ci trebue să cheltueşti *cel puţin* 20.000 mărci. Medicii mari nu încetează de a sfătui tinerimea să nu se apuce de acest studiu fără mijloacele trebuitoare. Deasemenea, Dreptul.—Mult mai puţin costisitoare, sînt Filologia, Filozofia şi Teologia. Innăuntrul fiecărui studiu să-ţi alegi de timpuriu ramura pe care vrei s'o cultivi. La Drept să nu dai uitării studiile filozofice. La Teologie să-ţi scrutezi bine conştiinţa...să te împrieteneşti cu Filozofia, şi... să faci multe şi îndelungate exerciţii de recitare şi declamaţie, ca să-ţi dezvolţi vocea şi talentul de a vorbi.—Cînd intri întăi în facultate, să nu-ţi pierzi primii ani în petreceri, dar nici să nu cazi în excesul contrar, de a citi cu patimă zile întregi, sărind dela una la alta—ca nu cumva să te desguşti de citit, ca de un fel de bucate din care ai mîncat prea mult. Să nu urmezi la prea multe cursuri deodată; notele să fie sumare.

Camera de lucru să fie spaţioasă, luminoasă, aerisită, nici prea înnaltă, nici prea joasă. Masa să fie mare şi să n'aibă pe dînsa decît cele trebuitoare pentru scris şi cărţile de care ai nevoe pentru moment. Să fie aşezată, nu chiar la fereastră, dar aproape. Lumina să vie din stînga. Privirea să nu-ţi cadă asupra unor persoane sau privelişti care te-ar putea distra, ci, dacă se poate, asupra unui frunziş odihnitor sau asupra unui peisaj. Deasupra mesei, pe perete, e bine să atîrni un bust de valoare sau o bună reproducere după un tablou însemnat, pentruca ochiul să-ţi fie inconştient desfătat de linii şi culori armonice. Scaunul pe care şezi, să fie larg dar vîrtos. Linişte desăvîrşită.

Să te scoli dimineaţa, nu mai tîrziu de ora opt; să sai îndată din pat. Să-ţi speli tot corpul cu apă rece. Să dejunezi substanţial: cafea, pîine, ouă şi puţină carne rece. Să lucrezi pînă la amiazi, fie acasă, fie la cursuri. Să iei prînzul între 12 şi 1. Să mănînci încet şi cu atenţie; nu singur, fiindcă atuncea te grăbeşti; şi nici cu prea multe persoane, ca să nu te surmenezi cu discuţiunile prea variate. Alimentele să fie divizate pe cît posibil, şi să le mesteci bine. Prăjiturile şi compoturile sînt de recomandat, fiindcă ajută digestia, şi fiindcă zahărul în sine e foarte hrănitor: cînd te simţi moleşit, mănîncă vre-o cîteva bucăţi de zahăr. După masă, iea cafeaua, şi fumează încet o ţigară; apoi,—odihnă de un ceas; să nu dormi însă mai mult de jumătate de oră. Pe urmă să lucrezi iară pînă pe la şease, şi să iei masa, după care să cauţi distracţii, fie în convorbiri cu prietenii, fie în sporturi, fie, mai ales, în primblări în mijlocul naturii,—toate aceste trei recreaţiuni putîndu-se de altfel reuni. In vacanţă să nu uiţi cu totul studiile, fiindcă vacanţa universitară e prea lungă; să te fereşti de staţiunile balneare sgomotoase, care impun tot felul de obligaţiuni; dar să călătoreşti pe jos sau pe bicicletă, din loc în loc, într'o strînsă comunitate cu natura, observînd oamenii şi lucrurile—iată recreaţiunea care a cîştigat şi cîştigă cu repezeciune tot mai mulţi aderenţi printre intelectuali!...

Să nu neglijezi cultura generală şi să te familiarizezi cu muzica şi artele plastice, evitînd entuziasmul excesiv pentru lucrurile noi în dauna celor vechi...

Cartea lui Albert Paul se închee cu o listă de 225 autori *buni*, cu operele lor mai însemnate, ştiinţifice şi literare, la îndămîna studentului neorientat....

*

Planurile pedagogice sînt ca şi programele politice: uşoare de alcătuit, grele de realizat. Realizarea lor ţine de domeniul voinţei şi cere o serie de deprinderi rezultate din exerciţiu. Cunoş-

tința trezește cunoștință, sentimentul, sentiment, și voința, voință. Cunoștințele le-am împrumutat ușor dela apuseni, cari ni le-au trimis prin cărți. Sentimentele însă, și mai ales deprinderile, ni le-ar fi putut împrumuta numai trăind printre noi, căci numai astfel sentimentele și deprinderile lor, ar fi avut prilejul să modifice cu încetul pe ale noastre, prin pilda vie din fiece moment. Iată de ce în privința instrucțiunii sîntem la nivelul Europei, pe cînd în privința *culturii*, adică a obiceiurilor folositoare binelui individual și general, sîntem mult înnapoi.

Am cunoscut doctori alcoolici, ori cari-și neglijau boli constituționale; pedagogi teoretici, ai căror copii spărgeau geamurile la vecini; profesori de morală, lipsiți de orice scrupule. Cum să ne explicăm faptul că chiar obiceiurile folositoare *individului*, ca de pildă cele higienice, nu se pot lua decît foarte încet și cu mare greutate din cărți? De sigur prin aceia că omul incult sufletește nu se poate împotrivi ispitei, și preferă o plăcere prezentă intensă, unor viitoare plăceri mai slabe, dar mai de lungă durată și mai curate de dureri... El nu are ca ideal estetic funcționarea perfectă a organismului său, ci prețuește mai mult plăcerile materiale. „Dacă n'oi bea și n'oi mînca, zice doctorul incult și bolnav, la ce mi-i bună viața?!"...

In general putem spune, că instrucțiunea, cît de înnaltă, se poate dobîndi individual, pe cînd *cultura sufletească*, întemeiată pe o îndelungată sugestie de fiecare clipă, cere prefacerea *întregului* mediu social.

De aceia, la popoarele înnapoiate se'ntîmplă următorul fenomen curios:

Oamenii aleși ai națiunii își formează și ei sufletul, pîn'la adolescență, sub înrîurirea mediului social; adică din punctul de vedere al culturii sufletești, sînt la nivelul tuturor; în adolescență însă,—și mai tîrziu,—începînd a citi și gîndi, (se adaugă influența unor anumite fermentațiuni sociale, cum este de pildă în Rusia, lupta contra absolutismului), își formează o a doua personalitate morală, *teoretică, cerebrală*, care nu numai că nu este inferioară moralității popoarelor mai înnaintate, dar îi este chiar superioară. Și atunci sufletul acestor oameni este necontenit teatrul unor lupte, adesea tragice, între idealurile ce și-au făurit în mod conștient, prin citire și gîndire, și între deprinderile moștenite, sprijinite de sugestiile mediului general...

Așa de pildă, tendințele ascetice ale lui Tolstoi, nu au altă origine și explicare, decît spaima inteligenții sale geniale, față

de brutalitatea propriilor lui instincte,—*manifestate în tinerețe*—, ori a instinctelor clasei sale aristocratice.... E destul să ne amintim de turbarea sexuală a Catherinei II, ca să înțelegem idealul monahic al *barbarului* Tolstoi, așa de sugestiv motivat în *Sonate à Kreutzer*... In schimb, cu ce blîndețe și seninătate privește relațiile sexuale, natura armonică și cultivată a lui Goethe!.. Este etern procesul care a făcut ca în vechime trupul să fie idealizat, cît timp era sănătos și curat, și din contra, să fie considerat—de creștinism—ca demn de dispreț, cînd spurcat devenise în adevăr, și bestial din cale-afară...

In această privință, anumite exemple reale m'au edificat odinioară mai mult decît orice teorie. Mi-a fost dat să cunosc în viața lor privată, oameni ce mă umiliseră aproape, prin idealismul supraomenesc al scrisului lor. Din surprinderea pe care am avut-o atunci, constatînd la dînșii o moralitate uneori inferioară celei mijlocii, nu mi-am revenit nici acum... *Numai pe pămînt mlăștinos umblă oamenii pe picioroange*...

*

Cum ziceam, în pedagogie o prăpastie desparte teoria de practică. Citind sfaturile alese de mine din cărticica lui Albert Paul, cititorul va fi exclamat: „Dar astea sînt banalități!..." Desigur, banalități, adică adevăruri de care nimeni nu se îndoește. Dar cîte din ele sînt aplicate în practică?

„*Să nu studiezi fără mijloace*". Altfel", zice vestitul medic Billroth, vorbind anume despre studiile medicale, „intri dela început într'un haos de neplăceri și nemulțumiri, din care rar mai poți eși și ale cărui urmări se întipăresc dispozițiunii și caracterului tău pentru toată viața". Este grava chestiune a proletariatului intelectual, cu urmările ei sociale, politice, literare etc. Cel ce vrea să sară din popor deadreptul în clasele superioare, își sdruncină adesea, și sufletul, și mintea, și nervii... Salturile acestea, excepționale în înțeleptele națiuni germanice, formează aproape regula, mai întîi la noi, în Grecia, în Spania, apoi în Franța, în Italia, în Belgia etc. Iată dar o gravă chestiune socială,—pe dînsa critica noastră literară a clădit adevărate sisteme—care se poate lecui cu un simplu sfat... higienic. Aplicarea acestui sfat, ar cere însă premergătoarea prefacere a întregului suflet rominesc!...

„*Ca să fii bun medic, trebue să fii numai decît om bun*".

Toți aceia care au avut prilejul să consulte în străinătate medici renumiți, vorbesc cu admirație de bunăvoința și dezinteresarea lor, de extrema scrupulozitate a examinării, de interesul larg pe care-l arată nu numai suferinței bolnavului dar și vieții lui. „Om bun, *larg la suflet*"!...—Iar la noi?... Lăsați la o parte pe doctorii mici și mijlocii, preocupați a-și mări clientela, și gîndiți-vă la purtarea celor plătiți de stat, față de populația nevoiașă —de sigur, lucrurile sînt pe cale de îndreptare—, ori la purtarea unora din medicii noștri de frunte față de clientul ocazional... Nu de mult, ducîndu-mă să consult pe unul din ei, am plecat adînc rănit—deși fusesem prevenit—de uscăciunea, pot zice sinistră, a tonului, și de superficialitatea distrată a examinării. Era vorba de boala gravă a unui copil!... Și-mi aminteam afabilitatea aceluiași medic, acum vre-o 15 ani, cînd era pe cale să se lanseze... De origină plebeiană, și foarte ambițios, muncise neînchipuit de mult ca să ajungă, dar în lucrările lui, ființa omenească reprezinta numai obiectul de studiu; era medic cum ar fi fost chimist. Și se vede că munca aceasta uriașă, secase într'însul pînă și ultimul rest de umanitate... Tot așa, acum cîțiva ani, plimbîndu-mă pe stradă cu medicul comunal, într'un mic orășel din Dobrogea, văd la casa unui tătar, un bărbat rău bolnav pe care-l îngrija plîngînd o femee. „Ce are?" întreb pe medic, cu mult interes. „Nu știu, nu m'a chemat", îmi răspunde el, cu aerul unui om care pentru nimic în lume nu-și putea închipui că asta-l privea pe dînsul...

„*Să lucrezi cu regularitate de la 9 la 12 și de la 2 la 6*". In Germania, în adevăr, așa se lucrează. Aveam mai mulți prieteni printre studenți, și am cunoscut și scriitori, în vremea petrecută de mine acolo. Toți erau liberi numai Duminica, toți lucrau cu liniștea unui cismar, care știe că după *această* pereche de ghete, va începe alta, și așa mereu, pînă la sfîrșitul vieții sale.

Odată, avînd nevoe să aflu ceva, am vizitat pe unul din colegii mei în timpul săptămînei,—și-i văd și acuma figura mirată de nepolitețe și excentricitatea mea.. Noi lucrăm cu patimă, în *sacade*, grăbiți de a isprăvi—întocmai cum lucrează și țăranul nostru, la gospodăria lui... Ne surmenăm înnainte de examen, trăim neregulat, însfîrșit ne vătămăm sufletul și corpul!....

„*Să eviți stațiunile balneare sgomotoase, care impun tot felul de obligațiuni*". Iar noi, cînd avem bani, dăm busna la Constanța, ca la bîlciu, ne înghesuim în vre-o cămăruță-două, așa de strîmte încît ne călcăm pe bătături unul pe altul, respirăm în timpul nopții aerul infect al unor străzi orientale, pline de curți murdare, iar ziua jucăm table la cafenea, și în cazul cel mai bun, ne arătăm la promenadă ori la cazin, fericiți de a fi și noi unde e *lumea*.... Care Romîn a călătorit vre-odată pe jos ori pe bicicletă, săptămîni întregi, cu ranița în spinare, cum face azi mare parte din școlărimea, studențimea și intelectualitatea germană?!...

*

De barbarie suferim cu toții. Să-și examineze fiecare suferințele trupești și sufletești, și se va convinge că'n cea mai mare parte, ele sînt urmarea, nu a relei educații, ci a lipsei de orice educație. „Iată eu, de pildă,—îmi spunea azi un prieten cu care „vorbiam de cartea lui Albert Paul,—sufăr de mulți ani de sto-„mac. Cercetînd în trecutul meu pricinile acestei suferinți, iată „ce găsesc.

„In copilărie aveam ticălosul obicei de a mînca gutui nu „tocmai coapte, mai adesea din grădinile vecinilor. Cum mistuiam „aceste gutui, nu pot ști, fiindcă pe-atunci nu-mi simțeam stoma-„cul. Cred însă că cu timpul numai bine nu mi-au făcut. Pe urmă „vara, mi se 'ntîmpla nu arare-ori să stau toată ziua la bîlciul „care se ținea afară din oraș, în admirarea fiarelor unei menajerii; „dejunam cu covrigi și fructe crude!... Tată-meu, necunoscînd pe-„dagogia germană și engleză, era contra bătăii, și se mul-„țumea cu dojeni, care nici pe departe nu puteau neutraliza pa-„tima mea pentru lei și tigri... Mai tîrziu, în adolescență, am luat „patima cititului și m'am retras din școală să mă prepar în parti-„cular, pe motiv că *pentru mine* școala era o perdere de vreme... „Citeam de dimineața pînă seara—un roman de Zola într'o zi—„și, ca avarul care preface banul din mijloc în scop, îmi făcusem „un registru în care însemnam, cu cea mai frumoasă scriere, căr-„țile citite, fericit cînd puteam înscrie o nouă carte. Intr'o vacanță „am însemnat 80 de volume! Mă obicinuisem încă să mînînc *sin-„gur*, în cinci minute, cu cartea dinainte—cel mai ticălos obiceiu „pe care-l poate contracta cineva, din punctul de vedere al sănă-„tății! Și cîți ani am ținut acest obiceiu!.... Cred că de aici mi-a „venit boala de stomac".

Ași putea să aduc și eu multe exemple, dar ar fi ca aceste note să degenereze în confesiuni... Să-și scruteze fiecare viața lui și se va convinge că sîntem cu toții niște barbari instruiți...

Educație in adevăratul ințeles al cuvintului, n'am primit. Educația presupune ingrijirile agriculturii intensive din apus—un fel de grădinărie: loc puțin, dar bine lucrat. Părinții noștri lucrau extensiv: pămint mult, lucrat in fugă; ploae dacă dă Dumnezeu multă, se face. Așa și ei: copii mulți, hrăniți, imbrăcați și dați la școală; incolo fiecare cu norocul lui... De aceia, ori de cite ori citesc vre-o carte de pedagogie, imi zic cu tristețe: ce folos de atita teorie! Aplicată de-ar fi... Suferinți mari, trupești și mai ales sufletești, cărora noi le căutăm mărețe origini sociale ori metafizice, sint urmarea călcării unui simplu precept de higienă...

H.

IN GRADINA ETERNĂ

E toamnă acum, și vintul pornit din țara lui cu veșnice zăpezi se plimbă, impletindu-și cununi din foi veștede, minunat parcă de podoaba ce-o intilnește 'n cale și care i se apleacă supusă, desprinzindu-se de pe ramuri in melancolia apusurilor așa de triste. Și florile, gingașele flori care ne mingie cu fantazia colorilor și cu parfumul imbătător, au pierit cele dintăi, și fără flori viața e mai tristă parcă.

Pe străzi vinzătoarele nu-ți vor mai intinde crinii mirositori cu petale de spumă și nu te va urmări parfumul lor pătrunzător, căci tufănelele au apărut și crizantemele reci au umplut coșurile cu un așternut de zăpadă.

Și zilele reci de toamnă te fac să-ți iubești mai mult căsuța ta, și convorbirile cu prietenii uitați reincep iarăși. Cercetind cărțile, intimplarea mă face să dau peste elegantul volum de poezii, *In grădină*, al poetului D. Anghel, volum uitat astăzi, nu știu de ce, și a cărui apariție a trecut aproape nebăgată in samă, căci nimeni pe vremea aceia nu se putea imbăta de o adevărată poezie.

Recitesc poemul etern al florilor, și miresmele lor sint imbătătoare, gindurile s'au liniștit și o poezie nouă, necunoscută incă, imi pătrunde sufletul. Incep să cunosc povestea florilor, a florilor ce impodobesc viața noastră dela naștere și pina la moarte, a florilor ce se aruncă peste mormintele celor iubiți, și a florilor ce inchid in petale gindurile celor indrăgostiți. Acestor dragi ovarăși, care i-au desvăluit tainele poeziei, care i-au imprumatat fantazia vestmintelor lor felurite, care l-au invățat să scoată cintece noi din liră și să dee cuvintului farmec, le innalță poetul un imn de mulțumire:

„Slavă! căci trist 'ar fi fost viața, și 'ntunecat pe veci pămintul;
„De n'ar fi fost măcar o floare, ce-am fi sădit noi pe morminte?
„Ce-ar fi cernut, in primăvară, cind trece prin grădină vintul,
„Și eu ce dar ți-ași da azi ție ca să-ți aduci de mine-aminte?

Și vremea a curs cu feluritele ei intimplări. Flori nouă a adus fiecare primăvară, pe care vinturile reci ale toamnei le-au nimicit, dar florile ce-au crescut *In grădina* poetului D. Anghel, ca inmărmurite cu zimbetele, cu regretele și cu parfumurile lor, au rămas aceleași—o grădină fermecată din basme, cu muzica melancolică a versului său ce pare un colier din care se resfring bogate raze de soare.

•

Și gindul meu se indreaptă spre acela ce singur și-a impletit eterna cunună de foi de laur. E o zi de vară, cu lumini orbitoare. In biuroul lui elegant fără să fie luxos, poetul se plimbă cu pași mici și mina lui delicată atinge o garofă, mingie o roză ale cărei petale se scutur' una cite una lingă vază, cuprinde in degetele lui o petală veștedă și o privește indelung, cu dragoste, ochii căprui exprimind regrete in clipa aceia, cind fantazia lui clădește un nou poem, poate acela al unei grădini melancolice de toamnă. Apoi o așează la loc, lingă petalele căzute, căci cele ce se vor scutura peste o zi, peste două poate, vor reintregi, după expresia lui, o nouă roză, amintirile, cine știe a citor clipe duioase din viața lui umbrită uneori.

Dar cu un gest, imprăștie lumea aceasta de imagini, se așează in cadrul ferestrei și privește furnicarul omenesc din stradă, farnienții dela Capșa, eroii lui de eri și cei de mine, imprumutind dela fiecare ceva din ceia ce formează personalitatea lor.

Pe biurou, hirtia albă așteaptă ceasul inspirației și garoafele și rozele din vaze răspindesc o mireasmă ușoară, trimițind parcă suspine celor din vazele de pe bibliotecă, ca un prinos adus de poet, celor ce veghează in rafturi—vii și morți, unii uitați poate,—ce și-au deschis sufletele și și le-au aruncat apoi in lume să uimească, să revolte, să induioșeze, să stoarcă lacrimi celor ce se simt aproape de dinșii purtindu-i in altă lume, descoperindu-le noui orizonturi. Și e ciudat că rozele de pe

bibliotecă stăruesc încă, pe cînd celelalte au murit, parcă suflarea celor morţi le-ar prelungi viaţa lor de o zi.

Cu o mişcare bruscă se întoarce dela geam, figura lui arată indignarea, o dungă s'a săpat între sprincene şi ochii lui privesc batjocoritor. Musteaţa tăiată englezeşte tremură de un surîs ironic şi toată expresia sarcastică a feţei lui se schimbă, se înveseleşte în apropierea altei lumi ce se strecoară în odae, o lume cu pasiuni şi ambiţii adormite. Unii rîd ori joacă drame uitate, apoi pleacă, alţii suspină şi glasul lor abea auzit cere mereu îndurare. Cu un gest adună imagini, reînvie un oraş ce nu mai este astăzi, aruncă scînteeri, presoară mărgăritare în stilul lui, clădeşte o nouă cetate pe care o împodobeşte cu lumini strălucitoare.

Dar glasul lui tremură, cuvintele cad ritmic şi o lacrimă îi alunecă la vederea iubitului prieten al anilor veseli, dispărut într'o zi tristă, şi evocarea lui e un Ex Voto plecat din sufletul celui pribeag, al cărui somn l-a deşteptat pentru totdeauna.

Şi pribeagul rătăceşte pe străzile podite, ce hurue în tropotul cailor, recheamă frunzişul verde al codrului, o zi de toamnă cu luminile portocalii ale apusului, susurul pîraelor, vîrf de stîncă, înnălţimi, de unde descopere alte orizonturi. Vîntul i-aduce parfumuri de flori, miresmele teilor, cîntec de privighetori, poeme visate, şi cu un gest le îndepărtează, şi acum îşi plimbă melancolia la ţărmul mării. Iată-l legănat de valuri şi după o plimbare fantastică reîntorcîndu-se la ţărmuri, încununat de alge, cu tridentul în mînă ca un alt zeu al mării căreia i-a deşteptat noui cîntece.

. . . .

De-odată, omul mic la stat sare de pe canapea, viaţa reală îl cheamă, prietenii îl aşteaptă. Cu capul puţin aplecat priveşte pieziş—întreabă parcă—şi în odae răsună sgomotos:

> Quand 'on a travaillé
> Six heures dans la journée...

şi apoi se scoboară în stradă, piezîndu-se în mulţimea anonimă ca un val mai mult într'un tulbur şuvoi.

V. Savel

Documente omeneşti

NEÎNCREDEREA

I

Pe o vreme grea de iarnă, la un cerc cultural din judeţul Neamţ. Un sat mic, pitulat supt un deal şi supt ninsoarea îmbielşugată. Ajungem, eu şi prietinul care mă întovărăşeşte, pe drumuri întortochiate şi cu oarecare peripeţii dramatice: am rătăcit calea, ne-am răsturnat la o cotitură repede. Nişte copii ne-aŭ arătat, cu nişte mînici lungi de cojoace, biserica şi şcoala. Ş'ajungem la şcoală şi găsim pe învăţători şi pe săteni strînşi la sfat, într'o odăiţă scundă, într'o căldură înăbuşitoare.

Intre săteni s'a stîrnit oarecare mişcare, ca totdeauna la sosirea unor străinî de departe, din locurile unde sînt dreptăţile şi tăriile ţăriĭ. Apoĭ s'a ridicat un învăţător şi a vorbit despre vremurile cele vechĭ şi despre aşezarea şi orînduirea noastră de azĭ. La un cerc cultural se face uneorĭ puţină istorie, alteori se daŭ sfaturĭ de higienă, altedăţĭ se vorbeşte despre nevoile locale. Uneorĭ se ridică un ţăran şi face o întrebare, vra să fie lămurit asupra unor legĭ; a auzit că la Bucureştĭ se fac legĭ şi poate-ĭ vorba şi despre „legea cea cu pămînturile". Dar orĭ despre ce s'ar vorbi, despre lucrurĭ care-ĭ interesează orĭ nu, pe care le pricep orĭ nu, oamenii staŭ cuminţĭ, privesc şi ascultă cu luare-aminte. Sînt foarte bucuroşĭ cînd din vreme în vreme pot prinde o vorbă cu înţeles orĭ de haz, un sfat care să răspundă unora din gîndurile lor de mîhnire şi năcaz.

Dar iată că unul din străiniĭ de departe începe a vorbi despre „legile şi orînduirile ţăriĭ". A! foarte interesantă şi foarte de aproape urmărită de ţăranĭ e chestia aceasta, căcĭ lor, de cînd avem o constituţie, nimene nu le-a vorbit despre orînduirile fundamentale, despre drepturile omuluĭ şi legăturile dintre oamenĭ, despre datoriĭ şi drepturĭ. E o poveste foarte frumoasă cîteodată, pentru sătenĭ, lămurirea constituţieĭ,—(a acesteĭ constituţiĭ care, cîndva, nu ştiu în ce sat din ţară, a fost confiscată de autorităţĭ liberale şi arsă ca „carte subversivă").

Deci unul din străinii veniţi de departe vorbeşte de aceste lucruri cu totul nouă, în sătişorul acela pierdut în munţi. După ce spune ce are de spus, sătenii se reculeg puţin, încep a şopti între ei. Şi un ţăran bătrîn, cu barba căruntă şi cu fruntea încreţită, se ridică sfios.

„Ne daţi voe, domnule, zice el; vrem să vă spunem o întîmplare dela noi, dacă nu vi-i cu supărare..."

Tuşeşte încet şi se uită în juru-i. Sătenii ceilalţi aŭ plecat ochii, totuşi sînt cîteva semne din cap, s'aud cîteva şoapte de îndemnare.

„Apoi uite cumu-i, domnule, urmează săteanul, la noi s'a întîmplat ceva... A fost unul pe vremea cînd s'aŭ dat pămînturi la oameni, acŭ patruzeci şi mai bine de ani; i s'a dat pămînt, l-a primit, pe urmă, la un an doi după aceia, a plecat în lume pribeag. Era aşa, un fel de om fără căpătăiŭ. Şi-a lăsat nevasta c'un copil—şi n'a mai ştiut nimica satul despre dînsul.

Acŭ, în urma lui, femeia a crescut copilul; a muncit din greŭ ş'a făcut ce-a făcut ş'a stăpînit şi pămîntul. Pe urmă s'a ridicat şi băiatul, ş'a făcut şi el braţe de muncă. Ş'aşa aŭ plătit ei frumos toate dările şi tot ce-a fost, şi pămîntul l-aŭ scos cu cinste.

A venit vremea pentru flăcăŭ să facă oastea, a făcut-o. A venit vremea după aceia să se însoare; s'a însurat. Pe urmă, cînd a prins putere, că de vrednic e vrednic Romîn, şi-a durat casă şi gospogărie pe locul de el cîştigat. Acŭ are copii, şi stă cu cinste între noi.

Da' iaca, domnule, pribeagul acela care s'a fost dus prin lume, acŭ s'a întors în sat... Ia un moşneag căzut—să nu dee Dumnezeŭ aşa bătrîneţe nimărui!—Eŭ ştiŭ ce s'a gîndit cît sta la crîşmă, eŭ ştiŭ cine l-a sfătuit? S'a înţeles într'o bună zi c'un om de legi, domnule, în Tîrgul Neamţului, şi i-a vîndut lui pămîntul.

Cum să-l poată vinde bătrînul unui „apărător" care ştie legile, asta nu înţelegem noi. Doar pămîntul a fost răscumpărat cu bani şi muncă de băiat şi de femee; *cellalt* s'a fost dus în lume, nemernic. Se poate una cu asta?"

O clipă de tăcere. Gospodarul şi-a încrucişat mînile supt piept şi a oftat.

„Dă, moşule, răspundem noi, după lege, bătrînul e stăpîn pe pămînt, el e scris pe tabelă, la primărie.

— Aşa-i, ştim şi noi asta, zice cu glas încet omul.

— Însă este o pricină la mijloc, urmează străinii veniţi de departe. Vînzarea nu-i bună, întrucît a fost făcută către un orăşan. Pămîntul rural nu se poate vinde tîrgovăţului... Se poate să fi întărit judecătorul asemenea vînzare?"

Deodată simţirăm ochii tuturor sătenilor asupra noastră, cu o expresie ciudată. Bătrînul zise:

„S'a întîmplat aşa precum am spus, domnule...

— Cred. Dar vînzarea nu-i bună, cum spun.

— O poate strica băiatul?

— Nu. O poate strica numai moşneagul, căci el e stăpînul pămîntului.

— Apoi el ce s'o strice, domnule, că-i un bezmetic! Eŭ ştiŭ? Poate nu înţeleg eŭ,—dar cum să rămîe aşa pe drumuri omul gospodar, şi nevastă cu copii? Zice că aŭ să vie cu portărei, să-l dee afară. Asta ce fel de dreptate-i?"

Aici oftă şi i se înegură privirea.

„Aici omul spune aşa, că el nu se dă dus nici mort din casa lui, că el cu sudoare a muncit şi şi-a cîştigat pămîntul, că el a agonisit tot ce are şi a durat casă, că el e om cu copii şi cu nevastă,—şi zice el că dacă-i aşa, şi nu-i pe lumea asta o rînduială, el se pune cu puşca, şi cine-a intra să-l scoată din casa şi de pe pămîntul lui, nu mai vede lumina soarelui, îl împuşcă! Mare amărăciune! Ne gîndim noi acuma cum să facem să nu se primejduiască omul? El nu vra să ştie, nici nu mai ese din casă, şade cu puşca încărcată cu zburături ş'aşteaptă... Aŭ să vie cu legea... să-l zvîrlă pe drumuri...

— Să-ţi spun ceva, moşule, ar trebui să vorbeşti cu el, să-l linişteşti. Pămîntul tot nu-l perde. Dacă moare bătrînul, vînzarea o poate strica.

— Hei, domnule, grăeşte moşneagul dînd din cap cu neîncredere; eŭ ştiŭ ce-a mai fi? A muri moşneagul cînd a da Dumnezeŭ,—da' pîn'atunci?—Şi pe urmă?—Eŭ ştiŭ? La noi se chiamă că dac'a apucat a mînca lupul oaia, gata! ii bună mîncată! Da' a fi şi cum spuneţi dumnevoastră, parcă noi ce ştim?"

Şi ne privea cu'n zîmbet uşor de durere şi cu ochii umezi, căci după cîte auzeam din şoaptele din jur, nevasta gospodarului cu năcazul era fata lui, şi copiii cari aveaŭ să rămîe de izbelişte eraŭ nepoţii lui!

II

Altădată, tot pe vreme de iarnă, într'o zi limpede cu puţin dezgheţ, în ţinutul Botoşani, într'un sat cuprins, de buni gospodari. Era Duminică şi eşea lumea dela biserică: bărbaţii gravi, îmbrăcaţi cu cojoace curate şi femeile cu caţaveici, păşind cu un fel de smerenie şi cuviinţă.

În sat bîntuia molima scarlatinei, eraŭ bolnavi şi copiii învăţătorului, de aceia preotul, după sfînta slujbă, spusese oamenilor să vie la sfătuirea învăţătorilor tot la biserică.

Aŭ venit săteni foarte mulţi, şi tineri şi bătrîni, ş'aŭ umplut biserica.

Eraŭ la strana din dreapta toţi învăţătorii cercului cultural, veniseră şi agenţii sanitari şi doctorul spitalului din apropiere. Apoi înaintea altarului se aşezaseră cucoanele satului destul de gătite şi slujbaşii, foarte demni, cu feţele foarte liniştite: din cînd în cînd parcă le trecea ceva adînc prin cuget, apoi închi-

deaŭ ochiĭ prelung, cașicum o mare pace sufletească, un fel de amurg de vară, le stăpînea sufletul.

Oamenii stăteaŭ îmbulziți, bărbații înainte, femeile la urmă. Așteptaŭ în tăcere, cu toate acestea se părea că vor ceva; parcă făcuseră sfat înaintea noastră.

Vorbi întăiŭ un învățător. Vorbi apoĭ doctorul, foarte bine, ca adevărat fiŭ de țăran, despre molima care dobora copiiĭ satuluĭ. Oamenii ascultaŭ cuviincioșĭ. Bine, înțelegeaŭ eĭ multe, dar aveaŭ și eĭ ideile și năravurile lor, ș'apoĭ parcă despre altceva trebuia să fie vorba.

Intr'adevăr, zvîrlind o vorbă ca o undiță, repede s'a prins cineva în nadă.—ș'un vorbitor cu cojoc și-a deschis cu umerii drum printre oameni ș'a eșit în față. Stătuse deocamdată maĭ la fund, printr'o măsură de strategie și prevedere.

Ș'aicĭ era vorba tot de o „nedreptate". Buruiana asta crește pe toate drumurile țăriĭ noastre.

Cel ce eșise înainte era un om trecut de 30 de anĭ, cu mustața neagră, cu privirea limpede. Părea om deschis, totușĭ nu privea drept înainte-ĭ. Parcă-l opreaŭ ceĭ din juru-ĭ, parcă era legat de toțĭ, parcă era o prelungire a mulțimii, nu „o personalitate".—C'o mînă își netezi pletele unse cu unt, apoĭ ridică ușor capul și-și duse înainte piciorul drept. Oamenii ceilalțĭ îl aprobaŭ, urmărindu-ĭ toate mișcările.

„Apoĭ spunețĭ dumneavoastră de orînduire dreaptă, vorbi liniștit omul meŭ, noĭ avem o pățanie, domnule *ispector*...

Satul nostru e așezat între ape, precum se vede. Așa cum ne-a rînduit Dumnezeŭ aici,—da' noĭ avem un drum drept, către tîrgul Botoșanilor. Drumul acesta trece printr'un capăt de moșie—moșia boeruluĭ dela V... Avem noĭ drumul ista din vremurĭ vechĭ, decînd ni s'a dat loc de sat de către Domnul Ștefan-Vodă, după cum arată și hrisoavele dela părintele... Așa-ĭ, părinte?".

Părintele aprobă liniștit din cap, oamenii din dărătul vorbitoruluĭ sprijiniră cu putere: „Așa-ĭ!".

„Acŭ,—urmă gospodarul—, boerul, cum a intrat pe moșie, nicĭ nu s'aŭ împlinit doĭ anĭ, ce s'a gîndit? A pus să are drumul! Ne-am dus noĭ cu căciula în mînă, i-am spus una, i-am spus alta, i-am arătat că avem și scrisorĭ din vechime,—degeaba! dumnealuĭ a arat drumul.—Acuma să vedețĭ dumneavoastră. Dacă drumul ista ni-ĭ oprit, noĭ astfel sîntem așezațĭ, că trebue să facem un înconjur mare, prin alte părțĭ, trebue să maĭ adăogim o zi prăpădită ca s'ajungem la tîrg... Și maĭ este și pod boeresc cu vamă. Dacă nu-ĭ drumul, lepădăm toțĭ vamă la podul boeresc. Rămîne satul nostru ca vaĭ de lume!

Am vrut noĭ să ne dobîndim drumul, ș'am dat într'un rînd cu carele de-adreptul. Veneam încărcațĭ cu lemne dela pădure. Ș'a eșit un fecior boeresc ș'a luat cojoacele la o samă din noĭ. Nu ne-am pus de pricină; noĭ eram mulțĭ și el era unul, da' noĭ sîntem oamenĭ de pace.

Dac'am văzut noĭ așa, am făcut tot satul jalbă la ceĭ marĭ.

Am văzut că nu vine nimica, am făcut jalbă la domnu' Ministru. Și ne-a venit răspuns și cercetare, ș'am înțeles că ni s'a aflat dreptate! Am maĭ așteptat, aŭ venit în sat niște inginerĭ orĭ ispectorĭ și aŭ spus așa, că: Oamenĭ bunĭ! avețĭ dreptate! Dar a trecut o mulțime de vreme și noĭ dreptatea n'o vedem.

— Bine, dacă avețĭ acte și ațĭ dovedit că din vechĭ vremurĭ ațĭ umblat pe drumul acesta, dacă și'n harta drumurilor e trecut, atuncĭ firește că avețĭ dreptate.

— Avem noĭ, zice cineva din mulțime, cu glas întărîtat, dar cine ne-o dă?".

Vorbitorul dintăiŭ ridică mîna stîngă în semn de pace și întoarse numaĭ puțintel capul spre partea celuĭ ce aruncase cuvintele.

„Bine, avem dreptate, zice el, dar boerul ne-a arat pămîntul și ne așteaptă oricînd feciorii boereștĭ cu puștile. Dă, un om ca domniasa are putere, poate face multe. De-aceia ne-am gîndit să cerem și noĭ acuma un sfat".

Le-am arătat care-ĭ părerea mea și sfatul meŭ. „Sfatul meu, oamenĭ bunĭ, e să așteptațĭ, maĭ ales cînd v'aŭ spus ceĭ marĭ că dreptatea e a dumneavoastră. Azĭ nu maĭ merg la noĭ lucrurile după bunul plac al celor puținĭ: avem lege. Legea nu face deosebirĭ, ș. c. l."

Mă ascultaŭ în tăcere. Femeile eșeaŭ încet-încet din fundul bisericeĭ.—Mă gîndeam, după ce-ĭ voĭ convinge, să iaŭ iar înainte sfatul cercului cultural. Aveam totușĭ o îndoială;—ca să asculte și să înțeleagă, oamenii aŭ nevoe să fie cu sufletele împăcate, și femeile care eșeaŭ îmĭ dădeaŭ de bănuit, eșeaŭ îndemnate; ele nu fac niciodată nimic din capul lor.

Tăcuĭ, și dintr'odată simțiĭ că am vorbit zădarnic. Numaĭ faptele pot convinge. Glasul cel întărîtat se ridică iar, cu o înmlădiere de amărăciune:

„Parcă pentru noĭ este dreptate? Boerul o găsește chiar cînd n'o are...

— Asta nu se poate. Sînt doar legĭ. Maĭ așteptațĭ.

— Am așteptat.

— Trebue să maĭ așteptațĭ, căcĭ afacerea nu s'a sfîrșit...

— Nu! zise deodată un moșneag cu glas subțiratic. Încă nu s'a sfîrșit. Boerul zice că ne dă drumul, numaĭ să facem o învoială, să plătim chirie 30 de banĭ prăjina pe an... Zice că ne dă eftin, dar să ne învoim a da ceva.—Apoĭ am aflat și noĭ că dacă ne'nvoim, arătăm că el e stăpîn și s'a sfîrșit, rămîne arat drumul! Și dă, noĭ avem *docomente*... Hm! eŭ știŭ cînd s'a alege?

— Maĭ facețĭ o cerere..."

Deodată mă privi cu neîncredere și vorbitorul meŭ și simțiĭ cît e de ciudată uneorĭ situația mea de propovăduitor al adevăruluĭ și al păciĭ.

„Apoĭ am așteptat noĭ mult, domnule *ispector*, și mult om maĭ aștepta, și la urmă cum a rămînea? Oare nu tot cel sărman rămîne și bătut și dator? Hm!".

Indată ce oratorul îşi dădu astfel părerea, se făcu o uşoară tulburare. Murmure de neîncredere şi de nemulţămire se auzeau. Căutaŭ să se amestece slujbaşiĭ satuluĭ, să ţie lumea pentru restul sfatuluĭ, zădarnic. Preotul se apropiase de mine şi cu ochiĭ la oamenĭ, căuta să-mĭ lămurească şi el dreptatea satuluĭ. Gospodarii îşĭ strînseră cojoacele la piept şi-şĭ mîngîiară pletele. Intr'o mişcare domoală se întoarseră spre uşă. Oratorul şi încă cîţiva aşteptară să-mĭ întîlnească privirile.

„Apoĭ cu sănătate!"

Şi eşiră toţĭ din biserică foarte neîncrezătorĭ şi trişti.

M. Sd.

VINE HOLERA!

I

Poruncă straşnică: curăţirea ogrăzilor, văruirea caselor, aruncarea gunoaelor departe de sat, apă fiartă, mîncare hrănitoare... pentrucă vine Holera!

Moş Gheorghe, pe care-l ajung din urmă, merge în urma carului, şi bodogăneşte singur, decîteori trebue să s'aplece să strîngă gunoiul, care cade din car şi să-l arunce la loc... nu-i doar voe să fie nici pe drum gunoiu împrăştiat!

— Să le rămînă de cap celor care au mai stîrnit şi asta! —răspunde el la întrebarea, pe care mi-o vede în ochii mei.

— Dece, moş Gheorghe?—îl întreb eu din nou, de rîndul acesta cu vorbe.

— Nişte nebuni!—spune el cu cea mai hotărîtă încredinţare. Dece atîta cinste Holerii, că doar dacă vine, nu-i Vodă!...

— Apoi să n'aibă unde-şi face culcuş, moş Gheorghe—zic eu.

— Năluciturĭ! Ascultă ce-ţi spun eu, că doar am apucat şi alte dăţi holera! Cînd a venit în cea din urmă dată—spune moş Gheorghe, ştergîndu-şi sudoarea de pe frunte, ca spre aducere aminte—am văzut-o eu singur, cu ochii mei. Eram de strajă; întuneric beznă. In cîntatul cucoşului întîi, văd ca o lumină îngustă, întinsă pînă 'n cer, că vine dinspre miază-noapte; la poarta ţarinei stă la cumpănă, caşi cum s'ar fi gîndit să intre ori nu în sat. Da' vezi că s'auzea precum că în satele vecine a intrat Holera. Mă uit mai bine şi bag de samă că lumina aceia se lasă în jos, se scurtează văzînd cu ochii şi s'apropie, tot scurtîndu-se. Trece dincoace de poartă, dă pe după curtea boerească şi numai ce mă pomenesc că se strecoară pe lîngă mine un chip de femee despletită, înfăşurată în pînză albă pînă în pămînt şi n'atinge pămîntul. Nu ştiu bine dacă are picioare, că

nu deosebesc din pînză. Mă ia, caşi cum m'ar lega c'o frînghie
nevăzută, mă duce după dînsa, nu mă lasă nici să m'apropii
prea tare, nici să rămîn în urmă. Mă gîndesc la Maica Domnu-
lui şi dau să-mi fac cruce. De unde! Mînele ţapene nu-mi pot
folosi la nimic. Cerc să-mi fac cruce cu limba, în gură. Nici
limba nu m'ascultă! Merg după dînsa fără să mă pot opri. Nu
simţeam de calc pămîntul, ori nu. Ştiu numai c'ajungem în drep-
tul casei lui Ion Radu. Aici îmi face cu mîna să plec. Izbu-
tesc, dupăce fac cîţiva paşi, să-mi fac semnul crucei. N'am vă-
zut-o cînd a intrat în casa lui Ion Radu, dar am auzit a doua-zi
că Rominul a murit de holeră. Ei vezi? Ce are de-aface gu-
noiul şi cu Holera! Se face ceva fără voia lui Dumnezeu?
Nu! — Ei, dacă Holera îi trimisă de Dumnezeu, nu-s ei nişte
nebuni cu gunoiul şi cu toate năzdrăvăniile lor?... Pustietăţi şi
chin pe capul săracilor! Şi dacă-i la o adică, cine are mai
mult gunoiu, necurăţit de cînd lumea, decît posesorul? Lui dece-i
dă pace şi nu-l pune la ştreaf?

N'am ce-i răspunde lui moş Gheorghe.

— Ei, vezi?—spune tot el—taci... De una mi-i mie: gu-
noiul l-oiu duce eu, că n-o să am încotro, da' de-o fi să vie Ho-
lera—că de oprit lucrurile rînduite de Dumnezeu nu se poate—
mi-i tîngă de *moarte de holeră!* De murit, tot o să mor eu
odată, dar vezi că la vreme de holeră se feresc toţi... Nici tu
prohod ca lumea, nici tu praznic creştinesc, nici tu bocete după
tine, nimic: te 'ngroapă ca pe cîni! Păcat de viaţă şi de lu-
crurile pe care mi le-am pregătit pentru comîndare!—face el clă-
tinînd din cap şi apucîndu-se de descărcat carul cu gunoiu.

Moş Gheorghe e mîhnit că unii nătîngi tineri dau crezare, pe jumătate, în porunca stăpînirii, că adică Holera s'abate în altă parte, de faci curăţire în sat!

II

Pe malul Prutului. Intru în vorbă c'un soldat, care face de santinelă.

— Ce păzeşti aici, deşcă?—îl întreb eu.

Se uită lung la mine, nedumerit, apoi începe să rîdă.

— Dece-ţi vine să rîzi, bre—îl întreb din nou, rîzînd şi eu de rîsul lui.

— Apoi nici eu nu ştiu dece rîd—face el, cătînd la mine să vadă de mi-i întrebarea intr'adins ori în şagă. Adică d-ta nu ştii ce păzim noi?!

— Nu ştiu—răspund eu, fără să mai rîd.

Soldatul stă, se gîndeşte, dă din cap, se uită la puşcă şi pe urmă iar începe să rîdă.

— Pă dracu' păzesc eu aici—răspunde el, arătîndu-mi din ochi malul cellalt al Prutului.

— Cum pă dracul, bre?

— Apoi, zice că vine Holera.

— Ei şi dacă vine holera.

— Apoi, noi păzim...

Stă din nou şi iar se pune pe rîs. Cînd se opreşte, îmi arată cu ochi şireţi spre sat, ca să mă facă să 'nţeleg că ştie ei căpitanul lui ce păzeşte o santinelă pe malul Prutului. C 'o mişcare tremurată a capului, de sus în jos, îmi dă a pricepe că multe neghiobii mai stîrnesc şi oamenii.

— Degeaba, domnule !—urmează el apoi. Oamenii învăţaţi, dragă Doamne ! Şi cînd colo, spun drept... nu-i a bine ! Mai bine tac !... Vine unu, vrea să treacă dincoace... arma la ochi... îi strigi să stea... de stă, bine... de nu stă, tranc !... şi gata ! Apoi, ce te faci cu Holera ! Iaca, eu... am „post fisc", să zicem. Stăm atîta lume pe malul Prutului şi bunghim ochii zi şi noapte. Nu vezi nici pă dracu'. Abia am prins unu—doi, care au trecut dincoace. Alta... nimic. Nici pă Holeră, nici pă dracu' n'am văzut... Ei, dar vezi, cum mă gîndesc eu mereu: să zicem c'o vezi pe Holeră... Să-i strigi, după reglement... are să te asculte ea ? ! Cît lumea !

. . . .

Sp. P.

Cronica literară

Algernon Charles Swinburne—poet al mării

Algernon Charles Swinburne este mai cu samă cunoscut ca poetul cel mai senzual, pe care l-a produs literatura engleză în secolul al XIX-lea. El a avut duşmani aprigi, care nu numai l-au condamnat în numele unei morale strîmte şi ipocrite, dar s'au silit să-i înjosească valoarea ca artist. S'a vorbit chiar de nebunie erotică, şi această înverşunare a avut drept rezultat să oprească succesul frumoasei sale cărţi: *Poeme şi Balade.* Încetul cu încetul, de teamă de scandal poate, poetul se dădu mai cu samă la poezia rustică şi a mării. Opera sa considerabilă—aproape treizeci de volume—a fost prea puţin cunoscută. A trebuit ca moartea să vie să potolească urile şi geloziile, pentruca să se dea însfîrşit acestui minunat poet locul de onoare la care avea drept.

Am răsfoit operele sale pur lirice, lăsînd la o parte tragediile, epopeele, poemele politice, pentruca să cercetăm într'însele modul în care a vorbit despre mare. El a cunoscut-o, a iubit-o, a admirat-o îndelung ca un adevărat poet englez, cu acea pasiune gravă şi serioasă a poporului insular, cu acea duioşie pe care nici nu o bănuim într'un fiu al Angliei, ce trece, pe nedrept, prea adesea, ca ţara ceţelor eterne şi a egoismului incurabil.

Swinburne, vorbind despre mare, nu a fost însă un novator, nici un original, la dreptul vorbind. Coleridge în *Ancient Mariner*, cu mult înaintea lui, făcuse descripţii admirabile ale mării. Părea chiar că a fixat pentru totdeauna, într'o limbă bogată şi cu o culoare caldă, toate aspectele oceanului, dela banchizele cu munţii lor de gheţuri plutitoare pînă la mările nemişcate, dar mişunind de viaţă, din regiunile tropicale. Tennyson o cîntase şi el într'o poemă care a rămas întipărită în mintea tuturor şi care a fost tradusă în toate limbele, în *Lighthouse;* descrisese furiile în *The Wreck of the „Hesperus"*; simţise chiar viaţa ei înfocată în *The Secret of the Sea.*

...My soul is full of longing
For the secret of the sea,
And the heart of the great Ocean
Sends a thrilling pulse to me[1]).

Pictorii și ei urmaseră pe poeți; nu vom cita aici decît tabloul lui William Turner, celebrul *Land's End*, una din cele mai frumoase opere pe care vreodată pictura le-a consacrat mării.

Cu toate că a avut așa predecesori formidabili, Swinburne a putut să se distingă prin cîntecele sale asupra mării. A putut să mai spue ceva infinit de mișcat într'o limbă cu totul a lui, a știut să găsească imagini noui și dragoste nouă.

*

Swinburne nu este un descriptiv. El nu se oprește ca să arăte unul cîte unul, aspectele diverse și nuanțele valurilor. Dacă admiră marea pe coastele insulei Wight, la Sercy sau la Guernesey, se ferește să ne dea detalii care să localizeze tabloul. Foarte rar procedează ca un pictor; el este și vrea să rămînă poet.

Pentru dînsul marea e mai frumoasă decît pămîntul, mai frumoasă decît soarele, mai suavă decît adierea vîntului.

She is fairer than earth; and the sun is not fairer; the wind is not blither than she...

Ea este mai frumoasă decît pămîntul, și soarele nu este mai frumos; vîntul nu este mai vesel decît dînsa...

El a iubit-o din copilăria lui, cu o dragoste excluzivă, nedeslușită, pentru bucuria care se revarsă în golfurile ei, pentru stîncile care o încadrează.

(In the water)

From my youth hath she shown me the joy of her boys
That I crossed, of her cliffs that I clomb[2]).

Cu dărnicie îți hărăzește epitetele după moda antică, cum îi place

1) Sufletul meu este plin de dor
Pentru taina mărei,
Și inima marelui Ocean
Îmi trimete o pulzație pătrunzătoare.

(In apă).

2) Din tinerețe 'mi a arătat veselia golfurile sale
Pe care le-am străbătut, a stîncilor sale pe care m'am suit.

să le citească în autorii greci. Marea este pentru dînsul *divină*, ca pentru bătrînul Homer:

The waters divine
(Off shore)[1]).

Și găsim și această imagine grandioasă împrumutată desigur din Biblie:

But thou art the god and thy kingdom is heaven and thy shrine is *the sea*
(Off shore)[2])

Îi plăcea să'i recunoască și un caracter misterios, o putere tainică. Ea devine pentru dînsul, cîteodată, cași *„la gueuse"* a lui Jean Richepin, mîncătoarea de oameni, marea făcătoare de văduve și de orfani:

A sea' that is *stranger* than *death*
(By the North Sea)[3])

In aceiași poemă se oprește bucuros la ideia aceasta asupra căreia însă nu revine decît foarte rar:

For the land has two lords that are deathless
Death's self and *the sea*[4]).

Ar fi curios să comparăm modul în care Swinburne a vorbit despre Marea de Nord, cu poeziile pe care H. Heine i le a consacrat în cele două cicluri ale sale *Die Nordsee*. Poetul german este cu mult mai subiectiv, cu toate că nici Swinburne nu s'a rătăcit deloc în descripții lungi. H. Heine salută și el marea eternă, după moda antică:

Thalatta! Thalatta!
Sei mir gegrüsst, du ewiges Meer![5])

El îi dă cîteodată viața! *Es gähnt das Meer!* Dar cele mai deseori ea nu'i oferă decît comparații și imagini ca să vorbească de el însuși:

1) Apele divine
(Departe de țărm).

2) Dar tu ești Dumnezeul și împărăția ta este cerul, și altarul tău este marea!
(Departe de țărm).

3) O mare mai năprasnică de cît moartea
(Lîngă Marea Nordului).
(Ibid).

4) Căci pămîntul are doi stăpîni care sînt nemuritori:
Moartea însăși și *marea*.
(Ibid).

5) Thalatta! Thalatta!
Te salut mare eternă!

Das Meer hat seine Perlen
Der Himmel seine Sterne
Aber mein Herz, mein Herz
Mein Herz hat seine Liebe.
(Nachts in der Kajüte) [1].

şi iarăşi:

Gross ist das Meer und der Himmel
Doch grösser ist mein Herz!
(Ibid) [2]

Aici se opresc asemănările, şi romanticul german nu a influenţat desigur, pe poetul englez. Swinburne singur a văzut şi a simţit undele *sălbatice* şi *galbene*:

And her waters are haggard and yellow.
(By the North Sea) [3].

a zugrăvit marea mai flămîndă decît moartea:

A sea that is hungrier than Death...
(In the salt marshes) [4].

marea care stă de vorbă cu moartea şi se înţelege cu dînsa, şi nu ştie să'şi stăpînească foamea groaznică care urlă în furiile ei înfiorătoare:

The hunger that moans in her passions.
(By the North Sea) [5]

*

Swinburne preferă să dea mării numiri de dragoste, să o considere ca pe o soră, ca pe o mamă. Aceste expresiuni revin la fiece moment în poeziile sale, şi reprezintă impresia lui definitivă. Îi place

---

1) Marea îşi are mărgăritarele
Cerul îşi are stelele
Iar inima mea, inima mea,
Inima mea îşi are dragostea
(Noaptea în cabină)

2) Mare este marea şi cerul
Dar mai mare este inima mea!
(Ibid).

3) Şi undele sale sînt sălbatice şi galbene
(Lingă Marea Nordului).

4) O mare care este mai flămîndă decît moartea.
(In bălţile sărate).

5) Foamea care urlă în miniile ei.
(Lîngă Marea Nordului).

să repete ca un refren, într'una din poeziile sale cele mai frumoase: „O sister! O sea!"—„O soră! O mare!". Marea e pentru dînsul mai mult decît o prietenă, mai mult decît o soră; el uită adesea cît este ea de domică de vieţi omeneşti şi nu mai vede într'însa decît o mamă, decît o binefăcătoare:

My mother, my fostress, what new strand
What new delight of waters, may this be,
The fairest found since time's first breeze fauned
My mother sea?

Once more I give me body and soul to thee
Who host my soul for ever: cliff and sand
Recede, and heart to heart once more are we.

My heart springs first and plunges, ere my hand
Strikes out from shore: more close it brings to me,
More near and dear than seams my fatherland
My mother sea:
(In Guernsey II) [1].

Acest sentiment atît de adînc este exprimat şi mai energic în aceste două frumoase versuri:

To rejoice in the word of the sea as a mother 's that
saith to the son she bore:
Child, was not the life in thee mine, and my
spirit the breath in thy lips from of old? [2])

De aceia poetul visează fără încetare să se afunde trup şi suflet în ocean, să devie un singur trup cu valurile, să se lase în voia vîn-

---

1) Maica mea, nutricea mea, ce nou ţărm
Ce nou deliciu al apelor o fi acesta,
Cel mai frumos de cînd primele adieri ale vremei au suflat
Peste mare, maica mea?

Incă odată mă dau trup şi suflet ţie
Care ai sufletul meu pe veci: stînci şi nisip
Se dau la o parte şi inimă lîngă inimă stăm iar noi doi.

Inima mea sare şi se afundă înnainte ca mîna mea
Să mă împingă dela ţărm: mai aproape aduce de mine
Mai sfinsă şi mai scumpă decît patria mea
Marea, maica mea!
(La Guernesey II).

2) Să te bucuri de cuvîntul mării ca de al mamei care
spune fiului pe care l-a născut:
Copile, viaţa din tine nu a fost a mea, şi
sufletul meu suflarea buzelor tale, altădată?

tului său amar: „Nu sintem noi valuri caşi apele?“ Zice: *Are we not as waves of the waters?*“. Fără dorinţă, în urma decepţiilor şi suferinţelor amorului, după ce a găsit în fundul voluptăţilor, caşi A. de Musset: *„un tel dégoût qu'il se sent mourir“*, se întoarce la mare, fericit să găsească fără încetare:

Her breath to requicken, her bosom to rock us
her kisses to bless as of yore [1]).

Swinburne, dealtminterea, asociază în totdeauna amorul cu marea, chiar în primele sale opere: *Poems and Ballads*, şi nu numai în imitaţii graţioase ca *Love on the Sea* (Dragoste pe mare) tradus liber de pe frumosul cîntec al lui Théophile Gautier:

Dites, la toute belle
Où voulez-vous aller?

dar mai cu seamă în cîntecele sale senzuale cele mai înfocate, ca în Felise:

Marea imensă, nevinovată, ca o floare
Palpită tremurînd subt rază şi subt boare
Şi surîde de dragoste şi de ora iubirii.

şi mai departe:

Noi stăm de cele două părţi ale mării
Întindem mînile, ne trimetem
sărutări şi ne plecăm
Eu către tine, tu către mine...
Dar cine ne aude, afară de sgomotoasa
Mare sură dintre noi?

*

Toată această poezie a mării, plină de viaţă, ne face să uităm un mare număr de alte versuri mai puţin originale, dar totuşi foarte remarcabile prin frumuseţea expresiunii. Swinburne se revelează într'însele întotdeauna ca unul din cei mai mari maeştri ai *şcoalei estetice*, demnul amic al lui Dante Gabriel Rossetti, al lui Burne Jons, al lui Whistler şi al lui Turner. El ştie să găsească cuvinte cum un pictor ştie să găsească o nuanţă, ştie să redea viaţa şi mişcarea. Rar s'a cîntat cu atîta fericire imensitatea mării, imensitatea monotonă şi legănătoare, ca în versul acesta repetat la sfirşitul fiecărei strofe din *On the Verge* (pe ţărm).

1) Suflarea ei ca să ne dea viaţă, sinul ei ca să ne legene
sărutările ei ca să ne încinte ca altădată.

From the shore that hath no shore beyond it set
in all the sea! [1])

sau mînia furtunei:

As a breaking battle was the sea.
(Iseult at Tintogel) [2]).

Melancolia malurilor joase ale întinderilor sărate l-a izbit:

Miles, and miles, and miles of desolation
Leagues on leagues, on leagues without a change!
(In the salt marshes) [3]).

Dar descripţia mării în zori îl tentează, ἡ μειδιόωσα, marea surîzătoare. Marea aşteaptă aurora cu o nerăbdare plină de teamă:

And the waves mouths moaning
All night for the dawn,
Are uplift as the hearts and the mouths of the
Singers on seaside and lawn.
(Off shore) [4]).

Şi cînd răsăre înfirşit lumina, e o bucurie nespusă peste valuri, pînă în inima mării:

Light, winged from the boundless
Blue depths full of cheer,
Speaks joy to the heart of the waters, that part
not before him, but hear! [5])

şi iată deasemenea un pasaj care exprimă şi mai grandios această frumoasă idee:

A noise of wakig waters: for till dawn
The sea was silent as a mountain lawn
When the wind speaks not, and the pines are dumb,

1) Dela ţărmul care nu are ţărm dincolo de dînsul
în toată marea!

2) Ca o luptă care isbucneşte era marea

3) Mile, şi mile, şi mile de pustietate
Leghe peste leghe, peste leghe fără vreo schimbare
(In bălţile sărate).

4) Şi gurile valurilor gemînd
Toată noaptea după zori
Le ridică ca inimile şi gurile
Cîntăreţilor de pe ţărm şi de pe cîmpii
(Departe de ţărm).

5) Lumina care şi-a luat sborul din nemărginitele
Adîncimi albastre pline de veselie
Rosteşte bucurie inimii apelor, care nu se despart
în faţa ei, ci ascultă!

And summer takes her fill ere autumn comes
Of life more soft than slumber: but ere day
Rose, and the first beam smote the bounding bay,
Up sprang the strength of the dark last, and took
With its wide wings the waters as they shook,
And hurled them thudding on a heap, and cast
The full sea shoreward with a great glad blast
Blown form the heart of the morning...
(Sea and Sunrise-from Tristrom of Lyonessa) [1])

Swinburne are accente mai măsurate ca să descrie marea spre seară, cînd adoarme și o cuprinde noaptea misterioasă:

The seal of the sea's tide on the mouth of the
mystery of the night... [2])

și:

The sea 's heart, groaning
For glories withdrawn! [3])

*

Este ușor de văzut ce accente noi și adînc personale a știut să găsească Swirburne pentruca să cînte marea. Ni s'a părut îndoit de interesant să publicăm aici această scurtă analiză, fiindcă marea, din nenorocire, a inspirat destul de rar pe poeții romîni, deși frumusețile Mării Negre ar fi meritat și ele să-și aibă poetul lor. Este asemenea de regretat că se cunoaște aici prea puțin un poet mare cum a fost Swinburne, și că publicul literat al Romîniei nu-l poate gusta cel puțin într'o bună traducere. Un gînditor așa de original, o ființă de o senzibilitate așa de gingașă, un pictor așa de puternic, sînt modele cătră care este întotdeauna bine să-ți întorci privirile. Aceștia sînt adevărații inițiatori fecunzi.

Francis Lebrun

---

1) Un sgomot de ape ce se deșteaptă; căci pînă în zori
Marea a fost tăcută ca o pajiște pe înnălțimea munților
Cînd vîntul nu vorbește, și brazii sînt muți,
Și vara se bucură înnainte de a veni toamna
De o viață mai dulce decît somnul: dar înnainte ca ziua
Să răsară și prima rază să atingă golful
În sus s'a ridicat întunecata povară, și a luat
Cu aripele sale largi apele care tremurau
Și le-a asvîrlit urlînd, grămadă, și a aruncat
Întreaga mare cătră țărm cu o mare și veselă suflare
Eșită din inima dimineței...
(Mare și răsărit de soare din Tristan of Lyonessa).

2) Pecetia fluxului mării pe gura
misterului nopții...

3) Inima mărei gemind
Pentru glorii apuse!

Cronica externă

Revoluția în Portugalia.

Revoluția n'a surprins pe nici unul din cei ce cunoșteau situațiunea din Portugalia, dar e interesant să cercetăm cauzele care au determinat acolo căderea monarhiei. Ele sînt cu atît mai demne de luare aminte, cu cît sînt bogate în învățăminte. Să le examinăm deci cu deamănuntul.

Cauza vizibilă a căderii monarhiei a fost imposibilitatea ei de a asigura Portugaliei o viață constituțională normală. Această cauză cere însă și ea explicațiuni. Dece n'a putut monarhia să asigure funcționarea aparatului constituțional în Portugalia? Toți vor răspunde: fiindcă în Portugalia partidele politice nu erau călăuzite de interesele țării, ci de considerațiuni de gașcă și de ambițiuni de persoane. Dar cum se face ca partidele politice să fi fost niște grupări de politicieni, în loc să fie expresiunea curentelor reale ale opiniei publice? Această stare de lucruri se explică în diferite feluri. Unii cred că au rezolvit tot problemul, cînd au spus că Portugalia este o țară latină și că popoarele latine, entuziaste, svăpăiate și gălăgioase, n'au seriozitatea, maturitatea de spirit, ce se observă în conducerea treburilor publice la popoarele de origină germană sau anglo-saxonă. Cei ce raționează astfel uită că Portughejii nu sînt singurul popor latin din Europa că, alături de ei, Francejii, Italienii și alții se desvoltă și înfloresc. Dece ar fi această incapacitate de a se guverna apanagiul numai al neamului portughez? Explicațiunea trebue deci căutată aiurea, și unii cred că au și găsit-o în prea marea influență pe care biserica catolică a exercitat-o în Portugalia. Nu se poate tăgădui că Portugalia e absolut copleșită de clericalism, și este deasemenea netăgăduit că toate țările în care clericalismul a fost atotputernic sînt astăzi într'o stare rea. Lucrul e lesne de înțeles: clericalismul este negațiunea spiritului modern. Un stat nu se poate adapta nevoilor lumii de azi, cînd își are privirile îndreptate în trecut și caută să reînvieze obiceiuri, tradițiuni, forme sociale de mult lipsite de rost și de viață. Dar clericalismul nu e un cuvînt pentruca o societate să

nu se poată guverna; el e cel mult un cuvint pentruca în acea societate să existe o luptă aprigă între clasele sociale, ca unii să aibă un ideal şi alţii un alt ideal, dar nu ca şi unii şi alţii să cadă în aceiaşi lincezeală şi să se cufunde cu toţii în aceiaşi profundă şi incorigibilă incapacitate. De obiceiu ţările robite clericalismului au o viaţă publică frămîntată, şi, cum spiritul modern cucereşte cu voe sau fără voe toate în vremurile noastre, clericalismul tinde să dispară aproape pretutindeni, şi acea societate, dacă o privim în generalitatea ei, ni prezintă spectacolul unui organism care progresează, iar nu a unui corp care moare. Cu totul deosebit e spectacolul pe care ni-l înfăţişa Portugalia înainte de revoluţiune. Partidele se succedau la putere, ministerele cădeau repede, în parlament se iveau citeodată discuţiuni aprinse, dar lupta era circumscrisă într'un cerc restrîns. Crizele politice erau mai mult crize de suprafaţă. Nu se vedeau în Portugalia furtuni sociale de acele adinci, care să sgudue un stat în întregimea lui, care să stirnească controverse de idei, care să inspire mari idealuri sau măcar mari pasiuni.

Prin urmare nici în această direcţie nu putem găsi tălmăcirea care să ne mulţumească. Să privim deci mai de aproape viaţa politică a Portugaliei şi să vedem dacă, analizind mecanismul ei, nu vom da peste cauza incapacităţii monarhiei de a o guverna. Ce caracteriza sistemul politic sub care Portugalia a trăit pe timpul dinastiei Braganza? E politica rotativă. Lumea politică era împărţită în două taberi: în conservatori, care acolo, printr'o ciudată deviaţiune a nomenclaturii politice, purtau numele de regeneratori, şi în liberali, care erau denumiţi progresişti. Aceste două partide se perindau rînd pe rînd la cîrma statului. Tradiţiunea politică voia ca, după plecarea unora, să vie, cu fatalitate, ceilalţi şi că cei ce se retrăgeau acum să ştie că, după plecarea celor ce îi înlocuesc, trebue cu siguranţă să revie tot ei la putere. O asemenea concepţie politică e falşă şi funestă. Intr'adevăr, societatea nu poate într'un moment dat să evolueze în mai multe direcţiuni de-odată. Ea nu poate evolua decît sau într'o direcţie, sau într'alta. Aşa fiind, mersul ei nu se poate înfăţişa decît ca o linie dreaptă, iar nu ca oscilaţiunile unui pendul care se leagănă dela o extremitate la cealaltă. ¿Ori, cînd alternează la guvern un partid liberal şi un partid conservator, nu se poate întîmpla decît un singur lucru: ca unul să desfacă ceia ce cellalt a făcut şi ca societatea, în loc să înainteze, să se învirtească mereu pe loc. Fiindcă viaţa în asemeni condiţiuni este însă imposibilă, nevoia însăşi a existenţii de toate zilele a găsit un mijloc practic pentru a ocoli dificultatea, şi anume ca partidele politice să nu mai vie la guvern pentru a realiza concepţiuni opuse, care se distrug unele pe altele, ci ca partidele să vie la guvern pentru a expedia afacerile curente şi pentru a se folosi pe rînd de binefacerile materiale, care sînt legate de exerciţiul puterii.

Odată pornite pe această cale, partidele politice ajung repede la un fel de tocmeală pentru a se ajuta între ele în dauna ţării şi la fel de fel de tranzacţii pentru a se acoperi unele pe altele, iar viaţa publică se învălue pe nesimţite de un fel de atmosferă de reciprocă îngăduinţă şi de vinovată indulgenţă. Sub vălul acesta, ambiţiunile personale cresc, iau primul loc în preocupările politice, interesele individuale întunecă pe cele obşteşti, adevăratele nevoi sociale sînt lăsate la o parte, intriga hotărăşte şi pasiunile conduc. Corupţia, lipsită de frîul controlului şi de teama desvăluirilor, se întinde mereu; intră în suflete, stinge într'insele flacăra idealului, pătrunde în aşezăminte, le roade şi le compromite, seamănă în toţi cinismul şi nepăsarea. Iar dacă cumva îndrăsnesc să se ridice spirite mai dornice de bine, strigătele lor de alarmă rămîn fără răsunet. In faţa inerţiei, a înverşunării sau a ironiilor cu care sînt întîmpinaţi, cei mai slabi devin desnădăjduiţi, iar cei mai dîrji se asvîrl în nesocotinţile răsvrătirii. Incetul cu încetul, energia naţională se ofileşte, stigmatele decadenţii îşi fac apariţiunea, lumea politică se transformă într'o clientelă care trebue hrănită, budgetul statului devine ţinta tuturor sforţărilor, între masa ocîrmuită şi minoritatea conducătoare se iveşte acea lipsă de legătură sufletească, acel dezechilibru, care este semnul neîndoelnic al decrepitudinii şi preludiul tuturor prăbuşirilor.

Dealtminteri, politica rotativă a dat pretutindeni aceleaşi deplorabile rezultate. In ziua de azi, nu sînt decît două ţări care mai practică acest regim: Spania şi Grecia. E destul să priveşti în ce stare sînt, ca să judeci valoarea sistemului: Spania se svîrcoleşte în mijlocul celor mai mari greutăţi, şi pericolul unei revoluţiuni ameninţă tot mai puternic soarta monarhiei ei; iar Grecia, de mult osîndită anarhiei, după ce a făcut sforţări supraomeneşti ca să rezolve dificultăţile ei interne şi externe prin partidele de guvernămînt, a fost silită acum în urmă să recurgă la serviciile unui om care nici nu este din Elada şi care, venit din Creta ca salvator al neamului, se străduește să întemeeze regenerarea naţională cu sprijinul opiniei publice, în afară şi peste cadrul partidelor istorice. In schimb, toate ţările care au progresat, toate ţările care au sporit patrimoniul civilizaţiunii, toate, fără deosebire, sînt ţări care nu practică regimul rotativ. In Germania, directiva generală este mai mult spre dreapta, dar de 40 de ani, dela înfiinţarea imperiului, această directivă a fost urmată cu o perfectă continuitate. In Franţa, directiva a fost spre stînga, dar, deşi s'au succedat la cîrma republicei nenumărate guverne, unele mai efemere decît altele, acţiunea lor a fost unitară. In Austria, rezultanta a fost reacţionară, dar nici acolo nu s'a sărit dela un pol la altul. Chiar în Italia, de cînd s'a pus capăt politicei rotative, situaţiunea s'a îndreptat şi poporul italian păşeşte în linişte spre o desvoltare din zi în zi crescîndă.

Ştim că ni se va obiecta că am uitat Anglia şi că poporul englez, care în tot răstimpul acesta a deţinut sceptrul mărilor şi a fost de fapt arbitrul diplomaţiei internaţionale, a practicat politica rotativă. Ne aşteptăm chiar să ni se zică ca cea mai bună dovadă că argumentaţiunea

noastră este greşită e că, sub regimul acestei politici de alternanţă, Englejii au întemeeat marele lor imperiu şi dominaţiunea lor universală. Am păstrat însă înadins pilda Angliei pentru sfîrşit, fiindcă ea, departe de a răsturna argumentele noastre, le confirmă şi le lămureşte toate tainele. Da, e adevarat că Anglia a întrebuinţat sistemul rotativ şi ca acest sistem n'a împedecat-o să cucerească lumea. Dar pentruce? Pentru simplul motiv că viaţa publică a Angliei este aşa de descentralizată, încît prin schimbările de guvern nu se schimbă decît vîrful piramidei, bazele ei rămîn neclintite şi neturburate. Şi atunci se poate ca sus să se lupte concepţiunile reacţionare cu cele liberale şi să se meargă, fără pericol, cînd mai înnainte, cînd mai îndărăt. De fapt, marea masă a societăţii engleseşti rămînea străină de toate aceste schimbări de pe culmi, oscilaţiunile pendulului politic nu-şi aveau repercuţiunea asupra adevăratei vieţi sociale. Aşezămîntul comunal, organizarea justiţiei, viaţa provincială n'au fost răsturnate prin schimbările de guvern, ele şi-au trăit existenţa lor proprie şi de sine stătătoare, după normele pe care tradiţiunea şi istoria i le-au desemnat. Aceasta este atît de adevărat, încît mai toate progresele din istoria Angliei de un veac încoace nu s'au putut face decît printr'un fel de înţelegeri, de compromis între partidele de guvernamînt. Să le luăm pe rînd: Faimosul Reform-Bill dela 1832 l-au propus liberalii, dar l-au primit conservatorii din camera lorzilor; liberul-schimb l-au preconizat liberalii, dar l-au votat conservatorii în frunte cu Robert Peel. Reforma electorală dela 1867 au susţinut-o tot liberalii, dar au tradus-o în lege un guvern conservator, condus de Disraeli,—iar acum în urmă conflictul dintre camera comunelor şi camera lorzilor îl rezolvă un comitet mixt, compus din patru liberali şi din patru reprezentanţi ai partidului conservator. Mai mult, cînd partidele istorice n'au putut să cadă de acord asupra vre-unei reforme radicale, ea nu s'a votat. Gladstone a cerut autonomia Irlandei, conservatorii s'au opus cu înverşunare, şi fiindcă opoziţia lor a fost ireductibilă, Home-Rull-ul n'a trecut nici până azi, cu toate că liberalii au fost în mai multe rînduri la putere şi au dispus până şi de cea mai mare majoritate de care un guvern a dispus vreodată în parlamentul britanic.

Conservatorii, sub imboldul lui Joe Chamberlain, cer de aproape zece ani abolirea liberului-schimb şi introducerea protecţionismului, dar, fiindcă liberalii se împotrivesc cu energie, chestiunea a rămas nedeslegată. Problemul învăţămîntului primar, care lasă atît de mult de dorit în Anglia, nu poate primi o soluţiune decizivă, fiindcă nu s'a putut stabili încă o tranzacţiune între tendinţele laice ale liberalilor şi pretenţiile religioase ale conservatorilor.

Greşeala ţărilor continentale care s'au inspirat de constituţia engleză constă în a fi importat politica ei rotativă, fără să fi înţeles că situaţiunea lor nu se asamănă cu situaţiunea din Anglia. Această politică, aplicată într'o societate cu desăvîrşire organizată şi în care de veacuri acţiunea guvernamentală se exercită asupra unui cerc cu totul mărginit şi practicată

chiar acolo cu înţelepciune, cu acel admirabil simţ politic, de care am vorbit mai sus, putea să fie inofensivă. Dar ea trebuia, într'o societate nouă, fără tradiţiuni politice, fără descentralizare, cu o acţiune guvernamentală care se întinde asupra tutulor organelor vieţii sociale, să devie o unealtă de sistematică dezorganizare. Dacă schimbările guvernamentale înseamnă înlocuirea tutulor funcţionarilor, ruperea firului continuităţii în toate operele întreprinse, dacă trecerea dela un regim conservator la unul liberal şi dela unul liberal la unul conservator implică aşezarea întregului stat la fiecare interval de cîţiva ani, pe o altă concepţiune fundamentală, şi dacă mai adăugăm la această lipsă de educaţiune politică pentru a mânui un asemenea sistem înnălţimea de vederi şi prudenţa Englejilor, vă puteţi lesne închipui la ce caricatură odioasă a sistemului englezesc politica rotativă a putut să dea naştere pe continent şi în deosebi într'o ţară ca Portugalia, pentru a exagera toate aceste neajunsuri pe de o parte prin firea impresionabilă a populaţiunei ei latine şi pe de altă parte prin influenţa clericalismului, care o punea din principiu în stare de inferioriate în mijlocul civilizaţiunii moderne. Deşi sistemul rotativ, adică sistemul succesiunii automatice a două şi prin urmare a fortiori a două partide la guvernămîntul unei ţări, nu se poate apăra nici în logică pură, nici în fapt, el e absolut imposibil de conceput într'un stat în formaţiune politică, care se căzneşte abia acum să'şi organizeze viaţa socială şi viaţa economică.

Dacă cineva mai are nevoe să vază până unde au putut sub un astfel de regim să ajungă lucrurile în Portugalia, e destul să cităm următoarele cuvinte dintr'un interview acordat mai zilele trecute de ministrul de finanţe al nouei republici portugheze:

„E greu de închipuit—spune Don Jose de Relvas—până la ce „punct anume viciile vechiului regim ruinaseră administraţiile statului. „Eram obişnuiţi să vedem mai multe posturi importante ocupate de a„celaşi personagiu, care nu se preocupa de nici unul din ele şi îşi măr„ginea activitatea numai în a încăsa salariile respective. Existau dea„semenea o mulţime de sinecure create pentru cajarea vreunui protejat, „deşi ele erau absolut inutile. Posedam o întreagă legiune de „mou„tardiers du pape". Un caz tipic este plasarea pe lîngă toate exploa„tările comerciale, industriale şi financiare a cîte unui comisar al guver„nului pentru supravegherea operaţiunilor. Şi ceiace este mai caraghios „este faptul că aceşti funcţionari nu primeau salariile dela stat, pe care „îl reprezentau, dar dela societăţile ale căror compturi trebuia să le ve„rifice. Ce primă pentru indulgenţă! Cea mai mare parte a acestor „funcţionari, al căror rol trebuia să fie cu totul altul, se ferea de orice „exces de zel. Un exemplu este acela al comisarului pus pe lîngă com„pania trusturilor, care a murit fără să fi scris în viaţa lui un singur „raport, dar nici măcar un singur rînd asupra misiunii ce îi fusese în„credinţată".

Aceste rînduri explică toată revoluţiunea. Dacă poporul portughez

nu ar fi avut ţăria trebuincioasă pentru a eşi, printr'o revoluţie, din nenorocitul făgaş în care se băgase, el ar fi fost un popor perdut. Revoluţia este în genere un mijloc nenorocit, dar sint momente cînd ea devine indispensabilă, şi, aşa precum lucrurile ajunseseră în Portugalia, revoluţiunea era singura scăpare.

De îndată ce, pentru noi, cauzele răsturnării monarhiei stau în situaţia mai sus descrisă, este evident că nu putem arunca răspunderea revoluţiei asupra regelui Manoel. A se vorbi de greşelile, de viaţa lui de plăceri, a cita chiar nume de femei şi a stabili o corelaţiune între asemenea incidente şi evenimentele din Lisabona, e a nu înţelege semnificaţiunea proclamării republicei. Manoel al II-lea a fost pur şi simplu un tînăr, care s'a urcat pe tron după un atentat înspăimîntător şi care a domnit rău înconjurat şi rău sfătuit. Ca să dărîme el, cu propriile lui mîini, sistemul politic pe care l-a moştenit, ar fi trebuit să fie un adevărat geniu, şi geniile de acest fel nu se nasc în fiece zi. E destul că Manoel al II-lea a putut să fie un om bine intenţionat. Mai mult nu i se putea pretinde. La dreptul vorbind, el este cea dintăi şi poate cea mai nevinovată victimă a politicei rotative, pe care alţii au introdus-o şi alţii au practicat-o. Dacă cineva are însă o mare răspundere e părintele lui, Don Carlos. El şi-a plătit cu viaţa greşelele, aşa că pare un fel de rafinare de cruzime să i le mai răscoleşti. Dar sînt cumplite, şi istoria nu-l va putea cruţa. In această ţară de nepăsare, el a fost cel mai nepăsător; în ceata aceia de politiciani fără ideal, el a fost cel mai sceptic şi cel mai cinic. Din toată gloata de exploatatori de budgete şi de vînători de sinecure, el a fost cel mai îndrăzneţ şi cel mai nesăţios. Scoborînd coroana la nivelul partidelor politice, a tîrît-o în noroi şi i-a răpit ultima şi singura raţiune de a fi: care era de a pluti nepărtinitoare şi curată deasupra tuturor micimilor şi tuturor mizeriilor.

Şi acum, cînd Don Carlos, ciuruit de gloanţe, îşi ispăşeşte într'un prematur somn de veci păcatele de rege şi de om în mausoleul catedralei din Lisabona, iar fiul său gustă, alături de un alt principe deposedat de corona lui, amărăciunile detronării şi ale exilului, şi cînd toată pleava de politiciani ticăloşi, corupţi, indolenţi şi nefaşti, care au guvernat Portugalia fără folos pentru dînsa şi fără cinste pentru ei, a fost măturată de vîntul revoluţiunii,—naşte întrebarea: va putea oare Portugalia să găsească în regimul republican regenerarea la care aspiră?

Noi credem că da. Faptul numai că s'a găsit în această societate, care părea perdută, destulă forţă vitală pentru a curma răul, este dovada că din acest popor se poate încă face ceva. Nu el era în descompunere, putredă era numai clasa conducătoare. Opera va fi grea, toate operele de regenerare sînt anevoiase, fiindcă ele cer nu numai prefacerea formelor exterioare ale lucrurilor, dar şi transformarea mentalităţii şi a plămădirii sufleteşti a unui popor. Pe de altă parte, revoluţiunile lasă urme care nu se pot şterge dintr'odată. Mijloacele violente pricinuesc întotdeauna răni care trebuesc tămăduite, uri care trebuesc stinse

Să nădăjduim, pentru binele Portugaliei, că republicanii vor reuşi în greaua lor misiune. Judecînd după cele ce a putut face pînă acum, regimul republican se arată sub nişte fericite auspicii. Aşa, de pildă, partidul republican a făcut o revoluţie, grea din cauza rezistentelor ce s'au ivit, fără brutalităţi inutile. Cu familia regală noii guvernanţi s'au purtat ca oameni civilizaţi. In chestiunea religioasă au avut aparenţele împotriva lor, dar în fond, fără mult sgomot şi fără mari turburări, au rezolvat în cîteva zile una din cele mai grave şi mai delicate probleme din cîte agitau Portugalia: chestiunea congregaţiunilor şi a jezuiţilor. Faţă de clerul secular ei s'au arătat plini de moderaţiune. Bine înţeles, vor face separaţiunea bisericii de stat, dar vor proceda treptat la desfiinţarea budgetelor cultelor, aşa încît preoţii de mir să nu se pomenească dintr'o zi într'alta pe drumuri şi fără mijloace de existenţă. Pe urmă republicanii au procedat la curăţirea grajdurilor lui Augias cu energia cuvenită, dar cu tact,—iar în ce priveşte reorganizarea finantelor, sarcina lor va fi înlesnită prin desfiinţarea numeroaselor sinecure, prin suprimarea budgetului cultelor şi prin secularizarea averilor mănăstireşti. Un singur punct negru întunecă acest tablou asigurător: E arestarea fostului dictator Joao Franco şi a altor personalităţi politice care au jucat un rol precumpănitor pe timpul monarhiei. Oricît de întemeiate ar fi învinuirile, oricît de zdrobitoare ar fi dovezile împotriva lor, republicanii fac o greşală cînd intră pe această cale, deoarece deschid poarta răsbunărilor, şi nu se poate întreprinde, într'o atmosferă de pasiuni exasperate, opera de reclădire naţională pe care ei o urmăresc. S'a vorbit la un moment dat de intervenţii străine şi s'a susţinut pe urmă că puterile nu vor recunoaşte noua republică. Ultimele evenimente dovedesc că toate aceste svonuri erau neîntemeiate. Chiar Anglia, care are interese mai însemnate decît orice alt stat în Portugalia şi care apărea ca susţinătoarea dinastiei de Coburg-Braganza, chiar ea s'a grăbit să dea republicei adeziunea ei. Dealtminteri, puterile n'au nici un interes ca anarhia să domnească în Portugalia, fiindcă din două lucruri una: sau această anarhie va constitui un pericol pentru interesele economice pe care le au acolo, şi aceasta nu le poate conveni; sau această anarhie va obliga Europa să intervie într'o bună zi în afacerile portugheze, şi nici aceasta nu le convine puterilor, fiindcă toate se tem de competiţiunile şi de conflictele la care ar da loc o asemenea intervenţie. În sfîrşit, nu trebue să nesocotim că situaţiunea este aşa de turbure pretutindeni şi că marele puteri sînt aşa de îngrijite de proporţiile pe care o ia chestiunea socială, încît n'au nici o dorinţă ca să mai vadă aprinzîndu-se în mijlocul Europei un focar de permanenţe agitaţiuni şi de anarhie endemică.

Asiguraţi de liniştea din afară şi călăuziţi de idealurile lor, nu rămîne republicanilor decît să se arăte la înnălţimea aşteptărilor şi a nevoei poporului portughez, iar tuturor acelor care au urmărit deaproape revoluţia din Lisabona şi au căutat să-i desprindă causele nu le rămîne decît să cugete asupra lor şi să tragă toate învăţămintele pe care ele ni le suggerează.

I. G. Duca

Cronica teatrală

— Bucureşti —

Henry Bataille; Ingerul de pază; Judecătorul din Zalamea; Femeile ciudate; Nevasta lui Cerceluş.

Nestatornicia lucrurilor omeneşti!

Citeodată aşteptăm luni întregi pînă să dăm peste o piesă bunişoară sau acceptabilă, alteori luni dearîndul, într'o lăudabilă resemnare, pentru care vom fi răsplătiţi desigur în lumea cealaltă, asistăm la spectacolele D-lui Delavrancea, şi acum, în mai puţin de o lună de zile două drame de Henry Bataille.

Henry Bataille! Scriu cu o emoţiune dulce şi plină de gratitudine numele dramaturgului francez. Il scriu în acelaş timp cu timiditate. Parcă mi-e teamă că nu voi putea spune tot ce cred, tot ce simt şi tot ce-aş vrea să împărtăşesc cititorilor mei din opera mare, profundă şi omenească a celui mai sincer şi mai cald dintre scriitorii moderni.

Numele lui Bataille era, pînă mai dăunăzi, aproape necunoscut marelui nostru public. Aşa de necunoscut, încît un profesor de liceu, onorabilul domn Bogdan Duică, a îndrăznit să scrie, şi o revistă serioasă ca „Luceafărul" a îndrăznit să publice, că Bataille ar fi: „o mică secătură". Dacă relevez aprecierile onorabilului profesor, nu e ca să'l expun ironiilor posterităţei în faţa căreia numele d-sale nu va ajunge niciodată, dar ca să arăt pînă unde poate merge seninătatea de conştiinţă a unui critic romîn în faţa unui autor, de care n'a auzit, şi în faţa unei opere pe care n'o cunoaşte şi n'o înţelege. Căci Bataille, deşi tînăr încă (e născut la 1872) are îndărătul lui o operă teatrală bogată şi complexă. In afară de cele două drame jucate pînă acum la teatrele din Bucureşti, *Modelul* (La femme nue) şi *Fecioara rătăcită* (La vierge folle), teatrele din Paris şi din marele centre ale apusului au jucat *La lépreuse* în 1896, *Ton sang*, în 1898, *L'Enchantement, Maman Colibri, La marche nuptiale, Poliche, Le scandale*, în anii următori, ca să nu vorbim decît de piesele care au avut mai mare răsunet şi care au dat loc la mai multe discuţii în jurul lor. Aceasta e adevărat! Fără să se

găsească un singur critic care să se coboare pînă la judecata d-lui Duică, toate piesele lui Bataille au fost discutate cu aprindere, combătute de unii, susţinute de alţii, rînd pe rînd sau'n acelaş timp, desconsiderate şi ridicate în înaltul cerului. Să nu ne mirăm şi mai ales să nu ne întristăm. A fost totdeauna soarta operelor mari, ale acelora care aduceau ceva nou, simţiri neobişnuite şi idei îndrăzneţe, un freamăt necunoscut de artă şi de viaţă, ca să fie primite cu neîncredere şi cu duşmănie de contemporani. V'aduceţi aminte de astrologul lui Baltazar, din nuvela lui Anatole France, care fiind bătrîn şi savant nu vroia şi nu putea să vadă steaua magilor! Omenirea va avea veşnic ceva într'însa din sufletul bătrînului astrolog. Ura împotriva noutăţii nu e o vorbă deşartă. Şi marele păcat al lui Bataille e că aduce în opera lui ceva nou, ceva neobişnuit. Intr'o vreme de convenţionalism teatral şi artistic, cînd piesele eşite din atelierele fabricanţilor de drame şi de comedii, au toate perfecţiunea impecabilă a meşteşugului şi toate lipsurile operelor turnate pe calapodul aceloraşi formule, Henry Bataille, ca şi Ibsen, dar fără ideile acestuia, a rupt cu rutina trecutului şi s'a întors la marele şi singurul izvor de inspiraţie al artei, la natură şi la viaţă. In prefaţa piesei *Ton Sang* a afirmat astfel idealul lui artistic: „Datoria artistului e să redea vieţii toată realitatea ei, să izgonească falşul, facticele, convenţiunile şi prejudecăţile, ca să nu urmărească decît adevărul, căci el singur este singura bază şi singurul izvor al inspiraţiei ca şi al iubirei noastre". Şi Bataille s'a ţinut de cuvînt. Din teatrul lui e alungat fără cruţare tot ce putea să'i dea o aparenţă de factice şi de convenţionalism. A înlăturat tradiţionalele lovituri de teatru, a dat la o parte acţiunile complicate şi savante, a dezarticulat manechinurile fără simţire şi fără suflet, a trecut peste subiectele mari şi peste tezele preconcepute şi n'a recurs măcar la trucul clasic al desnodămîntului, care e menit să îngrozească, să inveselească sau să împace sufletul spectatorului. Eroii lui nu sînt eroi extraordinari, aleşi din flora rară a sufletelor de elită şi a intelectualităţii rafinate. Bieţi oameni ca şi noi, făcuţi din carne şi din sînge, din bucurii şi din suferinţi, din mult noroi şi din puţin idealism. Bataille îi ia din saloane sau din biblioteci, din alcovuri sau de pe stradă, îi pune faţă'n faţă, îi lasă să se vadă, să se cunoască, să se iubească şi să se zbată în conflictul pasiunilor şi se mărgineşte să noteze scenă cu scenă şi act cu act intensitatea patimelor deslănţuite. El nu intervine niciodată. Nu îndrumează, nu dă soluţii—şi asemenea vieţii, care apropie, desparte, sfarmă inimele oamenilor, fără motiv şi fără ţel, dramele lui Bataille nu sînt înalte lecţii de morală şi nu închid în ele nici logică, nici învăţăminte. Cel mult, dacă se simte ici şi colo, o simpatie tainică, o milă discretă, pentru sărmanele frămîntări şi dureri omeneşti.

Lipsite de eroi extraordinari, piesele lui Bataille n'au nici subiecte căutate şi rare. De cele mai multeori, şi în piesele cele mai reuşite, subiectul e un fapt divers, oarecare. *Maman Colibri*, e povestea unei biete femei, aproape bătrînă, care se agaţă cu desnădejde de o ultimă şi

întîrziată iubire pentru un copil, un prieten al fiului ei. Şi povestea aceasta de iubire se va sfîrşi într'o părăsire lamentabilă şi ruşinoasă. In *La marche nuptiale* e aventura unei tinere fete din provincie, care se îndrăgosteşte de profesorul ei de piano, fuge cu el la Paris unde, dezamăgită şi deziluzionată, se sinucide. Atît.—Dar *Poliche!* Fiinţa aceia absurdă şi adevărată, stropşită şi dureroasă, care iubeşte în tăcere şi face, îşi dă seama că nu e tolerată lîngă femeia iubită, decît pentrucă o face să petreacă şi să rîdă. Niciodată Poliche nu va mărturisi dragostea şi suferinţa lui. In ceasul suprem, cînd sufletul lui, sub raza iubirii, s-ar deschide ca o floare, ea îl priveşte şi Poliche îşi întinde gura pînă la urechi, într-un rîs jalnic de farsă şi de desnădejde. Cortina se lasă pe ultimul act, fără să ştim vreodată ce-o să se mai întîmple, cînd trenul se pune în mişcare, lăsînd pe peronul gărei nasul de clovn al lui Poliche, pe care se prelinge încet-încet o lacrimă ridicolă. Iată subiectele lui Bataille. Mărturisiţi că un act al d-lui Delavrancea are mai multe uneltiri, intrigi, curse, sbuciumări, omoruri, sinucideri etc. etc., decît toate piesele lui Bataille la un loc.

Şi cu toate acestea, cu toată mediocritatea eroilor şi cu toată sărăcia subiectului, nu cunosc în tot repertoriul modern drame mai zguduitoare şi mai omeneşti ca piesele lui Bataille. Intr-însele nu mai e teatru, nu mai e meşteşugul şi tehnica artei, ci viaţa adevărată, viaţa plină, viaţa intensă, care ne tîrăşte spre bucurii, dureri, şi scopuri necinstite, care ne poartă pe valurile furioase ale pasiunelor, ne rupe nervii, ne omoară carnea şi totuşi ne înnalţă sufletul spre imnul etern al iubirii şi al vieţei. In fiecare din piesele lui Bataille e ceva din destinul omului şi din misterul naturei. In *Maman Colibri* nu e o singură femee bătrînă, care-şi pune ultima ei speranţă în suprema îmbrăţişare a tinereţei, ci sînt toate femeile, toţi bărbaţii, o întreagă omenire plecată spre declin şi care nu vrea, care nu se îndură să moară fără să guste o ultimă dată din paharul iubirei. In *La marche nuptiale* e veşnica poemă a iluziilor omeneşti, zdrobite de realitatea vieţei. N'a fost poet, n'a fost desigur om, care să nu fi pipăit macar odată în sufletul lui ruinele iluziilor. Ibsen a atins şi el problema asta. V-aduceţi aminte cînd Peer Gynt pleacă spre ideal, se avîntă să cucerească lumea şi se izbeşte cu fruntea de grinda bagdadiei. Care din noi nu s-a izbit cu fruntea de grinda realităţei! Cine nu şi-a lasat visurile adolescenţei în amărăciunea întîiului marş nupţial! Şi cine n'a simţit pe buzele lui, în ceasurile cînd întindem zadarnic braţele după himera fericirei, rîsul lui Poliche şi farsa vieţii. Mi-e drag Poliche, eroul acesta umil, caraghios, ridicol şi lamentabil, pentrucă iubeşte şi pentrucă e rupt din sufletul şi inima noastră. Il înţeleg, pentrucă fiecare dintre noi ne-am ascuns odată, sub o strîmbătură de rîs şi de veselie, o durere care plîngea şi o lacrimă care se încăpăţîna să se prelingă deasupra nasului. Bataille a pus într-însul toate visurile şi toate desamăgirile prea mari pentru sufletul omenesc, tot aşa cum le-a pus de altfel mai în toate personagiile dramelor lui. In *La femme nue* e aventura banală a unei femei, care, după ce a împărtăşit în anii grei ai începutului dragostei, mizeria şi foamea cu bărbatul ei, cînd acesta ajunge pictor celebru, e părăsită pentru o rivală mai elegantă şi mai frumoasă. Biata Loletta plînge, încearcă să lupte, ameninţă, se tîrăşte în genunchi, cerşeşte dragostea lui şi mila rivalei şi cînd îşi dă seama că totul e în zadar, că pasiunea celor doi amanţi trece peste sărmana ei viaţă ca un uragan pustietor, se înclină în faţa fatalităţei şi încearcă să se sinucidă. Nu izbuteşte. Şi după scenele splendide din primele trei acte, după ce Bataille răscoleşte carnea biciuită de dragoste a femeei părăsite şi a amanţilor victorioşi, dupăce trei acte în şir desface ca într-o sală de autopsie inimele roase de gelozie, de iubire şi de ură, aruncă întîia rază de primăvară abia în ultimul act şi peste cearşaful alb al unui pat de spital şi vindecă inima rănită a Lolettei ca s-o arunce în drumul altei iubiri, al eternei iubiri, care pare că este rostul, explicaţia şi scopul vieţii. Nu-mi amintesc de un desnodămînt de dramă mai frumos şi adevărat. Nu cunosc nimic mai omenesc ca strigătul acela al Lolettei, care nu vrea să moară, care vede primavara în jurul ei şi se simte în stare să iubească, nu cunosc ceva mai simplu şi mai tragic ca acest sfîrşit de act, care nu sfîrşeşte drama şi care aruncă peste agonia unei iubiri imense pîlpîirea de lumină a unei noi iubiri, a iubirei cu orice preţ. Şi ce păcat că o asemenea piesă a avut nenorocul unui traduceri imposibile şi a unei interpretări deplorabile. D. Ranetti a coborît stilul traducerei d-sale mai jos chiar decît stilul *Furnicei*. D-sa s'a justificat argumentînd că în lucrarea lui Bataille sînt termeni aşa de speciali şi adeseori aşa de triviali, încît sunt intraductibili. Argumentarea d-lui Ranetti e tot aşa de slabă ca şi traducerea d-sale. Directorul *Furnicei* trebue să ştie că o traducere literară nu e un exerciţiu de şcoală. La liceu să cere să traduci exact, în literatură se cere să adaptezi forma originală, geniului limbei în care traduci. In limba romînească un *dulău* poate foarte bine să fie *suspect*, dar nici o femee, chiar din acelea care savurează calambururile d-lui Ranetti, nu va spune amantului ei: „dulău suspect". Acelaş lucru se poate spune despre cuvintul „rahat", aşa de apreciat de dl. Ranetti. Şi acelaş lucru se poate spune de toată traducerea făcută cam în genul în care d. Ranetti traducea odinioară unele fraze şi versuri romîneşti în franţuzeasca lui „Don Paladu". Să nu ne mirăm deci dacă părţile cele mai tragice şi mai pasionate din drama lui Bataille au avut un efect comic irezistibil. Galeria, în eterna ei candoare, a crezut că e vorba de o comedie, şi a rîs cu poftă. E drept că toată răspunderea nu cade numai asupra d-lui Ranetti. Interpretarea a avut şi ea partea ei. Nu vorbim de actori, individual. D-ra Filoti, a fost bine, aşi putea complecta, surprinzător de bine. D. Livescu a creat un rol dintr'o bucată. D-ra Tina Barbu a cheltuit cu dărnicie din bogatul d-sale temperament, dar cu atîta dărnicie încît ori depăşea măsura, ori rămînea cu forţele sleite, tocmai cînd avea mai multă nevoe

de ele. Cazul d-rei Barbu e tipic. Iată o artistă care fără îndoială are temperament, care ar putea să fie ceva, şi care de trei stagiuni nu izbuteşte să susţie un rol până la capăt. De ce? Vai, să nu mă întrebaţi. Cînd într'o orchestră lipseste capelmaistrul, executanţii bat cîmpii şi ansamblul e o cacofonie.

Dar mai bine să nu vorbim de lucruri care pot aţiţa susceptibilitatea d-lui Eliad, şi să trecem mai bine la teatrul Davila. Aci putem răsufla în libertate şi putem respira într'o atmosferă artistică. Ultima dramă a lui Bataille, *Fecioara rătăcită*, ne-a arătat ce înseamnă interpretarea omenească a unei piese omeneşti. Subiectul, ca în toate piesele lui Bataille, e un fapt divers. Un avocat celebru şi de-o anumită vîrstă se îndrăgosteşte şi seduce o copilă de optsprezece ani. Părinţii fetei află nenorocirea, încunoştiinţează pe soţia seducătorului şi hotărăsc închiderea fecioarei rătăcite într'o mînăstire. Dar fata scapă de sub supravegherea părinţilor, aleargă la amantul ei şi, pe cînd soţia înşelată aşteaptă cu moartea în suflet hotărîrea lui, el pleacă cu dînsa. Urmăriţi, rugaţi, ameninţaţi, ei opun iubirea lor superbă şi adevărată tuturor rugăminţilor şi tuturor ameninţărilor. Zădarnic femeia părăsită îi aminteşte trecutul, îi strigă nebunia unei pasiuni oarbe şi absurde. El şi-a făcut toate raţionamentele şi toate raţionamentele nu înseamnă nimic în faţa iubirii. Zădarnic fratele fecioarei rătăcite îndreaptă revolverul asupra lui, amîndouă femeile, femeia părăsită şi fecioara rătăcită îi fac scut cu corpul lor. Sub gura revolverului, sub privirea sfîrşită a celei dintăi, sub ochii măriţi de speranţă şi de fericire a celei din urmă, el mărturiseşte, afirmă, proclamă, o iubire mai puternică decît remuşcarea şi decît moartea. Fecioara rătăcită a auzit tot ce vroia s'audă. Profitînd de un moment de spaimă, se repede la arma uitată pe masă şi se sinucide.

Iată o biată poveste de dragoste şi de sinucidere. Cîţi n'au spus-o, cîţi n'au jucat'o, cîţi n'au trăit-o.

Am rezumat-o şi eu cum am văzut-o. Dar ceia ce n'am putut rezuma, ceea ce nu se poate rezuma, e opera de artă, de simţire, de ură, de milă şi de viaţă, pe care a creat-o Bataille dintr'un subiect banal şi vechi ca lumea. Ce-aşi putea spune mai mult! Ghemuiţi în staluri, oprindu-ne răsuflarea, parcă am simţit trecînd de-asupra noastră, ca altădată fatalitatea tragediilor antice, iubirea care nu iartă, iubirea care samănă ruine şi cadavre în drumul ei. Pentrucă un moment am putut să ne plecăm frunţile în faţa unuia din aspectele eternităţei, să fim recunoscători lui Bataille. Şi să fim recunoscători D-nei Volculescu-Quintus, care a înţeles opera poetului francez şi care n'a mai interpretat de data aceasta un rol, ci a întrupat pasiunea, suferinţa şi imensa resemnare omenească. Pentru întâia oară la teatrul Davila artiştii ceilalţi, ansamblul trupei, au dispărut în faţa jocului unei artiste. D-na Volculescu s'a relevat, nu numai ca o mare artistă romînă, dar ca o mare artistă în toată puterea cuvîntului. In *Fecioara rătăcită* d-sa a fost ceia ce-a fost cu o săptămînă înainte d-na Lucia Sturza în *Ingerul de pază*. Să povestesc cu de-amănuntul subiectul acestei piese? E inutil. In două cuvinte, „Ingerul de pază" e femeia care, temîndu-se şi renunţînd la iubire, păzeşte fericirea casnică a altora, până ce cade ea însăşi în lanţurile iubirii. Din rolul acesta ingrat, care putea lesne să devie plicticos şi antipatic, d-na Sturza a făcut o creaţie. Cetitorii mei îşi amintesc poate că la începutul stagiunii trecute am privit cu neîncredere jocul d-nei Sturza şi că am recunoscut marile d-sale calităţi scenice numai după reprezentarea *Refugiului*. Astăzi complectez ce-am spus atunci. Cum alţi artişti nu realizează niciodată făgăduelile debutului, d-na Sturza realizează tocmai ce nu părea că făgădueşte la început. D-sa e în plin şi continuu progres. Mai mult, e desigur singura noastră artistă care creiază un rol întreg, complect, dela cele mai mici nuanţe şi pînă la momentele culminante, fără şovăiri şi fără scăderi. In vorba, în atitudinea, în gesturile d-sale, nimic nu scapă controlului inteligenţii. Totul e calculat şi judecat. Totul urmăreşte nu interpretarea unui rol, ci crearea unui rol. E adevărat însă că în piesa aceasta a fost minunat secondată de d. Bulandra, pentru care nu pot avea totdeauna motive de admiraţie, dar căruia trebue să-i recunosc de data aceasta un succes real şi îndreptăţit. I-o spun cu toată sinceritatea, cu aceiaşi sinceritate cu care voi constata fericita idee a d-lui Eliad, atunci cînd s'a gîndit să monteze la teatrul naţional piesa lui Calderon dela Barca, *Judecătorul din Zalamea*. O piesă veche de sute de ani, dar de un realism sănătos, de-o mare înnălţime de cugetare şi cu un subiect aproape modern. Scena se petrece într'un sat din Portugalia. O parte din armata regelui e găzduită de sătenii mai nevoiaşi, pecînd comandantul trupei—un nobil căpitan, mîndru, frumos şi îmbrăcat numai în mătăsuri şi fireturi—e primit în gazdă de fruntaşul satului. Acesta, în afară de cinstea lui ţărănească, se întîmplă să mai aibă şi o fată frumoasă ca în poveşti. Nobilul căpitan, ca orice nobil şi ca orice militar care se respectă, se îndrăgosteşte de fată, o răpeşte cu ajutorul soldaţilor, o duce în pădurea cea mai apropiată şi pe iarba prielnică a pămîntului, sub privirea impasibilă a stelelor, face dovada cavalerismului ostăşesc. Pe urmele fetei siluite aleargă bătrînul ei tată. Ţăranul îndrăzneşte să se tîrască în genunchi la picioarele seducătorului, îi oferă viaţa lui, banii lui, tot ce are şi ce poate avea un plebeian după un veac de trudă şi de alergătură, numai să nu'i lese fata necinstită şi bătrîneţele în ruşine. Nobilul militar, fireşte, îl priveşte de sus şi respinge cu indignare propunerea năstruşnică şi rugăminţile mojicului. Ce vă spuneam eu? Un subiect modern, parcă ar fi scris în vremurile noastre. Din nenorocire, Calderon nu s'a oprit la timp. In ultimul act, el face pe bătrînul ţăran judecător în satul lui, şi, în această nouă calitate, părintele ultragiat pune mîna pe seducător, îl închide, îl judecă, îl osîndeşte şi îl omoară. Ba mai mult: însuşi regele descinde în sat, află de cele petrecute şi hotărăşte că osînda, dacă n'a fost dată după toate formele legale, a fost dreaptă şi meritată.

Din fericire, Calderon scria dramele lui în vremurile barbare de acum cîteva sute de ani. In epoca noastră de civilizaţie, nici un democrat, dar mi-te regii, n'ar osîndi un militar pentrucă a şifonat o leacă fusta

unei fete mari. Patria înainte de toate. Dacă cinstea fecioarelor s'ar plăti cu viața ostașilor, în cîțiva ani de zile am rămînea fără ofițeri.

In rolul fetei siluite, d-na Birsan a pus accente calde de durere și de revoltă. Intr'un rol episodic, d. Belcot a dat un tip delicios de hidalgo donchișotesc. In rolul bătrînului țăran, d. Nottara, cu toate calitățile și—vai!—cu eternele d-sale bibiluri, gemete cumplite, mugete, oțărîri și cu aceleași degete resfirate, care parcă ating coardele unei lire nevăzute. Ansamblul și montarea—mulțumitoare, instructive, interesante, deși publicul nostru n'a prea părut că gustă o operă prea clasică și prea înnaltă pentru lenea lui orientală. Ah, publicul nostru! Aceiași oameni care se foiau în staluri, plictisiți și enervați în timpul *Judecătorului din Zalamea*, rîdeau cu hohote și aplaudau frenetic farsa grotească și de prost gust a d-lui Locusteanu: *Nevasta lui Cerceluș*. O farsă? Nu. Căci farsa presupune cuvinte de duh și o aparență de logică în înlănțuirea întîmplărilor. Actul d-lui Locusteanu e cu desăvîrșire lipsit de spirit, sau are o sumedenie de spirite de o calitate inferioară și grosolană. Iar acțiunea! Să v'o povestesc, ca să vă întrebați împreună cu mine ce trebue să admirăm mai mult: prostia omenească așa de lesne de amăgit, ori inteligența d-lui Locusteanu care a știut cu ce fel de public are a face și i-a dat, i-a turnat, l-a săturat, cu toate calambururile răsuflate din spiritul mahalalelor.

Un slujbaș cam chefuitor lipsește cît se poate mai des dela birou. Ca să justifice absențele, inventează ba că nevasta și-a rupt o mînă, ba că și-a rupt un picior, ba că și-a scos un ochiu, ba că a căzut în pivniță sau de pe casă. Intr'o dimineață, cînd lipsea dela slujbă pentrucă nevasta își rupsese și mînele și picioarele, o doamnă nostimă și drăguță îl caută la birou. Din vorbă în vorbă, din una în alta, șeful și colegii află că doamna, sănătoasă tun, e însăși nevasta lui Cerceluș. Ca să se răzbune și să pedepsească pe mincinos, cu toții pun la cale o farsă. Doamna e ascunsă într'o odae de alături, și, cînd Cerceluș intră prăpădit de oboseală și cu ochii în lacrămi de-atîtea nenorociri, colegii și șeful îi string mînele, îl consolează, îl fac să descrie cu de-amănuntul nenorocirea întîmplată. In momentul acela intră doamna. Tablou. După o scenă penibilă de mistificări, de încurcături cusute cu ață albă, de lovituri cusute cu odgonul, Cerceluș înghite o capsulă, se vaetă că s'a otrăvit, obține ertarea tuturora și sare de pe scaun vesel că le-a jucat festa. In afară de sărăcia acțiunii și de insistența cu care se bate apa în piuă trei sferturi de ceas, să mai adăogăm că desnodămîntul e luat deadreptul din comedia lui Molière, *Les fourberies de Scapin*. Cași Cerceluș, Scapin se preface că i-a spart capul ciocanul unui pietrar, intră pe scenă cu fruntea bandajată, se vaetă și, numai dupăce obține ertarea lui Geronte, se așează la ospăț. Numai că Scapin a inventat farsa lui în anul 1671, cu vre-o două sute și ceva de ani înainte de nașterea d-lui Locusteanu.

Dar d. Locusteanu nu se uită, nu trebue să se uite la asemenea

neînsemnate coincidențe. Cînd ai a face cu un public care înghite fără să clipească din ochi ciocanul lui Scapin sub forma capsulei lui Cerceluș, dovada e făcută că un asemenea public nu merită mai mult și că autorul care-l tratează cum merită e un om de-o inteligență remarcabilă. Ne place să ne arătăm fără rezerve marea noastră admirație pentru inteligența d-lui Locusteanu, mai ales că nu vom putea spune același lucru de comedioara modernă într'un act, jucată la teatrul Davila, *Femeile ciudate*. Autorii acestui act liliputian, d-nii A. Stamatiad și Const. Riuleț, au iscălit o telegramă care nu se adresează nici publicului celui mare, nici publicului cunoscătorilor, nici nimănui. Cel mult, e o telegramă care anunță oarecare talent și succese mai solide pentru viitor. Cuprinsul telegramei e cam acesta: In odaia unui literat cunoscut intră o femee în costum sumar. Femeia pleacă și intră amantul. Literatul îi ține un curs de morală și cu revolverul în mînă îl silește să nu părăsească odaia. Atunci bate la ușă femeia care reintră să'și reia amantul. Amîndoi pleacă sub privirile uluite ale literatului. De-afară, din coridor, s'aud țipetele—de durere sau de plăcere—ale femeii bătute.

Actul acesta are o mare calitate. E bine închegat și scris într'o formă literară. Acțiunea crește în intensitate. Dialogul e susținut. Are însă și un mare cusur. Pînă la scena finală, cînd s'aud țipetele femeii, nu știm precis și lămurit dacă femeia e victima unui satir brutal sau dacă, dintr'o pornire vițioasă, ea însăși umblă după bătae cu luminarea. Pervertire a simțurilor? Aberație sexuală? Nu știm nimic. Autorii ori n'au vrut să ne dezvăluiască misterul, ori sînt foarte slabi în psihologie. Oricare ar fi adevărul, din cauza acestor obscurități caracterele par neverosimile și acțiunea inexplicabilă. Aș fi rămas ca atîția alții, fără să desleg șarada, dacă n'ași fi avut norocul să întîlnesc într'o după-amiază, la cafenea, pe unul din autorii piesei, pe amicul Stamatiad. Arătîndu-i nedumeririle mele, dînsul a binevoit să'mi explice că în intenția d-lor a fost să arăte că în sufletul tuturor femeilor e ceva din dragostea de bătae a femeilor ciudate. Cu alte cuvinte, femeii îi place să fie bătută. Fără această premisă piesa nu se poate explica.

Mulțumind prietenului meu pentru lămuririle date, am plecat deconcertat, întrebîndu-mă dacă opiniile și teoriile mai au vre-o temeinicie, dîndu-mi seama că lumea e mai stranie și femeile mai ciudate decît mi le închipuiam, și hotărît să repar eroarea făcută cu cîteva rînduri mai sus.

Nu, comedioara aceasta nu-i o simplă telegramă. Actul d-lor Stamatiad și Riuleț e o telegramă cifrată. Cheia se găsește în depozit la autori.

N. D. Cocea

Cronica veselă

Bustului meu.

Tu, „cap-de-studiu", mobilă intactă,
Discret tovarăş de proecte mari,
Tu reprezinţi persoana mea abstractă,
Un alter-ego, fără ochelari...

Şi laolaltă noi trăim ca fraţii,
Dar totuşi cît de nebulos apare
Destinul tău,—prea grabnică 'ntrupare
A „tinerelor mele aspiraţii" !

Cînd mă cuprind presentimente rele,
Mă uit la tine, musafir posac,—
Şi nu ştiu dacă voi putea să'ţi fac
Un piedestal din visurile mele...

Ori mă voi stinge, ca un foc de pae,
Şi voi pieri cum piere'n lume totul,—
Ori te răstoarnă doamna Schwartz cu cotul
Cînd va veni să mâture'n odae...

*

Dar dacă scapi de-o moarte-aşa brutală,
Şi dacă eu mi-oi face datoria,—
Atunci e obligată Primăria
Să'ţi dea şi ţie-un loc în Capitală :

„Nemuritor şi rece" ca metalul,
(Deşi nu eşti decît un „plagiat")
Vei fi mai mîndru, mai apreciat
Şi mai iubit decît originalul.

Măreţ vei sta, pe negru piedestal
Împodobit cu litere de aur,
Şi trei ţărănci enorme, de metal,
Îţi vor întinde trei cununi de laur...

*

Iar eu, obscurul, eu acesta, care
De două ceasuri stau în faţa ta
Cu mînile vîrîte 'n buzunare,—
Eu voi muri şi toţi mă vor uita!

Căci omul are partea cea nedreaptă :
El cîntă, rîde, sufere, iubeşte,—
Adoarme-apoi şi nu se mai deşteaptă...

Pe cînd poetul supravieţueşte.

*

...Şi totuşi, cine poate să m'acuze
Că vreau să'mi las suplinitor în lume,
Moştenitor de laude postume,—

Un eu fudul, cu zîmbetul pe buze!

G. Topîrceanu.

Carnetului meu

Eşti un carnet, ca ori şi care altul,
Dosit din furnitura de birou.
Dar, vezi, acum ţi s'a schimbat menirea :
Eu am să fac din tine un erou.

Şi 'n locul cifrelor, pe care şeful
Mi-le pretinde, zilnic, calculate,
Vei suporta avînturile mele
Pe paginile tale cadrilate.

De asta, prietene, să nu te superi ;
Destinul, mai adesea, e barbar :
Batjocorindu-te, îţi schimbă rostul!
... Ce, parcă eu sînt bun de funcţionar ?!

Noi amindoi, cred, că-o să ne 'nţelegem;
Eu, povestindu-ţi doruri şi păcate,
Tu, amintindu-mi, veşnic, de măsură
Cu paginile tale cadrilate.

Cind, peste ani, voi încheia cu slujba,
Mai ştii, poate Director pensionar,
Am să te cercetez cu de-amănuntul
Răpindu-ţi, crud, odihna din saltar.

De te-oi stropi cu-o lacrimă ferbinte
Şi de-mi va tremura pe cap scufia,
Tu să mă crezi; să-ţi stringi încet coperta
Să taci, cum tace, veşnic, veşnicia.

Eu, încheindu-mi peste piept halatul,
Tuşind în tonul plicticos de tobă,
Am să-mi îndrept încet, încet, papucii
Cătră vilvoarea focului din sobă.

Şi focul, ce 'ncălzeşte bătrineţea,
Va arde 'ndată şi va face scrum,
Tot dorul, tot avintul şi păcatul
Ce-mi încălzeşte sufletul acum.

C. Vespasian

Scrisori din Basarabia

Lucruri grozave se petrec în ţara dintre Nistru şi Prut. Viermele distrugător al politicei rusificătoare, dupăce a nimicit floarea naţiunii moldovene din Basarabia: nobilimea, clasele orăşeneşti şi clerul, işi face cale spre măduva plantei romine; spre poporul de jos, spre ţărani şi răzeşi. Şi-au dat samă oamenii politicii rusofile că numai prin şcoli primare şi serviciul militar nu se ajunge aşa degrabă la rezultatele mult dorite; şi iată că s'au dumerit să recurgă şi la alt mijloc, acela al religiei.

Odată cu bigotul Serafim, Basarabia începe a fi invadată de cete de călugări ruşi, care vin să tundă turma drepicredincioşilor moldoveni. Aceste cete bine mascate şi puternic sprijinite de capul bisericii basarabene, episcopul Serafim, fără nici o mustrare de cuget ocupă posturile acelor bieţi moldoveni care nu-şi pierduse încă conştinţa naţională şi care din acea cauză au trebuit să-şi părăsească patria din ordinul sinodului sau al episcopului. Aduşi aici din fundul Rusei mare şi întunecate, ei fac pe adevăraţii apostoli ai creştinizmului, umblînd în opinci şi în zdrenţe; dar nu va trece mult timp şi bieţii noştri moldoveni îi vor vedea încălţaţi şi îmbrăcaţi cu totul altfel, şi aceasta va fi din sudoarea lor. Pe aceşti oameni nu-i poate prinde nici idee de interes local şi în folosul poporului de baştină, căci crezul lor se rezumă în mărirea şi lăţirea rusizmului, şi în zădar am aştepta noi ca în lungile şi înfloritele lor predici să răzbată vr'o aluzie la trezirea poporului moldovean din Basarabia.

Şi poporului acestuia tocmai îi trebuesc apostoli care să-l trezească şi să-l scoată la lumină din bezna întunericului şi a unui curent de bigotizm bolnav, care devine un pericol. Să dau citeva dovezi:

Satele noastre sint cutreerate de călugăriţe şi călugări, care iau dela fiecare casă dijma sfintei ignoranţe: şervete, pinză, ouă, găini, purcei, lînă, popuşoi, griu, orz, cînepă, fuioare de in, lăicere şi cite şi mai multe. Vedeţi dar că apetitul acestor oameni, ce „s'au lepădat de toate cele lumeşti", nu se mărgineşte la una la două!... Apoi tot ei, prin desele şi nesfirşitele vorbe despre „cele cereşti" şi despre traiul tihnit în mănăstire, izbutesc a smulge unul cite unul membri din fami-

liile muncitorilor țărani, pentru ai atrage la mănăstiri, unde îi prefac în cei mai ascultători și mai nepretențioși robi ai economiilor mănăstirești.

Și Moldovanul basarabean, temător de Dumnezeu, se lasă a fi ușor exploatat de aceste păseri prădătoare. Ba, a ajuns lucrul pân' acolo, că vin călugări din țări străine, care nici nu știu vorbi moldovenește, dar care reușesc prin felurite gesturi destul de expresive să ademenească lumea cum le place lor mai bine. Însfîrșit, se formează pur și simplu bande de escroci, care îmbracă haine de călugări și umblă prin sate după „chicușuri". Chiar mai lunele trecute o bandă de acești „blajini călugări" a fost adusă în fața justiției la tribunalul din Chișinău, pentru faptele lor criminale: erau niște Persani, care în curs de ani întregi au cutreerat ținuturile Ismailului și Benderului în lung și'n curmeziș, adunînd prinosul gras al credinții neluminate, comițînd mai multe furturi, ba chiar și omoruri.—Cu drept cuvînt, oricine auzind toate acestea, mirîndu-se, s-ar putea întreba: țara aceia n'are o administrație sătească, n'are un cler, care să stee de strajă? Ei, tocmai aice-i și buba: administrație este deajuns și de rămas, cler avem, dar ce ți-e bun, cînd nici administrația, nici clerul nu sînt la înnălțimea lor: și una și altul sînt sau înșelați de exteriorul, care nu-i lasă să bănuiască nimic, sau se înfruptă și ei din izvorul nesecat, provenit din prostia omenească.

Ultimul fapt, și după efectele lui, cel mai dureros: Mai anul trecut evlavioșii Ruși au mai dezgropat niște moaște ale unui sfînt oarecare la mănăstirea din Balta, orășel din gubernia Hersonesului, vecină cu Basarabia. Vestea despre acest eveniment imediat s'a răspîndit în întreaga Basarabie, fiind însoțită de povestirea nenumăratelor minuni ce se petrec la mormîntul „sfîntului". Mai pe urmă veni o veste și mai senzațională: cum că un oarecare călugăr din mănăstirea Bălței are darul profeților de a cunoaște trecutul și viitorul fiecărui om. Știrile aceste au pus îndată pe țăranii moldoveni pe picior de peregrini spre miraculoasa mănăstire din Balta. Cum se desprimăvără se și porniră sute și mii de bieți oameni, simpli și încrezători în toate, spre „ex oriente lux". Care de care se grăbea să lase totul din gospodăria lor la voia întîmplării și, cu toiagul în mînă, cu traista în spate, se și pornea la drum. Unii mai cuminți așteptau să se mai limpezească lucrul, să se mai întoarcă cumătrul cutare și cutare, pentruca să vadă dacă face să-și lese gospodăria pentru a se duce „la dracu 'n dinți". Dar alții nu erau în stare să-și potolească curiozitatea și plecau. Mulți se întorceau deziluzionați, dar încă și mai mulți din cei întorși povesteau lucruri ca din povești, și aceasta ațîța și-i făcea și pe alții să bată drumurile de pomană. Dar ce zic eu „de pomană?" Numai pomană doar nu era în toate ce se petrecea la mănăstirea Bălței. E greu firește de a stabili din spusele oamenilor cam ce se petrecea acolo; dar faptul că, în urma mai multor ticăloșii și scandaluri în numita mănăstire, se dădu ordin dela guvernator și chiar din conzistoriul episcopal

a nu se mai permite aceste peregrinaje, faptul acesta singur ne spune mult. Mai întăi de toate, călugării la fiecare pas cereau dela peregrin plăți peste plăți; al doilea, din cauza îmbulzelii și a întîlnirii la un loc deodată a mai multor mii de bolnavi, se formă o stare de nervozitate, care zguduia mulțimea pân'în adîncul sufletelor. S'a constatat că mai multe zecimi de peregrini s'au întors acasă bolnavi psihicește, mulți s'au sinucis, spînzurîndu-se, sau aruncîndu-se în fîntîni, alții buimăciți își alungau familia dela casă, prefăcîndu-și locuința într'un fel de mănăstire improvizată. Iată unde i-a adus pe bieții noștri Moldoveni bigotizmul întunecat, care așa de puternic înflorește în pravoslavnica Rusie țaristă.

Iar pe de altă parte, din lipsa unor principii de religie sănătoasă, vechile bune moravuri ale *blînzilor Moldoveni* se tocesc: sălbătăcia pășește cu pași repezi, lasînd în urma ei jertfe nevinovate și zădarnice. Jurnalele își umplu coloanele cu știri din ce în ce mai oribile despre nenumărate crimi ce se petrec în satele noastre.

Singurul mijloc de scăpare ar fi înfăptuirea unei culturi mai înnalte prin școli naționale. Dar cine să se apuce de lucrul acesta mare și greu?... „Milă și îndurare" dela puternicii lumii nimeni nu mai așteaptă. Puținii oameni de bine sînt neuniți, fie-i care torcîndu-și visul în singurătate, fără credința chiar de a-ș vedea cîndva visurile realizate. Țăranii, lăsați la voia întîmplării, se sălbătăcesc, se ticăloșesc, dînd prilej guvernului să mai înmulțească la țară oastea înspăimîntătoare de „vrednici", „stanavoi pristavi", „zemski nacialnici", „strajnici" pedeștri și călări, etc..

Iar în acest cadru de triste lucruri, guvernul central, cu ajutorul administrației și instituțiunilor locale, se pregătește pentru solemna serbare de jubileul centenar al alipirii Basarabiei către împărăție, neuitînd totodată să înlăture din țară elementele naționale sub pretextul vagului și mincinosului cuvînt de „separatism".

P. Cubolteanu

Chișinău

Miscellanea

Cu prilejul jubileului d-lui Gherea

Anunţăm cu plăcere cetitorilor noştri apariţia ultimului volum al d-lui Gherea, *Neoiobăgia*.

L-am primit prea tîrziu însă ca să putem vorbi de conţinutul său. —In No. viitor îi vom consacra un articol special.

Deocamdată inregistrăm faptul că intreaga presă romînă constată că volumul e scris cu o mare obiectivitate şi că materialul e ştiinţificeşte grupat în jurul ideei centrale: *demascarea poporanizmului.*

Apariţia volumului d-lui Gherea a scos la iveală un fapt de o nemăsurată importanţă. Ea ne-a dat ocazia să constatăm că „interesele", „antagonismele", „lupta" şi „ura" de „clasă" atît de mult constatate şi cultivate de socialişti în „actuala organizare socială"—nu există la noi. Din contra, entuziasmul pentru ideile subversive ale d-lui Gherea şi bucuria cu care presa „reacţionară" şi „neoiobagistă" asistă la distrugerea poporanizmului „reacţionar" şi „neoiobagist" sînt o dovadă eclatantă că singura dorinţă a „burgheziei" noastre „feudale" şi „neoiobagiste" e „dictatura proletariatului" şi „colectivizarea mijloacelor de muncă".

*

Dar apoteozarea d-lui Gherea s'a început cu un prolog.

Cu mult innainte de apariţia volumui, amicii d-lui Gherea dela Viaţa Socială, Dimineaţa, Romînia Muncitoare, Facla, Adevărul şi alte publicaţii democrate, au ţinut să organizeze eminentului critic un jubileu bine susţinut. Fotografii, reproduceri de articole de-ale maestrului, biografii, elogii, amintiri despre jubilant, ş. c. l.

Remarcăm rîndurile d-lui N. D. Cocea, în care talentatul nostru colaborator povesteşte emoţionanta scenă, cînd d. Gherea, umblînd agitat prin odae cu steagul partidului social-democrat în mînă, se opri cu o hotărîre supremă în ochi, şi incredinţă d-lui N. D. Cocea, ca o altă lampada vitae, emblema roşie a revendicărilor proletariatului romîn.

Dar jubileul prin care a fost sărbătorită izbînda ideilor d-lui Gherea, a avut un *pendant* intr'un alt jubileu—organizat tot de mai sus numitele publicaţii şi... oferit nouă.

Fotografia nu ni s'a dat, dar în schimb ni s'au enumerat crimele, din care cea mai mare, după cum reese din tonul unui apologist al d-lui Gherea, ar fi aceia că am provocat insomnia, de care ne face cunoscut apologistul că suferе distinsul critic.

Noroc că apologistul spune că d. Gherea ne-a „iertat". Ba încă adaogă că d. Gherea ne-a absolvit şi pentru micile noastre defecte: „lăcomia, laşitatea şi prostia".

Acela care, însă, este implacabil, este „şeful" socialdemocraţiei romîne.

Ba, cînd e vorba de noi, e implacabil chiar şi cu subşefii săi...

Subşefii, oameni de dincoace de Dunăre, unde caracterele sînt mai slabe şi moravurile mai relaxate, au scris, din nebăgare de samă şi probabil din lipsă de doctrină, cîteva cuvinte mai puţin ofensătoare la adresa unora dintre noi. Dar şeful transdanubian, din ţara oamenilor dintr'o bucată, veghea. Şi în patru proclamaţii energice, în care infiera slăbiciunea tacticei cisdanubianilor săi subşefi, ne puse repede la adevăratul nostru loc. Inventarul psicologiei noastre fu complectat. În dreptul rubricii „laşi, lacomi şi proşti", şeful mai adăogă „demagogi şi obrasnici".

Iar intr'o lumină de apoteoză, ne proectarăm pe cer, „sunîndu-ne în buzunare argintul primit ca preţ al trădării noastre".

Cam acestea sînt momentele mai importante ale jubileului d-lui Gherea.

O notă discordantă în critica europeană

Extraordinarul succes al lui H. Bataille pe scenele marilor teatre din Franţa, Germania, Anglia, Italia... şi critica elogioasă a presei străine asupra operelor acestui scriitor dramatic sufăr azi o formală dezaprobare. D. Bogdan-Duică, meritosul traducător al Pedagogiei lui Matthias, ne declară, în „Luceafărul" din Noembrie, că d-sa „ştia de mult că acest H. Bataille e o mică secătură", însă tăcea. Fireşte! D. Bogdan-Duică are destule de îndreptat în patria sa, pentru a se mai ocupa şi de alte ţări; dar, cînd străinul escaladează rampa Teatrului Naţional, lucrul se schimbă: la datorie! Şi e sever, din cale afară, d. Bogdan-Duică, cu bietul Bataille. „Priviţi-l pe d. Bataille", ne strigă criticul, dela postul său de veghe, şi imediat îl întîmpină pe străin cu totul împotriva obiceiurilor de ospitalitate strămoşească şi chiar şi împotriva primei *trepte formale—„Pregătirea"*. Mînios, după aceia d. Bogdan-Duică se întoarce către public, pe care-l dojeneşte aspru pentrucă aplaudă, cenzurează apoi presa romînească şi insfîrşit avertizează şi Onor. Direcţia Teatrului, căreia îi reproşează că „după *Apus de Soare, Viforul* şi *Revizorul* lui

Gogol—repeţiri de preţ"—a adus pe scenă Modelul (La Femme Nue) de H. Bataille. Datoria împlinită!

După „cinci ceasuri pentru atîtea fleacuri" d. Bogdan-Duică pleacă acasă felicitînd pe d-ra Tina Barbu „care îl susţinu pe Bataille", declară franc că „turpitudinile stilului d-lui Bataille l-au surprins foarte neplăcut" ...şi desigur a dormit foarte liniştit, cu conştiinţa împăcată că a înlăturat o primejdie naţională.

„Luceafărul" are şi alte păreri despre H. Bataille—în numărul din Octombrie însă.

Amantul muzei a zecea

„Convorbirile Literare" au inaugurat un sistem admirabil. Cînd talentele ei simt nevoia să-şi sumece minicile şi să profere vorbe urîte, bătrîna revistă le pofteşte alăturea, într'un *parloir* anume angajat pentru aceste exerciţii—în redacţia „Nouăi Reviste Romîne".

In localul acesta de întîlnire s'a ivit de curînd şi ultima achiziţie a d-lui Mehedinţi, gingaşul critic Lovinescu, amantul muzei a zecea, care se dedă la onorabilul procedeu al micilor insinuări cu mici tendinţi calomnioase.

Şi pentru a da oarecare verosimilitate insinuărilor sale, fecundul bărbat de litere afirmă că-l „bagatelizăm" numai de cîteva luni, făcîndu-se a uita că-l tratăm în mici cronici vesele încă dela apariţia noastră.

Să începem prin a restabili faptele.

Cînd au apărut primii „paşi" ce i-a făcut plăpîndul critic pe arena frumoaselor litere, noi ne-am înveselit—şi am continuat să rîdem de toţi paşii săi, până la ultimele-i producţiuni stilistice.

Dar pecînd primii paşi ai amicului îşi produceau mai cu putere efectul lor hilariant asupra noastră, el, ca un adevărat spirit liber, ne propuse colaborarea: vizite, scrisori ş. c. l.

Noi continuam să ne înveselim.

Dar junele literat, spirit cu adevărat liber, ne trimise manuscrisul, un soiu de articol împotriva d-lui Vasile Pop, iar noi ne grăbirăm să i-l înnapoem, rugîndu-l să ne slăbească cu critica literară, dacă ne iubeşte.

Şi criticul se duse aiurea cu articolul şi cu întregu-i bagaj critic.

Un singur lucru putea să ne facă: Să ne trimită dări de samă asupra cărţilor străine, dela Paris, unde se ducea. Şi ne trimise cîteva. Dările de samă (cetitorii noştri le cunosc) erau unele mediocre, iar altele paupere. Dar aveau utilitatea lor, pentru acei din cetitorii noştri, care nici nu auziseră măcar de numele scriitorilor recenzaţi.

Colaboratorul nostru însă se plictisi de această umilă sarcină, care-i lăsa îngropate înnaltele-i facultăţi de gînditor, şi, inventiv cum e, descoperi în el un dramaturg şi ne trimise „Homer travestit". Era ceva în acest Homer, şi bucata fu tipărită. Dar apetitul vine mîncînd, şi dramaturgul ne trimise în curînd un fel de dramă comică, pe care i-o înnapoiarăm şi pe care dramaturgul o publică într'o revistă, care ne despreţueşte.

Dar înnainte de a-i înnapoia această ilustră dramă, fecundul scriitor ne bombardă cu o nouă operă, o fantazie dramatizată, banală şi indecentă.

După aceste refuzuri repetate, însoţite şi de o scrisoare cam prea puţin gingaşă din partea Direcţiei, dramaturgul înţelese cum stă lucrul şi nu mai insistă.

Aşa dar, simpatia noastră pentru talentatul om de litere se pierde în noaptea timpurilor.

Dar spre sfîrşitul articolului său, autorul devine rău, devine teribil, devine fulgerător... l-am falşificat opera, am făcut infamii, nevrednicii, blasfemii, l-am omorît!

Vrea să stoarcă lacrima cetitorului prin mijloace eftene, cînd zice că l-am omorît, căci, în realitate, noi numai ne-am făcut că-l asasinăm, ca să mai rîdem.

Am scris şi noi o biată mică cronică veselă cu subiect din opera distinsei sale pene,—asasinat pe care ni l-am permis chiar din momentul cînd autorul a început să umble copăcel „pe nisip" şi să producă „critică literară".

Şi dacă aceste mici cronici nu le publicăm alăturea cu ale d-lui Topîrceanu, aceasta se datoreşte faptului că sîntem absolut incapabili să deprindem îndrăcitul meşteşug al versificaţiei.

Cronica teatrală

— Iaşi —

M'am îndreptat spre maestoasa clădire a teatrului nostru cu un sentiment de grijă şi de îndoială.

Făceam un drum, pe care aproape-l uitasem. Mă gîndeam cu melancolie la sacrificiile mari pe care statul le făcuse pentru această instituţie, la aşteptările înşelate, la criza morală şi materială prin care trece de mai mulţi ani. Şi frumosul trecut artistic al acestui oraş, cu întreg cortejul lui de amintiri, îmi revenea în minte. Mă gîndeam la partea însemnată pe care o avusese teatrul în deşteptarea culturală a Moldovei şi a întregului nostru neam, la avîntul entuziast al acelor care în prima jumătate a secolului apus îl înfiinţase, la generoasele speranţe pe care aceştia le puseseră într'însul, la artiştii care cu talentul lor au ilustrat scena şi au mişcat generaţiile avute, subţiri, iubitoare de emoţii înnalte, ale unui public care a trecut, odată cu dînşii, în lumea eternă a umbrelor. Şi în faţa realităţei actuale mă întrebam, nu fără emoţie, ce va aduce noua organizare a teatrului? Sforţările noii direcţii vor răspunde oare aşteptărilor? Faţă de nenumăratele piedici ce-i stau în cale, va izbuti ea în opera grea pe care o întreprinde? Va putea să ridice moralul scăzut al artiştilor, să le mărească entuziasmul, să-i inspire şi să-i însufleţească? Va reuşi oare să învingă inerţia publicului, să-l deprindă sufletul cu petreceri mai nobile decît cele obicinuite şi să-l îndrepte paşii, ca altă dată, pe vechiul drum?

Numirea d-lui Sadoveanu în capul instituţiei a fost salutată cu simpatie de toată lumea.

Noul director e un scriitor consacrat, a cărui nume a intrat în istoria literaturii. Spirit senin şi ponderat, el are simţul realităţei şi acel al nevoilor practice, şi posedă unele însuşiri preţioase de tact, care-l pot face să înfrunte cu succes greutăţile şi să conducă cu abilitate lumea susceptibilă, capricioasă şi atît de greu de mulţumit, a artiştilor.

Cuvîntarea sa inaugurală a lăsat în spiritele tuturor o profundă

impresie. Evocînd bogatul trecut al vechiului teatru, d-sa a mărturisit cu sinceritate criza din ultimii ani, arătîndu-i pricinile ei şi recunoscînd vinovaţii cu o sinceră şi nobilă simplicitate. Pe artişti i-a îndemnat să uite vrajbele recente şi să muncească pentru arta lor cu rîvnă şi cu iubire. Cu o înnaltă emoţie şi în acea magică haină a cuvintelor, care e una din tainele talentului său, el a vorbit de „acea sublimă înşelare pe care omul a creat-o pentrucă realitatea e prea crudă şi prea tristă", şi de partea pe care trebue s'o aibă în sufletul nostru „această lumină, care şterge umbra durerilor în scurta noastră trecere pe pămînt". Publicului i-a adus aminte că un teatru nu poate trăi decît prin sprijinul şi încurajarea lui, şi a făcut un apel călduros către inteligenţa acestui oraş şi către toată lumea iubitoare de artă.

Reducerea simţitoare a preţurilor realizată de noua direcţie e o măsură şi practică şi justă, şi care de multă vreme se impunea.

Repertorul stagiunii care începe e variat şi în general bine întocmit. Din cele 40 piese ce figurează într'însul, piese originale sînt zece. Dacă nu sînt mai multe, nu e desigur vina nimărui, şi poate chiar din acestea, unele ar fi putut lipsi. Operele lui Caragiale nu figurează în repertor, fiindcă el însuşi a interzis anii trecuţi reprezentarea lor, din cauza unor neînţelegeri. Sperăm că marele nostru scriitor va reveni asupra hotărîrii sale.

Premiere sînt două: „De ziua mamei" a d-lui Sadoveanu şi „Floarea de nalbă" a d-lui Herz. Teatrul clasic e reprezentat prin trei din dramele shakesperiane: Hamlet, Shylock şi Romeo şi Julieta. Nu mă gîndesc fără teamă la reprezentarea lor. Dacă delicatele şi albele eroine ale lui Shakespeare vor fi interpretate cu simţire şi graţie de d-na Pruteanu, nu văd însă artiştii care să poată înţelege şi reda sufletul complex şi sbuciumat al eroilor celui mai mare poet dramatic.

Teatrul modern e bine reprezentat prin dramele lui Sudermann şi Dumas Fils. Din piesele lui Ibsen nu văd decât una, Hedda Gabler, care nu-i nici mai bună, nici cea mai semnificativă din operele profundului dramaturg. Deşi mentalitatea mijlocie a publicului nostru nu e în cea mai mare parte la înnălţimea lor, totuşi cred că unele piese ale acestui incomparabil distrugător de prejudecăţi, Duşmanul poporului mai cu samă, ar putea procura adevărate emoţii intelectuale şi ar învăţa pe unii să privească din cînd în cînd cu seriozitate, dacă nu cu adîncime, în propria lor conştiinţă.

E adevărat că teatrul lui Ibsen, cu realismul său puternic şi sobra lui naturaleţă, e foarte greu de interpretat. Artiştii noştri, chiar cei mai buni, nu se pot desbara cu totul în drama modernă de gesturile mari şi pozele declamatoare ale şcoalei vechi. Intre ei găsim mai ales excelente elemente de comedie, şi piese ca „Revizorul" lui Gogol, „Notarul Guérin" al lui Augier, „Lumea în care ţi se urăşte" a lui Pailleron sînt bine venite.

Printr'o veche și respectabilă tradiție, stagiunea se deschide cu o piesă romînească în versuri. Această piesă e de obicei una din dramele lui Alecsandri. Găsesc nimerită această alegere. E bine să avem într'un grad oarecare respectul trecutului și, păstrînd proporțiile, în tînăra noastră literatură, Alecsandri trebue considerat ca un clasic. Piesa aleasă anul acesta a fost Ovidiu. N'am gustat-o niciodată prea mult și acum mai puțin ca odinioară. Jignit de realitatea brutală a vieții contemporane, poetul, în ultimul deceniu al vieții sale, s'a refugiat în Roma lui August. Puterea de evocare epică nu lipsea desigur lui Alecsandri, dar ea nu putea face dintr'însul un poet dramatic. Intuiția psihologică a pasiunilor și a crizelor sufletești, desfășurarea logică a caracterelor, nu erau însușirile acestui poet distins, ale acestui autor de comedii ușoare, care avea viziunea materială a lucrurilor și a oamenilor, fără să simtă adînc și să pătrundă departe în suflete. Abuzul de mijloace exterioare, situațiile neverosimile, toată retorica sonoră a acestui discipol al dramei romantice ne izbește astăzi mai mult decît acum un sfert de veac. Și totuși numeroasele frumuseți de dataliu ale piesei și netăgăduitele ei calități literare vor impresiona totdeauna. Intreg actul al IV-lea e remarcabil și ca evocare a trecutului și ca avînt dramatic. Unele situații de comedie sînt presărate cu scînteeri de spirit, care, dacă nu au totdeauna finețǎ, nu sînt lipsite de umor. Multe versuri sînt de o frumusețǎ plastică și unele perioade maestoase dau toată măsura virtuozității poetului. Montarea, care nu e un lucru secundar în piese de asemenea natură, a fost făcută cu îngrijire. Totuși în actul al II-lea, momentul în care Iulia e huiduită, în piață, de plebea cumpărată de Ibis, a fost lipsit de mișcare. Era prea puțin popor pe scenă.

Ca ansamblu, interpretarea piesei a fost reușită. Ca întotdeauna, d-na Pruteanu, cel mai puternic temperament artistic al teatrului nostru, a fost o Iulie plină de gingășie în scenele de iubire, vibrantă de indignare și de pasiune în fața lui August. Cu vocea sa caldă, a știut să dea un relief deosebit versurilor frumoase. D. Popovici în rolul lui Ovidiu a fost corect, dar rece în scenele de iubire, cu mai mult avînt în actul al IV-lea. D. Cîrjă a fost un August maestos și aspru. D-sa rostește frumos versurile dar are unele ridicări de ton și strigăte nepotrivite. D-nii Pella și Boldescu au avut viață și umor. D. Profir are dicțiune aleasă, dar e monoton, nu nuanțează. Debutanții care aveau rolurile lui Mecena și ale patricianilor amici ai lui Ovidiu—s'au remarcat prin rigiditatea atitudinii și stîngăcia gesturilor.

Un mare succes a fost pentru teatrul nostru „Bibliotecarul", hazlia comedie a lui Moser. Nu găsim în ea nici observații profunde, nici finele scînteeri de spirit din comediile franceze. Efectul comic e produs numai de situații și de vechi mijloace de calitate inferioară. Toată intriga are la bază un quiproquo de vodevil. Un unchiu sosit din străinătare își caută nepotul și ia pe un biet tînăr timid drept nepotul

său. De aici o serie de încurcături amuzante, care se sfîrșesc, după toate regulele genului, cu recunoașterea personajelor și cu o căsătorie. Impreună cu toată lumea, am rîs cu poftă cîteva ore, de un rîs mai mult fizic, care nu atinge decît suprafața sufletului, fără a lăsa vre-o urmă. Distribuția rolurilor a fost fericită și jocul artiștilor a lăsat o excelentă impresie. D. Penel, unul din artiștii comici cei mai bine înzestrați ai teatrului nostru, a interpretat cu multă finețǎ pe tînărul timid pe care unchiul îl ia drept nepot; un rol care-l prindea de minune. D. Momuleanu, artist totdeauna conștiincios, a fost un unchiu teribil. In rolurile de un comic cam comun, d-sa e totdeauna bine și uneori neîntrecut ca mimică. D. Pella a fost plin de vervă ștrengărească în rolul nepotului, dar a avut momente în care vorbea cam rar și în care se resimțea oarecare nesiguranță și ezitare. Acest artist talentat și inteligent are prea multă încredere în dispozițiile lui naturale și, lăsîndu-se în voia inspirației, nu'și studiază totdeauna rolul. D. Cuzinski a fost foarte bine. Ca întotdeauna, a reușit să dea o notă personală rolului său. D-nii Radu Demetrescu și Petroni au interpretat corect, deși cam rece, rolurile lor secundare. D. Boldescu promite a fi un bun element de comedie.

Piesa d-lui Florescu, Chinul, se pare c'a avut succes la București, unde a fost chiar premiată de direcția teatrului. Sper că aici nu va mai fi pentru a doua oară reluată, și publicul nostru va fi cruțat pe viitor de o grea încercare. Problema eredității morbide, care se întîlnește deseori în teatrul lui Ibsen, dar totdeauna alături cu alte lucruri, ocupă în mod excluziv cele trei acte monotone și atît de lipsite de mișcare ale piesei d-lui Florescu.

Tînărul medic, Dinu Mureș, numit de curînd profesor universitar, iubește pe Mărioara Iordan, o fată săracă dar bună, și e iubit de dînsa. Mama lui Dinu nu vede cu ochi răi această iubire și căsătoria e hotărîtă. Dar un medic, coleg al lui Dinu, dintr'un sentiment de invidie și de răzbunare dă să înțeleagă acestuia că tatăl său a murit nebun. Chinuit de ideia fixă că va înnebuni și el, dînsul mărturisește totul Mărioarei, renunță la căsătorie și vrea să se sinucidă. Mama sa recurge atunci la un mijloc eroic și îi mărturisește că el e rodul unei legături vinovate, că părintele său adevărat nu e acel pe care-l credea și prin urmare nu are în sîngele lui germenele nebuniei. Ea îl liniștește, trimițîndu-l „în brațele Mărioarei". Dinu, mișcat de mărturisirea mamei sale, își vine în fire, dar renunță la căsătorie. Va rămînea, spune el, cu mama și (admirați gestul) și cu „știința".

Acesta-i subiectul piesei d-lui Florescu, în care sărăcia psihologică a caracterelor e întrecută de deplorabila slăbiciune a tehnicii teatrale. Caracterele sînt incolore și lipsite de orice notă individuală, dialogul presărat cu spirite adesea comune, cu gîndiri și observații de o revoltătoare banalitate. Personajele apar și dispar de pe scenă după placul autorului, fără cea mai mică motivare logică.

E uşor de înţeles că bieţii artişti n'au putut scoate prea mult dintr'o asemenea piesă. D. Dragomir. în rolul ingrat al lui Mureş, a fost rece, cu gesturi nefericite. D-na Pruteanu, în rolul Mărioarei, şi d-na Cuzinski, în acel al mamei lui Mureş, au fost corecte, dar fără căldură şi pasiune. D. Popovici—foarte natural şi degajat de data aceasta. In rolul medicului răutăcios, d. Cuzinski a dovedit multă fineţă. Intr'un rol secundar, d-na Profir a avut simţire şi a reuşit să mişte. D-na Ionescu se remarcă mai mult prin eleganţa tualetelor decît prin jocul său. D-sa are şi momente fericite, dar afectează gesturile şi uneori îţi face impresia că spune pe de rost o lecţie.

Cu toate scăderile inevitabile, care sînt în mare parte un efect al trecutului, trebue să recunoaştem că în Teatrul Naţional se fac modeste, dar serioase sforţări de muncă şi de regenerare. Aceste sforţări nu pot da deodată roade deosebite, dar ele merită din partea tuturor iubitorilor de artă atenţia şi încurajarea. Să nu fim însă prea exigenţi faţă de artiştii noştri. Nu trebue să uităm că o piesă poate fi cu inteligenţă şi cu pătrundere interpretată numai cînd a văzut de mai multe ori lumina rampei. Şi din nefericire, din cauze exterioare şi încă imposibile de realizat, această condiţie elementară, la Teatrul Naţional, nu poate fi decît prea puţin realizată. Publicul s'a grăbit să răspundă chemării pe care i-o făcuse direcţia şi a venit numeros, mai cu samă la reprezentaţia „Bibliotecarului", căci comediile bine jucate îl atrag mai mult. Dar, dacă parterul şi galeriile erau pline, elegantele loje erau prea puţin populate. Se pare că lumea noastră înnaltă gustă numai arta străină şi, cînd nu o are, preferă alte distracţii.

Octav Botez

Recenzii

Caragiale. *Schiţe Nouă*, Bucureşti, 1910. Preţul 2.50 lei.

Schiţele acestea ale d-lui Caragiale sînt „nouă", nu numai pentrucă sînt cele din urmă, ci şi pentrucă sînt de altă natură decît literatura sa de mai înnainte.

In comediile sale d. Caragiale a ridiculizat ideile şi formele politice şi sociale aduse din Europa şi caricaturizate în societatea noastră orientală. Mai tîrziu, după ce toată lumea (chiar şi junimiştii) se împăcă cu acele forme, d. Caragiale scrise minunatele-i „Momente", în care nu mai satiriza ideile şi formele, ci produsele acelor forme: Lache, Mache şi pe ceilalţi.

Iar în aceste „Schiţe nouă", în care şi-a adunat ultimele-i scrieri, nu mai găsim nici pe Caragiale din comedii şi, aproape, nici pe acela din *Momente*.

Sînt şi 'n aceste schiţe nouă cîteva tipuri ca acele din *Momente*, dar ele nu-i mai provoacă rîsul crud, ci un zîmbet de dispreţ amestecat cu multă indulgenţă.

Cu alte cuvinte d. Caragiale a început să devină mai blînd,—am putea hazarda chiar cuvîntul sentimental.

Altădată, foarte de mult, în *Grand-Hôtel Victoria Romînă*, unde povesteşte o vizită în oraşul în care s'a născut, d. Caragiale şi-a bătut joc cu mult spirit de obişnuitele accese de duioşie după locul natal.—Dar mai tîrziu, într'o schiţă din *Momente* („Caut casă"), d. Caragiale a evocat cu o căldură puţin obişnuită la acest scriitor impasibil, casa unde a copilărit, casa lui Hagi Ilie luminărarul dela Sf. Gheorghe, nume care, singur, spune atît de mult.

Şi-mi pare că sentimentului acestuia datorim unele poveşti din volum, mai ales Kir Ianulea.

Poate greşesc, dar am impresia că vremea aceasta a lui Anton Pan, pe care o evocă cu atîta putere în Kir Ianulea, este „1400" al d-lui Caragiale, trecutul în care se refugiază nemilosul observator al realităţii, atunci cînd tristeţile ei îl obosesc.

Dar dacă d. Caragiale s'a schimbat în privinţa fondului,—a rămas acelaşi artist desăvîrşit în privinţa formei. Oricît de puternic creator e d. Caragiale, e, totuşi, încă un şi mai mare artist, poate cel mai desăvîrşit artist din toată literatura romînească, mai desăvîrşit chiar decît Eminescu, a cărui artă, deşi superioară, nu e, totuşi, la înnălţimea geniului său poetic.

D. Caragiale poate să aibă bucăţi mai bune ori mai slabe, dar forma,—arta,—e întotdeauna perfectă. Şi aceasta, poate, pentrucă nu e un temperament liric, ci unul intelectual, o inteligenţă pură,—acea inteligenţă cu care a pătruns până'n fundul ridicolelor noastre, şi care, îndreptată asupra propriului său scris, i-a dat acea siguranţă de autocritică, pe care n'a avut-o nimene la noi.

Văzind clar lucrurile, a găsit intotdeauna cuvintul propriu,—prima insușire mare a stilului său.

Dar proprietatea d-lui Caragiale nu e numai proprietatea logică, ci și cea psicologică, ori artistică.

In *Făclia de Paști* (acțiunea se petrece in Moldova), d. Caragiale, chiar cind vorbește el, scrie „ogradă", „dugheană", etc. Formele muntenești, „curte", etc. obișnuite d-lui Caragiale, intrebuințate de el in *Păcat*, aici ar fi mers impotriva impresiei, pe care autorul caută s'o producă in cetitor *prin toate mijloacele*.

Dar „proprietatea" aceasta il chinuește pe d. Caragiale până și la inventarea numelor eroilor săi.

Credeți că e indeferent *numele* personagiilor? Balzac avea adevărate torturi până le găsea. Odată a cutreerat tot Parisul, ca să se inspire dela firmele negustorilor. D. Vlahuță sau d. Gherea, am uitat care din doi, povestește că d. Caragiale nu poate scrie un rind, până ce nu știe numele personagiilor sale.

Iată, chiar in acest volum. Ce nume altul, decit *Kir Ianùlea*, putea fi mai *propriu* (și deci mai suggestiv) pentru acel personaj așa cum l-a conceput și descris d. Caragiale?

Și dacă vede lucrurile clar, apoi d. Caragiale gindește clar și raporturile dintre lucruri. De aici limpezimea sa,—de aici perfecțiunea „sintaxei" sale. Nimene nu știe să conducă o frază ca d. Caragiale—cu atita ușurință și siguranță.

Și se pare că acest admirabil stilist are oroare de acele cuvinte monosilabe, conjuncții, prepoziții, pronume scurte, de acele fărămături, cu care nu se impacă deloc un stil lapidar. Fraza d-lui Caragiale pare alcătuită din blocuri de marmură de o formă geometrică regulată, care le permite să se juxtapună perfect.

Ar fi să trecem peste marginile permise unei recenzii (și poate le-am și trecut!) dacă am insista asupra fiecării schițe in parte.

Totuși nu putem să nu ne oprim asupra piesei de rezistență a volumului, *Kir Ianùlea*, care nu e nici schiță și nici „poveste". Cu un subiect luat dintr'o poveste care circulă in lumea mare, *Kir Ianùlea* este o adevărată nuvelă istorică, cu toate insușirile acestui gen.

Toate concură ca să ne dea impresia vremii pe care autorul o zugrăvește: și intimplările, și pictura personagiilor, și decorul, și atitudinea povestitorului, și vocabularul—și... totul!

E remarcabilă măsura ce păstrează autorul in privința vocabularului. El nu utilizează din limba vremii decit ceia ce e caracteristic... Și nu e numai vocabularul. E și sintaxa, sau mai bine tonul povestitorului.

D. Caragiale, la urma urmei, nu scrie o limbă așa de indepărtată de cea de azi. Dar știe să ne dea *impresia* limbii dela inceputul veacului al XIX-lea.

Trebuia toată arta subtilă și rafinată a acestui modern, pentru a ne da impresia acestei primitivități de concepție și de formă.

G. I.

***

Gh. Diamandi. *Tot inainte.* Dramă in patru acte. București, 1910.

Conflictele sociale care agită adesea cu violență Franța democratică, pasionează toate inteligențele care cugetă și obicinuesc să privească ceva mai departe de banalul orizont al existenții zilnice. Unele spirite suspinind după tradițiile ce dispar, văd in aceste frămintări stigmatele decadenții și durerile ce prevestesc agonia; altele, increzătoare in destinele nobilei nații care a fost totdeauna la avant-garda culturii omenești, văd in ele sguduiri necesare, momentele trecătoare ale unui drum care duce spre forme sociale mai innalte și desigur mai drepte. Aceste

frămintări cu aspectul lor tragic au inspirat opere literare recente, ca „Baricada" lui Bourget și romanul „La vague rouge" al lui Rosny. Ele au găsit la noi un ecou in d. Diamandi, un cunoscător și admirator al Franței, și d-sa a incercat să-și inchege impresiile sale intr'o dramă, al cărui subiect se desfășoară pe fondul intunecat al luptei de clase. Sintem la Clermont Ferrand, intr'o mare uzină. In primul act, care e numai o introducere, facem cunoștință cu personaje numeroase din toate categoriile sociale. Albert Héquet, directorul uzinii, un om tare, care s'a ridicat din popor prin spiritul său practic și mai ales prin energia lui de fer, e reprezentantul tipic al burgheziei capitaliste și e democrat individualist după drepturile omului și principiile marei revoluții. Soția sa, Denise, născută Chamalières, bigotă, de o moralitate rigidă, e pătrunsă de toate prejudecățile aristocratice. Ea disprețuește deopotrivă burghezimea și muncitorii pentru lipsa lor de respect față de drepturile moștenite. Asociatul lui Héquet, Frédéric de Bussang, care datorește situația sa iubirii pe care a avut-o odinioară Denise pentru dinsul, e un exemplar de lux al nobilimii egoiste, incapabile și trindave. Soția sa, ușurateca și senzuala Renée, e amanta recunoscută a lui Albert Héquet, in orele sale libere. Abatele de Bussang, fratele lui Frédéric reprezintă catolicismul cu fanatismul lui aprins, cu ura impotriva republicii necredincioase, cu veșnica lui speranță in triumful final al bisericii. Hubert Lefranc e omul marei finanțe. Cu opinii politice moderate, el e abil și culant, dispus să se acomodeze cu toate regimurile, numai schimbările să nu fie prea repezi. Rétier, fostul tovarăș de copilărie al lui Héquet, suflet ros de invidie și ură, reprezintă sindicalizmul revoluționar cu furia lui distrugătoare și neputincioasă. Generația nouă, atrasă de visurile generoase și pacifice ale socia'izmului, e intrupată in fiul lui Héquet, Jean, candidat la deputăție, și in logodnica lui, intelectuala Francine. Acțiunea incepe in actul al doilea: Constrins de concurența fabricilor străine, consiliul de administrație al uzinii, compus din baroni ai marei finanțe, cere lui Héquet să congedieze citeva mii de lucrători, tocmai in momentul in care Rétier ațița pe muncitori, indemnindu-i la grevă. Héquet nu poate satisface cererile lucrătorilor și, cu toată opoziția sa, e nevoit să cedeze consiliului.

In actul al treilea, asistăm la isbucnirea grevei. Héquet primește lovitura cu bărbăție, răminind impasibil la mustrările soției sale și ale abatelui. Nu e mișcat decit de vorbele și purtarea fiului său, care dă dreptate muncitorilor și trece de partea lor. Furtuna nu poate fi potolită, in invălmășeala produsă fabrica arde și cortina cade in momentul in care Héquet, atins de sfărămăturile unei explozii, își perde vederea. In actul ultim, vedem fabrica din nou ridicată, prosperind sub conducerea lui Jean Héquet, deputat socialist. Reformele inaugurate de dinsul: asigurările, participarea la beneficii, cursurile de adulți—au amorțit spiritul revoluționar al muncitorilor. Ei incep a fi mulțumiți de soarta lor și cind patria e amenințată, in ciuda teoriilor antimilitariste, sint gata de luptă și sufletul lor tresare de fiorii sentimentului național. Spiritul optimist al autorului vede intr'un roz tablou de idilă Franța de mini.

E ușor de înțeles că in această incercare dramatică a unui diletant și intelectual distins nu trebue să căutăm puterea de creație a vieții, adincimea psihologică a caracterelor, injghebarea abilă a situațiilor și arta atit de dificilă a tehnicii teatrale.

Ideologia fiind pe primul plan, personajele nu trăesc toate cu aceiași intensitate și psihologia lor sumară, e

construită mai mult cu elemente din citiri și reminiscențĭ literare. Totuși găsesc, cu d. Brătescu-Voinești, că piesa nu e lipsită de mișcare, și reprezentată ar avea desigur efect. Dacă acțiunea e aproape nulă în ultimul act, ea se desfășoară viu în primele acte și unele scene din actul al III-lea dovedesc un simț real al situațiilor dramatice. Dialogul mai totdeauna viu, deseori spiritual, scoate în relief cu multă putere credințele și convingerile personajelor. Și dacă limba ar fi mai literară și n'ar abunda în neromînisme și întorsături străine, căci autorul cugetă desigur în franțuzește, această piesă de un viu interes actual ar putea procura momente de adevărată plăcere intelectuală.

O. B.

***

Dr. Gіorge Pascu. *Etimologiĭ Romînești* I. Iași, La Autor, 1910, 1 broș. în 8 de 80 pag., prețul 2 lei.

In primul capitol reiaŭ, dintr-un punct de vedere noŭ, vechea discuție asupra originiĭ topicului *Mehadia*, și conchid că această numire, împreună cu numirea latină *Ad Mediam* și cea populară bănățană *Media*, cere un prototip dac **Mede*. La sfîrșit arăt care trebue să fie metoda de cercetare pentru a obține rezultate satisfăcătoare în ce privește vechea toponimie a Dacieĭ. Discuția asupra *Mehadiei* interesează și pe istoricĭ.

Urmează apoĭ elemente latine, grecești vechĭ și moderne, germane vechĭ și moderne, turcești și formațiĭ romînești.

In prefață arăt cum unele dintre etimologiile mele mi-aŭ fost *împrumutate* de diverșĭ specialiștĭ romînĭ, între care D-niĭ Ovid Densușianu și Sextil Pușcariu, și atrag atenția profesoruluĭ Vollmöller din Dresden asupra recenziilor pătimașe pe care D. Gustav Weigand le strecoară în Kritischer Jahresbericht.

Cea maĭ mare parte dintre etimologiile din această primă serie aŭ fost deja publicate. Printre cele inedite relevez: *glunar, greomînt, mărcușă, moric, otrățel, păscare, păstură, pestesc (1 și 2), pisc, pluiros, rîncă, scol, turb, uirescu, vătărog;—agreș, chirandă, friganea,* cuvinte mr. în *-eaŭă* și *-eŭ;—arniciŭ, bangăŭ, bongoase, cărăbănesc, coșmagă, cotarlă, curmeziș, îngăleș, joaghin, obleagă, oină, sporojesc, zăbăuc, zgrăbunț.*

*

Tudor Pamfile. *Industria casnică la Romînĭ.* Trecutul și starea eĭ de astăzĭ. Centribuțiunĭ de Artă și Tehnică populară. Bucureștĭ, Academia Romînă, 1910, 1 vol. în 8 de 504 pag., pr. 10 leĭ.

Cuprinde: Industria Animală (părul, lîna, penele, laptele, pielea, carnea, grăsimĭ, oase și coarne, peștele, mătasa, mierea și ceara, scoicile și culbecii), Industria Vegetală (lemnul, cerealele, cînipa și inul, produse viticole, teiul, fructe, oloiurĭ și băuturĭ, păsatul, papura, măturĭ, bureții, plante odorante, colorante și oloiurĭ vegetale), Țesutul, Infloratul și Impletitul, Portul, Industria Minerală, Gospodăria Romînească.

Lucrarea nu este istorică, cu toate micile indicații luate mai ales de prin cărțile D-luĭ Iorga, și cu tot subtitlul volumuluĭ.

Textul cuprinde numeroase figurĭ, care sînt foarte reușite, și care înlesnesc priceperea imediată a lucrurilor descrise.

Cartea presupune multă muncă și este desigur de o importanță deosebită pentru filologi și etnografi.

G. P.

***

Radu Rosetti. *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțuluĭ. II. După 1 Iunie 1859.* Ed. Acad.. Rom. 1910, Bucureștĭ, Göbl. 141 pag. 1 leu 50 banĭ.

Măsura luată de guvernul Moldovei la 1 Iunie 1859 întîmpină o strașnică împotrivire din partea mitropolituluĭ Sofronie. Acesta, pe de oparte, afurisi pe cele două fețe duhovnicești, care

făcuse parte din comisia regulatoare a averilor mănăstirești, iar, pe de alta împuternici pe reprezentantul mănăstirii Neamțului în Basarabia, ieromonahul Teofan Cristea, să protesteze la guvernul rusesc împotriva măsurilor luate de guvernul Moldovei. Mitropolitul însuși trimise un lung protest Domnitorului țării, *dupăce implorase sprijinul Rusiei.* Cuza răspunse la aceasta prin aspre cuvinte de mustrare.

Teofan Cristea lucra în Basarabia în senzul instrucțiunilor mitropolitului. Proteste peste proteste se trimeteau tuturor autorităților rusești. Mitropolitul Sofronie adresă o scrisoare episcopului de Chișinău, însoțind-o de un memoriu, ce trebuia să fie înfățișat împăratului. In aceiași vreme numea pe Teofan Cristea ca vechil cu puteri nemărginite din partea sa, al mănăstirilor Neamțul și Secul și al *tuturor mănăstirilor din țară.*

Luînd de pretext introducerea muzicei vocale în limba țării, dar în fond nemulțumiți de măsurile guvernului și încurajați fiind în mod vădit de către mitropolit, călugării din mănăstirea Neamțului—printre care se numărau și 200 de călugări ruși—puseră la cale un început de răscoală, care însă fu repede înnăbușit.

Guvernul Moldovei stăruia în acest timp pe lîngă autoritățile din Basarabia pentru desărcinarea luĭ Teofan Cristea din calitatea de vechil al mănăstirilor și înlocuirea lui prin Aroneanu, vechilul ministerului cultelor. Autoritățile basarabene ridicau însă necontenite greutăți. Bănuind în toate acestea mîna mitropolitului Sofronie, guvernul dispuse arestarea și trimiterea lui la mănăstirea Slatina. Din pricina însă a mișcării ce se observa în țară, se ajunse la o îndulcire a formei: mitropolitul își dădu de bună voe demisia, în schimbul unor anumite avantaje. El continuă să rămînă în corespondență cu Teofan Cristea.

Acesta izbutise să fie recunoscut ca vechil al mănăstirilor Neamțul și Secul, cu toată împotrivirea guvernului Moldovei. El obținu chiar restituirea de către guvernul rusesc a două moșii din Basarabia, ce aparținuse odinioară mănăstirii Neamțului. Aceste lucruri fură socotite ca o demonstrație a împăratului în favoarea mănăstirilor persecutate de guvernul moldovenesc.

Teofan Cristea se folosi de prezența a 11 călugări fugiți dela mănăstirea Neamțului, pentru a cere învoire episcopului din Chișinău să înființeze o nouă mănăstire pe una din cele două moșii obținute de curînd.

Mitropolitul Sofronie murise în timpul acesta și procura dată lui Teofan Cristea trebuia să înceteze. Guvernul Moldovei făcu chiar demersurile necesare. Se păru că se va ajunge la un rezultat. Consulatul rusesc în adevăr ceru să se aleagă de către mănăstirile Neamțul și Secul un nou vechil. Aroneanu comunică chiar că fusese recunoscut ca vechil al acestor mănăstiri.

Teofan Cristea uneltea însă acuma din toate puterile la Petersburg. Pe de altă parte, guvernul lui Cuza hotărîse vărsarea tuturor veniturilor bisericești în casa centrală a statului. Guvernul rusesc nu întîrzie a răspunde la această măsură. El dispuse depozitarea banilor proveniți din cîștiuri la băncile de credit din Rusia. Ca vechil fu recunoscut tot Teofan Cristea.

Sinodul rusesc aprobă înființarea mănăstirii cerute, sub numirea de *Noul Neamțu.* Ea urma să fie socotită ca fiică a lavrei Neamțului, deși atîrna întru totul de sinodul rusesc.

Guvernul rusesc luă apoi măsuri asupra modului de administrare a averilor nemișcătoare ale mănăstirilor moldovenești aflătoare în Basarabia, măsuri identice cu cele luate de guvernul moldovenesc pentru mănăstirea Neamțului și care stîrnise atîta împotrivire.

Demersurile făcute de guvernul Mol-

dovei pentru recunoașterea vechilului său fură zădarnice. Teofan Cristea rămase și mai departe în funcțiunea sa.

In 1873 împăratul Rusiei hotărî luarea administrației averilor mănăstirilor străine din mîna călugărilor și darea lor în sama ministerului domeniilor. Cu prilejul acestei schimbări se descoperiră o mulțime de abuzuri făcute de către Teofan Cristea. El fu destituit. Se zice că în ultimii ani ai vieții lui se căia amar de cele ce făcuse.

Stăruințile guvernului romîn pentru o soluție mai favorabilă rămaseră fără nici un rezultat. Silit de împrejurări, guvernul rusesc cedă în 1877 o parte din veniturile mănăstirilor și eparhiilor, depuse la banca din Odesa. Deatunci chestiunea a rămas pe loc.

Valoarea averilor sechestrate de guvernul rusesc se ridică la vre-o 30 milioane de lei.

C. A.

***

Nicolai Krascheninnikow. *Aurora.* Tablouri dramatice din războiul ruso-japonez (trad. de N. Golant). Verlag der Dorfmeisterschen Buchandlung u. Verlagsanstalt, Wien u. Leipzig.

In fiecare zi, trenuri lungi, convoiuri triste străbăteau întinsele cîmpii ale Rusiei, aducînd în patrie pe cei ce scăpaseră de glonțul armei ori de ghiuleaua tunurilor. Nici un glas de bucurie nu saluta pe cei reîntorși, nici o batistă nu flutura la sosirea trenului în gări, sunetul răsunător al trompetei amuțise, marșurile de paradă se preschimbaseră în marșuri de înmormîntare.

Odată convoiul oprit în orice stație principală, din vagoane scoborau figuri sinistre. Erau aceiași oameni care plecase, însă glasul lor tremura, ochii priveau rătăciți, părul le înnălbise aproape la toți, pe fețele lor palide cetesai o suferință adîncă, unii erau scoși pe targe, răspîndind un miros de iodoform, alții abia se țineau în cîrje, unora le lipsea o mînă și brațul gol își flutura mîneca cernită, și firul de aur al epoletelor se destrămase și el. Primirea era mișcătoare, zîmbete triste fluturau pe buze, și un doliu nou aduceau cu ele umbrele acestea, împrăștiind groaza din oraș în oraș, sămănind o durere profundă dela un capăt la celălalt al imperiului.

Veneau și dispăreau convoiurile triste, și în albastrul primăvăratec al cerului pluteau păseri negre de pradă, rotindu-se pe deasupra lor, ca un crep de doliu purtat de vînturi...

Dar nu armatele sdrobite, nici flotele nimicite, ci descurajarea întregului popor rus, pesimismul care se infiltrase în inima lui, îl făcea să-și peardă orice nădejde.

In astfel de împrejurări, chinuitoare pentru un popor, s'a născut și o literatură *bolnăvicioasă*. Semnalăm *Rîsul roș* al lui Andreev, despre care s'a vorbit în această revistă, și *Aurora* lui Krascheninnikow, despre care ne-am propus să vorbim. Și înnainte de toate o întrebare: Dacă Rusia ar fi eșit învingătoare din războiul ruso-japonez, oare scriitorii ruși ar fi fost tot așa de descurajați, oare glasul funebru ce străbate piesa lui Krascheninnikow nu s'ar fi schimbat în sunet biruitor de fanfară? Eu nu mă îndoesc de aceasta, și teoria lui Taine nu mi se pare niciodată mai justă decît aplicînd-o scriitorilor ruși.

Voi considera deci *Aurora* ca operă absolut rusă, ca un document al unei stări de spirit dintr'un moment dat, și aceasta cu atît mai mult, că Krascheninnikow, deși vorbește prin eroii săi împotriva războiului, nu se ridică la înnălțime de cugetare, nu e universal, trecînd și el, ca Rus, prin criza sufletească a poporului său. (De prisos să mai spun că drama a fost oprită în Rusia). Totuși autorul protestează împotriva acestei păreri. In scrisoarea ce a trimes-o traducătorului său, spune

că opera sa e un protest împotriva războiului,—noi trebue să cetim: un protest împotriva acelui război în care Rusia a fost învinsă. Lucrarea are un *argument*: al celui învins. „Lucrarea mea, spune autorul, e pur și simplu un protest împotriva războiului, împotriva grozăviilor războiului și împotriva sălbătăcirii oamenilor,—și o cerință: de a atrage o mai mare atenție asupra frumuseților lumii. Ideia conducătoare a bucății este că războaele vor dispărea de pe suprafața pămîntului, cînd oamenii vor înțelege să descopere frumusețea răsăritului soarelui, cînd vor simți deliciul cîntecului păserilor, cînd vor prețui minunata inimă omenească. Și aceasta a fost oprit!" Krascheninnikow e poet!

Stjepanow II (deoarece el e *altul* acum) de 45 de ani, se întoarce acasă din război, împreună cu camaradul său, locotenentul Sokoljskji, logodnicul fiicei căpitanului,—Ljelja. Stjepanow e cu nervii sdruncinați, e nebun aproape, îl urmărește încontinuu viziunea scenelor groaznice din război și chipul unui tînăr ofițer japonez pe care l-a ucis. Boala-i merge crescînd, nopțile nu mai poate dormi, viziunea îl urmărește pretutindeni, și, ostenit, moare la începutul toamnei, după o noapte chinuitoare, atunci cînd soarele răsare, fantoma celui ucis reapărîndu-i.

Sokoljskji se întoarce fără brațul drept, chinuit și el de viziunile războiului, lovit în amorul lui propriu de om, deoarece numai poate nădăjdui s'o iee pe Ljelja de nevastă, și nici el însuși nu primește aceasta, fiindcă recunoaște că dacă ea l-ar lua acuma într'un avînt de generozitate, mai tîrziu îi va părea rău, ceia ce și mărturisește mai tîrziu, ne mai avînd pentru fostul ei iubit decît milă. Dragostea lui pentru fiica căpitanului formează conflictul piesei, dureros desigur, asupra căruia autorul trece repede, pe el neinteresîndu-l alta decît descrierea stării sufletești bolnave a celor doi reîntorși, vrînd astfel să caracterizeze starea sufletească a poporului în urma acelor evenimente.

Stjepanow moare și fiica lui „declară" că timpurile se vor schimba, viața va fi limpede și luminoasă și în haine de sărbătoare. Sfîrșit declamatoriu, dealtmintrelea.

Ca lucrare de teatru nu cred să aibă succes; chiar autorul o intitulează „tablouri"—greșit poate—„din războiul ruso-japonez".

Nici o persoană sănătoasă în toată piesa Lykow, proprietarul unei moșii, în etate de 50 de ani, e un tip de degenerat, și rolul său e cu totul șters.

Prin urmare, va trebui să urmărim analiza psihologică ce o face autorul acestor anormali, și trebue să recunoștem că aici Krascheninnikow e artist, reușind să ne cutremure nervii prin descrierea grozăviilor războiului și a nebuniei treptate a lui Stjepanow. Scenele sînt puternice, chinuitoare pînă la dezesperare. O flacără roșie se înnalță, și în aer curge un pîrău de singe pe o punte îndoliată. Umbrele celor morți formează un defileu de stafii parcă, cei nebuni strigă, auzi gemete acoperite de sfărîmăturile unui obuz, și cei mai nefericiți sînt aceia care nu și-au perdut încă cu totul rațiunea. Firește că e mult exagerat, totuși autorul ne îngrozește cu puterea descripțiilor sale, și ca o descordare a nervilor, ca o liniștire, sufletele lui chinuite recheamă farmecul naturii, frumusețea răsăritului de soare și dulcea melancolie a nopților păzite de lună. Da, numai natura, acest maestru divin, potolește sufletele noastre... „Trebue să spunem: Oameni! priviți cît de minunat e răsăritul soarelui! Ascultați cum cîntă păserile în natra lui Dumnezeu. Priviți cît de mare-i lumea și cît de minunată și de dumnezeească este inima omenească, acest izvor al gîndurilor dumnezeești și al faptelor înnalte... O oameni! mai

presus de orice voi trebue să preţuiţi inima omenească!"—spun Stjepanow, pe care-l urmăreşte pretutindeni groaza celor întîmplate *acolo*, cînd se visa, noaptea, în şanţurile pline de apă, acasă, la familia lui, la colţişorul lui iubit. Şi cît de ciudate i se par acuma toate! Nici nu-i mai vine să creadă că e la el acasă, atît de mult timp trecuse parcă decînd a plecat, decînd n'a mai dus o viaţă omenească...

Remuşcarea îl urmăreşte pretutindeni, imaginea celui omorît îi stă mereu în faţă, mînile lui sînt pline de sînge, şi cînd se gîndeşte că va muri şi va ajunge în faţa Domnului (o notă justă care reprezintă pe Rusia ortodoxă) şi îl va întreba de e curat, el nu-i va putea răspunde decît: *„Doamne, eu am omorît!"*.

Acelaşi om, aceiaşi umbră de om, e locotenentul Sokolskji, care suferă şi din pricina dragostei pentru Ljelja, şi de aceia ni e mult mai simpatic.

Dacă căpitanul Stjepanow vede *în trecut*, locotenentul Sokolskji vede în viitor, cînd vor dispare de pe tina globului pămîntesc razboaele, şi timpul acela se pare apropiat.

Sokolskji e idealistul... el are în firea lui ceva de copil, sentimentele lui sînt delicate, şi cu o gingăşie femenină povesteşte cum şi-a perdut mîna dreaptă, în degetul căreia avea un inel cu un rubin, dăruit de mama lui. Evocarea vremei copilăriei şi a unei inimi de mamă ne arată un suflet delicat, senzibil.

Mai e un personaj, ţăranul Manjko. Tot timpul tace, faţa lui e serioasă, „pe care nu apare nici un surîs". Ţăranul tace, poate că exprimă glasul ţărănimii din Rusia.

Am în faţă fotografia lui Krascheninnikow. Imbrăcat în haina naţională, o faţă ovală, cu un zîmbet de tristeţă. Părul lăsat pe spate şi o frunte mare, dreaptă, cu sprîncene arcuite. Buzele, ce par groase, sînt umbrite de o mustaţă lăsată în jos. Ochii lui privesc visători, privesc parcă în depărtările roşii lungile convoiuri triste pe deasupra cărora, în albastrul primăvăratic al cerului, plutesc păsări negre de pradă ca un crep de doliu purtat de vînturi...

Şi buzele lui stau parcă gata să rostească: *Nici un erou, nici un erou!*

V. S.

***

Vigilio Inama. *Omer nell'età micenea* Tre note. Un vol. 53 pag.. Milano, Rebeschini di Turti., 1907.

Diedrich Fimmen. *Zeit und Dauer der kretisch-mykenischen Kultur.* Un volum 106 pag.. Teubner, Leipzig und Berlin, 1909.

I.—Michel Bréal, în studiul său „Pour mieux connaître Homère", căuta să stabilească că poemele omerice fuseseră create în veacul al VIII-lea şi în prima jumătate din al VII-lea, bazîndu-se pe o serie de argumente, ce au fost uşor înlăturate de Alfred Croiset, într'un articol publicat în Revue des Deux Mondes, care îşi apăra opiniunile emise în a sa istorie a literaturii greceşti. Fără o legătură aparentă cu studiile precedente, combătînd însă încercarea lui Bréal de a întineri poezia omerică, Vigilio Inama expune în paginile acestea de un viu interes cîteva vederi, ce ni se par juste şi pe care le împărtăşim cetitorilor.

Trei sînt problemele pe care le pune în discuţie: raporturile dintre civilizaţia miceniană şi epopeile, cînd şi unde a trăit Homer, şi cum s'au păstrat poemele sale.

Cercetările arheologice din ultimele patru decenii, făcute în insulele din basinul mării Egee şi în Grecia continentală, au dat la iveală o veche civilizaţie numită cretico-miceniană, ce ocupă un interval de timp de aproape 2000 de ani; sfîrşitul, cel puţin, al acestei civilizaţii a fost cunoscut de poeţii Iliadei şi Odiseei, care au cîntat înfloritoarele oraşe din Creta şi Peloponez şi sînt plini de măreţia şi strălucirea curţilor princiare din acea epocă. Caracteristica acestei civilizaţii, care decade în mijlocul unor grozave frămîntări şi strămutări de popoare a căror urmă o găsim în inscripţiile egiptene din vremea lui Ramses al III-lea (1167), este întrebuinţarea excluzivă a bronzului.

In epoca dominată de această civilizaţie, parte din insulele mării Egee şi coastele Asiei mici sînt ocupate de o populaţiune, cum reesă din epopee, deosebită de cea greacă, care e aşezată numai în Grecia propriu-zisă, Creta şi cîteva insule, astfel că patria epopeii omerice nu poate fi decît Grecia şi mai probabil Peloponezul, pe care poeţii îl cunosc şi descriu cu o exactitate ce ar fi altmintrelea inexplicabilă, pecînd despre Troia şi împrejurimi n'au decît idei vagi şi nesigure.

Limba şi stilul epopeii, care presupune o lungă perioadă de dezvoltare literară, ne dovedesc deasemenea că nu aiurea trebue să-i căutăm locul de origine. In adevăr, limba Iliadei şi Odiseei, un amestec de elemente eolice şi ionice, care n'a fost vorbită niciodată şi care are caracterul unei limbi literare, nu s'a putut naşte în coloniile greceşti din Asia mică, unde deosebirile dialecte în mod firesc trebuiau să fie izbitoare, deoarece partea din Nord fusese ocupată de elemente venite din Tesalia, pecînd mijlocul Asiei mici de populaţii din Atica şi Peloponez. Pecînd, dimpotrivă, dacă considerăm Grecia propriu-zisă, varietăţile dialectale au fost mici dela regiune la regiune, cu treceri treptate şi insensibile, şi n'avem nevoe de ipotezele lui Ritschl, Caner sau Finck, pentru a explica prezenţa elementelor eolice în limba epică. Aici, poeţi născuţi din toate părţile ţării, cutrierînd dela o curte la alta, au format cu încetul o limbă literară, un amestec în care deosebirile nu izbeau urechea şi nici nu întunecau înţelesul, un dialect ce s'ar putea numi *acheian*. Acest dialect cuprinde forme ce nu se găsesc în dialectele ionic şi eolic de pe coastele Asiei.

Două pasagii din Iliada, în care ni se spune că aurora răsare din valurile mării, ne arată iarăşi că Homer n'a putut trăi în Asia mică, dar nici în insule, căci erau ocupate de barbari.

Că Homer a trăit înainte de năvălirea Dorilor, ne probează faptul că nu-i aminteşte nicăiri, că nu cunoaşte colonizarea greacă din Asia şi insule, nici pe Tesalieni, că nu ştie nimic despre *Tir*, oraşul fenician ce începe să fie puternic de prin veacul al X-lea a. H., şi nici despre Memphis, pecînd necontenit vorbeşte de arta Sidonului, de Teba din Egipt, „cea cu o sută de porţi", că nu cunoaşte ferul ce în veacul al XIII-lea pătrunde în civilizaţia miceniană; —atîtea evenimente mari, pe care dacă le-ar fi cunoscut, era cu neputinţă să nu le amintească.

Dacă admitem că Homer a trăit în Grecia şi spre sfîrşitul civilizaţiei miceniene, între al XII-lea şi X-lea veac, atunci ni se lămuresc o mulţime de lucruri, şi în primul loc înţelegem evoluţia literaturii greceşti,—dar în aceiaşi vreme se pune întrebarea: cum s'a păstrat epopeia omerică?

Studiile lui Arthur Evans asupra descoperirilor din Creta şi istoria ne probează că scrierea a fost cunoscută şi întrebuinţată de Greci cu mult înainte de veacul al XI-lea; n'a fost întrebuinţată însă în literatură ca la moderni, căci nu era un public cetitor şi operele literare n'au fost împrăştiate prin scris; ele erau cunoscute prin aezi, care se serveau de texte ca să înveţe şi să cînte poemele.—Probă că poemele omerice aşa au fost păstrate, e că nu prezintă o pluralitate de redacţii şi că, dacă ele chiar din vremea creaţiei nu ar fi fost fixate în scris, nu ar fi putut Anticii vorbi de interpolări adausuri şi corectări.

Astfel, ele au putut străbate vremurile turburi ale Evului-Mediu grec, cind Dorieni se revarsă dela Nord asupra Greciei, cind Acheii, impinși de ei, iși caută noi locuințí și cu lupte grele colonizează Asia, insulele, și ajung pină in Egipt, vremuri ce au făcut să se piardă o mulțime de epopei ce desigur trebue să fi existat alături cu epopeile omerice, și de care avem numai vagi amintiri. Dupăce liniștea s'a restabilit și condiții prielnice pentru o dezvoltare artistică au apărut din nou, Iliada și Odiseia au putut din nou fi gustate și au provocat o inflorire literară, o *renaștere*, manifestată in ciclul epic.

II.—Dar asupra acestei lumi miceniene, a cărei splendoare o cintă Iliada și Odiseia și pe care desigur au cunoscut-o poeții divinelor cinturi, ne permite să ne facem o idee lămurită importanta lucrare a d-lui *Fimmen*, in care e sintetizat rezultatul tuturor cercetărilor din cursul ultimelor decenii. Centrul acestei civilizații, de unde a radiat asupra insulelor din bazinul egeian, asupra Greciei continentale și asupra coastelor Asiei mici pină in Palestina, pare a fi fost Creta. Săpăturile făcute aici in citeva insule, in Micene și Tiryns, precum și la Orchomenos și in ruinele din prejurul lacului Copais din Beoția, ne arată diferite straturi de civilizație suprapuse, incepind din epoca clasică greacă și suindu-se in trecut pină la epoca neolitică, ale cărei inceputuri se perd, după expresia banală, in negura vremurilor. Meritul lucrării arheologului german e că, sprijinindu-se pe obiectele de proveniență cretico-miceniană găsite in săpăturile egiptene, pe obiectele egiptene aflate in bazinul egeic, pe raporturile dintre popoarele cretico-miceniene și Egipet și pe influențele reciproce artistice asupra stilului keramic și arhitectonic, a datat și caracterizat aceste diferite straturi și ne-a permis astfel să știm, uneori cu aproximație, alteori precis, vrista deosebitelor faze ale acestei civilizații.

Caracteristica ei este o evoluție lentă și continuă, cu rare lacune, incepind cu epoca neolitică, ce la 3000 a. H. face loc bronzului, care atinge in artă culmea pe la 1650—1580, timpul Hyxoșilor, epoca naturalismului cretan, și apoi decade pină in veacul al XIII-lea a. H., cind se introduce ferul, o nouă ornamentație, cunoscută sub numele de decorație geometrică, depilonică, in timpul căreia pe la 1000 năvălesc Doriencii și se produc profunde schimbări in situația acestor popoare. Tipul lor, așa cum se vede in picturile și sculpturile mormintelor egiptene, e deosebit și de al Semiților, și de al Hitiților, și de al celorlalte popoare de pe coastele Asiei; el este aproape tipul Grecului clasic.

De reținut pentru datarea poemelor omerice este că palatele cretane din Knossos și Phaistos, pe care le cintă și descrie Homer, sint clădite in timpul Hyxoșilor și dărimate intre 1411 și 1375, vremea regelui Amenophis al III-lea; contemporane cu ele sint și palatele din Micene și Tiryns, reședința dinastiei Atrizilor, precum și Troia VII, Troia lui Priam și Hector.

Evident că noi nu putem urca așa de sus in timp crearea Iliadei și Odiseei, căci se opun rațiuni de limbă; putem insă admite că pe la mijlocul veacului al XIV-lea un conflic s'a născut intre Aheii din Grecia continentală și Creta și intre populațiile de pe coastele Asiei mici, probabil Hitiții, a cărui rezultat a fost dărimarea Troei și crearea legendei troiane, cintată in urmă de aezi și cristalizată in divinele poeme, ce singure au mai rămas ca martore ale atitor splendori apuse. Cine știe insă tainele ce ne păstrează misterioasa scriere pictografică și liniară găsită in Creta de Evans, și ce surprinderi ne va procura dezlegarea ei? Deocamdată insă ideia că Iliada și Odiseia e posterioară veacului al X-lea trebue inlăturată.

M. J.

***

Lafcadio Hearn. *Glimpses of unfamiliar Japan* (Second Séries). Tauchnitz Edition. Leipzig, 1910. Preț. 2 fr.

Nu demult am găsit intr'o revistă săptăminală la rubrica „Ecouri de pretutindeni", sub titlul de „un european japonizat", următoarele rinduri:

„D. Marc Logé ne dă un frumos studiu asupră lui Lafcadio Hearn, pe care cetitorii noștri il cunosc pentru simțirea stranie (le charme étrange) a sufletului japonez ce și-a insușit-o acest fiu al unui chirurg militar irlandez și al unei tinere grece. De timpuriu Hearn avea gustul exotismului. Pecind era pe lingă o mică revistă americană, i-a trecut prin cap să se insoare c'o negresă. Pe vremea aceia lucrul acesta nu se făcea, și din cauza acestei enormități a fost dat afară.

. . . .

„După diferite incercări Hearn se stabilește insfirșit in Japonia. Ca un adevărat japonez, minuțios și observator, studiile sale asupra *Broaștelor*, asupra *Fluturilor din Japonia*, asupra *Furnicilor*, etc., sint adevărate mici minuni. Cu un talent admirabil el ne-a desvăluit gindurile care apasă sufletul resemnat al femeilor din popor, starea micilor copii și bravura fatalistă a bărbaților japonezi".

Nu, d. Hearn nu-i atita de japonizat, pecit ii place să creadă autorului notiții de mai sus, căci altfel, vorbind despre religiozitatea poporului japonez, d. H. n'ar fi putut spune: „Fericiți cei care nu-și tem prea mult zeii pe care și i-au făcut!" (pag. 8). Caracteristica d-lui H. mi se pare că poate fi prinsă din descrierea următoare: „A priest approaches with a padded mallet in his hand and strikes the bell. But the bell does not sound properly: he starts, looks into it, and stoops to lift out of it a smiling Japonese baby. The mother, laughing, runs to relieve him of his burden; and priest, mother, and baby all look at us with a frankness of mirth in which we join*)". Ca să dai relief in citeva fraze unui tablou așa de viu, nu credem că-i nevoe să fie cineva japonizat, e nevoe insă să fie artist și să descrie cu simpatie ceia ce vede. E o fericire pentru noi că Japonia și-a găsit in d. H. un interpret așa de conștiincios și artist, prin care s'o putem cunoaște și ințelege. „Mai dulce, fără indoială, decit orice icoană a lui Christ, acest vis in piatra albă, a tovarășului de joc al copiilor morți..." e vorba de o statue a zeului Jizo,—numele căruia unii filologi l-au alăturat pe nedrept de Isus.

Cine a avut prilejul să vadă o mobilă bine intreținută de-acum o sută de ani, are să ințeleagă dece pentru d. H. chiar obiectele cele mai neinsemnate din un interior japonez ii fac impresia că n'au intrat in existență prin lucrul minii, ci prin *desmierdarea* ei.

Lucrurile prin vechime capătă viață. Iar modul cum o capătă ne e dat prin răspunsul unei fetițe japoneze: „Cum poate să trăiască o păpușă?"—„Cum! respunde ea, *dacă o iubești in de-ajuns*, ea va trăi!" (pag. 176).

Trebue să spun că păpușele in Japonia ajung la respectabila virstă de o sută de ani!

Dar ce poate fi virsta unei păpuși pe lingă acea a clopotului dela Nara, turnat in anul 733 și cintărind 37 de

*) „Un preot se apropie și lovește clopotul c'un ciocan (de lemn) butonat ce-l avea in mina sa. Dar clopotul nu sună cum se cuvine: preotul tresare, minunat, se uită in clopot și se apleacă ca să scoată dintr'insul un copil japonez care suride. Mama, rizind, aleargă să-l descarce de greutatea sa; și preot, și mamă, și copil, cu toții privesc spre noi c'o veselie deschisă, la care ne unim și noi".

tone! Una mie una sută șaptezeci și șapte de ani!

Cel mai mare clopot însă e la Kyoto: a fost turnat la 1633 și cîntărește 74 de tone!

Cine voește să cunoască și să înțeleagă civilizația japoneză trebue să cetească scrierile d-lui Hearn, iar cine vrea s'o vadă mai de aproape trebue să se grăbească, căci „arta moartă care a făcut frumuseța acestui loc, a fost deasemene arta acelei credinți căreia îi aparține textul a toate mîngîitor:

„*Cu adevărat zic; chiar plantele și copacii, stîncile și pietrele, toate vor intra în Nirvana*".

Dr. N. Q.

***

H. Boehmer. *Les Jésuites*, tradus din limba germană, cu o introducere și note de Gabriel Monod-Paris. Arm. Colin, 1910. Pr. 4 fr.

Istoria jezuiților e una din chestiunile istorice cele mai delicate, nu numai din cauză că cel ce întreprinde expunerea ei are de luptat cu prejudecăți înrădăcinate de secole în conștiințile omenești, dar și pentru motivul că e foarte greu ca autorul să poată fi cu totul nepărtinitor într'o chestiune care a ridicat atîtea patimi. Mulți au fost aceia care s'au ocupat cu acest capitol al istoriei moderne, unii ca apologiști ai jezuitismului, alții ca detractori. In chip mai mult sau mai puțin nepărtinitor, doar Macaulay sau Ranke — cu toate că protestanți — sînt singurii care au reușit a expune această serie a istoriei omenirii. In această categorie intră, desigur, și lucrarea d-lui Boehmer. Dela 'nceput și până la sfîrșit se vede grija autorului de-a fi nepărtinitor. Aceiași grijă se observă și 'n lunga introducere în care d. G. Monod — protestant cași autorul german — complectează unele lacune ale acestuia. D. Boehmer, cași d. Monod, n'au decît cuvinte de admirație pentru activitatea extraordinară și pentru facultățile strălucite ale jezuiților, care au salvat de două ori Biserica catolică, în secolul al 16-lea și al 19-lea, fără însă că această admirație să fie întovărășită de simpatie. La 'nceputul operei sale, d. B. povestește viața aventuroasă și plină de peripeții, ca un roman, a fundatorului ordinului, acel Inigo de Loyola, sfințit de Biserica catolică, a cărui statue uriașă se 'nalță la Sfîntul Petru din Roma. Istoria conversiunii și vocațiunii lui Loyola e pe larg expusă de autor, cu toate sbuciumările sufletești și vedeniile sale, ce ni-l înfățișează ca un mistic și un iluminat medieval. Caracteristic psihologiei lui Loyola e nehotărîrea sa asupra țelului ce activitatea sa avea să urmărească pentru gloria Bisericii catolice, nehotărîre vădită în transformările ordinului întemeiat de dînsul, chiar în timpul cît el era în viață, potrivit scopurilor ce se iveau: o reunire de cîțiva studenți teologi catolici din Paris pentru convertirea musulmanilor, apoi o tovărășie de preoți pentru misiunea internă a Bisericii; în urmă, pionerii luptei pe toate tărîmurile contra Reformei. La 'nceput, Loyola și cei d'întăi adepți ai săi, Faber, Laynez, Salmeron, Francisc Xavier, nu bănuiau deloc rolul ce erau să 'ndeplinească și însemnătatea istorică a ordinului întemeiat de dînșii. Dealtfel e foarte curios de-a considera rolul primordial al lui Loyola de-a aduce musulmanii din țările sfinte la catolicism și ceia ce școala sa a ajuns a îndeplini apoi. Aceasta ne dovedește înc'odată cît de puțin stăpîn e omul pe roadele și rezultatele în viitor ale ideilor și activității sale. Scopurile primitive au trebuit a se transforma repede din cauza necesităților istorice. Reforma ce amenința atît de serios catolicismul trebuia numaidecît să producă o reacțiune în chiar sînul Bisericii catolice, o contra-reformă. Cu această haină s'a îmbrăcat jezuitismul și prin aceasta și-a cîștigat un rol covîrșitor în istorie. Toată activitatea je-

zuiților, începînd cu a doua jumătate a secolului al 16-lea, se rezumă în lupta lor contra Reformei. Boehmer, cași Monod, expune foarte lămurit această strînsă legătură care face ca jezuitismul și protestantismul se existe, cum ar zice un matematician, în funcțiune unul de altul. Opoziția între aceste două curente istorice e foarte bine arătată de autori. Doctrina întreagă a lui Loyola se razimă pe *ascultare*, ascultarea oarbă, nemijlocită; supunerea totală a inteligenții, voinții și conștiinții către o autoritate unică și supremă, pecînd însuși temelia protestantismului e individualismul, ce nu recunoaște altă autoritate decît acea a conștiinții în relație directă cu divinitatea. Astfel, Reforma apare ca produsul direct al Renașterii și ca origine a tuturor ideilor de libertate moderne, pecînd jezuitismul se vede a fi fost ultima sforțare, de-o energie extraordinară, a lumii medievale de-a se continua în timpurile de-apoi. E ușor de înțeles în ce parte se 'ndreaptă simpatiile d-lui B., cît și acelea ale d-lui M..

Autoritatea acea supremă, suverană, absolută, căruia jezuitul își închină complect personalitatea sa, e Papa, ca întrupare a Bisericii catolice, căruia îi supune energia pură a unei voinți desbrăcate de orice tendință personală, energie de-o vigoare și de-o putere asemănătoare metalului liberat de orice altă amestecătură. Jezuitismul, pentru d. B., e termenul evoluției monahismului, care din ce 'n ce a apropiat pe călugări de Biserică și de lume. Pe lîngă disciplina spirituală desăvîrșită, asemănătoare aceleia a pustnicilor primitivi, care urmăresc sfințenia lor personală departe de lume și chiar de Biserică, ei iau și o parte activă la afacerile Bisericii, lucrînd în lume, și prin orice mijloace, pentru ea și prin rîndurile ei. Activitatea jezuiților pentru gloria Bisericii catolice s'a manifestat pe toate tărîmurile; ei au devenit, după necesitate, predicatori, confesori, fundatori de opere miloase, misionari în țările depărtate, profesori. In această din urmă ipostasă, activitatea lor a fost uriașă, devenind în scurtă vreme monopolizatorii învățămîntului în întreaga Europă catolică, servindu-se de școală pentru stăpînirea conștiinților.

D. B. examinează pe rînd rolul jezuiților în țările europene. Până în secolul al 18-lea, Spania, Portugalia și Italia au fost țările clasice ale jezuitismului. In Italia, ei au introdus un spirit străin, acel spaniol, fanatic și intolerant, atît de deosebit de spiritul Renașterii italiene. Ei au ajutat la decadența Spaniei și Portugaliei, dacă nu le-au provocat chiar. Principalul cîmp de luptă însă a lor a fost Europa centrală. Loyola întocmi el singur planul de luptă contra ereziei, plan executat de urmașii săi întocmai. Cu ajutorul Habsburgilor din Austria și a Wittelsbachilor din Bavaria, au împiedicat ca întreaga Germanie să îmbrățișeze Reforma, recîștigînd pentru Roma o bună parte din ținuturile ce trecuseră deja în protestantism. Acest fapt, după autor, a fost dăunător Austriei, deoarece a scos-o din curentul de civilizație germană reformată, care a adus egemonia Prusiei. Jezuiții au fost deasemenea cauza cea mai însemnată a căderii Poloniei, ai cărei numeroși ortodoxi, din cauza intoleranței guvernului, și-au întors ochii spre Țarul moscovit, păgubind republica cu teritorii imense și ducînd-o apoi la desmembrare. In Franța, ei au jucat un rol foarte însemnat. Așa, în timpul Ligei și a lui Enric al IV-lea, Richelieu a știut să facă dintr'înșii unelta politicei sale. Sub Ludovic al XIV-lea lor li se datorește revocarea Edictului din Nantes și ruina jansenismului. Acțiunea jezuiților, încă dela 'nceput, s'a exercitat și 'n țările exotice, fără însă a da roade mari, cu toată munca și calitățile superioare a lui Francisc Xavier și a urmașilor săi. Dealtfel, după au-

tori, însăși metoda lor ca misionari era defectuoasă. Ei făceau prea mari concesii obiceiurilor naționale, de multe ori chiar în dauna dogmelor, creînd mai degrabă cîte o religie nouă, sau mulțumindu-se cu un creștinism foarte superficial. D. Monod, în introducerea sa, expune pe larg chestiunea aceasta a riturilor malabare și chineze, care a fost mult agitată contra jezuiților, mai ales de celelalte ordine călugărești misionare. Un alt teren de atac contra jezuiților a fost acel al moralei lor, chestiune foarte vastă și grea, pe care autorii o expun în mod foarte obiectiv, cu toate că în puține cuvinte, punînd-o în strînsă legătură cu ideile timpului și nevoile activității lor.

Decăderea, suprimarea ordinului în secolul al 18-lea, reînvierea și ridicarea lui sînt expuse cam sumar de d. B., care însă, în schimb, ne dă, pentru a termina, o admirabilă expunere a istoriei jezuiților în sec. al 19-lea și a rolului lor în societatea modernă.

D. X.

Revista Revistelor

Viața Socială (Octombrie). D. N. D. Cocea, deși împovărat de atîtea varii și înnalte ocupații, găsește vreme, totuși, să ne învețe gramatica limbii romîne. Din întîmplare însă, d-sa vrea să ne predea un capitol pecare nu-l cunoaște. D-sale i se pare că nu scriem romînește, cînd zicem, la plural, *fusesem, începusem*, etc. Rugăm pe talentatul director al Vieții Sociale să consulte un manual de gramatică și va vedea că nu și-a preparat bine lecția ce ne-o administrează.

Și apoi, dacă e vorba de gramatică, să ne dea voe d. Cocea să-i atragem atenția asupra admirabilei latinești în care traduce d-sa cunoscutele vorbe ale lui Plinius. Reproducînd în nu mai știm care revistă a sa un fragment din Neoiobăgia d-lui Gherea, d. Cocea tipărește: *latifundia perdidere Roma*, cînd din orice gramatică ar putea să afle că la acuzativ se zice *Romam* și cînd din orice text clasic ar putea să afle că *latifundia perdidere... Italiam!*

...Căci este imposibil ca în însăși cartea d-lui Gherea să fie acest negramatical, netextual, neistoric și negeografic *Roma*...

După lecția de gramatică, d. Cocea ne dă o lecție de civism. E vorba de tăcerea noastră la ancheta ce a întreprins asupra votului universal. Nici lecția asta n'o putem primi. Noi avem o tribună cel puțin tot atît de răspîndită cași d. Cocea, și în această tribună noi ne-am spus adesea cuvîntul nostru. Regretăm că d. Cocea nu ne cetește. Dacă ne-ar ceti, și-ar fi putut aduce aminte de anumite cronici ale d-lui Stere, iar dacă are memoria scurtă, și-ar fi adus aminte măcar de articolul de acum cîteva luni al d-lui Ibrăileanu, articol apărut cam pecînd d. Cocea își formula chestionarul. Dacă ar avea cineva dreptul să se ofenseze, poate că aceia am fi noi. Căci este cel puțin straniu să ți se ceară părerile într'o chestie, pe care ai dezbătut-o cu cîteva săptămîni mai înnainte într'o revistă răspîndită. Vrea d. Cocea cu orice preț să ne reeditām părerile în publicația d sale? Reproducă-ne articolele! Alta n'avem de spus, și nici în alt stil!

Noua Revistă Romînă (Octombrie). D. Lovinescu pretinde că i-am fi falșificat opera „A zecea muză", cînd l-am zugrăvit prin propriile-i cuvinte cu „Imperator al peniții".

Dar cînd, inaugurîndu-ți colaborarea la rubrica unei reviste, vorbești cu entuziasm de însușirile cerute pentru a alimenta acea rubrică,—nu pretinzi, prin chiar aceasta, că posedezi acele însușiri? Altfel ai mai inaugura-o?

Revue Générale des Sciences (15 și 30 Octombrie 1910). Studiile amănunțite ale creierilor, în particular ale creierului mare, sînt de o extremă importanță, căci numai dela aceste

studii ne putem aştepta la deslegarea unui considerabil număr de probleme sufleteşti. Se ştie ce interes au deşteptat descoperirile făcute asupra localizărilor cerebrale. Determinindu-se un număr de centri, de regiuni limitate ale scoarţei crierilor, care ţin sub stăpinirea lor anumite funcţiuni ale organismului, se impunea cercetarea structurii celulare, arhitecturii celulare a acelor centre, precum şi a scoarţei cerebrale intregi. Asemenea studii sint însă extrem de anevoioase. Sute şi mii de felioare din scoarţa crierului trebue observate în ordinea în care au fost tăete. Lucrarea aceasta n'a putut fi însă intreprinsă decit după ce tehnica preparaţiunilor histologice a ajuns la o neînchipuită perfecţiune.

Intre cercetătorii pe acest teren ştiinţa numără, intre fruntaşii ei cei mai de samă, pe marele nostru învăţat *dr. G. Marinescu*, neurolog şi psihiatru, ale cărui descoperiri şi vindecări sint minunate.

Invăţatul romin publică, în numerele citate ale revistei, rezultatele cercetărilor sale asupra arhitecturii scoarţei cerebrale (**Recherches sur la Cyto-architectonie de l'écorce cérébrale**).

După ce face un istoric al chestiunii, dr. Marinescu se raliază la părerile unor savanţi germani, care consideră ca tipică stratificaţia cu 6 pături: adică, în mod tipic, scoarţa cerebrală cuprinde 6 pături de celule, cu forme şi desigur cu funcţiuni speciale. Acest tip fundamental prezintă însă variaţiuni particulare, după anume regiuni ale scoarţei. Asupra numărului tipurilor regionale părerile autorilor diferă. Cele mai frumoase şi mai întinse cercetări le-a făcut Brodmann, care deosebeşte 47 de zone cu structuri particulare. Acest autor a făcut observări foarte numeroase, pe crieri dela diferite animale, dar zonele amănunţit studiate sint numai două, în care deosebeşte multe tipuri de arhitectură.

Dr. M. supune analizei histologice tipurile lui Brodmann din scoarţa cerebrală a omului şi întinde cercetările sale şi asupra altor regiuni. Rezultatele pe care le publică acum nu sint decit rezultate generale asupra unor regiuni, propunindu-şi a face studii de amănunt. Din cit a observat până acum, rezultă că „în vecinătatea fiecărui centru de recepţiune sensorială se găsesc alţi centri care servesc fără îndoială elaborării şi sintezii impresiunilor sensoriale. Această constatare e de natură să arunce oarecare lumină asupra fenomenelor psichice şi să ne permită a înţălege mai bine mecanismul diferitelor episoade patologice, precum apraxia, afazia, agnoscia şi asymbolia. Ceea ce ne propunem a demonstra într'un apropiat studiu".

Scientia XVI (4). *Ch. Guignebert* —**L'évolution du christianisme ancien.** S'a rezumat, într'un număr precedent al revistei, primul articol al autorului, prin care susţinea că Hristos n'a fondat, n'a pus măcar cele mai şubrede baze unei religiuni. „Misiunea" sa, aşa cum o înţelege el şi apostolii, se reduce în a pregăti poporul, prin pocăinţă şi fapte bune, la venirea Messiei, la împărăţia cerurilor.

In acest al doilea articol, G. lămureşte cum s'a transformat învăţătura lui Hristos în religia creştină, în afară de Iudea—unde n'avu trecere—ci în mijlocul populaţiilor păgine, setoase de o credinţă care să satisfacă necesităţile sufletelor aplicate spre misticism.

Apostolii şi discipolii, adunaţi, după îndemnul Sf-lui Petru, spre a încerca să urmărească visele sfărămate prin neomenoasa crucificare, erau oameni simpli, care nu puteau concepe alt ideal, pentru propaganda lor, decit acel de a aduce „pe căile Domnului oile rătăcite din neamul lui Israel". Pătrunşi de sectarismul şi exclusivismul neamului lor, apostolii nu s'ar fi gindit niciodată la păgini. Ei au eşit însă din pămintul făgăduinţii, spre a propovădui la Evreii împrăştiaţi mai în toate unghiurile imperiului roman, formind grupe compacte în oraşele greceşti, în Roma şi în Mesopotamia. In acele localităţi Evreii aveau comunităţi, sinagoge şi oarecare privilegii, destul de mari pentru a fi cauza unei gelozii intense a popoarelor băştinaşe, care cunoscură antisemitismul. Cu toate că încolţise acest sentiment mai în toate păturile lumii greco-romane, totuşi elita inteligenţii şi culturii—pierzind credinţa în vechile mituri şi pătrunzindu-se de ideia nulităţii morale a religiilor păgine—a fost atrasă de ceremonialul religios al Evreilor. Incetul cu încetul sinagogele avură o numeroasă clientelă de prozeliţi, care nu rareori primeau circumciziunea şi deveneau mozaici. Aceasta se intimpla cu atit mai uşor, cu cit la Evreii depărtaţi de patrie, exclusivismul şi sectarismul nu mai aveau aceiaşi putere tradiţională.

In rindurile Evreilor răspindiţi în lumea greco-romană, şi mai ales în rindurile prozeliţilor şi convertiţilor la mozaism, învăţătura apostolilor a început a prinde şi cu deosebire în Antiohia, dar învăţătura se reducea numai la o preparaţie pentru venirea Messiei. Numai cind *Paul din Tars* fu convertit, învăţătura apostolilor începu a deveni o religiune. Acest Paul era foarte versat în studiul Legii, era impregnat de cultura greacă, era cetăţean roman şi ştia să vorbească sufletului Evreului exilat. Paul nu cunoscuse pe Hristos, el luă cunoştinţă de învăţătura lui numai din povestirile apostolilor, povestiri care nu mai aduceau din propovăduirea Mintuitorului decit faptele cele mai isbitoare. Spirit vioi şi mistic, logician obişnuit cu discuţiunile rabinice, om cu simţ practic şi cu o energie nestăpinită, fanatic în propaganda sa, Paul din Tars ştiu să adopte mediului învăţătura. El reuşi să convingă pe apostoli că învăţătura trebue dată şi păginilor, nu numai celor împărtăşiţi de legea mozaică; el renunţă la circumciziune, dispensă pe adepţii cei noi de legismul judaic. Prin aceasta el o rupse cu mozaismul şi puse bazele unei religii. El înlocui strimpta concepţiune messianică—de răzbunare şi predominare prin foc şi sabie—prin acea că Hristos a fost trimisul lui D-zeu spre a salva tot neamul omenesc. Prin speculaţiuni metafizice, Paul ajunge să susţină că Hristos e chiar încarnaţiunea spiritului divin, venit pe pămint să răscumpere pe cruce păcatele omeneşti. El puse temelie propagandei, îndemnind pe oameni să se unească cu el prin încredere şi dragoste, spre a se bucura de această jertfă a urcării pe cruce şi pentru a fi ertaţi la judecata din urmă.

Apostolii puneau mare temeiu pe botezul cu apă, care, primit, era semnul intrării în turma credincioşilor; iar cind se adunau, rupeau pinea împreună, după un vechiu obiceiu din Israel. Paul simţi necesitatea să dea acestor credinţe şi obiceiuri o însemnătate adincă, mistică, de *taine*.

Paul afirma, în definitiv, că Isus-Messia a apărut pe pămint ca încarnaţie a cuvintului Domnului. Principiu de acţiune al lui Iehova şi coetern cu el, crucificatul este Dumnezeu el însuşi: idee care a fost mai violent combătută decit toate, dar care totuşi a învins şi e dogma fundamentală a religiei creştine.

Prin acţiunea lui Paul, creştinismul din secolul al II-lea nu mai sămăna deloc cu învăţătura simplă a lui Hristos sau a apostolilor, ci era o religie cu totul nouă. Paul este, cum e dealtfel bine stabilit istoriceşte, fondatorul creştinismului.

Imprăştierea acestei credinţe fu în-

lesnită de căderea religiilor păgine, de speculaţiile metafizice ale lumii culte şi prin nemulţumirea şi mizeria claselor de jos, care perduseră orice speranţă in vremuri mai bune, dar care auzeau, dela propovăduitorii creştinismului, îndemnuri folositoare şi puneau temeiu pe făgăduiala unei vieţi viitoare fericite. Difuziunea repede a credinţii creştine fu considerabil înlesnită şi de plasticitatea religiunii, ale cărei baze le pusese Paul. Ea cuprinde, in adevăr, in secolul al III-lea toate ideile fecunde, toate riturile esenţiale ale filozofiei păgine, devenind superioară fiecării religiuni in parte.

Cit de mult a luat noua religie dela cele vechi, se vede din ritual şi din pompa sărbătorilor. Tot dela păginism s'a imitat şi erarhia bisericească, care stabili mai tirziu, prin autoritatea sa, o serie de dogme, ce au dat oarecare unitate bisericii.

Oricit de ingăduitoare, un conflict intre ea şi cultul păgin s'a ivit, mai ales cind puterea bisericii puse pe gînduri forţa civilă. Incepură persecuţiile, care—fiind intermitente şi localizate in anume regiuni—n'au putut stirpi noua credinţă, fiind mai mult un agent de propagandă. In lipsa de continuitate a persecuţiilor stă in mare parte succesul creştinismului, intermitenţele provocind propagande şi mai aprinse, mai fanatice, in intervalele de ingăduire.

Prin secolul al IV-lea, biserica era destul de tare pentru a hotărî de partea cui dintre rivalii la tronul împărătesc să fie victoria. Capii bisericii au ştiut să profite de aceste certuri şi au căpătat multe drepturi, au putut cere prigonirea păginilor şi mai apoi credinţa creştină ajunge chiar religie de stat. Diferitele sinoade au fixat dogmele şi gradele er[...]iei, forţa bisericească a capilor fiind [...]tărită şi de forţa lumească.

Pe cit de liberală era 'a inceput religia creştină, pe atit de strimptă şi exclusivistă devine mai tirziu, mai ales cind credinţele populare, amestecate cu tot soiul de elemente păgine, işi găsesc o expresiune in instituţiunile monahale. Să-şi amintească cineva de vremea inchiziţiilor medievale şi va fi edificat asupra sensului evoluţiunii creştinismului vechiu.

Oricit de constant pare astăzi in dogme, creştinismul totuşi a evoluat. Intre credinţa unui Toma d'Aquin sau a lui Petre Ermitul şi intre invăţătura lui Isus ori a Sf-tului Petre este o prăpastie. Intre aceste credinţe este totuşi o legătură: adaptarea la nevoile vieţii. „Orice operă umană nu trăeşte decit transformindu-se şi nu se transformă decit împrumutînd mediilor succesive, in care se transportă, elementele care-i vor permite a se adapta cerinţelor şi nevoilor acestor medii. Creştinismul s'a supus totdeauna acestei legi şi a trăit; dacă vrea să se sustragă, va pieri: aceasta este suprema invăţătură a istoriei".

La Revue du Mois (Oct. 1910). **Două opiniuni chineze asupra întreprinderilor străine** este titlul unui articol, in care *Albert Maybon*, cu citaţii din scrierile şi ziarele partidelor reformist şi socialist chinez, arată cum e privită in marele imperiu asiatic chestiunea străinilor. Dintre cele două grupe in care se împart naţionaliştii chineji: reformişti (monarhişti-liberali, constituţionali) şi revoluţionari (republicani-socialişti), numai reformiştii sint contra capitalului şi intreprinderilor străine in China; ceilalţi, revoluţionarii, sint, din contra, favorabili introducerii capitalurilor străine in scop de a pune in valoare bogăţiile naturale ale marelui imperiu. Astfel, mişcările începute in anii din urmă in contra străinilor nu ar fi aprobate de o mare parte din naţionaliştii chineji.

La rubrica „Viaţa internaţională", Félicien Challaye se ocupă cu **chestiunea polonă**. In fond, articolul acesta e un fel de recenzie a cărţilor nu de mult apărute: „La Question polonaise" de R. Dmowski şi „La Pologne vivante" de Marius-Ary Leblond. Autorul crede, caşi Dmowski şi Leblond, că naţiunea polonă are prea multă energie şi putere de viaţă pentruca să poată fi înnăduşită cu totul de asupririle groaznice ale Rusiei şi Germaniei, şi recomandă cetitorilor aceste două cărţi, in care chestiunea polonă e pusă aşa de bine in adevărata ei lumină.

Deutsche Rundschau (Septembrie 1910). *Erich Schmidt*—**Marie v. Ebner-Eschenbach**. La 13 Sept. a. c. cunoscuta scriitoare austriacă a împlinit vrista de 80 de ani. Fără îndoială că din toate articolele consacrate ei cu această ocazie, cel mai însemnat este acesta al marelui profesor berlinez. Izvoare pentru cunoaşterea vieţii ei se găsesc in cartea lui K. E. Franzos, „Mein Erstlingswerk", in biografia lui Anton Bettelheim şi in opera pe care jubilara a publicat-o intăi in această revistă, sub titlul „Meine Kinderjahre".—S'a petrecut copilăria in castelul morav Zdisslawitz, sub ingrijirea bătrinului ei tată—un vechiu luptător din timpul bătăliei dela Leipzig. Educaţia—obişnuită in cercurile aristocrate: vorbea mai mult limba cehă decit germană şi mai mult franceza decit ceha. In satul din jurul castelului avu ea ocazia să cunoască viaţa celor de jos, cu virtuţile şi cu viţiurile ei. In timpul revoluţiei dela 1848 se mărită cu vărul ei, Moritz v. Ebner-Eschenbach, un savant naturalist, căruia ea îi datoreşte împlinirea primei ei instrucţii. Prima ei proză, publicată in 1858, trecu cu totul nebăgată in seamă şi atunci ea işi concentră toate sforţările pentru a cuceri scena. O sumă de piese de teatru: „Gestăndnis", „Veilchen", „Maria Stuart in Schottland", „Marie Roland" şi altele, convinseră pe scriitoare că trebue să renunţe pentru totdeauna la teatru. Fără să piardă curajul însă, işi îndreaptă activitatea iarăşi spre proză; cel intăi volum însă „Erzählungen" şi nuvela „Bozena" nu avură niciun succes. Editorul jură să nu mai publice nicio operă a vreunei femei. Revista „Deutsche Rundschau" fu aceia care o făcu cunoscută marelui public: aici işi publică ea „Lotti, die Uhrmacherin", care îi ciştigă simpatia publicului din Germania. Urmă apoi nuvela „Freiherr von Gemperlein", pe care Heyse o publică in antologia sa „Neuer deutsche Novellenschatz", şi apoi la 1883 „Krambambuli", „Muff", apoi romanul „Gemeindekind" şi tot aşa fără întrerupere pină la 1893, cînd apăru ediţia „operelor complecte". M. v. Ebner are puncte comune, dintre autorii austriaci, numai cu F. v. Saar; mai mare asemănare prezintă arta ei cu acea a lui Turgenjew: aceleaşi contraste intre aristocraţime şi ţărănime şi intre două generaţii. Dintre toate romanele ei, cel mai sus stă, fără îndoială, „Das Gemeindekind".

Deutsche Revue (Septembrie 1910). *Ludwig Geiger*—**Cultul lui Goethe**. Dacă se observă lucrul superficial, zice autorul, s-ar părea că cultul Goethe este in floare in Germania. Aşa, dacă se compară răspindirea operelor lui de altădată şi acum. O sută douăzeci de ani in urmă apăru la Goeschen, in Leipzig, prima ediţie autentică a operelor lui Goethe; ea cuprindea fragmentul din Faust, Tasso, Iphigenia, Egmont şi poezii, care nu mai fuseseră încă publicate in vreo colecţie. S-ar fi putut aştepta editorul la un succes enorm: a fost jalnic. Nicio dramă nu s-a vindut in mai mult de 330 ex.: din Götz von Berlichingen s-au vindut numai 20, din „Clavigo" 17! Astăzi însă, din ediţia

populară in 6 vol. s-au vindut in șase săptămini 20.000 ex., și ediții ca cea de Weimar, in 125 vol., cea seculară a lui Cotta și cea a institutului bibliografic, care costă cite 80 și 72 mărci[1], devin afaceri lucrative. Cu toate acestea, autorul nu poate crede că acest cult e real, fiindcă are convingerea că operele lui Goethe nu se citesc. Vinzarea lor dovedește numai că, in Germania, cumpărarea de cărți a devenit o modă. E adevărat că scrierile asupra lui Goethe au astăzi o mult mai mare răspindire ca in trecut: biografia scrisă de Bielschowsky s-a vindut in 70.000 de ex., dar asta nu contrazice faptul că in Germania cu cit se scrie mai mult asupra unui scriitor, cu atit el pătrunde mai puțin in conștiința mulțimii. Sint mii și mii acei care se dispensează de lectura operelor lui Goethe după ce au citit o bună biografie. Cultul lui Goethe e in realitate numai exterior. Se intimplă adesea că o scrisoare a lui Goethe să se vindă in vreo vinzare publică, ori versuri să se găsească in vreun album, și atunci toate ziarele le publică ca lucruri nouă și necunoscute, pină ce se observă că scrisoarea e de decenii tipărită in vreo colecție de scrisori, ori versurile—cel mult cu alt titlu—se găsesc in vreun volum sau chiar in Faust. Acest lucru s-a văzut și cu ocazia descoperirii manuscrisului primei forme a lui Wilhelm Meister, la Zürich. Nimeni nu știa despre ce poate fi vorba, și doară in orice biografie a lui Goethe se poate citi că Goethe intre 1776—1782 a scris „Wilhelms Meisters theatralische Sendung", pe care l-a citit in cercul amicilor săi și care este tocmai manuscrisul ce a fost acum descoperit.

Sozialistische Monatshefte (Sept. 1910). *Elo Nosra* dă o interesantă notiță asupra **organizației partidului social-democrat in India.** Socialdemocrația indiană, in amintirea străvechii impărțiri naționale in caste, s-a divizat și ea in două clase cu atribuții cu totul diferite. Una e compusă numai din teoreticiani, a căror sarcină e să păstreze nepătată in puritatea ei teoria marxistă. Ei sint feriți de orice acțiune care ar putea, chiar pe departe, insemna o recunoaștere a formei actuale de stat. Chiar birurile lor sint plătite din casa partidului. Această clasă corespunde deci vechii clase a Brahmanilor. Cealaltă clasă, care cuprinde deputații și pe ceilalți reprezentanți ai diferitelor organizații, este organizată după modelul castei Pariașilor. După cum aceștia trebuiau să indeplinească toate muncile impuse, fără de care națiunea, inclusiv Brahmanii, nu putea să existe, tot așa și acestor membri ai partidului socialdemocrat le este ingăduit orice atingere cu partidele burgheze și cu guvernul, ba chiar le este impus, dacă din aceasta ese vreun folos pentru partid. La congresele anuale, deputații trebue să facă o dare de seamă asupra activității lor, după care se ridică un Brahman și, pe baza invățăturii pure a lui Marx, face o critică acerbă. Rezultatul acestei critice se expune intr-o rezoluție, care e de obiceiu votată cu unanimitate, rămiind apoi ca Pariașii să-și continue activitatea lor mai puțin pură. Astfel in India se menține pe de o parte doctrina imaculată și in acelaș timp se face posibilă cea mai intinsă activitate practică, fără să existe cea mai mică discuție și neințelegere in sinul partidului.

The Contemporary Review (Octombrie, 1910, London). D-nul *W. E. Soothill*—**Cucerirea educativă a Chinei**—arată primele incercări ale statului chinez de a introduce un sistem de educație publică in țara atit de refractară la introducerea ideilor nouă. Acum zece ani nimeni nu credea că astfel de incercări pot avea

sorți de izbindă. Credința generală a păturii conducătoare in China era că invățătura nu e pentru cei mulți; că 5%, care știau să citească și 1%, care știa să scrie reprezintau un nivel destul de ridicat pentru țara mandarinilor. Acele citeva școli naționale, care existau in China pentru cei puțini se mărgineau la clasicismul exclusiv al lui Confucius. Propunerea de reformă a Impăratului in 1898 a surprins pe toată lumea. Impăratul iși perdu tronul și viața pentru indrăzneala lui; patru ani mai tirziu insă reforma din edictul Impăratului, mai lărgită insă, fu adoptată de Impărăteasă, a cărei moarte tragică o zi după a Impăratului a rămas pină azi un mister.

Cu toate acestea, se pare că noi nu cunoaștem bine incă insușirile naționale ale poporului chinez: că in anumite impregiurări acest popor al intunerecului e in stare să se entuziasmeze chiar de ideile nouă. Cine ar fi crezut, de exemplu, că poporul chinez ar putea părăsi abuzul cu opium! Cu toate acestea, intr'un singur an, acest viciu a incetat in mod cu totul miraculos in provincia Shansi.

Astăzi, printr-o trăsătură de condei, vechiul sistem de educație a fost suprimat și un altul, cu totul nou, a fost introdus in locul lui. Acum China are un sistem școlar complect, cu școli primare, secundare și universități. Școli publice și private sint in toate provinciile, unde este cite o administrație școlară locală in legătură cu administrația școlară centrală din capitală. Sint pină acum patru universități și idealul urmărit de fiecare provincie e să-și aibă universitatea ei proprie.

Fără indoială că această organizare și aceste școli se reduc incă de fapt la prea puțin lucru, dar nici nu era posibil altfel in atit de scurtă vreme.

Ceia ce e promițător și curios in acelaș timp e credința mulțimii in utilitatea școlilor și entuziazmul tuturor pentru imbunătățirea lor. Autorul spune că a vizitat o grădină zoologică și botanică din China, in care singurul reprezentant al faunei era un măgar bătrin, iar flora nu era reprezentată decit prin iarbă, pe care delegatul zoologiei o paștea. Acum se lucrează un proect prin care să se introducă invățămintul obligator, și care desigur că se va aplica.

Mijloacele desigur că statul și le va procura prin luarea averilor călugărești[1]. Cum se repetă istoria! Greutatea cea mare constă mai cu seamă in recrutarea corpului didactic, care se formează acum in mase mari in Japonia, America, Anglia și Germania. In aceste școli se invață, dintre limbile moderne, in deosebi limba engleză.

Această trezire a Chinei se datorește misionarilor americani și englezi.

Saturday Review (Octombrie). **Piesa postumă a lui Henri Becque** de *Ernest Dimnet*.

Henri Becque nu e un scriitor popular. Numele său, rostit alăturea de acel al lui Molière—și nu fără dreptate pină la un punct—de unii admiratori ai lui, nu s'a bucurat de mare popularitate in timpul vieții autorului și chiar după moartea lui sint puțini sorți să devie vreodată popular. Născut la 1840, el a scris intre douăzeci și patru și patruzeci și cinci de ani șase sau șapte piese, din care două: „La Parisienne" și „Les Corbeaux" sint adevărate capo d'opere. Nici una din ele nu a avut un succes prea mare, reprezentate. De pe la anul 1885 se știa că scrie o nouă piesă: „Les Polichinelles", despre care vorbea tot atit de des, cași Molière despre comedia sa, pe care n'a scris'o niciodată: „Le Courtisan". Dar an după an trecea și „Les Polichinelles" nu mai era terminată și, neterminată rămase la moartea lui Becque in 1900, cind marele dramaturg muri in mize-

rie, după o epocă de aproape desăvirșită sterilitate timp de cincisprezece ani.

Fragmentele rămase din „Les Polichinelles" nu sint decit o serie de scene strălucite, aproape fără nici o legătură intre ele, în care trăesc tipuri vii schițate în trăsături nervoase și energice. O bandă de așa numiți bancheri inființează o bancă spre a cîștiga pe urma publicului naiv. Toți au metrese, care fac din ei niște păpuși. Acești cinstiți negustori se spionează și se pindesc unul pe altul, caută să se înșele reciproc cît pot mai mult și se ceartă dela cîștig ca lupii cînd își împart prada. Fărămăturile rămase dela ei și le împart tipuri ca marchizul de Mont les Aigles, redus a-și vinde numele, în lipsa oricărei alte proprietăți care i-ar putea aduce vre-un venit, sau ca onorabilul domn Vachon, deputat guvernamental și susținătorul „dezinteresat" al băncii. E aceiași formulă dramatică simplă și flexibilă, pe care o intilnisem în „Les Corbeaux" și „La Parisienne". Becque a descris viața așa cum a văzut-o ochiu-i minunat de observator, cu o naturaleță neîntrecută în vorbe și în fapte și fără pretenție de filozofie sau preocupări străine descrierii înseși. E poate cel mai adînc omenesc și mai spontan scriitor francez dela sfîrșitul secolului al nouăsprezecelea. Cauza pentru care n'a terminat piesa e greu de știut. Unii o găsesc în insuficienta pregătire a lui Becque în domeniul acesta al lumii financiarilor veroși, din care cauză a căutat să se documenteze an cu an cu prea multă răbdare. Alții văd în el către sfîrșitul vieții un ratat descurajat, care nu mai avea energia și curajul să ducă la sfîrșit o piesă, pe care de altfel realitatea o depășise cu mult prin izbucnirea celebrei afaceri Panama, cu care prilej se dezveli toată necinstea și turpitudinea lumii financiarilor. Oricare ar fi cauza însă, e o mare pierdere pentru literatura franceză faptul că acest mare dramaturg nu și-a putut termina piesa, pierdere pe care d. Henri de Noussanne e departe de a o repara prin adaptarea scenică ce o face, completind fragmentele lui Becque.

Bibliografie

Chr. Ufer *Introducere în Pedagogia lui Herbart* (Trad. după ediț. VIII). Din publicațiunile Casei Școalelor, 1908, București, Carol Göbl. Fără preț.

John Locke. *Cîteva idei asupra educației. Part. I: Educațiunea sufletului* (Trad. de G. Coșbuc). Din publicațiunile Casei Școalelor, 1908, București, Socec & Co. Fără preț.

Thomas Carlyle. *Eroii. Cultul eroilor și eroicul în istorie* (Trad. de C. Antoniade). Din publicațiunile Casei Școalelor, 1910, București, Tip. Profesională.

Istoria Genovevei de Brabant. Bib. p. Popor (No. 5). Fără preț.

Răvașele unui doctor, scrise de dr. Andrei Iliescu-Lespezi. Cartea I. Bib. p. Popor (No. 5). Pr. 30 b.

Răvașele unui doctor, scrise de dr. Andrei Iliescu-Lespezi. Cartea II. Bib. p. Popor (No. 6). Pr. 30 b.

Onisifor Ghibu. *Ziaristica bisericească la Romîni* (Studiu istoric). 1910, Sibiu, Tip. Arhidiecezană. Pr. 2 cor.

Onisifor Ghibu. *O călătorie prin Alsacia-Lorena* (Țara și școlile ei). Extras din „Revista Generală a Invățămîntului". An. IV, No. 4—6. 1909. București, Carol Göbl. Pr. 75 b.

N. Pora. *Din alte vremuri* (Schițe și vremuri). Bib. p. Toți (No. 571). Pr. 30.

Const D. Crăciunnescu. *Versuri și proză.* 1910, Vălenii-de-Munte, Tip. Neamul Romînesc. Pr. 50 b.

Dr. Ch. H. Laugier. *Sănătatea în Dolj.* Instit. Grafic I. Samitca și D. Baraș. 1910, Craiova.

I. P. Șerbănescu. *Intre săteni.* 1909, Pitești, Tip. Transilvania Pr. 30 b.

Valentin Bude. *Din lirica germană modernă.* Iași, Tip. Progresul. Pr. 1.50 l.

Gh. Panu. *O încercare de mistificare istorică sau cartea d-lui R. Rosetti* „Pămîntul, sătenii și stăpînii". 1910, București, 1 Vol. 239 pag. Pr. 2.50 l

Ion Agîrbiceanu. *Prăpastia.* Biblioteca Lumina. București, Librăria Nouă. Pr. 30 b.

B. Boerescu. *Discursuri politice.* 1859—1883.—Vol. II 1878—1883, 1910, Bucuresti, Socec & Co. Pr. 4 lei.

N. Gogol. *Hatmanul.—Viaţa.—Prizonierul* (Nuvele, trad. din ruseşte de G. [illegible]. Belinschi). Bib. Lumen (No. 56). Pr. 15 b.

Dr. Ilie Gherghel. *Zur Frage der Urheimat der Rumänen.* 1910, Wien, Kommissonsverlag von Gerold & Co.

G. Panu. *Amintiri dela „Junimea" din Iaşi*, vol. II. 1910, Bucureşti, Noua Tip. Brozer & Parzer. Pr. 3 l.

Virgil Oniţiu. *Anuarul XLVI al gimnaziului greco-ortodox din Brassó (Braşov), al şcoalei reale, al şcoalelor centrale primare, pe al 60-lea an şcolar: 1909—1910.* 1910, Brassó (Braşov), Tip. A. Mureşianu. Fără preţ.

I. C. Panţu. *Puncte nouă de vedere la calcularea conturilor curente.* 1910, Brassó (Braşov), Tip. Ciurcu & Co. Pr. 60 f.

Prof. Ioan Pricu. *O călătorie de studii.* 1910, Brassó (Braşov), Tip. Ciurcu & Co. Pr. 60 f.

Dr. Iancu I. Nistor. *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien.* 1910, Wien, In Kommission bei Alfred Hölder. Fără preţ.

I. M. Vasilescu. *Lo scioglimento delle societa commerciali.* 1910, Roma, Tipogr. edetrice romana.

Arseniu Vlaicu. *Anuarul şcoalei comerciale superioare greco-catolice romîne din Braşov, pe anul XLI al existenţei sale* (1909—1910). 1910.

Diacon Ştefan S. Popescu. *Cîteva observaţii referitoare la decadenţa catolicismului şi la uneltirile lui în Romînia.* 1910, Craiova.

Heinrich Grünau. *Pe drum* (Dramă în 3 acte, trad. de M. Benmoşe) 1910, Bib. Hatikvan No. 4—5. Pr. 40 b.

Z. Piclişan (Justin Volbură). *Biserica şi Romînismul.* (Studiu istoric). 1910, Cluj, Tip. Carmen.

Petre V. Haneş. *Carte completă, pentru clasa VII-a.* Ediţiunea II-a a „Literaturii romîne moderne". 1907. Bucureşti. Editura Soc. Cooperative Librăria Naţională. Pr. 3.50. l.

P. Gîrboviceanu. *Biserici cu averi proprii.* 1910, Bucureşti, Rasidescu, 1 vol. 8 de 368 pag. Fără preţ.

V. Calmuţchi. *Floricele.* (Poezii. 1910), Suceava. Fără preţ.

H. de Balzac. *Calăul* (trad. de A. Mîndru). 1910, Bucureşti. Pr. 30 b

I. Adam. *Aripi tăiate.* 1910, Bucureşti, Minerva. Pr. 2 lei.

Prinos Cronicarului Augustin Bunea. 1910, Cluj. Fără preţ.

H. de Balzac. *Colonelul Chabert* (trad. de V. Savel). 1910, Bucureşti. Bibliot. Minervei. Pr. 30 b.

C. Flammarion. *Cataclismul din Martinica* (trad. de V. Anestin). 1910, Bucureşti, Bibliot. Minervei. Pr. 30 b.

Voltaire. *Micromegas* (cu o prefaţă de J. B. Hétrat). 1910. Bucureşti, Biblioteca Minervei. Pr. 30 b.

George Murnu. *Ştiinţa şi morala în polemică.* Răspuns d-lui A. Tzigara-Samurcaş. 1910, Albert Baer, Bucureşti.

A. Steuerman-Rodion. *Heinrich Heine şi Ed. Grenier.* 1910, Bucureşti, Editura Lumen. Pr. 30 b.

N. Vaschide. *Imitaţia.* Psihologie socială. Biblioteca Lumen (No. 53—54). Pr. 30 b.

Dr. N. Leon. *Monismul.* Religia celor puţini. Biblioteca Lumen (No 55). Pr. 15 b.

Ion Creangă. *Ivan Turbincă* (în litere cirilice). 1910, Kişinev. Pr. 5 copeici.

ISTORIA şi GEOLOGIA

(urmare)

V

Unitatea desvoltărei tuturor formelor existenţii are o urmare foarte însemnată: anume *individualizarea în timp* a tuturor fenomenelor atît materiale cît şi intelectuale, adică *producerea acestor fenomene sau evenemente o singură dată în cursul veacurilor, pentru a nu se mai reproduce nici cînd.*

Dar lucrul la care nu s'ar putea aştepta cineva, este că principiul, că faptele succesive nu se repetă, primit de geologi pentru desvoltarea pămîntului, este tăgăduit tocmai pentru Istoria omenirii. Mai mulţi cugetători şi chiar unii istorici susţin că „veşnica repeţire a aceloraşi evenemente pare a fi cea mai solidă lege a Istoriei"?[1]) Această temă este variată de deosebiţii autori; dar aceste variaţii lasă să străbată melodia pe care ele sînt aşternute. Aşa Gabriel Tarde face din Istorie un sistem de repeţiri, de imitaţii [2]). Tot aşa stau lucrurile cu alţi autori ca Spencer, Bourdeau, Lacombe, care vreau să răspingă din Istorie faptele biografice sau întîmplătoare şi să o întemeeze numai pe acele care ar putea fi formulate în legi, adică pe faptele de repeţire.

Ceea ce pare dela început chiar neexplicabil în această concepţie, este cum se face, că deşi Istoria nu ar fi decît repeţirea aceloraşi evenemente, să nu se fi ajuns niciodată a se prevedea nici a se prezice un singur fapt viitor, şi că atunci cînd, prin o intuiţie genială viitorul a fost uneori străpuns, măcar pentru faptele mai obşteşti, această ghicire să fi fost totdeauna privită ca o minune? Dacă Istoria nu ar fi decît ştiinţa repeţirii

1) Gustave le Bon. *Lois psychologiques du développement des peuples*, p. 120, 161.
2) *Lois de l'Imitation.* Capitolul: La répétition universelle.

universale, ar trebui ca evenementele ei viitoare să fie tot așa de sigur prezise ca și întunecimile de lună sau ca scăderea prețurilor cînd oferta întrece cererea. Incercările însă, făcute în această direcție, precum bunăoară prevederea lui Auguste Comte și a lui Spencer privitoare la scăderea spiritului militar pentru epoca în care trăim, în urma precumpenirii „tipului industrial", a fost desmințită în chip absolut [1]).

Această concepție a Istoriei s'a născut din amestecul între elementul ce se repetă în desvoltarea omenească și acela ce se schimbă necontenit și alcătueşte mersul evolutiv al spiritului. S'a observat cu drept cuvînt bunăoară, că oamenii iubesc și urăsc; că ei se sfîșie între dînșii; că ei tind totdeauna a înnăbuși sau a cleveti superioritățile intelectuale, de îndată ce aceste se înalță peste nivelul comun și aruncă în umbră grămada nedeosebită; că guvernele au căutat pururea să înlocuească mai mult sau mai puțin voința popoarelor pe care le conduc; că clasele de jos ale societății au fost totdeauna exploatate de clasele diriguitoare; că revoluțiile au căutat să coboare dreptatea și egalitatea în clasele apăsate; că aceste revoluții au slujit de treaptă de înălțare unor ambițioși pentru a-și însuși puterea, și așa mai departe.

Dar această pretinsă identitate nu este decît o înșelare. Nu faptele sînt identice, ci legile (abstracte) care le împing la lumina zilei; coardele care le fac să răsară. Aceste din urmă sînt într'adevăr totdeauna aceleași, căci sufletul omenesc, în puterile care-l mișcă nu poate să se schimbe. Toate aceste fapte sînt productul unor legi fixe și nestrămutate. Nu se poate tăgădui, că oamenii sînt zămisliți, că nasc, mănîncă, beu, dorm, umblă și mor în acelaș chip, în puterea unor legi mecanice și fiziologice neschimbate; că ei cugetă, simțesc și pun voința lor în lucrare prin acelaș mecanism psihic, fie vorba de indivizi sau de colectivități, de grămăzi; căci toate aceste imboldiri pleacă din sufletul omenesc și din puterile ce fierb în el. Aceste puteri se întrupează însă, sau în condiții totdeauna identice, și atunci avem repețiri netăgăduite de fapte omenești individuale sau sociale, sau ele își manifestă acțiunea prin mijlocirea unor condiții deosebite, și atunci întîlnim numai niște repețiri înșelătoare care au fost amestecate cu repețirile reale dîndu-se astfel naștere falșei concepții a veșnicei repețiri a Istoriei.

Nu este nici o îndoială, că țipetele lui Cesar nou născut nu vor fi fost deosebite de acele ale lui Napoleon în leagăn, și că moartea dictatorului roman sub cuțitul conjuraților nu a fost, ca act fiziologic, de altă fire decît acea a marelui cuceritor francez, răpit de boală la S-ta Elena.

Nu este mai puțin adevărat că chipul istoric în care aceste două vieți au fost stinse este cu totul altul în ambele cazuri, și că aceste deosebiri provin din condițiile exterioare și din reac-

1) A se vedea amănunțimele în a mea *Théorie de l'Histoire*, p. 345.

țiile psihice prin care au trecut acești doi supraoameni. Mișcarea Grachilor din Roma era o revoltă contra apăsării patricilor, precum Revoluția franceză a fost una contra organizării sociale și politice a Francezilor veacului al XVIII-lea, deci în ambele cazuri, izbucnirea unei nemulțămiri contra unei stări date. Dar se poate oare susține că ambele revoluții nu sînt decît repețirea acelorași fapte? Executarea lui Ludovic al XVI-lea nu pare a fi decît repețirea aceleia căreia căzuse jertfă Carol I din Anglia: doi regi judecați și trimiși la eșafod de poporul întărtat; dar dacă se cercetează aceste două evenemente în privirea cauzelor pe cît și în acea a mediilor încunjurătoare și a rezultatelor produse, se va constata între ele deosebiri nereductibile—și așa mai departe cu toate faptele Istoriei.

Trebue totdeauna deosebit în faptele omenești acele de repețire pe care viața le înfățișează în fiece zi, și acele de succesiune care sînt datorite schimbărilor neîncetate provocate de împingerea evoluției. Legile logice, psihologice și sociologice care determină arătarea acestor fapte sînt pururea aceleași; dar condițiile prin care ele își manifestă acțiunea *în Istorie* sînt necontenit schimbate prin mersul lucrurilor și rezultatul întrupărei acestor legi în condițiile veșnic schimbătoare este producerea de fapte cu totul nouă, deși de acelaș caracter ca și faptele precedente, *deoarece sînt fapte omenești*.

Cînd se susține deci că Istoria se repetă veșnic, două aparențe înșală: întăi legile abstracte care împing fenomenele la lumină și care sînt pururea identice cu ele însești; apoi împrejurarea că aceste fapte au totdeauna aceiași față omenească. In realitate însă Istoria schimbă forma lucrurilor în fiecare clipă.

Tot așa e și cu desvoltarea scoarței pămîntești și cu acea a organismelor. Această desvoltare este totdeauna determinată de acțiunea legilor mecanice, fizice, chimice, sau biologice și fiziologice; și rezultatul lor este uneori acelaș, atunci cînd condițiile prin care ele trec se repetă, alteori deosebit, cînd aceste condiții variază. Mișcările scoarței pămîntești au provocat ridicarea munților; dar straturile din care sînt munții alcătuiți sînt altele după epoca ridicării lor și deci după aceia a depozitelor pe care marea le așternuse pe fundul deslocuit. Organele se adaptează la nevoile existenței; dar aceste organe variază cu speciile animale sau vegetale, cu regiunile ocupate de ele și cu condițiile exterioare ale vieții.

Nu este deci, din punctul de vedere al veșnicei schimbări, nici o deosebire de principiu între modul cum s'a desvoltat pămîntul și organismele, și acela cum se desfășură destinele omenești.

Să vedem acuma dacă poate în Istoria omenească, nu vom întîlni acea evoluție a legilor însești, pe care am respins-o, și cu drept cuvînt, în domeniul naturii. Ea s'ar putea poate întîmpla, fiind dat caracterul mult mai mobil, mai flexibil al spiritului o-

menesc care ar învoi o schimbare nu numai în faptele Istoriei, ci încă și în coardele (resorturile) care le împing la lumină.

Sub acest raport noi constatăm o statornicie tot atît de puternică, tot atît de neschimbată ca și în legile fizice. Cel puțin mintea simte, și pentru domeniul faptelor omenești, nevoia neoprită de a *crede* în regularitatea procedeurilor naturii și nu poate dar admite, că legile logice, psihologice și sociologice să fi putut fi vreodată altfel de cum sînt astăzi. Scrisoarea cea întăi ce ni s'a pastrat conține aceleași înlănțuiri logice ale cugetării; dramele, comediile, alcătuirile istorice vechi, dovedesc că aceleași legi psihologice cîrmueau acțiunile oamenilor și că masele erau mișcate în puterea acelorași legi care lucrează asupra lor în zilele noastre. Dacă ar fi altfel, dacă înseși aceste legi ar fi putut suferi o schimbare, Istoria ar fi fost tot atît de cu neputință ca și Geologia, dacă s'ar admite pentru dînsa putința evoluției legilor fizice.

Ceea ce se schimbă în Istorie, este uneori mediul exterior, în caz de migrații, totdeauna însă acel interior, intelectual, bulgările de zapadă care îngrămădește schimbări peste schimbări și preface fără încetare pasta din care sînt plămădite faptele. Ceea ce se schimbă necontenit sînt individualitățile omenești prin care lucrează puterile Istoriei, adecă legile logice, psihologice și sociologice. Sub acest raport există însă analogie adîncă între Geologie și Istorie; căci pămîntul a modificat în fiece clipă mediul asupra căruia lucrau puterile lui. Organismele deasemenea schimbau necontenit obiectul chiar asupra căruia schimbarea se îndeplinea. Apele rozînd rocele și depunînd sedimentele de care erau pline, modificau fără încetare coheziunea și felul învălișului pămîntesc și oferau la acțiunea repetată a acelorași puteri, un material necontenit altul, pentru sculptarea în el a formelor nouă. Organismele care se prefăceau oferau la rîndul lor o altă suprafață la acțiunea modificătoare a acestor puteri.

Singura deosebire între materie și spirit în ceea ce privește acțiunea mediului este, că pentru cea dintăi nu este decît un singur fel de încunjurime, mediul exterior, pe cînd pentru minte este înafară de acest agent care lucrează și el uneori pentru a-i modifica formele, încă și mediul interior. Dar ne vom ocupa cu această chestie cînd vom trata despre deosebirile ce există între fenomenele geologice și evenementele istorice.

Un al patrulea punct, care apropie Geologia de Istorie, este mersul desvoltărei care se îndeplinește totdeauna prin formele superioare, pe cînd acele inferioare se tîrăsc adeseori în curs de veacuri în starea lor rudimentară. Această lege abstractă se regăsește chiar în domeniul naturii neînsuflețite. Materia care la origine era gazoasă, trecu întăi în starea lichidă, apoi în acea solidă. Dar pe cînd gazurile și licvidele stăruiră în starea lor primitivă, moleculele singure care ajunseră la gradul cel superior de coheziune solidă, evoluară și se diferențiară, până ce ajunseră

a alcătui corpurile așa de variate care compun astăzi scoarța pămîntească.

Această lege ia însă un caracter mai preciz în formele materiei vii. Transformările organismelor se îndeplinesc totdeauna prin formele lor superioare, pe cînd acele inferioare rămîn stătătoare. Numai așa se poate explica cum se face ca pămîntul să înfățișeze astăzi, întrunite pe suprafața lui, genurile și speciile care s'au urmat în cursul veacurilor, prin deosebitele transformări încercate de scoarța pămîntească. Cu toate că unele din aceste specii nu au lasat decît reprezentanți atrofiați, nu este mai puțin adevărat că deosebitele ființi ce s'au succedat pe glob, se regăsesc pe el în vremile de față. Intru cît speciile inferioare se întîlnesc în forma pe care o posedau la origine (dimensiile lor sînt indiferente), se înțelege dela sine că progresul nu s'a putut face decît prin speciile superioare. Desvoltarea formelor vieții materiale s'au îndeplinit deci totdeauna prin *partea lor superioară*. Vom mai constata în curînd însă și o deosebire în chipul îndeplinirii acestei legi pentru formele spiritului, diferență care caracterizează această treaptă superioară a existenții.

VI

Voim acuma să atingem o analogie mult mai adîncă, care există între cele două mari ramuri ale știinților succesiunii, și care se rapoartă la chipul cum lucrează *cauza* în producerea fenomenelor lor.

Noi privim Geologia ca și Istoria, drept științi explicative ale fenomenelor pe care le înregistrează, și învățatul geolog pe care l'am luat de călăuză pe un domeniu pe care'l cunoaștem mai mult din punctul de vedere al Logicei, este de aceiași părere cu noi, cînd zice, că „Geologia se împarte în trei părți deosebite: *descrierea* fenomenelor, *istoria* și *interpretarea* lor, părți ale căror interes filozofic merge invederat crescînd în ordinea în care le-am enumerat" [1]). Pentru d. Delaunay scopul de căpetenie al Geologiei este deci de a explica fenomenele cu care ea se îndeletnicește. Bine înțeles că d-sa, ca reprezentant al știinților pozitive pare a atribui acest rol la toate științile, căci d-sa zice aiurea, „că știința prudentă și ghibace, care se mărginește a analiza, a defini, a clasa și identifica faptele în singurul scop de a arăta *cum* sînt făcute lucrurile, este, trebue să o mărturisim, puțin mulțămitoare pentru minte și mai ales pentru o minte franceză care cu greu numai poate să se restringă la modul *cum*, fără a cerceta și *pentru ce*, lucrurile se petrec astfel" [2]).

Asupra acestui punct, noi împărtășim idei cu totul deosebite nu numai de acele ale d-lui Delaunay, dar și ale mai tuturor

1) *Science géologique*, p. 6.
2) *Ibidem*, p. 10.

reprezentanților știinților pozitive și ale unui mare număr de filozofi; căci noi atribuim un rol într'adevăr explicativ al fenomenelor numai știinților succesiunii (Geologiei și Istoriei), pe cînd pentru acele ale repețirii, noi credem că acest rol este mult mai mărginit, ori întîmplător.

Științile pozitive în deobște se preocupă foarte puțin de cauză. Ele se mulțămesc de a stabili bine adevărurile asupra fenomenelor pe care le studiază, și de a formula legile, adecă de a găsi generalizările acestor fenomene. O eroare aproape în deobște răspîndită este aceea care constă în a căuta în lege explicarea fenomenelor singuratice. Ne vom mulțămi a cita cîteva propoziții de ale reprezentanților de căpitenie ai filozofiei și ai științii care împărtășesc aceste păreri neexacte, căci o enumerare mai deplină ar deveni obositoare. Așa d. W. Wundt spune, că „atunci cînd s'a găsit formula generală a unei clase de fapte, adecă o lege, s'a stabilit implicit un raport definit de la cauză la efect“ [1]). D. Rickert este deasemenea de părere, că „acolo unde este cu putință de a reduce un fenomen la o noțiune care reprezintă o lege, noi avem ceea ce se chiamă o explicare cauzală, adecă știm pentru ce fenomenul trebuia să se producă în acel fel; că o altă explicare decît subordonarea sub noțiunea generală a legilor, științile naturale nu sînt în stare să o dea“ [2]). D. Fouillée este iarăși de părere că „a explica științificește este a reduce la legi, adecă la niște asemănări permanente între fenomene“ [3]) D. Fonsegrive definește deasemenea legea, ca „relația între două fenomene din care unul este luat drept cauză și celălalt drept efect“ [4]). Iată pentru ce găsim autori care tăgăduesc că individului să poată avea prin el însuși o cauză, sau să devină o atare, fiindcă această cauză nu este formulabilă în legi“ [5]).

Avem să dovedim într'un chip nerăsturnabil, că legea prin ea însăși, adecă generalizarea fenomenelor, nu conține niciodată explicarea lor cauzală, și că *„pentru ce“ al fenomenului trebue să fie căutat întotdeauna înafara acestui fenomen, într'un alt fenomen, într'o altă lege, acea cu care el se găsește în o relație de cauză la efect.* Pentru a aduce această dovadă ne vom îndrepta întăi spre științile pozitive. Bunăoară legile lui Kepler asupra mișcării planetelor alcătuesc niște generalizări ale celor mai mari fenomene ale universului de care mintea noastră se poate apropia. Se poate însă oare susținea, spre pildă, că legea, că ariile descrise de razele vectoare sînt proporționale cu timpurile, ar conținea o explicare cauzală a revoluției planetelor în jurul soarelui?

1) *Ueber den Begriff des Gesetzes*, p. 208. Comp. *Logik* II, 2, p. 131—133.
2) *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, p. 125.
3) *Le Mouvement idéaliste et la réaction contre la science positive*, p. 5. Comp. p. 243.
4) *La causalité efficiente*, p. 25.
5) Paul Lacombe. *l'Histoire considérée comme science*, p. 12. A se vedea și cele ce spune d. Simiand în *Revue de Synthèse historique* 1903, p. 15. Pentru mai multe relații vezi a mea *Théorie de l'Histoire*, p. 36—37.

Legea explicativă a acestor legi ale lui Kepler și deci a mișcării corpurilor cerești, nu este cuprinsă în generalizările lui Kepler. Această lege cauzală deosebită fu aflată *mai tîrziu* de către Newton în principiul gravitației universale care, prin formula că corpurile se atrag în raport direct cu masele și în raport invers cu patratul distanțelor, găsise cauza, explicarea *pentru ce*, al modului cum se îndeplinește revoluția planetelor în jurul astrului central. Legile lui Kepler care nu conțin cauza explicativă a fenomenelor pe care le generalizează nu ar fi deci legi în înțelesul adevărat al cuvîntului. Un filozof german, d. G. Simmel, consecvent cu ideea despre natura legii, idee pe care o împărtășește generalitatea cugetătorilor, că orice lege adevărată trebue totdeauna să conțină cauza faptelor asupra cărora se întinde, nu stă la gînduri, pentru plăcerea de a sprijini un principiu fals de Logică, de a tăgădui generalizărilor lui Kepler caracterul de legi. El o spune anumit, că *„pretinsele legi* ale lui Kepler nu trebue privite ca legi naturale în sensul strict al cuvîntului, fiindcă ele nu conțin cauza mișcării planetelor. Adevărata lege este acea a lui Newton“ [1]).

Dar dacă este așa, atunci legea căderii corpurilor care și ea a fost formulată ca o simplă generalizare și a căreia cauză reșede și ea tot în principiul gravitației, descoperit în urmă de Newton, nu ar fi nici ea o lege? Și tot așa ar fi cu nesfîrșita majoritate a legilor Mecanicii, Fizicii, Chimiei, care nu formulează decît generalizarea fenomenelor, fără nici o abatere de gînd către cauzele producătoare ce rămîn în cea mai mare parte necunoscute.

Dar apoi ce soiu de explicare este acea dată de generalizare? Dacă se întreabă bunăoară, pentru ce unghiul de reflexiune al unei raze de lumină este el egal cu unghiul de incidență—după principiul că legea dă cauza, aceasta s'ar afla în propoziția că *totdeauna lucrul se întîmplă așa.* Dacă se întreabă apoi cauza pentru care piritul de fier cristalizează în formă cubică, ea va fi aflată în împrejurarea că toți piriții cristalizază în această formă!! Dar se simte absurdul, ridiculul chiar al unei asemenea sprijiniri; căci explicarea fenomenului individual fiind dată de lege care nu este decît *acelaș fenomen generalizat*, ar urma că fenomenul se explică prin el însuși!

Puține sînt fenomenele despre care științile posedă și explicarea cauzală; bunăoară acele datorite gravitației și dilatației. Pentru nesfîrșita majoritate a cazurilor, cum o zice prea bine d. Francis Charmes, unul din noii cugetători care văd drept în această întrebare, „știința constată mai mult faptele decît le explică“ [2]) Adesecori e numai o înșelare, cînd crezîndu-se ajuns la *pentru ce*, am stabilit numai *cum* se petrec fenomenele, bunăoară cînd Chimia ne spune, că două elemente de hidrogen combinate cu

1) *Probleme der Geschichtsphilosophie*, p. 73.
2). *La Revue des deux Mondes*, 5 Dec. 1904, p. 554.

un element de oxigen dau naștere apei, la trecerea unui curent electric, nu trebue luată atingerea celor două gazuri, nici acel al electricităței, drept cauza producătoare a apei. Această combinare nu arată decît norma de urmat pentru a produce licvidul; ea arată deci numai *cum*, nu *pentru ce* s'a produs fenomenul. Tot așa ar fi cînd se schimbă protoclorura de mercur, materie nevătămătoare, în o otravă violentă, prin adăogirea încă a unui element de clor. Nu se poate spune ca adăogirea acestui nou element de clor ar constitui cauza fenomenului. Această operație nu arată decît modul de procedare pentru a produce biclorura de mercur; dar nu conține explicarea cauzală a producerei otrăvei. Explicarea rămîne ascunsă în o schimbare moleculară despre care nu avem nici cea mai mică idee. Științele de repețire nu se ocupă decît incidental cu cercetarea cauzelor. Ele sînt desăvîrșit constituite cînd constată modul de îndeplinire al fenomenelor și cînd prind bine adevărata lor natură.

Cu totul altfel stau lucrurile în științile succesiunei, Geologia și Istoria, unde cauzalitatea devine un element neapărat spre constituirea chiar a acestor științi. Dar să băgăm de seamă chiar dela început, că este cu totul indiferent dacă aceste științi, în starea de astăzi a cunoștinților noastre, pot îndeplini cu desăvîrșire această condiție, sau nu; căci condițiile cerute pentru existența unei științi nu implică numai decît realizarea desăvîrșită a acestor deziderate. Așa bunăoară, pentru științile repețirii, postulatul legilor este neapărat; dar chiar cînd o știință nu poate formula decît un mic număr din ele, ca Meteorologia, ea totuși nu încetează de a fi o știință; căci ea năzuește la descoperirea legilor și această năzuință a ei este îndestulătoare pentruca să aibă dreptul de a fi privită ca disciplină științifică, neatîrnat de gradul până unde această tendință a fost realizată. Pentru Geologie și Istorie noi privim ca unul din elementele alcătuitoare ale acestor științi stabilirea raporturilor cauzale între fenomenele lor. Dar este absolut indiferent pentru existența acestor două cîmpuri de cunoștinți ca discipline științifice, până la ce grad au ajuns ele a îndeplini acest postulat.

Pentru ce oare cercetarea cauzei este ea un element atît de esențial în științile faptelor care se urmează unele după altele? *Pentrucă ele înlocuesc, prin acest element, pe acel al generalizărei care dă naștere legii în științile de repețire.* Intr'adevăr orice știință are nevoe pentru a exista de un mănunchiu de idei generale care să închege faptele individuale, pentru a ușura minței cuprinderea lor intelectuală, și spre a sluji la organizarea sistematică a cunoștinților care sînt de domeniul ei. In științile repețirii noțiunea de *lege* slujește drept element organizator; în acele ale succesiunei această noțiune este înlocuită prin acea a *seriei*. Dar seria faptelor succesive prin care element oare poate fi înlănțuită în o unitate intelectuală care să-i dee caracterul unei idei generale? Este evident ca operația generalizării, zămislitoare legilor, nu mai poate aduce această slujbă; fiindcă elementele care trebue să fie întrunite în o unitate comună, nu sînt similare, pe cînd generalizarea nu poate fi întinsă decît asupra elementelor similare. Cît timp însă faptele succesive sînt expuse numai cît unul după altul, fără o legătură cauzală care să le lege în seriile succesiunei, se pot dobîndi materialuri pentru Istorie, nu însă o expunere științifică a desvoltărei. Istoria nu capătă caracterul de știință, decît prin înlănțuirea cauzală a evenementelor pe care le povestește, și acest caracter este cu atît mai rostit cu cît înlănțuirea este mai puternică. Așa a se enumăra numai cît jurămîntul regelui Ludovic al XVI-lea pe constituția votată de adunarea națională, fuga lui la Varennes, descoperirea dulapului cu scrisori, năvălirea în Franța a Prusienilor și Austriacilor, declararea căderii regelui dela tron, punerea lui sub judecată și decapitarea lui, nu însamnă a face Istorie științifică. Aceasta nu ia naștere decît în măsura cu care aceste fapte vor fi legate între ele cauzalicește într'un chip mai strîns și mai desăvîrșit.

Dar faptele succesive au tendință de a se înlănțui în minte prin legătura cauzală, încă și pentru alt temeiu. Cercetarea cauzei în faptele de repețire este totdeauna de scurtă răsuflare și cade după foarte puține scări în prăpastia cauzelor ultime. Așa legile lui Kepler și Galileu găsesc cauza lor în gravitație; dar care este cauza acestei din urmă? Nu se știe. Fenomenul rouei poate fi urmărit pe trei trepte cauzale succesive până la legea de echilibru al temperaturilor. Dar care este cauza acestei de pe urmă lege? Iarăși tăcere. Fenomenele datorite căldurii sînt explicate cauzalicește prin dilatație; dar pentruce căldura dezincheagă moleculele? Tot taină rămîne. In faptele de repețire, necunoscutul încunjură foarte de aproape cele ce se pot cunoaște.

Cu totul altfel stau lucrurile în faptele de succesiune. Cauzalitatea înșirîndu-se dealungul timpului și desvîrtindu-se dela fapt la fapt, aruncă cauza ultimă la primul început, înlăturînd-o pentru a zice astfel din mintea noastră. Dacă voim să urmărim lanțul cauzelor care explică Revoluția franceză, ne vom urca din treaptă în treaptă până la originea societăților, dacă nu până la acea a lucrurilor.

Cauza unui fapt va fi deci totdeauna un alt fapt; cauza unei legi—fapt generalizat—uneori un fapt singuratic, bunăoară înclinarea axei pămîntului pe orbita lui, care înclinare explică legile luminei și a umbrii, cum și acele ale căldurii și răcelii pe globul nostru,—cele mai de multeori, o altă lege. Pentru faptele de repețire, cercetarea se va lovi de foarte aproape de cauzele ultime; pentru acele de succesiune ea se va întinde pe o nesfîrșire de fapte în nesfîrșitul timpului.

Cauza va fi totdeauna dată prin o forță și prin condițiile în care ea se întrupează; ea însoțește deci totdeauna producerea unui fenomen. Iată pentruce este foarte exact de spus

că nu este fapt fără cauză. Dar dacă cauza există totdeauna, aceasta nu însamnă că ea să fie pururea cunoscută. O cauză nu se destăinuește minții noastre, decît atuncea cînd putem să ne dăm seamă de *modul cum lucrează o putere prin mijlocul condițiilor existenții*. Modul de lucrare al gravitației ne este cunoscut prin formula legii care arată cum se atrag corpurile între ele. Iată pentru ce această lege este o lege cauzală, explicativă a fenomenelor. Principiul dilatației care admite dezînchegarea moleculelor sub acțiunea căldurii este și el un principiu explicativ, al fenomenelor produse de această putere. Dinpotrivă, toate combinațiile chimice sînt mute în ceea ce privește cauza; căci modul de combinare a deosebitelor elemente și preferința unora pentru altele sînt pentru noi o taină nepătrunsă.

Numărul forțelor este totdeauna mărginit, pe cînd condițiile înfățișează o mare varietate. Dar pentru faptele de repețire, aceste condiții fiind generalizate, numărul lor se restrînge cu mult. Pentru faptele de succesiune care rămân pururea unice, condițiile variază aproape la nesfîrșit. În succesiune cauzele înșirîndu-se dela fapt la fapt, urmează că ea va trebui să se razime mai ales pe condiții și nu atîta pe forțe. Cauza mărginindu-se la cercetarea condițiilor, ea va putea fi mai ușor urmărită.

Nevoia în care succesiunea se află de a înlănțui cauzalicește faptele în serii, este înlesnită prin această întemeiare mai ușoară a cauzei.

Pentru Istoria omenirei, pătrunderea cauzelor este cu atîta mai accesibilă cu cît Istoria este o știință a spiritului, și se pot atinge deadreptul coardele care aruncă faptele în lume. D. Fouillée bagă de samă cu drept cuvînt, că „legile psihice sînt mai radicale decît cele fizice, pentrucă ele se rapoartă la apetiție și pentrucă apetiția este o cauză mai adînc explicativă decît formulelele Mecanicei. Este o deschidere asupra lăuntrului ființelor și nu numai asupra părții lor de dinafară" [1]. G. Tarde complectează gîndirea d-lui Fouillée, cînd zice că „în materia socială se poate pune mîna pe cauzele adevărate, actele individuale care dau naștere faptelor, ceea ce este cu totul substras privirilor noastre în ori ce altă materie" [2]. Iată pentru ce noi nu putem admite părerea d-lor Langlois și Seignobos care spun, că „trebue să ne lepădăm în Istorie de gîndul atingerii cauzelor prin o acțiune directă, precum se întîmplă lucrul în celelalte științi [3]", cînd tocmai contrarul este adevărat, căci în Istoria omenească, precum în deobște în toate științele spiritului, se poate tocmai aplica această metodă directă, pe cînd în științele materiei, spiritul nu poate pătrunde învălișul în care cauzele sînt închise, decît prin operații logice de natură indirectă.

În Geologie care este o știință de fapte materiale, pătrun-

1) *L'évolutionisme des Idées forces* p. X.
2) *Les Lois de l'Imitation*, p. 2.
3) *Introduction aux Études historiques*, p. 180.

derea directă a cauzelor este bine înțeles iarăși cu nepuțință. Totuși precăderea asupra știinților repețirii, în ceea ce privește stabilirea cauzelor, subsistă. Cauza este stabilită și în ea prin o înlănțuire de fapte care se urcă la infinit pentru cauzele ultime, și ea este întrupată mai ales în condiții, pe cînd acțiunea puterilor, puțin numeroase, este privită ca cunoscută. Geologul pentru a explica cutare formație geologică specială, va recurge la o înlănțuire de cauze întrupată în condiții exterioare care vor da explicarea dorită. El va urmări mișcările tectonice produse de împinsul masei centrale care va proiecta rocele, topite ca filoane metalice, în straturile așternute de sedimentele marine. Aceste mișcări tectonice vor produce la rîndul lor fălduriri, răsturnări, ruperi, falii (des failles) care vor lua direcția determinată nu numai de linia de zdruncinări, dar încă și de piedicele ridicate de revărsările anterioare care vor fi consolidat roce și boltiri pe care mișcarea va trebui să le încunjure. Dar aceste stratificări ridicate adese ori la mari înălțimi vor fi expuse la acțiunea rozătoare a apelor care vor cara cu ele cîtimi mai mult sau mai puțin însemnate. Deșarturile lăsate vor fi umplute în o viitoare afundare sub ape, de alte depozite marine sau de apă dulce, până cînd alte ridicări vor schimba, în pămînt uscat statornic, acest joc de legănare de mai multe ori reînnoit.

Geologul va trebui să urmărească toate aceste mișcări, ajutîndu-se pentru a se orienta în acest labirint, cu efectele datorite forțelor mecanice, cu rămășițele paleontologice și cu natura rocelor reaflate. El va avea totdeauna a face cu fapte, cu condiții exterioare ale căror forme coexistente va căuta însă totdeauna să le proiecteze în timp, reducînd conglomeratul pe care îl are înaintea ochilor la un șir de cauze care au lucrat în cursul duratei necalculabile în care s'a format masa pe care o cercetează. El va trebui deci să constitue pentru fiecare regiune mai mult sau mai puțin întinsă, serii geologice în totul asemănătoare seriilor istorice care vor fi individualizate în timp, ca unele ce au o existență unică și niciodată reînnoită, și vor fi tot odată individualizate și în spațiu, fiecare regiune înfățișînd deosebiri.

Cauza cu toate acestea nu se urcă totdeauna la infinit, nici în faptele succesive. Acele care sînt datorite individualităților sau acele ce aparțin întîmplării (hasard) se țin de cauzele ultime; căci individualitatea omenească este o alcătuire nereductibilă care, chiar dacă ar putea fi explicată cauzalicește, prin o coborîre din străbuni, nu păstrează mai puțin caracterul ei întîmplător, prin intervenirea ei *necauzală* într'un moment dat, în șirul faptelor succesive. Tot așa și cu întîmplarea propriu zisă care nu constă doar în fapte fără cauze, ci în întîlnirea *necauzală* a două fapte sau serii de fapte care în ele înseși pot fi foarte bine determinate cauzalicește. Trebue însă observat două lucruri: întîi că individualitatea și faptele datorite întîmplării, cu toate că introduse fără cauze în serii, devin ele înseși cauze producătoare de fapte succesive,

Apoi că faptele datorite individualităţii sau întîmplării nu devin istorice decît prin confluenţa lor cu marele curent al faptelor obşteşti a cărora cauzalitate se urcă la infinit.

Nenorocirea lui Napoleon din Rusia în anul 1812 ar fi fost cu neputinţă, fără imboldirea personalităţii lui spre expediţia în acea ţară. Dar această nenorocire ar fi fost tot aşa de peste putinţă fără evenementul obştesc al Revoluţiei franceze pe care ea s'a altoit. Tot aşa e şi cu Geologia, unde accidentul, întîmplătorul, joacă un rol însemnat. Dacă se găseşte bunăoară că faldurile munţilor Harzului care urmează direcţia spre Nord-Răsărit, au fost răsturnate spre Nord-Apus prin sîmburile granitic al Brokenului; sau dacă în America Nordică faldurile Carboniferului, primul cat al Hercinianului, încunjură scutul canadian şi dacă în deobşte Alpii înfăţişează serii de valuri paralele cu îndoiturile încovoiate care, puse în mişcare la epoce deosebite şi neegal oprite prin piedeci anterioare, se lovesc de stavile solide,— toate aceste piedici care stinghiresc şi deformează faldurile rocelor, au fost sămănate în drumul lor prin întîmplare. Ceea ce nu vra să zică că ridicarea anterioară a acestor sîmburi, a acestor scuturi, şi a acestor stavile să nu fie fapte absolut explicabile în privirea cauzelor lor. Dar întîlnirea lor cu faldururile pe care le deformează nu este motivată cauzaliceşte şi ia deci caracterul de fapt datorit întîmplării. Şi în Geologie vom întîlni formaţii absolut individuale şi cauza ultimă a hazardului se repetă mult mai des ca în Istorie. Dar şi în Geologie aceste fapte datorite unor cauze individuale nu dobîndesc o valoare decît prin intervenirea lor în mişcările obşteşti ale scoarţei pămîntului.

D-nii Langlois şi Seignobos rezumă îndestul de nimerit rolul hazardului în fenomenele oricărei desvoltări. Ei zic, că „în evoluţia chiar a pămîntului, a vieţii animale ca şi în acea a omenirii, faptele care s'au succedat au fost productul, nu al legilor, ci al concursului la fiecare moment al mai multor fapte de fel deosebit. Acest concurs numit uneori hazard a produs un şir de accidente care au determinat mersul particular el evoluţiei. Aceasta din urmă nu este de înţeles decît prin studiul acestor accidente. Istoria este pe acelaş picior ca şi Geologia şi Paleontologia“ [1]. Dar aceşti autori resping fără cuvînt acţiunea legilor ca zemislitoare a faptelor. Fenomenele nu pot fi produse decît prin acţiunea uniformă a puterilor naturii, deci în virtutea legilor abstracte. D-nii Lauglois şi Seignobos par a se teme că admiţînd intervenirea legilor în producerea faptelor succesive, să nu mai rămînă loc pentru accident şi hazard; dar întîlnirea acţiunii chiar a două legi poate fi opera hazardului.

A. D. Xenopol

(sfîrşitul în No. viitor).

1) *Introduction aux Etudes historiques*, p. 202.

In muzeu

Lăcaş cernit al trecerii eterne,
Trist sarcofag al vremii adormite,
Tu jalnică posomorîtă urnă,
Ce-aduni cenuşa gloriilor stinse—
Sub bolta ta mi-e frig şi mă cutremur.

De undeva, de dincolo de moarte,
Eu simt un duh întunecat cum vine,
Cum îşi desface aripile negre,
Cu sbor încet din haos se desprinde
Şi toate pier pe cîte'n drum s'abate
Şi le-a atins răsufletu-i de ghiaţă...
Mor florile şi zîmbetele mor,
Se frînge visul, dragostea apune,
Se sting sdrobite clocotele urii,
S'aştern în praf şi Dumnezei şi îngeri,
Trosnesc şi cad arcadele măestre,
C'un gemăt lung se surpă Partenonul,
Iar duhul rău purcede mai departe
Şi rîsul lui se plimbă pe ruine...

Zădarnic tu crăiasă 'ndurerată
Cu ochii stinşi l-ai plîns pe Mausolos
Şi jalea ta a 'ntruchipat minunea,

Ce'mpodobea demult Halicarnasul...
Și tu 'n zădar ți-ai scris, Sardanapale,
În marmură cîntarea biruinții...
Sînt toate praf... —Un bulgăre nățing,
Un strop răzleț și fără strălucire,
A mai rămas din visele lui Ramses,
Ce-a ferecat eternitatea 'n piatră.

Bieți biruiți, azi sînteți toți alături,
Ostași căzuți ai luptei nesfîrșite,
E moartă azi și vechea noastră vrajbă.
Neputincios la poalele Astartei
Cu arcul frînt stă trist săgetătorul
Privind obrazul spart al unui sfinx...

Cum stați așa, sărăcăcioase moaște
Ce-ați mai rămas, sărmane mărturii
Din strălucirea stins'a unui vis...
Satiri, himere, nimfe și centauri,
Cu trupul frînt, cu brațele perdute;
Și cum amurgu 'nlăcrimat trimite
De sus din cer un giulgiu mortuar
Pe la fereastra criptei voastre reci;
În liniștea arcadelor boltite,
Eu singur viu pe cîmpul de bătae,
Stau îngrozit de suspinarea voastră,
De gemătul ce tremură 'n văzduh
Și mintea mea aude cum pămîntul
Își cere astăzi morții înapoi...

Veniți, veniți să facem îngropare!
Drumeți de-acum ai vremii stătătoare,
Veniți o groapă nouă să săpăm!
Să le-așezăm în tristă înfrățire
Aceste moaște jalnice și sfinte,
De-asupra lor să crească iarba verde,
Să-și cînte viața imnul ei de slavă
Și din amarul plîns al veșniciei
Să prindem vraja clipei trecătoare...

Londra, Noembrie **Octavian Goga**

In cușca leului

Cîmpia ce se întinde din jos de Brăila, de-alungul Dunărei, pînă departe, cît poate cuprinde ochiul în zare, părea o mare nesfîrșită ce-și clătina fără astîmpăr valurile roșii în lumina aurie a unei zile de toamnă.

Intreaga divizie de cavalerie trecea Dunărea.

Era o încercare grea de pregătire de război, înnainte de începerea marelor manevre regale. Miile de tunici roșii, stegulețele colorate fîlfîind ca niște aripi de fluture în vîrful lăncilor, prefăceau toată cîmpia într'un lan de flori de mac ce se mlădia în suflarea vîntului de pe malul apei.

Dunărea lată în locul acela își mîna la vale valurile sale răci și tulburi. Șalupe mici, răpezi, aruncînd în forfot aburi și fum pe coșurile înnegrite, se încrucișau dela un mal la altul.

In urma lor înhămate se tîrau greoae ciamuri joase și late, niște poduri umblătoare, încărcate cu oameni, cai și furgoane pline. In vuetul nelămurit de sgomote și glasuri, comenzile de cavalerie de pe maluri se auzeau răsunînd în același timp cu cele de marină de pe apă: *pentru descălicare... caii la mînă... vira... mola...* și tropotul cailor, zîngănitul săbiilor, huruitul chesoanelor odată cu sfîrîitul aburului scăpat dela căldările vaselor se amestecau la un loc în freamătul nedeslușit al mulțimii în mișcare.

Caii intrau pe vase tremurînd, cu urechile ciulite, pipăind, cu pași nesiguri, speriați de sgomotul ce-l făceau copitele lor pe podeaua de lemn cu legături de fer. Indată ce vasul se deslipia ușor de mal, caii, înghesuiți în rînduri, ca sardelele în cutie, se strîngeau înfiorați de legănarea vasului; cu privirele rătăcite urmăreau să prindă luciul apei împingîndu-se unul într'altul.

Ofiţerii îndemnau pe soldaţi ca să-şi mîngîie caii, liniştindu-i până ce vasul ajungea celălalt mal; se oprea c'o isbitură scurtă în debarcader şi caii eşau sforăind, frămîntîndu-se până ce simţeau pămîntul sub copitele lor.

Escadroanele se formau pe mal după trecere; încălecau, se încheia regimentul şi plecau în pas domol pe şoseaua albă, răscolind nouri de praf. La cel din urmă transport, un cal nărăvaş, aruncînd cu picioarele, de dinnapoi, rupse bariera vasului. Caii ceilalţi, speriaţi, începură a se mişca; în învălmăşeala care se încinsese, un cal mare negru, dintr'o săritură, se prăvăli în valuri. Curentul răpede îl mînă spre larg; calul zăpăcit de apă, în loc de a înnota spre mal, mergea către adînc, tot în spre mijlocul apei. Atunci un marinar, care ţinea cîrma la vas, se aruncă deodată în apă îmbrăcat cum se găsea. O clipă nu se mai văzu în locul unde sărise decît o serie de cercuri care se lărgeau pe suprafaţa apei; mai departe printre valuri apăru omul luptîndu-se în not.

Toată lumea pe maluri urmărea cu groază cele două puncte negre care se zăreau săltînd în drumul lor la vale în scurgerea răpede a curentului. Marinarul înnotînd voiniceşte ajunse calul şi începu să-l mîe în spre mal. In locul acela ţărmul era înnalt. Calul obosit, sforăind pe nările largi deschise, încercă să ridice malul. Se opinti înfingîndu-şi picioarele de dinnainte, pecînd trupul îi svîcnia într'un tremur nervos, dar malul nesigur se prăbuşi în apă.

Omul şi calul nu se mai văzură o clipă. Mai departe la vale se iviră din nou cele două puncte negre care se apropiau unul de altul.

Marinarul, sbătîndu-se printre valuri, ajunse calul şi, înnotînd în picioare, îşi desfăcu dela brîu cuţitul său *gabier*; se afundă pe sub burta calului şi isbuti să-i tae chinga. Calul uşurat o luă mai răpede spre ţărm, se opinti încăodată săltîndu-şi trupul şi se ridică pe mal.

Rămase aşa cîtva timp ud şi ţeapăn, suflînd greu, cu nările tremurătoare, pecînd apa se scurgea pe coada şi coama-i linse.

Generalul, un bătrîn frumos cu favorite albe, care stînd răzămat în sabie urmărise toată întîmplarea, scoase o hîrtie de douăzeci de lei şi i-o dete marinarului ce gîfîia leoarcă de apă.

— Să scoată sticla mea de coniac din coburi şi să i se dea trei păhăruţe băeatului ca să se încălzească.

Toţi lăudau îndrăzneala marinarului. Şi despre întîmplarea asta au vorbit pînă tîrziu seara ofiţerii şi soldaţii divizionului rămas peste noapte în Ghecet.

Cîrciuma lui Domnul Elefterie, de pe malul Dunărei, era plină de lume. Toate mesele erau prinse de călăreţi şi marinari. O înfrăţire generală între forţele de uscat şi de apă. Negustorul prevăzuse afacerea şi c'o săptămînă înnainte îşi înfipsese în faţa prăvăliei două prăjini cu steaguri tricolore şi între ele o fâşie de pînză în chip de firmă, pe care scrisese cu chinoros: „*Trăiască cavaleria şi flota romînă*".

La o masă afară, în bătătură, sta un grup de ofiţeri în jurul unei baterii ale cărei muniţii reci se împrospătau mereu. Se luase vorba tot dela întîmplarea de peste zi; fiecare povestea fapte de curaj văzute, auzite sau citite, pecînd paharele de purpuriu cu sifon rece se deşertau şi se umpleau pe rînd. Cînd începu să vorbească un căpitan cărunt, care-şi scosese lecdunca deschizîndu-şi nasturii tunicii, se făcu linişte la masă; numai un ofiţer tînăr şoptea vecinului său: „să ascultăm că unchiul şi-a deschis sacul".

Căpitanul Velea, sau „unchiul" cum îi spuneau toţi ofiţerii din regiment, era un om încă verde deşi făcea ultima manevră, căci după patru luni trebuia să înceapă a-şi încăsa pensioara la care visa de-atîta vreme. Ochii senini albaştri şi zîmbetul care îi flutura pe sub musteţele sure îi da înfăţişarea şăgalnică a unui holtei tomnatic, hazliu şi meşter povestitor.

— Pentrucă veni vorba de curaj, să vă povestesc eu despre un om într'adevăr curajos pe care l-am cunoscut deaproape.

Care din voi a auzit de căpitanul Hîncu? A fost primul meu şef de escadron.

Parcă-l am şi acum înnaintea ochilor. Ce înfăţoşare bărbătească: înnalt, cu pieptul înnainte, bombat, oacheş, cu mustaţa prelungită în formă de muştuc, purta chipiul pe o sprînceană şi călca apăsat, în zuruitul pintenilor ale căror duriţe erau cît carboava de mari. Pe gerul cel mai cumplit umbla fără manta, veşnic în tunica lui roşie, strînsă în brandebururi negre. Mîndru şi straşnic om era. Ori ce-ţi spune voi, pot să vă dovedesc că rasa ceia de călăreţi s'a pierdut de mult şi nu se mai găseşte nici sămînţa ei în rîndurile oştirii din ziua de azi.

Ce-i drept, nu avea multă carte dar inimă berechet.

Se povesteau minuni depre el. Ci-că la Smîrdan, pecînd era numai sergent, făcuse fapte de îndrăzneală nebunească.

Sfîrşise campania cioprîţit şi cu patru gloanţe în corp. Ni-

meni nu credea că o să poată ajunge iar om întreg. Ca mingîiere pentru el și pildă pentru alții, a fost felicitat în gradul de sublocotenent. A stat vre-un an în spitalul militar la București. Ci-că plîngeau doctorii și damele dela ambulanță cînd îl vedeau așa de tînăr și frumos mergînd schilod, sărind în cîrje ca un cocor șchiop prin curtea spitalului. Dar se vede că frăgezimea tinereței l-a ajutat ca să i se prindă la loc toate oasele și să iasă din spital teafăr și mîndru, așa precum l-am cunoscut eu. Imi spunea el uneori sbuciumul și năcazurile care le avuse pe atunci cînd îi cerea să dea examen pentru a fi înnaintat ofițer. Dar pe vremea ceia tot se mai găseau șefi cu judecată și inimă, care i-au luat partea, arătînd că era destul de strălucit examenul pe care-l dase băiatul acesta pe cîmpiile Bulgariei.

Cînd l-am cunoscut eu era în floarea vristei, dar nebunii făcea ca și în prima tinerețǎ. Imi aduc aminte bine de vorbele care mi le-a spus întâia dată cînd m'am prezentat la escadron.

— Drăguțule eu îți ert orice cusur îi avea, dar numai moliu să nu fii. Nu pot suferi moliii. Să fii aprig drăguțule, asta îți cer. Eu la cazarmă nu recunosc nici pe tata, după slujbă cînd am eșit pe poarta căzărmii sînt frate cu oricare soldat. „Vreau ca în fața frontului să tremure calul cînd 'l-ăi strînge în pulpe, să sbîrnie escadronul cînd îi da o comandă, să țipe fiul în pîntecele mamei cînd-îi scoate sabia din teacă. Așa îmi place mie drăguțule!"

Cu toată strășnicia lui avea o inimă de aur. Așa trăsnit cum era, toată lumea îl iubea și îi admira năsdrăvăniile. Odată pecînd eram cu al 3-lea de roșiori în Malmezon s'a prins că se urcă pe scările căzărmii călare pînă în rîndul al doilea.

Zis și făcut. Intr'o bună dimineață, după ce-a strîns pînă la capăt chingele Nălucăi—iapa lui cea neagră ca pana corbului—s'a aruncat în șea, a tras dîrlogii ghemuind capul iepei în piept și, aplecîndu-se pe gîtul ei încordat, și-a lipit obrazul de părul aspru al coamei.

Deodată iapa a icnit în loc strînsă între pulpile lui de fier, împinsă de pintenii ce i se înfingeau tot mai adînc în coaste, a svîcnit în cîteva salturi, cățărîndu-se pe trepte pînă sus în capătul scării, ca iapa cea năsdrăvană din poveste care mînca jaratec sburînd cu aripi la picioare.

Toți ofițerii și soldații se grămădeau la scară și se cruceau privind la minunea asta care nu se mai pomenise de cînd era Malmezonul. Căpitanul Hîncu se plimba călare pe sala cea lungă din rîndul al doilea al căzărmii.

Tocmai în fundul sălii s'a oprit la fereastra ce da în spre curte. Și pecînd Năluca sforăind căta sperioasă pe geam afară, căpitanul își răsucea de călare o țigară groasă după cum obișnuia el să fumeze.

Nici n'apucase s'o aprindă cînd se auzi răsunînd notele metalice, pe care trompetul le aruncase grăbit de cum zărise pe colonel intrând pe poarta căzărmii.

Hîncu era de serviciu și trebuia să dea raportul de zi colonelului.

Intâi s'a încruntat colonelul cînd a văzut zăpăceala care era în curtea căzărmii, pe urmă a prins a zîmbi pe sub mustețile lui cărunte: „încă o poznă a turbatului de Hîncu".

Partea grea a fost la scoborîre. Toate saltelele trupei au fost puse pe scări în planuri înclinate și Năluca, sforăind, cobori cu grijă călcînd pe moale în mijlocul alaiului, ca un cal împărătesc.

Altă dată, la Galați, a sărit cu cal cu tot de pe cheiul înnalt de piatră în valurile Dunărei. L-au scos niște barcagii greci la celălalt țărm.

Omul acesta era înăscut curajos. Insușirea asta, pe care i-o dăruise natura din belșug, îl făcea să caute singur primejdia pentru a simți plăcerea ca s'o înfrunte. Din fiecare luptă, în care își juca viața, sorbea atîta plăcere încît umbla după primejdii ca să-și încerce destinul cu patima jucătorului de cărți, care la masa verde își încearcă norocul.

Culmea nebuniilor lui a fost cînd a intrat în cușca unui leu.

Să pripășise în garnizoana noastră o menajerie bunișoară. Ne făcusem obiceiul că în fiecare zi, după eșirea din cazarmă și luarea țuicelor reglementare la băcănia din centru, să dăm cîte o raită prin menajerie. Pe lîngă animalele de specii diferite, menajeria mai avea și o casieriță drăguță care ne atrăgea mai cu deosebire.

Fräulein Proszka, un fel de poloneză, mică, rotundă, vioae, cu nasul fin în vînt, cu părul roșu-arămiu. N'am văzut în viața mea așa ciudată căutătură de ochi ca la femeia ceia.

In umbra genelor lungi și arcuite sticleau niște ochi negri, focoși, prin care sclipeau uneori niște scîntei ca de fosfor.

Unii susțineau că-și toarnă ceva în ochi, beladonă, sau nu mai știu ce anume. De cîte ori o năcăjeam cu întrebările ca să-i aflăm secretul ochilor săi, se pornea nebună pe un rîs cu hohote, argintiu și drăgălaș, pînă ce îi înnotau în lacrimi ochii ei scînteetori.

Avea nişte mlădieri feline, pentru care o şi poreclisem *Tigresa*. Graţiile ei, manevrate cu multă artă şi calcul, urziseră o luptă surdă între ofiţerii noştri, o rivalitate ascunsă care trebuia să isbucnească odată.

Intr'o zi, pecind se formase obişnuitul grup în jurul ei la casa de bilete, *Tigresa* hotărî intr'o romînească drăgălaş de stricată, că numai aceluia care va face cel mai mare act de curaj îi va permite ca s'o sărute pe amîndoi ochii.

Pecînd fiecare se gîndea cum să cumpere mai eftin cei doi ochi strălucitori puşi la mezat, Hîncu strigă în gura mare:

„Cine doreşte să bea o ţuică în cuşca leului ?"

Desigur că nimeni n'a răspuns la această invitaţie năstruşnică. Un căpitan mai bătrîn adaugă şi el în glumă: „nu, mersi, Hîncule, eu o iau mai bine afară, privind leul printre gratii". La început nimeni n'a luat vorbele lui Hîncu în serios, toţi credeau că glumeşte, dar căpitanul Hîncu nu era omul care să glumească în asemenea împrejurări, nici să dea înnapoi cînd a apucat a zice o vorbă.

Au căutat prietinii să-l oprească, dar n'a fost chip. Eu nici nu m'am încercat să-i spun ceva căci îl ştiam că-i încăpăţinat ca un catîr. Am trimes un băet la fugă acasă să-i spue ordonanţei să-mi aducă revolverul.

La uşa de intrare se făcuse un sgomot infernal. Domnul Iohann, patronul menajeriei, striga desperat că el se opune: „asta nu este permis la public, asta nebun este, mi bagă la criminal".

Biata *Tigresă*, pe capul căreî se deslănţuia toată urgia, îşi frîngea mînele ei moi şi albe cătînd să-şi convingă patronul că nu-i vinovată cu nimic. Cu ochii sclipitori scaldaţi în lacrimi, Tigresa declară că se lasă sărutată pe loc în faţa tuturora numai să nu între căpitanul în cuşca leului. Dar căpitanul Hîncu nu era omul care să primească asemenea propuneri.

„Eu nu voi pomană!... pe merit!... voi să cuceresc, nu să capăt!.." zicea el din ce în ce mai hotărît..

Domnul Iohann se învîrtea căinîndu-se că nu găseşte cheile, dar în cele din urmă a trebuit să le găsească.

Am intrat cu toţii în menajerie. Mirosul greu nesuferit, ne înneca tăindu-ne răsuflarea. Lîngă uşă o cămilă tristă, din ghebul căreia curgeau smocuri de păr deslînat, îşi întindea gîtul cu jale spre noi, cerşindu-ne parcă îndurare. Am trecut pe lîngă cuşca unui urs negru care-şi sugea tălpile, apoi pe lîngă un orangutan care ne privea nedumerit sgîlţiind gratiile cuştei, şi ne-am oprit în faţa leului.

M. S. Regele animalelor sta tolănit pe scîndurile murdare ale cuştei sale zăvorîte.

Părea resemnat, nepăsător chiar faţă de jalnica-i stare de captivitate. Doi îngrijitori înnărmaţi cu furci ascuţite de fier se aşezară în dreptul gratiilor cuştei. Eu îmi inspectai revolverul care avea şase gloanţe de calibru mare.

Cînd am auzit trosnind zăvorul dela cuşca leului, mărturisesc că m'am simţit înfiorat de un tremur... de curiozitate?... de teamă?... nu ştiu... dar emoţia parcă îngheţase toată suflarea, nu se auzea nici o vorbă, toţi îşi pironiseră privirile lacome printre gratii ca să prindă momentul rar al unei asemenea întîlniri.

Căpitanul a făcut doi paşi scurţi şi s'a oprit cu ochii ţintă înnainte, aşteptînd să prindă orice mişcare a leului.

Mi se părea că văd cum îşi reţine respiraţia şi cum îşi încleştează degetele în mînerul cravaşei de vînă de bou.

Majestatea Sa, care cu o oră mai înnainte dejunase, se lăfăia dormitînd leneş, întins cu botul pe labele-i late şi stufoase.

La auzul sgomotului de paşi îşi ridică încet pleoapele de pe ochii verzi, sticloşi, fără ca să-şi mişte capul pletos, fără ca să-şi clatine un fir de păr din coama-i bogată, care-i cădea în jos, îmbrăcîndu-i jumătate de trup într'o culoare cafenie-brună.

După ce privi lung, cercetător, înnaintea lui, clipi de cîteva ori şi iar închise ochii pe jumătate, adîncindu-se parcă într'o amorţire leneşă.

Căpitanul întinse cravaşa şi începu uşor să-i mîngîe în lung şira spinării.

Fără ca să-şi ridice capul, leul îşi mlădie cu mulţumire partea dinnapoi a trupului, îşi întinse încet coada pe care o ţinuse încolăcită şi cu măciuca stufoasă din vîrf lovi cu sgomot podeaua cuştei.

Căpitanul ceru atunci să i se aducă o ţuică pe care voia s'o bea la *botul leului*.

Şi pentrucă întîrzia sosirea ţuicii, el îşi scoase din buzunar tabacherea cea de argint de Caucaz, îşi potrivi o ţigară groasă în ţigareta lui de chihlimbar afumat şi, după ce-o aprinse tacticos, ne asvîrli cu dispreţ chibritul stins printre gratii.

Dar n'apucase a trage al doilea fum, cînd leul deschise ochii mari, rotindu-i într'o sticlire ciudată, care ne făcu să tresărim.

Căpitanul rămase cîteva clipe împietrit, cu ţigareta între degete, neîndrăznind s'o ducă din nou la gură, în faţa capului care se ridica grav şi maestos, clătinîndu-şi încet coama-i deasă şi lungă.

Stăpînindu-ne bătăile inimilor, aşteptam: după ce îşi mişcă de cîteva ori nervos mustăţile arcuite, Maestatea Sa începu să tragă, smorcăind pe nări, aerul cu fum de tutun; după un strănut groaznic, căscă o gură imensă desfăcîndu-şi parcă fălcile din încheeturi, îşi întoarse capul în cealaltă parte, mormăind ceva în limba lui, cu dispreţ parcă pentru cel care venea să-i tulbure digestia.

Apoi, tolănindu-se greoi pe o coastă, suveranul prizonier îşi lăsă încet capul pe labe, închise iarăşi ochii dormitînd, visînd poate la timpurile de libertate, la regatul său pierdut, la cîmpiile nisipoase, înfierbîntate de-un soare tropical.

. . . .

Domnul Iohann trase grăbit zăvorul şi, apucîndu-l pe căpitan de poalele tunicii, îl smunci afară din cuşcă.

Numai atunci am respirat uşuraţi, parcă ni se luase o piatră de pe inimă.

In mijlocul uralelor nesfîrşite, *Tigresa* căzu în braţele lui Hîncu, ascunzîndu-şi ochii ei strălucitori şi plînşi în brandebururile tunicii lui roşe.

Ce-a urmat după asta o să vă spun altădată. Acuma e deajuns să ştiţi că după vre-o două săptămîni, atît menajeria, cît şi regimentul al 2-lea de roşiori şi-au schimbat garnizoana.

Menajeria a plecat în Moldova, iar regimentul la Constanţa. Deşi nu s'a făcut mutaţia reglementară, totuşi pe ziua de 2 Mai—ziua plecării—casieriţa cea cu ochi strălucitori s'a *detaşat* dela menajerie la regimentul al 2-lea de roşiori, *însumîndu-se* pe aceea zi în escadronul al 3-lea de sub comanda căpitanului Hîncu.

Jean Bart

Ramurile de Învăţămînt în Anglia şi pe Continent

Fizionomia regimului şcolar în deosebitele ţări trebue să aibă pe lîngă trăsăturile generale, comune tuturor sistemelor de învăţămînt, şi părţi caracteristice fiecărui popor.

In toate statele, ajunse la un anumit grad de civilizaţie, există un sistem şcolar elementar, secundar şi universitar sau superior, precum şi un învăţămînt tehnic profesional şi artistic, elementar şi superior; însă independenţa ori solidaritatea ierarhică a deosebitelor ramuri de învăţămînt, cît şi *tipul concret* de şcoală, care reprezintă aceste ramuri, variază dela popor la popor, dela ţară la ţară, după însuşirile de rasă ale popoarelor, după nevoile locale ale ţărilor, după idealurile epocei istorice, impuse de vreme şi de cerinţile civilizaţiei.

Comparînd diferitele sisteme de învăţămînt, nu înţelegem să punem faţă în faţă şcolile din anumite ţări, pentru a decreta care din ele sînt mai bune. Comparaţia nu e un mijloc de dovadă fără replică; dar totuşi ea nu poate fi alungată din rîndul metodelor de cercetare, deoarece comparaţia e însăşi baza cunoştinţii.

Ne vom servi de comparaţie numai pentru a lămuri cît mai mult organizarea caracteristică a regimului şcolar englez, nu pentru a desfăşura o cursă de întrecere pedagogică între cele trei mari state înaintate din Europa şi de a le decerna premii.

Un regim şcolar îşi dovedeşte superioritatea nu prin comparaţia faţă de alte sisteme, ci prin elasticitatea lui de adaptare la nevoile ţării în care funcţionează şi prin puterea ce o are de a atinge înălţimea idealurilor civilizaţiei omenirii.

De asemenea nu vom urmări prea de aproape amănunţimile de organizare ale diferitelor tipuri reprezentative de şcoală, pentru a nu întuneca conturul general; nici nu vom căuta să privim această organizare din sborul păserilor, dela care înălţime toate trăsăturile specifice dispar şi peizajul se uniformizează.

Nu vom trage concluzii hotărîtoare nici din datele statistice, căci statistica nu poate arăta decît direcţia, niciodată distanţa exactă.

Avem numai intenția să schițăm, în linii mari și cu detalii caracteristice, organizarea regimului școlar din Anglia, cu atmosfera lui specială și cu principiile lui de viață, care-l încheagă și-i dau vitalitate, precum și de a deschide perspectiva suggestiilor, ce se pot naște din această schițare.

*

Regimul școlar francez și german e clădit pe baza unui sistem logic, ca întregul regim politic și social din aceste două țări: de aici acea uniformitate, simetrie și consecvență—caracteristice comune ale regimului școlar în Franța și Germania—precum și acea prea puțină mlădiere, în procesul de adaptare la nevoile și aspirațiile vieții moderne, a organizmului școlar în aceste două țări.

In Franța se menține încă contrazicerea între regimul ei politic și cel pedagogic, cu toate protestările celor competenți; iar în Germania, școala roade prea mult reliefurile caracterului individual atît de mult respectat de școala engleză.

Regimul școlar englez s-a născut cu încetul, sub puterea de constringere a nevoilor vieții locale și a aspirațiilor individualiste ale poporului. El nu s-a închegat deodată prin aplicarea unui sistem logic de organizare de către o autoritate centrală unică. Spre deosebire de sistemele școlare continentale, sistemul școlar englez e lipsit de acea consecvență logică și structură simetrică, atît de speciale sistemului școlar francez și german. Regimul școlar englez e ca și Constituția engleză—un conglomerat nesimetric; și, ca și ea, garantează mai bine decît oricare alt regim drepturile de desvoltare ale individualității.

Logica și simetria au prin firea lor însăși ceva artificial. Viața nu curge nici logic, nici simetric și niciodată nu se poate drena în prea mici canalicule—fie ele cît de simetrice și de logic calculate—cînd seva ei isvorăște cu abondență.

Viața impetuoasă a robustului și vigurosului popor anglo-saxon, în cursul său istoric, a înlăturat întotdeauna din calea ei naturală zăgazurile impuse simetric și artificial.

In locul spiritului de ordine și de simetrie al artistului popor francez, și în locul înclinării din temperament spre supunere și disciplină a ascultătorului popor german, la Engleji s-a desvoltat, pînă la forța elementară a instinctului, iubirea de libertate și de independență individuală.

Organizarea școlii în Anglia, ca și regimul ei constituțional, poartă înregistrate ecourile luptelor și concesiilor trecutului: acele urme de compromis între o lume veche și una nouă, cu rădăcini adînci în viața trecută a poporului și cu ramificații încîlcite, dar pline de viață proaspătă pentru satisfacerea nevoilor prezente.

In general, *compromisul* e forma sub care trăesc instituțiile

engleze, după cum simetria cristalizată a sistemului e forma de viață a instituțiilor continentale.

In școala engleză domină o atmosferă de republică egalitară: dreptul fiecăruia la desvoltarea complectă a individualității lui este criteriul de promovare și selectare. Aptitudinile individuale nu pot fi oprite ori întîrziate în desvoltare prin organizarea intransigentă a școlii: școala e pentru elev, nu elevul pentru școală. Vom vedea cum organizarea școlară în Anglia permite promovări individuale la epoci deosebite și organizări de cursuri ad-hoc pentru anumite cazuri speciale.

Atmosfera școlii germane reflectă în ea deosebirea castelor sociale și disciplina de regiment a unui stat militarist; iar internatul secundar francez e înăbușit încă de o atmosferă de închisoare, care amintește influența nefastă a militarismului napoleonian și a clericalismului.

*

E destul să citești o pagină din un regulament ori lege școlară engleză, ca să te pătrunzi imediat de acel spirit de elasticitate al organizării regimului școlar, care îl face în stare să se adapteze la toate nevoile locale și individuale.

Instituțiile engleze în general își păstrează încheeturile neosificate; ele se pot oricînd adapta la nevoile nouă și astfel nu e nevoe de creații ori de înlocuiri complecte.

Dacă un continental ar judeca starea de civilizație a Angliei numai după arhaismul medieval al instituțiilor ei, s-ar înșela asupra stării reale a civilizației poporului; după cum, aplicînd acelaș metod altei țări, s-ar putea înșela tocmai în senz contrar. E un lucru cunoscut că Anglia se poate servi de instituții vechi pentru nevoi nouă. Supraviețuirea instituțiilor vechi e una din caracteristicele unice ale civilizației engleze și această longevitate a instituțiilor în Anglia dovedește, fără îndoială, puterea lor de viață.

Păstrarea instituțiilor vechi n-a împiedecat desvoltarea democratismului englez. Țara lorzilor este azi, dintr'un punct de vedere, poate țara cea mai democrată dintre țările mari din Europa.

Școala, mai mult decît altă instituție, reflectează caracterul politic și structura societății în sînul căreia s-a organizat. Bogata varietate de tip a școlii germane, cu clientela ei școlară recrutată după clasele sociale, cu îngrădiri și greutăți de trecere dintr-un tip de școală în altul, e caracteristică pentru un stat absolutist și o societate nedemocratică, cu diferențieri de castă, cum e societatea germană; pe cînd tipul școlii din Statele-Unite cu clientela ei școlară amestecată, cu oferirea unui învățămînt de toate gradele, gratuit tuturora, e caracteristic pentru un stat egalitar și democrat ca cel al Americei de Nord.

Anglia și Franța sînt țări democratice, fiecare însă are caracteristicile ei speciale: de aici și deosebirile în organizarea regimului școlar în aceste două țări.

Înainte de a intra în schițarea comparativă a regimului școlar din Anglia, se impune deci să insistăm asupra cîtorva deosebiri între aceste două democrații.

*

Prin democrație nu se înțelege numai un anumit sistem de organizare politică, ci și o anumită mentalitate a cetățeanului, în privința drepturilor ce are și a respectului ce crede că-l datorește drepturilor concetățenilor lui; în general, o anumită stare sufletească a societății întregi. Evident că în statele militariste și biurocratice—chiar și în țara *Drepturilor omului*—sentimentul democratic al societății trebue să fie influențat de acest tip de desvoltare al statului. Faza de desvoltare istorică actuală a Franței, cu înverșunarea de spirit, aproape a unui războiu religios, cu încordarea politică, pînă la ură și violențe, poate oare contribui la întărirea adevăratelor sentimente democratice ale societății franceze?

În Anglia, țară de *self-government*, fără biurocratism civil și militar, statul funcționează mai mult ca regulator al diferitelor interese sociale decît ca instrument politic de dominare al clasei conducătoare: de aceia în Anglia nu există acel grad de antagonism politic violent și amar între clasele muncitoare și clasa deținătoare a puterei statului, cum e în Germania și Franța. De asemenea toleranța largă religioasă și renunțarea de mult a clerului englez la puterea politică înseninează oarecum orizontul democratismului societății engleze.

Puterea brutală a averii și inerția aurită a blazonului au fost întotdeauna piedici în calea desvoltărei spiritului democratic în orice țară. Pe lîngă aceste cauze vechi și permanente de stratificare socială, forma de organizare a statelor moderne a adăugat încă: rangul biurocratului, epoletul militarului, aristocratismul îngîmfat al titratului... Și, de cîte ori ecoul barbariei trecutului nu-și amestecă răsunetul, prea tare și prea crud, în învălmășala luptelor pentru marile revendicări sociale!

De cîteori forme sălbatice de naționalism, șovinism, antisemitism... nu tulbură, ca umbre din imperiul morților, orizontul senin al democrației!

Unele apucături atavice, ca și acele duhuri rele din credințele populare, părăsesc cîteodată odihna veșnică a mormîntului, pentru a rătăci prin lume, a întuneca mințile, a înegri sufletele și a spori suferințile.

Cu toată tendința unor factori ai organizării statelor moderne de a împiedeca desvoltarea spiritului democratic, și cu toată supraviețuirea instinctelor trecutului în sufletul omenesc, sînt atîtea instituții, atîtea puteri oarbe ale societății, care limpezesc atmosfera în calea Democrației și-i asigură triumful definitiv în viitor în toate țările.

Din acest punct de vedere însă nu toate țările sînt deopotrivă de înaintate. Nu se poate tăgădui că progresul democrației se face mai greu în țările centralizate, cu autoritarismul militar și biurocratic al statului, decît în țările de *self-government*, fără biurocratism civil și militar, cu proclamarea suveranității cetățeanului.

Dacă am clasifica statele mari civilizate după distanța la care se află acum de idealurile democrației, am găsi că Germania, țara tipică a castelor și prejudecăților sociale, ocupă locul cel mai depărtat; iar Franța, care e mult mai apropiată de aceste idealuri decît Germania, e totuși întrecută de Anglia, care n-a suferit și nu sufere de neajunsurile biurocratismului și militarismului.

Apoi, adîncul și smeritul sentiment religios al Englezului, unit cu extraordinara tărie a caracterului, cu puterea lui de a-și stăpîni *(self-control)* impulsiile și de a-și impune norme de conduită, ajunge, în adevăr, un mijloc puternic de cultură sufletească, de îmblînzire a egoismului omenesc. Nicăiri spiritul de caritate publică nu e așa de desvoltat ca în Anglia; și, desigur îmblînzirea sufletului omenesc e un factor psihologic important în procesul de democratizare al unei țări. Acest lucru îl urmărește așa numitul *the fagging system* în școlile pentru educația copiilor nobililor—un procedeu de lărgire a simpatiei omenești pentru cei slabi și umili, foarte curios pentru continentali. Cordialitatea simplă și stăpînită a Englezului conține mai multă căldură sufletească și altruism social decît sociabilitatea zgomotoasă și manierată, dar indiferentă a Francezului, ori gravitatea solemnă a Germanului.

O caracteristică importantă a democrației engleze e valoarea personală ridicată a individului din clasele mijlocii și muncitoare.

În Franța, muncitorul, micul burghez, fermierul... fiecare strînge banul agonisit, face economii, trăește meschin și își neglijează cultivarea și sporirea personalității lui: astfel el ajunge bogat, dar rămîne obtuz și grosolan.

În Anglia, omul din aceleași categorii sociale își asigură viața la o Societate, iar restul venitului îl cheltuește întreg pentru confortul vieții, pentru cultura și subțierea personalității lui și, prin această creștere a valorii personale, el speră să-și mărească venitul pentru a-și putea încă mai mult îmbunătăți viața.

Idealul Englezului e să devie un *gentleman*, adică un om bine educat (well educated man), cu mîndrie și demnitate personală, respectat de lume și în stare să se facă respectat într-o societate distinsă. Aceasta e nobleța modernă în Anglia, recrutată din rîndurile claselor muncitoare, după meritele și sforțările personale; pecînd în țările militariste de pe continent s-a desvoltat nobleța biurocratică civilă și militară, recrutată din rîndul funcționarilor statului.

In Londra mi s-a intimplat să vorbesc cu un croitor despre „Anna Karenina" şi „Războiu şi Pace", şi să cunosc un „reparator de ghete" care citea pe *La Fontaine* „ca să nu uite limba". M'am gindit că poate am avut noroc să cunosc un croitor excepţional şi-am regretat că in cercurile *culte* din capitalele celor două ţări surori carpatine nu sint intotdeauna aşa de norocos.

Iată citeva aspecte ale democraţiei politice şi sociale in Anglia şi Franţa, care vor putea lămuri unele trăsături ale organizării regimului şcolar din aceste două ţări.

*

Organizarea invăţămintului in ramuri de grade deosebite e cerută de aceleaşi motive pedagogice in orice ţară din lume; procentul insă, ce fiecare clasă socială il dă deosebitelor ramuri de invăţămint variază dela ţară la ţară in proporţii caracteristice pentru stadiul de democratizare al diferitelor ţări.

Toate statele, cu un regim şcolar organizat, *impun* invăţămintul primar tuturor claselor sociale deopotrivă; insă pentru invăţămintul secundar şi profesional inferior, selecţia ce se face prin organizarea de stat a invăţămintului, in special in ţările biurocratice centralizate, nu e lipsită de părtinire socială, şi reflectează intotdeauna raporturile de putere intre clasele sociale şi frica statului de inmulţirea proletariatului intelectual.

In democraticul stat al Americei de Nord, organizarea regimului şcolar ingădue ca trecerea continuă dela şcoala primară la cea secundară şi superioară să fie deopotrivă de uşoară pentru toţi, şi din punct de vedere al legăturii intre aceste trei ramuri de invăţămint, şi in privinţa costului invăţămintului.

„Un om capabil de desvoltare are dreptul să fie educat, şi *statul* ori familia, care lipseşte pe un băiat ori o fată de acest drept inalienabil, de a-şi desvolta pină la cel mai inalt grad natura sa morală şi intelectuală, face o crudă nedreptate copilului şi comite o trădare impotriva ţării in care el trăeşte", spune un scriitor american.[1])

In ţările cu desvoltare individualistă ca Anglia şi Statele-Unite, intervenţia statului in procesul de selectare al clientelei şcolare pentru toate ramurile de invăţămint se face după un criteriu individualist—fără preferinţi de clasă şi fără frică de proletariat intelectual.

„In ce priveşte creşterea şi desvoltarea corpului şi minţii, fiecare trebue tratat, ca şi cum ar fi singura fiinţă pe lume. Trebue să ne ingrijim de individ nu de grupă" [2]).

Idealul democraţiei in educaţia publică,—aşa numita scară educativă *(educational ladder)*, care cere inlesniri egale *(equality of oportunity)* pentru toţi copiii ţării de a parcurge intreaga

1) Reports of the Commissioner of Education, 1898—1899, pg. 565.
2) J. W. Harper: Education and Social Life.

scară a invăţămintului—e complect realizat numai in Statele-Unite şi Wales *(Ţara Galilor)* din Marea Britanie.

In şcolile secundare din Statele-Unite sint azi 600.000 elevi: toţi au trecut prin acelaşi tip de şcoală primară şi au aceiaşi perspectivă pentru invăţămintul secundar şi superior—nici un privilegiu de clasă in organizarea regimului şcolar, ci o singură şcoală pentru toţi copiii *(One school for all)*.

Contrastul şcolii democratice şi egalitare din Statele-Unite il găsim in organizarea regimului şcolar din Germania. Şcoala primară—*Volksschule*—cu durata dela vrista de 6—14 ani, e şcoala clasei muncitoare. Cine urmează această şcoală complectă nu mai poate trece in invăţămintul secundar. Clientela şcolilor secundare e pregătită in aşa numitele *Vorschule*, ori se recrutează dintre elevii in vristă de 9 ani din *Volksschule*. Apoi invăţămintul secundar e reprezentat prin şease tipuri deosebite de şcoli: *Realschulen, Oberrealschulen, Realprogymnasien, Realgymnasien, Progymnasien, Gymnasien*. Toate aceste tipuri de şcoală secundară implică nu numai programe deosebite, dar şi clase sociale deosebite şi privilegii deosebite pentru absolvenţii lor. Această diferenţiare nu e impusă de cerinţi pedagogice, ci de spiritul de castă, pentru a menţinea şi in şcoală acea diferenţiare socială, care e in societatea germană; ea nu indică simple secţii de specializare educativă, ci bariere de caste sociale. Mulţi din fruntaşii pedagogiei germane nu sint mulţumiţi cu actuala organizare şi cer introducerea unei singure şcoli pentru toţi: *Einheitsschule—one school for all*.

Organizarea regimului şcolar din Germania a inspirat următoarele juste şi caracteristice observaţii unui scriitor american: „In Germania părinţii sint constrinşi să hotărască de cu vreme dacă fiii lor trebue să urmeze studii superioare sau dacă trebue să-şi mărginească educaţia lor la ramuri elementare, de oarece şcoala secundară are propriul ei furnisor, şi rar işi recrutează elevii din şcoala elementară (Volksschule). Mai mult, părinţii trebue să se hotărască, inainte ca fiii lor să atingă vrista de 11 ani, dacă ei trebue să urmeze un curs, care ii va debarca la pragul universităţii, sau la uşa vreunei politehnice ori altă şcoală profesională. Odată copilul plecat in drumul carierii lui, o intoarcere nu mai e posibilă pentru el, fără sacrificiul citorva ani, pe care trebue să-i piardă pentru „a se adapta" imprejurărilor deosebite. Această inflexibilitate este cauza pentru care in Germania aşa de mulţi işi greşesc chemarea. Starea aceasta este urmarea *diferenţierii* societăţii. O aristocraţie de naştere, de educaţie, de avere pare o necesitate cit timp există o formă de guvernămint monarhic. Un monarh trebue să aibă un piedestal, pe care il găseşte in suişul treptelor societăţii. De aceia in Europa nu se găseşte un exponent al civilizaţiei moderne aşa cum e *şcoala comună* americană, care e cel mai puternic nivelator al neegalităţilor sociale imaginat pină azi. In timp ce el ridică straturile de jos ale societăţii, in acelaşi timp trage in jos

pe cele care stau pe o ridicătură, fie acea ridicătură un sac cu bani, un piedestal de cultură, ori un arbore genealogic".

In America de Nord, fiecare cetățean este educat de fapt în una și aceiași școală—*the common school*.

In Franța, pînă la un punct ca și în Germania, nu există o adevărată continuitate *socială* între școala primară susținută de stat și *Liceu*. Din întreaga populație școlară elementară numai trei pătrimi, adică copiii din clasele de jos, urmează la școala primară a statului; restul de o pătrime, adică contribuția claselor superioare, din care se recrutează mai cu samă clientela secundară, urmează cursul primar în clase primare alipite pe lîngă licee ori în școli elementare private. Din acest punct de vedere în Franța nu există un ideal democratic.

*

In Anglia, țara clasică a compromisului, în care reformele cele mai înaintate se încrucișează cu supraviețuirile cele mai arhaice, întîlnim complect realizat și idealul democratic din Statele-Unite și rămășiți din învățămîntul de castă al Germaniei.

Organizarea învățămîntului a început la epoci deosebite în diferitele părți ale Regatului Britanic, de aceia e și în faze deosebite. In Wales (Țara Galilor), idealul educativ democratic al Statelor-Unite—*one school for all*—e deja atins; în Scoția încă nu; în Anglia propriu zisă, organizarea școlară reflectează încă umbrele diferențierilor sociale. In această parte a regatului, școala primară *(the public elementary school)* susținută de stat aproape nu recrutează deloc clientela secundară pentru așa numitele *public schools*—școli secundare vechi ale aristocrației engleze, care nu primesc subvenții dela stat. Clientela acestor școli e pregătită, ca și în Franța și Germania, în anumite școli primare *(preparatory schools)*, în unele cazuri alipite de școala secundară.

Marea majoritate însă a școlilor secundare, în schimbul subvenției ce le dă statul, sînt obligate să primească, fără nici o taxă școlară, un procent de cel puțin 25% dintre foștii elevi ai școlilor publice elementare.

In Anglia, țară lipsită de biurocratism și militarism și fără spaima proletariatului intelectual, statul intervine pentru răspîndirea cît mai mare a învățămîntului secundar și superior, în direcția idealului democratic din America de Nord, nu a îngrădirii de castă din Germania.

Inițiativa privată încearcă același lucru în școlile vechi ale aristocrației engleze: pe lîngă bursele statului, legate particulare de zeci de milioane asigură intrarea copiilor saraci în școlile vechi cu prejudecăți de castă. La Eton sînt 70 de bursieri; la Oxford, numai fondul lui Cecil Rhodes *(the Rhodes Ttrust)*, lăsat de donator în 1902, procură aproape 200 de burse de cîte 7.500 anual; pentru universitățile din Scoția, Andrew Carnegie a donat în 1901 suma de 50.000.000 [1]) de lei; cu prilejul introducerei unor reforme în organizarea universității din Londra, această înaltă instituție școlară a primit dela diferiți donatori peste 13.000.000 lei...

Idealul organizării învățămîntului nu poate fi căutat decît în direcția evoluției societății omenești: în forma tot mai largă și mai liberă a cooperației sociale și a emancipării individului în sinul unei societăți democratice.

Până la atingerea idealului, aproape în toate țările, în măsură deosebită, se poate observa că: „O mare parte a poporului, în starea actuală a societății, luptă în concurența vieții numai în condiții, care îl împedică în mod absolut, oricare ar fi meritul și capacitatea personală, dela vreo posibilitate reală de izbîndă. Cei din popor, cînd vin în lume, găsesc cele mai bune locuri nu numai ocupate, dar de fapt ocupate pentru totdeauna; căci sub imperiul marelui cod de drepturi, pe care averea l'a moștenit dela feudalism, noi îngăduim claselor bogate, în toate împrejurările, să deție stăpînirea acestor locuri, din generație în generație, cu excluderea permanentă a restului poporului. Chiar și din acele numeroase locuri, pentru care o pregătire înaltă ori o educație superioară este singura calificare, și despre care noi vorbim (cu o curioasă neexactitate) ca și cum ar fi deschise tuturora, se poate vedea, că cea mai mare parte a poporului este îndepărtată—aproape tot așa de riguros și de absolut ca și în starea trecută a societății—prin simplul fapt că putința de a dobîndi o astfel de educație sau calificare este acum privilegiul exclusiv al averei" [2]).

*

Nu vom schița în acest articol decît ramurile învățămîntului academic, lăsînd cu totul la o parte ramurile învățămîntului tehnic, profesional și artistic, precum și învățămîntul infirmilor și vițioșilor; de asemenea nu vom insista asupra învățămîntului seral *de continuitate* de toate gradele, reprezentat numai în Londra prin aproape 350 de școli și 175.000 elevi și studenți.

Invățamîntul Primar Elementar. Acest învățămînt e desigur cel mai însemnat pentru orice țară, căci el formează temelia culturii naționale a întregului popor: de aceia deosebitele state l-au impus, în mod obligator și gratuit, tuturor cetățenilor.

Franța are un învățămînt primar obligator, gratuit și laic. Din punct de vedere al credinței, Germania admite complecta libertate a instrucției religioase; Anglia, țara compromisului, are școli cu instrucție religioasă confesională (vechile școli găsite în ființă înainte de 1870—așa numitele voluntary schools ori nonprovi-

---

1) **Graham Balfour: The Educational Systems of Great Britain and Ireland, pg. 238 și 284.**

2) **Kidd: Social Evolution, pg. 234.**

ded schools) și școli în care e permisă *numai* Biblia, fără comentar, (școli înființate prin intervenția statului după 1870—așa numitele provided schools) *).

O caracteristică unică a școlii primare elementare engleze e că *este unită* cu Kindergarten *(infant school)*, și pînă la un punct implică principiul coeducației celor două sexe: o școală primară elementară *(provided school)* adună sub acelaș acoperemînt, în secții deosebite, pînă la 1200—1400 copii între 3—14 ani, de ambele sexe.

Viața industrială a Angliei luînd pe părinți de acasă, statul a trebuit să se îngrijească de educația copiilor dela vrîsta cea mai fragedă: de aceia de școala primară elementară publică s'a alipit și un Kindergarten public. Dela vrîsta de 3—5 ani darea la școală a copilului e facultativă; obligativitatea e impusă dela 5—14 ani.

Anglia are azi aproape 33.000 școli primare elementare publice, din care aproape 8000 sînt școli nouă, clădite după un plan unic, în urma datei memorabile (1870) a intervenției statului în organizarea învățămîntului public. Școlile primare, care au fost înființate înainte de 1870, și care trăiau din subscripții voluntare, au fost respectate și mai tîrziu subvenționate de stat *(voluntary* ori *nonprovided schools)*. Ele au localuri vechi și de tipuri deosebite. Școlile nouă *(provided schools)*, înființate prin intervenția statului după 1870, au clădiri ridicate după un anumit plan: cu locuri pentru 1200—1400 copii, distribuiți în trei secții—copii, băeți, fete, (infants, boys, girls), cu ogrăzi pentru recreații, cîmp pentru jocuri, basen de înotat, bibliotecă, bancă... Costul unei clădiri se ridică între 250—500 lei de fiecare loc; numărul lor sporește necontenit: în 1886 suma cheltuită pentru clădiri școlare s'a ridicat la 50.000.000 lei, iar în 1896 această sumă a ajuns la 101.000.000 lei.

O treime din numărul întreg al populației școlare primare învață azi în *provided schools*.

Anglia posedă în școlile ei primare 8.860.391 locuri; are o populație școlară primară de 7.517.799 copii și o frecventare de 6.498.930.

Procentul de frecventare e de 90% în Germania, de 87.7% în Anglia și de 85% în Franța. Germania are cel mai ridicat procent de frecventare, pentrucă are cea mai mare vechime în introducerea obligativității învățămîntului elementar.

In Anglia, în 1843, erau 32.7% bărbați și 49% femei, care nu puteau iscăli în registrul de căsătorie; în 1908, aceste cifre se reduc la 1.3% bărbați și 1.5% femei.

*) Poate că nu e nepotrivit să amintim aici că și noi avem un învățămînt primar obligator și gratuit, fără însă ca statul să-și facă datoria de a procura școli și învățători îndeajuns pentru cei 800.000 copii în vrîstă de școală, și fără să procure copiilor materialul didactic în mod gratuit—așa cum e în țările cu învățămînt gratuit.

In Franța, în 1905, erau 2.9% bărbați și 4.4% femei, care nu puteau iscăli în registrul de căsătorie *)

Administrația școlilor primare, ca întreaga administrație școlară, are cu totul alt caracter în Anglia decît în Franța și Germania. Deosebirea rezultă din însuși modul de organizare politică a acestor țări: Franța și Germania sînt state centralizate biurocratice, pecînd Anglia e o țară cu suveranitatea autonomiei locale. In Franța și Germania, școala e privită ca o instituție a statului: autoritatea locală, ca atare, și cetățenii n-au nicio putere de control asupra ei; ea e administrată și controlată direct de autoritatea centrală a statului, prin aparatul lui biurocratic.

In Anglia, școala nu e a statului, ci a cetățenilor; ea nu e instituție de stat, ci instituție locală. Dreptul, ce-l are statul de a se amesteca în organizarea școlară, derivă numai din subvenția pe care el o dă școlii. Acest drept este un drept acordat, nu un drept impus. Școlile, care nu primesc subvenții dela stat, nu primesc nici amestecul reprezentanților statului; iar școlile, care primesc subvenții și deci și controlul statului, au o foarte mare libertate în ce privește economia internă a școlii: orar, program.... Statul intervine ca să ajute cu bani, cu cunoștinți tehnice și cu controlul său dacă școlile sînt bine organizate (to be efficient); el nu poate decît să refuze unei școli subvenția, dacă regulamentele și dispozițiile lui sînt cu intenție nerespectate, să închidă școala nu poate.

De fapt administrația școlii primare în Anglia se face de autoritatea locală, prin mijlocirea reprezentanților aleși (governing bodies of managers) de cetățenii (votează bărbați și femei) circumscripției respective, care plătesc darea pentru școală (the ratepayers).

Sînt vreo 328 autorități locale (county councils, borough councils...) cu atribuții școlare. Fiecare autoritate locală are un comitet educativ, în care pot intra și femei *(educational committee)*, însărcinat în mod special cu chestiile de educație. Acest comitet stă în contact permanent cu *managers* ai școlilor și cu autoritatea centrală (Board of Education), și-și exercită rolul de control și puterea de administrație prin specialiștii ce-i are în serviciul lui.

Acest sistem e și el un compromis între sistemul de self-goverment și sistemul biurocratismului de stat: pe deoparte cetățenii aleg pe *managers*, iar pe de alta școala e controlată de inspectori, funcționari ai statului.

Conlucrarea acestor două sisteme administrative face să se corecteze neajunsurile inerente fiecărui sistem în parte.

Prin sistemul biurocratic exclusiv—așa cum e în Franța și Germania—școala e privită numai din punct de vedere strict profesional; prin sistemul mixt (cu *managers* aleși dintre cetățeni), școala e privită și din punct de vedere al vieții publice. Astfel școala se folosește de cunoștințele profesionistului și înlătură exclusivismul și miopia cunoscută a specialistului.

*) *The Statesman's Year-Book*, 1910.

De aici urmează și un alt folos pentru școala engleză: prin *managers* societatea oarecum străbate în școală, se simte că școala e a cetățenilor, nu a statului; iar profesorii nu formează un corp închis, desprins de restul societății.

In Franța și Germania, școala e despărțită oarecum de societate și corpul profesoral formează un corp închis și exclusivist.

Cetățenii în Anglia arată un interes pentru școală, care nu se poate observa în Franța și Germania.

Cine va asista la solemnitatea împărțirii premiilor, la vreo școală engleză, va rămînea plăcut impresionat de numărul cel mare de premii oferit de cetățeni, pentru cei care s'au distins la anumite obiecte. Am rămas surprins de un premiu oferit la o școală de fete pentru *babyology* (îngrijirea copiilor mici din Kindergarten).

*

Obiectele de studiu în școlile primare elementare nu sînt *exact* aceleași în toate școlile, deși anumite obiecte se găsesc în orice școală. Așa zișii cei trei *R* (*R*eading, *Wr*iting și *Ar*ithmetic, adică cetirea, scrierea și socoteala), Limba maternă, Istoria, Științile elementare, Studiul naturii, Geografia, Exercițiile fisice, Jocurile (organized games), Inotatul, Lucrul manual, Muzica, Desemnul se găsesc aproape în fiecare școală, cu desvoltări deosebite, după împrejurările locale. In unele cazuri se introduc și limbile moderne ori Exercițiul militar, Grădinăritul, Lăptăria, Bucătăria, Spălătoria, Gospodăria.... Programele se fac de autoritățile locale în Anglia, de autoritatea centrală în Franța și Germania; în întâia dintre cele trei țări autoritatea locală impune statului, în cele două din urmă statul impune autorității locale.

Dexteritățile practice (handicraft and manual training) ca: lemnăria, ferăria... pentru băeți și bucătăria, spălatoria, gospodăria, lucrul cu acul... pentru fete se predau în așa numitele *manual centres*, care sînt clădiri speciale în curtea școlii elementare. *Alegerea* elevilor și elevelor din școala primară pentru *manual centres* se face la vrîsta de 12 ani. Tot la această vrîstă se face și alegerea pentru școala primară superioară, și *examinarea* pentru trecerea în școala secundară. Aici e încheetura învățămîntului primar elementar cu cel tehnic și secundar.

Preocupările practice din școlile elementare nu urmăresc specializarea de meseriaș, nici nu caută să mecanizeze forma muncii copilului. Am rămas surprins de modul cum își înțelegea rolul un *maistru de teslărie*, în unul din aceste *manual centres*. El îmi spuse că prin teslărie urmărește desvoltarea inteligenții copiilor și că obține rezultate minunate. Sint elevi la care sfera senzațiilor e prea obtuză; și numai prin educația simțurilor se poate obținea o mai ușoară formare și circulație a noțiunilor. Elevul care lucrează în lemn un obiect trebue să-i conceapă planul, să-l desemneze, să-l imiteze, să-i calculeze dimensiunile, și

proporțiile, să-l execute în lemn: astfel puterea de observație se precizează, văzul și pipăitul se ascut, imaginația creativă lucrează... într'un cuvînt teslăria ajunge, în acest chip, un obiect cu adevărată valoare educativă.

Bucătăria și gospodăria se predau fetelor, nu cu scopul de a înlocui bucătăreasa și servitoarea, ci ca mijloace educative pentru a desvolta simțul estetic și *gustul*, care trebue să împodobească orice muncă omenească.

Fetele învață cum să aranjeze cu *gust* și confortabil, un salon, un ietac, o cameră pentru bolnav, un biurou, o sofragerie; cum să arajeze o masă sau cum să *prezinte* bucatele... In partea intelectuală, prinsă de orice muncă manuală, stă valoarea educativă a dexterităților practice din școala primară elementară engleză. Regulamentul școlilor primare elementare spune că: „Desemnul (cuprinzînd și modelajul) trebue predat astfel, ca în primul loc să tindă la cultivarea facultăților individuale de observație și de expresie a școlarului, și să aibă în vedere nu numai dexteritatea și precizia manuală, dar de asemenea și desvoltarea inteligenții". De asemenea exercițiile fizice și jocurile sînt recomandate de programul oficial, nu numai ca mijloace de întărire a corpului și sporire a sănătății, dar și pentru a desvolta inteligența și întări caracterul.

Am insistat asupra acestui punct în alt articol.

Intr-o clasă de studiu (*standard*), în școlile primare, nu pot fi mai mult de 45 elevi; fiecare *standard* are mai multe divizionare, în care elevii sînt grupați după puterea și capacitatea lor personală. Puterea intelectuală a elevilor dintr-un *standard* e criteriul după care programul se restringe, ori se desvoltă, se reduce ori se adaugă. Un *standard* normal durează un an; elevii excepționali însă pot fi promovați la mijlocul anului.

Metodul—raportul între profesor și elevi în predarea cunoștințelor—se deosebește în mod caracteristic în școala engleză față de școala germană. In școala engleză „fiecare elev trebue tratat cași cum ar fi singura ființă pe lume"; în școala germană, toți elevii la un loc se topesc oarecum într-un nou și singur elev: *clasa*. Cu acest nou elev lucrează profesorul.

In școala engleză, disciplina clasei rezultă din activitatea individuală încordată a fiecărui elev în parte; în școala germană disciplina clasei isvorăște din spiritul de ascultare și supunere și din automatismul psihologic al copiilor.

In școala engleză copilul singur muncește (self-activity) să-și adune cunoștințele (to dig out knowledge for himself) și recurge la profesor numai pentru a-l ajuta ori a-i controla rezultatul—nu se desvoltă sub tutela intelectuală a profesorului, după cum cetățeanul englez nu trăește sub tutela politică a statului; în școala germană elevul e o parte din clasă, care lucrează sub tutela profesorului, după cum cetățeanul german își îndeplinește conștiincios și mulțumit datoriile vieții sub tutela statului.

In școala engleză e o atmosferă de libertate și independență

ca și în societatea engleză; în școala germană disciplina, supunerea și uniformitatea provoacă admirația... și făgăduesc pentru mai tîrziu însușiri prețioase militarismului statului.

*

Institutorul englez are pregătirea necesară, dar nu o are nici așa de îndelungată nici așa de încărcată ca a institutorului german. Institutorul german, dacă se poate spune, e chiar prea bine pregătit: șease ani de muncă conștiincioasă în școala normală, pelîngă anii anteriori de studiu, l-au transformat într-un adevărat *metod* în carne și oase. El posedă adînc principiile pedagogiei herbartiane, în care crede ca într-o dogmă și are cultul *treptelor formale*; el se expulzează de bună voe din viață și se consacră cu totul intereselor școlii—ajunge un *apostol*, un *om al școlii*. Niciodată nu intră în clasă fără să nu-și fi făcut planul dinainte, și e mai intransigent decît un general pentru aplicarea complectă a acestui plan făcut acasă. Viața lui întreagă e mișcată de clopoțelul școlii, mintea lui disciplinată de logica treptelor formale, și conștiința lui adînc mulțumită că-și îndeplinește o înaltă datorie către patrie. Mai presus de orice, el e profesor și numai incidental e altăceva. În clasă, el oficiază cu conștiința că vorbește sub inspirația revelațiunii... într-un cuvînt a ajuns un fel de ascet al pedagogiei.

Formalismul acesta exclusivist al profesorului german, adese usucă sufletul și degenerează în pedantism stereotip și automat. Mecanizarea metodului în acest chip a aruncat pe nedrept multă umbră asupra pedagogiei herbartiane, și a făcut pe mulți, în frunte cu Rein, să ceară reintronarea drepturilor personalității, prea mult încătușată de formalismul metodului pedant.

Produsul școlii germane, format sub tutela profesorului, își caută o altă tutelă cînd intră în societate: deaceia el primește cu ușurință și supunere tutela statului. Fixîndu-și un loc în organismul statului, cetățeanul german trăește pătruns de sentimentul datoriei către stat și către viața lui profesională. Orizontul vieții lui de obicei are o rază foarte scurtă—el se specializează, se consacră, devine *apostol* al profesiei lui—și se dezinteresează de viața publică, permițînd astfel statului să se întărească și să absoarbă din ce în ce mai mult forțele vii ale poporului.

„Nimeni nu poate trăi mai mult timp în Germania, fără să nu fie lovit de efectele ce le are rutina patriarhală și biurocratică asupra caracterului național. Aceste efecte sînt multiple și se pot observa cu orice prilej. După cum sistemul militar a produs un popor în mod uimitor de supus la ordine și disciplină, tot așa sistemul biurocratic de guvernămînt a creat un spirit de atîrnare în viața publică, cu totul nebărbătesc... De aici vine lipsa acelei viguroase vieți publice, care de obicei există în

țările cu instituții libere și acea mare indiferență pentru afacerile naționale și locale" *).

În Anglia, țara de self-government, lucrurile se petrec cu totul altfel: aici fiecare e „cineva din corpul care guvernează"—un *ruler*. Fiecare trebue să se pronunțe *prin vot* asupra tuturor chestiilor de interes local și național: astfel cetățeanul trebue să se intereseze de viața publică și e pus în situația de a fi silit să-și facă o educație politică, să-și formeze convingerile care îl vor conduce în viața publică. Aceste convingeri îi vor lumina toate actele vieții și, prin sentimentul datoriei de a lua parte la viața publică, el nu-și va știrbi personalitatea, nici nu-și va usca sufletul prin exclusivismul apostolatului profesional, al consacrării absolute pentru serviciul pe care-l îndeplinește în stat. Această concepție de biurocrat intelectual e caracteristica sistemului german de educație; pentru Englez, cea mai înaltă datorie a unui cetățean e participarea la viața publică.

Prin această conștiință a datoriilor cetățenești, s-a păstrat în Anglia suveranitatea individului față de puterea cotropitoare a Statului.

Profesorul englez nici nu e *apostol*, nici nu e chemat să formeze *apostoli*... supuși statului; el nu uită că e și cetățean și e chemat să formeze cetățeni liberi și dîrji față de tendințile cotropitoare ale statului: de aici acea deosebire de atmosferă în școala germană și cea engleză.

Cu aceste concepții despre valoarea profesională, Englejii au izbutit să aibă profesori, care să posedă metodul tot așa de bine ca și profesorii germani, și să aibă o personalitate mult mai întreagă și mai bărbătească decît a *apostolului* german.

*

Nimic nu poate caracteriza mai bine idealurile educative urmărite în școala elementară engleză decît următoarele rînduri:

„Scopul școlii publice elementare este de a forma și întări caracterul și de a desvolta inteligența copiilor încredințați ei; și de a face cea mai bună întrebuințare din anii devotați școlii, ajutînd atît pe fete cît și pe băeți să se formeze prin sine înșiși, după nevoile lor diferite, atît din punct de vedere practic cît și intelectual, pentru munca vieții.

---

*) W. H. Dawson: German Life in Town and Country.

Tot Dawson comunică rezultatul anchetei făcute de un ofițer asupra recruților germani. Ofițerul a pus întrebarea: „Cine a fost Bismarck?" Din 50 recruți, 30 n-au putut da niciun răspuns; 10 au răspuns nesigur, că Bismarck a fost un general ori un împărat, și 10 au răspuns bine. În alt regiment, din 87 soldați, 21 au răspuns că niciodată n-au auzit ceva despre Bismarck; 32 l-au făcut pe Bismarck general; 9 au auzit că a fost un războinic vestit; 6 că a fost un Ministru de Război; 5 l-au descris ca pe întâiul Cancelar al Imperiului; 9 au spus că Bismarck a fost întemeetorul Imperiului German; 1 l-a numit întâiul Împărat german; altul l-a făcut poet; un altul traducător al Bibliei, și ultimul a spus că Bismarck a fost cel mai mare dușman al Împăratului!

Avînd acest scop în vedere, datoria şcolii este de a deprinde pe copii, cu îngrijire, cu observaţia şi judecata clară, astfel ca ei să poată căpăta o cunoştinţă inteligentă despre unele fapte şi legi ale naturii; *de a deştepta în ei un interes viu pentru idealurile omenirii*, şi de a-i face familiari cu literatura şi istoria propriei lor ţeri; de a le da oarecare stăpînire asupra limbii ca instrument de cugetare şi expresie, şi, făcîndu-i conştienţi asupra mărginirii cunoştinţelor lor, să dezvolte în ei un aşa gust pentru cetire şi studiu, încît să-i facă în stare să-şi sporească cunoştinţele, după ce vor părăsi şcoala, prin propriile lor puteri...

Un scop important deşi secundar al şcolii elementare este de a descoperi pe copiii, care arată o capacitate deosebită, şi de a desvolta aplicaţiile lor speciale (întrucît aceasta e posibil, fără a sacrifica interesele majorităţii copiilor), astfel ca ei să poată fi în stare a trece la vrîsta potrivită în şcolile secundare, şi să fie în stare să tragă maximum de folos din educaţia oferită lor acolo... Şcoala elementară trebue să sădească în copii deprinderea muncii, controlul de sine şi persistenţa curagioasă în faţa greutăţilor**).

*

Invăţămîntul Primar Superior (Higher Elementary Schools). Şcolile de acest grad corespund cu aşa numitele *Mittelschulen* din Germania şi cu *l'Ecole Primaire Supérieure* din Franţa. Sînt întrebuinţate mai cu seamă de clasa comercială mijlocie şi au de scop să complecteze învăţămîntul elementar, fără să pregătească pentru învăţămîntul superior. Cursul e de 3–4 ani, cu program variat, mai desvoltat decît în şcolile primare elementare. Se predau şi limbile moderne. Invăţămîntul unora are o bază mai mult comercială, al altora mai mult industrială. Numărul elevilor din cei dintâi doi ani e mărginit la maximum 40 elevi de clasă; pentru ultimele clase la maximum 30 de elevi.

O şcoală are de obicei între 350—400 elevi ori eleve. O varietate de şcoală asămănătoare e aşa numita *School of Science*, căreia predominarea muncei de laborator îi dă un caracter ştiinţific mai practic. Clasele de laborator nu pot avea decît maximum 20 elevi. In 1900 erau în Anglia 183 de aceste şcoli cu 24.639 elevi.

Londra are 52 şcoli primare superioare, cu o populaţie şcolară de 28.000 elevi. Toate sînt externate (day-schools). Elevii acestor şcoli se recrutează din şcolile primare elementare, cam la vrîsta de 12 ani, după recomandarea Inspectorilor în înţelegere cu Directorii şi Directoarele şcolilor primare elementare.

Principiile de educaţie generală aplicate în aceste şcoli sînt

*) Board of Education: Code of Regulations for Public Elementary Schools in England.

aceleaşi ca în toate şcolile elementare şi secundare din Anglia.

Caracterul lor cam exclusiv de şcoli întrebuinţate mai mult de o clasă socială, nu le asigură simpatia cetăţenilor: ele sînt considerate ca o şcoală hibridă între şcoala primară elementară şi şcoala secundară. Se pare că nu au viitor.

*

Invăţămîntul Secundar. Caracteristica organizării acestui învăţămînt în Anglia e varietatea şi lipsa de simetrie, dupăcum consecvenţa logică e caracteristica organizării lui în Franţa şi Germania. Intervenţia statului la organizarea învăţămîntului secundar în Anglia e cu totul recentă; întâia preocupare a statului, după 1870, a fost organizarea învăţămîntului elementar: de aici aparenţa aproape de haos, pentru un continental, a organizării învăţămîntului secundar din Anglia.

Dar dacă statul n-a introdus un sistem uniform de învăţămînt secundar—şi nici nu urmăreşte acest lucru—rezultatele obţinute în direcţia îmbunătăţirii lui, numai în cîţiva ani, nicăiri n'au fost vreodată întrecute.

Pînă în 1896, din numărul total al elevilor secundari abia 40.000, se poate spune, că învăţau cu adevărat în şcoli bine organizate, unde li se putea procura un învăţămînt secundar de calitate superioară—şi aceste şcoli nu erau nici înfiinţate nici ajutate de stat, nici întreprinderi particulare: ele au fost înfiinţate şi prevăzute cu înzestrări *(endowments)* de vechi donatori generoşi.

Prin sistemul subvenţiilor *(grants)*, statul a izbutit să reorganizeze (to make them efficient) multe din vechile şcoli, care neavînd venituri îndeajuns, nu puteau să se reorganizeze şi să procure un învăţămînt la înălţimea timpului şi a nevoilor. Azi în aceste şcoli sînt 158.502 elevi şi 133.042 eleve.

Necesitatea răspîndirii cît mai mult a învăţămîntului secundar e susţinută în Anglia, cu mare energie, din punct de vedere al intereselor vieţii publice.

„Mare este primejdia acelui stat, în care numai o *elită* puţin numeroasă este bine educată şi instruită. In vremuri de nelinişte, această *elită* nu va putea exercita controlul, pe care e datoare să-l exercite, pentrucă ea va vorbi o limbă a cărei argumente şi importanţă mulţimea, în ignoranţa ei, va trebui în mod necesar să n-o poată înţelege.*)

Şcolile secundare în Franţa şi Germania au aceiaşi administraţie biurocatică ca şi şcolile primare; ele sînt de fapt instituţii de stat şi nu recunosc autorităţilor locale şi cetăţenilor dreptul de a interveni în administraţia şi organizarea lor.

Apoi, prin faptul că în Franţa şi Germania nu există o legătură directă între şcolile primare ale statului şi *Licée* ori *Gymnasium*—cele două tipuri caracteristice ale şcoalii publice secun-

*) Cloudesley Brereton: What is Secondary Education? pg. 103.

dare in aceste două țări—statul, cu tot corectivul burselor, nu pune aici pecetea democratică *(education ladder)* pe învățămîntul secundar, ca în Statele-Unite ori în Anglia—în parte.

Administrația școlilor secundare în Anglia, deși conține și ea principiul mixt al administrației școlilor primare, și independența relativă față de autoritatea centrală, totuși prezintă trei tipuri deosebite, după tipul școlilor înșăși:

1) Școlile care nu primesc subvenții nici dela stat nici dela comună—cum sînt celebrele *public scools* și *modern public schools*, despre care am vorbit în alt articol, precum și unele din *Grammar schools*. Aceste școli se administrează de anumite comitete *(trustees)*, alese conform cu dispozițiile legatarilor și cu drepturile lor recunoscute. Nici statul, nici comuna nu se poate amesteca în organizarea lor.

2) Acele din *Grammar schools*, care deși au *înzestrări*, primesc subvenții dela stat și dela comună, se administrează aproape întocmai după sistemul mixt aplicat școlilor primare subvenționate de stat. Deosebirea constă în faptul că și administratorii *înzestrării* intră între *managers*. Aceste școli sînt datoare să aibă un procent de elevi de 25% veniți din școlile primare elementare publice.

3) Școlile secundare municipale înființate de orașe, în anii din urmă, pentru a satisface nevoile locale,*) se administrează întocmai cași școlile primare elementare publice.

Tendința democratică a statului, în răspîndirea învățămîntului secundar în Anglia, reiesă din faptul că, între școala primară elementară publică și școala secundară, statul a stabilit o legătură normală de continuitate. La 12 ani, elevul din școala primară publică trece un examen pentru a dovedi că merită să urmeze cursul secundar; dacă trece examenul cu succes, el e declarat bursier al statului, pînă la vrîsta de 19 ani, cînd termină școala secundară; 25% din elevii școlilor secundare subvenționate de stat se recrutează dintre acești elevi.

Pentru cei care nu sînt bursieri, costul, de elev, al învățămîntului secundar în Anglia, variază dela 5000 lei anual—la Eton—pînă la redusa taxă școlară de 50 lei anual, în școlile secundare municipale

Pentru Franța, tipul școlii secundare e mai ales internatul; pentru Germania, externatul; pentru Anglia, procentul internilor *(boarders)* e de 35.7% în școlile secundare de băeți și de 18% în cele de fete.

În privința programelor de studiu nu există mari deosebiri caracteristice între Anglia, Franța și Germania.

Asupra sistemului de educație, din școlile secundare din Anglia față de sistemul de educație din Franța și Germania, am insistat pe larg în alte articole; nu ne rămîne acum decît să amintim și să adăugăm cîteva caracterizări generale.

*) In Londra între 1904—1908 s'au înființat 17 școli de aceste pentru 4000 elevi; pînă la 1904, în Londra, erau 30.000 de locuri pentru elevi și eleve în astfel de școli

Din punct de vedere al instrucției propriu zise, școala secundară engleză, în general, procură mai puține cunoștinți elevilor decît școala franceză și germană. Dar dacă absolventul de liceu din Anglia știe mai puțin decît absolventul german ori francez, în schimb, el e în stare să învețe mai mult, după ce părăsește școala, decît colegul lui din Franța și Germania; desigur adevărata valoare a școlii se măsoară nu după cît *dă*, ci după puterea ce *lasă* elevilor.

Precăderea ce se dă educațiunii propriu zise în școala engleză face ca absolventul liceului din Anglia să părăsească școala, cu o rezervă de energie fizică și intelectuală și cu un dor de a învăța și entusiasm de muncă, care întrec cu mult produsele școlilor secundare din Franța și Germania.

Poate nu există nicăiri un tip de școală atît de criticat ca *liceul* francez. „Este uimitor cum această mare națiune, poate din punct de vedere intelectual întăia în Europa, tolerează o astfel de mașină de a ucide *omul*", exclamă un scriitor englez.

Din punct de vedere al formărei personalității, am văzut că nici școala secundară germană nu e prea departe de liceul francez.

*

Invățămîntul universitar. Anglia are în total optsprezece universități, din care opt sînt înființate în veacul nostru; niciuna din aceste nu are încă zece ani de existență.

Opt universități create în mai puțin de zece ani!

E destul acest fapt ca să se vadă entuziasmul acestui popor cu apucături conservatoare, în aplicarea ideilor nouă.

Niciuna din universitățile Angliei nu e înființată de stat: toate s-au născut din inițiativa particulară și trăesc din veniturile înzestrărilor oferite de donatori și din taxele studenților. Pentru toate statul împarte o subvenție anuală care abia ajunge la suma de 2.500.000 lei, adică cu mult mai puțin decît venitul anual de 15.000.000 lei al celor două universități din Oxford și Cambridge, și abia cît venitul fondului de 50.000.000 lei dăruit de Carnegie în 1901 universităților din Scoția.

Toate au o administrație autonomă. Chestiile privitoare la economia strict academică a universităților se resolvesc de senatul universitar compus din profesori; chestiunile de o importanță mai largă se rezolvesc de așa numita *Convocation*—adunarea titraților universităților respective, înscriși într-un registru special. De obicei această *Convocation* se întrunește de 2—3 ori pe an; universitatea din Londra, de pildă, are 3 adunări ordinare de aceste în fiecare an: la cea din Iulie, 1909, au luat parte 5.584 bărbați și 1.048 femei. Prin această *convocation*, universitatea engleză păstrează o legătură mai intimă cu viața publică decît universitatea continentală.

In privinţa cursurilor, împărţirii în facultăţi, conferirei titlurilor, lucrărilor de laborator şi seminarii, cele mai multe din universităţile engleze au o organizare nu prea mult deosebită de organizarea tipică a universităţii continentale.

Cu privire la organizarea muncii studenţilor, universitatea engleză accentuează şi ea nota individualistă a întregului învăţămînt: de aici acea activitate proprie (self-activity, to dig out knowledge for himself) a studenţilor, desfăşurată singuratec, în săli izolate, cu biblioteci pe specialităţi şi ajutor profesoral la îndămînă. Cursurile sub formă de conferinţi expozitive nu lipsesc, dar ele nu dau decît strălucirea culturii universitare, fondul ei real îl dă munca proprie individuală.

O caracteristică comună tuturor universităţilor engleze faţă de cele continentale e desvoltarea vieţii de societate (social life) a studenţilor. Universitatea engleză nu este numai o şcoală superioară, ci este o comunitate cu viaţa ei proprie, cu preocupările, aspiraţiile şi atmosfera ei specială. Aci tînărul îşi petrece viaţa nu numai ca student ci şi ca cetăţean al acestei comunităţi—este *„membru al universităţii"*, cît timp e student, şi după ce părăseşte universitatea devine *unul* din *convocation*. Nenumărate societăţi şi cluburi literare, ştiinţifice, politice, sociale, sportive şi acele caracteristice *debating-societies* (societăţi de întrecere—în orice specialitate), organizate în sinul universităţii, grupează pe studenţi, leagă prieteniile, ajută formarea profesională şi pregătesc pentru viaţă.

Numărul studenţilor *matriculaţi* în cele optsprezece universităţi engleze nu trece de 40.000, iar corpul profesoral întreg (*professors, lecturers, readers*), nu ajunge la 3500.

E de observat că pe lingă studenţii matriculaţi, care au trecut exemenul de înscriere şi trec examene ca *„internal students"*, pentru a obţinea diplome universitare, universităţile engleze sînt frecventate de un număr mult mai mare de studenţi nematriculaţi, înscrişi ca *„external students"*.

La unele cursuri ale universităţii din Londra, numărul acestor studenţi ajunge la o proporţie de 7—8 mai mare decît numărul studenţilor matriculaţi.

Aceşti studenţi nematriculaţi formează clasa „oamenilor formaţi prin sine" (*self made men*), din care unii au ajuns să ilustreze istoria contemporană a Angliei; ei nu urmăresc diplome universitare ci cultură superioară.

În Anglia, studentul matriculat e ocupat aproape ziua întreagă în universitate, ca student ori ca membru al vreunei societăţi universitare. Cei care au intrat deja în lupta vieţii, unde li se impune proverbul *time is money*, şi simt îndemnul, sau de a se perfecţiona în direcţiunea profesiunii lor, sau de a-şi spori cultura generală, nu au posibilittatea să urmeze la universitate decît ca „external students".

Cu toate caracteristicele lor generale, universităţile engleze prezintă trei tipuri foarte bine deosebite. Cele mai multe sînt organizate, mai mult sau mai puţin, după tipul universităţii continentale: apoi e tipul special al universităţii din Londra şi înfîrşit tipul cel mai caracteristic îl prezintă cele două universităţi vechi din Oxford şi Cambridge.

Nu avem nevoe să insistăm asupra universităţilor de tip continental; e interesant însă modul de organizare al universităţii din Londra.

Universitatea din Londra cu biurourile centrale în monumentalul palat *Imperial Institute* cuprinde două părţi: *internal part* şi *external part*. Pînă la 1900 această universitate nu avea decît *external part*, adică instituţia întreagă se mărginea numai la organizarea unui corp profesoral, care examina şi conferea diplome universitare studenţilor cu studii făcute oriunde, de oarece cursuri nu se făceau în această universitate. În 1900 se înfiinţează şi *internal part*, adică organizarea studiilor universitare regulate în sinul universităţii din Londra, ca şi pe continent. Însă cu toate că în principiu această *internal part* corespunde cu o universitate continentală complectă, organizarea studiilor universitare e cu totul altfel închegată.

Facultăţile nu sînt concentrate la un loc şi cursurile nu se fac în sălile aceleiaşi clădiri. Universitatea, cu facultăţile ei, e împrăştiată oarecum în toată Londra, şi cursurile se fac în 28 de institute şi colegii, unele cu palate şi instalaţii monumentale: cum e de pildă *University College*. Unele din colegii au numai o facultate, altele au două sau trei, *University College* le are pe toate. Ele se numesc *schools of the University*; materiile se predau toate de *profesori ai universităţii din Londra*, şi examenele anuale de asemenea se trec în aceste şcoli.

Afară de aceste 28 şcoli ale universităţii mai sînt încă 31 de alte colegii, în care numai unele cursuri se predau de *profesori recunoscuţi ca profesori ai universităţii din Londra*.

Studenţii, care urmează cursurile şcolilor universităţii sau ale profesorilor recunoscuţi de universitate, sînt matriculaţi în registrele universităţii din Londra, şi după trei ani de studiu sînt primiţi să treacă examenul pentru diplomă înaintea unei comisiuni, compusă din profesori dela diferite *şcoli ale universităţii*. Examenul se ţine în *Imperial Institute*.

Numărul profesorilor universităţii din Londra şi celor recunoscuţi era de 845 în 1909.

Corpul examinatorilor pentru *external part* se ridica la 218 în 1908. În acest an s'au prezentat la examene, ca *external students*, 11.836 candidaţi, din care au reuşit 5631. Examenul e foarte serios, şi... după cum constată Max Leclerc, o diplomă engleză exprimă întotdeauna ceia ce trebue să conţie.

*

Sistemul de organizare din *internal part* al universităţii din

Londra il găsim mai bine conturat în *college-system* al universităţilor din Oxford şi Cambridge.

Fiecare din aceste două universităţi constă dintr'un număr de colegii—Oxford are 22 iar Cambridge 20—şi citeva mari biblioteci, laboratorii, *hall*-uri comune. Cursurile se ţin în diferitele colegii, iar unele în laboratoriile comune; examenele anuale au loc tot în colegii cu profesorii respectivi, iar pentru titlurile universitare se trec examene generale înaintea unor comisiuni speciale, în *hall*-urile comune.

Viaţa de colegiu din aceste două universităţi seamănă cu viaţa din vestitele *public-schools;* ca şi elevii din aceste şcoli secundare, studenţii din Oxford şi Cambridge sînt interni *(boarders)*, deosebirea de vrîstă însă impune aici oarecare modificări în aplicarea practică a sistemului şi în aranjarea confortului vieţii fiecărui student în parte.

Şi aici ca şi în *public schools*, fiecare student are un *tutor*,—*in loco parentis*—un titrat al universităţii, care de fapt e pentru studenţi un camarad foarte preţios, prin experienţa lui mai bogată şi prin cultura lui mai întinsă. Corpul *tutor*-ilor formează în realitate un corp de profesori asistenţi totdeauna la îndămîna studenţilor.

Costul total al traiului şi învăţămîntului, de student, în aceste universităţi variază între 3500—7000 lei pe an. Deşi au mulţi bursieri, ele sînt totuşi caşi *public-schools*, în special şcolile aristocraţiei engleze.

Azi aceste două universităţi au la un loc 42 colegii, aproape 7000 studenţi şi vre-o 600 studente, care poartă numele de *oaspeţi bine veniţi (welcome guests)*, în amintirea dreptului, nu de mult recunoscut femeilor, de a urma cursurile universitare şi la aceste vechi instituţii, îngrădite de cele mai îndărătnice prejudecăţi ale trecutului.

Vechea tradiţie universitară a Angliei e representată prin aceste două universităţi cu celebritate mondială de veacuri. De numele lor sînt prinse cele mai glorioase pagini ale istoriei Angliei, şi aspiraţiile lor au fost privite întotdeauna ca idealurile naţionale ale întregului popor anglo-saxon de pretutindeni.

Oxford şi Cambridge!

Iată două nume geografice care pentru oricine evoacă mai presus de toate fiinţa a două vechi instituţii de cultură decît numele a două oraşe engleze: *an Oxford man* ori *a Cambridge man* nu înseamnă un locuitor din oraşul Oxford ori Cambridge, ci un titrat al uneia din cele două vechi universităţi.

Inceputurile lor datează de prin veacul al XII, şi desvoltarea lor a urmat încetul cu încetul, fără întrerupere şi fără sistem, fiecare veac lăsîndu-şi însemnată pecetea lui istorică.

Amîndouă trăesc sub forma unor federaţii de colegii; fiecare colegiu are o istorie şi o viaţă proprie. Vechimea zidurilor, arhitectura palatelor, stilul catedralelor, parcurile imense şi grădinile superbe... toate aduc ecouri din veacuri deosebite. Fiecare clădire, fiecare turn are parcă pretenţia să rămîie aşa cum a fost făcut de generosul fondator, peste mormîntul căruia veacuri au trecut unul după altul în infinitul veşniciei.

Intre zidurile aceste, înegrite de vremuri, crescute parcă capricios în mijlocul parcurilor seculare, departe de zgomotul vlăguitor al oraşelor mari, tînărul englez învaţă să iubească nobila tradiţie a trecutului, pe care fiecare colonadă, fiecare portic i-o şopteşte, şi să soarbă prin porii lui sănătatea şi vigoarea robustă a naturii.

Aici şi-au petrecut anii adolescenţii aproape toţi oamenii iluştri ai Engliterii, şi chipurile lor nemişcate depe pînzele din *hall*-uri îndeamnă azi la muncă stăruitoare generaţiile prezente.

Prestigiul acestor universităţi s-a impus în întreaga organizare a învăţămîntului din Anglia; dela ele a plecat iniţiativa *extensiunei universitare*.

*

Din această schiţare sumară se poate vedea, că spiritul de libertate şi independenţa personală, atît de caracteristic rasei anglo-saxone, a străbătut şi în organizarea întregului învăţămînt public din Anglia, dupăcum a pătruns fiinţa oricărei instituţii engleze.

Călăuzit de acest instinct de rasă, poporul englez a eşit întotdeauna victorios din grelele crize lăuntrice; şi sub îndemnul lui tenace şi îndrăzneţ a întemeiat în afară cel mai întins şi mai liber imperiu pe care istoria omenirei l-a cunoscut vreodată.

Azi, cînd deosebitele state luptă pe întrecute pentru ridicarea culturală a popoarelor, poporul englez, cu aceiaşi încredere în individualismul lui istoric, a izbutit, pare, să organizeze cel mai bun sistem pentru formarea *omului*.

I. Botez

SONETE

Dumnezeul ateului.

„O Nimic, cît ești de mare!"
Conta.

E'n tot și-i tot. În roza ce 'nflorește,
E sevă și-i parfum și e culoare.
E melodie 'n cîntec de vioare...
Și Noapte și Lumină se numește.

În lutul-om vrea, simte și gîndește.
Eterna Lui ființă trecătoare
Îngheață'n lună și s'aprinde 'n soare,
Aleargă'n vai și 'n stîncă 'ncremenește.

E Univers și-atom,—și e Natura.
E Creatorul și e creatura.
E Rău și Bine... faptă, năzuință.

E Da și Nu. E leagănul și dricul.
E Dumnezeu-Satan într'o ființă.
—Salut și slavă Lui pe vecĭ: Nimicul!

Scrisoare postumă

(Găsită la un sinucis)

Vieața e o sărbătoare plină
De cîntece, de jocurĭ, veselie,
De florĭ, de sărutărĭ, de poezie,
De visurĭ, de-armoniĭ și de lumină!

E-un bal, e o petrecere deplină,
Alaiŭ de sgomotoasă frenezie,
E un banchet superb, e o beție
Cu vin gustos, în spumă cristalină!

Iar moartea-ĭ somnul, e adînca pace,
E-odaia ta în care totul tace,
Ți-e patul ce te-așteaptă cu odihnă.

Frumos, vîrtejul vieții!—dar te-apasă...
Și doritor atuncĭ de-a morțiĭ tihnă,
Te furișezĭ din bal și plecĭ acasă.

Patria

Eu n'o slăvesc ca pe-o icoană vagă,
Ci'n tot ce văd ea capătă 'ntrupare;
În tot ce simt fiorul ei tresare
Și 'n tot ce am ființa ei mi-ĭ dragă!

Ea-ĭ munțiĭ mei și codriĭ plinĭ de vlagă
Și-a rîurilor mele legănare.
Tot ce-ĭ pustiu cînd sînt în depărtare,
Cînd vin spre ea, începe să m'atragă!

Mîndria ei sînt eu în miĭ de fețe
Trecut prin legiunile semețe
Ce-ĭ cuceriră soarta triumfală.

Prin ea mă simt turnat ca din aramă...
Și par'că-mĭ fierbe sîngele de fală
Că-ĭ sînt copil și ea că-mĭ este mamă!

Testamentul unui poet necunoscut

Las florilor iubirea mea, ca'n ele
În toată primăvara să 'nflorească;
Iar dorul, vîntul să mi-l stăpînească
Și să mi-l spună nopților cu stele...

Las setea mea de-azur la rîndunele.
Avîntul, vulturii mi-l moștenească;
Revolta'mi, fulgerele s'o 'mpărțească;
Isvoarelor, las cîntecele mele.

Durerea visurilor necîntate,
O las întreagă mării sbuciumate,
Ca'n ea să'și întrupeze sguduirea...

Și mor, gemînd că n'am putut pe lume
Să cuceresc din clipa'mi nemurirea
Și-aceluia ce-am fost, să-I las un nume...

Mihai Codreanu



IOAN AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

PATIMĂ

SCHIŢĂ

La club. E de vreme. Jucătorii vin mai tirziu. Acum, lingă sobă sint numai cinci inşi. Stau de taifas.

— E! ce-ai făcut deunăzi la vinătoare, coane Manole? întreabă conu Iancu; şi înainte de a primi răspuns, povesteşte celorlalţi: — Alaltăieri treceam pe la poarta dumnealui, tocmai cînd pleca cu Guţă Steriu... Cisme, puşti, cartuşiere cu două rînduri, parcă plecau împotriva leilor. Se duceau la sitari... E! şi ce aţi făcut?

Conu Manole răspunde în silă, ca unuia care nu e vînător: — Am împuşcat vre-o cinci sitari.

— Care va să zică, pentru cinci sitari aţi umblat o jumătate de zi prin crînguri, prin hăţişuri, prin noroi... Curioasă patimă!

Lui conu Manole îi e silă să răspunză. Dă cu cotul lui Nicu Milescu şi zice atît: „de mă!" Iar Nicu Milescu, vînător şi el:

— Toate patimile sînt curioase, coane Iancule. Cum te miri dumneata, că un vînător umblă o jumătate de zi, ca să împuşte cinci sitari,—aşa s'ar putea mira altul de dumneata, cum poţi să stai în fiecare zi patru ceasuri pe scaun, să faci două taloane de preferanţă, la care te superi, te otrăveşti...

— Ce are a face?

— Cum ce are a face? Dumneata te miri cum poate cineva umbla cinci ceasuri prin aer curat şi găseşti firesc să stai ţintuit pe scaun ceasuri întregi, într'o odăiţă îngustă, dinaintea unui petic de postav verde, să înghiţi fumul de tutun şi al dumitale şi al altora, şi să te dai de ceasul morţii că te licitează altul la şapte cupe.

— Bravo! strigă conu Manole. Iar Nicu Milescu, încurajat, urmează:

— Eu, care joc şi prefă, înţeleg foarte bine mulţumirea pe care o simţi dumneata, cînd după ce te-a licitat unul şi s'a dat cartea pe faţă, vezi că poţi să-i faci morişcă şi să-l bagi de două ori, ca să-l înveţi minte să te mai liciteze şi să-ţi strice opt jocuri ghintuite. Dar dumneata nefiind vînător, bine înţeles că n'o să pricepi plăcerea vînătorii... Are şi vînătoarea farmecele ei.. Lasă că trupeşte face un bine nespus... Uite eu, acasă mănînc pe sponci, mai nimic. Cînd mă cauţi sînt scîrţîit... Aia îmi face rău, ailaltă e greu de mistuit... Se ia şi nevasta de gînduri; nu mai ştie ce să gătească... La vînătoare, după cîteva ceasuri de umblet, mănînc şi pietre şi n'am nici pe dracu... Şi are un haz mîncarea pe cîmp!... Ciorba de găină pe care o găteşte căruţaşul cît umblăm noi... Şi muşchiul fript în bătaia vîntului... Hai, ce zici nene Manole!

— De! face conu Manole ridicînd din umeri.

Şi Nicu Milescu urmează:

— Nu mai vorbesc de ajutorul pe care ţi-l dă cîinele la descoperirea vînatului, mişcările lui care dovedesc o inteligenţă cum nici nu bănueşti... Dar mai întîi umbletul ăla sănătos în mijlocul firii, unde ai prilejul să vezi frumuseţi ne mai pomenite. Mereu m'am ţinut, dar nu m'am învrednicit să-mi cumpăr un aparat de fotografiat, că nimeni nu are prilejul să dea peste colţuri frumoase de fire ca vînătorul... Să pleci înadins după căutarea lor, nu-ţi vine; dar aşa, umblînd după vînat, dai uneori peste locuri în care rămîi încremenit, nu altceva. A! şi ce doftor minunat e natura!... Cum te vindecă ea ca prin farmec de toate necazurile, de toate amărăciunile, de cum ai pătruns în mijlocul ei. Ce mici şi nevrednice de ţinut în seamă ţi se înfăţişează toate frămîntările şi netrebniciile vieţii!... Să stai odată la pază de sitari... Hai, ce zici, nene Manole?

— De! mormăe conu Manole.

— Cînd scapătă soarele şi rămîne în fundul zării o geană roşie, iar deasupra ei cerul întîi portocaliu, pe urmă de un galben din ce în ce mai stins, din ce în ce mai stins, pînă se topeşte în azuriul bolţii... Treptat-treptat amănunţimile lucrurilor pier şi rămîn numai siluete... Cum se topeşte lumina pe cer, aşa şi sgomotele pe pămînt... Adineauri se auzea duruitul unei căruţe pe şosea. Pe urmă au venit păsările să se culce. Intâi coţofene s'au abătut pe vîrfurile copacilor strigîndu-se: „cara-

cara-ca! cara-cara-ca!" Mai tirziu au fluerat mierlele. Pe urmă altă pasăre a îngînat încet adormind: „ţic! ţic! ţic!" Acum e tăcere desăvîrşită. Totul pare înlemnit. Stai şi aştepţi în faţa pădurii cu ochii ţintă spre lumina care moare... Şi 'n încremenirea asta de-o clipă, deodată se iveşte de asupra codrului silueta sitarului... Vine repede drept spre tine... E o clipă de mulţumire!...

— Şi-l împuşti, adică 'l asasinezi! strigă conu Iancu.

— Ei! vezi aicea ai dreptate, coane Iancule. Şi ăsta e un lucru pe care niciodată nu mi l'am putut explica. Cum poate ca în acelaş suflet de om, să existe sentimente atît de opuse?... Cunoşti şi dumneata destui vînători... Iacă: Nenea Manole, nenea Ştefan Dărăscu, colonelul Toporanu, Guţă Steriu, eu... Sîntem noi oameni mai răi, mai haini decît alţii? Dimpotrivă, mai că-mi vine să zic, că toţi vînătorii pe care i-am cunoscut, sînt oameni buni, miloşi... Iacă, eu unul. Nu ţi-aşi tăia un puiu de găină, să-mi dai nu ştiu ce... Ori să stau eu de faţă la o operaţie, sau măcar cînd îi scoate cuiva vre-un dinte? ferit-a dumnezeu!... E! la vînătoare, tot sufletul meu milos se duce, şi 'n locul lui vine altul, vine sufletul răs-strămoşilor noştri, că altfel n'am ce să zic... Cînd mă gîndesc pe urmă acasă la lucruri pe care le-am săvîrşit la vînătoare, mă apucă groaza... Uite: a stat cînele. Sitarul e la cîţiva paşi înaintea lui, jos pe brînci, ascuns în frunzele uscate de care nu se poate deosebi. Imi caut un loc bun, unde să nu mă stînjinească rămurile, ca nu cumva să-l greşesc. Zboară şi trag. A picat. Cînele îl aduce. Nu e mort, e împuşcat numai în aripă; şi ca să-l ucid, îi smulg o pană şi i-o vîr pe la ceafă în creeri. Atunci, întîi se sgîrceşte şi bate din aripi repede-repede-repede, parcă ar vrea să fugă de moartea care-l ajunge; apoi se moleşeşte, pîlpîirea aripilor conteneşte, şi moare întinzîndu-se ca pentru o odihnă lungă...

— Barbarie! răcneşte conu Iancu. Iar Nicu Milescu urmează:

— Ziceai adineauri, coane Iancule: „curioasă patimă". Eu zic: curioasă e puterea cu care patimile, oricare ar fi, pun stăpînire pe inima omului... Ni se pare că 'n noi mintea e stăpînă, dar e numai o părere... La sfîrşitul fiecărui sezon de vînătoare mă hotărăsc să mă las de ea. Imi fac toate socotelile; toate mi le pui înainte: oboseală, neglijare de afaceri, cruzime, de mîncat vînat nu mînînc... De geaba! Cînd vine vremea vînatului, nu mă ţii nici legat cu lanţul... Odată m'am jurat... parcă mi-e şi

ruşine să vă spui... Sînt d'atunci optsprezece ani... Imi născuse Caterina pe Victor, întîiul născut... Aţi trecut cu toţii prin emoţiile alea: noaptea de veghere la căpătîiul femeei, cu mîna ei fierbinte în mîinile tale tremurătoare,—sfîşierea de inimă la vederea chinurilor ei... Ştiu că la un moment dat n'am mai putut îndura... am eşit năvală pe uşă răcnind, am dat fuga în a treia odae şi plîngînd cu hohote mi-am ascuns capul sub o pernă... Curînd s'a deschis uşa şi m'a strigat servitoarea: „Conaşule!" La lumina sfeşnicului pe care-l ţinea în mînă, i-am văzut faţa rîzătoare; iar cînd mi-a zis: „Să vă trăiască!... băiat!..." Ei! dar astea sînt fericiri pe care dacă le-ai simţit, bine, dacă nu, nu se pot descrie... Ştiu că peste vre-un ceas, pe la şase dimineaţa, am ieşit în stradă. Nu mă mai încăpea nici casa, nici curtea... Era pe-atunci p'aici un maior, unul Polizu. Nu-l cunoşteam... Se ducea spre cazarmă... Aşa, fără să-l cunosc, zic: „domnule maior, mi-a născut nevasta un băiat!!" S'a uitat omul la mine ca la un nebun... Eram pe-atunci supleant la tribunal... Mă pomenesc pe la opt ceasuri cu o trăsură cu patru cai la poartă. Era avocatul statului şi grefierul tribunalului. Veneau să mă ia la o cercetare locală, pe care o uitasem cu desăvîrşire, măcar că chiar atunci în ajun vorbisem despre ea... Intîi zic: „nu merg". Dar pe urmă, faţă cu stăruinţele avocatului, care-mi vorbea de cheltuelile făcute, cu aducerea martorilor, cu aducerea inginerului din Bucureşti—şi faţă şi de asigurările doctorului, care venise şi care-mi spunea că să n'am nici o grijă, am hotărît să plec... E! să vezi ce va să zică patima... Cînd să mă urc în trăsură dau cu ochii de cînele de vînătoare... Era spre sfîrşitul lui Septemvrie... Cercetarea o aveam la Pietrari. In drumul spre Pietrari era un loc, unde la sigur găseam potîrnichi de cîte ori mă duceam... Dumneata 'l ştii, nene Manole: la *tufele lui Mihalcea*. Zic: ia să-mi iau puşca şi cînele; dacă s'o isprăvi cercetarea mai de vreme, la întoarcere mă abat un sfert de ceas p'acolo. După ce am plecat îmi ziceam că era o nebunie, că nu putea să-mi arză de vînat. Gîndul mi-era acasă la nevastă şi la copil... Acolo la Pietrari am stat ca pe ghimpi... La întoarcere zoream pe birjar... Galopul cailor mi se părea ţăcăneală... Şi cu toate astea, cînd am ajuns pe la patru după amiaz în dreptul *tufelor lui Mihalcea*, am oprit şi m'am dat jos, „măcar pentru zece minute". Patima!... N'am apucat să fac trei sute de paşi şi din nişte mărăcini, bîşti! îmi sare un iepure; dar, lucru curios, în loc s'o întinză la fugă, după două sărituri, văz că se întoarce

să se uite la mine... Era prea aproape să trag... E!... dar parcă mi-e ruşine să vă spui...

Şi Nicu Milescu tace; iar ceilalţi în cor:

— Spune! spune!

— Am făcut un pas spre el, gonindu-l cum ai goni o pisică şi cînd s'a pus pe fugă, am tras. Cîinele, care căuta în dreapta mea, l'a văzut, s'a repezit şi a pus gura pe el... M'am dus să i-l iau din gură, şi cum mă luptam cu el să-i dau drumul, simt că mi se scurge ceva cald în mînă... Credeam că e sînge... Nu... era lapte... Era o iepuroaică... In mărăcinii de unde sărise i-am găsit stratul şi patru pui, născuţi atunci de curînd... Deodată mi-a răsărit în minte chipul nevestii şi copilul, lăsaţi acasă... Eram şi ostenit de noaptea de veghere... M'a cuprins o groază şi un fior ca de moarte... Mi se părea că i-am ucis pe ei... Am lăsat iepuroaica acolo şi n'am ştiut cum să fug spre trăsură, plîngînd ca un copil... O vorbă n'am putut scoate pînă acasă, cu toate întrebările avocatului: „ce e? ce s'a 'ntîmplat? ce s'a 'ntîmplat?..." Atunci am făcut jurămînt, jurămînt mare, dar n'am putut să mă ţin de el...

— Ptiu! păcătosule! face conu Iancu în culmea indignării. Şi luînd pe unul de braţ:

— Hai, mă Iorgule, pînă ne vine partida, să facem un dordăr şi lasă pe nelegiuiţii ăştia... Ăştia sînt cîini, nu sînt oameni!

Ioan Al. Brătescu-Voineşti

Note pe marginea cărţilor

CAUSERIES DU LUNDI PAR C. A. SAINTE-BEUVE

Jean Moréas, cu cîteva zile înnaintea morţii, citea Sainte-Beuve, ca un calmant în mijlocul suferinţilor fizice ale lungei sale agonii şi ca un reconfortant al cugetării, turburată de apropierea morţii. Recitind minunatele „Causeries du Lundi", cu care ilustrul academician fermeca pe cetitorii jurnalelor *„Le Constitutionnel"*, *„Le Globe"* şi mai tîrziu *„La Revue des Deux Mondes"*, am înţeles că elegantul şi eruditul poet atenian nu putea alege o asistenţă mai potrivită pentru el în cele mai grele clipe ale vieţii.

Cugetătorul se simte sedus din primele pagini de ordinea, claritatea şi logica cu care se desfăşoară cugetarea lui Sainte-Beuve, simte acea satisfacţie intelectuală desăvîrşită şi rară, ce nu o pot da decît operele *bine gîndite*. Artistul e fermecat de darul său de a evoca: cîteva trăsături, o atitudine, idei şi sentimente spicuite în operele ce-i cad la îndămînă, o anacdotă vie, spirituală—şi tipul e înnaintea noastră, cu fizionomia lui fizică şi morală, cu valoarea lui socială şi locul precis ce-l ocupă printre contimporani, în cîteva pagini *un om şi o epocă*. Şi ce stil! Mlădios, de o fineţă şi vioiciune neînchipuită, insinuînd lauda prin o interpretare subtilă şi ingenioasă, impunînd admiraţia ca o încheere firească şi necesară a sufletului cetitorului şi blamînd, dezaprobînd cu aceiaşi pornire vie şi

prudentă în acelaşi timp, cu o ironie fină şi tăioasă, cînd insinuoasă şi pe jumătate ascunsă, atunci cînd vorbeşte de pildă de V. Hugo sau Chateaubriand, cînd strălucită, îndrăzneaţă şi neîndurată, ca în acea „causerie" despre Confesiunile lui Lamartine. Dar mai ales e neîntrecut cînd face să reeasă tipul din mici trăsături, strînse cu migală din izvoare necunoscute, şi-i dă astfel o fizionomie atît de vie şi atît de original nuanţată, încît ai impresia că asişti la lucrarea unui sculptor genial, care cu o lovitură de deget subliniază ici o trăsătură, accentuiază dincolo o mişcare a feţei şi reveleazâ astfel viaţa adevărată, ascunsă îndărătul chipului cunoscut de toţi. Astfel e fizionomia lui Fénelon, pe care Sainte-Beuve o creiază sub ochii noştri, cu înfăţişarea plină de seducţiune ce i-o dă Saint Simon, cu spiritul şi mai seducător din scrisorile către M-me Maintenon, delicat, desgheţat, plin de acea tandreţă femenină ce l-a făcut uneori să cadă în dulcegăriile quietismului, cu amorul propriu nemăsurat care-l face să-şi iea totdeauna răspunderea greşelilor ce i se impută, *deşi se supune*, dar mai ales cu acea largă îngăduinţă a evlaviei sale plină de veselie, dulce şi uşoară, aşa cum ne apare în afecţia atît de vie şi de durabilă ce o are pentru cavalerul Destouches, un ofiţer de 43 ani, militar distins, spirit cultivat şi om de gust, dar libertin dedat plăcerilor şi incorigibil cu toată buna lui legătură cu Fénelon. Pe acest prieten iubit Fénelon îl cunoaşte bine, îi ştie defectele, dar şi calităţile, şi în scrisorile către el se vede toată valoarea morală a acestei naturi fine, măsura, justeţa accentului în fericire, cînd devine arbitrul situaţiei pe lîngă Delfini, caşi în durere, cînd moartea îl loveşte atît de crud; întăi ducesa şi apoi ducele de Burbon, cu care se duc toate speranţele, toate afecţiunile şi poate toată ambiţia tăinuită a înnaltului prelat. Sainte-Beuve e un artist, un artist fără pâreche.

Imi amintesc de interesantul „Carnet al unui om de eri", în care confratele meu T. P., vorbind despre pasiunea femeelor pentru bărbaţii urîţi, pomeneşte, după Faguet, şi de nenumăratele isbînzi pe lîngă sexul frumos ale lui Sainte-Beuve, care, zice Faguet, era timid şi urît. Nu ştiu dacă în adevăr femeele au o deosebită aplicare pentru urîţenia virilă, cum pare a crede amicul meu T. P.

Iubirea are un caracter atît de personal, o culoare atît de individuală, încît orice generalizare în asemene materie mi se pare primejdioasă: dăm sau rîpim fără milă, şi poate în zădar, atîtea iluzii şi nădejdi!

Cel mai bun mijloc de a şti adevărul în asemene împrejurări ar fi statistica!...

Dar această damă serioasă şi pozitivă îşi are şi ea capriţiile ei, căci cu ocazia unei anchete deschise de o revistă: dacă în adevăr femeele au predilecţie pentru militari şi anume pentru care din ei — răspunsul a fost, cel puţin pentru Paris, că cei ce fac mai multe ravagii în inima sexului slab sînt pompierii!...

In ceia ce priveşte pe Sainte-Beuve însă, din portretele şi gravurile rămase, cu chipul lui de intelectual şi privirea fină şi spirituală, nu mi se pare urît, în tot cazul nu e de o urîţenie care să atragă numai prin virtutea ei pasiunea atîtor femei frumoase şi de spirit, ca Hortense Allart de Méritens, Marie d'Agoult; şi mai mult decît atît, nu prin această calitate negativă ne-am putea explica *pasiunea platonică*, pasiune ce a durat o viaţă întreagă sub această formă, a d-nei D'Arbouville şi căreia-i datorim o corespondenţă încîntătoare. Dacă e vorba să cercetăm o părere cu oarecare probabilitate de a ne apropia de adevăr în ceia ce priveşte calităţile ce fac pe un bărbat mai atractiv decît alţii şi mai atractiv în deosebi decît toţi contimporanii lui, e firesc şi în tot cazul logic să luăm părerea unei femei inteligente, sincere şi cu destulă experienţă în materie, cum e de pildă Hortense Allart de Méritens. In una din scrisorile ei către Sainte-Beuve vorbind de dragostea ei cu Bulwer Lytton, care a fost cea mai adîncă şi mai durabilă dintre toate legăturile ei, mărturiseşte că între calităţile ce au fermecat-o la Englez a fost „cette habitude qu'il avait de nous", darul de a vorbi femeilor şi a se lua pe lîngă ele. Iar în altă scrisoare pomenind de legătura ei cu Chateaubriand, ce avea pe atunci 60 de ani (!), zice: „Oh! que cette race de René est aimable, c'est la plus aimable de la terre!" Despre Sainte-Beuve, pe care l-a iubit multă vreme, zice adesea că e „aimable", că are darul de a vorbi femeii, ştiinţa de a o încînta, de a o fermeca, a o iubi şi a o părăsi fără să o jignească. Iubeşte femeia, e preocupat de a-i plăcea, se gîndeşte la ea chiar cînd scrie cărţile sale, — „vous écrivez pour les belles" îi reproşează Hortense Allart adeseori; iar femeile simt aceasta, îi sînt recunoscătoare şi-l iubesc. De aceia l-a iubit atît Hortense Allart, frumoasa şi mult curtenita Marie d'Agoult, de aceia farmecă pe M-me d'Arbouville, care sacrifică toate strălucitele ei relaţii pentru cîteva clipe de „causerie" într'un colţ singuratec cu amicul sufletului ei, Sainte-Beuve.

Cu ce artă și știință, cu ce dragoste și înțelegere zugrăvește el sufletul tragic al d-rei de Lespinasse, sfîșiat de patimă, chinuit de acel „terrible mal d'aimer", care-i răpune viața până în cele din urmă, și pe d-na du Deffaud, acea inteligență superioară, dar neîncrezătoare, egoistă, vanitoasă și rece în aparență, a cărui suflet se deschide spre bătrîneță în prietenia arzătoare pe care i-o inspiră Horace Walpole, prietenie pe care Sainte-Beuve o pricepe atît de bine și o redă atît de just: „Iubește pe Walpole ca cea mai duioasă dintre mame, care și-ar fi regăsit un fiu de multă vreme pierdut". Și ce grațioasă marchiză d'Epinay, ce atingătoare și ideală Adrienne Lecouvreur, ce delicioasă și fermecătoare M-me de Récamier! Atîtea tipuri de femei, zugrăvite cu iubire, cu gingășie, cu acea galanterie plină de tact, ce trebue să fi făcut din Sainte-Beuve „l'homme aimable", prețuit de toate femeile și iubit de multe „frumoase".

Atît de caracteristice sînt pentru el legăturile dintre bărbat și femee, încît volume întregi asupra lui Voltaire n'ar putea să redea cu mai multă putere de adevăr, cu nuanțe mai bogate, fizionomia „patriarhului", decît corespondența d-nei de Graffigry, în care sînt zugrăvite raporturile dintre Voltaire și M-me du Châtelet și din care Sainte-Beuve știe așa de bine să aleagă trăsăturile cele mai suggestive. Firea lui Goethe e întreagă, în toată măreția și cu toate lipsurile ei, în raporturile lui cu Bettina d'Arnim. Niciodată silueta chinuită, ciudată și măreață, a lui Jean Jacques Rousseau nu s'a desemnat cu mai mult relief, în acel amestec de iubire și genialitate, idealism neînfrînat și egoism naiv, ca în raporturile lui cu d-na de la Tour Franqueville, una din victimile pe care *„ce génie de séduction"* le-a sămănat în drumul său.

Nu te poți zmulge de sub farmecul spiritului acestuia fin, gustului acestuia unic, artistului acestuia ce știe să evoce cu atîta putere și strălucire atîtea figuri interesante, celebre sau geniale.

Aproape uiți însă că în istoria criticei moderne Sainte-Beuve înseamnă un moment fericit, momentul în care în locul dogmatismului închis, condemnat prin firea lui însăși la eroare, s'a introdus sistemul ipotezelor mai largi, care, învoind puncte de vedere diverse, au adus progresul experienței. Critica lui Boileau, La Harpe, d. Maiorescu și c. l., dogmatismul bazat pe regule și tradiții clasice, pe criteriul *frumosului absolut*, sînt departe, mult departe în urma noastră. Natura și formarea operei de artă sînt explicate prin același joc al forțelor ce determină și evoluția ființilor vii. Sainte-Beuve plecînd dela data că viața psihică este tot *viață*, după cum e și cea fizică, cu toată diferența dintre ele, a ajuns, cel întâi, la încheerea că se poate aplica aceiași metodă și aceleași ipoteze pentru explicarea animalelor, vegetalelor și... scriitorilor. Sainte-Beuve, după teoria mediului lui Montesquieu și abatelui Dubos, în secolul al XVIII-lea, și după Willemain și toată critica dela începutul secolului al XIX-lea, a îndrumat metoda, spiritul și metafizica lui Taine și chiar a lui Brunetière, spre critica biologică ce a luat locul criticei dogmatice. Opera literară e privită în acest fel de critică drept o funcțiune a societății contimporane artistului. In fiecare operă e influența mediului istoric în care s'a dezvoltat și apoi fiecare operă poartă în ea influența operelor ce au precedat-o, deci trebue să confundăm operele de artă cu cugetarea artistului și să le reducem în ultimă analiză la expresiunea fiziologică a acesteia, adică la mișcările aparatului cerebro-spinal, sau și mai departe: între mișcările neuro-musculare intermediarii fiind mișcările materiale, vibrațiile aerului, ondulațiile eterului, ultima geneză a operei de artă ar fi mișcările atomilor.

Critica științifică privește realitățile literare și ființile vii ca asemene prin firea lor, deși sînt deosebite ca aspect; identifică modul de geneză și de alcătuire al realităților intelectuale cu acel al realităților materiale și de aceia se socoate în drept a le aplica metodele științifice. Dar cercul închis al dogmatismului a fost sfărîmat și dacă cugetarea modernă nu se mai împacă azi nici cu critica zisă științifică, căreia-i tăgăduește calitatea de a putea fi o știință pozitivă, lui Sainte-Beuve și următorilor lui le datorește posibilitatea de a încerca noi puncte de vedere, noi ipoteze și posibilitatea de a progresa.

In adevăr, critica științifică dacă ar fi consecventă cu ea însăși, n'ar trebui să *judece* opera de artă, sau să o judece numai după însemnătatea și bogăția conținutului ei. Ceia ce face însă valoarea operei critice a unui Sainte-Beuve sau Taine sînt tocmai judecățile lor asupra operelor de artă, judecăți izvorîte din gustul lor luminat și sigur. La ce i-ar fi servit lui Sainte-Beuve *„metoda lui științifică"*, dacă n'ar fi avut darul de a prinde, cu intuiția fină de artist, din adîncimile operei pe care o analiza, viața adevărată a artistului, pe care apoi, ca un creator ce era, o fă-

cea să circule printre detaliile biografiei şi să se înfiripeze în acele figuri literare şi tipuri sociale, ce se detaşează cu atita putere de realitate pe fondul ce il face epoca creionată în cîteva trăsături vii şi pline de caracter.

I. S.

PE UN VOLUM DE CHARLES PERRAULT

Poveştile sint o lume alături de a noastră. Vechi de cînd timpul, ele trebue să fi legănat copilăria omului, şi de aceia farmecă şi desfată şi astăzi pe copii.

Frica ori urîtul şi monotonia lungilor nopţi a trebuit să împoporeze necunoscutul. In sunetele şi svonurile care rătăcesc fără de hodină în natură, fantezia primitivă a trebuit să închipuiască fiinţi nevăzute, care grăesc, îşi spun durerile ori bucuriile, furtunoasele patimi ori nostalgicele reverii, ca să ne înduioşeze sufletul.

Iar cei ce le ascultau, au căutat să dee trup negurelor uşoare şi diafane ce se ridică şi joacă peste ape, şi le-au numit Elfe, să întrevadă în contururile fantastice pe care le fac şi le desfac nourii, o lume întreagă de zei, un cer întreg de fiinţi supra-naturale pe care l-au numit Olimp, Walhala sau altfel, au împoporat pădurile întunecate cu un întreg norod de Fauni, Nimfe şi Silvani, au îngropat în fiecare albie de rîu o Sirenă, şi au înfăptuit din nou Universul cu o lume aparte decît cea existentă, l-au dedublat după imaginaţia lor, zidind astfel din umbre şi neguri, din raze şi păreri, fantasticul domeniu al irealului...

Şi toată lumea asta nevăzută, dela începutul vremilor a fost denumită cu nume sonore, toţi eroii aceştia fabuloşi ajunşi pînă la noi, s'au chemat într'un fel după însuşirile ce le-au avut, dar cu timpul s'au schimbat, s'au transformat, păstrînd totuşi fiecare, cîte ceva din darurile cu care i-a înzestrat origina lor milenară.

Poveştile şi legendele, ca o nesfîrşită canava s'au ţesut pe încetul, fiecare veac venind poate să adauge firul lui colorat, fiecare întîmplare stăruind să mărească mai mult firea fabuloşilor eroi. Ele sint vechi ca şi timpul, şi mă gîndesc răsfoind volumul acesta de „Poveşti din vremea de demult", cum le intitulează *Perrault*, care şi-a legat numele de ele, că dînsul nu a

fost decît un cugetător dibaciu, care a ştiut cu talentul şi cu dragostea lui să le redea un farmec nou, să le desfăşure în decorul vremei în care a trăit şi să le dea o aparenţă de realitate. Mobilele demodate acum şi ele, căci şivoiul vremei a curs de atunci încoace, vechile obiceiuri rafinate ale Curţii marelui Ludovic se vădesc în descripţii, toată graţia zilelor acelora fastuoase, dau farmec întîmplărilor.

Cetindu-le, regăsesc urma eroilor lui pretutindeni. Vechile mele cetiri mi-i arată în alte vremuri, purtînd alte nume şi mişcîndu-se în alte decoruri. Ei însă supravieţuiesc astăzi şi vor supravieţui fixaţi şi deghizaţi de mîna iscusită a lui Perrault, purtînd pecetea neştearsă a vremilor în care a trăit el.

Ce e curios, e că opera aceasta el a scris-o mai mult ca să-şi desfete copiii lui şi că necrezînd-o demnă de reputaţia unui academician cum era el, a publicat-o întâi sub pseudonimul Perraul d'Armancour, nebănuind că tocmai această operă o să-i supravieţuiască, cînd toate celelalte vor fi uitate demult.

Astăzi mulţumită acestor cîteva poveşti minunate, Francezii, spre bucuria copiilor, i-au ridicat bustul în grădina Tuilleries-lor, unde mînîndu-şi cercurile, îl vor vedea deapururi pe soclul lui de piatră, străjuit de credinciosul lui tovarăş, de falnicul *Cotoi încălţat*, transformat şi el într'un fastuos cavaler, cum erau pe atunci, cu manta asvîrlită pe umeri, vasta pălărie cu pană pe ureche, răsboinică spadă la coapsă şi cismele de şapte poşte în picioare.

La noi scriitorii despreţuesc însă poveştile, ca şi cum ele n'ar putea să dea nemurirea. Oameni serioşi, severi domni profesori, în augusta lor înţelepciune le privesc drept prostii, şi cu toate aceste ce adîncă morală şi ce înţelepte pilde închid bietele poveşti.

Ele sint o ferestră deschisă spre o lume mai bună, unde toate sint cu putinţă, unde binefăcătoarele zine se arată totdeauna la timp, unde cel nedrept şi rău îşi ia pînă la sfîrşit răsplata, iar cel bun ajunge totdeauna la fericire.

E lumea ideală, după cum vedeţi, lumea cea desăvîrşit întocmită, pe care o întrevăd încă visătorii şi minţile cele mai înalte se trudesc zădarnic s'o înfăptuiască.

In această lume vrăjită ne duc poveştile vechiului de demult povestitor francez din secolul al şapte-sprezecelea, şi eu simt un farmec deosebit cetindu-le.

Pe o zi cum e aceasta, cînd ninge afară şi fulgii ţese ca-

pentru o feerie o mare perdea albă din cer și pînă în pămînt, mie mi-e drag să evoc lumea fantasticului și ea vine ca la un bun prieten ce-i sînt. Silvani și Elfe, Nixe ori Cobolzi, Smei și Pajure, toată lumea aceasta care nu mi-e rușine s'o frecventez, tot materialul acesta socotit ca așa de puțin serios, dar cu care marele Shakespeare și-a urzit fantasmagoriile lui din „Visul unei nopți de vară" ori din „Furtuna", tot norodul acestă ce trăește alături de viața noastră, eu îl chem și mă desfătez cu dînsul. Deschid cărțile vechi și neavînd cui spune atîtea frumuseți, mă plec pe ele la gura sobei și mi le cetesc mie singur, uitînd necazurile și uniformitatea zilelor de astăzi.

D. Anghel

NEOIOBĂGIA D-LUI GHEREA

I

Cum și cu cine discută d. Gherea?

In cei trei ani decînd a apărut studiul meu „Social-democratism sau poporanism?" mi s'a făcut cinstea multor critici și atacuri violente.

Antisemiții, cum era și firesc, m'au declarat „vîndut jidanilor" și „jidovit". N'am răspuns nici un cuvînt la toate aceste „critici",—și cred că n'am nevoe de nici o justificare în această privință.

Publicațiunile speciale consacrate apărării intereselor Evreilor din Romînia,—la rîndul lor m'au vestejit ca antisemit, care poate ocupa un „loc de cinste" alături de corifeii „Neamului Romînesc". Am trecut cu vederea și aceste învinuiri.

Și ce voiți să fi răspuns eu, cînd mi se imputa, de pildă, că n'am studiat Talmudul și că denaturez caracterul Evreilor? E adevărat că n'am studiat Talmudul în original, dar m'am folosit pentru caracteristicele mele de datele lui Bernard Lazar, care fusese doar sărbătorit de Evreii din Romînia ca un apostol al neamului. Mai mult. Am atenuat chiar învinuirile acestuia, întrucît am arătat că, ceia ce acest publicist crede a fi specific evreesc, nu este decît un caracter al religiunilor arhaice, comun tuturor vechilor theocrații.

Am tăcut dar, deși de cele mai multe ori nu aveam nemic de reproșat în ce privește forma acestor polemici.

In schimb, în lagărul conservatorilor am fost denunțat cu vehemență ca socialist și revoluționar. Dar n'am relevat și aici decît atacul violent al d-lui A. C. Popovici împotriva... democrației, deși brutalitatea lui nu făcea discuția nici agreabilă, și, la urma urmelor, nici utilă.

Chiar în cercurile liberale studiul meu nu a întîmpinat multă simpatie;—cetitorii, probabil, își aduc încă aminte polemicile între „Săptămîna" și „Viața Romînească" în această privință.

Iar din partea socialiștilor, bine înțeles, am fost demascat ca reacționar și burghez.

Dar deși în numele social-democratismului romin au luat condeiul și conducătorii acestei mișcări, d-nii C. Dobrogeanu-Gherea și dr. C. Racovski, n'am răspuns până acum nici la criticile lor.

Dacă tonul polemicii d-lui dr. Racovski mă dispensa de orice răspuns,—cu atit mai mult, cu cit acest ton putea fi explicat de motive psicologice, pentru cari nu pot fi indiferent,—față însă de d. Gherea, această tăcere putea să pară multora foarte stranie,—și mai ales fiind dat faptul că studiul meu nu e, în definitiv, decît o polemică împotriva social-democratismului.

Fugim noi de polemici de idei sau socotim pe d. Gherea o „cantitate neglijabilă" ?

Dar de la apariția „Vieții Romînești", cetitorii noștri știu, că pentru această revistă d. Gherea, cu toate că nu-i împărtășim ideile, ocupă un loc a parte în literatura noastră, și că, prin talentul d-sale literar, prin caracterul de teoretician al unei mișcări atît de generoase în sine ca cea socialistă, și chiar prin situația sa tragică de șef al unei armate ce l'a părăsit, cînd el ajunsese aproape la pragul bătrîneții,—nu ne putea inspira decît o deosebită simpatie.

In special d. Ibrăileanu ajungea până la ridicol, stînd de strajă și agitîndu-și lancea, ori de cîte ori cineva îndrăsnea să se atingă de d. Gherea; cetitorii noștri își aduc aminte de isbucnirile-i violente—în contrazicere cu temperamentul revistei—provocate de vr'un cuvînt cîtuși de puțin ireverențios la adresa eminentului nostru critic din partea numeroșilor săi detractori...

Cu toate acestea articolul d-lui Gherea publicat în No. 10 al „Viitorului Social" din 1908 („Un mic răspuns" și „Cuvinte uitate"), ne-a pus la grea încercare și, după multe ezitări, m'am hotărît să amîn răspunsul meu.

In acest articol d. Gherea, pe de o parte, scria:

„Seria de articole ale d-lui Stere, apărute în «Viața Romî-„nească» sub titlul comun de «Social democratism sau popora-„nism», ridică multe, variate și importante probleme sociale, le „tratează într'un mod serios, *cere deci și un răspuns la fel*"...

Și pe de altă parte d-sa declara:

„*Sper... să răspund mai tîrziu la acele articole* și să tra-„tez acele probleme din punctul meu de vedere. Aici, în acest „mic post-scriptum („Cuvinte uitate"), n'am bine înțeles pretenția „să răspund la toate; *aici vreau numai... să atrag atenția* asu-„pra unui neajuns, care e comun acestei serii de articole și ar-„ticolului lui Șărcăleanu (pentru Șărcăleanu e gata să răspundă „tot subsemnatul)...: acesta e *necunoașterea sau ignorarea* miș-„cării socialiste din țară de la începuturile ei și *a literaturei a-„cestei mișcări*"...

Așa dar argumentul principal împotriva-mi, și scopul articolului era de a-mi învedera ignoranța...

Și, băgați de seamă, chiar din studiul discutat se putea constata că eu tot cunosc literatura socialistă cel puțin cît un

umil membru al clubului din București,—și în ce privește mișcarea din Romînia, am stat vr'o *șepte ani* în țară, înainte de prăbușirea ei definitivă (și svîrcolirile desperate, chiar în timpul procesului de descompunere, sînt poate cele mai interesante pentru a lămuri causele lipsei de *viabilitate* a unei mișcări sociale). Mai mult: am citat în lucrarea mea, între altele, și „Ce vor socialiștii romîni",—programul și scrierea de sinteză cea mai însemnată a partidului de pe vremuri...

Dar, în același articol, d. Gherea răspunde și la o recenzie a d-lui Ibrăileanu, care a trăit el însuși vechea mișcare socialistă, și deci s'ar părea că nu i-se poate imputa necunoașterea ei. D. Ibrăileanu, foarte respectos, relevase însă tot caracterul de irealitate al unei mișcări *romînești*, cînd teoreticianul ei e silit să-și întreție adepții cu descrierea luptei de clase între „burghezie și proletariat", vorbindu-le despre „armata de rezervă", despre „supra-producție", „războaie pentru colonii", etc. Cu toate că d. Gherea îi recunoaște implicit dreptatea, mărturisind că *la tipărire* a adăogit la conferința sa cîteva rînduri, în care promite să vorbească muncitorilor „cu alt prilej" și ceva mai apropiat de ei,—d-sa totuși...

Dar prefer să nu caracterizez cu răspunsul d-lui Gherea, care a făcut pe admiratorii d-sale... *conservatori* să jubileze atîta. Iată cum este comentat acest răspuns într'un ziar conservator:

„Acei obișnuiți cu felul de a polemiza al d-lui Gherea vor „fi oarecum surprinși de cruzimea cu care d. Ibrăileanu este exe-„cutat. D. Ibrăileanu este dovedit pur și simplu necunoscător al „doctrinei marxiste. Ceva mai mult, d-sa este dovedit că n'a pri-„ceput lucrurile de care s'a ocupat".

Și mai departe:

„Va conveni și d. Gherea că execuția e cam aspră—mai „cu seamă că e vorba de un prieten. Și nu cumva motivul a-„cestei porniri o fi resentimentul pentru cel ce luptă astăzi contra „ta după ce ieri a fost cu tine? Intrebarea e cu atît mai justi-„ficată cu cît d. Gherea releva și obscurantismul stilului d-lui „Ibrăileanu".

Această pornire de generozitate este îndreptată tocmai împotriva d-lui Ibrăileanu, care el însuși a arătat, în „Spiritul critic în cultura romînească", cum social-democratismul, prin forța lucrurilor, cădea în neconsequență însușindu-și soluțiunile poporaniste.*)

Dintre toate polemicile, cea mai puțin interesantă și mai utilă, este doar aceea, în care adversarii ajung să se califice reciproc de proști și ignoranți...

Dar d. Gherea a mers și mai departe. Citind din Șărcă-

*). D. Gherea recunoaște astăzi, d-sa însuși, această neconsequență între premisele social-democratice și concluziile poporaniste. Deosebirea între d-sa și d. Ibrăileanu constă în aceea, că d-sa și-a menținut premisele, iar d. Ibrăileanu și le-a revăzut.

leanu o frază,—poate prea înflorită, dar în potrivire cu subiectul, în care se vorbea despre criza sufletească prin care trecuseră foștii socialiști, renunțînd la visurile tinereții,—ilustrul nostru critic exclamă:

„Eu decînd sînt n'am văzut așa un contribuabil romîn în țară la noi"...

D. Gherea a trăit o viață întreagă cu foștii socialiști, în *ei* vedea el „floarea inteligenții romîne", cu ajutorul *lor* nădăjduia să regenereze țara aceasta...

Acum însă d-sa vede în vechii săi tovarăși niște neoameni, cari n'au nimic în suflet, cînd, cu perii albi în cap, își întorc privirile spre pustiul luptelor și sacrificiilor din trecut (—căci și d. Gherea, chiar în acel articol, ne vorbește de sacrificiile lor)...

Și pentru ca să nu vorbim despre cei vii, gîndul d-lui Gherea nu se oprește nici asupra atîtor morminte timpurii, nici asupra atîtor vieți sfîrșite înainte de moarte...

Și d. Gherea e un sociolog, care, s'ar părea, nu poate explica prăbușirea unei mișcări, după mai multe decenii de desperată luptă, numai prin răutatea sau lașitatea cîtorva indivizi...

In ce situație mă punea acest ton al articolului d-lui Gherea, cu toate complimentele pe cari d-sa se credea obligat să mi le adreseze?

Vă aduceți aminte de o schiță a lui Carageale, în care un „amic" își agrementează conversația „franșă și sinceră" cu astfel de expansiuni prietenești: „Vezi, dragă, ăsta ți-i defectul tău—ești violent și măgar"...

Cam în așa situație m'am trezit și eu...

Ce rost poate avea în asemenea condițiuni discuția, în afară doar de interesul gladiatoric... pentru galerie?

Dar n'a răspuns nimic mai mult d. Gherea în acel articol? A răspuns. Dar ați văzut, că d-sa însuși nu socotea acest răspuns îndestulător, și ne promitea să revină, cu un răspuns complect și adequat. Până atunci în afară de scopul principal—afirmarea ignoranței mele,—d. Gherea se mulțumea cu o polemică care nu mă atrăgea prin sine însăși, fiindcă, cum cetitorii vor vedea din articolul următor—*acum* sînt silit să răspund—d-sa, tot pentru a-mi invedera ignoranța, sau deplasează chestiunea, sau cu solemnitate bate în uși deschise, susținînd cu multă stăruință lucruri pe cari nu le contestasem, sau, în sfîrșit, cu aceiași solemnitate repetă argumentele la cari abia răspunsesem.

Eu n'am urmărit glorie literară scriind articolele mele, pe cari am neglijat chiar să le scot în volum; nici nu rîvneam laurii de gladiator; nici nu-mi făceam iluzia că am pus mîna pe lampa lui Aladin și mă aflu în stăpînirea adevărurilor eterne și imutabile.

Am făcut apel la conștiința socialiștilor înșiși și am încercat să aduc, în măsura modestelor mele puteri, puțină lumină într'o problemă grea și complicată, de cea mai mare însemnătate pentru viitorul țării noastre.

Iată încheerea, prin care am sfîrșit ultimul articol:

„Am ajuns la sfîrșitul lucrării mele.

„Am trăit prea mult, și am trăit *prea multe*, ca să pot avea „*prezumțiunea naivă, că mi s'a deschis tot adevărul și că mi-a „fost dat să spun ultimul cuvînt în această privință.*

„Cu vremea, desigur, se va da pe față că mi s'au strecurat constatări de fapt greșite, aprecieri nejustificate, generalizări pripite.

„*Adevărul nu ni-l pot da decît cercetările laborioase, căutările stăruitoare și nepregetate, adesea, ale multor generații.*

„Dar,—în mijlocul acestei confuziuni intelectuale și morale, „cînd unii nu privesc viața decît prin prisma formulelor împrumutate, și-și risipesc forțele în goană după nălucuri, iar alții, „miopii propovăduitori ai *bunului simț* și ai disprețului pentru „*doctrine*, socot că în somnolența vegetării dintr'o zi în alta e „toată taina înțelepciunii politice; în mijlocul exploziunii de uri „atavistice, de porniri canibalice, cînd, pe de o parte, se înalță la „valoarea de dogmă obscurantismul și prejudecățile de castă, iar, „pe de altă parte, idealul național se confundă cu xenofobia sau „iudofagia vulgară și crudă:—oricine, al cărui cuget e frămîntat „de căutarea unui fir conducător, de trebuință morală de orientare în haosul nimicurilor și grozăviilor vieții, e dator să-și „spună cuvîntul....

„Mi-am făcut datoria.

„Și piatră cu piatră se va clădi corpul doctrinal, *potrivit „trebuințelor și aspirațiunilor neamului, dar fără să ne îngrădească calea largă și luminoasă a progresului universal*" *)

Imi dădeam prin urmare seamă, cu cîtă greutate se poate ajunge, în privința chestiilor sociale, la acel „acord între inteligențe" care, după Spencer, este ultima fază în evoluția unui adevăr științific. Cine nu știe ce discuții aprige au loc chiar între adepții marxismului, la congresele social-democrației germane, atît de disciplinate,—și adesea fără nici un rezultat? Nu mai vorbesc despre adîncile disensiuni între socialiștii diferitelor nuanțe din toate țările.

Și ce ușor s'ar rezolvi orice problemă, dacă în calea adevărului n'ar sta decît ignoranța sau prostia teoreticianilor diferitelor școli antagoniste...

Dar dacă „scînteia adevărului răsare din ciocnirea ideilor", aceasta presupune o discuție serioasă și cinstită,—și numai pe aceasta o doream.

Invinuirile de ignoranță sau prostie nu pot să fie discutate cînd sînt întemeiate,—iar în cazul contrar nici nu merită, nici nu e nevoe să fie discutate.

M'am hotărît dar să aștept răspunsul promis, pe care știeam că d. Gherea îl *poate* da. Și-l așteptam cu atît mai multă liniște, cu cît de atunci d. Gherea, ori de cîte ori adresa publicității vr'o scrisoare,

*) „Viața Romînească", v. IX, 1908, p. 80.

un articol, un interview sau un răspuns la vre'o anchetă, nu lipsea să ne arăte cît de mult e ocupat şi preocupat de studiul d-sale. Iar presa democratică şi... conservatoare, din Bucureşti şi Iaşi (nu ştiu cum stă lucrul în celelalte oraşe) ne ţinea în curent cu toate fazele laborioasei lucrări. Am fost astfel puşi în cunoştinţă la timp, că d. Gherea scrie un „volum" care distruge poporanismul, că l'a scris pe jumătate, l'a isprăvit, l'a dat la tipar, a însărcinat cu corectura pe d. cutare; că a ieşit de sub teasc o coală, două, trei; că tipărirea e întreruptă, d. Gherea plecînd în străinătate să se repaozeze; că d. Gherea s'a întors şi teascurile lucrează din nou; apoi au început să apară fragmente prin ziare şi reviste...

In sfîrşit volumul apăru.

L'am cetit.

De la început pe un cetitor atent îl va impresiona—cum să spun?—felul *evaziv* în care d. Gherea înţelege de a duce discuţiunea problemei sociale.

Nu că d. Gherea ar şovăi să ia atitudini cîte o dată foarte hotărîte. Dimpotrivă. D-sa, aproape la fiecare pas după ce luminează o chestie, vede înaintea-i pe un cetitor plin de admiraţie, căruia îi pune în gură aceiaşi exclamaţie, cu mici variaţii:

„Dar, va zice cu mirare cetitorul, cum se poate ca *de atîta vreme* întreaga opinie publică să fie dusă pe căi atît de greşite"?... (p. 473).

„Da, se poate!", răspunde d. Gherea cu bună voinţă—şi explică cum *până acum* neştiinţa, nepriceperea sau necesitatea de diversiune au împiedicat descoperirea adevărului.

Dar în acelaşi timp d. Gherea e, vădit, deprimat de proporţiile pe cari le ia lucrarea d-sale, şi d-sa e silit să constate, că, „această lucrare.... şi aşa a devenit prea voluminoasă" sau că „nu dispunem de spaţiu" (p. 315 şi 316).

In consecinţă, la fiecare pas dăm de acelaşi refren: „despre atitudinea teoretică şi activitatea tactică şi practică a socialiştilor în această chestie vom vorbi, de ne va fi dat să vorbim, în altă parte"; „nu vorbesc de poporanismul de doctrină"; „încercarea de a lămuri pe larg chestia poporanismului ar fi foarte utilă. Din nenorocire nu pot s'o fac aici, aceasta ar ieşi cu totul din marginile studiului de faţă"; „nu voiu vorbi nici de poporanismul... d-lui Şarcăleanu"; „nu voiu vorbi nici de poporanismul aşa cum se prezintă în articolele d-lui Stere"; „despre aceasta voiu vorbi în lucrarea viitoare"; „în detalii de modalităţi şi aplicări practice nu putem intra"; „nu putem intra în discuţia acestor teorii"; „nu pot să intru în detalii"; „lucrare formidabilă, de care nici vorbă nu poate fi aici"; „aceasta este o chestiune teoretică foarte grea, de care nu poate fi vorba aici"; „asupra teoriei pieţelor de desfacere şi asupra greşelilor pe cari le face în această privinţă economia politică poporanistă, vom vorbi altă dată" (p. 9, 10, 222, 226, 227, 229, 383, 396, 400, 426, 431, 487). Şi desigur mi-au scăpat încă multe din aceste reticenţe.

Şi veţi vedea, că dintre chestiunile despre care d. Gherea

nu poate vorbi sau pe cari le amînă pentru altă dată, „de-i va fi dat" să vorbească despre ele, sînt unele de însemnătate capitală, atît pentru elucidarea punctului de vedere social-democratic, cît şi pentru răsturnarea poporanismului,—şi chiar pentru rezolvirea problemelor economice din ţara noastră.

Dar dacă „volumul" ajunge prea voluminos?...

E adevărat, că lucrarea d-lui Gherea e destul de voluminoasă: 494 pagini (mai puţin de 300 în formatul paginilor noastre). Să admitem chiar, că d. Gherea avea motive serioase de a nu-i da o întindere mai mare.

Dar la o examinare mai apropiată lucrul apare totuşi extrem de ciudat.

D. Gherea discută şi chestiunea culturii intensive, ca mijloc de rezolvire a problemei agrare.

Imi permit să reproduc numai cîteva rînduri dintr'o *Cronică internă* semnată de mine:

„Adversarii... încearcă să ne dovedească, că pentru această „mizerie nu e vinovat decît ţăranul însuşi care nu ştie să ex„tragă toate foloasele ce i le poate da peticul de pămînt, printr'o „cultură mai intensivă, etc....

„...Dacă ţăranul nostru din Flămînzi, Pîrliţi sau Pîrjoliţi „şi-ar lucra ogorul după ultima reţetă a savanţilor profesori din „Hohenheim, Gembloux sau Grignon, el n'ar mai avea nevoe de „mai mult pămînt...

„...In toată această argumentaţie se pierde din vedere „un mic detaliu: nu numai că ţăranii noştri au neglijat să frec„venteze cursurile din Hohenheim sau Grignon şi statul n'a fă„cut să vie savanţii din Apus la Flămînzi sau Pîrliţi, dar încă „—şi mai ales—că sistemul de cultură dintr'o ţară nu atîrnă de „buna voinţa sau fantazia cuiva, ci este *determinat de un com„plex de împrejurări mai presus de voinţa oamenilor*"...*) (Urmează analiza situaţiunii ţăranului în gospodăria noastră naţională).

Nu-i aşa că din aceste rînduri rezultă clar ce cred eu despre panaceul culturii intensive? Şi aşi putea cita pagini în acelaşi sens, cu cifre, argumente teoretice, analize concrete...

Dar d. Gherea consacră un capitol întreg, nu mai puţin de 16 pagini, pentru a dovedi... poporaniştilor, că soia şi expediţiuni ţărăneşti pe seama statului nu pot rezolvi chestia socială!...

Dacă d. Gherea *se adresează mie*, nu e păcat de această coală tipărită?

Apoi d. Gherea scrie un capitol întreg asupra evoluţiei formelor sociale, care se poate găsi în orice broşură marxistă de propagandă, şi mai presară cu pasagii de acestea toată cartea (între altele: lucruri adînci despre aurul-monedă, ca marfă, ca instrument de schimb şi capital!), atît în scopuri polemice, cît şi... didactice.

*) „Viaţa Romînească", v. VIII, 1908, p. 448.

Credea d. Gherea necesar acest aparat științific, dacă voia să polemizeze *cu mine*? Sîntem oameni bătrîni...

Mai departe. Vom arăta că în partea descriptivă a stării țărănimii noastre, d. Gherea nu spune *nici un cuvînt*, care să nu fi fost spus înaintea d-sale de d. Radu Rosetti și alți „poporaniști“,*) între care și subsemnatul (d. Gherea, vom dovedi, nu e, la drept vorbind, original nici în ce privește termenul „neoiobăgie“, atît doar că'l încurcă). Aceste capitole ar putea lipsi din cartea d-sale aproape în întregime, căci nu se poate pretinde, într'o polemică *împotriva* poporaniștilor, că ei trebue să învețe de la d. Gherea ceea ce ei înșiși au dat publicității mai înainte.

La acestea mai trebue adăogit digresiuni pur literare și asupra chestiunilor străine controversei între social-democratism și poporanism,—pagini întregi foarte frumoase, dar... inutile.

Făcînd bine socoteala nu rămîn utile, din punctul de vedere al diferendului între noi, decît cel mult 298 pagini în formatul „Neoiobăgiei“ (aproximativ cuprinsul unui număr din „Viața Romînească“).

Serios? Nu putea d. Gherea să renunțe la discuția „soluțiunilor soioase“, cum se exprimă d-sa atît de spiritual, în loc să masacreze, spunem, problema industrială, din lipsă de spațiu?...

Repet, *dacă* în intenția d-lui Gherea intra discuția cu subsemnatul.

Dar *voia* d. Gherea să discute cu mine?

Intrebarea e extrem de delicată.

Las pe admiratorul cel mai aprig al d-lui Gherea să judece în ce situație mă pune noua operă a magistrului.

Eu am pus acum vr'o 17 ani în circulație termenul însuși de „poporanism“.

„Viața Romînească“, dirijată de mine, este, mi se pare, singura revistă care își dă ea însăși denumirea de „poporanistă“.

Eu scriu un studiu, în care anume opun social-democratismului—*poporanismul*.

D. Gherea găsește, că am studiat problema serios și promite să revină asupra ei, opunînd punctul de vedere socialdemocratic celui *poporanist*.

Trei ani de zile sînt ținut în suspensie, prin prevestirile catastrofei iminente, ce așteaptă poporanismul, pe urma volumului ce pregătește d. Gherea.

Toată presa democratică și... conservatoare, de la „Romînia Muncitoare“ până la „Epoca“, salută volumul apărut ca o sentință de moarte a odiosului poporanism.

Și în adevăr în acest volum, d. Gherea afirmă punctul de vedere social-democratic *împotriva poporanismului*, nu se războește decît cu poporanismul. In același timp, d-sa pomenește foarte des numele meu (și *cum* îl pomenește, vom vedea îndată),

*) E foarte caracteristic pentru d. Gherea *de astăzi*: în acest volum nici un cuvînt nu pomenește o lucrare ce fusese publicată într'o revistă *de sub direcția d-sale* de... d. I. Nădejde...

și mai des, fără a mă numi, reproduce sau rezumează părerile mele, combătîndu-le sau însușindu-și-le.

Mai mult. Ilustrul nostru critic, dacă descrie o mulțime de varietăți de poporaniști,—de la poporaniștii „soioși“ până la poporaniștii „stolypiniști“,—îi clasifică, la urma urmelor, lămurit în două mari categorii: poporaniștii șarlatani și poporaniștii cretini (pe aceștia îi mai numește și „sinceri“ sau „de doctrină“).

Și apoi, după ce cu amabilitatea ce'l caracterizează îmi lasă deplina libertate de alegere,—declară totuși categoric: „nu vorbesc despre d. Stere“!...

Pentru numele lui Dumnezeu!...

Cum ar fi calificat însuși d. Gherea o lucrare care ar fi tratat la fel socialismul?

Inchipuiți-vă, că ași fi scris împotriva socialismului romîn un volum, și în acest scop ași împleti un ghem inextricabil din toate grupările politice, cari își însușesc calificativul „social“, —de la anarhiști până la creștinii-sociali;—ași pune în grămadă și antisemitismul, fiindcă chiar social-democrații îl numesc „socialismul proștilor“; ași mai gratifica cu denumirea de socialiști pe vr'un Moraiescu sau Magnificentius, pentru vr'un plan al lor de fericire generală; și apoi, după ce ași mai împărți pe toți socialiștii romîni în două categorii—pungași ordinari și imbecili,—ași mai recunoaște, foarte amabil, că d. Gherea este teoreticianul de frunte al socialismului romîn. Dar—cu toate că ași fi citat numele d-lui Gherea la fiecare pas, cu surîsuri și reticențe, din cari ar rezulta clar pentru oricine, că d. Gherea, la drept vorbind, intră în ambele din aceste categorii,—cu toate că ași fi reprodus părerile d-sale cu profuziune în ghilemete și fără ghilemete,—ași declara, la urma urmelor, că nu discut cu d. Gherea, și ași lăsa la o parte toate argumentele aduse de d-sa în favoarea socialismului, „foarte serioase“,—din lipsă de spațiu!...

E tolerabilă astfel de procedare?

Veți zice că astfel de complimente nu pot fi luate în serios, mai cu seamă, că d. Gherea e foarte darnic în această privință: și d. Carp e un om excepțional, și d. Take Ionescu un bărbat de stat distins, și d. Haret a bine-meritat de la patrie, și d. C. Alimănișteanu e un tînăr cult și inteligent...

Apoi n'am luat brevet pentru porecla de poporanist, și d. Gherea este în drept să combată pe cine vrea și cum vrea, și să-și numească adversarii cum îi place.

Desigur d. Gherea este absolut în dreptul său să-mi facă sau nu onoarea de a sta de vorbă cu mine. Dar un lucru este *dator* să'l facă,—să spună precis: *pe cine* înțelege d-sa să'l combată,—numească'l cum va pofti.

Și eu—și, mai ales, cetitorul sîntem în drept de a cere să fim lămuriți în această privință: crede d-sa că stîrpind soia, a stîrpit orice buruiană poporanistă?

Dacă d. Gherea este de părere, că în calea social-democratismului romîn stă numai soia, și bine-voește a-i consacra un

volum de aproape 500 pagini,—n'am nimic de zis. Dar nici o confuziune nu este iertată.

Cu ce drept face d. Gherea pe un cetitor naiv,—dacă mai ales acel cetitor n'a urmărit „Viaţa Romînească" în cei cinci ani din urmă,—să creadă, că eu aşi vedea salvarea neamului în vre-o „iarbă miraculoasă", sau că am nevoe, spre a-mi complecta cultura economică, de ştiinţa broşurilor lui Dietz din Stuttgard, ori că nu cunosc, în ce priveşte starea ţăranilor, nici lucrurile despre cari am scris eu însumi?....

Şi d. Gherea, el însuşi, ne spune: „e de cel mai mare „interes pentru înşişi poporaniştii sinceri o critică, fie chiar şi „mai caustică, a concepţiei şi a activităţii lor" (p. 230).

„*Caustică*"?... Mă rog!.. Dar numai „causticitate" se cere de la o critică?

Pentru a învedera în ce fel este „caustic" d. Gherea, ca şi spiritul în care este scris tot volumul d-sale, să-mi fie iertat de a cita cîteva pilde relative la acele cazuri, cînd d-sa îmi pomeneşte numele.

Să încep cu cazul inspirat de un fapt, neînsemnat în aparenţă şi luat din afară de discuţia literară,—şi cu atît mai caracteristic pentru sentimentul cu care a fost scrisă „Neoiobăgia".

D. Gherea, cu prilejul alegerilor din 1907, vorbeşte de „colegiul-minciună":

„Alegerile s'au făcut de către administraţie şi nici un ţăran „n'a fost ales de ţărănime. Ba, pardon: s'a ales un ţăran, unul „singur la Iaşi, *de către* d. Stere, care după limbajul nostru po„litic avea acolo *situaţia*". Şi mai jos: „la 1907 tot administra„ţia a ales pe reprezentanţii ţărănimii, exceptînd Iaşii, unde d. „Stere *a ales* un ţăran.... *tot cu administraţia*" (p. 166 şi 168).

Foarte caustic!

Dar pe cine „îl arde" aici d. Gherea?

Nu voiu vorbi pe larg despre acest caz, cum n'am vorbit nici până acum, deşi e foarte interesant în sine. De altfel el a format zilele acestea obiectul unei discuţiuni parlamentare, şi oricine poate afla acest detaliu din activitatea mea extra-literară din „Monitorul Oficial".

Ne intereseazâ numai atîta:

In judeţul Iaşi *ţăranii*, ei înşişi, au desemnat candidatul lor pentru colegiul al treilea de deputaţi, precum tot *ţăranii* au desemnat şi pe cei şese candidaţi ai acestui colegiu pentru consiliul judeţean (şi tot dintre ei).

Nu numai nimene n'a căutat să forţeze voinţa lor, dar am făcut tot ce sta în puterile mele ca ei să înţeleagă însemnătatea momentului şi necesitatea de a trimite în parlament şi în consiliul judeţean pe *oamenii lor*.

Fac abstracţie de persoanele alese,—înţeleg ca d. Gherea să fie nemulţumit dînd şi aici peste un fost.... „proletar conştient".—Dar, în numele votului universal, de cine rîde d. Gherea, acoperind cu sarcasmele sale această încercare de a transforma în realitate „colegiul-minciună"?

De ţărani?...

De mine?

Ce se poate face mai mult pentru a asigura expresiunea sinceră a votului ţărănesc? Şi dacă şi în asemenea condiţiuni, după d. Gherea, tot „administraţia" alege, mai poate fi votul ţărănesc altceva decît o „minciună"?...

Inţeleg, dacă d. Gherea, nemulţumit de rezultatele experienţii, ar fi deplins inconştienţa sau lipsa de pregătire a ţărănimii noastre,—de care, sper, nu poate fi făcut responsabil „omul cu situaţia". Dînd o astfel de interpretare observaţiilor mele la curs, asupra necesităţii organizaţiunii şi a educaţiunii politice pentru ca drepturile electorale să asigure o reprezentanţă naţională adequată, un orator conservator combătea în parlament votul universal.

Dar d. Gherea?... Nu crede d-sa că şi această modestă încercare tot a servit puţin ca un început de educaţie politică?

Şi mă gîndesc, cum ar fi scris despre o asemenea încercare d. Gherea, dacă nu aveam păcatul neiertat de a fi „poporanist"?...

Dar, vedeţi, d. Gherea distrugea poporanismul, —„fără să discute cu d. Stere"... Trebuia deci să fie caustic pentru a deschide ochii poporaniştilor cretini... „ba, pardon": sinceri...

Şi mai semnificativ respiră sentimentele, de cari este animat autorul „Neoiobăgiei", în cazurile în cari numele meu este pomenit în legătură cu polemicile noastre.

De pildă.

Vorbind despre evaluarea producţiunii noastre industriale, d. Gherea începe, bine înţeles, cu complimente:

„D. Stere... a arătat foarte bine cît de imens de umflată e această cifră" în broşura d-lui Paianu (d. Gherea uită aici, că această cifră a fost şi mai umflată în *publicaţiunile oficiale* ale partidului socialist)... „De altfel *pentru d. Stere*... cifra aceasta e „*întrucît-va* logică"...

Dar scăzînd din valoarea producţiunii—aici d. Gherea mă pune în ghilemete—„diferenţa de preţ datorită numai monopolului, *protecţiunii* şi încurajărilor", „d. Stere reduce productul marei industrii la cifra ridiculă de 6 milioane" şi „această cifră constitue, bine înţeles, o exagerare imposibilă".

Şi d. Gherea lămureşte după cum urmează, pentru ce e ridicol de a scădea diferenţa de preţ datorită protecţiunii:

„Noi avem în marea industrie (adică aceea ce numim noi „marea industrie) 35—40000 de lucrători. Şi productul industrial „fiind de 6 milioane, ar urma că fiecare lucrător produce vre-o „35—50 de centime pe zi, iară patronul, *din bunătate de inimă*, „îi plăteşte 2, 3, 4 lei şi mai mult pe zi"...

Iarăşi, foarte caustic!

Dar să vedem mai departe argumentarea d-lui Gherea:

„Valoarea productului întreg produs de un lucrător este

„egală cu valoarea necesară şi plus-valoarea. Dacă s'ar evalua „exact una şi alta am şti exact suma productului nou industrial. „Prima ne e dată cu o aproximaţie oarecare prin suma salarii-„lor ce au primit lucrătorii, a doua, tot cu aproximaţie, prin pro-„fitul ce a încasat capitalul. Dacă luăm suma salariilor după d. „Paianu şi suma profitului capitalului tot după d-sa şi după d. Stai-„covici, ajungem la o cifră aproximativă de 80 milioane"... (p. 431).

Clar şi categoric: voiţi să aflaţi „suma productului nou" în industria zaharului, de pildă? Adunaţi „suma salariilor ce au primit lucrătorii" în această industrie, după d. Paianu, şi „profitul ce a încasat capitalul", tot după d. Paianu. Simplu.

Dar.... noi plătim, sub scutul tarifului vamal, acest zahar 1 fr. 20 kilogramul, pe cînd porcii din Anglia îl mănîncă cu 30 bani,—şi noi mai plătim încă nu ştiu cît, în ipostasă de contribuabili, un premiu pentru zaharul exportat, ca să'l facem mai accesibil porcilor din lumea întreagă.

D. Gherea nu crede, că acest fapt are un oarecare efect asupra „salariilor primite" şi a „profitului încasat" în industria zaharului? Vrea d-sa să ne spună că aceste salarii ar putea fi primite şi profitul încasat, fără ajutorul impozitului (căci nu numai premiul pentru export, ci şi diferenţa de preţ datorită protecţiunii provine dintr'un adevărat impozit pe consumaţie în favoarea fabricaţiunii)?

Şi eu care făcusem încă acum zece ani în parlament socoteala, că statul plăteşte fabricelor de zahar, sub diferite forme, costul materiilor prime, tot salariul lucrătorilor, şi pe deasupra 20% asupra capitalului de instalaţie!...

Este atunci numai „*întrucît-va*" logic de a scădea „diferenţa de preţ datorită numai monopolului, protecţiunii şi încurajărilor"?

Cum?

Iată, o „industrie naţională", pe care am suggerat-o altă dată—orangeria.

Să ridice statul taxa vamală la cinci franci de fiecare portocală, şi să mai acorde un premiu de trei lei de fiecare portocală produsă în ţară,—desigur se va găsi şi capitalistul să facă o orangerie, şi destui „rafinaţi", dintre acei cari astăzi nici nu mănîncă portocale cînd ele se vînd zece bani bucata, ca să asigure o clientelă de banchete şi „dineuri fine" pentru producţia naţională de vr'o zece mii din aceste fructe „de lux", dacă ele s'ar vinde a 4 lei.

Ar trebui oare multe disertaţiuni asupra „muncii socialmente necesare", etc., pentru a afirma că „valoarea" acestui produs rămîne tot numai o mie de lei—a zece bani bucata—cum se vindea şi înainte? Au adăogit ceva la această *valoare* toate premiile şi taxele, luate din buzunarul contribuabilului?

Dacă pe d. Gherea îl poate mîngăia gîndul, că eu nici atîta lucru n'am învăţat de la Dietz, că „valoarea productului întreg produs de un lucrător este egală cu valoarea necesară şi plus-valoarea", nu voiu căuta să'l desamăgesc.

La ce se reduce însă toată argumentaţia savantă în faţa faptului brutal, că cele zece mii de portocale, produse în astfel de împrejurări, deşi *nu valorează* evident decît o mie de lei, pot da totuşi capitalistului nostru 70,000 lei (preţul vînzării plus premiul)? Misterul e atît de simplu: patronul nu numai, fără nici „o bunătate de inimă", are astfel de unde plăti salariile, costul materiilor prime, combustibilul, amortizarea instalaţiunii, etc., dar îşi „încasează şi profitul",—cu toate că lucrătorii săi n'ar produce mai mult decît un ban pe zi. O industrie parazitară, capital parazit, şi, vai!... „proletari" paraziţi!...

Stau altfel lucrurile, în fond, în industria zaharului, şi *oriunde* intervine „diferenţa de preţ datorită numai monopolului, protecţiunii şi încurajărilor"?

D. Gherea e economist,—se poate ca d-sa să nu fi văzut acest lucru? Pentru ce dar d-sa este atît de caustic?

Dar aici maniera d-lui Gherea de a... nu discuta cu mine îi dă alte resurse.

La pasagiul citat mai sus, d-sa adaogă în josul paginei o notă: „Categoriile economice *profit* şi *plus-valoare* nu coincid, dar „aceasta este o chestiune teoretică foarte grea, *de care nu poate* „*fi vorba aici*"...

Pentru ce nu poate fi vorba aici tocmai despre un lucru care, pe calea apucată de d. Gherea, ar elucida imediat toată chestia? Căci dacă i-ar fi cu putinţă să ne vorbească de aceasta, s'ar limpezi că poate avea profit şi un capital neîntrebuinţat productiv. In volumul III al „Capitalului", Karl Marx lămureşte pe larg cum se împarte plus-valoarea naţională şi ca profit pentru capitaluri neproductive; şi ar rezulta imediat cum din valoarea creată de alţii se pot plăti şi salarii oamenilor cari nu au chiar nici o funcţiune productivă în societate.

Cu sistemul însă al d-lui Gherea, dacă se găseşte un „capitalist" care să organizeze o bandă de *pickpocketi*—cum se şi întîmplă cîte o dată în epoca aceasta a capitalismului—de vreme ce el are „profit" şi plăteşte salarii, batistele furate dela trecători se transformă pe dată în „valori nouă" cu cari această industrie măreşte avutul naţional...

Dar dacă d. Gherea nu-mi poate, prin urmare, contesta dreptul de a scădea din „produsul industrial" diferenţa de preţ datorită numai monopolului şi protecţiunii, şi cîtă vreme d-sa *n'a dovedit* că această diferenţă nu se ridică la suma de 68 milioane arătată de mine,—atunci, ce rezultă chiar din evaluarea d-sale? Scădeţi din 80 milioane, la cari ajunge d. Gherea, cele 68,—sîntem departe de „ridicula cifră de 6 milioane"?...

Am insistat mai mult asupra acestui caz pentru două motive: mai întâiu, pentru ca să nu mai fiu silit să revin asupra lui cînd vom intra în fondul discuţiunii noastre, apoi pentru că aici d. Gherea nu se mărgineşte la „causticitate", ci încearcă să argumenteze,—deci îmi dă putinţa să mă apăr.

Dar ce vreţi să fac, cînd d. Gherea se mulţumeşte să *decreteze*?

Sînt sigur, că pentru istoricul viitor al literaturei romîne, și epoca noastră se va prezenta sub un aspect foarte straniu.

Pe șesul neted, foarte puțin accidentat, al literilor romîne se proectează pe seninul cerului, în toate părțile, numai siluete de oameni urcați în picioroange... Sînt.. magiștrii, plini—fiecare în parte—de admirație nemărginită pentru sine și de dispreț, tot atît de nemărginit, pentru toți ceilalți. Și nu glăsuesc decît prin sentințe și decrete... Și fiindcă nu există un prost care să nu găsească pe unul și mai prost ca să'l admire,—numai picioroange să ai...

Dar d. Gherea, care este foarte inteligent, poate fără îndoială să-și asigure un cerc foarte mare de admiratori, fie chiar numai prin decrete.

Insă lăsînd la o parte satisfacția trecătoare a amorului propriu, poate aduce astfel de literatură vre-o lumină în problemele grele ale vieții sociale, poate ea avea vr'o utilitate obiectivă și durabilă ?

D. Gherea îmi aruncă, de pildă, chiar în prefață : „metoda superficială și sentimentalo-fantazistă a poporanismului doctrinar rusesc"... Și nici o lămurire!...

Ce se poate răspunde la un astfel de *ucaz*,—dacă nu vrei să reduci discuția la sfadă ?

Pentruce *„superficială"*, mă rog ?

Pentru un marxist toate metodele sînt superficiale și fantaziste, afară de a lui. Asta-i caracterul speciei: nu-i poți convinge făcînd contabilitatea achizițiunilor pentru știință din partea marxiștilor în comparație cu restul lumii. Ca și Cremonini ei se tem să se convingă că... știința și lumea merg și fără marxism...

Nu aș fi avut dar nimic de obiectat dacă d. Gherea s'ar putea mărgini la constatarea că nu sînt marxist.

Dar nu poate!

Innadins doar am căutat să aplic în discuția între noi *metoda marxistă*. Un socialist, cu tendinți revizioniste, se pare, m'a învinuit chiar, că m'am ținut prea strict de dogma marxismului!...

N'am fost consequent, am greșit undeva ?

Nu era mai rațional, atunci, să se arăte unde m'am abătut dela calea cea dreaptă ? Dar ce dovedește în sine un decret ? Cel mult, vădește un sentiment...

Și pentruce *„doctrinar rusesc"* ?

Nu mai vorbesc că ideile nu au hotare, și că eu niciodată n'am reproșat socialiștilor noștri că se inspiră de *ideile* Apusului. Sîntem o țară de o cultură tînără care, fatal, e influențată de mișcarea ideilor în țările înaintașe.

Dar m'am inspirat eu în adevăr de poporanismul rusesc ?

D-lui Rădulescu-Motru i se poate ierta la urma urmelor,—întrucît este de iertat unui profesor universitar să vorbească despre ce nu știe,—dacă descopere în ideile mele pe A. Herzen.

D. Rădulescu-Motru nu cunoaște evoluția gîndirii lui Herzen, care aproape de la anarhism a ajuns la un fel de liberalism moderat.

D. Rădulescu-Motru nu cunoaște nici istoria mișcării intelectuale din Rusia ca să poată așeza scrierile lui Herzen în cadrul lor natural, și ca să poată prinde măcar înțelesul cuvintelor sale. De unde să știe d-sa că în polemica între „Slavofili" și „Occidentali" de pildă, se întrebuințau aceiași termini cu totul în alt înțeles, decît după 50 ani în polemicele între „narodnici" și social-democrați ?

D. Rădulescu-Motru nu știe, de asemeni, că poporanismul în Rusia nu s'a afirmat decît în „anii 70", cînd nu Herzen stăpînia cugetul tineretului rus.

De altfel pentru d. Rădulescu-Motru,—A. Herzen, din care n'a cetit decît o singură broșură, a servit numai de pretext, pentru a-mi arunca cîteva grațiozități colegiale, după practica noastră universitară. De aceia nici nu i-am răspuns, nici nu simt trebuință de a-i răspunde.

Dar d. Gherea ?

D-sa singur ne spune că poporanismul rus e revoluționar,—mai revoluționar chiar în multe privinți decît social-democratismul. Și eu numai revoluționar nu sînt.

Atunci ? Ce am luat eu de la poporaniștii ruși ?

Cuvîntul ?

Dar nu sînt populiști în America, și poporali în Germania de Sud ? Și întrebuințez eu *în acelaș sens* termenul ?

Ideia, că fiecare țară își are evoluția și politica ei, cari nu pot fi imitate ?

Dar aparține ideia asta „originală" numai poporaniștilor ruși ? Cînd am lansat eu acum 17 ani termenul poporanism, îmi aduc aminte că am citat, spre a afirma idea aceasta, pe doi Nemți, pe F. A. Lange (autorul *Istoriei materialismului)* și pe A. Riehl, actualul profesor de filozofie la Berlin, cari, în adevăr, au avut o mare înrîurire asupra-mi în tinerețele mele. Iar sociologul rus, care m'a influențat mai mult în această privință, defunctul N. C. Mihailovsky... nu era „narodnic"!...

Critica marxismului ?

Dar în această privință , m'am folosit aproape excluziv de „revizioniștii" germani, încît un profesor de sociologie mi-a putut da chiar eticheta de „revizionist romîn"...

Poporaniștii ruși apără mai ales interesele țărănimii ? Firește,—majoritatea covîrșitoare a poporului rus fiind țărani.

Dar tocmai pentru aceasta n'ași avea și eu motive, ca Romîn, să fiu „țărănist" fără să caut inspirație din afară ?

Influența literaturei rusești ?

Desigur, datoresc mult acestei literaturi. Dar... d. Gherea a putut constata că cetesc în cinci limbi europene, și cît de puțin loc ocupă în cetirile mele tocmai literatura rusească.

Și nu știu, dacă d. Gherea ar fi observat și partea necon-

testabilă a înrîuririi acestei literaturi asupra ideilor mele, dacă avea înaintea d-sale numai scrierile mele.

Inţeleg să mi se arăte că jur orbeşte ca pe evanghelie pe scrierile vre-unui apostol poporanist, că predic organizaţia, tactica, programul poporaniştilor ruşi! Care?...

Dar aşa?... Intâiu sînt declarat doctrinar rus,—spre a mi se dovedi apoi—neconsequenţa!...

In realitate şi aici se face mai mult o incursiune în sfera biografică: am venit din Rusia.

Sînt silit să fac odată pentru totdeauna o revelaţiune „senzaţională":

N'am stat, pot spune, *o singură zi în Rusia!*

Basarabia nu e Rusia, nici prin caracterul etnic, nici prin condiţiunile materiale de traiu, nici prin atmosfera ei intelectuală şi morală (O simt acum, dar prea tîrziu, Ruşii înşişi...).

In afară de Basarabia, nu cunosc decît Siberia şi... închisoarea,—şi d. Gherea nu va pretinde că aici se rezumă Rusia.

Pe ţăranul rus îl cunosc foarte puţin,—şi nici o dată n'am fost ţărănist în Rusia, am avut chiar întotdeauna o aversiune pentru ţărănismul de operetă.

Dar ce rost au toate acestea, ce rost—mai ales din partea unui om stăpînit de gîndirea Nemţilor?

Chiar de aşi fi un „narodnic" pur, tot e mai multă apropiere între condiţiunile economice ale noastre cu cele din Rusia, decît cu cele din Germania.

Ce rost?

Numai—pentru causticitate ori pentru... *literatură*...

Da, pentru literatură.

Să vedeţi, de pildă, cum d. Gherea zugrăveşte *idealul meu* al „societăţii viitoare":

„E o societate modestă, sărăcăcioasă, dar liniştită, armo„nică, bazată pe munca harnică, sănătoasă, neprihănită, o socie„tate patriarhală, ;astorală rustică,—din care lipsesc toată neli„niştea, invidia, frămîntarea, lupta şi sbuciumul uriaş a societă„ţilor moderne. O societate sănătoasă la trup şi suflet, o socie„tate rustică-idilică... Vine Rodica dela fîntînă cu cofiţele pline „de apă, vin flăcăi şi fete cîntînd dela muncă, se aude buciu„mul sunînd de departe, vin fugind şi mugind vacile de la păs„cut, scîrţie cumpăna de la fîntînă, latră cînii, oile behăesc, sar „mieii, cîntă cocoşii... o adevărată societate *chantecler*"... (p. 492—3)

Şi d. Gherea se plînge că-i lipseşte spaţiul...

Aşi putea să înmulţesc încă exemplele de acestea, cînd d. Gherea, care declară că „nu vorbeşte despre d. Stere", totuşi mă aranjează... vorba lui Carageale: „nu personal, ci ghinion"...

Dar e destul.

Şi vă întreb: mă combate sau nu mă combate d. Gherea?

Dacă nu mă combate, pentru ce toată această... „causticitate"?

Dacă mă combate, crede teoreticianul socialist, că mă poate răsturna, dîndu-mi până şi cu... „Rodica"?...

D. Gherea e un om învăţat şi plin de talent; d. Gherea se înăbuşă de orientalismul nostru,—d-sa ne vine din Occident...

Şi vrea să ne facă dovada de atotputernicia mediului? Crede, că o discuţiune de însemnătatea celei de faţă se poate rezolvi, prin atîta evazivitate, confuziune, personalităţi şi răutăţi inutile, incursiuni biografice?

A! Aplausele galeriei...

Dar unde am ajunge, dacă eu m'aşi pune pe acelaşi teren, vînînd aceste aplause?....

Galeria?...

Există un fel de intransigenţă revoluţionară, atît de... inofensivă în fond, încît ea asigură toate indulgenţile şi toate bunevoinţele...,

Şi-a pus întrebarea d. Gherea, cum se explică simpatia, cu care a fost întîmpinată „Neoiobăgia", până la extrema dreaptă a societăţii noastre, până şi de presa naţionalistă,—pe cînd toate urile elementelor reacţionare se coalizează împotriva, să spunem, „Vieţii Romîneşti"?...

Ştiu foarte bine, d. Gherea e personal foarte simpatic. Şi se pot găsi oameni cari să explice acest fenomen prin simpatii sau antipatii personale.

Dar d. Gherea e un sociolog, şi mai mult—un marxist,—d-sa îşi dă seamă că în luptele sociale nu magnetismul personal determină simpatiile şi urile...

Nu! Nu-l voiu urma pe d. Gherea pe această cale.

Am lichidat aici chestiunea personală, pentru ca să pot, în articolele următoare, analiza lucrarea d-sale cu toată obiectivitatea şi seriozitatea cerută, trecînd pe deasupra tuturor micilor procedeuri tactice, de felul celor semnalate mai sus.

Dacă d. Gherea nu va găsi şi pe viitor alt răspuns decît tot că sînt... „violent şi măgar", sper că nu va mai fi nevoe de nici o replică din parte-mi. Nu galeria va hotărî în această discuţie, ci cugetul acelora, cari însufleţiţi numai de dorul adevărului vor căuta să-şi aducă prinosul de lumină.

Voiu începe cu analiza „Cuvintelor uitate".

C. Stere

MORFINĂ

Dulce linişte, leagăn moale aşternut, cuib vătuit în care îşi dorm sunetele somnul cu drag, imperiu catifelat unde ecourile stau aţipite ca amintirile într'un suflet ce a renunţat la viaţă, numai tu eşti mare şi dulce, linişte! Tu eşti un prag îndoliat, un hotar nevăzut, un pridvor tăinuit spre împărăţia morţii. Şi cînd sufletul n'are nimic de aşteptat, cînd balanţa ascunsă care stă în noi ţinînd pe talerele ei de-oparte dragostea şi de cealaltă ura, se mişcă pe axa ei de aur şi prinde să se plece într'o parte, cînd trupul e dolent şi sufere într'atîta încît îţi întunecă puterea cugetării, cît de mult rîvnim noi atunci spre tine şi ce balsam fermecat eşti tu linişte!

Şi o singură lacrimă de otravă mi le-a dat toate acestea. O durere chinuitoare mă culcase în pat, dar durerea sufletului era şi mai mare încă, căci durere mai mare decît a geloziei nu poate să existe, simţire mai josnică nu poate să fie.

Şi o singură lacrimă de otravă mi-a redat pacea. Ca un sunet misterios şi adormitor ce ar trece prin subterane, aşa lacrima aceia s'a întins nevăzută în mine. La infinit vibraţiile ei s'au întins şi au călătorit în rîul roş ce curge necontenit şi nu mai are astîmpăr în noi, şi viaţa mea, tot ceia ce mă alcătueşte pe mine, toată zămislirea mea de lut, muiată în lacrămi ori desfătată de bucurii, a tăcut încetul cu încetul pentru cîtva timp.

Un fulg uşor sînt acuma, un puf de floare dezrobit de o bătae de vînt, un funigel mlădios care alunecă în spaţiu şi in-

finitul albastru e al meu, sînt cucerit de dînsul, şi mă las dus de puterea neînvinsă ce mă atrage. Ambiţiile au tăcut, pagina începută cu litere mărunte, eroglifele dureroase, inventate de noi spre a le putea chinui şi mai tare, semnele acestea în care ne putem spune toate durerile şi toate ironiile, pagina aceasta în care-mi mărturiseam durerea laşă către tine, mi se pare o copilărie, şi decorul odăii ce mă împresoară, o haltă unde m'am aciuat o clipă, ca un călător obosit de un lung drum în aşteptarea eternei plecări. Peste un geam lipsit de perdele, o prostire albă atîrnă rigidă ca un giulgiu; prin celălalt se vede turnul unei biserici sinistre, în care un clopot cu glas straniu plînge dimineaţa şi seara. Nici o mobilă în afară de patul în care zac şi o masă lungă, plină de cărţi şi hîrtii. Şi ochii mei adumbriţi de pleoapele grele de somn, le desluşesc toate fără să privească. Pe fondul sumbru al închipuirii reface viaţa ca în toate dimineţile. Pe piaţa din jurul bisericii căruţele pe două roţi ale lăptarilor vin cumpănindu-se, cai chinuiţi, unii albi ca îmbăiaţi într'un prisos de lapte, alţii ducînd după ei un mînz cu picioarele fragile, bot lîngă bot au poposit acuma şi se privesc cu ochii lor dulci şi buni parcă s'ar recunoaşte, ca nişte vechi tovarăşi de suferinţe. Glasurile lăptarilor urcă din stradă, o femee bătrînă şi-a aşezat samovarul de tinichea, şi taifasul începe. Acum părintele somnoros, însamnă şi el aerul dimineţii cu o pată neagră şi deschide uşa bisericii. Cîteva lumini sclipesc şi fulgeră pe aurul dela icoane, şi in turn, sus, clopotul îşi deşteaptă limba şi plînge.

Dar cineva parcă a tras o cortină neagră pe care aleargă o isvorîre vertiginoasă de stele viorii. E somnul care şi-a deschis strunga lui neagră şi a dat drumul sclipitoarelor lui constelaţii ca să-mi farmece ochii obosiţi, e somnul cu prundişul lui de nestimate, care vine să mă momească cu miile de ochi fascinători, e căderea în împărăţia neagră a morfinei.

Şi mi-e dulce intrarea aceasta în neființă, căci nimic nu mă mai doare, nici trup, nici suflet, nici ceia ce a fost, nici ceia ce este...

Şi negrul în alb s'a preschimbat. Un infinit cîmp de ninsoare pe margina unui fluviu uriaş, pe valurile căruia gheţarii lucitori şlefuiţi ca nişte oglinzi, culeg priveliştile în treacăt şi dispar cu ele pe cursul apei la vale. O tăcere nesfîrşită şi vînătă de amurg învălue orizontul şi parcă zăpada pe alocuri s'a îndul-

cit cu viorele. E vinătul frigului, nuanța dragă crivățului în orele nostalgice ale amurgului. Și pe întinderea aceia polară, doi copii cu bucle aurii au descins de pe un ghețar albastru și au pășit cu picioarele lor micuțe pe feciorelnicul așternut de fulgi albi. Un riset clar, ca o notă de zurgalău de cristal a sunat și copiii amindoi cu minile lor micuțe au prins să încropească un bulgăr de zăpadă. Și bulgărul creștea sub minile lor, fulgii albi se lipeau ca aluatul și ei îl împingeau cu zor pină se făcu cit dinșii de mare. Pe cer nici o stea nu se ridica, deși amurgul crescuse acuma. Nici o lacrimă de aur nu-și răsfringea lumina în ghețari. Și cum vioriul umbrei creștea, bulgărul de zăpadă sub minile copiilor deveni luminos, lăsînd o dungă fosforescentă pe unde trecea. Miliarde de scintei ca niște diamante prinseră să joace pretutindeni, și un început de ziuă se desfăcea parcă din lăuntrul bulgărelui. Vioriul amurgului îndulcit nu mai avea nuanța buzelor arse de sărutări, ci se făcuse limpede, rece și străveziu aproape. Și bulgărul de ce creștea, de ce devenea mai luminos. Ai fi zis că o flacără vie s'ar fi aprins înăuntru, căutînd să arăte calea copiilor. Și cum mergeau cu bulgărele lor luminos, deodată marginea orizontului se apropie și cerul se lumină în partea aceia. Apoi copiii dînd un riset clar, împinseră bulgărul cu o ultimă sforțare și dispărură ca prin farmec. Orizontul se scufundă și bulgărul luminos și rece urcă pe cer, iradiind cîmpiile și fluviul cu alba-i lumină lunară . . . .

. . . .

Surdă însă durerea a reînceput, și alba cîmpie peste care lucea recea lumină a bulgărelui prefăcut în lună, ca un sul desfăcut, s'a strîns din nou. Viața și cu ea odată durerea ațipită reîncepu. Ca un licuriciu într'un tufar întunecat, gîndul se aprinse și el, și dorul mai chinuitor decît durerea, mă făcu să tînjesc din nou după otrava ce dă liniște. Neagră împărăție, în care ecourile dorm ca într'un culcuș vătuit, ce dulce ești tu! Fantastică otravă, care călătorind prin rîul roș ce-și mînă valurile în noi neconteniț, poți să prefaci dintr'un bulgăre de gheață un astru mort, să strivești vinătul viorelelor pe albul imaculat al zăpezii, să amorțești durerea ușor cași cum ai pune un deget pe marginea unui clopot, de ce ț'ai curmat puterea?

Sinistră odaia în jurul meu își precizează conturul, rigid atîrnă giulgiul aninat de fereastră, și trist îmi surîde sărăcia goalei încăperi. Revăd din nou fila albă cu scrisoare măruntă pe

care am început-o, și un dor nestăpînit de a mă scula și a scrie ce simt, mă chinuește. Dar durerea mă ține locului, și chipul tău îmi revine în minte, și inima mă doare, ca o rană peste care-ar bate vîntul.

Și am întins din nou mîna spre otravă, spre acul fermecat care desleagă de viață, care te ține ca un fulg pe prăpastie și te face să călătorești în infinit, ca o petală smultă de vînt. Și dacă durerea trupului a amuțit din nou, lumina aceia slabă ca a unui licuriciu într'un umbrar întunecat, a luptat și a rămas vie. N'am mai putut visa, n'am mai putut dormi. Dar ușa s'a deschis, un freamăt de mătasă a foșnit în casă, și ceva cald, dulce, alinător, mai dulce decît somnul și decît moartea mi s'a așezat pe frunte și mi-a luat durerile. Un parfum cunoscut s'a împrăștiat în jurul meu, și pieptul mi s'a ridicat să-l soarbă adînc, ca pe un balsam.

O suflare caldă mi-a atins pleoapele, și binefăcătorul somn a reînceput.

Și se făcea că acum eram somnul însuși. Din roșii și transparente petale de mac, alcătuisem parcă un potir, plin pînă în gură de sînge, care se legăna încet, la margina unei holde de grîu. Blondă era marea de capete și eu singurul punct care chema ochii, singura floare ce închidea în sinul ei hodina. Blondă se pleca marea de spice care închidea viața și speranța zilelor de mine, și spre mine, ca spre un lucru netrebnic, nimeni nu privea. Ele legănau viața și eu închideam somnul și moartea. Și s'a făcut că o fată frumoasă a venit, o fată pe care o mai văzusem undeva în viața mea rătăcitoare, și privind cu dispreț spre imensul lan unde se legăna marea de spice, spre potirul meu fragil și plin de sînge a alergat și pe mine m'a ales din atîtea mulțimi. Purpură s'a aprins lumina în cuibul meu de petale, negrul somnului era purpur în floare, și moartea zîmbea pe margina petalelor. Lugerul frînt s'a clătinat și floarea ce eram a resimțit viul și îmbătarea vieții lîngă căldura unui sîn, și s'a îndurerat că nu poate prinde trup ca să aibă brațe și să poată îmbrățișa.

Dar mîna ce m'a rupt de pe luger, m'a ridicat pînă la înălțimea unei guri rumene și m'a sărutat îndelung.

Și rumănul gurii aceleia care m'a sărutat prin somn, roșie ca pătată de sîngele macului, l-am văzut deasupra mea cînd

m'am deșteptat. Și fără de voe am strigat atunci ca un revenit de pe un alt tărim. Nici trup, nici suflet nu mă mai durea, și am revenit la viață, ca să visez cu părere de rău întotdeauna la clipa aceia, cînd un foșnet de mătasă a sunat în casă, și o mînă mai alinătoare și mai dulce decît moartea și somnul mi s'a pus pe frunte.

Dulce liniște, leagăn moale așternut, cuib vătuit în care-și dorm sunetele somnul cu drag, imperiu catifelat unde ecourile stau ațipite, unde ești tu și pentruce nu te mai găsesc nicăirea!

D. Anghel

GHEORGHE PANU

Amintiri răzlețe

— Bine, măi Guță, îi ziceam eu, pe cînd barbele noastre erau aproape cărunte, bine, măi Guță, cum se face că noi toți, care mai trăim, am păstrat fiecare cîte ceva din pecetea, pe care copilăria o pusese pe chipurile noastre, și numai tu singur, cași cum ai lepăda o haină, te-ai desbrăcat de înfățișarea, pe care o aveai în Academie? Mă uit la tine și nu te mai cunosc; uite, eu te țin minte cu picioarele drepte, țapene și cu mult mai lungi decît bustul; și așa de otova erai tu pe la spete, încît ar fi zis cineva că ești bătut cu lopata. Cam ghebos, nu-i vorbă—ești și astăzi, dar, în școală, așa țineai tu capul de îndesat între umere, așa de plecat mergeai înainte, încît aveai aerul că vrai să dai năvală în fiece moment; și, dacă mai pui la socoteală fața ta verde, de palidă ce era, privirile tale negre, ascuțite și veșnic cercetătoare ale ochilor tăi neastîmpărați, nasul tău aruncat cu lopata, și buzele tale groase, veșnic umede și senzuale; dar, mai cu samă, părul tău albastru, de negru ce era, și care veșnic sta a războiu, deși veșnic căutai să-l pui la ascultare cu mîna ta mare, groasă și cu degete ascuțite la vîrf, apoi în zadar ar mai căuta cineva în Panu de astăzi, pe Guță Panu de acum patruzeci de ani.

— Ei, și, adică, tu momițoiule, n'ai putea să-mi spui, ce-ai făcut cu fruntea ta cea de două degete și cu părul tău de pe tîmple, care-și dădea mîna cu sprincenile? De unde, dracu, ai găsit tu fața asta de arie, pe care ai spînzurat-o deasupra nasului, în loc de frunte?

....Și ceasuri întregi stăteam cu Panu adeseori și ne treceam în revistă viața de școală.

....Și ne-aduceam aminte de toate....

Ne aduceam aminte de Lambrior...

— Ori de ce, măi Guţă, îi zicea Columb lui Lambrior Scirliţ-Basarab? Bine, că te poreclea pe tine „motan" şi pe mine „momiţoiu", asta o mai înţeleg; cel puţin, tu aveai în figură ceva, care sămăna a miţă, precum şi eu ceva, care aducea a momiţă sau a urangutan; tu mai cu samă—îţi aduci aminte? — cum lăsai să-ţi crească unghiile, ca arme de luptă?... miţă în regulă!... Dar Lambrior, „Scirliţ-Basarab"?... Mă rog tu, care eşti mai tare în istorie şi în Basarabi, ce mîncare să fi fost, oare, „Scirliţ-Basarab"?

— Basarab... dă... Basarab; da „Scirliţ" eu cred că trebue să fi fost în mintea lui Columb un fel de onomatopee... „Scirliţ"!... Nu ţi-aduci tu aminte ce lung era Lambrior, ce subţire, ce mîni ciotoroase şi ce picioare lungi şi haitişe avea?... „Scirliţ"!... Ar sămana, parcă, a ceva sucit, haitiş, subţire, ciotoros şi lung...

Şi ne aduceam aminte de Dimitrescu, astăzi „Coco".

— Da Dimitrescu?... Iţi aduci tu aminte ce leneş era? Cum umbla el cu capul veşnic plin de puf; ce mititel, slab şi gălbăgios era? şi ce păr scurt şi creţ avea?... Iţi aduci aminte cum îl scula nebunul de Scheleti pe la miezul nopţii din pat, de-l punea să facă şmotru ca la cazarmă, şi cum bietul Dimitrescu făcea în crucea nopţii şmotru de frică?...

Şi rîdeam, noi oameni bătrîni, pe socoteala lui Dimitrescu, ca şi cum ne-am fi aflat în dormitor şi am fi asistat la şmotrul lui Dimitrescu...

Şi cu toate acestea, Dimitrescu cel mititel, slab, gălbăgios, cu capul plin de puf şi cu părul creţ şi scurt, era, desigur, cel mai inteligent dintre noi toţi.... mai inteligent, chiar, decît Lambrior şi decît Panu... Oricînd te-ai fi uitat la el, îţi făcea impresia că doarme; un singur lucru, însă, nu dormea în el niciodată: ochii; avea, precum, desigur, trebue să fi avînd şi astăzi, nişte ochi mici şi cenuşii de o strălucire stranie şi de o intensitate de viaţă extraordinară; pe Dimitrescu rar îl vedeai cu cartea 'n mînă, căci, mai la urmă, nici nu prea avea cărţi de şcoală; totuşi era între cei dintăi; era un mister cum, cînd şi pe ce învăţa el; iar în cestiune de matematici, era aproape genial... Cum de-a ajuns el Filozof şi Pedagog, e deasemenea o mare taină...

Şi stînd aşa, cu cafelele dinainte, fie la Bucureşti în casă la Panu, fie la Peatra, în casă la mine, ceasuri întregi şi până noaptea tîrziu, răsfoiam viaţa noastră de şcoală... Şi nu scăpă de sub revista amintirilor noastre nici Vaian cel mic, scurt, gros, murdar şi gras, cu şuba lui albastră blănită cu oae şi căruia Columb niciodată nu-i zicea pe nume...

— Măi „piftică" îi zicea Columb, cînd nu ştia lecţia la latineşte; măi piftică, am să-ţi pun palium-ul în cap şi am să te vîr cu capu 'n sobă...

Şi, odată, cînd Vaian n'a ştiut lecţia la latineşte, Columb i-a pus palium-ul în cap şi l-a vîrît cu capu 'n sobă... Iar după aceia Vaian a ştiut lecţia...

— Iiiii... mă, magarule, cum face *Deus* la vocativ, mă întreba cîteodată Panu fără de veste, uitîndu-se ţintă înainte, fără a privi la mine.

— *Dee* răspundeam eu după un moment de trudă inadins a memoriei mele, cu scotocirea, parcă greoaie, prin calabalîcul sărăcăcios al latineştii mele.

— Iiiii.... mă Gheorghe... Gheorghe!... mă Gheorghe, răspundea Panu furios, ia stăi mă Gheorghe... ia stăi... dă-te jos, magarule, dă-te jos... că-mi feşteleşti trăsura...

Adică ce era?

Stoica, profesorul de latineşte dela cursul superior, stătea tocmai la Socola şi, prin urmare, venea totdeauna la şcoală cu trăsura; şi avea Stoica o trăsură veche, jerpelită, mare şi hîrbuită!... Cea mai hîrbuită, mai mare, mai veche şi mai jerpelită trăsură de pe faţa pămîntului... Şi avea Stoica nişte cai albi, înalţi, bătrîni şi slabi!... Cei mai slabi, mai înalţi, mai bătrîni şi mai albi din cîţi îşi poate cineva închipui. Cine nu cunoştea trăsura şi caii lui Stoica, şi cine nu stătea în loc să privească cît de înţelept mergeau totdeauna la pas caii cei slabi şi nalţi ai lui Stoica!

Ei bine, într'o zi ploua straşnic şi era o glodărie pân' la genunchi... Şi Stoica venia, bine 'nţeles, cu trăsura la şcoală. Pe lîngă nemărginita lui bunătate de inimă, Stoica mai avea încă o însuşire cu mult mai preţioasă şi rară de tot: Deşi, adică, el niciodată nu privea decît drept înainte cu ochii lui mici, negri şi neastîmpăraţi, era, totuşi, în stare să vadă ce se petrecea la spetele lui... cu atît mai uşor ceia ce se petrecea la dreapta sau la stînga; şi, cum mergea trăsura lui Stoica în pasul înţelept al cailor, pe uliţa mare, mai în sus de Petrea Bacalu, numai iaca şi Dancu, cel ghebos şi lung dintr'a V-a, că eşise de-acasă şi venia la şcoală zgribulindu-se spre a se feri, oarecum, de biciuirea ploii şi călcînd pe note prin marea de glod... Şi macar că Stoica privea ţintă înainte, îl şi zări, totuşi, la stînga, pe marginea uliţii.

— Iiiii... mă Gheorghe... mă... mă... mă Gheorghe, ia stăi.

Şi Gheorghe opri caii.

— Mă... mă... mă, magarule, strigă Stoica către Dancu, scoţînd capul de sub poclit; mă, magarule, vino 'ncoace şi sui în trăsură; nu vezi că plouă?

Şi Trancu se sui în trăsură, lîngă Stoica. Trăsura porni, dar nu ajunsese încă pe drept Petrea Bacalu şi, numai deodată, cum stătea Stoica în trăsură drept ca lumînarea şi privind înainte, fără a întoarce capul:

— Iiiii, mă, magarule, cum face *Deus* la vocativ? întrebă el pe Dancu.

Bietul Dancu, care nu era prea tare în excepţii latineşti:

— *Dee*, răspunse el după o scurtă gîndire.

— Iiiii.... mă... mă.... mă Gheorghe, strigă el către vezeteu; mă Gheorghe ia stăi.

Şi Gheorghe opri caii.

— Dă-te jos magarule, dă-te jos că-mi feștelești trăsura, zise Stoica lui Dancu fără a se uita la el.

Și bietul Dancu se dete jos și tot prin glod veni până la școală; iar cel intăi lucru ce-l făcu intrînd în clasă, fu să caute în Gramatica, tot a lui Stoica, cum face *Deus* la vocativ.

Și cînd eu, cînd Panu ne aduceam aminte de cite una...

Nu scapa din amintirea noastră nici Corivan, căruia noi îi dedicasem două versuri:

Măi monsere Corivan
Parcă ești un rangotan!

Nici Aroneanu „Raps", cel cu picioare lungi și cu cipicile totdeauna văcsuite de străluceau ca oglinda și pe straele căruia, să fi dat un galbăn, n'ai fi găsit un gunoiu cît un vîrf de ac, macar. Singur Aroneanu a fost în stare să răstoarne din temelie toată logica lui Tit Maiorescu, director al Academiei pe acele vremuri. Ne dusese, adică, Maiorescu, la un zintăiu Maiu, tocmai la Socola, la vie la Malgouverné; dar era o glodăraie pe uliți, de nu știai încotro s'apuci ca s-o nimerești; iar cînd intrarăm pe Podul-Lung, trebui să strabatem un adevarat ocean de glod așa de subțire, încît ți se părea că-i lapte acru bătut cu lingura. Ajunserăm cu chiu cu vai la vie, la Malgouverné; dar toți eram plini de glod pân' la urechi... Singur Aroneanu n-avea macar un strop fie pe ciobote, fie pe pantaloni.

— Da pe unde-ai venit d-ta, Aronene, îl întrebă Maiorescu, privindu-l mirat pe sus până jos.

— Pe drum, Domnule Director, cu băeții.

— Atunci se vede c'ai zburat pe deasupra glodului, de nu ți-ai feștelit de loc nici botinele nici pantalonii.

— D'apoi, Domnule Director, interveni Alex. Enacovici dintr'a VII, unul din cei mai inteligenți și mai îndrăzneți elevi din Academie, puneți-l D-voastră să treacă pe jos peste Marea Mediterană, și eu pariez că n-are să-și ude nici macar tălpile ciobotelor. Nu vedeți ce picioare lungi are?

— Ei, da, zise Maiorescu zîmbind și uitîndu-se la picioarele lungi ale lui Aroneanu, în cazul acesta, lucrul se explică, — e, totuși, extraordinar.

— Raps!... Raps!... Raps!... strigarăm noi toți, care dincotro.

— Ce e asta „Raps"? întrebă Maiorescu în general pe băeții strînși împrejurul lui.

— Așa-l poreclesc băeții pe Aroneanu, Domnule Director, lămuri tot Enacovici.

Și Maiorescu, care era foarte prietenos cu băeții, lăsă, de astă dată, la o parte gravitatea filozofică și, potrivit prescripțiunilor pedagogice, rîse din toată inima cu toți băeții în cor.

Iar cînd ne aminteam de ispràvile lui Moțăt dela Tîrgul-Ocnei, cel mai blastamat dintre noi, ne tăvăleam de rîs ca copiii.

— Îți aduci aminte, măi Guță, de Grigoriu „zero"?

Și de se întîmpla să fie Panu cu cafeaua 'n gură, mă împroșca, fără să vrea, de sus până jos.

— Al dracului de prost mai era, bre.

Cu alte cuvinte, Grigoriu „zero" era supleant de partea științifică; și fiindcă Pangrati, un excelent profesor de matematici, nu era, în același timp și un Hercule de sănătate, apoi absenta de multe ori, și Grigoriu, prin urmare, îi ținea locul; era totuși o mare deosebire între Grigoriu și Pangrati: așa cum era Pangrati cu barbișonul lui mare și neîngrijit, cu musteţile lui uriașe și nepeptănate, cu paltonul lui blănit cu bibire, îmbracat numai pe stînga iar cu poala din dreapta veșnic tîrîndu-se după dînsul; așa cum era el de neîngrijit în îmbrăcăminte ... chiar așa cum Vodă-Cuza, coleg de școală cu Pangrati, îl calificase cu prilejul unei vizite la Academie, unde Pangrati era și Șef-Pedagog...

— Ce mai faci tu, măi bucătarule, strigă Cuza-Vodă văzîndu-l; și lepădînd pentru o clipă oficialitatea și măreția domnească îl apucă pe Pangrati pe după gît; un moment Domnul țării și Șef-Pedagogul Academiei formară un grup în care nu știai ce să admiri mai mult: fireturile de aur ale lui Vodă-Cuza sau paltonul tîrîiș al lui Pangrati?...

Iar noi, care înlemnisem cu furculițele în vestita friptură cu sos a Academiei—căci ne aflam la masă—am învațat în o clipă lucruri, pe care într'o viață întreagă nu le poți învața...

Ei bine, așa cum era Pangrati, dar ne era drag și sorbiam lecțiile lui; chiar eu, cel mai prost la matematici, îi urmăream explicările, și, lucru nemaipomenit, mă trezeam cîte odată că știam cum se înmulțesc între dînșii doi mononi, bine înțeles că fără coeficienți și fără exponenți...

Ei, Grigoriu era altă socoteală; el avea niște talente, de care Pangrati era lipsit: Grigoriu avea patima equațiilor: scriea equația la capătul de sus, din stînga al tabelei și lucra, și raționa și înmulția și împărția, până ce umplea toată tabela cu cifre, litere, plusuri, minusuri și cu tot soiul de semne matematice; iar cînd ajungea jos, la colțul din dreapta al tabelei, numai ce trăgea un=cît se poate de gros și de mașcat și pe urmă un 0; deci toată lucrarea era egală cu zero; prin urmare și noi îl poreclisem „zero"; iar Moțăt se hotărî într'o zi să-i scrie diploma pe spete...și i-o scrise: se așeză cuminte și frumușel în capătul băncii, adică la locul, unde Grigoriu urma să stea întors cu spetele spre a lucra și, în timp ce Grigoriu era absorbit în soluțiunea equației sale, care numai decît trebuia să iasă egală cu zero, Moțăt începu și el a înșira cu cridă, în rînduri foarte geometrice la „zero" pe spetele lui Grigoriu; și cînd Grigoriu puse la colțul din dreapta și de jos al tabelei =0, puse și Moțăt jos la poala paltonului lui Grigoriu =0... Și ce hohot de rîs homeric nu se ridică în cancelaria profesorilor, cînd Grigoriu intră foarte grav cu spetele pline de „zero"... O zi de carceră, oprire dela masa de sară... Dar ce-i păsa lui Moțăt de toate acestea? pàrcă nu conrupeam noi pe Conachi, țiganul dela sofragerie, cel

cu capul mare şi creţ, de ne dădea friptură şi pîne ca să ducem lui Moţăt?

Şi cînd era vr'o treabă grea de pus la cale, tot Moţăt ridica greul. A ramas pentru totdeauna clasic modul, cum a izbutit Moţăt să alunge din dormitorul nostru pe pedagogul Gelini, cel c'un ochiu, dar care vedea cu el mai bine decît Argus cu o sută, şi să aducă în locul lui pe Petrăchel Crupenschi, care, cînd i se inegreau colţunii ori batistele, singur le spăla în dormitor, într'un lighean, ş'apoi le întindea pe paturile băeţilor ca să se usuce... N'aveai cap de Gelini să fumezi un capăt de ţigară în secţie, n'aveau cap băeţii să aducă din tîrg cîte ceva şi să facă masă mare între ei, nu era chip să intre Lambrior în dormitor, să-şi izbească căciula de pămînt şi să strige:

— Măi băeţi, vraţi să intre veselia?

Şi să înceapă el a spune la ghiduşii, în care era un adevarat maestru; ba n'aveam cap nici macar să ne luăm la batae, în urma vreunei înflăcărate discuţiuni de principii, ce se încingea între noi... mă rog, nu puteai răsufla de Gelini; dar desperarea e inventivă şi Moţăt îi găsi leacul... Într'o Duminică se duse el la spiţerie şi se aproviziona cu o mare cantitate de *Assa foetida*, un praf, care în popor are un nume nici tocmai ştiinţific, nici tocmai literar, dar care în schimb, îţi cirneşte nasul din loc şi te doboară la pămînt... Iar sara, cînd veni Gelini să se culce, îl izbi în nas—nu-i vorbă—un miros cam neobişnuit, dar totuşi se culcă şi stinse luminarea... Noi, cu oghealurile până peste nas şi horăind în cor, deşi eram cu toţii treji, aşteptam desnodămîntul... Se suci Gelini, se invîrti, mai pufni, mai scuipă, iar se întoarse, iar se suci, iar pufni şi, în cele din urmă aprinse luminarea... Se uită, cercetă sub pernă, ridică oghealul, ridică salteaua, se uită cu luminarea sub pat, cercetă, tot cu luminarea, prin prejur... nimic... se culcă iar... ţi-ai găsit!... după două minunte iar se sculă, iar aprinse luminarea şi reînoi cercetările mai cu deamăruntul... dar... trudă zadarnică! Îşi luă deci papucii în picioare, paltonul în spete şi plecă din secţie... iar noi de sub oghealuri începurăm a pufni de rîs pe înfundate, şi, cînd crezurăm noi, că Gelini s'a depărtat, un imens hohot de rîs sgudui secţia întreagă... A doua sară aşa, a treia de asemenea, iar a patra sară ne trezirăm cu pedagog nou, adică cu Petrăchel Crupenschi... Apoi, ca răsplată, puneam mînă dela mînă şi cinsteam pe Moţăt cu bragă, alviţă şi simiţi, trei lucruri după care el umbla lipcă.

. . . .

Cîteodată ne aduceam aminte şi de partea serioasă a vieţii noastre de şcoală, atît numai că această parte serioasă se alcătuia, mai toată, din păruelile tot aşa de serioase ce se încingeau între noi pentru apararea, din partea fiecăruia, a principiilor sale ştiinţifice, filozofice, dar mai cu seamă religioase... Nemurirea sufletului, existenţa lui D-zeu, autenticitatea minunilor, învierea morţilor erau atîtea subiecte a căror discuţiune se sfîrşia mai totdeauna cu păruealǎ. Eu, spre pildă, care, încă din clasa IV-a cetisem pe Volney din scoarţă în scoarţă şi o mare parte din Voltaire, eram adept al credinţii că toate religiunile au la bază *frica de necunoscut*, că Crist e o simplă născocire, sau, cel mult, o copie sarbădă a lui Crişna şi că Fecioara Maria nu e decît o Minervă oarecare; în schimb, însă, după o teorie proprie a mea, eram partizan hotărît al învierii morţilor, şi eram în stare să dovedesc lucrul matematiceşte cum şi pentru ce; Lambrior era cînd pentru, cînd contra nemuririi sufletului; cît pentru existenţa lui D-zeu, Panu o contesta cu desăvîrşire; destul ca, dacă nu ne puteam convinge unul pe altul pe cale de argumente, apoi ne convingeam, tot unul pe altul, prin păruealǎ; şi chiar acest soiu de convingere încă se schimba şi el după împrejurări: de cumva izbutea Lambrior să te înşface de mijloc în cleştele neinvins al minilor lui ciotoroase şi lungi, apoi se sfîrşia cu toate argumentele date şi erai silit să admiţi numai decît sau eternitatea sau nimicirea sufletului după moarte. Panu era mai slab, dar ca chestie de prevedere, îşi lăsa să-i crească unghiile nemăsurat de lungi; şi, cînd la unghiile lui mai adăoga şi iuţala extraordinară pe care o avea în toate mişcările, apoi trebuiai numai decît să tăgăduești existenţa lui D-zeu sau, cel puţin, să te duci la infirmerie, la baba Zoiţa, ca să te lecuiască cu ceva alifii de urmele argumentărilor lui Panu; cît despre mine eram tare în general şi numai cînd nu era alt chip de convingere, numai atunci se puneau cu mine la argumentat pe terenul păruelii; decît, fie Lambrior, fie Panu eşau din minile mele cu părul vîlvoiu şi cu spetele darabană. Dimitrescu nu se amestecа niciodată în discuţiile noastre, nu că n'ar fi putut să ne ţină pept pe terenul pur intelectual, dar, mic şi slab cum era el, ce-ar fi făcut cînd treaba ar fi ajuns la păruealǎ? De aceia păzea el totdeauna o prudentă rezervă. Şi doar ştiau pedagogii, ştia directorul de toate păruelele noastre, dar nu ne pedepsea, fiindcă toate aveau la bază rîvna salutară de a ne lumina unul pe altul!... De altfel Dimitrescu era cel mai inteligent dintre noi, Lambrior cel mai temeinic în cunoştinţi, iar Panu cel mai destoinic în literatură; cît despre mine, eu eram pur şi simplu poetul clasei şi făceam admirabile şi admirate poezii, pe care, mai tîrziu, le-am aruncat în foc, ca fiind nişte monumentale prostii... Şi.... drept să spun, îmi pare rău... mi-am aruncat în foc sufletul meu de altă dată!...

. . . .

Şi... Şi mi-aduc aminte şi acum, parc'ar fi fost eri: stăteam într'o zi de vară şi mă jucam cu copiii mei mici în cerdacul larg al caselor mele din Peatra, cînd văd pe cineva intrînd pe poartă cu un geamandan în mînă... Era Guţă Panu.

— Da ce vînt, măi Guţă?

— Merg la Bucureşti, răspunse el punînd geamandanul jos în cerdac.

— Cum?... asupra examenelor?—Panu era profesor.

— Ei, ia nu mă mai descoase și tu atita; hai mai bine în tirg să-mi iau niște gulere, niște manșete, niște legători de git, niște colțuni și o păreche de botine.

— Ce dracu, măi Guță, pleci la București fără colțuni și fără ciobote?...

— Haide, hai, nu mai lungi vorba, că n'am timp; ți-oiu spune pe drum.

Imi luai pălăria și eșii cu Panu.

— Ei, ce e, măi Guță? Ce cauți tu la București?

— Ce să caut? O venit Brăteanu în Iași, o trimis după mine să mă cheme la dinsul și mi-o zis să-mi fac geamandanul numai decit și să plec cu el la București și, uite, am plecat, fără să-mi pot lua macar cele trebuincioase.

— Da ce Brăteanu acum e'n Peatră?

— Am venit cu el, și peste două ceasuri plecăm.

Panu intra în lupta mare a vieții.

C. Hogaș

Documente omenești

UN AMOR NELEGIUIT

Intr'un cerc de intelectuali se comenta dăunăzi frumosul și înțeleptul articol despre studente, apărut nu de mult în această revistă—fetele ar trebui cu adevărat să-l pue în ramă...

— „Prima generație de studente—zicea unul—a produs cîteva profesoare și doctorese merituoase; era pe vremea socialismului, cînd un spirit de idealism insuflețea tinerimea; studentele aveau încă de luptat cu oarecare prejudecăți...

„Eu n'am apucat la universitate generația aceia; generația pe care am apucat-o eu, își făcea din frecventarea cursurilor un fel de sport... Imbrăcate în mod aproape deșanțat, cași cum învățătura la *atita* le-ar fi slujit, să născocească zorzoane mai complicate, fetele cochetau desperat prin săli, sub privirile ironice ale studenților, care le considerau ca domnișoare ce *nu se iau*... S'au întîmplat totuși vre-o două-trei căsătorii: tineri slabi de înger, momiți de cele mai nebune dintre fete; dar căsătoriile acestea s'au dovedit nenorocite, înfățate cu lux nebun și căptușite cu trădări vulgare...“

— „Bine, așa am cunoscut eu altele, care *n'au* așteptat să se mărite ca să-și arate arama; nu se poate nega însă, că erau pe vremea noastră și destule fete cuminți, cu dragoste de învățătură...“—interveni altul, fost coleg de studii cu cel întăi.

— „Erau, ce-i drept; dar acelea-mi sugerau idei nu mai puțin triste... Adu-ți aminte, la noi la filozofie, cite fete bune și frumoase și-au îngropat frăgezimea obrajilor și primăvara sufletului în caetele bătrînului nostru profesor de psihologie—prost ca ciubota, D-zeu să-l erte...

„Două scene caracteristice mi s'au întipărit în minte pe vecie....

„Intr'o Duminică, era rîndul meu să țin o conferință de pedagogie, în seminarul acestui profesor, care ne înspăimînta cu

compilaţiile lui indigeste; trebuia se comentez *Levana*, opera lui Jean Paul despre creşterea fetelor. Erau de faţă vre-o zece studenţi, veniţi să facă doar act de prezenţă în preajma examenului, şi vre-o treizeci de studente, eleve supuse ale profesorului papagal, care le sprijinea mult la licenţă...

„Primăvara împodobise cu flori albe castanii de pe bulevard,—şi cu flori roşii butonierele colegilor mei care veneau animaţi de pe Calea Victoriei, cu sufletul încă legănat—ca de o melodie a lui Chopin—de legănarea trăsurilor elegante, sburînd la şosea cu femei şi mai elegante...

„Apăru şi de toţi aşteptata d-ră T., cea mai silitoare şi 'ncîntătoare dintre fete.

„Auzisem că era de felul ei de la ţară, din familie de răzeşi, şi că rămasă de timpuriu orfană, fusese luată de suflet de o cucoană miloasă. Privirea umedă, strălucitoare, obrajii uşor rumeniţi, buzele întredeschise de un zîmbet mişcat, arătau o adîncă şi'nduioşată dragoste de viaţă, cum rar se găseşte la orăşeni. Să zic că era frumoasă—cuvîntul n'ar fi nici potrivit, nici îndestulător. Am văzut femei cu mult mai frumoase; dar nici una n'avea ca dînsa, farmecul armoniei sufleteşti şi al sănătăţii trupeşti desăvîrşite.... Cine ar fi aşa de nebun să compare cel mai fin parfum născocit în laboratorul unui chimist iscusit, cu tainicele şi turburătoarele arome ale cîmpului înflorit, ce dau aripi sufletului şi o nouă viaţă sîngelui nostru, şi ne fac să luăm şi noi parte, la redeşteptarea de primăvară a naturii întregi?.... Ori, cine ar cuteza să asamene lumina orbitoare a unui soare electric, cu blînda mîngîiere a născătorului de viaţă?...

„Îmbrăcată, cum era, într'o rochie cu totul simplă de olandă albă, ce'n mersu-i de fecioară legănată de dulci iluzii, trăda cu sfială formele gingaşe dar pline ale trupului ei mlădios; şi neavînd pe dînsa altă podoabă, decît un minunat păianjăn de argint, lucrat în mici faţete sclipitoare şi prins pe piept sub decoltajul pătrat al gîtului—i-aşi fi pus în mînă, de eram pictor, o mare jerbă de 'nflorite erburi cîmpeneşti, şi-aşi fi zugrăvit-o cu dragoste ca un simbol al eternei primăveri...

„Cînd am început să vorbesc de opera pedagogică a marelui scriitor german, eram turburat de această încîntătoare apariţiune, şi ca să-mi ascund turburarea, am exagerat sarcasmele antifeministe cu care era presărată conferinţa mea...

„Deşi romantic de frunte el însuşi, Jean Paul a biciuit cu toată asprimea unui bun simţ înnăscut, romantismul exaltat al femeilor burgheze de la 1800, care în căutarea pasionată a „sufletului înrudit" se măritau şi se despărţeau de mai multe ori în modul cel mai aventuros; şi 'n frumoasa lui carte, ciudat de 'nţeleaptă pentru vremea aceia, el sfătueşte să se dea fetelor o creştere specific femenină, de bună mamă şi soţie, cu o anumită cultură generală, ferită de orice pretenţie de intelectualism...

„În sprijinul părerilor vestitului scriitor german, atît de excentric în operele sale literare şi atît de cuminte în opera lui

pedagogică, desvoltam ingenioasa şi foarte verosimila teorie a lui Fouillée, că cele două sexe se deosebesc fundamental pînă şi'n felul de funcţionare a celulei organice—la bărbat predominînd dezasimilarea, iar la femee, din contra, procesul de asimilare; de aceia, zice Fouillée, femeia are faţa mai albă, părul şi ochii mai deschişi (pigmentul fiind un produs al dezasimilării), formele corpului mai pline, şi sentimentul mai puternic decît inteligenţa şi voinţa.

„Că sentimentul stăpîneşte viaţa sufletească a femeii, e lucru în deobşte recunoscut, dar de obicei se pune în legătură acest fel de a fi, cu înrîurirea psihică a maternităţii, pe cînd de fapt el are rădăcini *fiziologice* mult mai adînci: în primul rînd, prisosul de energie nervoasă rezultat din predominarea asimilării; iar în al doilea rînd, impresionabilitatea datorită unei vieţi mai ferite şi mai puţin active... Că de altfel, precumpănirea procesului de asimilare în organismul femeii, se datoreşte tot maternităţii, adică trebuinţii de a hrăni progenitura cu sîngele propriu, înainte şi după naştere, este cred de sine înţeles.

„Aşa fiind, în adolescenţă, cînd sîngele începe a hrăni ovulele femeii, şi în acelaşi timp, a grămădi în organismul ei acel prisos de hrană care-i umflă sînii şi-i rotunjeşte formele; în timpul sarcinei, considerată de ştiinţă ca o stare de boală, cînd tulburările felurite şi trebuinţa de a hrăni progenitura, impun multă odihnă şi mare băgare de seamă; în timpul alăptării, cînd ori ce oboseală, durere, supărare, strică hrana copilului—adică, pe scurt, în mai toată viaţa femeii, pînă'n pragul bătrîneţii,—orice sforţare intensă, fizică sau intelectuală, ca să nu mai vorbim de ocupaţiile nehigienice, este dăunătoare şi femeii şi progeniturii, adică deadreptul păgubitoare neamului omenesc....

„Dacă astăzi, în popor şi în clasele mijlocii, femeia lucrează alăturea cu bărbatul, în cîmp, în fabrică, în magazine şi birouri, necruţîndu-se de obicei nici în timpul sarcinei; dacă femeia din clasele superioare, se liberează de cea mai mare parte din sarcinile maternităţii, lăsîndu-le cu totul în seama unor mercenare—acestea sînt anomalii ale societăţii moderne, menite a dispărea în viitor; viitorul, departe de a unifica ocupaţiunile şi rolurile celor două sexe, le va diferenţia din contra din ce în ce mai mult.

„Acesta era scheletul conferinţei mele; o presărasem însă cu felurite observaţii ce ţineau mai mult de sburdăciunea tinereţii de cît de firul ideilor desfăşurate... Aşa de pildă, vorbind la un moment dat de lipsa de putere şi originalitate a creerului femenin, şi afectînd a mă adresa celor zece studenţi din fund, pe deasupra capetelor celor treizeci de studente aşezate în faţă, zisei cu o modestă şi gravă bonomie, plină de iezuitism: „iată colegele noastre: sînt silitoare, învaţă cu drag, dar trebue să mărturisim, că nici una nu întipăreşte o notă personală lucrurilor învăţate"... — ceiace stîrni murmure în faţă, şi chiar o protes-

tare mai energică: „ba că d-tră sînteți mai breji!...“ Iar cînd ajunsei să zeflemisesc— cu un gust de altfel îndoelnic—renumita gospodărie zăpăcită a „ciorapilor albaștri“, protestările deveniră așa de puternice, încît fui silit să mă opresc și să păstrez cîteva clipe tăcerea demnă a intelectualului, pe care pasiunile populare îl opresc de a enunța înnalte adevăruri abstracte...

*

„După ce mi-am sfîrșit conferința, d-ra T., cea mai silitoare dintre fete, s'a simțit datoare a lua cuvîntul în numele colegelor.

„Aducînd ca pildă femeia scandinavă, ea pledă cu multă căldură egalitatea civilă și politică a celor două sexe—ceiace era o *mutatio controversiae („ignoratio elenchi“)*, căci eu nu combătusem această egalitate—vorbi de profesiunile care și azi sînt ușoare ori potrivite cu chemarea femeii, făcu presupunerea că în viitor, cea mai mare parte din activitățile sociale se vor simplifica, și venind la aptitudinea femeii pentru munca intelectuală, voi să discute graviditatea, alăptarea și celelalte probleme fiziologice atinse de mine:— dar abia intrase în aceste chestiuni, că deodată, pojghița subțire de intelectualism a sufletului ei feciorelnic se topi ca întâia brumă de toamnă la razele încă puternice ale soarelui de ameazi, lăsînd să apară în toată curăția ei, firească sfială a femeii: se făcu roșie ca focul, se opri, cu ochii plini de lacrimi, cu vocea înnecată în plîns—se opri și nu mai urmă...

„Sfîntă natură, ai învins!...“ șopti un coleg, cunoscut ca reacționar și antifeminist *à outrance*.

„Zîmbirăm cu toții, fără a ne putea apăra de emoția pe care o produc de obicei lacrimile femeii; și sub această impresiune neașteptată, adunarea se risipi.

„In curînd împrejurări vitrege m'au făcut să părăsesc pentru un timp studiile universitare; am intrat în ziaristică și am lipsit dela universitate—*doi ani!*...

„Cînd după această lungă despărțire, am urcat din nou treptele vechii clădiri, mi s'a spus că d-ra T. ține o conferință la cursul d-lui Maiorescu. Privirea mea străluci, fermecată de încîntătorul chip ce-mi apăru în minte, și cu vădită grabă, intrai în sala de curs.

„Dela ușă, silueta elegantă a d-rei T. vorbind de pe catedră în fața unei săli pline, îmi păru tot aceia de altădată... Dupăce m'așezai însă într'una din primele bănci, și o privii pe vorbitoare bine în față, simții ca o răceală la inimă... Floarea din grădină, smulsă din pămînt și pusă la teasc între foile unei cărți, nu e greu s'o recunoști—lipsesc doar plinătatea formei și strălucirea culorilor!... Cine ar fi bănuit că obrazul acesta, opac și rece, a fost odată așa de rumăn și atît de fraged?... Zîmbetul, dulce odinioară, era acum ușor oțetit; trăsăturile,—întinse parcă de încordare lăuntrică; iar umerii obrajilor,—sub ce linii moi își putuseră ascunde altădată supărătoarea lor asprime?...

„Conferențiara vorbea; dar eu n'auziam nimic. Eram trist; trist și jignit în adîncul sufletului meu... Simțeam parcă la inimă ghiara naturii,—a cărei jucărie sîntem—și repetam mereu în neștire: „așa dar totul nu-i decît o închipuire!..“

„Imaginația mea îmi zugrăvi o priveliște ciudată:

„La teatru... în fața privitorilor încîntați, fete tinere și frumoase, desfășoară grația fermecătoare a mișcărilor lor mlădioase, surîsurile lor dulci, pline de făgăduinți dumnezeești, glasurile lor îngerești, și privirile tăinuitoare de lumi vrăjite ce nu cunosc decît fericirea,—și deodată, între scenă și public alunecă un perete de sticlă, prin care—în virtutea unui mecanism întemeiat pe întrebuințarea razelor Röntgen—nu se văd decît oasele acestor drăgălașe ființi... Schelete cîntînd și mișcîndu-se cu grație: înspăimîntătoare parodie, otravă fulgerătoare pentru iluziunile noastre de tot felul!...

„Alung această urîtă vedenie, și revin la d-ra T.. Mă silesc să fiu atent. Vorbește școlărește despre filozofia lui Spencer: nici o notă personală, nici o încercare de a stăpîni subiectul... Cu doi ani înnainte, un coleg, intelectual distins, tratase aceiași temă, de pe aceiași catedră: privirea visătoare, fruntea curată și nobilă, păreau a arăta că sufletul lui plutește la acele înnălțimi, unde amuțesc toate sgomotele pămîntești... Dacă era în stare să farmece vreodată un suflet de femee, apoi desigur în acele momente mai mult ca oricînd... Mă uit la vorbitoarea de acum: privirea rece, fruntea încrețită, vocea enervată—ca în fața unor realități aspre, pentru care *nu* ești făcut și nu ai pregătire.... Căci la înnălțimi mari, aerul e pur, ce-i drept, dar, pentru unii, prea tare... Dacă d-ra T. trebuia să cîștige vreodată dragostea unui bărbat, apoi desigur că nu în aceste momente de filozofie spenceriană: era rece ca ghiața. Doară pe bărbat, simțirea femeii îl atrage în primul rînd. Intr'însul precumpănește—în virtutea diferențiării fiziologice a celor două sexe—procesul de dezasimilare, priincios voinții și inteligenții, dar păgubitor simțirii; iar diferențiarea socială, *care continuă pe cea fiziologică*, îl silește să-și încordeze, adesea fără măsură, voința și inteligența, iarăși *în dauna simțirii*—căci nici continua disecare a realității nu e priincioasă iluziunilor care întrețin simțirea, și nici deficitul produs prin încordarea puterilor, nu e favorabil simțirii, care presupune prin definiție un prisos de energie... De aceia bărbatul nu-i în stare adesea să se bucure de bunurile pe care le dobîndește cu prețul unor silinți neobicinuite, și așteaptă ca femeia, cu căldura sensibilității ei, să-i poetizeze realitatea, să-i împrospăteze dragostea de viață... Pe femee, prea marea încordare a gîndirii și a voinții, o masculinizează: *trupește*, nimicind acele rezerve de hrană ce-i sînt așa de trebuitoare; *sufletește*, nimicindu-i iluziunile și puterea de simțire.

„După conferință, mă 'ntîlnii cu acel coleg al meu, reacți-

onar și antifeminist *à outrance*, care putea înțelege mai bine ca oricare altul, tristele mele observațiuni asupra d-rei T..

— „Ei dragul meu", îmi zise el cu un rîs sardonic, „veacul de mijloc a cunoscut fecioare 'ncîntătoare, a căror isbucnitoare dragoste de viață, înnăbușită între pereții unei chilii, se revărsa pieziș sub forma unui mistuitor amor trupesc pentru chipul dumnezeiesc al Mîntuitorului; veacul nostru cunoaște fecioare 'ncîntătoare mistuite de același nelegiuit amor, pentru niște gîrbovi și uricioși bătrîni ca Schopenhauer, Kant și Spencer!... Iată d-ra T.: de doi ani, zi și noapte, c'o nesănătoasă și oarbă patimă, citește pe Spencer!..."

H. S.

LA NUNTĂ, LA UN AMIC

Am fost Duminica trecută la nunta unui amic.

Slujba religioasă a mers cum a mers, cam grăbită, cam cu 30% din silabe lipsă, în mijlocul conversațiilor, vorbite cînd cu glas șoptit, cînd cu jumătate de glas, cînd cu glas de primadonă ori de mezzosoprano. Preotul, oarecum depeizat, se cam jena de textul său, asupra căruia, la cuvintele prea proprii pentru fineța, mai mult acustică, a musafirilor, aluneca cu un deficit silabic de 60%. Numai cei doi dascăli își plasau replicele lor cu o convingere extraordinară.

Dar preotul ajunse însfîrșit la vestita formulă: „Femeia să se teamă de bărbat", pe care, probabil pentrucă-și pierdu cumpătul din cauza enormității înțelesului ei, o aruncă în sală cu toate silabele sale.

La vorbele acestea, mireasa zîmbi ca de o tachinare binevoitoare, mirele se simți oarecum rușinat de gluma asta adresată miresei așa hodoronctronc în mijlocul solemnității, nunul zîmbi cu înțeles, dar cu bunătate, la nună, iar musafirii din sală, la auzul acestui „bon mot", încetară un moment micile conversații... Numai cîteva domnișoare priviră ascuțit și sfidător pe tinerii cavaleri.

Impresia aceasta, comică, barocă, scandaloasă,—după sex și după temperament,—impresie pe care am mai observat-o și la alte nunți, unde m'am prilejit să fiu de față, dovedește o mare revoluțiune în moravuri.

Sînt sigur că bunică-mea, cînd a auzit porunca asta strașnică, n'a rîs de loc; și de loc nici acel mire, dela 'nceputul veacului al XIX-lea, care, din chiar acel moment, era ferm hotărît să-mi fie bunic.

...Și, la nunta amicului meu de Duminica trecută, am avut o viziune:

Sufragetele romîne!

...căci chiar în ziua aceia cetisem într'o gazetă că *încă* doi membri din cabinetul ministerial al Marei Britanii fuseseră contuzionați,—unul cotonogit, altul cu anatomia feței deteriorată,—de iritabilele dame anglo-saxone, numite, cu o așa diminutivă drăgălășie: sufragete.

Isprăvind aceste sumare amintiri dela nunta amicului meu, țin să declar că sînt lipsit de orice porniri „neoiobagiste" și că, la urma urmelor, mi-i indiferent dacă femeia se va teme de bărbat, cum pretindea preotul dela nuntă, sau dacă se va teme bărbatul de femee, cum pretind damele anglo-saxone, care fac de pe-acuma educația bărbaților, începînd cum se și cuvine, cu excelențele lor miniștrii, pe care-i bagă în toți spărieții.

Esențial e, ca cineva să se teamă, căci cu doi domni într'o țară nu e bine,—care va să zică e rău...

T. P.

Noapte de iarnă

Nessun maggior dolore, etc.
Dante.

Ning de sus mărgăritare
Pe orașul adormit...

Plopii, — umbre solitare
În văzduhul neclintit,—
Visători, ca amorezii
Stau de veghe la fereastră,
Și pe marmura zăpezii
Culcă umbra lor albastră.

Iarna !... Iarna tristă 'mbracă
Streșinile somnoroase,
Pune văl de promoroacă
Peste pomi și peste case.
Scoate-o lume ca din basme
În lumini de felinare,—
Umple noaptea de fantasme
Neclintite și bizare.
Din ogeagul de cărbune
Face albă colonadă
Și pe trunchiuri negre, pune
Capiteluri de zăpadă,
Iar prin crengile cochete

Flori de marmură anină,—
O ghirlandă de buchete
Care tremură 'n lumină.
Reci podoabe 'n ramuri goale
Plouă, fără să le scuturi,—
Ici, risipă de petale.
Colo, roi ușor de fluturi...

*

Și din valul de zăpadă,—
Ca o mută arătare
Legănîndu-se pe stradă,
Un drumeț ciudat apare.

Vine cu popasuri multe.
Bate 'n calea lui mătănii...
Cîteodată stă s'asculte
Clopoțeii dela sănii...
Alteori uimit tresare,
Dă din mîni șoptind pripit,—
Parcă spune-o taină mare
Unui soț închipuit...
Ca o umbră din poveste
Se strecoară 'ncet,—și iar
Stă deodată fără veste
Răzimat de felinar.

Chipul lui se lămurește.
Pare 'nduioșat acum...
Visător și lung privește
Casele de peste drum :

Poartă mică... pomi în floare...
O fereastră luminată...
Streșini albe de ninsoare...
Toate 'i par ca altădată !

Și păreri-de-râu trecute
Cad pe inima'i trudită,
Ca un stol de paseri mute
Pe-o grădină părăsită:

— „Bulgăraș de ghiață rece,
Iarna vine, vara trece
Și n'am cu cine'mi petrece!
Bulgăraș topit în foc,
Dacă n'am avut noroc!

. . . .

Dacă n'am avut noroc....“

Glasul înecat se curmă.
Omul, șovăind în stradă,
Pleacă iar, lăsind în urmă
Pete negre pe zăpadă.

*

Iar la geamul ce scîntee
În lumină, de departe,—
Mînă albă de femee
Dă perdelele 'ntr-o parte.
Și 'n fereastra luminată,
Lingă albe crengi în floare,—
Zîmbitor, ca altădată,
Chipul ei schimbat răsare.

*

Dar privindu-l cum se duce
În lumini de felinare,
Ea, rîzînd își face cruce,
Trage storul,— și dispare.

Gh. Topîrceanu

GHEORGHE PANU

Gheorghe Panu nu mai este. El avea încă multe de spus. Anunțase reapariția Săptămînii. Adunase material pentru al doilea volum al lucrării sale istorice. Avea de susținut polemicile provocate de primul volum. Era hotărît să înceapă în Parlament o campanie împotriva unor curente obscurantiste. Strînsese notițe și cugetase asupra unui lung studiu despre literatura curentă. Făgăduise acestei reviste o serie de articole asupra unei importante probleme economice privitoare la veacul al XVIII-lea...

S'a zis că politicește Panu își sfîrșise cariera și că nu se poate spune că a murit prea devreme.

Dar acest bărbat n'a fost numai un om politic și, poate, nici nu a fost tocmai un om politic.

Pentru politica pozitivă, îi lipsea răbdarea, supunerea la obiect, cum se zice în literatură, simțul practic, adaptarea la împrejurări.

In schimb, ce admirabile însușiri de gînditor și de artist! Poate că nici unul din oamenii noștri mari n'a fost înzestrat cu așa de variate însușiri....

Dar epoca în care a trăit, împrejurările vieții și temperamentul nu i-au îngăduit să-și desvolte toate acele însușiri prețioase.

Ar fi putut să fie un foarte mare istoric acela care, în nopțile de insomnie ale unei teribile boli, a scris, fără a fi specialist, o vastă lucrare istorică, din care, chiar după spusele adversarilor, cîteva capitole vor rămînea.

Ar fi putut să fie un foarte mare psicolog acela care a analizat atîtea stări sufletești și care, probabil fără să fi cetit măcar pe Romanes, a scris atîtea pagini pătrunzătoare asupra sufletului animalelor.

Ar fi putut să fie un foarte mare estetician acela care, ca diletant, a răspîndit atîtea considerații suggestive asupra artei.

Ar fi putut să fie un foarte mare romancier acela care, în Tipuri parlamentare, în schițele din Săptămîna, în Amintirile dela

Junimea, în articolele și discursurile sale, a zugrăvit cu o așa vioiciune atîtea tipuri și atîtea situații—cum puține exemple se găsesc în paginile cele mai fericite ale literatorilor de profesiune.

Un singur lucru poate i-a lipsit acestui spirit clar și logic, acestui volterian: sentimentul pentru poezia romantică, pentru ceia ce este nelămurit, duios, pentru ceia ce este dincolo de orizon. Acesta este singurul defect de fond al Amintirilor sale dela Junimea. Incolo—repetarea unor lucruri, datorită faptului că și-a publicat fără să mai revadă articolele scrise în vreme de șapte ani, neologismele, moldovenismele, etc., care i s'au imputat—acestea pot fi evitate de orice scrib care-și lustruește pielea fotoliului, cizelînd și căutînd cuvîntul... rar!

Gheorghe Panu a fost un creator și un sămănător de idei. Nimene, la noi, n'a avut o minte atît de bogată în considerații asupra lumii. Pentru omul acesta vibrant, cu ochii neliniștiți, nimic nu era banal. El vedea în orice lucru aspectul nou și original.

Acei care l'au urmărit și l'au admirat, se vor deprinde greu cu lipsa lui. De cînd ținem minte, eram obișnuiți să ne'ntrebăm: ce va zice Panu? ori de cîte ori se punea o problemă.

Dar, mai presus de toate, Panu a fost un polemist.

După cum Eminescu a fost Poetul, Conta Filozoful, etc.—așa Panu a fost Polemistul.

Inarmat cu atîtea cunoștinți variate, cu o logică implacabilă, cu o ironie nimicitoare, cu un incomparabil spirit de observație, care, împreună cu darul de a zugrăvi oameni și situații, alcătuiau irezistibilul său humor, Panu a fost un polemist fără samăn.

Din acest punct de vedere, poate că scena a fost prea mică pentru el, cum s'a zis. Căci, dacă a avut admiratori fervenți, foarte puțini l'au înțeles în adevăr, foarte puțini au gustat ceia ce spiritul său avea rar, fin și superior.

Panu a fost lăudat mai ales ca ziarist. Dar acest polemist înfricoșat era încă un și mai admirabil vorbitor. Bine înțeles, de mult, cînd era pasionat pentru un ideal!

Cu o mîndră stîngăcie, cu o admirabilă și bărbătească urîțenie de om robust, cu ochii aceia care se uitau cu un fel de ură dureroasă, cu glasul sacadat și răgușit de pasionat, Gheorghe Panu venea la tribună parcă din mijlocul celor obijduiți și întunecați, ca un răzbunător al lor.

Căci acest om a fost, în cei mai frumoși ani ai maturității sale, un democrat intransigent, un „dușman al societății", unul din oamenii care au stîrnit cele mai nobile pasiuni și cele mai îndrăznețe idei.

Și cine, din generația noastră, poate uita acele seri, cînd, „comme la meute au cor", alergam la glasul lui, chiar și acei care îi eram adversari ireductibili.

Multă vreme a fost în Iași obiceiul întrunirilor politice contradictorii, care, prin natura lor, nu îngăduiau injuria, calomnia și neadevărul patent. (Poate și lucrul acesta a fost una din cauzele distincției intelectuale și morale a Iașului—sau un efect al acelei distincții).

Acum vre-o douăzeci de ani, cele două partide istorice din Iași se uniseră într'o „ligă moldovenească", împotriva partidelor nouă, care pe-atunci erau în toată puterea lor: radicali, junimiști, socialiști, coalizați și ei la rîndul lor.

Și Gheorghe Panu era oratorul nostru al tuturora, mîndria noastră, răzbunarea noastră, triumful nostru!

Pe-atunci erau mulți oameni de samă în cele două partide istorice din Iași. Dar Panu le ținea piept tuturora. El nu era dintre acei oratori, care au nevoe de aerul călduț al unui public amic. Din contra. Dușmănia îl întărta.

Mi-aduc aminte de-o sară de pe-atunci. Vorbeau în sala Pastia oratorii „ligei moldovenești". Noi ceream să i se dea cuvîntul lui Panu. După vre-o două ceasuri, Panu a fost lăsat la tribună și a vorbit. Nu! Sînt lucruri care nu se uită niciodată!

Rupea omul acesta. Sfîșia. Avea un așa talent de a reduce la absurd, de a ilustra prin comparații fulgurante și de a ridiculiza prin humorul său nesecat; dădea o așa impresie de sinceritate prin vorbirea lui pasionată și fără retorică; alcătuia un așa de colosal monument grotesc din ideile adversarilor—încît entuziasmul nostru atingea delirul!... Și pe omul acesta, care n'avea nimic demagogic în suflet, aplauzele și strigătele noastre îl impacientau.

In Lupta era același. Cu o singură deosebire poate. In ziar nu se vedea chinul de a găsi imagina și cuvîntul suggestiv, chin care te făcea să asiști la zbuciumul sufletului său tumultuos și care era unul din farmecele oratoriei sale...

Dar toate acestea *au fost!*

Și odată cu dînsul, am îngropat și noi o parte din tinereța noastră.

G. Ibrăileanu

Din lumea balcanică

Penčo Slavejkov, şeful curentului literar modernist din Bulgaria

Dintre cele trei curente, cari alcătuesc mişcarea literară bulgărească de astăzi, cel „ţărănist“ e cel mai mic, acela „naţionalist“ cel mai puternic şi mai întins, iar curentul „modernist“ ocupă, prin întinderea sa, un loc de mijloc între celelalte două.

Fiindcă creatorul şi sufletul acestuia de pe urmă, Penčo Slavejkov, a fost, în vremea „Congresului neoslav“ ţinut la Sofia între 24 Iunie şi 1 Iulie c., obiectul multor atacuri din partea „naţionaliştilor“, să ne îndeletnicim acum cu acest îndrumător al literaturei moderniste bulgare,— de astă dată caracterizînd mai precis decît în No. din Iulie al Revistei, personalitatea poetică a lui şi a curentului închegat de dînsul. Pentru aceasta însă, cred că ar fi bine ca mai întîi să arăt una, care-i poate cea mai însemnată, din notele mediului social în care s'a produs şi trăeşte Slavejkov şi curentul său: lupta dintre substratele filo- şi antirusesc transplantată în domeniul literaturii.

Născut la picioarele năprasnicilor Balcani,—unde tatăl său Petko Slavejkov, literat şi el, a fost, în tinereţe, învăţător şi de unde apoi, pentru norocul fiului, s'a ridicat a fi bibliotecar şi ministru de instrucţie,—fiul Penčo Slavejkov întrupează 'n sufletul său două lumi. Măreţia munţilor, în verdeaţa şi la izvoarele cărora şi-a trăit anii zglobii ai copilăriei, legănîndu-şi bogata-i fantazie în vraja poveştilor poporane, i-a sădit în suflet o nemărginită dragoste pentru natură, simpatie pentru simplitatea şi curăţenia sufletului poporan. Dar cultura modernă, pe care a putut-o căpăta mulţumită situaţiilor de literat şi mai cu seamă de bibliotecar şi ministru ale tatălui său, a înrădăcinat în sufletul fiului Penčo Slavejkov năzuirea de a nu se mulţumi numai cu cultivarea străvechii

simplităţi bulgăreşti, ci, mai cu seamă, de a picura în această simplitate şi ţărănism înăscut noui elemente ale vieţii moderne, şi aşa, de a nu se scobori el cu totul către popor ci de a ridica pe acesta spre sine.

Pe cînd cei din jurul lui, începînd chiar cu literatura tatălui său Petko Slavejkov şi sfîrşind cu şeful curentului naţionalist-literar de astăzi, Vazov, se mulţumesc a admira productele literare ale minţii poporane şi a se adăpa mai cu seamă din ele, Penčo Slavejkov se dă la o parte din acest drum şi vrea să bătătorească un altul, pe care mergînd,—şi poporul, la rîndu-i, să-şi hrănească mintea şi sufletul.

Din ciocnirea acestor două lumi, cari alcătuesc sufletul creator al lui Penčo Slavejkov, scapără opera lui poetică şi curentul literar modernist al cărui şef şi îndrumător este. Tot din aceasta se desprinde şi individualitatea lui *socială*, care duce luptă nu numai împotriva robirei literare faţă de mulţime, ci încă şi împotriva demagogiei politice faţă de filorusism, în care curentul naţionalist împinge pe cei mulţi, împedecîndu-i dela modernizare, adică dela apropiere către cultura apusului.

De aci şi lupta violentă între curentul modernist al lui Penčo Slavejkov şi curentul naţionalist al lui Vazov. Cel dintîi e antirusesc şi crede, ca Stambulov, că Bulgaria va merge 'nainte nu ţinîndu-se de Rusia ci intrînd în torentele de idei ale apusului cultivat; cel de al doilea însă e filorusesc, se teme de apus şi crede că numai o cît mai strînsă solidarizare cu Rusia va păstra Bulgarilor perspectiva unei măriri politice şi individualitatea bulgărească a sufletului lor. Deci modernismul literar al lui Slavejkov face parte, în acelaş timp, dintr'un curent şi cadru politic antirusesc, iar naţionalismul literar al lui Vazov face şi el parte din alt curent şi cadru politic slavofil şi filorusesc în deosebi. Astfel că lupta între aceste două curente literare are şi cîte un substrat politico-social, dintre cari cel naţionalist e mult mai vechiu, pe cînd substratul politic al curentului literar modernist condus de Slavejkov e o creaţie nouă a vremurilor lui Stambulov.

Şi aşa, în lupta politică şi literară dintre aceste două curente, se întîmplă în Bulgaria ceia ce vedem în politică şi la noi, numai că în altă direcţie acolo: moderniştii învinovăţesc pe naţionalişti că ţin Bulgaria înapoi prin goale declamaţii patriotice şi ascultarea oarbă de înapoiata Rusie care le dă bani,[1]) iar pe cel mai mare poet al curentului naţionalist, pe Vazov, îl consideră drept un scriitor de vorbe goale şi demagog literar; pe cînd, la rîndu-le naţionaliştii învinuesc pe modernişti de vînduţi politiceşte străinilor, în deosebi Austriei dar şi Turciei, iar pe cel mai mare poet al acestora, pe Penčo Slavejkov, îl socotesc de un imitator fără talent al străinilor, „pisar“, adică versificator lipsit de inspiraţie poetică şi străin cu totul de sufletul şi aspiraţiile poporului bulgăresc.

În ajunul lui 1 Iunie a. c., cînd era să se deschidă Congresul neo-

1). *Večerna Pošta* dela 6 Septembrie 1910 învinovăţeşte pe generalul Paprikov, fost ministru de externe chiar în cabinetul democrat al lui Malinov pînă zilele acestea în Septembrie, apoi pe partidele Tancovist şi al narodniacilor, că fac interesele Rusiei şi sînt partide rusofile.

slav la Sofia (vezi No. din Iunie al revistei) se întîmplă acolo o mișcare protivnică Congresului între unii studenți, profesori universitari și institutori. Aceștia, împreună cu Slavejkov, combat ținerea acelui congres, ca unul ce ar fi opera necivilizației moderne, a Rusiei, înapoiate 'n cultură.

Ziarul filorusesc al partidului politic al „narodniaci-lor", *Mir* (dela 16 Iunie 1910), numește „haită" pe studenții și acei cari așa s'au răsculat și spune: „cîțiva socialiști studenți, în urma invitării unui contracomitet format *de Slavejkov*, Teodorov și C-nia, hotărăsc în clubul studențesc ca să se convoace o adunare studențească în care să se ia hotăriri cu privire la Congresul neoslav".

Iar după ce această adunare studențească s-a ținut, acelaș ziar spune: „ieri dupe prînz s-a ținut adunarea studenților, la care au luat parte cam 100 de inși *exclusiv socialiști*. In această adunare, la care a luat parte însă numai $^1/_{18}$ din întreaga studențime, s-a luat hotărîrea ca să se boicoteze congresul slav și, afară de asta, ca studenții să ia parte la demonstrațiile cari se vor face cu prilejul congresului și pe cari le vor pune la cale lagărele socialiste și democrate [ale guvernului] în frunte cu funcționarii *P. Slavejkov*, P. Teodorov și alții".

Trebue să spun că P. Slavejkov e frate cu actualul ministru de justiție bulgar, Chr. Slavejkov, și are slujba de director al Bibliotecii Naționale din Sofia, iar Teodorov e unul din subalternii lui la Bibliotecă și autor dramatic modernist de frunte.

Și fiindcă Slavejkov și alți scriitori moderniști ca Iavorov, în afară de Teodorov, scrise chiar în ziare împotriva acelui Congres, iată ce publică asupra mișcării acestea a lor cei din curentul protivnic literar naționalist, în *Mir* dela 19 Iunie 1910:

„Rîs și veselie au stîrnit la noi *așa numiții scriitori*, cînd am citit scrisul lor în ziarul „azefovților" „Kambana", în potriva Congresului slav. Un P. Iu. Teodorov face cererea de a se amîna congresul; un *P. Slavejkov, cu stilul său de uliță*, amenință cu bastonul pe toți oaspeții slavi cari vin în Sofia; și P. K. Iavorov, macedonean din Cirpan, vorbește în numele... Macedonenilor (se înțelege că din Cirpan) că bine ar fi dacă aceștia ar fi dați uitării, cu toate că Teodorov e de părere contrarie.—Rîs și compătimire au stîrnit la noi acești eroi scoși pe scenă de cunoscutul socialist Kr. Rakovski [1]. *Acești funcționari susțin că congresul slav e operă politică;* ei uită că funcționarii n-au dreptul de a face politică activă și cu dela sine putere es, *în numele scriitorilor bulgari*, să convoace adunări publice împotriva congresului slav".

Iar în număru-i dela 2 Iulie, adică după ce se terminase congresul slav, *Mir* scrie, firește din partea literaților naționaliști, următoarele: „Intre cei cari au boicotat congresul trebue să deosebim 3 elemente: socialiștii, ruso-cadeții, și *elementul bulgar al lui Penčo Slavejkov*.

1) Acesta e, mi se pare, acela care a fost expulzat dela noi din Romînia.

Aceste trei elemente, erau reprezentate: întăiul de Rakovski și „Kambana", al doilea de Kalina în ziarul „Demokratičeski pregled" și în presa rusească, și al treilea element *de jalnicele scrisori ale celor trei „pisari" Penčo Slavejkov*, P. Teodorov și P. Iavorov".

Iar mai în urmă, în No. dela 4 Iulie, acelaș *Mir*, declară că acești boicotatori ai congresului sînt pur și simplu instrumente ale Austriei și Germanilor în deobște și ale politicei filo-germane dar antinaționale slave a țarului Ferdinand al Bulgariei. „Un fenomen interesant e—zice *Mir*—acordul unanim între ziarul „Kambana", *Nemții și Maghiarii* din Austro-Ungaria și țarul nostru cu privire la sărbătorile congresului" [1]).

Intr'adins am făcut aceste citații, din manifestările vieții zilnice bulgare, pentru ca să se vadă mediul intelectual în care trăește literatura bulgărească actuală și cum *fiecare* din cele două puternice curente literare are *un substrat politico-social* care-l susține și cu care viețuește într-o strînsă împletitură organică.

Iar, cu acest prilej, e însemnat a accentua însă și faptul că de *sentimentele* substratului *politico-social* atîrnă chiar judecata cu care lumea bulgărească cîntărește personalitatea *literară* a lui Slavejkov sau Vazov. Căci, curentul naționalist al lui Vazov scrie și propoveduește despre Slavejkov că acesta e un simplu „pisar", adică copist, dar nu poet; așa criticul Atanasov în „Bălgarska Sbirka" din Ianuarie 1910, sau Iordan Marinopolski într-o broșură cu titlul „Criticii" apărută tot în acest an. Iar, pe de altă parte, alt critic, K. Krăstev din curentul modernist, merge pînă acolo, cînd apreciază literatura bulgărească de acum, încît, nu numai că pe Slavejkov îl declară cel mai mare poet al Bulgarilor, dar, afară de asta—în un număr din *Neue Freie Presse* din acest an—deși vorbește de mulți alți literați bulgari mai mărunți, *nici nu pomenește măcar* de Vazov. Pentru Krăstev și școala modernistă a lui P. Slavejkov, Vazov nu e altceva decît un legător de vorbe goale și demagog literar.

Dar tocmai aceste aprecieri așa de contradictorii ne arată cît de mult se înșela ziarul nostru *„Voința Națională"*, cînd, în număru-i dela 8 Sept. c., reproducînd mai sus pomenitul articol al lui Krăstev din *Neue Freie Presse*, îl însoțea de observarea că: „deși d. Ilie Bărbulescu a publicat în „Viața Romînească" un articol asupra acestei chestii [adică, literatura bulgară astăzi], socotim că nici notițele unui bulgar, *specialist în materie*, nu vor fi de prisos".

Sublinierea cuvintelor „specialist în materie" e a mea, și sînt de acord cu „Voința Națională" că „nu vor fi de prisos" notele acelui domn Krăstev; numai că ele ne-ar da o idee absolut falșă despre ca-

1) In vremea congresului, țarul Ferdinand era plecat în Austro-Ungaria. Ziarele opoziționiste (s. ex. *Mir*) interpretau această absență ca intenționat făcută de țar, spre a nu lua parte la congres, fiindcă, prin o așa participare, s-ar fi pus rău cu Nemții și politica germană pe care o duce el în Bulgaria.

racteristica „literaturei bulgare azi". Aceste note cel mult ne-ar sluji ca o metodică învățătură că: dacă voim a cunoaşte exact lucrările bulgăreşti, nu numai în această chestie de literatură, dar şi în altele *de altă natură*, trebue să căutăm a le cunoaşte *prin noi înşine* dar *nu prin „specialist în materie" Bulgar.*

De aceia să prindem noi acum notele cele mai caracteristice din personalitatea literară a lui P. Slavejkov, pe care, cum spuserăm, curentul naționalist al lui Vazov îl socoteşte nu poet ci un simplu „pisar". Voi căuta însă ca să fiu cît mai scurt în această disecare, din care—legînd-o cu citațiile din *Mir* de mai sus—se va vedea tot deodată patima politică cu care se cîntăresc personalitățile literare şi, în deobşte, literatura în Bulgaria.

Văzurăm din cele arătate, că două lumi sociale şi sufleteşti se ciocnesc, luptîndu-se, în jurul lui Slavejkov: una lumea veche, a tradițiilor, în cea mai mare parte rîvnitoare de a păstra trecutul slav şi apropierea de Rusia, şi alta lumea nouă a prefacerilor, care năzueşte să se scuture de grosolăniele tradiției şi de slavismul primitiv întrupat în politicianismul rusesc. Amîndouă aceste lumi se răsfring şi în sufletul lui Slavejkov.

Cu toate că adversarii inventează pe seama lui Slavejkov că acesta nu ar avea nici un simț pentru sufletul poporului bulgăresc, pe care nu l'ar înțelege, şi cu toate că îi mai născocesc că el nu urmăreşte altceva decît artă pentru artă,—activitatea literară a şefului curentului modernist însă ne arată că acele învinuiri sînt nedrepte şi tendențioase. Căci Slavejkov se entuziasmează, ca oricare suflet mare de Bulgar, în fața aspectelor *în adevăr* estetice şi frumoase ale naturei bulgare, fizice şi sufleteşti. Numai că el, pe lîngă aceasta (întocmai ca Constantinov, alt mare scriitor bulgar modern în „Bai Ganiu") dispre-țueşte părțile brutale, primitive şi urîte ale vieții sufleteşti a poporului său şi a omului în de obşte. Aceasta însă nici într'un caz nu poate însemna (cum i se atribue) că el nu înțelege pe poporul bulgar şi că nu simte durerile şi fericirile lui. În cîntările sale Penčo Slavejkov nu se entuziasmează înaintea bețiilor monstre ale eroului legendar bulgăresc Marcu Crăişorul, ca poporul care le povesteşte cu o nespus de sălbatică plăcere. Slavejkov, cu sufletul său modern, elimină chiar, acele beții urîte, cînd vrea să zugrăvească pe crăişorul Marcu. Această prefacere a sa însă, nici într'un chip nu poate însemna, pentru judecătorul obiectiv, că Slavejkov nu simte cu suflet de Bulgar pe acel erou legendar.

Personalitatea poetică şi fondul sufletesc al acesteia la Penčo Slavejkov o înțelegem mai lămurit, dacă o comparăm cu Eminescu al nostru cu care ea prezintă multă asemănare.

Ca şi Eminescu, Slavejkov e poet cugetător, îndeobşte sceptic, dar adesea şi pesimist față de mulțimea dimprejuru-i şi de ori-unde; e aristocratic în gîndirea sa, şi, ca urmare, nu rar dispreţuitor al celor mulţi, pe care îi socoteşte răi, pizmaşi şi vanitoşi cu toate că mediocri dacă nu josnici la minte şi inimă. De aceia, Slavejkov se simte cel mai mulțumit: sau pe întinderea largă dar singuratică a cîmpurilor, sau în ascunzătorile umbroase şi tăinuite ale pădurilor, ori noaptea între florile mirositoare ale livezilor de sub scînteerea cerului. Dar, tot din pricina sufletului mediocru al oamenilor, nu mai puțin bine s-ar simți el dincolo de vămile văzduhului, în împărăția cerurilor a cărei viață rîvnitor o aşteaptă, ca Milton care definea moartea: „poarta de trecere la o nemuritoare viață".

Şi cu toate acestea, Slavejkov nu e în totul dispreţuitor al mulțimei, ci, în sufletul neîntinat al neamului său bulgăresc şi în producțiile poporane ale lui, adeseori găseşte mărgăritare curate; numai că şi pe acestea nu le primeşte decît cu simplitatea lor nevinovată, prefăcîndu-le însă grosolănia primitivă în forme nezgronțuroase. Ba une-ori, el, în avîntu-i pentru operele sociale mari ale veacurilor, cu mulțumire îşi aduce aminte de oamenii însemnați ai trecutului istoriei bulgare...

Altea probe, chiar ale muzei lui, că sînt şi nedrepte şi răutăcioase învinuirile cari, spre a-l înjosi, se aduc de „naționaliştii" literari lui Slavejkov, că: el nu simte ca poporul său, durerile şi bucuriile acestuia, ci că trece nepăsător pe lîngă ele, numai copiind sau imitînd fără simțire cultura din apus.

Dar să ilustrăm—fie şi numai în treacăt—aceste caracterizări şi nedreptatea învinuirilor prin chiar cîte-va pilde din lucrările lui Slavejkov.

În ale sale „Lăcrămioare" Slavejkov e încîntat de frumusețea naturii şi nicăeri nu se simte mai liniştit şi mai bine decît în lumea cîmpiilor, în mireasma florilor, departe de pizma şi răutatea omenească. Nu e vorbă că uneori el vede pizma trăind şi între flori. Dar asta îi dă mîngîerea, că răul e în alcătuirea firei chiar, şi că, deci, nici pe om să nu-l privească cu prea mult pesimism.

Dar sufletul lui Penčo Slavejkov şi fantazia-i se 'ntraripează nu numai în fața splendorilor naturei şi a florilor, departe de răutatea şi mediocritatea pizmuitoare a oamenilor, ci încă şi dinaintea cîntărilor sau a poveştilor poporane bulgăreşti.

Pe acestea însă Slavejkov nu le păstrează 'n poezia sa aşa cum le-a găsit. Poetul crede în curățenia şi simte frumusețea ideală a lor; totuşi pentru că acest idealism e încă, întru cîtva, primitiv şi brutal—ca şi primitivitatea culturii poporului bulgăresc—Slavejkov preface poveştile şi poeziile acelea popo'ane; le păstrează cu stăruință simplitatea şi frăgezimea tinerească a sufletului poporan, dar le toceşte asperitățile şi le dă un lustru modern, subțire, ridicîndu-le, astfel, în spre „mai frumos".

Înțelegerea aceasta a sufletului poporan dar şi tendința lui Slavejkov de a moderniza, subția, se vede, între altele, în bucata-i *„Culcle*

lui Marcu Crăişorul" (Markovi Kuli). Poporul bulgăresc povesteşte că în valurile de multe ori furtunoase ale Vardarului din Macedonia se arată palatele Crăişorului Marcu, vechiu voevod al unui principat slav-macedonean care a trăit pe vremea lui Mircea cel bătrîn al nostru din veacul XIV. Poetul Slavejkov modelează această simplă povestire după sufletul său. Gîndul lui sboară la acele palaturi sau cule, cari acum sînt mai mult ruine şi peste cari au crescut muşchii şi iarba; în ele vede pe legendarul Marcu împreună cu iubita-i dragoste, Angelina, care 'i toarnă vin spumos şi roşiatic în pahare sunătoare de argint. Iar Crăişorul bea, mereu bea, cum spune povestea poporului, îndrăgostindu-se cu Angelina lui.

Trecutul acesta, idealizat de însăşi poezia poporană bulgărească vrăjeşte sufletul deseori mistic al lui Slavejkov. Şi, cu toate că el găseşte poezia curată numai în acel trecut, pe cînd prezentul cu răutatea oamenilor îl amărăşte, Slavejkov, totuşi, lustrueşte această povestire a poporului, îndepărtînd din ea beţiile ordinare în cari spune poporul că Marcu Crăişorul îşi înfiripa dragostile.

Numai atît se cuvine ca arta să se inspire din ale poporului, zice Slavejkov, dar nu ridicînd în luminile frumosului veşnic asperităţile, slăbiciunile şi bădărăniile poporane! De aceea, tot potrivit cu această gîndire, modernistul acesta scormoneşte, dar lustruind, sufletul naţional bulgăresc în „*Colindătorii*" (Koledari), în care, inspirîndu-se dela obiceiurile poporane ale Colindării la Crăciun, făureşte splendide ghirlande de poezii.

Dar înclinarea lui Slavejkov spre sufletul naţional se vede nu numai în aceste producţii, pe cari i le inspiră literatura poporană, ci încă şi în încercările-i de a scrie subiecte istorice. Căci, deşi mult mai slab, el a compus şi lucrarea „Ţarul Samuil" al vechiului Imperiu bulgăresc.

Toate dovezi că e nedreaptă şi curată născocire învinuirea ce o aduc şefului curentului modernist acei din curentul naţionalist al lui Vazov, cari spun că Slavejkov nu simte şi nu înţelege sufletul poporului bulgăresc şi că nu se inspiră din el. (Vezi No. din Iulie 1910 al acestei reviste p. 116).

Aceste născociri însă desigur că nu şi-ar fi găsit nicăeri sprijinitori, dacă aceştia nu s-ar fi putut agăţa de evidenta înclinare a lui Slavejkov de a introduce în poezia bulgărească (alături de simplitatea poporană şi în afară de acel lustru de care am vorbit) încă alte *noui* elemente de cultură *modernă*. In adevăr, pe cînd alţi poeţi (mai ales din curentul naţionalist) se mărginesc a căuta *numai* ceia ce poate fi la înălţimea minţii şi culturii *de acum* a Bulgarilor, Slavejkov nu se sfieşte de a răspica şi zugrăvi năuntrul sufletului de artist şi geniu al lui Michel Angelo, Beethowen, Lenau, Shelley,—ceia ce, fireşte, nu pot înţelege nici chiar oamenii de cultură mijlocie din Bulgaria.

Decît tocmai acestea constituesc o notă *caracteristică* poeziei nouă a lui Slavejkov şi a curentului modernist al său. In această direcţie el e de seamă nu numai prin faptul că cel dintîiu s-a pus împotriva curentului general de dinainte de dînsul, împotriva curentului literar naţionalist, care era sprijinit nu numai de necultura sau semicultura mulţimei ci încă şi de substratul politico-social filorusesc, dar mai e însemnat aici şi prin creaţiile noui, de un gen deosebit de restul poeziei bulgăreşti de pînă la dînsul.

Să luăm, de pildă, din această direcţie, pe al său „Cis-moll", în care sculptează anumit moment din viaţa lui Beethowen, anume momentul cînd marele muzicant asurzise, în anii de pe urmă ai vieţii sale

Slavejkov alege pentru tabloul său noaptea de vară cu întunecimile ei, cu vedenii vesele şi miresme de flori rătăcitoare 'n văzduh, cu ghirlande scînteetoare de stele pe ceruri., o noapte, 'n sfîrşit, din acele cari întraripează sufletele născute pentru poezie. In această frumuseţe pune să rătăcească sufletul deznădăjduit al marelui Beethowen, care, surd, nimic nu mai auzea şi pentru care, de aceia, nici celelalte splendori ale naturei nu mai aveau vre-un farmec. Şi rătăcitor astfel, geniul acesta muzical, în deznădejdea sa nu poate decît să strige: „totul s-a sfîrşit". Iar vedeniile din acea splendidă noapte, vesele că-şi pot rîde de un rătăcitor al cărui suflet nu erau în stare să-l înţeleagă, fac să răsune văzduhul de rîsul şi strigătul lor brutal: „Creatorul armoniei—surd... surd... surd..." Şi strigarea aceasta de mulţumire a lor se rostogoleşte valuri-valuri, cu straşnice ecouri, departe 'n scînteerile nopţii...

Atunci poetul intervine cu reflecţiile sale, îndurerat şi el că alţii trăesc din viaţa creaţiilor marelui artist, iar că artistul însuşi, creatorul armoniilor, rătăceşte surd, ba chiar luat în rîs de cei pentru cari a creat. Şi nu vede altă mulţumire pentru geniu decît moartea, singura care-i dă liniştea unor tainice împărăţii şi veşnica uitare a străduirilor în cari se zvîrcoleşte sufletul pe pămînt. Acolo, în acele împărăţii ale morţii, nu-l vor mai urmări nici rîsul batjocoritor al vedeniilor, adică a mulţimei: „creatorul armoniilor—surd..."

Dar deodată, „geniul, păzitorul sufletului", cum îl zice Slavejkov vine să într'aripeze pe marele surd, căruia 'i şopteşte că:

> „Homer, şi el, a fost un orb,
> Dar totuşi, în a lui orbire,
> Mai bine decît mii cu ochi,
> El singur limpede a văzut".

Atunci, mîndrul suflet al lui Beethowen reînviorat, descătuşîndu-se din lanţurile de foc ale neîncrederii în sine, se scutură biruitor şi strigă

> „În veci trăeşte spiritul atotputernic,
> Şi, prin artă, eu cu el trăesc deasemeni".

Iar apoi, cu avîntul reîmprospătat al fantaziei sale, reîntors acasă, genialul surd, creator de armonii, începe o altă nouă Sonată, ale cărei

note izbucnesc ca o furtună de pe clapele pianului. Ziua, însfirşit, se scoboară pe pămînt, şi sufletul nemuritor al lui Beethowen îşi cîntă spovedania rostului său pe lume:

„Tu n-ai de ce cîrti pe soartă,
Căci ai un rost al tău, deosebit, în lume:
Flacăra lui Prometeu din cer să smulgi,
Aci, în ale oamenilor inimi s-o aprinzi,
Şi, pe cei ce-aprinzi cu ea, în sus să 'nalţi.
Iar în ale acestora inimi, veacuri, tu singur
Nemuritor trăi-vei în lumea muritoare".

In acelaş fel ia Slavejkov felurite momente din viaţa sau de după moartea lui Lenau, Shelley, Michel Angelo, le pune în natură, le zugrăveşte în ea, şi izbeşte în mediocritatea mulţimei care nu înţelege măreţia geniului, dar care, totuşi, îl batjocoreşte. Şi în toate aceste creaţii poetice ale sale, modernistul acesta pune în evidenţă pe „supra-om", pe care-l înfăţişează deosebit de restul creaţiei sociale de pe pămînt... O idee pe care o şi rosteşte expresă, atunci cînd zugrăveşte clipe din viaţa creatoare a lui Shelley:

„Iar timpul îl întreabă: de unde
Vii tu?—Răspuns e numai unul: din sine!
Şi mergi încotro? spune.—In sine! Lumea mea
E lumea şi expresia mea însăşi.
Pentru supra-om nu este o altă lege scrisă.
. . . .
Ce-i pentru alţii moarte e viaţă pentru dînsul."

Astfel dar, şi în aceste creaţii moderniste ale sale, pentru care e aşa de mult lovit de către cei din curentul literar naţionalist, Slavejkov apare mare. In ele e mare cu deosebire prin puterea filozofică a gîndirei caşi prin vigoarea stilului sculptural în care-şi îmbracă această gîndire. Că mulţimea nu'l va fi înţelegînd, (ceia ce i se aduce ca învinuire de către aceia) se poate. Decît aci ar trebui să se înţeleagă şi concepţia lui de viaţă socială deosebită de a celorlalţi. Slavejkov crede că rostul omului de seamă e nu de a se scobori el mereu către stadiul cultural al ei, ci de a căuta ca această mulţime să fie ridicată spre dînsul, spre cultură.

E şi în această privire, aşa de mare asemănarea sufletească dintre Penčo Slavejkov şi Eminescu al nostru!

Dar modernismul lui Slavejkov se vede încă şi în versificaţia sa, prin care el se apropie oare-cum de simbolişti şi se deosebeşte de Eminescu. Căci, în adevăr, versurile-i sînt mai ales albe, fără de rimă, el nevoind să-şi jertfească vigoarea cugetării pentru nişte convenţionale armonii de sunete. Astfel, iată în limba şi versul lui (dar aci transcrise nu cu

cirilica ci cu litere latine) unele din cele traduse mai sus (anume: „Tu n-ai de ce cîrti pe soartă etc):

Ti na sădbata nĕma što da răptaeš
Ti imaš svoj osoben dĕl... Ti snĕ
Ot nebesata plamăt Prometeev
Da go zapališ vă horskitĕ sărca
I văzgoreni da gi văzvišiš;—
I v tĕz sărca edin prĕz vĕkove
Ti šte živĕeš bezsmărten vă smărtnij mir.

Astfel e dar personalitatea poectică a şefului curentului modernist.

Penčo Slavejkov e, deci, adevărat poet iar nu „pisar", şi curentul modernist, înjghebat în deosebi de dînsul, nu numai că nu e un non-sens şi boală în viaţa culturală a poporului său (cum desigur greşit crede criticul Ganev), dar, dimpotrivă, e chiar o cerinţă organică a mişcărilor acestei vieţi spre progres.

Ilie Bărbulescu

CRONICA LITERARĂ

TOLSTOI

Romancierul Tolstoi n'a fost contemporan generaţiei noastre. Cu noi a fost contemporan reformatorul social.

Cu Ana Karenin, isprăvită la 1877, marele scriitor şi-a încheiat activitatea literară. Cînd scria ultimele pagini ale acestui roman, el era deja sbuciumat de acele chinuri ale conştiinţei care au făcut din el mai pe urmă un apostol. Problemele pe care şi le pune Levin, la sfîrşitul romanului, sînt problemele care-l agitau atunci pe autor. Caşi Tolstoi, Levin descopere adevărul în vorbele simple ale unui ţăran. Sutaev al lui Tolstoi e deja în Ana Karenin.

Mai tîrziu, cînd pătrunsese la noi, Tolstoi a mai scris două opere literare, Sonata de Kreutzer şi Înviere, dar operele acestea, care nu mai au măreţia celor dintăiu, erau scrieri de propagandă, autorul voia să dovedească teoriile sale, şi, dacă aceste romane sînt admirabile, aceasta se datoreşte geniului colosal al lui Tolstoi, care era aşa de stăpînit de viziunea vieţii reale, încît ea îl învingea, cu toate teoriile sale!

Dar marile lui romane au pătruns în ţara noastră, şi chiar în Europa, cînd Tolstoi îşi anatemiza operele-i nemuritoare.

Şi, fără îndoială, că zgomotul ce a făcut reformatorul şi apostolul a contribuit enorm la răspîndirea operei literare, pe care o renega.

Şi, de sigur, moartea lui ar fi trecut cu totul altfel, dacă Tolstoi ar fi fost numai creatorul operelor care îi vor asigura gloria în îndepărtata viitorime.

In Tolstoi a vorbit sufletul poporului rus. Aspiraţiile, credinţele şi contradicţiile sale oglindesc starea sufletească a haoticei societăţi ruseşti, care încă îşi caută calea şi limanul.

Pentru noi, această manifestare a sufletului unui mare şi nefericit popor este foarte interesantă. Iar figura acestui teribil apostol al unei evanghelii nouă ne impune prin măreţia ei morală.

Dar ceia ce ne interesează mai mult, ceia ce e şi al nostru, ca şi al Rusiei, ceia ce e al omenirii întregi, este marele romancier, acela care a scris Răsboiu şi Pace şi Ana Karenin.

Tolstoi a fost prinţul romancierilor. E atît de adevărat că literatura e oglinda vieţii, încît a o spune e o banalitate. Şi, din toate genurile literare, romanul e, prin excelenţă, această oglindă. E chiar datoria şi gloria lui.

Dar cît de rar reflectează exact această oglindă! De foarte multe ori, ea samănă cu acele oglinjoare concave ori convexe, care schimbă atît de mult realitatea, lungind lucrurile, lăţindu-le — diformîndu-le într'un sens sau altul.

Observaţia necomplectă, lipsa de pătrundere psicologică, pasiunile observatorului, fac adeseori din oglinda asta un ciob netrebnic.

Şi, vorbind la dreptul, sînt puţini scriitori în mintea cărora realitatea să se fi reflectat în adevăratele ei proporţii.

Marele Balzac, care a creat o lume atît de variată, ne-a lăsat o admirabilă colecţie de documente omeneşti, dar romanticul din el a exagerat atîtea tipuri, a creat atîţia oameni-monştri, dominaţi, tiranizaţi numai de o pasiune, jucării în mîna unei fatalităţi psicologice... Şi tot aşa Dickens, a cărui însuşire genială, imaginaţia incendiară, l'a făcut adesea să dea lucrurilor proporţii de vis.

In romanele lui Tolstoi, oamenii sînt caşi în natură: amestec de bunătate şi răutate. Şi cum în natură predomină mediocritatea morală, la cele mai multe din personagiile lui Tolstoi bunătatea şi răutatea se precumpănesc. Are rar, dacă are, oameni excepţionali—în care o însuşire să fie puternic întrecută de cealaltă.

Şi tot aşa şi în privinţa subiectelor.

Desigur, în lume sînt de multe ori întîmplări şi situaţii excepţionale, dar, tocmai pentru că sînt excepţionale, sînt, aşi putea zice, mai puţin reale. Să mă explic. Viaţa, în genere, şi deci a noastră, a tuturora, este foarte banală, deşi este atît de

tragică. Şi cînd găsim în opera unui scriitor viaţa noastră, simţim mai bine opera, o trăim, o suferim.

Şi-apoi viaţa asta banală e atît de greu de „scris"! Presupune o aşa de mare putere de observaţie! Excepţionalul solicitează atenţia şi celei mai obtuze minţi; pe lîngă banal trecem mai toţi fără să-l băgăm în samă.

Şi romanele lui Tolstoi sînt atît de lipsite de subiect! Ce subiect e în Ana Karenin? O femee care-şi lasă bărbatul pentru un amant, cu care este nefericită! Dar e atît de dureros acest roman, atît de „palpitant" prin „peripeţiile" stărilor sufleteşti! In Răsboiu şi Pace e şi mai banal Tolstoi! Eroinele lui sînt nişte fete de duzină care, la sfîrşitul romanului, ajung nişte gospodine depoetizate, ce se îndeletnicesc cu doicile, cu spălătoresele, cu dregerea ciorapilor... Dar e aşa de trist acest sfîrşit! Cel mai trist sfîrşit de roman. Mai trist mult decît sinuciderea Anei Karenin, pentrucă sinuciderea e ceva accidental, şi cetitorul îşi poate zice: „orice mi s'ar întîmpla în viaţă, n'am să mă sinucid", pecînd trecerea tinereţii, pierderea iluziilor, înlocuirea lor cu prozaica realitate (din Răsboiu şi Pace) ne aşteaptă pe toţi! Din zece fete de 16 ani, probabil că nici una n'are să isprăvească cu sinuciderea. Dar *toate*, după 30 de ani, îşi vor fi perdut visurile, iluziile, candoarea fericită a celor 16 ani. Toate-şi vor fi întors privirea de la stele, vor fi plecat capul spre pămînt, apăsate de greutatea vieţii!... Cu cît mai tragic este acest obişnuit sfîrşit decît acela, mai excepţional şi mai *romanesc*, al Anei Karenin!

Această însuşire, prin care Tolstoi se ridică deasupra tuturor romancierilor, este în acelaşi timp şi unul din factorii realismului său.

Un altul, este atitudinea sa în faţa vieţii ce zugrăveşte. Tolstoi este singurul scriitor care a zugrăvit cu nepărtinire, cu o egală indiferenţă pentru toate tipurile sale. D. C. Şărcăleanu, în studiul său din această revistă, a relevat cîteva *simpatii* şi *antipatii* ale lui Tolstoi. Dar trebue să le cauţi cu lupa. Şi ele, ca 'ntotdeauna, confirmă regula. Regula: Tolstoi vede pe oameni parcă din Sirius. Chiar şi pe dînsul tot aşa se vede. In Ana Karenin, Levin este el, şi Kity e nevasta lui. Şi nici o părtinire. Levin e arătat uneori chiar ca ridicol. Această atitudine a lui Tolstoi se datoreşte mai întâiu puterii sale de obiectivitate, şi în al doilea rînd concepţiei sale asupra vieţii. Pe vremea

cînd şi-a scris marile sale romane, el era, cum a mărturisit singur, *nihilist*—nu credea în nimic.

Ş'atunci, el vedea în oameni nişte biete marionete, condamnate să-şi joace rolul între două infinituri.

Că a *judecat* şi el, ca orice scriitor, ca *orice om*, aceste marionete? De sigur! Dar nu diformîndu-le, în bine sau în rău, din cauza simpatiei sau antipatiei!

Această nepăsare de zeu, se observă până şi 'n descrierea naturii. Tolstoi are descripţii de natură admirabile prin exactitatea şi suggestivitatea lor, dar sînt absolut lipsite de lirism. Să se compare cu Gogol şi Turghenev.

*

Un lucru este extraordinar: Cum a putut să apară în Rusia un Tolstoi? Ba încă o întreagă pleiadă de romancieri, cei mai mari romancieri ai Europei?

Romanul este încoronarea literaturii, genul cel din urmă, cel mai greu, care presupune întîlnirea unor însuşiri artistice variate şi o lungă tradiţie literară. Şi cum a apărut în Rusia?

De obiceiu toate sînt într'o ţară la acelaşi nivel. Principiul fizic al vaselor comunicante se aplică şi societăţilor omeneşti. Ştiinţa, arta, viaţa politică, etc. sînt de obiceiu cam la aceiaşi înnălţime.

Rusia n'a produs nimic de valoare europeană decît romanul. Cum se explică?

De ce numai ea, dintre ţările orientale, şi nu şi noi, Bulgarii, Sîrbii, Turcii, Grecii, etc.?

Să fie acea sută de milioane, din care a fost mai cu putinţă să răsară cîteva genii?

Să fie cultura mai veche în Rusia decît aiurea în Orient? Influenţa, încă dela 'nceputul veacului al XVIII-lea, a culturii germane şi apoi franceze, asupra clasei boereşti, din care au eşit cei mai mari, Turghenev şi Tolstoi?

Probabil că şi una şi alta—şi altele!

Originea lui Tolstoi ne explică pentru ce el n'a zugrăvit decît boeri şi ţărani. Atîta a cunoscut el bine—aşa de bine, cît e necesar unui artist ca să sintetizeze tipuri. Burghezia rusească lipseşte din opera sa (caşi din a lui Turghenev) şi cu atîta mai mult lucrătorul industrial.

Această necunoştinţă a vieţii de oraş şi dezinteresare ar-

tistică de ea, ar putea explica măcar în parte filozofia socială a lui Tolstoi. Se știe că el a fost un fiziocrat și un dușman al civilizației moderne, cu toate ideile și cu toate invențiile ei. Seniorul, care n'a cunoscut decît proprietari și muncitori ai pămîntului, *a ignorat* problemele puse de viața orășănească, clasele orășănești, revendicările lor.

Originea aceasta boerească ne mai explică un lucru.

Romanele lui Tolstoi sînt admirabile prin decența lor. Ana Karenin e povestirea vieții unei femei care-și înșală bărbatul, și cartea poate fi cetită cu folos în orice pension.

Desigur că decența nu e o însușire excepțională în literatură. Din contra. Decoltajul și pornografia e o excepție, e semnul caracteristic mai mult al literaturilor latine, și mai cu samă moderne. Dar, oricum, acest realist care a fost influențat de literatura franceză, poate n'ar fi fost atît de cast, dacă ar fi fost un *bohème*. Fiind însă senior, ducînd o adevărată viață de familie, înconjurat toată viața de femei distinse, a trebuit să aibă respectul femeii-om, condiția esențială de a fi decent.

*

Defectele lui Tolstoi...

S'a zis că Tolstoi, împreună cu alți ruși și scriitori engleji, abuzează de dreptul lungimii. In adevăr, Ana Karenin are 700 de pagini petit, iar Războiu și Pace are peste o mie! Și încă în traducere lipsesc multe pasagii.

Dar lungimea,—nu ea e o excepție. Cînd romanul rusesc și englez e lung, cînd o mare parte din romanele franceze din prima jumătate a veacului trecut erau lungi, și cînd numai romanul latin, mai ales modern, e scurt, atunci lungimea nu este o excepție.

Lungimea romanului rusesc și englez e îngăduită, mai mult, condiționată, dacă nu chiar cerută de psicologia publicului cetitor, care e, și el, un factor,—al doilea factor,—determinant al unei literaturi.

Cetitorul-tip din Franța, atît de bine zugrăvit de Taine, e Parizianul grăbit, nervos, cu totul deosebit de echilibratul Anglo-saxon, tip mai mult rural, care are și vremea și răbdarea și plăcerea de a ceti miile de pagini ale lui Dickens; și deosebit cu totul și de cetitorul rus, locuitorul foarte puțin grăbit al marei și primitivei Rusii.

Și, dacă băgăm bine de samă, lungimea aceasta nu se datorește nici complexității intrigii, nici digresiilor inutile. Ea se datorește îngrămădirii de detalii caracteristice, clădirii pe 'ncetul a vieții și, uneori, contopirii într'o singură operă a mai multor romane.

Ana Karenin, de pildă, e compusă din două romane și dintr'o schiță de roman. E, mai întâiu, romanul Anei și al lui Wronsky, istoria unei iubiri extraconjugale; e, apoi, romanul Kityi și al lui Levin, istoria unei iubiri permise, a unei fericiri conjugale, cam mediocră, ca toate fericirile acestea, pe care Tolstoi o opune celeilalte iubiri, nepermise, pentru a arăta, și prin contrast, că iubirea pentru iubire e imposibilă, că iubirea numai atunci nu duce la durere, cînd e un „moment", cum zic Nemții, al căsătoriei. Și, însfîrșit, o schiță de roman, familia Oblonsky, unde e vorba de o femee, care, înșelată și chinuită de un bărbat ușurel și fără scrupule, își găsește, totuși, o palidă, nu fericire, ci mulțumire, în îndeplinirea datoriilor de mamă. Și viața asta de sacrificiu, Tolstoi o opune tot vieții Anei Karenin.

Toate aceste trei romane au rolul de a se lumina unul pe altul, de a scoate în relief înțelesul vieții din fiecare.

Iar în Răsboiu și Pace... Dar Răsboiu și Pace e o epopee. Epopea poporului rus. Eroul e Rusia. Rusia acasă și'n răsboiu cu străinul cotropitor.

Acest roman e ca o pădure tropicală imensă, care mișună de viață... Mai puțin luxuriant, celălalt are avantajul de a-ți îngădui să te orientezi mai bine pe bogatele lui întinderi...

Desigur, nu „compune" geometric Tolstoi, ca Francezii, dar romanele lui dau o mai mare impresie de realitate și prin această compoziție.

I s'a mai bănuit lui Tolstoi că n'are stil. Și marele său admirator Melchior de Vogüé recunoaște aceasta, dar el zice că prin această „lipsă", realismul lui Tolstoi capătă un prestigiu mai mult.

Lipsa de stil, este lipsa de căutare. Intre realitate și între cetitor, nu se pune, ca un văl, autorul cu pretențiile sale.

Tolstoi n'are stil. Și e remarcabilă coincidența, că nici celălalt mare romancier, Balzac, n'are stil, cu toate silințile lui de a avea.

Dar lipsa de stil a lui Tolstoi, însamnă, desigur, lipsa de armonie, de eleganță, de claritate, de sintaxă, de limbă chiar (se zice că e „franțuzit" în limbă), dar nu și de proprietate.

D. Șărcăleanu a zis că în traduceri Tolstoi e stilizat. Așa

e. După ce d. Șărcăleanu a scris articolul amintit mai sus, i-am arătat un pasagiu admirabil din ediția franceză. Dar cînd mi-a tradus pasagiul din rusește d. Șărcăleanu! Ce galimatias!

Și cu toate acestea!

Fiecare cuvînt spune ceva. Observații profunde după observații profunde! Observații cum nu s'au mai făcut! Necontenit îți vine să spui: „așa e!“ dacă ai simțit vreodată lucrul despre care e vorba, sau: „așa trebue să fie, altfel nu se poate!“, dacă e vorba despre ceia ce n'ai avut ocazia să simți!

Cine n'a admirat, înspăimîntat, acea colosală evocare de viață din Răsboiu și Pace și acea minuțioasă disecare, zi cu zi, a sufletului nefericitei Ana Karenin!

Sînt peste treizeci de ani de cînd cel mai mare prozator al veacului său s'a renegat ca romancier, tocmai în momentul cînd dăduse toată măsura geniului său.

Și nimene nu i-a mai putut strămuta hotărîrea. In 1883, de pe patul de moarte, Turghenev i-a adresat acea scrisoare celebră, în care-l implora să se întoarcă la lucrările literare. „Acest dar, îi scria Turghenev, ți-a venit de-acolo, de unde ne vin toate“...

Dar Tolstoi n'a putut îndeplini rugăciunea din urmă a marelui său înnaintaș...

Și totuși, posteritatea, care poate va uita pe apostol, va admira veac după veac pe acela care a zugrăvit chinurile Anei, moartea lui Andrei și divina simplicitate a nevinovatului Karataev...

G. Ibrăileanu

Cronica științifică

Apele eruptive și gușa

In momentul începerei lucrărilor pentru aducerea apei la Iași, a provocat oarecare emoțiune și multe glume teama, exprimată de unii medici și oameni politici din a doua Capitală, că izvoarele dela Timișești (jud. Neamț) aparțin unei regiuni populată de gușați. Emoția Ieșenilor, care de mai multe decenii așteaptă o apă bună de băut, era justificată prin constatări, des repetate ori confirmate, că există relațiuni între unele ape și gușă.

Anchetele făcute la fața locului au depărtat temerile; dar, chiar fără anchete, Ieșenii puteau fi liniștiți: efectele particulare ale apelor ce produc gușa se pierd, după cîteva zile dela ieșirea lor din pămînt. Intîrzierea apelor dela Timișești prin cisterne și conducte ar fi înlăturat pericolul, chiar dacă ar fi existat pentru localitatea unde sînt izvoarele.

Relațiunile dintre gușă și unele izvoare de munte sînt cunoscute încă din anticitate; chestiunea gușei a rămas totuși puțin studiată până acum vre-o 25—30 de ani, deși interesa în cel mai înalt grad unele regiuni, în care populația atinsă de gușă se cifrează la zeci și sute de mii. Deși, din pricini pe care le voi arăta mai jos, numărul gușaților devine tot mai mic, nu e însă mai puțin adevărat că în Elveția erau, la 1908, peste 100.000 de gușați, că în Austria numai în regiunea Leitha erau 13.000 de cretini, că în Franța sînt peste 350.000 de gușați și 120.000 de cretini, că în Romînia numărul lor e de asemeni considerabil [1]).

Aceste cifre sînt destul de importante, pentru ca această afecțiune, gușa, și consecințele ei myxœdemul și cretinismul, să atragă serioasa

1) Nu pot preciza numărul gușaților dela noi. Toate silințele mele de a descoperi în „Biblioteca publică V. A. Ureche“ din Galați—care numără vre-o 40.000 de volume—o statistică a gușaților din Romînia, au rămas infructuoase. E posibil chiar ca o asemene statistică să nu existe; ea nu exista cu siguranță acum 12 ani, după cum rezultă din broșura d-rului Sufrin: *Care sînt cauzele care provoacă dezvoltarea gușei în Romînia*, Iași. 1898. Autorul îndeamnă medicii, adunați la un congres anual, să facă o statistică a gușaților.

atențiune a igieniștilor. Iată dece, în 1908, Elveția a creat o comisiune a gușei, dece Italia a urmat exemplul, pentruce institutul Pasteur e preocupat, dela 1895 încoace, de această problemă.

Grație comisiunilor instituite de guverne, sau trimise în locurile contaminate de către institutul Pasteur pe de-oparte, grație pe de altă parte descoperirilor fizico-chimice din ultimul deceniu, chestiunea patogeniei gușei a intrat în faza care precede definitiva ei deslegare.

In cunoscuta revistă franceză *Revue Générale des Sciences*, d-rul Ch. Répin, dela institutul Pasteur, publică un studiu foarte documentat asupra „patogeniei gușei endemice" și emite o ipoteză interesantă asupra cauzelor acestei afecțiuni, ipoteză ce va imboldi, de sigur, la noi cercetări. Această ipoteză va fi expusă în cronica de față.

Inainte de a expune însă argumentația d-rului Ch. Répin, voi introduce pe cetitorul puțin familiarizat cu studiile anatomice, fiziologice și patologice, în descrierea glandei tiroide, a funcțiunilor ei și a fenomenelor care însoțesc modificările patologice ale acestui organ.

*

Două fenomene sint rezultatul distrugerii glandei tiroide: cretinismul și myxœdemul, afecțiuni considerate altă dată ca deosebite.

Cretinismul este o boală cronică ce apare din cea mai fragedă vristă (dela 6 luni după naștere). La acești copii tiroida lipsește, sau e într'o stare foarte degenerată. In primele luni după naștere copilul nu prezintă nimic anormal, cele dintăi manifestațiuni se arată dela a șasea lună înainte: din gura copilului curge necontenit salivă, pielea ia un aspect galben-cafeniu caracteristic, mișcările membrelor devin greoae, încheeturile înțepenesc, creșterea se oprește. In curînd oasele se întăresc și copilul rămîne pitic, avînd 65—80 cm.. Numai capul crește, ajunge volumul normal și apare cu totul diform pe corpul de pitic. Cretinul ajuns la 10—15 ani e bunduc—gros și scurt la trup—are membrele scurte și subțiri, fața largă cu un aer de bătrîneță înaintată și lipsită de expresie; limba de culoare albăstrie e groasă și atîrnă din gură; buzele sint groase și răsfrînte. Piticii aceștia sint indiferenți la tot ce se petrece în jurul lor, sint de o inerție absolută: decăzuți în rîndul vegetalelor. Ei nu trăesc mult, căci nu trec peste 30 de ani; cei mai mulți nici nu ajung această vristă, lipsiți fiind, în genere, de cele mai elementare îngrijiri igienice.

Cretinismul nu e totdeauna așa de grav: sint semi-cretini care au puțină voință, sint sensibili la alintări și amenințări; unii au accese de furii nestăpînite; inteligența lor este cu totul slabă.

Cretinii sint descendenții gușaților; cei mai puțin atinși, căsătoriți între dînșii, pot avea o descendență de necretini, dacă trăesc în regiuni neatinse de gușă.

Myxœdemul apare la copii și la adulți după distrugerea glandei tiroide. El se manifestă prin o umflare și îngroșare a pielei din pricina

adunării în țesutul ei lăuntric a unei mucozități. Pielea, astfel infiltrată este galbenă, uscată, se cojește; trăsăturile feței și liniile trupului se deformează, pleoapele groase acopăr mai tot ochiul, nasul e turtit, mînile și picioarele umflate sint albăstrii și reci, unghiile fărîmicioase și rău desvoltate, părul rar se rupe lesne, genele cad. Din pricina acelorași infiltrațiuni mucoase coardele vocale devin groase și vocea e aspră. O slăbire a memoriei, o indiferență totală față de cele ce se petrec în lumea încunjurătoare, o lipsă de voință, vădesc că sistemul nervos central este atins.

Myxœdemul poate apărea în timpul copilăriei sau la adult prin acțiunea apelor „de gușă"; el poate apărea și după o operațiune practicată asupra glandei tiroide, atinsă de o afecțiune oarecare. Cu cît gușa apare la vristă mai înaintată, cu atît afecțiunile nervoase sint mai slabe. Sint și la noi gușați vioi și inteligenți.

*

Fenomenele de mai sus erau cunoscute mai demult; relațiunile între ele și glanda tiroidă au fost fixate mai tîrziu. La 1856—57 fiziologul genevez Schiff, experimentînd pe cîne, arată că distrugerea tiroidei la acest animal e urmată de moarte; dar această experiență fu uitată. Cu mai mult interes fu privită tiroida dupăce chirurgii elvețieni au încercat operațiuni asupra glandei tiroide a gușaților, din anume regiuni alpine. In particular frații Reverdin, prin 1882 și 1883 au semnalat că, după distrugerea *totală* a glandei tiroide a gușaților, se produc tulburări în nutrițiunea generală, temperatura corpului se modifică: mînile și picioarele se răcesc, mucoasele și pielea se îngălbenesc, părul cade și, în sfîrșit, apare mai ales o serie complexă de fenomene psihologice, între care dispariția aproape completă a memoriei, o slăbire remarcabilă a inteligenții. Individul are convulsiuni ca în tetanos, are amețeli. In rezumat, prezintă toate fenomenele de myxœdem, pe care le stabilise mai demult Charcot.

In 1884, Schiff experimentă din nou asupra cînilor și constată iarăși că distrugerea tiroidei la acest animal e mortală. Din 60 de cîni operați 59 au murit; cel care a scăpat a avut o lungă boală. Fiziologul elvețian a urmărit cu toată atențiunea fenomenele ce urmează după distrugerea tiroidei. Aceste fenomene erau: răceala generală a corpului, o apatie totală, contracțiuni epileptiforme, deci o serie de fenomene nervoase.

Dar Schiff contribue și mai mult la îndrumarea chestiunii pe calea experimentală, altoind la unii cîni, în cavitatea abdominală, glande tiroide scoase dela alți cîni. Animalele astfel preparate sufereau operațiunea distrugerii gușei, dar nu mai prezentau fenomenele nervoase descrise mai sus, cel puțin un timp oarecare după operație. In operațiunile lui, Schiff nu reușea să altoiască definitiv glanda tiroidă; aceasta, prinsă în abdo-

men, nu se regenera şi vieţuia, ci se altera şi era absorbită de organismul cînelui treptat-treptat. Cită vreme mai rămînea o parte cît de mică de tiroidă prinsă în cavitatea abdominală, cînele operat suporta foarte bine distrugerea tiroidei sale; fenomenele nervoase apăreau mai tîrziu. Alţi operatori au reuşit să facă altoiri permanente, deci să înlăture fenomenele ce urmează distrugerea guşei.

S'a dovedit apoi că chiar injecţiunile repetate cu extract apos din glanda tiroidă au acelaşi efect caşi altoirea.

Odată intraţi pe această cale, experimentatorii au urmărit mai deaproape chestiunea şi în particular au căutat să precizeze rolul glandei tiroide în organism. In prima fază experimentală, s'a susţinut că sucul tiroidian distruge substanţe toxice, fabricate prin funcţiunile normale ale corpului, că distruge în particular toxine ce au influenţă asupra sistemului nervos. Această părere nu e însă în totul justificată.

Operaţiunile făcute asupra omului au dat ocaziune să se urmărească apariţia tuturor fenomenelor de myxœdem; ele au putut fi însă împiedicate prin injecţiuni de extract apos de tiroidină. S'a dovedit apoi că, în locul injecţiunilor, se obţin aceleaşi rezultate mîncînd tiroida proaspătă dela unele animale, în particular dela oaie. Prin unul din aceste mijloace, întrebuinţat continuu, se înlătură efectele deplorabile ale distrugerii tiroidei, iar guşatul operat prezintă semnele însănătoşirii: „inteligenţa renaşte, apatia dispare, figura îşi reia mobilitatea şi expresia de mai înainte, tulburările viscerale dispar, tulburările în nutrirea generală încetează, perii ies din nou, temperatura se ridică, rinichii elimină mai multă uree, mai mult azot, mai multă clorură şi acid fosforic. Plămînii elimină mai mult acid carbonic; valoarea totală a schimburilor e mai mare; numărul hematiilor (globulelor roşii ale sîngelui) sporeşte [1]". Din nenorocire aceste mijloace de a combate rezultatele distrugerii tiroidei prezintă unele pericole.

Efecte foarte bune are şi iodul, care e medicamentul suveran în afecţiunile tiroidei; dar, cum se ştie, şi cura de iod are destule dezavantaje. Vom vedea mai jos rolul iodului în organism şi relaţiunile dintre acest metaloid şi glanda tiroidă. Deocamdată să vedem situaţia, forma şi structura acestui organ enigmatic.

*

Glanda tiroidă e situată, la om, sub laringe, aproape de rădăcina gîtului, lipită de beregată şi nu e mai grea de 25—35 grame. Ea are forma de potcoavă cu ramurile ridicate în sus pe laturile beregatei; partea mijlocie a potcoavei se prelungeşte de asemeni în sus ajungînd până la osul dela rădăcina limbii (la osul hioid). In structura ei se recunosc mai multe loburi, separate de puţin ţesut conjonctiv, prin care

1) *Morat et Doyon*. Traité de physiologie. Vol. I, pag. 487.

trec vasele sangvine şi limfatice. Acest ţesut formează o învelitoare exterioară pe toată suprafaţa organului. Fiecare lob cuprinde un număr oarecare de beşicuţe (vezicule), cu peretele subţire, format din celule aşezate pe un rînd. Beşicuţele nu comunică unele cu altele, nici nu se deschid într'un canal colector, cum se deschid glandele cu secreţiune externă (glandele scuipatului, de pildă). Fiecare beşicuţă e plină cu o secreţiune gelatinoasă, cu o „materie coloidală" cum se spune, materie care difuzează în torentul circulator limfatic.

Pentru a asigura fabricarea acestei substanţe şi difuziunea ei, aparatul circulator prezintă o dispoziţiune particulară şi anume: un număr mare de arteriole, provenind din ramuri arteriale diferite, pătrund în organ şi se împrăştie în el într'o bogată reţea de capilare. Prin această vascularizare, circulaţia sangvină e asigurată în tiroidă, chiar cînd unul din vasele arteriale ar fi pus în neputinţă de a funcţiona; atunci sîngele ajunge la tiroidă pe alte căi. Asemenea vascularizare, prin artere de origini diferite, e în toate organele foarte activă.

Capilarele înconjură fiecare beşicuţă într'o adevărată reţea, aducînd astfel în contact cu celulele substanţe nutritive, pe sama căror se va fabrica substanţa coloidală. Mai bogată reţea încă formează vasele limfatice. Aceste au capilarele enorm de largi, capilare ce înconjură loburile, dar se viră şi printre beşicuţe, încît endoteliul lor delicat e lipit direct de epiteliul veziculelor glandei. Aceste capilare sînt considerate ca nişte canaluri de scurgere a glandei, de oarece în ele se varsă secreţiunea glandei tiroide, precum dovedesc reacţiunile limfei din aceste capilare.

In mod normal secreţiunea tiroidiană se varsă în limfatice pe măsură ce se fabrică. Această secreţiune conţine un principiu activ, *tiroidina*, care are în compoziţiunea sa iod. Cantitatea de iod variază din mai multe pricini, între care nevoile organizmului şi regimul. Persoanele ce iau iod (intern sau extern) au o proporţie mai mare în tiroidă decît oamenii normali. Animalele ce pasc erburi din apropierea coastelor mării au de asemenea mai mult iod în tiroidă. Cînd glanda e bolnavă, n'are deloc sau are prea puţin iod. Fapt curios e că oile din regiunile unde populaţia e guşată au de 30 de ori mai puţin iod în tiroidă decît acele care pasc în alte regiuni.

Din studiile întreprinse rezultă că ori de cîte ori e un deficit de iod în organizm, tiroida îşi exagerează funcţiunea; secreţiunea ei abundentă, dar saracă în iod, nu mai poate fi vărsată în torentul limfatic în întregime; veziculele, presate de secreţiunea lor, se umflă şi apar rupturi în ele. Ţesutul conjonctiv ce separă beşicuţele se rupe, şi mai toată glanda se transformă într'o pungă chistică. Din epiteliul secretător al glandei nu mai rămîn decît porţiuni pe marginile pungii. Dezorganizarea tiroidei ne apare deci ca o consecinţă a structurii glandei. Dacă glanda ar fi deschisă, atunci secreţiunea ei s'ar scurge în afară; aşa cum e, se găseşte în neputinţă de a-şi goli conţinutul, cînd secreţiunea devine cu totul abundentă. In timp ce apar simtomele degenerării, se

formează beşicuţi nouă din celulele embrionare ce sînt prin glandă şi astfel organul creşte, dînd guşa.

Aşa fiind, acţiunea apelor producătoare de guşă se manifestă în exagerarea funcţiunilor normale ale tiroidei, desigur indirect, producînd însă direct modificări în reacţiunile de nutrire. Dacă tiroida guşaţilor ar fi alterată de toxine (cum e la cancer, tuberculoză, sifilis), atunci în ea s'ar recunoaşte leziuni particulare ale celulei secretătoare.

Exagerarea secreţiunii este, cum am văzut, în legătură cu lipsa iodului. Tiroida are putere electivă asupra acestui metaloid, în ea se grămădeşte mai tot iodul adus prin alimentaţie; el nu se consumă însă în ea, ci în organizm. Acest metaloid, ca şi toate celelalte elemente ce contribue la formarea ţesuturilor, „circulă" în cele trei regnuri. El se găseşte în aer, în apa de ploaie, în ape dulci sau marine, în stînci şi în toate terenurile. Din aceste locuri îl iau plantele şi apoi animalele. Din aceste din urmă—precum şi din plante—iodul se întoarce în lumea anorganică. Animalele îl elimină prin piele, sudoare, peri, unghii şi foarte puţin prin urină. Constatarea acestei „circulaţii" a iodului ne lămureşte în primul loc necesitatea continuă de iod în alimentaţie; alte constatări ne pun pe cale de a înţelege rolul considerabil pe care acest metaloid îl joacă în organizm. Vom spune însă de pe acum că fenomenele intime, intracelulare, în care joacă rol iodul, ne sînt necunoscute.

Iodul şi în particular substanţa activă a secreţiunii tiroidiene, *iodotirina* sau *tiroiodina*, joacă în organizm un rol considerabil, asigurînd reacţiunile nutritive, metabolismul general. „Pentruca schimburile să se facă regulat, tiroiodina trebue să se verse în sînge în cantităţi determinate. Dacă e în exces, fie în urma unei secreţiuni supra-abundente, fie că s'a introdus iod în mod artificial, apar fenomene de dezasimilare: se consumă grăsimile şi albumina, apare febra şi celelalte tulburări nutritive ce caracterizează hipertiroidismul; dacă ea lipseşte, se observă simtomele contrare: domolirea combustiunilor, scoborîrea temperaturii, toropeala, myxœdemul.

„Cînd se constată la o persoană o împuţinare a iodului, trebue să conchidem că organizmul consumă mai mult decît trebue pentru a rămîne în stare de echilibru normal. Fenomenul primordial al formării guşei este deci, după noi, o deviare a nutririi, care necesitează o secreţiune de suc tiroiodian mai bogat în tiroiodină, spre a înlătura efectele stricătoare. Însă iodul nu e adus în alimentaţie decît cu sgîrcenie. Atîta vreme cît nevoile organizmului au crescut puţin, organizmul rezistă, întrebuinţînd mai bine iodul de care dispune: aşa e cazul locuitorilor din Friburg, care, fără să fie guşaţi, au un deficit în rezerva de iod din organizm; ei au „guşa larvată" (ascunsă). Dar dacă nevoile organizmului cresc încă, glanda tiroidă nu va găsi materia primă necesară pentru a elabora un suc aşa de bogat, cît ar trebui, în tiroiodoină: ea se va sforţa să înlocuiască calitatea prin cantitate, secretînd în cîtime mai mare acest suc

prea sărac; mai mult, ca orice organ surmenat, ea va reacţiona prin hipertrofie (prin o creştere ne normală), care va putea ajunge proporţiuni excepţionale, graţie elementelor embrionare nefolosite pînă atunci, cu care e prevăzută glanda. Guşatul în expectativă trece în stare de guşat confirmat.

„Acum, dacă guşatul ia doze mici de iod, activitatea sucului său tiroidian se va spori şi de aici încolo totul intră în ordine: glanda reia volumul său primitiv, starea generală redevine perfectă, nimic nu mai trădează o perturbare în economie. Agentul, care tinde să provoace această perturbaţie, se exercitează totdeauna surd; el este însă combătut prin iodul adăugat în raţia alimentară, tiroida luînd din sînge iodul. Iată cum iodul e specificul suveran al guşei, atîta vreme cît elementele secretătoare nu sînt complect distruse" (*dr. Répin*, în R. g. d. S.)

Probabil că tiroiodina neutralizează o substanţă produsă în nucleii celulelor, fie a celulelor din organismul nostru, fie a celulelor din carnea ce consumăm. Este constatat că o alimentaţie mai carnivoră grăbeşte apariţia guşei.

Ce rol au însă apele de guşă?

„Pentru a strînge într'o formulă scurtă toată fiziologia patologică a guşei, s'ar putea spune că acţiunea apelor de guşă e, direct sau indirect, antagonistă funcţiunii tiroidiene. Această funcţiune, oricare ar fi întunericul de care e încunjurată, e de sigur o funcţiune de regularizare a metabolismului general. Că e aşa, că aceste ape provoacă o consumare puternică de iod, avem o dovadă în faptul că ele sînt curative de supra-iodism, (hiperiodism)", ca în maladia lui Bassedow, în guşa exoftalmică (dr. Répin. loc. cit.)

*

Odată stabilit că unele ape sînt cauza guşei, se pune întrebarea: ce fel de ape? La această întrebare s'au dat mulţime de răspunsuri, unele mai nesatisfăcătoare decît altele.

Se pot deosebi trei grupe de teorii: geologice, chimice şi microbiene. După partizanii teoriilor geologice, guşa ar fi datorită terenului. Apele ar lua ceva din terenuri şi acel ceva ar avea efecte asupra tiroidei. Fie-care învăţat, condus a se ocupa de guşă într'o localitate cu ape de guşă, a căutat în natura terenului observat de el cauza afecţiunii. Unii au căutat să atribue unei substanţe chimice, din constituţia terenului, agentul provocator al distrugerii tiroidei. Părerile acestora intră în seria teoriilor chimice care n'au luminat mai mult chestiunea.

Apele de guşă au fost de nenumărate ori analizate. Toate au în compoziţia lor carbonat de calciu şi magneziu, cu foarte neînsemnate variaţiuni; toate sînt, deci, incrustante, adică depun materia minerală pe pămînt, plante, etc. Dar a atribui acestor minerale vre-un rol în producerea guşei, ar fi trebuit să se uite că atîtea ape minerale cu aceiaşi

compoziție nu produc gușa. Sint, pentru a nu cita decit un exemplu, lingă Paris puțuri cu aceiași compoziție minerală ca și cele de gușă și cu toate aceste apa lor este inofensivă. Apoi apele de gușă își pierd efectele lor prin încălzire și stind citva timp expuse la aer, ceia ce înlătură bănuiala că o materie minerală din cele cunoscute ar fi cauza gușei.

A treia serie de teorii o formează teoriile microbiene. Aceste au provocat mulțime de lucrări ce au avut ca rezultat tocmai negarea unei infecțiuni prin vre-un microoganism.

Teoria d-rului Répin s'ar putea așeza între teoriile geologice, deși punctul său de vedere e foarte deosebit de al predecesorilor săi. Inainte de a o expune să vedem unde e răspindită gușa.

Este lucru cunoscut că la noi sint gușați și cretini mai în toate județele de munte, că în unele numărul lor este chiar respectabil; în „crierii" munților însă gușa lipsește. Gușați sint însă pe cealaltă parte a Carpaților, în Transilvania și Bucovina. Foarte mulți gușați sint apoi pe laturile munților Alpi și a ramurilor lor, a munților Jura și Pirinei, a munților din Spania și nordul Africei. Apoi în Balcani, Crimea, Caucaz, munții Urali, munții Persiei și ai Afganistanului, tot masivul himalaian pînă în platoul Tibetului la nord și delta Gangelui la sud. Nu lipsește în Birmania, basenul Fluviului albastru, în Formoza, Camciatica, Japonia. Dela sudul Asiei regiunea cu gușă se întinde prin insulele Sonde, Iava, Sumatra și mulțime de insule din oceanul Pacific. In America de-alungul Munților stincoși și Cordilierii Anzilor pînă la Țara de foc. Privind un planiglob, ne convingem că gușa e răspindită pe liniile lanțurilor principale muntoase ceia ce ne silește a căuta relațiuni între aceste „accidente geologice" și gușă. Sint numai puține excepțiuni, aparente și acele. Astfel există gușă în Franța de nord, pe o linie ce trece la nord de Paris și se întinde, prin Champagne și Lorena, în Germania, prin Eiffel, Taunus pînă în munții Metalici și munții Harz. O altă linie începe din Țara Galilor, se întinde prin munții Grampiani, continuîndu-se apoi în Scandinavia prin regiuni unde nu mai sint munți înalți. Aceste excepțiuni nu sint decit aparente. Studiile geologice au stabilit pînă la evidență că în epoca formării cărbunilor de pămînt exista un lanț muntos, de vre-o 4000 m. înnălțime, lanțul armorican-varisc (hercinic), care începea din Normandia, trecea prin Champagne și se întindea pînă în munții Harz și Metalici de azi. Acest impozant lanț de munți a dispărut, prin eroziuni, aproape în întregime.

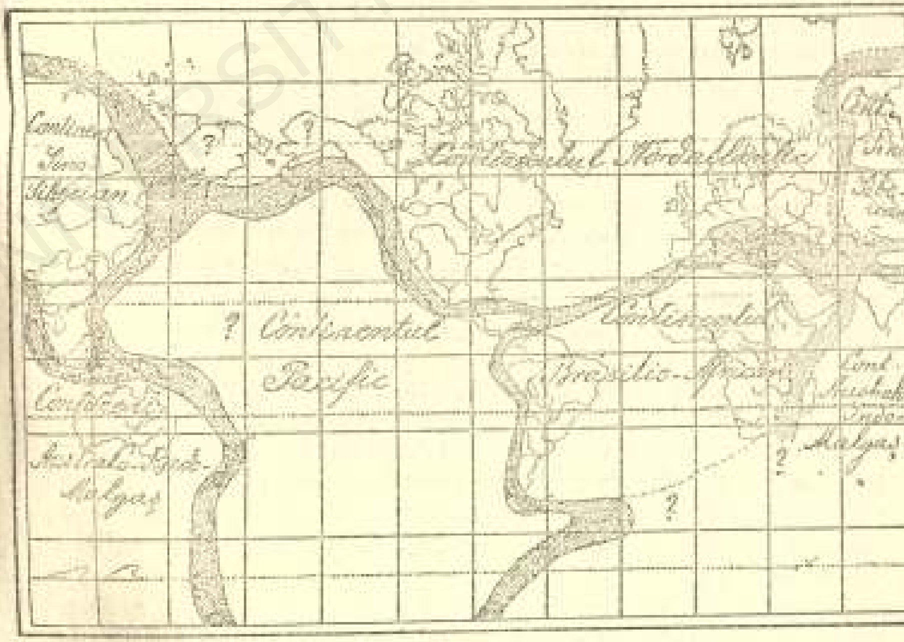
Pe linia Țara Galilor, Scoția, Scandinavia a fost un lanț de munți și mai vechi, lanțul caledonian, care a dispărut din aceleași pricini.

In sfîrșit o a treia excepțiune se credea că o formează regiunea africană ce se întinde din Transvaal pînă în Abisinia, pe direcția Nord-Sud. Studiile din urmă au dovedit că pe această regiune de munți înalți, de vulcani și depresiuni adinci, gușa e tot așa de răspindită ca în regiunea alpină.

Prin urmare rămîne bine stabilit că apele de gușă se găsesc pe

unde sint, sau au fost munți înalți. Ea e însă mai răspindită pe liniile unde sint munții cei mai noi, apăruți mai tîrziu în istoria globului nostru, și explicația se va vedea mai jos în considerațiile de tectonică, a căror scurtă expunere este necesară pentru a justifica părerile d-rului Répin.

In era terțiară s'au ridicat o serie de lanțuri muntoase în America și vechiul continent, pe linii notate pe harta alăturată, ce ar putea fi luată drept o hartă a gușei, dacă n'ar fi notate niște continente ce nu mai există astăzi.



Fără a intra în amănuntele formării munților, ne putem mulțumi cu constatarea că, din pricina răcirii, simburile fierbinte al pămîntului se strînge și coaja e nevoită să se încrețească, formînd lanțurile de munți și văile adinci, văi în care se poate aduna apa spre a forma mări și oceane. Dar coaja pămîntului nu e omogenă și deci nu are aceiași flexibilitate. Din această pricină în mișcările de încrețire ce produc crăpături enorm de adinci, unele terenuri se scufundă, altele se ridică, unele se răstoarnă peste altele, unele sint tîrîte zeci și sute de chilometri din locul lor, etc. Aceste frămîntări le putem urmări în regiunile unde s'au format munții mai noi, munții din era terțiară, și acolo se pot observa nenumărate falii, adică crăpături unde o parte de teren a rămas mai sus, pe cînd alta s'a scufundat cu zeci și sute de metri. Desigur că aceste

crăpături merg sau au mers pînă la miezul fierbinte. Prin unele din ele a ţişnit uneori lavă, alteori numai ape fierbinţi şi încărcate cu minerale, aşa numitele isvoare termo-minerale. Prin aceste crăpături şi apele superficiale, care s'au infiltrat în teren, au putut ajunge pînă la adînc, unde s'au încălzit şi găsind alte crăpături, prin care au fost împinse în sus, au apărut din nou pe suprafaţa pămîntului.

Regiunile, unde persistă aceste fenomene, sînt mai ales pe marginile munţilor, pe aşa numitele *linii de fractură*, şi tocmai pe aceste linii e mai răspîndită şi guşa. Aşa fiind, trebue să alăturăm apele de guşă de apele minerale şi în particular de cele termo-minerale. Aceste din urmă aduc din interiorul pămîntului minerale dizolvite, minerale pe care nu le scot însă în totul la suprafaţă, dar le depun în mare parte pe pereţii canalurilor sau crăpăturilor prin care se ridică. Uneori aceste depozite astupă crăpăturile şi atunci apa nu mai poate ajunge la suprafaţă. Cu cît faliile sînt mai vechi, cu atît rămîn mai puţine din ele libere circulaţiunii apelor, cu atît mai puţine ape ajung la suprafaţă, fapt care trebue pus în legătură cu raritatea relativă a focarelor de guşă în regiunile munţilor mai vechi.

Care e însă origina acestor ape, minerale sau de guşă? Din părerile asupra acestei chestiuni, cea a chimistului francez Armand Gautier este mai în concordanţă cu observaţiunile geologice, culese dupăce neîntrecutul geolog vienez Suess a atras atenţia asupra surselor dela Carlsbad şi asupra apei degajată din erupţiunile vulcanice.

Suess a dovedit pînă la evidenţă, că mineralele scoase la suprafaţă de apele din Carlsbad nu pot fi luate din rocile prin care s'au putut infiltra apele superficiale, că aceste minerale trebue să fie luate din regiuni mult mai adînci şi nu de apa de infiltraţie, ci de apă formată din elemente degajate de sîmburele fierbinte al pămîntului, deci de apă eruptivă. Tot el a dovedit că e inadmisibil ca apa ce e aruncată de vulcani să fie apă de infiltraţie. După Suess au confirmat şi alţi geologi aceste păreri.

Armand Gautier a dovedit experimental că nu e nevoe să admitem că „apa eruptivă" rezultă prin sinteză din hidrogen degajat din miezul fierbinte şi oxigenul venit din atmosferă—punctul slab în teoria lui Suess. Chimistul francez a arătat că apele eruptive sînt ape ce se desfac din combinaţiunile în care intră în roci. În roci este aşa numita apă de stîncă, umezeală care se poate goni încălzind pietrele foarte uşor; există însă în combinaţia lor mineralogică apă de combinaţiune, pentru degajarea căreia trebue temperaturi foarte urcate, chiar peste 1000 de grade. S'a obiectat că această apă e în prea mică cîtime pentru a găsi în ea origina apelor termo-minerale. Următorul calcul simplu dovedeşte că obiecţiunea nu e întemeiată: un chilogram de granit conţine 7 grame de apă de combinaţie; un nimic, care însă pentru un chilometru cub de granit se ridică la valoarea de 26 milioane metri cubi de apă (26 milioane poloboace de cîte 65 vedre), cantitate suficientă pentru a alimenta, vreme de un an, toate apele termo-minerale din Franţa, cu un debit de 48.000 litruri pe minunt!

Prin urmare este foarte probabil că mai toată apa ce vine din interiorul fierbinte al pămîntului e apă de combinaţie. Cum este ea gonită? După teoriile geologice recente, scoarţa pămîntului se scufundă treptat-treptat, în toate regiunile acoperite de mări, unde se grămădesc depozite enorme de pietriş şi nămol adus de apele curgătoare. Părţile scufundate se încălzesc tot mai mult—în măsură ce se afundă—şi uneori chiar se topesc. Se înţelege uşor că apa de combinaţie, din rocile astfel încălzite, este prefăcută în vapori, ce se ridică prin toţi porii, prin toate crăpăturile stîncilor unde se condensează, dizolvă tot felul de minerale, pe care le tîrăşte prin crăpături, unde în parte le şi depune.

Dar în afară de aceste substanţe pe care le aduce apa, mai sînt scoase din interior şi substanţe radioactive (de ex. radiu şi toriu). Aceste substanţe au format, desigur, filioanele radifere şi torifere, care se găsesc în crăpături prin care se ridicau altădată ape termo-minerale. Emanaţiunile de radiu şi toriu împregnează pămîntul, apele, aerul; ele însă se pierd cu vremea şi ar fi dispărut de mult, dacă n'ar fi mereu împrospătate de transporturile nouă pe care *apele native*, *apele eruptive*, le aduc din sîmburile fierbinte al globului nostru.

Analiza dovedeşte că apele de guşă sînt radioactive, o asemănare mai mult cu sursele termo-minerale. N'ar fi prin urmare nejustificat a căuta în această proprietate pricinele guşei, lucru pe care d-rul Répin nu-l afirmă cu toată tăria, păstrînd rezerva omului de ştiinţă în faţa unei probleme de atare importanţă. Învăţatul francez afirmă însă cu hotărîre că în aceste ape native, în aceste ape eruptive trebue căutată pricina guşei. El caută apoi să lămurească şi modul de acţiune al acestor ape, ape *sui generis*, cum sînt de altfel toate apele minerale în felul lor.

Căci apele minerale curative, oricare ar fi natura lor, au trei atribute caracteristice:

„1. Au o acţiune fiziologică *sui generis*, greu de definit, dar a cărei natură o putem înţelege spunînd că are influenţă asupra metabolismului general", asupra reacţiunilor neîntrecute ce se petrec în organismul nostru:

„2. Zacămintele acestor ape jalonează, fără excepţie, liniile de fractură mai recente;

„3. Au un index radio-activ ridicat, ce dovedeşte origina lor profundă".

Dacă apele de guşă sînt în adevăr ape minerale, atunci ele au o acţiune asupra metabolismului general, şi în anume împrejurări pot deveni curative. Această concluziune se impune. Este ea confirmată de fapte? Am văzut mai sus că da; în cazurile de hiperiodism apele de

gușă sînt curative, căci ele grăbesc consumarea iodului în organism, deci împiedică acumularea lui în tiroidă.

Cărui element din aceste ape minerale trebue să-i atribuim aceste efecte? Deoarece analiza nu descopere nici un element mineral, deoarece aceste ape vin din teren în așa condițiuni [1]) că o infecțiune microbiană e foarte neprobabilă, deoarece efectele lor sînt trecătoare—căci expuse cîteva zile la aer devin inofensive—; deoarece au o radio-activitate pronunțată, sîntem îndreptățiți a atribui acestei din urmă însușiri efectele particulare ale apelor de gușă.

Aceste sînt concluziunile logice la care conduce teoria d-rului Répin, rămîne numai ca experiențele să confirme sau să infirme acest punct de vedere. Oricum, un punct rămîne cîștigat: se poate lupta contra gușei fără mari cheltueli: Sistemul costisitor al aducerii apei din depărtare, sistem ce se poate aplica numai comunelor urbane, a dat tot ce poate da. [2]) Pentru a apăra pe locuitorii satelor, trebue să se dezactiveze apele de gușă pe loc, printr'un procedeu simplu, economic și de o eficacitate îndeajuns de probată pentru a învinge indiferența și scepticismul populațiunilor. Aceasta e o operă care cere multă răbdare. Pentru a o scoate la capăt, „o cooperație internațională, analoagă cu aceia ce s'a creat pentru studiul tuberculozei, cancerului sau leprei, ar fi cu totul de dorit" (dr. Répin, în R. g. d. s).

Cum gușa e destul de răspîndită în regiunile muntoase dela noi; cum cretinismul face numeroase victime; cum fatalismul stăpînește în satele noastre poate mai mult decît aiurea; cum e foarte răspîndită la țăranii noștri ideia că „gușa prinde bine, căci scapă de miliție" și în acest scop ei consumă intenționat apele cunoscute ca producătoare de gușă, este foarte probabil că apelul d-rului Répin va găsi un puternic ecou la învățații noștri, care vor aduce însemnate contribuțiuni la definitiva deslegare a chestiunii gușei patogene.

T. A. Bădărău

---

1. In excursiunile științifice la care am luat parte ca student, am avut ocazia să gust ape de gușă. Ele sînt perfect limpezi și au gustul apei fierte lipsite de aer; isvorăsc din stînci tari în care nu pot ajunge microbi sau alte microorganisme dela suprafață.

2. Grație acestui sistem numărul gușaților a scăzut în toate regiunile unde s'a adus apă bună de băut.

CRONICA EXTERNĂ

— Alegerile din Anglia —

Privirile lumii întregi sînt îndreptate înspre Anglia. Toți așteaptă cu o febrilă nerăbdare rezultatul alegerilor, fiindcă toți simt că de verdictul pe care națiunea britanică îl va da, depinde îndrumarea viitoare a întregei societăți englezești.

Evenimentele se cunosc. Conferința dintre fruntașii celor două mari partide de guvernămînt neputînd ajunge la nici un rezultat, d. Asquith a cerut Camerei Comunelor să voteze proectul de lege, prin care se mărginește dreptul de veto al lorzilor. Comunele au votat imediat acest proect, dar, fiindcă lorzii l-au respins, d. Asquith a făcut apel la singurul judecător care putea hotărî între cele două Camere, la corpul electoral. Nu e vorba, conservatorii văzînd că situația devine gravă pentru lorzi și înțelegînd că, într'o chestiune de o asemenea însemnătate, nu se pot prezenta înaintea țării numai cu o politică negativă, s'au grăbit să întocmească și ei un program, să propue și ei o soluție a crizei constituționale. In acest scop ei au adoptat, în Camera Lorzilor, un proect de modificare a acestei adunări, inspirîndu-se de cunoscutul proect al lordului Rosebery, așa încît azi lorzii singuri recunosc că principiul eredității nu se mai poate apăra și că nobila Cameră trebue să se compue din reprezentanții aleși ai aristocrației, din demnitari numiți de Coroană și din persoane desemnate de corpul electoral. Pe de altă parte, sub îndemnul lui Lord Lansdowne, care este astăzi cel mai dibaciu și cel mai capabil reprezentant al nobleței engleze, Camera Lorzilor a renunțat de bună voe la dreptul ei de veto în materie financiară și a propus referendul ca mijloc de rezolvare a tuturor conflictelor ce s'ar putea ivi pe viitor în raporturile dintre ambele Camere. In sfîrșit, bănuind că chestiunea protecționismului este în multe straturi sociale mai puțin populară deocamdată decît chestiunea constituțională, partidul conservator, într'un interes de tactică electorală, a scos din alegeri chestiunea protecționismului. In discursul pe care l-a rostit, la Albert-Hall, d. Balfour a declarat, în numele întregului partid unionist, că, dacă vor eși învingători în alegeri, nu vor adopta protecționismul de-

cît după ce vor consulta din nou naţiunea asupra acestei chestiuni, printr'un referendum special.

Aşa fiind, alegerile s'au dat numai în jurul conflictului constituţional, şi acest problem fiind, prin atitudinea partidului conservator, cu desăvîrşire dezbarat de orice chestiuni ce-l puteau întuneca sau complica, lumea era cu atît mai mult îndrituită să se aştepte, din partea poporului englez, la un răspuns lămurit. Speranţele lumii au fost însă amăgite.

Deşi alegerile nu sînt încă terminate, totuşi e sigur că partidele vor păstra poziţiunile pe care le-au avut înainte de dizolvare. Cel mult, dacă între unionişti şi liberali va fi o deosebire de cîteva scaune. Judecînd după ultimele telegrame, se poate chiar întîmpla ca rezultatul final să fie identic cu cel din Ianuarie trecut.

Nici nu credem să mai fi fost nişte alegeri, în care corpul electoral să se fi rostit, în două rînduri, cu aşa de mici şi de neînsemnate deosebiri. Dealtminteri, caracteristica actualelor alegeri stă tocmai în această isbitoare similitudine. Anglia nu se poate întoarce înspre trecut, dar nici nu se hotărăşte să păşească pe căile viitorului. Nu poţi să spui că nu se leapădă de trecut, dar să leapădă încet, cu greutate, cu şovăiri, cu părere de rău, cu oarecare grijă a zilei de mîne, cu o ciudată, dar invincibilă frică de necunoscut. Toată psihologia poporului englezesc se tradează în această atitudine.

De două ori într'un an, clasele ocîrmuitoare chiamă naţiunea engleză să spue dacă vrea să meargă înainte, sau să rămîie credincioasă aşezămintelor ei de veacuri. In orice altă ţară poporul ar fi ascultat vocea unora, sau vocea celorlalţi, şi cu entuziasm, cu oarecare exagerare chiar, s'ar fi asvîrlit în direcţiunea aleasă. Poporul englezesc trebue să facă altfel. Se pipăe; conservatorilor care il trag înapoi le răspunde că trebue să ţin seamă de viitor; liberalilor, care il trag înainte, le răspunde: nu pot să nesocotesc tradiţiunile trecutului. Groaza pe care i-o inspiră revoluţiunea e atît de adîncă, atît de organică, încît ezită să dea un răspuns prea afirmativ într'un sens sau într'altul, numai fiindcă i se pare că, procedînd astfel, ar violenta legile evoluţiunii.

Nimic nu arată mai bine echilibrul care există astăzi în sufletul poporului englez, între forţele de progres şi forţele de reacţiune, decît faptul că şi la Ianuarie şi acum corpul electoral a trimis în Cameră tot atîţia conservatori caşi liberali.

Intr'adevăr, dacă lăsăm la o parte pe Irlandeji, care nu se preocupă decît indirect de chestiunea constituţională, a căror unică grijă este dobîndirea Home-Rulului şi care azi combat Camera Lorzilor, fiindcă văd într'însa o piedică pentru realizarea visurilor lor, dar mîne ar susţine toate privilegiile ei învechite, toate drepturile ei inadmisibile, numai să declare că votează Home Rulul; dacă înlăturăm din calculele noastre şi pe socialişti, pentru care chestiunea puterilor ambelor Camere n'are decît o valoare relativă, întrucît scopul lor adevărat e dărămarea întregului sistem parlamentar caşi a întregei societăţi capitaliste,— şi dacă privim numai partidele care într'adevăr se interesază de problemul constituţional, observăm că nici unul, nici altul nu se bucură de preferinţele naţiunii. Prima oară, aceasta putea să treacă drept o simplă coincidenţă; repetîndu-se însă cu o preciziune atît de matematică, sîntem nevoiţi să considerăm acest rezultat ca o oglindire a stării sufleteşti prin care trece Anglia astăzi.

Bine înţeles că, după aceste alegeri, Anglia va face un pas înainte pe calea democratizării. Camera Lorzilor, după ce s'a sinucis in extremis prin propunerile lui Lord Lansdowne şi prin proectul de reformă al lui Lord Rosebery, va fi omorîtă şi, de măsurile pe care le va propune guvernul d-lui Asquith,— dar înfrîngerea nu va fi desăvîrşită. Partidul liberal nedispunînd, în afară de Irlandeji şi de socialişti, de o adevărată majoritate, nu va putea întreprinde schimbările constituţionale cu energia voită. Va trebui să ţie seamă şi de voinţa partidului conservator. Vom asista poate la o nouă conferinţă, în care conservatorii vor fi mai puţin intransigenţi, dar din care şi rezoluţiunile liberalilor vor eşi puţin ciuntite. Se poate ca înşişi lorzii să găsească o formulă de semicapitulare, cu care liberalii să se mulţumească. Nu e exclusă nici ipoteza ca liberalii să adere la o Cameră a Lorzilor, care să acorde ambelor partide garanţii îndestulătoare de nepărtinire, şi ca astfel soluţia creării unui organ intermediar, care să rezolve conflictele dintre ambele adunări, să nu mai fie necesară. In orice caz, chiar dacă liberalii vor merge mai departe decît se prevede, nu va fi din cauza aprobării ce le va fi dat Anglia; va fi din cauza unor factori, am putea zice străini de dînsa, din pricina Irlandejilor şi socialiştilor. Aceasta ne explică marea indignare pe care a stîrnit'o în tot cuprinsul Angliei vestea că d-nul Redmond şeful naţionaliştilor irlandeji au obţinut dela Irlandejii din America subvenţiuni pentru o campanie în favoarea Home Rulului. Dacă a fost un strigăt unanim in aceste alegeri, apoi desigur că a fost strigătul: „nu voim ca bani străini, ca dolarzi americani să hotărască de destinele Imperiului britanic".

Dacă iai faptul în sine şi'l cercetezi în mod obiectiv, vezi că n'are nimic revoltător. Dece Irlandejii, care acum 20—30 de ani au emigrat în America, fiindcă nu se puteau hrăni pe pămîntul patriei lor şi care s'au îmbogăţit pe noul continent, n'ar trimite fraţilor de acasă bani ca să lupte pentru îmbunătăţirea soartei lor, pentru crearea în Irlanda a unei stări de lucruri, care pe viitor să nu mai constringă pe copiii verdei Erin să se expatrieze ca să nu moară de foame? Mai mult, de ce ar fi o crimă să primeşti de la fraţii tăi din America subsidii pentru scopuri politice, şi ar fi foarte explicabil, foarte lăudabil că aceiaşi fraţi să'ţi trimită, cum au făcut-o întotdeauna, bani ca să plăteşti arenzile land-lorzilor? La urma urmei, după cum observă cu foarte multă dreptate şi cu foarte mult spirit în una din ultimele sale

cuvîntări d. Lloyd George, de cînd banii americani sînt așa de rău văzuți de nobleța engleză? Pînă azi aristocrația britanică ne a obișnuit mai mult cu spectacolul unei goane după dolari. Cu banii Americei, azi atît de huliți, s'a scuturat praful de pe multe blazoane mucegăite și s'au reclădit multe castele, a căror fațadă se dărîmase și a a căror faimă se stinsese. Și totuși această ură se explică: Englejii simt că în afară de ei, în nevoile Irlandei, în sprijinul Americei stă soluția frămîntărilor lor politice. În potriva acestei presiuni, în potriva acestei încălcări asupra liberului lor arbitru (sau asupra ceia ce cred ei că constitue liberul lor arbitru) ei se ridică, protestează și se revoltă.

Dar dacă acest simțimînt e legitim, poporul englez ar trebui să tragă și învățămintele cuvenite din faptul că lucrurile se prezintă sub un asemenea aspect. El ar trebui să recunoască că dacă soarta lui este astăzi în mînele Irlandejilor, nu e aci numai o crudă ironie a soartei, ci este consecința fatală a unei concepțiuni politice greșite, și a încăpățînării Englejilor de a nu se adapta cerințelor vremurilor de azi. În loc să asculte pe oamenii ei de stat luminați, care i-au spus mereu de 20 de ani, că în starea actuală a lumei civilizate, un popor nu se poate guverna cu forța, în afară de voința lui, că sistemul de asuprire sistematică e o formulă medievalică, e un anacronism în veacul nostru, Englejii au ascultat glasul tuturor intereselor înguste de clasă, tuturor prejudecăților seculare și n'au vrut să recunoască nici unul din drepturile, nici una din năzuințele Irlandei.

Tot în aceiași vină cad Englejii și cu lorzii. E firesc ca poporul englez, care a găsit, în actuala sa organizare constituțională, putința de a săvîrși atîtea fapte mari, să nu se poată despărți de ea cu inimă ușoară, dar nu trebue nici că dragostea trecutului să fie atît de puternică, încît să se transforme într'un fel de imposibilitate de a mai înțelege noile curente sociale. Moderațiunea este fără îndoială o calitate. Ea ferește popoarele de sbuciumările exagerațiunilor și de deziluziile multor utopii, dar împinsă la exces ea devine o formă e reacționarismului și ca atare un germen de decadență. Astăzi a devenit greu să despletești în Anglia partea de moderațiune necesară de partea de reacționarism funest, și de aceia ultimele alegeri lasă să plutească o mare nedumerire peste viața și viitorul Imperiului britanic. Citind rezultatul acestei consultațiuni naționale, fără voe te întrebi, dacă în loc să'și consolideze evoluțiunea prin prudența cu care înaintează, poporul englezesc nu compromite interesele lui cele mai vitale, prin greutatea mereu crescîndă cu care se converteşte la toate idealurile, care cîrmuesc destinele omenirei?

I. G. Duca

CRONICA TEATRALĂ

IAȘI

„Mama". — „Revizorul". — „Prostul".

Vorbeam în numărul trecut de sforțările serioase pe care le face direcția actuală a teatrului nostru și de simpatia binevoitoare pe care a întîmpinat-o. Frumoasa sală a Teatrului Național începe a fi populată ca în timpurile cele bune și aspectul ei înviorează parcă jocul artiștilor.

E drept că psihologia acestui public, destul de eterogen, nu e tot deauna edifiantă. E un public care-și ocupă locul după ridicarea cortinei, care vorbește în timpul reprezentației, care tușește des, care aplaudă uneori sgomotos la scenele de comic vulgar și la aluziile picante, pe care-l mișcă mai degrabă piesele spectaculoase decît acele de idei sau de analiză ceva mai profundă. Dar nu trebue să-i cerem prea mult deocamdată. Educația artistică a celor mulți nu se poate face decît cu încetul și, ca să le-o poți face, trebue mai întăi să-i ai. De aceia, lumea aceasta, fără de care un teatru nu poate trăi, trebue privită cu simpatie indulgentă și până la un punct menajată chiar în susceptibilitatea și preferințile sale, oricît ar fi ele de comune sau de naive.

A doua piesă originală care s'a reprezentat în această stagiune „Mama", de d. Miclescu, a fost, desigur, urmărită cu mai multă plăcere și interes decît „Chinul" d-lui Florescu. Și, mărturisesc, am fost chiar mișcat la unele scene împreună cu publicul. O problemă morală serioasă, drepturile unei mame vinovate asupra copilului, e dezbătută în ea. Iorgu Tolpan a fost trădat de soția sa, pe care o iubise cu pasiune. Ea a părăsit căminul, lăsînd o copilă de cîțiva ani. Judecata a pronunțat divorsul și copila a rămas soțului. Dar Tolpan vrea să-și răzbune asupra femeii care-l trădase și pe care o crede nedemnă de iubirea copilei.

Plecînd din țară, el se stabilește ca ministru al țării la Haga. Acolo își crește singur fata, oprind orice legătură cu mama ei și nepomenindu-i nimic de dînsa. În zădar soția vinovată caută să se apropie de fată, implorînd ertarea soțului și trimițîndu-i scrisori umilite. Tolpan e neîndurător. Dar sînt situații pe care cu toate sforțările noastre nu le putem evita.

Au trecut mulți ani, Tolpan a încărunțit, copila e acum mare. Rechemat în țară pentru niște afaceri de serviciu, sosește cu fata lui la Sinaia.

Aici e și Eliza Rareș, fosta lui soție. Încunjurată de un roi de tineri, ea duce de mai mulți ani o viață de desfrînare și de petreceri. Înștiințat de amicul său, Golea, de prezența ei, Tolpan e cuprins de o grozavă neliniște. Hotărît să evite cu orice preț o apropiere între mamă

şi fată, el recurge la un mijloc drastic, destăinueşte fetei trecutul, arătindu-i scrisoarea pe care o lăsase Eliza, atunci cînd părăsise căminul. Cerîndu-i să judece şi să aleagă între el şi mama vinovată, Tolpan o face să jure că va rămînea indiferentă la orice încercare a mamei. In acelaşi timp trimite pe prietenul său, Golea, la Eliza Rareş, cerîndu-i să se depărteze cît mai repede din Sinaia, căci altfel el s'ar vedea silit să-şi părăsească postul, plecînd imediat în străinătate. Eliza, care-şi zărise fata şi vroia cu orice preţ să se apropie de ea, ascultă cu revoltă şi cu disperare această propunere.

Prietena ei, Zoe, indignată de cruzimea lui Tolpan, aranjează o întrevedere la o serată a contelui Pitti, ministrul Italiei, şi cu ajutorul ei mama şi fata se întilnesc. Dar cînd Zoe destăinueşte fetei că Eliza e mama ei, fata, aducîndu-şi aminte de făgăduinţa pe care o dase tatălui, fuge îngrozită spre dînsul.

Intr'o scenă care nu-i lipsită de putere, Eliza, sfîşiată de durere, cere lui Tolpan să nu calce drepturile ei de mamă; s'o lase măcar din cînd în cînd să-şi vadă copila. Ea ameninţă şi imploră, dar el rămîne neinduplecat. In actul ultim, Eliza e greu bolnavă de inimă în urma emoţiilor suferite. Doctorul, un amic devotat al casei, văzînd că sfîrşitul se apropie, lasă pe prietena Elizei să vegheze la căpătăiul ei şi el se duce la Tolpan să-l înştiinţeze de starea Elizei şi să-l înduplece să lase fata să se apropie de mamă măcar acum. Dar Eliza moare în braţele prietenei sale şi Tolpan împreună cu fata sosesc prea tîrziu. Piesa sfîrşeşte cu un strigăt de durere şi de mustrare al fetei, faţă de asprimea neîndurătoare a tatălui.

Cu toate că e puţin adîncit, caracterul lui Tolpan, cu severa şi nemiloasa lui intransigenţă, îmi pare logic şi viu. E omul unei singure iubiri şi, în egoizmul sălbatic al iubirii lor înşelate, asemenea oameni nu iartă. Caracterul Elizei nu mă mulţumeşte şi rămîn destul de nelămurit asupra ei. Viaţa desfrînată pe care o duce de atîţia ani e o consecinţă a temperamentului, e un efect al împrejurărilor? Inţeleg puterea sentimentului ei de mamă, cu toată isbucnirea lui dureroasă, dar mi se pare curios cum a putut să se resemneze cinsprezece ani şi să îndure absenţa copilei. Ştiu că a încercat să se apropie de ea în primul an şi n'a renunţat decît silită de atitudinea neînduplecată a lui Iorgu. Dar o mamă nu se lasă uşor învinsă în asemenea împrejurări şi averea Elizei îi permitea să înfrunte toate piedicele care se opuneau unei dorinţi legitime. Celelalte personage ale piesei, fata Elizei, prietena ei, Zoe, Golea, amicul lui Tolpan, doctorul—sînt cu totul şterse şi lipsite de orice notă individuală deosebită. Afară de cîteva stîngăcii şi slăbiciuni de execuţie în primul act şi mai ales în ultimul, prea lipsit de mişcare, acţiunea e condusă cu o relativă abilitate şi interesul susţinut creşte mai cu samă în actul al III-lea, unde sînt cîteva momente dramatice fericite.

Dialogul, în multe părţi interesant şi viu, poate cu prea multe arhaizme, cuprinde şi multe lucruri de prisos, care nu proectează multă lumină asupra caracterelor. Trăsăturile de satiră socială şi săgeţile de spirit ale autorului nu le-am putut gusta. Ele mi s'au părut greoae şi uneori comune. Sînt unele inteligenţe serioase şi masive, pentru care mînuirea acestei arme tăioase a ironiei e primejdioasă.

Deşi cei mai mulţi din artiştii noştri nu sînt tocmai la largul lor în dramele realiste, piesa a fost în general satisfăcător interpretată. D-na Pruteanu a avut, în rolul Elizei, căldura sa obişnuită. D. Dragomir a fost corect, dar prea puţin nuanţat şi expresiv în manifestarea sentimentelor. D. Cîrjă şi d. Momuleanu s'au achitat bine în rolurile lor secundare.

Nu ştiu dacă „Revizorul", cunoscuta comedie a lui Gogol, a mai a mai figurat în repertorul Teatrului Naţional dela 1876, cînd a fost reprezentată în localizarea d-lui P. Grădişteanu. Eminescu, care scria pe atunci cronica teatrală a „Curierului", a vorbit cu mult entuziasm de ea, lăudînd jocul artiştilor şi mai ales acel al neuitatului Bălănescu. Nu voi inzista asupra subiectului acestei cunoscute piese, care, scrisă la 1836, îşi păstrează eterna ei tinereţă. Ş'apoi intriga e aici ceva secundar, sosirea presupusului revizor, care tulbură liniştea orăşelului de provincie, e numai un prilej care ridică vălul asupra Rusiei administrative, asupra moravurilor micilor stăpînitori ai marelui şi putredului imperiu. Toate notabilităţile locale defilează înnaintea noastră: primarul abuziv, fricos faţă de cei mari, brutal cu subalternii, dijmuind din răsputeri negustorii, judecătorul cu pretenţii de savant, intendentul cu conştiinţa încărcată şi profesorul tremurînd de teamă în faţa stăpînirii, telegrafistul vesel, care se distrează deschizînd scrisorile pe care trebue să le expedieze, nevasta şi fata primarului, sărmane provinciale îngîmfate şi ameţite de tot ce le aminteşte de Petersburg şi de societatea înnaltă. In faţa lor, falşul revizor, tînărul boer deprins să petreacă, să cheltuească şi să împrumute, ştrengar neîntrecut, care ştie cu verva lui îndrăcită să întoarcă toate capetele, atunci cînd povesteşte succesele lui de curte, apoi servitorul său, Iosip, care-şi dă samă de împrejurări mai bine decît stăpînul şi caută să se folosească cît se poate mai cuminte de ele... Aceste tipuri sînt, cele mai multe, schiţate numai în cîteva trăsături, dar condeiul teribil al satiricului a reuşit să le dea un relief şi o intensitate de viaţă uimitoare. Nu ştiu dacă un occidental ar gusta mult acest crud tablou de moravuri locale. I s'ar părea o farsă lipsită de fineţă, care, după împrejurări, poate fi luată ca grotescă sau ca sinistră. Orientalismul moravurilor noastre, relaţiile personale între cei puternici şi cei slabi, slăbiciunea şi lipsa de independenţă a individului faţă de autorităţile administrative, regimul de ilegalizm, atît de bine caracterizat de d. Gherea, sub care trăim apăsaţi de fatalitatea împrejurărilor, ne fac să înţelegem mai bine această operă şi să-i pătrundem rostul.

Şi dacă situaţiile ei comice ne îndeamnă la rîs, venalitatea, lăcomia, egoismul, brutalitatea, laşitatea, prostia personajelor în care marele satiric a întrupat tot ce e mai mic şi mai josnic din firea omenească, lasă în rîsul nostru ceva amar...

Piesa a fost bine interpretată şi costumele ruseşti complectau impresia de culoare locală. D. Cuzinski a studiat cu multă îngrijire şi în toate amănuntele rolul dificil al primarului, şi a avut multă viaţă in jocul său. Nu s'a putut feri totuşi de citeva exagerări în mimică şi în glas. In primul act-vorbea prea repede şi, în ultimul, gesturile şi desperarea sa aveau ceva fals. D. Pella a avut momente excelente în rolul falşului revizor. D-sa e interpretul ideal al tipurilor exuberante şi insolente de triumfători. D. Momuleanu a fost natural şi expresiv în rolul judecătorului. D. Radu Demetrescu, un artist care se afirmă din ce în ce mai mult, a redat cu multă fineţă pe intendent. Minunat a fost d. Petroni, în servitorul Iosip. D-sa a ştiut să dea unui rol neinsemnat o viaţă deosebită.

Un mare şi repetat succes a avut „Prostul", comedia lui Ludwig Fulda, piesă care ca fineţă a observaţiei şi ca adîncime psihologică nu cuprinde nimic remarcabil, dar care va plăcea totdeauna publicului.

Iată subiectul său.

In actul întăi sintem la judecătorie. Trebue să se deschidă testamentul unui bogătaş care a murit de curind. Cele şase rude ale defunctului aşteaptă cu emoţie şi nerăbdare. Dar testamentul îi pune în mare încurcătură: toată averea va fi moştenită de cel care va fi desemnat ca cel mai prost prin votul celor şase. Fiecare se votează pe sine, afară de Justus Häberlin, singurul care se abţine, indignat de hotărîrea unchiului defunct. Neintrunind nimeni majoritatea, se deschide al doilea testament şi Häberlin e declarat moştenitor unic al întregei averi. Toate rudele sint dezolate, dar Häberlin nu e deloc încîntat, el sufere din cauza insultei aduse şi apoi nu ştie ce să facă cu banii. Mătuşa sa, d-na Schirmer, văzîndu-l bogat, îi face curte, căutînd să-l cucerească pentru fiica sa Lisbeth; verii săi, avocatul isteţ Engelhardt, inginerul cu capul plin de invenţii, Gerhardt Beck şi poetul vinzător în librărie Willbald Beck, profitînd de bunătatea naivă a lui Häberlin şi de lipsa lui totală de simţ practic, îl fac să le cedeze în chip legal toată averea. In zădar americanca Doris Wienard, frumoasă, bogată şi înconjurată de adoratori, mişcată de originalitatea lui Häberlin, caută să-i deschidă ochii. El crede în bunătatea omenească şi nu înţelege nimic atunci cînd e gonit din casa mătuşei sale şi e trădat de verişoara sa Lisbeth, care se mărită cu poetul, nici cînd e dat afară dela banca pe care o conduce acum vărul Engelhardt. Rămas pe drumuri ca vagabond, starea lui Häberlin îngrijeşte pe verii săi şi, pentru a scăpa de dînsul, ei se înţeleg să-l interneze într'o casă de sănătate. Dar doctorul înţelege caracterul lui Häberlin şi frumoasa americană soseşte la timp pentru desnodămîntul fericit al piesei. Ea iubeşte pe Häberlin şi se căsătoreşte cu dînsul.

Piesa lui Fulda satisface în grad înnalt cerinţile imaginaţiei şi senzibilităţii marelui public. Urmărim cu un interes mereu crescînd soarta personajului simpatic, naivul visător Häberlin. Dacă în lupta aprigă a vieţii privim visătorii cu ironie, dacă nu cu dispreţ, nu ne displace să-i

vedem din cînd în cînd pe scenă. Ş'apoi acest visător e persecutat de toată lumea cu care vine în atingere şi lovit fără cruţare, îl vedem apropiindu-se din ce în ce mai inconştient de prapastia care-l aşteaptă. Dar aici, cînd palpităm pentru dînsul, o femee îl iubeşte şi îl salvează. Şi triumful final al inocenţei faţă de negrele elemente conjurate împotriva sa, lăsă în noi o mulţumire dulce. Ne place în unele momente să ne lăsăm înşelaţi de iluzii în care nu credem.

Unii vor spune că Häberlin nu e un tip real, nici logic, şi, cîntărind imaginaţia şi senzibilitatea lui delicată cu miopia lui intelectuală, vor avea asupra caracterului său mai mult părerea personajelor piesei decît acea a autorului. Alţii vor fi izbiţi de caracterul convenţional al americancei, de banalitatea dialogului, de unele efecte dramatice eftene sau uzate. Dar această comedie patetică, în care scenele de sentimentalizm dulceag şi fad alternează abil cu situaţiile comice, dacă nu ne dă mult de gîndit, ne înveseleşte şi ne înduioşează şi, după vorba unui critic sintem totdeauna recunoscători scriitorilor care ştiu să atingă în acelaşi timp mai multe coarde ale sufletului, chiar cînd mijloacele întrebuinţate de dînşii sint de o calitate îndoelnică.

Interpretarea piesei a fost, fără de rezervă, excelentă şi rareori am văzut un ansamblu mai bun. D. Cuzinski, care e neobosit şi a ţinut pînă acum tot primele roluri, ne-a redat un Häberling visător incorigibil, pe care realitatea nu-l poate face să părăsească o clipă lumea bogată a fantaziei sale. Nu e poate adevărata interpretare a tipului, dar, aşa cum l'a înţeles, d-sa a ştiut să-i dea suflu şi să nuanţeze cu fineţă diferitele momente. Dar aici, caşi în „Revizorul", deşi mai puţin ca acolo, nu mă pot opri de a observa că gesturile sale mi se par uneori exagerate, şi mi-ar plăcea să văd jocul său mai sobru şi mai concentrat. D. Pella a fost foarte bine în rolul avocatului Engelhardt, deşi fără verva sa obişnuită. Multă naturaleţă a avut d. Momuleanu în inginerul cu invenţiile, d. Petroni în rolul poetului care caută în zădar inspiraţia, d. Radu Demetrescu în acel al simpaticului doctor. In rolul mic al judecătorului, d. Boldescu a avut o notă comică foarte reuşită. Ţin să fiu just faţă de d-na Ionescu şi să recunosc că de data aceasta a fost mult mai bine ca alteori şi a interpretat nu fără pătrundere şi graţie rolul americanei Doris. D-na Profir a avut multă viaţă în Lisbeth. D-na Dimitriu a fost o minunată soacră, jovială şi vulgară. Aşi putea spune că a rivalizat în această piesă cu d-na Atena Georgescu, veterană artistă, care a încîntat atitea generaţii în asemenea roluri.

Octav Botez

Scrisori din Bucovina

Noua lege electorală pentru dietă. Cadastrul național.

In ziua de 8 Octombrie s'a stins, nejălită de nimeni, dieta Bucovinei. Această dată nu înseamnă însă numai încheiarea unui period legislativ, ci și încheiarea unei perioade de dezvoltare politică. Bucovina a primit constituțiunea sa prin patentul din 26 Februar 1861. Prin acest patent se înființează și pentru Bucovina o *dietă provincială*, care în marginile trase de constituția fundamentală a statului avea să se ocupe cu problemele legislative ale țării.

Dieta Bucovinei avînd ca principiu fundamental respectarea claselor sociale privilegiate, fiind expresia intereselor de clasă ale populației țării, se compunea din 31 deputați și anume 29 aleși și 2 viriliști (unul dintre viriliști, rectorul universității, abia din 1875). Din cele 29 mandate, 10 mandate erau ale curiei proprietarilor mari (curia I a proprietății mari formată de fondul religionar, cu 2 mandate, și curia II a proprietății laice cu 8 mandate), iar 12 mandate ale curiei rurale, 2 ale camerei de comerț și 5 ale orașelor.

Grupul cel mai compact și mai bine disciplinat din dietă era grupul proprietarilor mari și în jurul lui trebuia să se cristalizeze dacă nu îndată, apoi peste scurtă vreme, majoritatea guvernamentală. Această repartizare a mandatelor era o mare nedreptate socială, căci cei vr'o 100 și ceva de proprietatari alegeau aproape tot atîția deputați ca și cele cîtava sute de mii de țărani. Această nedreptate se măria prin faptul că nici cele 12 mandate țărănești nu erau exercitate de mandatari ai poporului, ci de vasali ai guvernului.

Intr'un interesant articol publicat în revista „Wahrheit", deputatul *Aurel Onciul* vorbind de vechia dietă (Der alte Landtag, IV Iahrg. No. 99), inzistă asupra evoluției politice în țară și deosebește în timpul dela 1861, începutul erei constituționale în Bucovina, și până în prezent trei faze mai remarcabile în evoluția po-

litică. Constituția introdusă era mai mult o constituție de formă decît reală; dieta țării era la dispoziția șefului guvernului provincial pentru votarea legilor propuse de guvern. Pentru acest sfîrșit guvernul a comandat în dietă, la începutul erei constituționale, pe ministerialii săi, pe funcționarii străini de țară, care în alianță cu Evreii conduceau destinele țării în așa numita *eră liberală*. Schimbînduse mai tîrziu, pela 1879, cursul politicii în imperiu, se petrecu o schimbare radicală și în dieta Bucovinei: locul funcționarilor liberali îl luară proprietarii mari romîni, care împreună cu deputații romîni ai cercurilor rurale aveau majoritatea. Ei nu inaugurară însă o politică romînească națională, ci o politică conservatoare, care, neglijînd interesele tuturor celorlalte clase sociale, ascultau de ordinul guvernului și îngrijiau de interesele clasei lor.

Astfel în locul dietei de ministeriali veni o dietă a *vasalilor* guvernului. Cînd prin anul 1892 se ivi un conflict politic violent între guvernorul țării, contele Pace, și grupul proprietarilor mari romîni, acesta, spre a slăbi puterea de opoziție a proprietarilor, inventă pe Ruteni ca element politic, pe care îl introduse în dieta țării. Tot de atunci datează favorizarea extremă a Rutenilor din partea guvernului în dauna Romînilor, favorizare care astăzi e o dogmă de guvernămînt.

Din frămîntările ce s'au născut la Romîni după 1892, din trebuința de a avea în dietă o reprezentanță națională care să se împotrivească Rutenilor, s'au născut în cursul ultimelor două decenii partidele romîne, care au dispărut tot atît de iute pecît de neașteptat s'au născut de multe ori: Partidul național romîn, partidul poporal, partidul democrat, cel apărărist și în sfîrșit actualul partid național unit. Din aceste frămîntări au străbătut în ultima dietă reprezentanți ai poporului, eșiți din primele alegeri libere. In înțelegere cu reprezentanții proprietății mari, ei au hotărît o serie de reforme folositoare pentru păturile largi ale populației țării.

E ușor de înțeles, după ce cunoaștem compoziția ei, de ce dieta Bucovinei n'a contribuit în cei 40 de ani de existență a ei —exceptăm ultimii șase ani în care s'a lucrat mult—cu aproape nimic la progresul țării, a țării adevărate. Căci de fapt partea cu care a contribuit dieta e aproape nimic. In marea sa cuvîntare budgetară din 7 Oct. 1907, deputatul Aurel Onciul, analizînd această activitate, spunea următoarele: „De lucrat nu s'a lucrat pur și simplu nimic. Cu ocazia unui articol ce aveam să-l scriu pentru „Viața Romînească" asupra evoluției politice în Bucovina, am cercetat Foaia legilor provinciale dela 1862 încoace și am constatat ca operă a dietei: o lege comunală, care a fost octroiată după un formular al guvernului și o lege a apei, care s'a primit încă după un formular al guvernului cu toată supunerea. Am mai descoperit două legi despre propinație. Una a introdus, sub titlul desființării, propinația. S'a zis că se desființează propinația, care de drept nu exista și astfel prin această supoziție i s'a dat o bază

legală. A doua lege a desființat din nou legea deja desființată o-
dată, rezervînd la această ocazie ¾ din fondul de rezervă par-
tașilor la dreptul de propinație. Încolo am aflat în fiecare an cîte
o șosea districtuală cu bariera obligatorică, apoi aprobara unui
impozit pe băuturi alcoolice în vre-un oraș oarecare. Aceasta a
fost opera legislativă a dietei bucovinene în decurs de 40 de ani.

„Pe terenul administrativ dieta s'a mulțumit să urce în fie-
care an impozitul provincial cu mai multe procente, până ce a
ajuns la un stadiu că o progresare era exclusă".

Această sterilitate se explică, după cum am văzut, din com-
poziția dietei, care era în cazul cel mai bun un aparat de înre-
gistrare a legilor propuse de guvern. Țărănimea expusă desna-
ționalizării din partea Rutenilor, brutalizată de biurocrați și rui-
nată economicește de cămătari, n'avea apărători sinceri și neîn-
duplecați, și nici nu putea să aibă cîtă vreme dăinuia vechiul
sistem de alegere cu votarea indirectă și orală. O remediare se
putea obținea numai prin schimbarea sistemului electoral. Cere-
rerea pentru reformarea dreptului de alegere e veche; realizarea
ei s'a putut însă face abia după o luptă îndîrjită de mai mulți ani.

În programul partidului democrat, creat în anul 1904, se și
introduse reforma dreptului de alegere ca punctul cel mai cardi-
nal; tot așa primi și majoritatea dietală compusă din Romîni,
Ruteni, Nemți și Evrei în programul ei, pe lîngă celelalte puncte
ale programului democratic, și reforma electorală. Dar realiza-
rea acestei reformei nu s'a putut obținea atît de repede, cum s'a
crezut la început. Aderenți sinceri ai reformei au rămas numai
Romînii democrați, pecînd celelalte partide din majoritate se o-
punea prin fel de fel de pretexte legiferării în privința dreptului
de vot. În urma acestei nesincerități și a altor piedeci ce s'au i-
vit pe urmă, reforma propusă în 1904 a devenit lege abia în 1910.
Primită în dietă, ea a fost de mai multe ori retrimisă de minis-
ter pentru a i se face mici corecturi; în 26 Mai 1910 a primit
sancțiunea împărătească și a devenit lege. Pe baza acestei nouă
legi electorale se vor face alegerile generale pentru dietă. Legea
electorală pentru dieta Bucovinei e rezultatul unui compromis în-
tre dorințele și tendințele majorității democratice a dietei și privi-
legiile proprietății mari. Tendința politică a popoarelor merge în
ziua de azi spre votul obștesc. O astfel de reformă nu se putea
realiza în dieta Bucovinei și cred că nu se va putea realiza încă
multă vreme în nici o dietă din Austria. Proprietatea mare are în
mîna ei puterea de a zădărnici orișicînd reformarea dreptu-
lui de alegere, dacă nu-i convine felul cum se proectează a-
ceastă reformare. Într'un astfel de caz deputații n'au decît să pă-
răsească ședința ca să împiedece orice propunere ce țintește la
reformarea dreptului de alegere, deoarece pentru o astfel de pro-
punere se cere o majoritate calificată, pe care n'o mai are dieta
după retragerea proprietarilor mari.

Reformarea dreptului electoral în sensul votului universal,
nu era nici în interesul națiunii romîne din Bucovina, ce ar fi

pierdut vre'o 5—6 mandate, și nici nu s'a gîndit nimene la intro-
ducerea lui. Nici trecerea nepregătită dela o dietă feudală, guver-
namentală, cu alegătorii comandați de jandarmi, cîrciumari și pri-
mari, la dieta votului obștesc n'ar fi fost de folos. Totuși noua
lege electorală e un progres mare față de trecut. Prin noua lege
electorală se lărgește într'o măsură mare dreptul de alegere, se in-
troduce o curie a votului universal, se desființează alegerea in-
directă și votarea orală, prin care se puteau influența alegătorii
și se înmulțesc mandatele deputaților. Deși se păstrează și în legea
nouă structura socială a țării, după care se repartizează manda-
tele, dieta viitoare va fi cu mult mai mult decît cea anterioară
expresia adevărată a țării.

Dieta viitoare va avea 63 de mandate, care se vor împărți
după structura lor socială în trei clase: clasa proprietarilor mari,
clasa comunelor și clasa votului obștesc. Aceste trei clase so-
ciale au fost dotate în modul următor: cu 13 mandate proprie-
tatea mare, cu 28 mandate clasa comunelor și 18 mandate clasa
votului obștesc. Mai sînt și doi deputați ai camerei de comerț și
industrie și doi viriliști, mitropolitul și rectorul universității. A-
ceastă repartizare a mandatelor arată la evidență marea deose-
bire dintre structura dietei vechi față de dieta nouă. În dieta
veche aveam din 29 deputați aleși 10 ai proprietății mari, sau 38%,
iar în dieta nouă avem dintre 61 deputați aleși 13, adică 21%,
ai proprietății mari. În privința socială noua lege electorală e de-
sigur un progres mare în direcția revendicărilor mulțimei.

Reforma electorală a fost combătută în mod foarte violent
și de Romîni, de rămășițele partidului poporal și mai tîrziu de
apărăriști, cu motivarea că această reformă e o „tradare națio-
nală" și e făcută numai cu scopul de a întări și mai mult po-
ziția Rutenilor, destul de puternici și așa. Ce a lucrat dieta veche
pentru cauza națională romînească am arătat mai sus: *zero*.
Deși proprietarii mari au avut aproape 40 de ani puterea po-
litică în mîni, ei au făcut o politică conservatoare și n'au îngrijit
de întărirea elementului romîn, într'o vreme cînd despre Ruteni
ca factor politic nici nu se vorbia. Că legea electorală, decretată
la 1871 și modificată în unele părți neesențiale la 1876, trebuia
reformată, o recunoaștem cu toții, iar că această reformare nu se
putea face *împotriva* Rutenilor, care prin un exod puteau zădăr-
nici sancționarea orișicărei reforme, o va înțelege orișicine. Deci
urma să se facă în înțelegere cu ei. Că reforma electorală e un
mare progres social, am arătat mai sus. Să vedem deci dar cum se
prezintă ea în privința națională. Mai întâi raportul nostru față
de Ruteni. După vechea lege electorală, decretată într'o vreme
cînd Rutenii nu existau politicește, ei aveau de regulă 6 man-
date din cele 29, sau 20.69%, și puteau să mai cucerească vre-o
2 cu ajutorul guvernului, după cum s-a și întîmplat în distric-
tele național-amestecate, cum e districtul Siret și Cernăuți și va
fi nu peste multă vreme districtul Storojinețului. Romînii aveau

6 mandate din curia rurală, 4 din curia II a proprietății mari și 2 din curia I a proprietății mari, deci 12, sau 41.38%.

După noua lege electorală, Rutenii vor avea 10 deputați din clasa comunelor, 6 deputați din clasa votului obștesc și un deputat ales de clericii ruteni, deci la un loc 17 deputați, sau 28%; iar Rominii vor avea 4 deputați din curia proprietarilor mari, un deputat cleric, 10 deputați din clasa comunelor, 6 deputați din clasa votului obștesc și 1 deputat din colegiul mixt romino-rutean, deci la un loc 22 deputați sau 36%.,

Numeric este deci dar o mică slăbire a elementului romîn și o înnaintare a celui rutean. Cine nu cunoaște împrejurările din țară dela noi, ar putea ușor să condamne pe autorul reformei electorale, judecînd după rezultatul numeric arătat mai sus. Am arătat înnainte că Rutenii aveau 6 mandate sigure și puteau cuceri cu ajutorul guvernului orișicînd cel puțin încă un mandat. Din cele 6 mandate romîne, cel puțin unul nu era sigur și trebuia cîștigat în luptă cu Rutenii, iar celelalte 5 erau un fel de „zestre guvernamentală", ca să întrebuințăm un termin cunoscut și în politica Rominiei. Cu alte cuvinte, poporul romîn din Bucovina, înțeleg țărănimea, *n'avea nici o reprezentanță sigură în dieta țării.* Și mai puțin sigure erau cele 2 mandate ale fondului religionar, anume ale consistorului cu superiorii celor 3 mănăstiri. În fața progresului ce-l fac Rutenii în biserica noastră și în consistorul arhiepiscopal, e mai mult ca probabil că un mandat din cele două și mai tîrziu poate că amîndouă încăpeau pe mîna lor. Și proprietatea mare romînească? Aceasta a descrescut în mod îngrozitor și nu mai reprezintă azi în proprietatea mare din Bucovina decît o minoritate disparentă. Cele 4 mandate se obțineau numai în baza unui compromis cu proprietarii mari armeno-poloni. Un compromis se poate însă tot așa de ușor desface pecît de greu a fost făcut, și proprietarii mari Romîni se puteau trezi într'o zi fără reprezentanță sau cu o reprezentanță redusă. Față de aceste 12 mandate nesigure, dependente de guvern, de compromisuri și de lupte electorale cu Rutenii, noua lege electorală ne dă 21 mandate sigure și unul probabil. Să nu se uite că Rutenii au în privința numerică paritate cu Rominii, ba după statistica oficială 68.000 de suflete mai mult decît Rominii, iar influența lor în administrație e deja azi preponderantă. Considerînd aceste împrejurări reale, iar nu fantasmagoriile unor utopiști, e evident că nici un năsdrăvan nu putea să asigure Rominilor alte drepturi decît cele cuprinse în noua lege electorală. E drept că unii fanatici mergeau așa de departe, încît susțineau că, deoarece nu putem face o reformă fără să dăm și Rutenilor dreptul lor, să nu facem nimic. Insuficiența politică ce se trădează din această afirmație n'are nevoie să fie relevată în special. Reforma electorală trebuia să se facă odată, acum sau mai tîrziu, cu deosebirea numai că *cu cît mai tîrziu cu atîta mai rea pentru Romîni.* Rutenii au și declarat în repețite rînduri, după admiterea principiilor reformei electorale, că regretă de a fi fost prea concilianți față de Romîni și că, dacă ar avea posibilitatea să reia reforma d'a capo, n'ar mai face astfel de concesiuni. Dar să ne închipuim chiar că situația ar fi fost așa, că Romînii nu puteau să obție reforma electorală decît prin paritate cu Rutenii, și în cazul acesta cred că nu trebuia să se dea înapoi, căci *lărgirea dreptului de alegere* și *libertatea alegerilor* prin desființarea votării indirecte și orale erau o compensație destul de valoroasă, dîndu-ne posibilitatea să ne alegem adevărați reprezentanți ai poporului, nu marionete ale guvernului, care ar fi putut purta lupta pentru drepturile noastre și cu guvernul și cu Rutenii.

Clasa electorală a proprietății mari dotată cu 13 mandate se desface în 6 colegii: 1) colegiul consistorului, cu un mandat; alegătorii sînt membrii cu vot ai consistorului și superiorii mănăstirilor Putna, Sucevița și Dragomirna; 2) colegiul clericilor romîni, cu un mandat; alegători sînt toți clericii romîni hirotoniți din întreaga Bucovină; 3) colegiul clericilor ruteni, cu un mandat; alegători sînt toți clericii ruteni hirotoniți din întreaga Bucovină; 4) colegiul proprietarilor mari romîni cu 4 mandate; alegători sînt proprietarii romîni din întreaga Bucovină, care au împlinit vrista de 24 ani și plătesc un impozit către stat asupra proprietăților de cel puțin 200 cor.; 5) colegiul proprietarilor mari armeno-poloni, cu 4 mandate; 6) colegiul celorlalți proprietari mari (ovrei) cu 2 mandate; alegători sînt pentru cele două colegii ultime aceiași ca și pentru colegiul proprietarilor mari.

Dreptul de alegere al proprietarilor mari n'a suferit nici o schimbare.

Clasa electorală a comunelor, dotată cu 28 mandate, se desface în colegii electorale romîne, rutene, nemțești și polone și anume: 10 colegii electorale romîne: 1) Cernăuțul cu suburbiile și orașele Rădăuți, Suceava și Siret, 2) județul Vatra-Dornei, 3) județele Cîmpulung și Stulpicani, 4) județul Gura-Humorului, 5) județul Solca, 6) județul Rădăuți și Seletin, 7) județul Suceava, fără orașul Suceava, fără orașul Rădăuți, 8) județul Sirete, fără orașul Sirete, 9) județul Storojineț cu Stănești, 10) județul Cernăuți, fără orașul Cernăuți, și județele Boian, Sadagura, Zastavna, Coțman, Vascăuți, Vijnița și Putila; 10 colegii rutene: 1) Cernăuțul cu suburbiile și orașele Rădăuți, Suceava, Sirete, Storojineț, Coțman și Vijnița, 2) județele Sirete, Suceava, Rădăuți, Solca și Gura-umorului, fără orașele Sirete, Suceava și Rădăuți, 3) județul Cernăuți, fără orașul Cernăuți, și județul Boian, 4) județul Sadagura, 5) județul Zastavna, 6) județul Coțman, fără orașul Coțman, 7) județele Stănești și Storojineț, fără orașul Storojineț, 8) județul Vascăuți, 3) județul Vijnița, fără orașul Vijnița, și județul Putila, 10) județele Seletin, Stulpicani, Cîmpulung și Vatra-Dornei; 5 colegii nemțești, formate din alegătorii nemți și jidovi ai capitalei, ai orașelor și ai comunelor răspîndite în întreaga țară. Aceste cinci colegii aleg 7 deputați și adică Cernăuțul 2 mandate, orașele 2 mandate și celelalte 3 colegii cîte

un mandat; 1 colegiu polon, în care aleg alegătorii poloni din întreaga ţară.

Dreptul de alegere în clasa comunelor se fixează după cum urmează: în clasa electorală a comunelor au dreptul de alegere toţi membrii comunei de genul bărbătesc, care sînt cetăţeni austriaci, au împlinit vîrsta de 24 ani şi au în virtutea legii comunale sau a unui statut special comunal dreptul de alegere pentru comitetul comunal, în colegiul prim sau al doilea, sau în colegiul al treilea de comună, şi plătesc 2 coroane bir direct la stat. Aceasta e curia censului. Alegerea se face *în comună*, ceia ce însamnă încă un mare avantaj faţă de trecut.

Clasa votului obştesc, dotată cu 18 mandate se desface iarăşi în colegii electorale romîne, rutene, nemţeşti şi polone şi anume: 6 colegii electorale romîne, care corespund cercurilor de sus, cu excepţia că s'au contras cîteva judeţe pentru un singur mandat, aşa judeţul Vatra-Dornei cu judeţul Cîmpulungului şi al Stulpicanilor, adică prefectura Cîmpulungului are un mandat, judeţele Solca şi Gura-Humorului un mandat, judeţele Suceava şi Sirete un mandat, judeţul Cernăuţi cu toate celelalte judeţe ale ţării (în mare parte Ruteni) un mandat; neschimbate au rămas şi în această clasă judeţul Rădăuţi cu Seletin şi capitala cu oraşele Rădăuţi, Suceava şi Sirete; 6 colegii electorale rutene, corespunzînd în mare parte cu cercurile electorale rutene de clasa electorală a comunelor; 4 colegii electorale nemţeşti cu 5 mandate, şi 1 colegiu electoral polon, care cuprinde întreaga ţară.

Dreptul de alegere în clasa votului universal se fixează în modul următor: în clasa electorală a votului obştesc are dreptul de alegere orice cetăţean austriac, de genul bărbătesc, care a împlinit vîrsta de 24 ani şi nu este exclus dela dreptul de alegere şi anume în acea comună unde în ziua publicării alegerii este domiciliat de cel puţin jumătate de an.

După cum s'a văzut din expunerea de mai sus, împărţirea cercurilor electorale nu s'a făcut după teritorii, cum era înainte vreme, ci după principiul naţionalităţii. Noua lege electorală *introduce colegiile sau cadastrul naţional*. Cadastrul naţional este o inovaţiune de cea mai mare importanţă şi cred că va da roade bune. In Austria, bîntuită de certe naţionale vehemente, numai antonomia naţională poate să aducă pacea mult dorită şi aşteptată. Şi cadastrul naţional e un început de antonomie naţională. Pentru prima dată el a fost introdus în Moravia prin legea din 27 Noembrie 1905 şi a dat roade destul de bune, cu toată obstrucţia ce bîntuia în timpurile din urmă dieta moravă. Şi rectorul universităţii din Viena, prof. *Bernatzik*, unul din cei mai de frunte jurişti, s'a ocupat în discursul său de inaugurare cu antonomia naţională şi a recunoscut importanţa cadastrului naţional pentru rezolvarea problemei naţionale din Austria.

Pentru formarea cadastrului naţional s'a ordinat introducerea fiecărui alegător în unul din cele 4 colegii naţionale: romîn,

rutean, nemţesc sau polon. Formarea unui colegiu naţional evreesc n'a fost admis din partea guvernului şi alegătorii evrei trebue trecuţi în cadastrul nemţesc. Pentru a evita conflicte în acest colegiu, s'au creat mandate de majoritate şi de minoritate. In listele pentru cadastrul naţional se introduc toţi alegătorii care se află în comună, fără considerare ori de au dreptul de alegere ori ba. Din aceste liste se elimineazà mai tîrziu cei ce n'au drept de alegere, formîndu-se astfel listele electorale. Fiind formarea listelor electorale de mare importanţă pentru situaţia politică a ţării, legiuitorul a căutat să creeze cît mai multe măsuri pentru a garanta libertatea alegătorului de a se introduce în lista care-i convine. Introducerea în listele electorale o face reprezentanţa comunală (adică primarul cu notarul, mai exact notarul) în măsură ce cunoaşte împrejurările fiecărui alegător, adică ori de-i Romîn, Rutean sau altceva. După încheerea listelor, fiecare din cei introduşi poate reclama contra introducerii în listă. O declaraţie simplă a alegătorului e suficientă ca să fie şters din lista în care a fost introdus şi trecut în lista altei naţionalităţi. Spre a evita o majorizare prin introducerea de elemente străine într'o listă naţională şi prin aceasta pierderea unui mandat, legiuitorul a hotărît că un singur alegător dintr'o listă naţională poate cere eliminarea altui alegător care a fost pe nedrept introdus în acea listă. Ca să se înţeleagă mai bine ceia ce vrau să spun, vom da un exemplu: în districtul Cernăuţului locuiesc Romîni şi Ruteni, deci sînt 2 colegii naţionale, unul romîn şi altul rutean. Sînt în districtul Cernăuţului mai mulţi Ruteni, cam vr'o 11.000 alegători şi Romîni numai vr'o 6.000 (cifrele nu sînt exacte, ci alese arbitrar) şi atunci s'ar putea întîmpla ca Rutenii să agiteze ca 4—5.000 de alegători ruteni să se înscrie în cadastrul naţional rutean, iar restul de 6—7.000 să se declare Romîni şi să se înscrie în lista romînă, avînd astfel şi în această listă majoritatea şi putînd astfel cuceri şi un mandat romîn. Pentru a evita astfel de cazuri, s'a introdus dispoziţiunea de mai sus. Contra hotărîrilor primarului se reclamă la prefectură şi la guvernorul ţării. Mai amintim că Ungurii, împrăştiaţi în ţară, se introduc în lista romînă şi Lipovenii în lista ruteană, iar celelalte fracţiuni mai mici în lista acelei naţiuni care are majoritatea în comună.

Indată după sancţionarea legii electorale s'a procedat la facerea cadastrului naţional. Innainte cu cîteva zile s'a încheiat procedura pentru înscrierea în cadastrul naţional şi guvernul a publicat rezultatul în organul oficios „Czernowitzer Zeitung". Cu bucurie am costatat că Romînii au obţinut cu ocazia facerei cadastrului naţional o mare biruinţă, biruinţă care se datoreşte activităţii conştiente a unei părţi a preoţimei şi învăţătorimei noastre şi unirii ce domnia în sînul neamului nostru. In semnul unirii am învins! Bucovina avea după conscripţia dela 1900: 297.798 Ruteni, 239.018 Romîni, 159.486 Nemţi şi Jidovi şi 26.857 Poloni. Dacă statistica guvernului ar corespunde rea-

lităţii şi n'ar fi o fabricaţie artificială, atunci Rutenii, care erau cu 68.780 suflete mai mulţi, ar trebui să aibă şi mai mulţi alegători. Spre mirarea Rutenilor, care în urma acestui rezultat au deschis o şi mai violentă campanie de terorizare a satelor mixte, şi poate şi a guvernului, rezultatul constatat e invers. Din cei 180.414 alegători constataţi în Bucovina la facerea cadastrului, s'au introdus 66.569 alegători în cadastrul romin, 64.673 în cadastrul rutean, 39.495 în cadastrul nemţesc şi 9.680 în cadastrul polon. Şi dacă considerăm toate reclamaţiunile Rominilor, cifra alegătorilor noştri se urcă la minimum 70.000 alegători. Aceasta înseamnă **că Rominii au în Bucovina faţă de Ruteni o majoritate de cel puţin 10.000 suflete**. Dacă adăugăm la aceşti 10.000 plusul de 68.000 cu care Rutenii sînt înnaintea noastră în statistica oficială, atunci putem constata cît ne costă pe noi „obiectivitatea" guvernului austriac şi ne va costa desigur şi în timpul cel mai apropiat. Majoritatea Rominilor ar trebui să rezulte şi în urma recenzemîntului ce se începe peste două luni, dacă guvernul n'ar proteja pe Ruteni şi dacă n'ar exista confuzia înadins introdusă de guvern cu limba de conversaţie în loc de na-

Districtul	NUMĂRUL				SUMA
	Rominilor	Rutenilor	Nemţilor	Polonilor	
Cernăuţ urbană	2756	5526	11862	4191	24334
Cernăuţ rural	9322	10189	2969	829	23309
Gura-Humorului	9417	326	2732	789	13264
Cimpulung	7590	1692	3628	176	13086
Coţman	72	8368	1047	421	9908
Rădăuţi	13645	1833	5048	276	20802
Sirete	5377	4973	1888	432	12670
Storojineţ	7664	3679	2875	1031	15249
Suceava	10066	856	2564	407	13893
Vascăuţi	571	7834	1332	473	10210
Vijniţa	51	9825	2582	305	12763
Zastavna	38	9572	966	350	10926
Suma	66569	64673	39492	9680	180414

ţionalitate. La facerea catastrului naţional s'a văzut că sate, ba regiuni întregi, care treceau de rutene, n'au vrut să ştie nimic de Ruşi şi s'au declarat Romini. Şi s'a văzut şi comune, în care

după statistica oficială nu exista **nici un Romîn**, avînd **numai** alegători Romini.

Publicăm aici o statistică generală a cadastrului naţional, după care se poate vedea situaţia politică a ţării.

Această statistică ne poate servi ca să facem cîte-va concluzii asupra raportului în care stau diferitele naţiuni faţă de numărul ce li s'au acordat prin noua lege, deşi statistica aceasta nu-i încă definitivă în ce priveşte dreptul de alegere al celor trecuţi în cadastrul naţional.

Din cele 63 mandate ale dietei, numai 46 sînt mandate poporale—restul sînt mandate privilegiate. Din cele 46 mandate, Rominii au 16 mandate, adică ceva peste a treia parte, iar numărul alegătorilor de 66.569 e ceva peste a treia parte a totalului alegătorilor; Rutenii au 16 mandate, tot a treia parte, deşi numărul alegătorilor lor e ceva peste a treia parte din totalul alegătorilor; Nemţii şi cu Jidovii au 12 mandate, adică ceva mai mult decît a patra parte, şi numărul de aproape 40.000 alegători corespunde aproximativ, deşi acest grup de alegători e ceva privilegiat faţă de celelalte, iar Polonii cu ale lor 2 mandate faţă de cei 9.680 alegători sînt ceva nedreptăţiţi. La Romini, aleg cam 4.160 alegători un deputat, la Ruteni cam 4.042 alegători, la Nemţi şi Evrei cam 3.291 alegători, iar la Poloni 4.860 de alegători. Ca să nu se pară că e o mică contrazicere între cele ce am scris mai sus şi cele constatate pe baza cadastrului naţional, trebue să amintesc că repartizarea mandatelor s-a făcut pe baza statisticei dela 1900, iar după ea Rominii cu 229.018 suflete cu 16 mandate apăreau favorizaţi faţă de cei 297.7798 Ruteni tot cu 16 mandate.

Un astfel de rezultat la facerea cadastrului naţional nu se putea prevedea şi chiar după facerea lui, repartizarea corespunde aproape pe deplin stărilor reale din ţară.

Cernăuţi, 11, Noembrie 1910.

G. Bucovineanu

Scrisori din Ardeal

Rezultatul tratativelor partidului național-romîn cu Ungurii.

Tratativele partidului național romîn cu guvernul unguresc au dat un rezultat negativ. După un an de nesiguranță, de nedumeriri, de deziluzii și de lupte, ne găsim tot acolo unde ne lăsase guvernul coaliției: în opoziție declarată, în războiu pe moarte și pe viață cu guvernul unguresc. A fost un epizod amăgitor, prelungit în mod meșteșugit. Acum el s'a sfîrșit, lupta reîncepe și *mergem iarăși înainte*, cum scrie *Tribuna*.

Ar fi de mare interes a cunoaște și a da în vileag peripețiile și amănuntele acestor tratative de împăcare între Unguri și Romîni.

S'ar învedera din nou lipsa de sinceritate și perfidia cinică a guvernelor ungurești. Să citez numai un amănunt foarte neînsemnat, dar extraordinar de caracteristic. Se știe prea bine că cel ce a luat inițiativa tratativelor, cel ce a invitat pe reprezentanții partidului național la negocieri, e guvernul însuși și se știe că d. dr. Ion Mihu niciodată nu ar fi prezintat primului ministru Khuen un memoriu de împăcare, dacă nu ar fi primit invitația lui directă și personală. Zilele trecute însă, cînd d. Mihu a declarat unui redactor al *Tribunei* că tratativele s'au isprăvit, ziarul *oficios* al guvernului, *Az Ujság*, adaugă la declarațiile d-lui Mihu următorul comentariu laconic:

„După informațiile ce am primit *din loc competent*, guvernul nu a căutat nici pacea, nici războiul cu Romînii, dar dacă cineva are să-i facă vre-o comunicare în această privință, el îl va asculta cu plăcere".

Cît cinism și cîtă nerușinare trebue să caracterizeze acest guvern, care e în stare să tăgăduiască pînă și *faptul* că a avut tratative cu noi și că a dorit pacea și care ne prezintă pe *noi* ca pe cerșetorii de mila „păcii"!

Dar credem că partidul național va da socoteală publică despre tratativele sale cu guvernul, iar înainte de această versiune *autentică* ar fi oțios să ne dedăm la combinații și ipoteze puțin fondate asupra amănuntelor „împăcării" zădărnicite. Tot

ce s'a publicat pînă acuma sînt: convorbirea cu d. Ion Mihu și articolul d-sale, apărute în *Tribuna*, amîndouă destul de vagi și de diplomatice și învălite în aluzii nelămurite. Din ele aflăm doar un singur lucru pozitiv: că tratativele cu guvernul s'au zădărnicit. Este și acesta un cîștig, căci opinia noastră publică, amăgită atîta vreme de știrile vagi și misterioase ale ziarelor, orbea în întunerecul neorientării.

*

Care-i cauza nesuccesului acestor încercări de împăcare? Este o pace sinceră și trainică între Unguri și Romîni cu putință?

După d. dr. Ion Mihu, pacea între Unguri și Romîni e cu putință și vina pentru nerealizarea ei o poartă în mare parte și partidul național, care nu a avut curajul de a asuma răspunderea pentru fixarea condițiilor de împăcare. Avem tot respectul cuvenit unui om de personalitatea d-lui Mihu. Credem însă că d-sa greșește. După părerea noastră, atitudinea partidului național a fost determinată de un factor de ordin inconștient: un sentiment nelămurit, instinctiv, dar foarte puternic, de neîncredere față cu sinceritatea intențiilor de împăcare ale guvernului. Și sentimentul acesta nu era numai al membrilor comitetului național, el a fost împărtășit de întreaga noastră cărturărime, de poporul întreg. Aici, în punctul acesta, dacă comitetul a fost condus de aceste sentimente subiective, el a fost expresia credincioasă a opiniei noastre publice întregi și are deplina ei aprobare.

Dar de unde acest sentiment atît de puternic al neîncrederii, față cu gîndurile ascunse ale guvernului? Nu se putea ca guvernul să aibă de data asta intenția cea mai curată de a găsi o formulă de împăcare cu noi?

Nu, guvernul unguresc nu a avut intenția de a se împăca în mod cinstit. O pace reală și trainică nu se poate închipui, decît prin concesiuni politice de ordin național, făcute din partea ungurească, *iar aceasta ar fi fost împotriva celor mai elementare interese de existență națională ale neamului unguresc.* Atîta vreme cît poporul unguresc exercită asupra celorlalte popoare din țară anume drepturi de cîrmuire politică, de legiuire, de administrație, de justiție și de învățămînt în limba sa națională și prin fiii săi, numiți ca funcționari publici, sau impuși prin „alegeri" mincinoase ca deputați, atîta vreme cît el este în posesiunea acestor *privilegii naționale*, o pace între Unguri și celelalte neamuri e absolut cu neputință. Ceia ce vor Romînii, Slovacii, Nemții, Sîrbii și Rutenii este tocmai desființarea acestor *privilegii* și restabilirea egalității, a drepturilor *naționale*, de cîrmuire *în limba proprie*. Aceasta ar însemna însă sfîrșitul stăpînirii pe care azi Ungurii o exercită asupra lor și reducerea domeniului stăpînit de Unguri și de limba ungurească dela Un-

garia întreagă la un teritoriu și o poporație care constitue abia o treia parte a țării. Vedem deci ciocnindu-se două năzuinți diametral opuse, de-oparte năzuința de stăpînire a poporului unguresc și de alta năzuința celorlalte popoare de a scutura acest jug național.

Spre a înfrînge rezistența nemaghiarilor, Ungurii nu găsesc decît un singur mijloc: *deznaționalizarea* lor. Cînd Rominii, Nemții, Slovacii și Sîrbii vor fi maghiarizați, împotrivirea lor încetează dela sine și visul imperialismului unguresc e înfăptuit: *Ungaria ungurească cu 30 de milioane de Unguri adevărați*, cifră la care se va fi ridicat pînă atunci țara prin sporul natural al poporației.

Atunci centrul de greutate al monarhiei austro-ungare se va muta dela sine din Austria poliglotă și sfășiată, în Ungaria unitară. Poporul unguresc fiind deci cel mai numeros și mai hotăritor, va avea rolul conducător în lăuntrul acestei monarhii, capitala ei se va muta din Viena la Budapesta, dinastia se va maghiariza spre a cîștiga simpatiile poporului pe care se razimă în rîndul întîi, și imperiul austro-ungar se va transforma treptat într'un mare imperiu unguresc. Poporul și limba ungurească vor avea față cu popoarele Austriei rolul preponderent, precum îl are astăzi între popoarele nemaghiare, pînă atunci dispărute în marea topitoare ungurească.

Acesta e idealul politicei ungurești, mărturisit pe față de unii oameni politici ca Banffy și Apponyi, înscris ca punctul întîi în programul celui mai influent și conștient ziar unguresc, *Budapesti Hirlap*, și urmărit în mod conștient sau inconștient de toți oamenii politici unguri, de toate partidele, de presă și de sistemul politic dominant, dela 1867 încoace. Intre acest ideal din viitor și între sistemul privilegiilor naționale asupra celorlalte neamuri e o legătură strînsă. Una condiționează pe alta, sînt într'o conexiune de fier. Spre a păstra privilegiile și spre a le asigura pentru vecie, Ungaria trebue maghiarizată, iar spre a maghiariza Ungaria servesc prerogativele naționale, asupra nemaghiarilor. Cine sacrifică sistemul politic de azi prin concesiuni către nemaghiari, renunță la visul imperiului unguresc și la rolul de mare putere europeană a Ungurilor. Cine va realiza egalitatea de drepturi naționale introducînd administrația, justiția și învățămîntul nemaghiar în ținuturile respective nemaghiare, reduce puterea politică ungurească la teritoriul mărginit dintre Tisa și Dunăre și cîteva comitate mărginașe.

El ar reteza aripile fanteziei ungurești, care se avîntă în zbor îndrăzneț spre idealuri mari și nu se poate mulțămi să se tîrască în țărîna prozaică a realității înguste, în care destinul a cercuit pe Unguri prin numărul și teritoriul lor redus de astăzi. Orice drept acordat Rominilor ar însemna un drept mai puțin pentru Unguri, orice funcție sau autoritate publică județeană sau comunală *romînească* ar fi un teren pierdut pentru limba *ungurească*; atîtea posturi date la Romini ar creia tot atîtea existențe și atîtea voturi *romînești* în locul celor *ungurești*. Fiecare ban din budgetul statului sau al județelor și comunelor, dat slujbașilor romîni, instituțiilor, școalelor romînești, ar fi o pierdere pentru Unguri și pentru instituțiile care azi susțin și răspîndesc limba ungurească, maghiarizînd pe nemaghiari.

Se poate admite că un partid, sau un singur om politic ungur, ar consimți de bună voe la toate aceste? Și nu ar fi aceasta un act de sinucidere națională, pe care ar împiedica-o protestarea unanimă și formidabilă a opiniei publice ungurești? Unde s'a văzut un general, care în fruntea unei oștiri mari, bine înarmate și echipate, în poziții strategice superioare, să capituleze *fără nici-o luptă* în fața unei oștiri pe care o crede mult mai slabă, adesea dezorganizată și lipsită de proviziile și munițiunile bogate ale budgetului?

Iată pentru ce o împăcare sinceră, *fără luptă*, între Romini și Unguri e cu nepotință. Ar fi o anomalie, o ciudățenie neexplicabilă, potrivnică tuturor legilor firii și minții sănătoase. Ea nu s'ar realiza decît doar printr'un guvern unguresc inconștient, prin tradarea intereselor naționale ungurești—deci *niciodată*.

Nu, lupta națională între Romini și Unguri e fatală, inevitabilă, precum, după teoria socialistă a *luptei de clase*, ciocnirea celor două clase sociale, burghezimea și proletariatul, e neevitabilă. Cele două neamuri *trebue* să se lovească în luptă, căci nu pot trăi împreună, cum, în virtutea principiului fizic de impenetrabilitate, două corpuri nu pot ocupa în același timp, același cuprins de spațiu. E o luptă care *trebue* luptată și *unul din cei doi potrivnici trebue să fie biruitul, iar celălalt biruitorul*.

Atunci abia cînd Ungurii, bătuți și înfrînți, se vor convinge de zădărnicia agresiunii lor împotriva noastră, atunci și numai atunci se va realiza pacea și egalitatea națională.

*

Se va înțelege deci pentru ce nimeni nu a avut la noi în Ardeal încredere în realizarea unei păci sincere și trainice, aceasta pentrucă interesele naționale ungurești o interzic. In fața alternativei de a stăpîni în viitor monarhia întreagă și de a duce un rol în concertul european, sau de a se retrage *de bună voe* în hotarele etnografice ale limbii ungurești, la rolul unui popor mic și obscur, între Dunăre și Tisa, rămășiță ciudată și întîrziată a invaziunii popoarelor din Asia,—în fața acestei alternative sigure, nu vor putea șovăi niciodată să aleagă pe cea dintâi. Cîtă vreme ei vor vedea deschisă posibilitatea de a-și realiza visul de mărire națională, caracterul unguresc ambițios, deșert și neastîmpărat, nu se va resemna de dragul unei păci, dictată doar de interesele unui factor străin de ei, ale dinastiei și monarhiei întregi. Nu vor ceda convinși, ci numai învinși.

Opinia noastră publică din Ardeal îşi dă prea bine seama de aceasta, cunoaşte prăpastia ce se deschide între Unguri şi Romîni şi nu şi-a făcut niciodată prea multe iluzii de „împăcare". Multele încercări de împăcare, dela faimoasa propunere de pace a lui Kossuth, făcută prin Dragoş în anul 1848, dela acţiunea ministrului Lónyay până azi, ne-au făcut sceptici.

Nici-o asigurare de prietenie, oricît de călduroasă şi de efuzivă din partea ungurească, nu este în stare să ne încălzească. *Nu spera şi nu ai teamă*,—e starea noastră sufletească. Decepţiile şi deziluziile ne-au împietrit şi ne-au răpit naivitatea amăgirilor uşoare. Experienţa că, retraşi după parapetele rezistenţii noastre, sîntem invincibili ne-a dezobicinuit de sentimentul temerii. Nu ne emoţionăm şi nu ne dedăm la speranţe deşerte. Luptăm cu îndîrjire liniştită şi în fundul sufletului privim cu dispreţ atacurile şi opintirile cele mai năbădăioase. Stăm la postul nostru fără şovăire şi fără entuziasm, în soare caşi în crivăţ, în tăcerea uriaşă a nopţilor de iarnă, cînd totul se odihneşte şi numai noi veghem, căci asta este soarta noastră: luptă, veşnică luptă. Cine ştie dacă, într'o dimineaţă, sentinela nu va fi găsită dreaptă, ţeapănă şi rece, strîngînd arma în mînă, cum pe pînza celebră a lui Veresciaghin sentinela rusă din pasul Şipca e îngropată încetul cu încetul de nămeţii ce se aştern rînduri-rînduri.

Gh. Poenaru

MISCELLANEA

O LĂMURIRE

N'am spus până acum niciun cuvînt asupra disensiunilor ce s'au manifestat prin presa de peste munţi.

Nu că noi n'am fi regretat aceste disensiuni, sau că nu ne-am fi format o părere în această privinţă.

Dar am socotit, că prima datorie a noastră, a celor din Regat, este de a contribui, în măsura puterilor noastre, la păstrarea bunii înţelegeri şi a unirii în acţiune a tuturor Romînilor din Ardeal, şi orice intervenţie prin publicistică poate numai să înveninez aceste disensiuni.

Din nenorocire, o parte din presă, de aici şi chiar de peste munţi, a pomenit şi numele „Vieţii Romîneşti" şi a d-lui Stere, învinuindu-ne că am fi susţinut acţiunea „Tribunei" din Arad.

Această confuziune, credem, voită,—nu ne convine, şi sîntem siliţi să facem o declaraţie categorică.

Nu numai că nu simpatizăm cu acţiunea întreprinsă de „Tribuna", şi nu numai că o socotim neîntemeiată (şi în această privinţă cei interesaţi se pot informa chiar dela fruntaşii comitetului naţional), dar credem că această acţiune nu poate folosi decît duşmanilor cauzei naţionale, indiferent de motivele iniţiatorilor ei.

Dacă oriunde o acţiune politică nu poate reuşi fără disciplină şi fără unire, în condiţiunile speciale ale luptei politice din Ardeal şi Ungaria, disensiunile de natura aceasta pot avea urmări dezastroase. Am ţinut numai ca atitudinea noastră să fie lămurită pentru oricine.

Şi nu vom mai reveni.

Iar ieşirile împotriva noastră ale unor oameni mici la suflet, cari caută să se folosească şi de acest trist prilej pentru micile lor răsbunări,—le trecem cu vederea, acum şi pururea.

PRIGONIRE?

Mai mulţi literaţi şi critici ne învinuesc că am „prigonit", din *motive personale*, pe tînărul nuvelist d. Em. Gîrleanu, pe care nici nu avem onoarea de a-l cunoaşte personal.

Cetitorii pot uşor constata că, afară de o singură excepţie,

noi nici n'am vorbit până acum despre d. Em. Gîrleanu, decît cu prilejul volumelor d-sale ce ne-au fost trimese la redacție.

N'am avut încă ocazia să consacrăm un articol întregei opere a acestui literat.

Singura excepție la care am făcut aluzia de mai sus, se referă la articolul d-lui Gîrleanu, în care se propovăduia bătaia ca mijloc educativ al țărănimii. Pentru cetitorii „Vieții Romînești", atitudinea noastră în acest caz, sperăm, se poate explica și fără motive personale.

De aceia nici n-am relevat toate aceste învinuiri, care, prin natura lor, ies din sfera literară.

Facem o singură excepție:

Intrebăm pe talentatul nostru colaborator, d. D. Anghel: care sînt motivele personale, care crede d-sa că au determinat atitudinea noastră? Il rugăm chiar să ia informații dela d. Gîrleanu, căci sîntem convinși că nici cea mai inventivă imaginație nu va putea închipui vre-un conflict personal între oameni, care nici nu au plăcerea de a se cunoaște măcar din vedere.

Oricare va fi răspunsul d-lui D. Anghel, sîntem siguri, că chestia va fi pe deplin elucidată pentru toată lumea și definitiv.

DIN ADMIRAȚIILE NOASTRE...

Incă unul pe care-l admirăm în secret. E marele scriitor, care a colaborat de atîtea ori la coșul nostru și care s'a făcut vinovat de un plagiat lucrativ (Vorba lui: „un scriitor adevărat, cași regele mitic, preface în aur tot ce atinge").

Colectorul acesta de scrisori este recidivist. Acum cîțiva ani a exhibat o scrisoare „elogioasă", prin care d. Iorga îi refuza coloanele „Sămănătorului".

Omul acesta e gloria coșului romîn.

Cînd a fost respins dela Sămănătorul putea face pe naivul. Dar cînd s'a prezentat la noi, nu mai era începător în ale coșului. Nu mai avea dreptul să se „lase" înșelat de „elogiile" noastre, cu atît mai mult că „Viața Romînească" risese de tot ce publicase până atunci acest intelectual, care amețește la premisa a doua și leșină la concluzie.

Cînd scrie cineva, fiindcă are de spus ceva, nu-l aruncăm noi la coș, chiar dacă nu scrie în senzul vederilor noastre. D. N. D. Cocea ne e mai mult decît un adversar, și totuși i-am încredințat o foarte importantă rubrică, unde nici nu l'am putea controla, dacă am voi. Dar o cronică a d-lui Cocea face mai mult decît toate cele 48 de volume cu care a inundat librăriile precocele nostru grafoman.

P. S. Avem și noi scripte elogioase, emanate dela subtilul colector de anecdote. Și doară el nu fusese constrîns, ca noi, de nici un caz de forță majoră.—Să le publicăm?

PENTRU GRAMATICII DELA „VIAȚA SOCIALĂ"

Noi laudasem
Voi laudaseți
Ei laudase

(„Elementa Linguae daco-romanae sive Valachicae", de Klein și Șincaiu, 1780).

Noi tăcusem
Voi tăcuset
Ei tăcuseră

(Observacii sau Băgări-dă-Seamă asupra Regulelor și Orînduelelor Gramaticii Rumînești..." de Ianache Văcărescul, 1787).

Noi fusesem
Voi fuseseți
Ei fusese

(„Gramatica Romînească" de Radu Tempea, 1797).

Noi avuseserăm, și avusesem
Voi avuseserăți, și avuseseți
Ei avuseseră, și avuseră.

(„Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești" de Vornicul Iordache Golescul, 1840)

Noi fuseserăm
Voi fuseserăți
Ei fuseseră

(„Gramatica romînească" de I. Eliade, 1828).

Noi lăudasem
Voi lăudaseți
Ei laudase

„Adaugerea silabei *ra* și la acest timp, precum ei *laudaseră* este de prisos".

(„Gramatec'a limbei romane" de Tim. Cipariu, 1869).

Noi lăudasem—laudavissemus
Voi lăudaseți—laudavissetis
Ei lăudase—laudavissent

„Persoana 1 și 2 plur. sună dialectal și lăudaserăm, lăudaserăți".

(„Istoria limbii romîne" de Alexandru Philippide, 1894).

Noi jurasem
Voi juraseți
Ei jurase

„Mai puțin bune sînt rostirile moderne *noi juraserăm, voi juraserăți, ei juraseră*".

(„Gramatica Romînă, Etimologia" de H. Tiktin, 1895).

Noi aflasem
Voi aflaseți
Ei aflase

(„Gramatica elementară a limbii romîne" de Alexandru Philippide, 1897).

Noi jurasem
Voi juraseți
Ei jurase

(„Gramatica Romînă, partea etimologică" de I. Manliu, 1897).

Noi lăudasem
Voi lăudaseți
Ei lăudase

(„Citire și Gramatică" de I. Suchianu și M. Stroescu, 1910).

Dacă gramaticii dela „Viața Socială" voiau să facă pedantism gramatical, nu trebuiau să disprețuiască gramatica elementară.

D. A. TEODORU

Cu adincă durere încercăm azi pierderea unui vechiu și de aproape prieten, dispărut pe neașteptate dintre noi, în împrejurări care măresc încă grozăvia morții.

D. A. Teodoru a fost un om de muncă, un temperament de luptător și un spirit organizator de mina întăi. Studiile, de toate gradele, și le-a făcut în mod strălucit, luptîndu-se în acelaș timp cu nevoia și chiar cu mizeria. Incă din liceu el ia loc în rîndurile acelora pe care suferințile celor mulți îi adunase sub cutele steagului roș. In universitate, el ajunge conducătorul studenților de acum douăzeci de ani, în lupta lor pentru ideal—pe atunci era altă atmosferă în universitate. Pentru ideile lui, Teodoru a făcut sacrificii și a primit lovituri. A fost redactor la «Contemporanul» și la «Literatură și Știință»; a colaborat la nenumărate reviste și ziare romînești și străine—el a scris capitolul despre Romînia în Marea Enciclopedie Franceză. A scris broșuri de propagandă și cărți de școală; a ținut conferinți și cursuri publice de educație; a vorbit în numele țării la congrese străine; a întemeiat cluburi politice și a organizat cercuri culturale și era în plină și prodigioasă activitate la Ministerul de Instrucție, cînd o moarte năprasnică l-a smuls din vîrtejul vieții... *Memento mori.*

P. Nicanor & Co.



— De ce s-or fi certînd boerii?
— Reforme pentru noi, mă! — nu 'nțălegi?

Recenzii

N. Iorga. *Viața femeilor în trecutul romînesc.* 1910, Vălenii-de-Munte. Pr. 1.75 l.

E o carte, în care se găsesc bucăți interesante pentru oricare Romîn, fie cît de profan în ale Istoriei. Autorul socoate nedreaptă uitarea, în care au fost lăsate doamnele care au stat alături de soții lor, în mijlocul furtunilor unui trai sbuciumat. Destul să ne gîndim la Maria din Mangup, soția lui Ștefan, pe la 1475! De doamne și domnițe se ocupă în capitolul I, arătînd, pe cît i-a permis sărăcia isvoarelor, *origina* și *rostul* lor la curțile domnești. Mult mai atrăgătoare sînt capitolele relative la îmbrăcăminte, locuință și la viața socială din trecut. Acestea nu se referă însă numai la femei, ci oglindesc traiul poporului întreg, cu datina veche, cu influența slavo-bizantină din sud și cea a vecinilor dela nord, a Italienilor etc.. Și aici însă, cred că a inzistat mai puțin decît trebuia asupra influenței ungurești și leșești. Apoi se desfășură admirabil influența neo-bizantină (greco-turcă) și cea europeană nouă, venită cu Rușii, Austriacii, consulii, călătorii, profesorii, etc.. Foarte multe ilustrații însoțesc desenele: case, portrete, lucruri de artă, etc., și d. Iorga știe să vadă bine, să interpreteze și să complecteze cu imaginația unde trebue. E plăcut să te duci cu gîndul la vremea anteriului și a işlicului; a străzilor podite cu scînduri și luminate cu masalale, a chefurilor cu pehlivani și tabulhana; a meselor fără furculiți și a ghiveciului; să *revezi* o judecată domnească sau o primblare cu alai a Domnului, care a sărutat firmanul cu slove aurite, și apoi să vezi cum s'a introdus moda franțuzească, cum s'au schimbat costumele și moravurile, de au venit mănușile colorate și strimpfii și demoazelele cu clavir, etc.. Alt capitol e un studiu asupra învățămîntului femeesc la Romîni, a culturii femeilor romîne în genere, încheiat judicios prin indicarea școlilor de fete, de care am avea nevoe. Cartea se termină cu viața aventuroasă a Doamnei lui Ieremia Movilă și cu cîteva interesante scrisori vechi femeești.

*

N. Iorga. *Istoria armatei romînești*, vol. I (pînă la 1599), 427 pag. Vălenii-de-Munte, 1910. Lei 2.50.

Istoria Romînilor s'a înfățișat mult timp ca un pomelnic de domni și o înșirare de războae, în care se da un zero mai mult oștilor turcești sau unul mai puțin celor romînești, se vărsa mai mult ori mai puțin sînge, dar se arătau prea puțin, sau de loc, elementele care luptă, societatea care le produce, ar-

mele, după timp,—condițiile strategice ale pămîntului și alte date care te-ar ajuta să vezi evoluția poporului romîn, între celelalte ale lumii. Istoria armatei, publicată de d. Iorga, corijă în parte acest rău, și, cu toate că autorul pare a fi vrut să dea mai mult o orientare istoricilor militari, a dat o carte de folos tuturor. Începe prin a arăta condițiile naturale ale luptelor în țara noastră: orice război, în părțile noastre, e hotărît de vadurile apelor dela margine, care vin în legătură cu drumurile de pe văile rîurilor din țară și, prin isvoarele acestora, cu pasurile Carpaților. Străbunii noștri au păzit vadurile și pasurile; multe le-au întărit cu cetăți. Apoi arată din ce elemente a fost alcătuit sistemul militar romînesc. Unele au fost străine, de model *bizantin*, direct sau indirect (prin Bulgari), *unguresc* sau *polon;* altele de veche datină romînească. Capitolele relative la modelele străine sînt însă nesuficiente; cam sărace în amănunte, puțin clare și neilustrate: folosesc doar ca indicații pentru alte cercetări. Organizarea militară de datină veche, voevodală, e mai clarificată și interesantă. Ostașii, armele (tunuri de lemn pe la 1445), luntrile, cetățile (d. e. Giurgiul lui Mircea), steagurile, sînt descrise; părerile greșite asupra oștirii vechi,—înlăturate. Urmează mai multe capitole cu descrierea luptelor pînă ce intră Mihai în Ardeal și cunoaște oști de sistem apusan; toate cu bogate amănunte și arătare de isvoare. Interesant și relativ nou e capitolul despre reducerea puterii militare a Moldovei și un fel de reorganizare a țării după moda turcească, pe vremea lui Alex. Lăpușneanu; apoi acel al luptelor cu Cazacii, care silesc pe domni, începînd dela Petru Șchiopul, să ție gardă de Unguri, Arnăuți și Greci, și să'și mărească iar oștirea de țară. Aceasta deprinde atît de bine tactica și neastîmpărul Cazacilor, încît sfîrșește prin a-i birui și alunga.

Pe vremea lui Mihai, țărănimea, decăzută economicește, e uitată și militărește. Domnul se razimă pe gardă, pe boeri (curteni sau roșii) și pe mercenari: Cazaci, Unguri, Poloni, Italieni și chiar Silezieni în zale.

V. D.

***

I. Ursu. *Cum se face critică la noi.* Extras din Convorbiri Literare. București, Rasidescu, 1910, 1 broș. în 8 de 12 pag., prețul 50 bani.

C. Giurescu. *Un Răspuns instructiv.* Extras din Convorbiri Literare. București, Rasidescu, 1910, 1 broș. în 8 de 15 pag., fără preț.

D. Ursu a publicat la 1908 o carte despre politica externă a lui Petru Rareș. Pentru această carte D. Ursu și-a atras grave reproșuri din partea d-lui Giurescu.

Sub titlul „Cum se face critică la noi" D. Ursu încearcă să se apere.

In replica sa D. Giurescu probează că D. Ursu: nu răspunde la toate obiecțiile adresate; iar la acele la care se încearcă a răspunde, răspunsul său este lipsit de temeiŭ.

D. Giurescu probează din noŭ că D. Ursu: se contrazice în ce privește aprecierea caracterului lui Rareș, este nedumerit asupra scopului pe care-l urmărea Rareș, n-a studiat relațiile lui Rareș cu Turcii, a interpretat greșit atitudinea lui Rareș față de creștini, n-a studiat viața lui Rareș înainte de suirea sa pe tron, etc.

D. Giurescu își închee astfel documentatul său articol: „Am urmărit punct cu punct Răspunsul d-lui Ursu cu convingerea că, dacă istoria romînească n-are nimic de cîștigat dintr-o asemenea discuție, ea nu va rămînea totuș fără folos pentru atmosfera noastră științifică. Prin pătrunderea și pregătirea de care autorul dă așa de convingătoare dovezi, prin spiritul de onestitate științifică, de care e străbătut dela un capăt la altul, răspunsul acesta constitue un luminos

exemplu de ce sint capabili anume certători în domeniul ştiinţific, care, neavînd însuşirile intelectuale trebuitoare pentru aflarea adevărului, consideră ştiinţa ca o simplă anexă a unei cariere".

Cetind documentatul răspuns al d-lui Giurescu, un cetitor serios s-ar fi putut întreba: cum a fost cu putinţă ca revista Convorbiri Literare să publice apărarea interesată şi neştiinţifică a d-lui Ursu?! Aceasta întrebare a fost prevenită de redacţia numitei reviste prin următoarea notă anexată la articolul d-lui Giurescu:

„In No. trecut al revistei noastre, am făcut loc unui răspuns al d-lui Ursu la critica d-lui Giurescu. Regretăm mult că în acel articol—*necetit de director*, care lipsea din capitală—s-aŭ strecurat unele aprecieri neadmisibile faţă de un scriitor de probitatea ştiinţifică a d-lui Giurescu şi de exemplara sa măsură în modul de a se exprima“

A. R.

***

Victor Anastasiu. *Monografia fondurilor Răducanu Simonidi şi Iosif Niculescu.* Bucureşti, Göbl-Rasidescu, 1909, 1 vol. in 8 mic de 277 pagini, fără preţ (A se adresa la Casa Şcoalelor).

Conţinutul acestui volum este foarte instructiv, întrucît ne relevează modul adeseori curios, în care se înţelege la noi a se dispune de fondurile, pe care mărinimoşi donatori le-aŭ lăsat spre a se întrebuinţa în scopul cel mai înalt al culturii romîne.

Pentru a da o imagină cît mai fidelă despre acest lucru, este suficientă cetirea şi controlarea modului în care Casa Şcoalelor procedează cu distribuirea fondului Iosif Niculescu.

Intr-adevăr testamentul mărinimosului donator sună astfel:

„Dorind a veni în ajutorul studenţilor romîni fără mijloace, care s-ar distinge prin examene date aici şi care ar dori să-şi dobîndească vreo specialitate la universităţile din străinătate, se va fixa pentru fiecare student cîte 250 galbeni şi cel mult pănăla 300 galbeni pe an, şi să fie atiţia studenţi cît va fi venitul, fără a se mai rezerva saŭ propri vreo sumă pentru alte trebuinţi".

Din testament rezultă aşadar următoarele:

1. Bursele se pot da pentru orice obiect s-ar simţi nevoe.
2. Se pot obţine de către licenţiaţii dela oricare din cele două universităţi ale noastre.
3. Se pot acorda fie prin concurs fie şi numai prin decizie ministerială.
4. Se pot obţinea *numai de studenţi*.
5. Vor fi „*atiţia studenţi (bursieri) cît va fi venitul, fără a se mai rezerva saŭ propri vreo sumă pentru alte trebuinţi*".

Fondul Niculescu este în cifră rotundă de 900.000 lei, care, depuşi cu rentă de 5%, aduc un venit anual de 45.000 lei. Cu această sumă s-ar putea întreţinea în străinătate un număr de 12 bursieri, acordîndu-se fiecărui bursier cîte 3.600 lei pe an, şi ar rămînea încă disponibilă suma de lei 1.800.

Ce constatăm însă? Din cauza unui clenciŭ juridic (între moştenitori şi minister a intervenit, pe vremuri, o tranzacţie), Ministerul nu este obligat a se ţinea de litera testamentului, aşa că în loc de a avea în străinătate 12 bursieri, avem numai 5. Banii rămaşi disponibili dela restul de 7 burse se întrebuinţează pentru ajutoare. S-aŭ acordat pân acuma ajutoare la 267 persoane, între care numărăm 57 nume feminine pentru muzică, pictură, artă dramatică şi pedagogie pe timp de o jumătate de an, mult un an.

Dar ar fi de dorit ca macar statul să respecte obligaţiile *morale*. Ar fi de dorit deci ca ministerul să ia odată o hotărîre ca cele 12 burse Niculescu să se acorde în total şi numai studenţilor,

conform dorinţii testatorului. Ministerul ar scăpa astfel de bănuiala gravă că bursele sint mai puţin o răsplată şi mai mult o favoare.

Concursurile de bursă se ţin la intervale cu totul neregulate şi uneori se amînă din motive ca cele următoare: „In 1906 s-a publicat concurs pentru ocuparea a 4 burse. Se numise şi comisiunile examinatoare, însă, în urma referatului secretarului general al ministerului, prin care se arată, că, pe deoparte timpul pentru ţinerea concursului este foarte înaintat, iar pe de alta *mai ales* că fondul pentru plata burselor fusese în întregime distribuit sub formă de ajutoare, s-a amînat fără dată ţinerea concursului". In 1900 şi 1901 nici nu s-a mai anunţat concurs. Bursele aŭ fost direct repartizate sub formă de ajutoare.

In ce priveşte natura obiectelor pentru care aceste burse se acordă, observăm că în adevăr ele se acordă pentru tot felul de discipline ştiinţifice. Alegerea lor nu corespunde însă totdeauna împrejurărilor dela noi. Astfel la 1885 s-aŭ scos la concurs trei burse, una pentru chimie, una pentru fizică şi una pentru agronomie. Nu s-a prezintat însă niciun candidat! Acelaş lucru s-a întîmplat la 1901 cu o bursă pentru limba turcă şi persană, şi, putem adăuga, la 1910 cu două burse: una pentru chimie fizică aplicată şi una pentru chimie biologică.

Obiectul burselor este uneori ridicol. Astfel la 1905 s-a acordat o bursă pentru *semasiologie* şi *noematologie*. Mai întăiŭ *noematologie* este un termin prin care Hasdeu înţelegea tocmai ceia ce noi toţi iştialalţi înţelegem prin *semasiologie*. *Semasiologie* şi *noematologie* însamnă deci *semasiologie* şi *semasiologie*. Apoi, semasiologia este un infim fragment din istoria unei limbi şi n-a ajuns încă a se constitui ca disciplină aparte,—sint chiar filologi care contestă posibilitatea stabilirei unei ştiinţi semasiologice. Din această cauză la niciŭ universitate din lume nu există catedră specială pentru semasiologie, şi niciun filolog din lume nu s-a gîndit să facă din semasiologie obiectul preocupărilor sale exclusive.

La noi obiectul burselor—şi iată partea cea mai delicată a chestiunii!—trebue în mod fatal destinat în vederea unui anumit tînăr competent. Din nefericire tinerii care se aŭ şi s-aŭ avut în vedere, atunci cînd s-aŭ creat burse cu anumită destinaţie, nu sint şi n-aŭ fost totdeauna dintre cei meritoşi. Profesorii din Bucureşti, aproape singurii la curent cu asemene chestiuni, recomandaŭ adeseori favoriţi, care trebuiaŭ să reuşească cu orice preţ, chiar dacă concurentul ieşan era întîmplător superior. Astfel se explică faptul că din cele 57 de burse acordate pân acuma, nici 10 nu s-au acordat licenţiaţilor din Iaşi; apoi în general faptul că cei mai mulţi dintre bursieri în cultura romînă sint figuri şterse.

Ca un corolar al faptului că bursele trebue create în vederea unor anumiţi tineri, avem faptul că bursele se acordă uneori chiar fără concurs (Din 57 burse acordate pân acuma, 11 aŭ fost acordate în acest chip).

Cînd ministerul poate dispune la un moment dat de 12 burse, a se acorda fără concurs o bursă unui tînăr cu titluri şi lucrări, despre care oamenii competenţi se exprimă cu cea mai mare căldură, este cea mai nobilă răsplată care se se poate da la noi, unde oamenii de adevărată ştiinţă sint extrem de rari. Din nefericire, persoanele, la care pînă acuma s-a acordat bursa fără concurs, n-aŭ fost totdeauna la înălţimea onoarei ce li s-a făcut.

Bursele se acordă de obiceiŭ pentru trei saŭ patru ani. La mai mult de jumătate din bursieri s-aŭ acordat însă prelungiri considerabile. Unuia i s-a acordat o prelungire de şese ani! Aceste prelungiri abuzive sint evident la planul

studenților buni, care se ivesc in timp ce favoritul huzurește cite zece ani in străinătate.

In sfirșit „in anul 1898 se în dispozițiunea ca concursul pentru bursele din străinătate din fondurile Iosif Niculescu și Răducanu Simeonide să se ție alternativ la Universitatea din București și Iași, in proporție de 2 | 1". Dela 1897 până astăzi s-aŭ acordat 17 burse Niculescu. Numai pentru *1* însă concursul de obținere s-a ținut la Iași!

Relele dezvăluite din cercetarea modului de intrebuințare a fondului Iosif Niculescu sint foarte ingrijitoare. Trimețindu-se in străinătate studenți în general mediocri, se prepară terenul pentru profesori universitari care nu vor corespunde inaltei lor misiuni științifice și educative.

Soluția pentru remedierea acestor rele este evidentă:

1. Să se scoată la concurs toate cele 7 burse vacante.

2. In ce privește obiectul acestor burse, cit și în general pentru totalul de 12, ministerul să se adreseze senatelor ambelor universități, respectindu-se proporția stabilită la 1898.

3. Bursele să se acorde pe timp de de 4 ani și sub niciun motiv să nu se admită prelungiri.

D. M.

***

N. Bănescu. *Un capitol din istoria mănăstirii Neamțului. Starețul Neonil.* Tip. Neamul Rominesc, 1910, Văleniide-Munte, 99 pg., 1 leu.

Mănăstirea Neamțului avea o viață monahală foarte decăzută in veacul al XVIII-lea. Sub stăreția Rusului Paisie, lucrurile se indreptară, dar el nu putu împiedeca ca, după moartea lui, mănăstirea să decadă din ce in ce. Din șirul stareților răi sau fără energie ce au urmat după el se distinge persoana starețului Neonil.

Un călugăr, care a viețuit 35 de ani in mănăstirea Neamțului, a lăsat o *Hronologhie*, din care se poate cunoaște mai in amănunțime viața acestui ales slujitor. „Controlată cu alte știri, istoria anonimului dela Neamțul se dovedește exactă și nepărtinitoare", zice d. Bănescu. Intemeindu-se în cea mai mare parte pe această *Hronologhie*, d-sa reconstitue viața starețului Neonil.

Neonil, zice d. Bănescu, era Moldovean, de loc din Suceava. D. Radu Rosetti însă *(Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului*, I, p. 23) ne spune că era Rutean, din Bucovina.

Călugărul biograf vorbește cu deosebită căldură despre starețul Neonil: „Căci, pentru bunele lui purtări, la toți era mare numele lui. Pentrucă el portul cel smerit călugăresc, care îl avea dupre rinduiala mănăstirii, nu și l-au schimbat. Și era in tot Iașul la ranele cele sufletești fieștecăruia care venea către dinsul, ca un doftor tare iscusit, că era dulce la cuvint și tuturor priimit și iubit: dar în față nu căuta nimărui, căci, pentru vreo nedreptate, nu numai pre boeri, ci și pre mitropolitul îl mustra. Și priimea toți cu dragoste mustrările lui, cunoscind că este dupre Dumnezeu".

Neonil a stărețit in trei rinduri la mănăstirea Neamțului. In intăia stăreție a avut să indure multe din partea Domnitorului Mihai Sturdza și a mitropolitului, care totuși el îl pusese stareț. Veniamin, bătrin acuma și inconjurat de oameni care știau să se folosească de bunătatea și de rudenia cu el, avea nevoe de bani, in deosebi pentru lucrările restaurării bisericii catedrale din Iași. Starețul, nevrind să dea ajutorul cerut de mitropolit, fu silit să demisioneze.

Peste patru ani Neonil veni iarăși ca stareț al mănăstirii Neamțului. Intrind din nou in conflict cu Veniamin și cu Mihai Sturdza, acesta din urmă dădu mănăstirilor Neamțul și Secul așezămintul din 1839, prin care se intărea

autoritatea mitropolitului asupra mănăstirii. Starețul călcă așezămintul, ceia ce-i atrase surghiunirea la Slatina.

Neonil totuși e pus stareț de către Mihai Sturdza. Răminind vacant scaunul de mitropolit, fu multă vreme vorbă despre chemarea in scaun a starețului Neonil. Trimisul impărătesc stăruia deasemenea pentru alegerea acestuia ca mitropolit. Domnitorul însă se impotrivi, avind insemnate obligații bănești față de episcopul Meletie dela Roman. In adevăr, Meletie fu ales mitropolit, iar Neonil fu îndepărtat și dela scaunul episcopiei de Roman, rămas vacant.

In timpul celei de a treia stăreții, Neonil făcu multe imbunătățiri. Avu în deosebi o mare rivnă pentru tipografia mănăstirii. Sub el se clădi și spitalul din Tirgul Neamțului.

Și acuma avu necurmate supărări din partea Domnitorului. Se pare însă că lucrurile nu stăteau tocmai așa cum le descrie d. Bănescu, după autorul *Hronologhiei*. Cu toată infrinarea lui Neonil, abuzurile in administrația averii mănăstirilor Neamțul și Secul se țineau lanț. „Aceste abuzuri, zice d. Radu Rosetti (op. cit., p. 20) *încurajară* pe Mihai Sturdza, lacom și puțin scrupulos cum era, să dea fiului său mai mic, beizadea Grigorie Sturdza, prilej să se imbogățească el, din averea mănăstirilor, *în locul căpeteniilor călugărilor din soboare*".

„Risipa ce domnea in timpul lui in administrarea averii rezultă și dintr'un ofis al mitropolitului Sofronie către urmașul său, prin care mitropolitul denunță și critică sămile ultimilor ani ai stăreției lui Neonil, din cauza neregulei in care se aflau". (R. Rosetti, op. cit., p. 23).

Poate că la aceasta a contribuit și boala din vremea din urmă a lui Neonil. Totuși el fu unul din cei mai de samă stareți ai vechei mănăstiri a Neamțului. El s'a impotrivit pe cit a putut curentului nesănătos ce amenința viața monahală a mănăstirii. Mai mult nu se putea face de un singur om.

La sfirșitul expunerii interesante și scrise cu căldură a d-lui Bănescu se află corespondența avută de Neonil cu Constantin Hurmuzachi și cu Andrei Șaguna, episcopul dela Sibiu. Prin acest schimb de scrisori o adevărată legătură de prietenie se născu intre cele două fețe bisericești, care, probabil, nu s'au văzut niciodată.

Intilnim in două rinduri in broșura d-lui Bănescu cuvintul *răzvirtiți*, transcris astfel in ortografia noastră după textul *Hronologhiei*. Să existe cuvintul acesta in limbă? Nu știu, dar cred cu mai multă probabilitate cuvintul *răzvrătiți*, scris astfel in urma degenerării unei regule ortografice, care se intilnește încă in cele mai vechi texte paleoslovenice (v. *Ilie Bărbulescu, Fonetica alfabetului chirilic*). In textele noastre deseori găsim cuvintul *pămînt* scris *pămănt*. Cind transcriem deci in ortografia noastră, de ce să păstrăm forme care niciodată nu s'au pronunțat așa? Generalizindu-se aceasta, se ajunge la o limbă romînească imaginară.

C. A.

***

Prof. Dr. V. Babeș a făcut in Academia romină o dare de samă despre *o a doua conferință internațională pentru combaterea leprei*, ținută la Bergen (Norvegia), in 16—19 August 1909. Această dare de samă e publicată in analele Academiei și in broșură separată.

Savantul romin fusese invitat de guvernul norvegian și însărcinat a refera despre *Lepra în Romînia* și despre *Reacțiunile specifice ale leprei*.

La sfirșitul anului 1908 erau în țara noastră 338 de leproși (cam 1 la 15.000), din care 6 in Moldova, 82 in cimpia Valahiei, iar restul in două focare leproase: unul din delta Dunărei și la Dunărea de jos (94 cazuri). Ținind sama de numărul leproșilor din 1897,

de cei morți și de cei pînă la 1908, se constată o însemnată augmentare, ceia ce este foarte îngrijitor, lepra fiind o boală îngrozitoare. Cu toate aceste, avem o singură leprozerie, la Tichilești lîngă Isaccea, care, neputînd primi decît 30 de leproși, este cu total insuficientă. Aceștia sînt singurii leproși izolați, căci așa numita izolare la domiciliu e cu desăvîrșire iluzorie. Astfel stînd lucrurile, e noroc că această boală teribilă nu e mai contagioasă, altfel, cu starea igienică ce se păzește la noi, am avea un număr enorm de leproși.

Din constatările prof. dr. Babeș, boala durează în mijlociu 4—15 ani și e foarte deseori complicată cu tuberculoză și cu afecțiuni nervoase.

„Tratamentul leproșilor s'a făcut și la noi în mai multe cazuri cu băi sulfuroase, cu pomezi, cu petrol brut și mai ales cu medicațiunei interne și externe, cu oleu de chaulmoogra". Acest din urmă medicament dă uneori ameliorări, dar nu e suportat de toți leproșii. Alte tratamente n'au dat rezultate mai bune.

Dar mult nu se poate aștepta dela tratamentul medicamentos și de aceia trebue impiedicată infecțiunea. B. a stabilit, prin cercetări proprii, că suprafața pielei și mucoasele leproșilor sînt acoperite cu bacili și că „răspîndesc aceștii bacili prin expirațiune, cînd vorbesc, cînd tușesc, și prin dejecțiunile lor, încît singurul mijloc de a combate lepra ca boală populară rămîne izolarea, nu în familii, ci în leprozerii sau colonii care trebuesc să ofere leproșilor condițiuni de viața agreabilă, căci altfel e imposibil a-i putea reține".

După concepțiunea autorului, „bacilul intră prin căile digestive și respiratorii, întocmai ca bacilul tuberculozei, cu care samănă. Acest bacil nu produce leziuni la poarta de intrare, ci intră în ganglionii limfatici, unde duce ani de zile o viață lentă, pînă cînd se manifestă producînd plăci și ulcere pe piele și pe nas."

Relativ la specificitatea leprei, B. susține în primul loc că bacilul leprei e specific, că nu e o simplă varietate a bacilului tuberculozei; că acest bacil secretă o toxină particulară și specifică, prin care dă reacțiuni caracteristice.

Dintre reacțiunile particulare ale leprei, B. susține că ea reacționează totdeauna cu tuberculina și caută să înlăture—uneori cam violent—afirmațiunile unor învățați, între care Slătineanu și Danielopolu, care susțin că leproșii reacționează față de tuberculină numai cînd sînt și tuberculoși.

Chestiunea reacțiunilor specifice ale leprei preocupă mult pe învățatul nostru, care e o autoritate mondială în chestiune, și în colaborare cu dr. V. Bușilă a studiat o mulțime de reacțiuni, care vor contribui desigur la clarificarea chestiunii leprei, de care sînt preocupați învățați din toate țările.

Un lepros dă anume reacțiuni specifice, pe care nu le mai dă cînd se vindecă. Vindecările sînt rare, „ele n'au fost obținute cu medicamente, ci singure". B. a văzut doi indivizi însănătoșiți, care au trăit în bune condițiuni igienice și s'au îngrijit bine. După 20—30 de ani nu mai aveau decît resturile boalei, care nu mai prezenta de altfel nici un simptom. La ei nu s'au obținut reacțiuni specifice.

Pe baza cercetărilor sale, B. declară că lepra e vindecabilă prin o bună igienă, prin evitarea exceselor.

„*Aceste sînt în scurt rezultatele conferinței dela Bergen. Ea a adus pe de o parte probe nouă de infecțiozitatea leprei, pentru importanța izolării leproșilor ca mijlocul cel mai eficace pentru stingerea boalei, la care însă trebue adausă izolarea prin azile și ridicarea stării igienice a țării bîntuite; de altă parte s'a convins, grație reacțiunilor de specificitate, de posibilitatea unei complecte vindecări a acestei teribile boale.*"

T. A. B.

***

E. Faguet. *Le culte de l'incompétence.* B. Grasset editeur, Paris.

Cu această nouă lucrare distinsul scriitor francez continuă studiile sale sociale. El voește să arăte că ideia generală, că principiul însuși al democrației ca formă de guvernămînt, e *cultul incompetinței*.

Și aceasta, fiindcă națiunea, poporul în totalitatea lui, care într'o democrație e menit a se guverna prin sine însuși, adică prin delegații săi, va fi pe de o parte incapabil de a-și alege reprezentanții dintre oamenii în adevăr competinți, iar pe de alta va fi totdeauna aplecat a judeca valorile morale după mijlocia sentimentelor ce-l stăpînesc și în măsura în care toți ambițioșii se vor supune pasiunilor lui. Aceștia îi vor fi reprezentanții.

Și, într'o democrație reprezentativă, puterea legiuitoare, prin interpelările deputaților și prin putința ce are de a dărăma orice guvern ce i s'ar împotrivi, dictează acestuia, zi cu zi, ce trebue să facă,—adică guvernează ea însăși.

Fiecare deputat supraveghează numirile ce se fac în circumscripția sa; în realitate puterea legiuitoare numește și revocă pe funcționari. Și nu-i numește pentru meritele lor, pe care niște reprezentanți aleși la voia tuturor patimilor populare și tuturor intereselor de partid, nu vor fi competinți a le judeca; ci vor fi numiți pentru supunerea lor lingușitoare și pentru părerile lor politice.

Legislatori incompetinți; legi șubrede dictate de împrejurările zilei și schimbate după variațiile atmosferice; politicianizmul triumfător; nevoia de funcții tot mai numeroase spre a îndestula pe partizani; înmulțirea sinecurelor și îngreuiarea întregului aparat administrativ; statul luînd asupra sa toate serviciile, dela exploatarea căilor ferate și pînă la organizarea pompierilor; nevoia de bani determinînd creșterea impozitelor, înmulțirea monopolurilor, transformarea statului într'o instituție comercială sau de industrie; o administrație incapabilă; lipsa oricărei recunoașteri a meritului și a virtuții,—cu un cuvînt *cultul incompetinței*,—iată principiul organizațiilor democratice.

Intreaga lucrare apare ca o critică severă a Franței contimporane. Observații totdeauna interesante, vederi uneori originale, se succed într'un stil limpede viol, ironic.

In ultimul capitol, F. caută îndreptarea tuturor relelor și realizarea idealului, într'o organizație care să întrunească și să contopească cele două elemente: democratism și aristocratism. „Un peuple sain est celui où l'aristocratie est démophile et où le peuple est aristocratie." F., singur intitulează acest capitol „Le rêve". Dar visurile dintr'un cabinet de lucru n'au determinat niciodată evoluția formelor sociale. Ele nasc din frămîntarea veșnică, din lupta care nu încetează niciodată, a tuturor forțelor, a tuturor suferinților, a tuturor nevoilor materiale sau sufletești. Orice organizație omenească are păcatele ei; și, dacă vițiile *democrației* moderne pot avea o îndreptare, noi credem că aceasta nu poate sta decît tocmai în mai desăvîrșita ei înfăptuire.

C. G. Sz.

Revista Revistelor

Convorbiri Literare (No. 9)

Cap. XIV din „Ceia ce nu se poate" de d. Duiliu Zamfirescu. Nici din acest capitol nu se vede cine e amantul Porției, soției căpitanului Comănișteanu, amantului Anei, soției generalului Villara, amantului cintăreței Berta, care, fiind o salină și aproape o necesitate ideală, care nu devine suferință decit în expresia ei fizică, este în acelaș timp și amanta aceluiași căpitan Comănișteanu !...

In schimb il găsim pe acest căpitan ascuns iarna la Sinaia cu o... a treia amantă,—Urania! Al dracului căpitan!

Dar Uraniei îi datorim în sfirșit lămurirea rolului providențial al acestui căpitan.

Iată o conversație *între amanți*:

—„Sint rănită... crede-mă. Nu-mi plac „antitezele, ci am nevoe să înțeleg. In „amorul cel mare, trebue să fi rămas „din fundul vremilor, necesitatea mo„leculei de a se distruge, după ce s'a „reprodus.

„Tinărul (adică căpitanul) se uită la „ea, cu stăruință. Urania plecă o„chii.

— „Știu ce vrei să zici. E altceva. „Eu îți vorbesc de amor, nu de func„țiunea lui brutală. *Bărbatul meu...* „sau *soția d-tale... sint necesități fizi„ologice !*"... (p. 972).

Inchipuiți-vă o amantă, care—cind ți-e lumea mai dragă—spune amantului, că își păstrează pe... soț, ca „o necesitate fiziologică"...

Dar, vedeți, amantului i se atribue o misiune mai înnaltă, tot de Urania:

„O dorință neinfrinată de a-l încălzi, „de a-l apăra, de a-i face bine îi um„plea sufletul. Nu-și închipuise nici„odată că un om poate ascunde în „mușchii săi eleganți atita putere, și „mai cu seamă în firea sa, oarecum „efeminată, atita bărbăție. Vorbe calde „îi veneau pe buze, dar nu îndrăznea „a le spune. Acesta era tipul bărbă„tesc curat... Era și cam ștrengar... și „atunci (Urania) păru a găsi o ex„plicare firească acestui nărav bărbă„tesc, care, într'o oarecare măsură, „devenea o sarcină publică, o necesi„tate și o bucurie națională" !!...

O!... Ați înțeles: bărbatul—pentru „necesitate fiziologică", și amantul pentru... „bucurie națională"...

Și bietul Maupassant, pe care autorul „bucuriei" îl numea acum doi ani un „soiu de erotic"!

Dar un lucru: Urania e în complect,—pe lingă amant are și pe soț.

Dar soțul? Are el parte de... „bucurie națională", în afară de „necesitatea fiziologică" a căminului conjugal?

Nu ne spune nimic acest capitol!

Indrăznim o propunere: să dea autorul sărmanei Porții pe soțul Uraniei, pentru „sarcina publică" a amantului, și să se sfirșească odată acest scandal, circuitul fiind complect!...

In numărul 8 (de cind a apărut No. nostru trecut, am primit două numere din „C. L."), revista d-lui Mehedinți publică un splendid studiu de istorie literară. Nu spunem numele autorului, ca să nu ne înjure în cofetăria d-lui Motru. Să-i zicem X.—D. X. studiază problema gindirii în poezie. In studiul său, d. X. face o confuzie absolut regretabilă între idei, concepție asupra lumii și sisteme filozofice. Și atunci evident că tot ceia ce spune nu însamnă nimic.—Dar acest domn X. are o mică introducere la profundul său studiu: gindirea în poezia romînească. D. X. constată că gindirea a progresat dela un poet la altul. Mai întăi Bolintineanu, care nu gindește deloc. Apoi („nu e nevoe de o cronologie prea strinsă", zice d. X.) urmează Alecsandri, care începe să gindească. Pe urmă vine Alexandrescu, care gindește mult și care precede pe

Eminescu.—Foarte frumos, după toate canoanele „evoluției"!

Dar oricit de lăbărțată ar fi o cronologie, tot nu poți pune pe Alecsandri (1840) *după* Bolintineanu (1842). Iar cind pui *după* aceștia, ca trecere la Eminescu, pe Alexandrescu (1832), atunci mai bine... i-am spune d-lui X.: mai bine să se întoarcă la anecdote, dar ne temem să nu ne înjure în înalt ospitalierul local al d-lui Motru.

Din nefericire pentru d. X., toată lumea știe că poezia nouă (dacă nu ținem samă de Cirlova), *a început* cu un puternic gînditor, Alexandrescu, pentru a deveni din nou gînditoare mult mai tirziu, cu Eminescu.

Viața Socială (Octombrie, Noembrie).

Remarcăm bucățile d-lui Galaction „Dionis Grecoteiul" și mai ales „Copca Rădvanului". Totul e original și puternic la acest scriitor, cel mai însemnat care a apărut în Regat dela Sadoveanu, încoace. Ce păcat că uneori *(numai în unele bucăți)* întrebuințează neologisme inutile și (aceasta mult mai rar) intorsături de frază gazetărești!

In No. 10. d. Topirceanu tipărește două pagini de versuri admirabile („Nopți").

D. Topirceanu este poet în toată puterea cuvintului.

Citeva pagini — „Democrației germane"—de m rele idealist Jaurès.

Revista Democrației Romîne (No. 32, 33).

D. G. Diamandi retipărește o broșură a sa din 1898, care este o contribuție interesantă la istoria crizei socialiste din Romînia. Broșura scrisă pe vremea foastei mișcări socialiste, atrăgea atenția asupra inutilității mișcării socialiste, copiată după mișcările din Apus.

Remarcăm, din alte numere mai dincoace, polemicile d-lui Diamandi cu criticii „Bestiei" sale, pline de observații interesante și adesea foarte spirituale.

Mercure de France (Noembrie, 1910).

Articolul intitulat „**d. Seignobos și istoria**" al lui *Pierre Leguay* ne dă o scurtă expunere a activității cunoscutului istoric francez și o caracterizare a metodei și tendințelor lui în studiul istoriei. Trecind în revistă diferitele opere istorice ale lui Seignobos și analizind mai pe larg lucrarea sa „*Histoire politique d'Europe contemporaine*", Leguay arată spiritul științific în care e scrisă această carte, lipsa de „literatură", puțina îngrijire pentru stil, dar marea atenție ce se dă faptelor și interpretării lor, pasiunea cu care e urmărit adevărul. In ceia ce privește pedagogia istoriei, autorul articolului scoate în relief rolul, pe care Seignobos l-a jucat în schimbarea modului de a înțelege și de a preda istoria, făcind-o dintr'un exercițiu mașinal, bazat mai mult pe memorie, cum era înnainte,—o disciplină care contribue la formarea judecății, la desvoltarea simțului critic, și care e unul din cele mai bune mijloace de educație politică. Autorul articolului caracterizează opera istorică a lui Seignobos: „sforțările unui om care are în totdeauna cea mai scrupuloasă grijă de adevăr și aproape mania practicului și a utilului".

Asupra **raporturilor sufletești dintre Joseph de Maistre și Alfred de Vigny**, observă *Fernand Baldensperger* că între acești doi scriitori este oare care „înrudire intelectuală", care creiază între ei „persistența acelorași probleme, transmiterea secretă a unei idei, a unei curiozități, a unei formule", dar tot odată este și „o antipatie de instinct sau reflexiune", care se manifestă prin „răspunsuri diferite date la citeva chestiuni capitale, la tortura asupra sensului adinc al vieții". Autorul articolului învederează această observație, dind citații din ambii scriitori, atit din acele în care ei se întilnesc (cum de exemplu: *La Prison*

a lui Vigny și Convorbirea III-a din *Serile de la Petersburg* a lui Maistre, *Le Deluge* și Convorbirea IV-a, *Satan sauvé* și *Moïse* și Convorbirea a IX-a etc.), cît și din acele în care ei sînt cu totul opuși (cum, de pildă *La Sauvage* și Convorbirea II-a, ideile lui Vigny asupra soldatului, și acele lui Maistre etc).

La Revue (Decembrie, 1910).

Nicolas Ségur publică un articol elogios asupra lui Tolstoi, **„întrupătorul sufletului omenesc"**, din care extragem încercarea de caracterizare a marelui scriitor: „Ca milenarii, ca Ioachim de Flora, ca visătorii din evul mediu, și ca sectarii moderni mistici din Italia și Rusia, Tolstoi a fost luat de dulcele aberații ale fanatismului... Pretutindeni, căutînd ultimele consecvențe ale principiilor sale, a ajuns la acea furie de ascetism, la acel fel de ipertrofie a sentimentului religios, care sfîrșește prin a deveni incompatibil cu viața și prin a se arăta dușman oricării bucurii omenești. Tolstoi a negat rînd pe rînd ideia de patrie ca ostilă frăției omenești și principiile de educație, pe care o privea ca o zădarnică sclavie și o alterare a nevinovăției primitive. A disprețuit progresul, a condamnat știința, a renegat arta, a micșurat și ucis iubirea...

Vocea sa în ultimii ani ne mișca încă prin măreție și accent, dar ne părea tot mai depărtată. Devenise supraumon și neuman din cauza tendinții continue spre perfecție. Dar n'a putut căpăta liniștea și calmul. Și această oroare de neant, această tainică și misterioasă rană, pe care credința schimbată sau stinsă o lasă în inimi, îl schimbase, arsese, îl transfigurase până a-i da ceva din intoleranța sălbatică".

Sub acelaș titlu, **Continuatorii lui Abdul Hamid**, sub care a adus o serie de grave acuzări în contra direcției politice interne a imperiului otoman, condusă de comitetul Tinerilor-Turci, generalul *Șerif-pașa* atacă din nou acest comitet și politica sa externă.

Acuzațiile privitoare la modul cum acest comitet s'a impus opiniei publice, după începerea revoluției și și-a format majoritatea în parlamentul otoman, ni se par greu de crezut și potrivite mai mult capetelor romantice și iubitorilor de aventuri francmasonice; critica sa nu pare o critică serioasă și profundă a faptelor și ideilor. Mai multă seriozitate ne oferă partea ce se ocupă cu ultimul eveniment politic, neizbutirea împrumutului turc în Franța și Anglia. Acest eșec îl explică prin abilitatea diplomației germane, care în timpul revoluției a știut să profite de lipsa de experiență a noilor ambasadori ai Franței și Angliei, de rivalitățile dintre banca franceză și cea engleză, precum și de faptul că armata, ai cărei ofițeri erau elevii entusiaști ai generalului Von der Goltz, avea puternice simpatii pentru Germania, și a putut astfel atrage pe conducătorii politicei turcești în sfera de influență a Germaniei, folosindu-se pentru aceasta și de politica tradițională germano-filă a lui Abdul-Hamid. Astfel că eșecul împrumutului își are cazele în jignirea, încă din perioada revoluționară, a intereselor franco engleze, jignire care constitue o greșală politică, căci Anglia și Franța au fost din primul moment protectoare sincere a regenerării turcești. Decît, speră Șerif-pașa, tendința germano-filă nu va putea dăinui, de oarece Germania nu are banii necesari Turciei pentru reformele imediate ce sînt de realizat și opinia publică nu va putea tolera multă vreme influența comitetului *Unire și Progres*, care lucrează în contra intereselor permanente ale patriei.

Manuel Ugarte în articolul **O alianță sud-americană**, susține ideia unei alianțe a tuturor popoarelor de rasă latină din America de sud, care să lupte contra tendinții imperialiste a Statelor-Unite. Această tendință de mult manifestată și urmărită cu tenacitate de diplomația Americii de nord a început să facă atente popoarele de rasă latină asupra primejdiilor ce le amenință; semne de această deșteptare sînt discursurile unor delegați sud-americani în al IV-lea congres pan-american, articole de presă serioasă și în fine încheerea alianței între Argentina, Brazilia și Chili, care reprezintă un teritoriu de 12 milioane kilometri patrați și o populație de 25 milioane locuitori. Scopul acestei alianțe, în afară de apărarea intereselor economice, e păstrarea civilizației și culturii latine în contra civilizației anglo-saxone.

La Revue du Mois. (Noembrie, 1910).

Intr'un lung articol, intitulat **„Politica externă a Japoniei moderne"**, *Félicien Challaye*, se ocupă cu raporturile diplomatice dintre Japonia și celelalte puteri mari ale lumii, dela 1868 pînă în prezent. După ce arată cum la început Japonia, socotită de țările civilizate pe acelaşi picior ca și China și celelalte popoare de alte rase, era tratată nu numai ca o cantitate neglijabilă, dar chiar ca o națiune care nu poate inspira decît dispreț și căreia trebue să i se impue de către rasa albă tot ce era în interesul popoarelor Europene,—autorul expune sforțările neincetate făcute de Japonia, lupta fără preget și fără cea mai mică șovăire pe care această țară a dus-o, în cursul celor din urmă trei zeci de ani, pentru a ajunge acolo unde se află ea astăzi: la însemnătatea și rolul unei puteri de primul rang. Dela 1894, cînd Anglia a revizuit tratatele sale cu Japonia, primul mare succes al politicei Japoniei, după care în curînd și celelalte puteri (Rusia, Germania, Statele-Unite și Franța) acordă Japoniei toată independența,—sforțările politice ale Japonejilor s'au îndreptat spre o singură țintă: să capete suprematia asupra Coreei și a Mandciuriei. In aceste două regiuni, Japonejii aveau interesele de-o foarte mare însemnătate, ceia ce explică îndîrjirea cu care ei s'au opus Rușilor, care voiau să le acapareze, îndîrjire care a mers pînă la declararea războiului. Autorul arată rezultatele acestui războiu, lupta dusă de Japonia pentru a-și apăra pe emigranții din America, și închee constatînd că sforțările enorme ale Japonejilor, în cursul celor din urmă treizeci de ani, au fost încoronate de cel mai desăvîrșit succes.

Nuova Antologia, *Sofia Bisi Albini*. **„Copii exploratori"**, (Oct. 1910).

In urma războiului cu Burii, generalul englez Baden-Powel, dădu ideia unei organizări militare a tuturor studenților, supt comanda a vechi ofițeri, pentru a dezvolta în poporul englez spiritul militar. Se pare că lipsa serviciului militar obligatoriu, revelase în războiul sud-african o lipsă de pregătire primejdioasă. Ideia fu îmbrățișată cu mult entuziasm și se formă chiar și un corp de domnișoare. Acest joc însă de-a războiul are însă o lature primejdioasă și această lature a fost arătată de Sir Francis Vane, un ofițer care a luat parte în războiul african. E o crimă, a spus el, de a sădi în copii ideia că războiul e inevitabil, de oarece prin aceasta se dezvoltă în sufletele lor sentimente sălbatice. Trebue să se formeze batalioane, nu de războiu ci de pace, în care să se sădească deprinderea de a vedea în orice om nu un dușman ci un amic. Astfel a format el batalioanele sale de pace—*Boys Scouts*—care numără azi în Anglia 400.000 de copii. Exemplul a fost imitat de Elveția, care are 300.000 de copii organizați după aceleași principii. Aceste batalioane sînt formate de copii din orice clasă

socială, care în ziua cînd își îmbracă simpla și simpatica lor uniformă gri, se simt toţi egali. Ei se leagă prin jurămînt: „a servi pe D-zeu, regele și patria; a ajuta pe alţii cu orice sacrificii; a spune totdeauna adevărul; a fi politicos cu toţi; a fi bun cu animalele și a le scăpa de suferinţi; a suporta, atît durerile cît și plăcerile cu faţa senină; a fi economi, dar nu avari". In zilele de vară, pădurile și cimpiile din Anglia și Sviţera sînt inundate de acești copii, care vin să petreacă în corturi, supt cea mai regulată disciplină. Astfel această instituţie a venit să dea bucuria vieţii de ţară, unor copii, care poate altfel niciodată n-ar fi gustat-o. Exemplul acesta începe a fi imitat și în Italia, mulţumită mai ales sforţărilor profesorului Canti și doctorului Rossi-Doria. Ei au înfiinţat așa numitele lagăre scolastice, pînă azi în număr de șase. Fiecare se compune din 15 copii, între 11 și 14 ani, care supt conducerea unui învăţător și a unui custode, petrec șase săptămîni, în aer liber, supt cort, în șase localităţi diferite. In timpul săptămînii ei fac excursii în localităţile vecine, explorează teritoriul, scot schiţe topografice, etc.

Rivista d'Italia. (Oct. 1910). *U. Gabbi.* **O problemă urgentă de sănătate publică în Italia meridională.**

Recente studii medicale au probat existenţa în regiunea calabro-siciliană, a o sumă de boale care sînt proprii nordului Africei. Printre acestea, una, care duce totdeauna la moarte, seceră în fiecare an sute de copii. De oarece nu se cunoaște calea pe care microorganismul ce o provoacă—de curînd descoperit—se introduce în corpul omenesc, mijloacele de combatere sînt pînă acum nule. S'a denumit această boală mai întîi „anemie splenică infantilă", acuma însă, după ce se cunoaște cauza provocătoare, i se dă aceiași denumire ca și în regiunile africane, unde e endemică: *Kala-azar.* Boala seamănă în simptomele sale cu malaria, cu care a fost la început confundată. Incepe cu temperaturi ridicate și după cîtva timp provoacă o umflare pronunţată a splinei și a ficatului, însoţită de o puternică anemie. In faza ultimă apar emoragii violente care aduc moartea. Cursul ei durează de la șase luni pînă la doi ani; ea atinge numai copii, în vrîstă de șase luni pînă la opt ani și e totdeauna mortală. Cauzatorul boalei e un protozoar, care a fost numit *Leishmania,* după numele învăţatului care l-a descoperit în anul 1903. Parazitul pătrunde în sînge și se localizează în splină și în ficat. E de sigur inoculat în corp de către o insectă, care se presupune a fi *Cimex lectularius,* dar sigur nu se știe nimic în privinţa aceasta. Boala se găsește pretutindeni în Sicilia, mai ales în jurul nefericitei Mesina, și în sudul Italiei. In faţa acestei boli, medicina n'are pînă acum nici o putere. Se impune prin urmare, zice autorul, ca asupra acestei boli să se concentreze interesul cercurilor știinţifice și filantropice. Trebue să se formeze institute știinţifice, anume pentru studiarea ei pentru a se găsi mijloacele de combatere, și spitale speciale în care să se aducă toţi copiii atinși de ea.

Deutsche Revue (Oct. 1910).

Generalul *von d. Boeck,* într'un articol intitulat **„Slăbiciunea militară a Rusiei"** examinează planurile de reorganizare militară, cu care se ocupă cercurile respective rusești și pentru care s'ar cere enorma sumă de 1300 de milioane de ruble. Concluzia la care ajunge v. d. Boeck e că, cu toată această cheltuială, prin care s'ar întări cu mult numărul actual al soldaţilor, nu se va putea obţine un rezultat satisfăcător, de oarece principalul la o armată nu e numărul, ci forţa morală, iar această forţă morală, care lipsește cu totul corpului ofiţeresc rus, nu se poate căpăta de azi pe mîine. Pentru a ilustra aceasta, el dă cîteva exemple scoase din lucrarea de curînd apărută, a locotenentului *Ulrich* și intitulată „Botezul de foc al armatei ruse". Acest ofiţer a luat parte aproape tot timpul la războiul ruso-japonez, ca ofiţer de stat major, în corpul generalului Orloff. Ulrich dovedește cît de defectuoasă a fost conducerea operaţiilor de către generalii ruși și cît de lipsiţi erau aceștia de sentimentul răspunderii și a îndeplinirii datoriei. In bătălia dela Sandepu, generalul Griepenberg, s'a răsleţit de statul său major pe cîmpul de luptă și a galopat toată ziua singur, fără să ia vreo dispoziţie. Numeroși ofiţeri superiori părăseau oștirea, fără concediu și fără nici un motiv serios, tocmai în ajunul luptelor. Cînd s'a simţit că Kuropatkin vrea din nou să ia ofensiva, doi comandanţi de brigadă au plecat, unul spre Rusia, fiindcă, cum a spus-o el însuși, „el e contra războiului", iar celălalt la Charbin, de unde s'a întors după bătălie, declarînd că „totdeauna are să facă așa. Cum va simţi că e vorba de luptă, va pleca în voiaj". Odată, la o gară, în momentul plecării trenului, un om îmbracat în manta soldăţească, sare pe locomotivă spre a fugi. Un general îl vede și-l trage de manta îndărăt, numindu-l „laș". Omul se întoarce indignat înapoi și răspunde că nu permite să fie insultat de oarece el e comandant de regiment și colonel. Și așa era. Pe ușa sălii de așteptare din staţia Guntschulin era următorul afiș: „Mai jos numiţii ofiţeri de stat major și superiori, care au părăsit trupele lor fără concediu în timpul bătăliei dela Mukden și despre care se știe că nu sînt nici morţi, nici răniţi, nici prinși și care de atunci încoace au fost de multe ori văzuţi, sînt înştiinţaţi de a se prezenta imediat la Guntschulin spre a pleca de acolo la trupele lor". In josul acestui afiș urmau numele a 53 de ofiţeri, începînd cu 11 ofiţeri de stat major!

Sozialistische Monatshefte (Octombrie 1910) *Ed. Bernstein:* **Noua situaţie de drept a partidului.** In Magdeburg s'a luat, în privinţa chestiunii votării budgetelor, de către deputaţii socialiști, o hotărîre, menită, după acea majoritate care a luat-o, de a curma pentru totdeauna cearta. S'a hotărît anume că deputaţii socialiști trebue din principii să voteze totdeauna contra budgetelor guvernelor burgheze și că acei care nu se vor conforma acestei hotărîri pot fi excluși din partid. Bernstein examinează situaţia de drept a deputaţilor socialiști, în urma acestei hotărîri. Dacă, într'un stat german oarecare, deputaţii socialiști, ori majoritatea lor ajung la convingerea că din punctul lor de vedere,—ca reprezentanţi ai muncitorimii,—trebuesc votate budgetele și le votează, ce se întîmplă? Cererea de excludere, conform statutelor, nu poate fi făcută decît de comitetul unei organizaţii și e prea probabil ca orice comitet să stea mult la gînduri înainte de a cere excluderea unei grupe întregi de deputaţi. Dar chiar dacă se întîmplă așa ceva, tot, conform statutelor, mai rămîne deschis drumul unui apel către congresul partidului. Deci hotărîrea dela Magdeburg va avea de rezultat că orice caz de votare a budgetelor să provoace și mai mare ceartă în partid, căci acolo unde e pusă alternativa „ori excludere, ori nimic", se 'nţelege ușor că discuţiile vor lua un caracter cu totul pasionat. Apoi în hotărîrea dela Magdeburg se zice că „se poate" proceda la excluderea nesubordonaţilor, nu că „trebue". Congresul partidului se poate mărgini deci numai la o dojană și atunci ce nevoe mai era de așa ceva o nouă

hotărire, deoarece totdeauna congresul partidului a avut dreptul de a exprima o dojană, cînd credea de cuviinţă. In rezumat, rezoluţia dela Magdeburg va fi numai un prilej de veşnicie conflicte în sinul partidului.

The North American Review. (Noembrie 1910).

Franţa este o veche admiratoare a sistemului de educaţie englez, şi necontenit ea caută să îndrumeze organizarea învăţămîntului public spre idealurile, care călăuzesc organizarea regimului şcolar din Anglia: dezvoltarea individualităţii pentru o viaţă independentă, în afară de tutela statului. Cu toate sforţările ei, Franţa e încă departe de a fi învins obstacolele, ce împiedecă realizarea unui sistem de educaţie publică, care să formeze cetăţeni cu pasiunea independenţei personale a Anglo-saxonilor. Şcoala nu poate face orice: ea influenţează formarea caracterelor tinerelor generaţii, dar şi ea resimte influenţa caracterului şi însuşirilor naţionale ale poporului ale cărui interese culturale şi educative le serveşte.

D. *Paul Sabatier*—„**Şcoala primară în Franţa în 1910**"—se ocupă numai de ramura elementară a învăţămîntului public din Franţa care, crede el, a ajuns la idealul urmărit: „Şcolarii noştri, spune autorul, sînt mai puţin încărcaţi cu cunoştinţi practice, memoria lor e mai puţin mobilată, mîna lor mai puţin exercitată; dar inteligenţa lor e mai dornică de muncă şi de sforţări. Marea preocupare a institutorului nu-i, ca în Germania, de a pregăti pe fiecare copil să ajungă un şurub bine adaptat într-un mare Imperiu, ci de a dezvolta în elev nota personală şi de a procura sporirea energiei individului". Autorul arată istoriceşte cît rău a făcut Franţei clericalizmul catolic şi duşmănia pe care el o arată şi acum învăţămîntului laic; anticlericalismul însă nu trebue să se confunde cu spiritul de ireligiositate care întotdeauna e un simtom de afecţiune morală a unui popor.

D. Sabatier, elimineazâ din studiul său orice date statistice şi citaţii de regulamente şi programe; pentru autor aceste date nu servesc de loc pentru a lămuri însuşi spiritul şcolii.

Ca să-şi dea seamă cineva de spiritul şcolii primare franceze, de rolul de educator al institutorului francez, trebue să trăiască în chiar acea atmosferă. Atunci va pătrunde influenţa şi prestigiul institutorului faţă de preot şi va înţelege de ce patru cincimi din populaţie s-au deslipit de orice biserică, nu prin necredinţă, ci tocmai dimpotrivă, nu prin lipsă de ideal ci din cauză că idealul ce le oferea biserica, nu era la înălţime.

Saturday Review (Noembrie).

Apelul direct. Se ştie că platforma electorală a partidului unionist din Anglia a fost, cu ocazia noilor alegeri, propunerea, ca reforma tarifară protecţionistă între altele să nu fie adusă în dezbaterile corpurilor legiuitoare, pînă ce poporul însuşi nu se va fi pronunţat asupra ei printr'un referendum. Această propunere a fost combătută de liberali care nu vedeau în ea decît o manoperă electorală. Reproducem ca titlu de document în revista noastră din numărul acesta un articol în care se analizează rînd pe rînd, criticîndu-se, principalele argumente pe care d. Asquith, primul ministru şi şeful liberalilor, le-a adus împotriva acestei propuneri de apel direct la popor.

Cel dintăi argument al d-lui Asquith e că poporul nu e în stare să exprime cu exactitate ceia ce voeşte decît prin gura aleşilor săi. Dar aceasta înseamnă, spune autorul anonim al acestui articol, a dispreţui inteligenţa populară şi a arata o încredere prea mare în caracterul şi capacitatea membrilor parlamentului. Deviza oamenilor de stat radicali fiind „vox populi, vox dei", logic e să nu se opue acestei propuneri de referendum. Dacă referendul nu va da rezultate bune pentru stat, nu apelul direct va putea fi învinuit ci întreaga formă de guvernămînt popular. D. Asquith nu poate eşi din această dilemă: dacă ai încredere în popor, poţi să-i ceri cu încredere să-ţi dea un răspuns direct la o întrebare specială şi directă; dacă nu te încrezi în el spre a-i cere un răspuns direct la o întrebare specială şi directă, atunci nu te poţi încrede în el de loc. Dar d. Asquith mai spune că e o prezumpţie foarte puternică că Camera Comunelor reprezintă în mod credincios voinţa poporului. Afirmaţia e în parte adevărată. Totuşi se poate spune că chiar în o Cameră în cea mai strînsă legătură cu ţara, încă sînt mulţi votanţi şi chiar secţii întregi de votanţi, care nu sînt reprezentaţi în cazuri particulare. Aşa e cazul cu un om politic care e în acelaşi timp partizan al Reformei Tarifare şi a Home Rule-lui sau a unui Unionist liber schimbist etc. Cu ajutorul apelului direct oricare din aceştia îşi va putea spune părerea sa tot atît de liber şi de lămurit caşi un liberal sau conservator obişnuit.

Un alt argument al d-lui Asquith e că referendul va slăbi responsabilitatea parlamentului. Aceasta probabil din cauză că în anume chestii speciale parlamentul, sub regimul referendului, ar fi nevoit să primească anume soluţii admise prealabil de ţară. Dar întru-cît aceasta ar face mai puţin responsabile corpurile legiuitoare decît astăzi, cînd în fapt ele nu pot fi obligate să se explice, sînt în fapt absolut libere faţă de ţară pînă la dizolvarea lor?

A mai spus d. Asquith că referendul va micşora puterea parlamentului. Aceasta e drept, dar e o măsură necesară. Supremaţia neresponsabilă şi nediscutată a parlamentului englez, deşi poate fi un semn induioşetor de încredere în patriotizmul şi bunul simţ al membrilor acestuia, e totuşi un mare pericol. Deşi unii glorifică în aceasta o minunată instituţie engleză, totuşi mulţi oameni de stat nu au această frumoasă încredere în puterea neînfrînată a parlamentului, şi vor primi bine o măsură care va controla şi va contrabalansa puterea lui.

Celelalte argumente: că referendul ar fi un cuvînt străin desemnînd o instituţie de origină străină, că ar fi o reformă riscată, o prea mare inovaţie, că în sfîrşit conservatorii nu sînt sinceri propunînd referendul, nici nu merită a fi discutate, ele fiind simple expediente fără nici un temeiu logic. Autorul declară singur, că se îndoeşte dacă conservatorii ar fi adoptat vreodată acest punct în programul lor, dacă n'ar fi fost siliţi de împrejurări şi mărturiseşte că probabil că nu. Dar acesta nu e un argument împotriva reformei însăşi, cum nu sînt argumente serioase nici motivele invocate de liberali, nişte simple pretexte spuse spre a masca adevăratul motiv, care nu poate fi spus. Radicalii se tem, dar nu îndrăznesc să mărturisească, că prin referendum poporul se va pronunţa împotriva reformelor, pe care ei le susţin şi îşi propun să le realizeze în numele poporului. De aceia sînt nevoiţi să aducă toate argumentele imaginabile împotriva referendului, numai pe acel adevărat nu; şi de aceia argumentarea lor e lipsită de un temei solid şi serios.

Bibliografie

Vico Mantegazza. *Il conflitto Greco-Rumeno.* I precedenti-Italia e Rumenia. 1910. Roma. Cooperativa tipografica Manuzi . 8° 10 p.

Dr. Onisifor Ghibu. *Der moderne Utraquismus oder die Zweisprachigkeit in der Volksschule.* 1910, Langensalza, Hermann Bayer & Söhne. Pr. 1. M. 60 Pf.

Petru Gîrboviceanu. *Dare de seamă despre mersul Societății pentru învățătura poporului romîn „Biserica sf. Ecaterina", cum despre mersul școalelor ei fröbeliană, primară și normală, pe anul 1909—1910* (întocmită de) 1910, București, Tip. cărților bisericești. Fără preț.

G. C. Ionescu-Șișești. *Cuprinsul și caracterul agriculturii ca Știință.* (Studiu critic). 1910, București, Bib. Vieții Agricole. Fără preț.

C. Filipescu. *Grîul nostru și derivatele lui, eșit din analize și constatări în cumpănă cu alte grîne.* 1910, București, Bib. Vieții Agricole (No. 2). Fără preț.

B. Stepanov. *Acasă.* Icoană din viața poporului rus. No. 1. Pr. 25 bani

Constantin (Dinicu) Golescu. *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826.* Tipărită din nou și însoțită de o introducere de Nerva Hodoș. 1910, București, „Cooperativa".

N. Bănescu. *Starețul Neonil.* Corespondența sa cu C. Hurmuzachi și Andrei Șaguna. 1910, Vălenii de Munte. Tip. „Neamul Romînesc". Pr. 1 l.

Ivan Ivanitsch. *Les Roumains de la Macédoine et de l'Epire.* 1910, Novi Sad, 1 Denar. (În Sîrbește).

Vasile M. Kogălniceanu. *Politica Romînilor față de Unguri.* 1910, București, Carol Göbl. Gratuită.

N. Cartojan. *Alexandria în literatura romînească.* 1910, București, Göbl-Rasidescu. 1 broș. de 100 pag. Fără preț.

Anuarul XIII-lea al Societății pentru Fond. de Teatru Romîn. 1910 Brașov, Tip. A Mureșianu.

Preot. Atanasie Gherman. *Sfaturi prietenești pentru țăranul romîn.* 1910, Cernăuți, Societ. tipogr. bucovineană.

Dr. Christo Abadjieff. *Die Handelspolitik Bulgariens.* Staats-und socialwissenschaftliche Forschungen, Herausgegeben von Gustav Schmoller und Max Sering. Heft 148. 1910, Leipzig, Duncker & Humblot. 4 M.

Dr. M. Cimpeanu. *Din psihologia militară.* Bib. Lumen (No. 58). Pr. 15 b.

N. Dobrescu. *Viața și Faptele lui Antim Ivireanul.* 1910, București, Sfetea, 1 broș. Steaua, 20 b.

D. Vasiliu-Bacău. *XXVII. Instrucția și educația.—XXVIII. Dundrea.—XXIX. Educația estetică.* Bib. Națională (No. 27—29). Pr. 30 b.

George A. Scorisesco. *Casa Rurală în Franța și în Romînia.*

Delaziliște. *Licăriri...* (poezii). 1910, Buzeu, Tip. Ioan Călinescu. Pr. 1.50 l.

Petru Vulcan. *Ion Bănescu.* 1910, Constanța. Tip. „Aurora". I. M. Gheorghiu.

Societatea pentru protecțiunea animalelor. Dare de seamă pe anul 1909—1910. 1910, București, Socec & Co. Pr. 30 b.

A. Schopenhauer. *Durerile lumii.* (Trad. de A. Luca). Bib. Lumen (No. 57). Pr. 15 b.

Maxim Gorki. *Din jertfele iubirii.* (Trad. de Ionescu-Olt). Bib. Lumen (No. 59). Pr. 15 b.

Const. C. Diculescu. *Vechimea creștinismului la Romîni. Argumentul filologic.* 1910, București, Tip. cărților bisericești. Fără preț.

Dr. P. Zosin. *Cîteva considerațiuni pentru libertatea de cugetare.* 1910, Iași, Tip. „Progresul". Pr. 50 b.

Socialismul Romîn. Observații critice. 1910, Iași, Tip. Progresul. Pr. 25 b.

ISTORIA și GEOLOGIA

(sfîrșit)

VII

După ce am cercetat asemănările care există între Istorie și Geologie, trebue să trecem la deosebirile care le despart, pentru ca astfel să se poată bine pătrunde raporturile care intervin între aceste două ramuri de cunoștință științifică a faptelor care se succedă.

Cea dintăi deosebire care ne lovește este, că desvoltarea fiind compusă din trei mari stadii, acel al materiei brute, acel al materiei organice și acel al spiritului, cele două dintăi stadii au fost cu totul depășite, și desvoltarea formelor nu se mai urmărește astăzi decît ca Istorie a omenirii. Este adevărat că geologii cred că trecutul pămîntului tinde a face să se creadă, că „Istoria geologică nu este încă sfîrșită; că nici măcar nu e intrată cu apariția omului, în o fază particulară de liniște și de odihnă". [1]) Dar această ipoteză a mișcărilor viitoare ale scoarței pămîntești nu se întemeiază pe nimic; căci îngroșarea neîncetată a acestei scoarțe a sporit trăinicia ei, și fiindcă în cursul Istoriei omenești, de mai bine de 6000 de ani de cînd ea se desfășură întovărășită de documente scrise, nici o mișcare mai însemnată a acestei scoarțe nu a fost notată, noi credem că nu este nici un temeiu ca să se mai producă astfel de mișcări de acum înainte. Mișcările sismice sau marile erupții vulcanice care se întîmplă din cînd în cînd, nu au decît o însemnătate absolut locală. Prezicerile despre răcirea soarelui, în afară de puțina lor probabilitate, nu mai ating Istoria și transformările pămîntului, ci acelea ale cerului și se îndepărtează de obiectul cercetărilor noastre. E adevărat că luna, cu aspectul ei de zgură stinsă, lipsa ei de apă și de atmosferă,

---

1) De Launay, l. c., p. 728.

pare a indica părintelui ei, pămîntul, viitorul înspăimîntător—din punctul de vedere omenesc—care-l așteaptă; dar dacă omenirea trebue să piară, știința cel puțin în forma pe care i-a dat-o omul, va pieri împreună cu el, și atunci omenirea va putea zice cu drept cuvînt: după mine, potopul! Ceia ce este însă mult mai încheetor pentru stabilitatea formelor materiale, este sleirea la care au ajuns speciile vegetale și animale care nu se mai schimbă cel puțin de cînd omul a început a lua cunoștință de ele și a fixa contururile lor prin desemn în grotele preistorice. Amintirile cele mai vechi ale omului constată, nu e vorbă, dispariția oarecăror animale, dar această dispariție a speciilor se petrece și în zilele noastre care au văzut stingîndu-se între altele *drontul*. Și calul este amenințat a fi păstrat numai ca exemplar de muzeu, prin desvoltarea automobilismului. Dispariția însă a unor specii vechi, cu toată însemnătatea ei din alte puncte de vedere, nu are nici una în ceia ce privește evoluția formelor vieții animale. Pentruca această evoluție să'și urmeze mersul, ar trebui ca *forme nouă să se arăte*, ceia ce nu se vede nicăiri.

Transformările materiale par a fi încetat de a se mai produce în afară de mici tresăriri, pentru a zice astfel postume, și evoluția nu se urmărește decît prin desvoltarea spiritului omenesc care absoarbe acum toate puterile ei.

O a doua deosebire ce trebue notată este aceia care se rapoartă la felul individualizării în faptele Istoriei și în acele ale desvoltării materiale.

In Geologie, formațiile individuale în timp și, pentru epocile posterioare începuturilor, și în spațiu, provin din combinarea totdeauna reînnoită și particulară a unor acțiuni obștești, asemănătoare combinărilor matematice ce se pot forma cu cîteva elemente date. Formațiile geologice variate ce se întîlnesc la fiece pas, nu vor constitui deci individualități deosebite decît prin combinarea deosebită a elementelor generale. O formație geologică va fi descrisă totdeauna după schema următoare: „Fenomenul (e vorba de creasta solidificată a zonei polare) este provocat prin tremurări din ce în ce mai rostite care, pe cît zona fâlduririlor s'a restrîns, au adus pe aceste a se încrîjoia tot mai mult asupra lor înseși, a se răsuci în adevărate vîrtejuri, a se vîrî în crăpăturile deșarte ale boltirilor preexistente, producînd mișcări de amănunt în direcțiile cele mai deosebite, care contrastează cu unitatea direcției crestelor primitive". [1]) Tocmai aceste mișcări de amănunt de direcții atît de variate, unite cu elementele pretutindeni deosebite asupra cărora lucrează, dau fiecărei formații geologice un caracter particular, individual.

In Istorie, individualizarea faptelor derivă din aceia a persoanelor prin care ele se îndeplinesc. Fiecare om alcătuește o

1) De Launay, l. c., p. 358.

lume psihică a parte, tot așa de deosebită ca și figura ce o răsfrînge. Această individualitate omenească desemnîndu-se și ca spirit pe temeliile corporale și fiziologice pe care se razimă, urmează că țesătura particulară a acestui spirit individual, alcătuește unul din elementele de căpitenie ale Istoriei omenirii, și tot odată și nota cea mai caracteristică care o deosebește de Geologie; căci pe cînd în această din urmă individualitatea formațiilor nu este decît rezultatul întrecrucișării acțiunii forțelor—în Istorie această individualitate este concentrată în spiritul omenesc, care este agentul Istoriei, și *această individualitate este ea însăși o putere* care contribue la desvoltare.

Sub terminul de spirit individual, nu trebue înțeles numai acel ce este altoit pe fiecare om în parte, ci încă și acel ce crește pe temelii mai largi, dar tot strict individuale, precum sînt: rasele, popoarele, triburile, clasele sociale, corporațiile, școalele. Pentru a expune Istoria omenirii, va trebui să luăm în considerație starea spiritelor prin care pătrund forțele care făuresc Istoria. Va trebui deci făcut un studiu special de Psihologie individuală a fiecărei formații omenești care intervine în jocul Istoriei.

Această Psihologie individuală, singulară sau colectivă, este deosebită de legile Psihologiei și ale Sociologiei absolut obștești, și comune tuturor grupelor omenești, legi care, precum am văzut, împing, prin acțiunea lor, faptele la suprafața Istoriei. Starea sufletească a fiecărui individ în carne și oase, a fiecărei colectivități mai mult sau mai puțin întinsă de indivizi, alcătuește una din condițiile, și poate cea de căpitenie, prin care lucrează legile psihologice și sociologice. Pe cînd în desvoltarea materiei, forțele lucrează asupra formațiilor acestei din urmă pentru a produce schimbările—în acea a minții, forțe și condiții își amestecă colaborarea în aceleași elemente, pentru a produce evenementele istorice. Forțele psihologice și sociologice, care sînt forțe psihice, lucrează asupra constituției particulare a spiritului, pentru a da naștere formelor civilizației.

Intrucît legile Psihologiei și ale Sociologiei nu contribue la cunoștința lanțului de cauze succesive, și întrucît ele sînt pe de altă parte cunoscute în modul lor de lucrare, ca unul al cărui mecanism lăuntric poate fi pătruns de minte, cauzalitatea Istoriei nu va cerceta atîta natura legilor cît aceia a condițiilor date de complexiunile psihologice individuale, spre a-și înșira verigile. Am văzut însă ca și în desvoltarea materială, cu toate că legile fiind aici exterioare spiritului, nu pot fi tot atît de adînc pătrunse în chipul lor de lucrare ca acele de ordin psihic, și explicarea cauzală în Geologie se rapoartă mai mult la condițiile prin care lucrează legile, decît la aceste legi înseși.

Nu se poate însă stabili o deosebire fundamentală între Geologie și Istorie din natura legilor care lucrează în ambele domenii, cum o crede d. Gotll, care zice, că „pe cînd în Geologie

legile *naturale* sînt acele ce împing transformările la lumină, în Istorie aceste transformări sînt îndeplinite de legile *logice* ale gîndirii" [1]). Nu pot sta lucrurile astfel; căci fiecare provincie a universului este ocîrmuită de legi potrivite cu natura și cu nevoile ei, și nu este mai afară din cale ca în Istorie alte legi să-și exercite acțiunea ca în desvoltarea pămîntului, decît ca în cele două ramuri ale Geologiei însăși, în desvoltarea materiei brute și în acea a celei organice, tot legi deosebite să prezideze la îndeplinirea prefacerilor: în cea dintăi legile astronomice, fizice și chimice, în cea de a doua legile biologice și cele fiziologice.

Am atins mai sus o altă deosebire între Geologie și Istorie, în ceia ce privește acțiunea mediului. Am constatat, că pe cînd pentru formele existenței materiale acest mediu era unic, și constituit de încunjurimea exterioară în sînul căreia un fenomen se manifestează, el este dublu pentru spirit care este încunjurat pe de o parte de locul în care trăește, pe de alta de societatea omenească în sînul căreia se desvoltă. Nu este însă decît prea firesc lucru ca să fie astfel; căci „materialul" Istoriei omenești fiind dat mai ales de stările psihice, atmosfera intelectuală care încunjură plăzmuirile ei va determina formele și prefacerile lor. Pe de altă parte însă spiritul fiind într'o foarte strînsă relație cu corpul care este supus înrîuririlor naturii încunjurătoare, urmează că desvoltarea spiritului va avea a suferi aceste două soiuri de înrîuriri.

Mediul exterior fiind de caracter material, pare a apropia Istoria de Geologie, tot atît pe cît o îndepărtează mediul interior, particular numai Istoriei. Dar cum în Istorie acțiunea acestor două medii se combină adeseori în una singură, rezultă efecte cu totul deosebite de acele pe care elementele exterioare care încunjură fenomenele materiale le înfățișează. Așa bunăoară o așezare maritimă va izola pe oarecare popoare, precum a fost cu Japonejii cei vechi, pe cînd pentru altele o așa așezare devine o îmboldire către viața comercială și relațiile cele mai întinse (Fenicieni, Greci, Englejii). In zilele noastre Japonejii, în urma unei schimbări a mediului lăuntric, au început a merge și ei pe urmele popoarelor comerciante. Mediul exterior nu lucrează deci, ca în natura materială, numai în chip mecanic; el provoacă reacții în spiritul individual, și mai ales în acel colectiv. Este adevărat, că unul din elementele mediului exterior — clima — cu greu se lasă a fi stăpînit de mintea omenească. El este modificat în chip măestrit în ceia ce privește înrîurirea lui asupra agriculturii, prefăcînd prin irigații și drenajuri pămînturile pe care așezarea lor climaterică le-ar lovi cu stîrpiciune; apoi clădiri potrivite și mijloace de încălzire fac cu putință locuirea unor regiuni a cărora climă nu pare a îngădui adăpostirea oamenilor. Dar în afară de

1) *Die Grenzen der Geschichte*, p. 37.

aceste mijloace de apărare contra climei, oamenii nu posedă nici unul care să poată înrîuri sau preface clima însăși.

Cît despre al doilea element al mediului exterior, așezarea geografică, cu toate că este tot atît de nestrămutat în condițiile pe care le impune existenței popoarelor, el determină la ele acțiuni, care tind a se folosi de aceste condiții sau a neutraliza efectele lor dăunătoare.

Altă deosebire între desvoltarea materiei și acea a minții ar fi următoarea: In natura neorganică, evoluția urmează un mers continuu. Incete sau pripite, transformările epidermei pămîntești au urmat o mișcare neîntreruptă și totdeauna propășitoare, adică mergînd pururi dela simplu la compus, dela omogen la eterogen. Desvoltarea a fost deci totdeauna o perfecționare. In viața materială se observă însă o deosebire în procedarea evoluției, deosebire care constitue trecerea între chipul de a propăși al materiei neînsuflețite și acel al spiritului. Formele vegetale și animale nu s'au desvoltat într'un chip neîntrerupt, trecînd treptat dela forma inferioară la cea superioară. „Hiparionul (Eohippus) nu a devenit gradat și pe nesimțite calul din zilele noastre; ci la un moment dat, specia calului s'a desfăcut din străbunul comun, hiparionul. Puțin cîte puțin ea s'a deosebit, până cînd s'a despărțit cu totul de stirpea rămasă neschimbată" [1]).

In regnul vieții materiale, ceia ce se înlocuește unul pe altul, este tipul. Se va întîlni deci fără încetare o desvoltare paralelă: un tip care ajunge la sfîrșitul existenței lui; un altul care dobîndește putința trebuitoare pentru a-l înlocui.

In domeniul spiritului, lucrurile se petrec într'un chip analog: „Nu doar că imperiul cel mare asirian, sau egiptean, sau roman și-ar schimba năprasnic instinctul și forma, și că dacă îl presupunem tîrîndu-se, s'ar apuca deodată de zburat, sau de făcut picioare, sau de prins aripi și țîți pentru a-și alăpta urmașii. Transformarea speciei omenești este cu totul alta. Iată în o regiune necunoscută un tip părăsit, pierdut, a cărui desvoltare a fost până atunci peste putință; iată un neam necunoscut care cu toate acestea exista, dar pe care nimeni încă nu-l zărise. Este fărămitura de nație evreiască; este un trib german ascuns în păduri; este o familie arabă rătăcind prin pustiuri, care aduce o nouă formă, o lume nouă, în care se topesc organizațiile antice. Din ele esă o nouă față omenească" [2]).

Dar această analogie între desvoltarea vieții materiale și acea a spiritului este în curînd lăsată în urmă de acea de a doua. Transformările minții omenești se deosebesc de acele ale materiei organice în două puncte de căpitenie:

1) In evoluția minții forma cea nouă menită a înlocui pe

1) Edgard Quinet, *La Création* I, p. 144.
2) *Ibidem*, p. 159.

cea veche, nu o face numai cît să dispară. Ea și-o asimilează, o inghite, se hrănește și se întărește din singele pe care i-l substrage. Nu se poate deci spune cu d. Mougeolle, că „toate formele activității mintale se desvoltă una după alta, se juxtapun una peste alta pentru cîtva timp, până ce una progresînd fără încetare, pe cînd cealaltă decade, cea dintâi sfîrșește prin a lua locul celei de a doua"[1]. Această caracterizare se potrivește pentru desvoltarea speciilor animale, dar nu pentru societățile omenești. Aceste de pe urmă se inspiră și se hrănesc pe socoteala celor vechi. Evoluția omenească nu *juxtapune* numai formele nouă celor vechi; ea le *altoește* pe dînsele.

2) Această deosebire în chipul desvoltării între viața materială și a spiritului are drept urmare o alta încă și mai însemnată, anume tragerea înapoi aparentă pe care civilizația pare a o face uneori, până ce ea se aruncă iarăși înainte. Formele materiale, fie brute, fie vii, nu se dau niciodată îndărâpt pentru a înainta. Acele ce rămîn în urmă pier spre folosul acelora care le-au întrecut. Dimpotrivă, mintea pare din cînd în cînd nu numai a se opri, dar chiar a se întoarce din mers, rămînînd a-și lua iarăși zborul. Așa Egiptul cade, înainte ca Grecia să fie coaptă pentru a-i culege moștenirea; Grecia iarăși văzu întunecîndu-se cele din urmă raze ale soarelui ei strălucitor, cu mult timp înainte ca veacul lui August să fi dat strălucitoarele lui roade în cîmpul literilor și al poeziei; dar îndărâptarea[2]) cea mai însemnată pe care omenirea a făcut-o în calea propășirii a fost acea determinată de năvălirea barbarilor și căderea Imperiului Roman; și totuși procedarea este întocmai aceiași. Romanii fură pentru barbari ceia ce Grecii fuseseră pentru Romani și ceia ce Orientalii fuseseră pentru Greci. Dacă răstimpul, strecurat până ce barbarii ajunseră să asimileze cultura antică și să urmeze mai departe progresul început, fu mai lung; dacă îndărâptarea puterii evoluționiste fu mult mai intensă, și săritura pe care civilizația era s'o facă trebuia să fie mai puternică. Ea pare a fi chiar cea de pe urmă pe care omul a făcut-o către regiunile progresului fără hotar, asemenea unei pajuri care-și încearcă întâi puterea aripilor, înainte de a-și lua zborul către cer.

Evoluția minții se deosebește deci chiar de acea a materiei vii, prin împrejurarea că ea se îndeplinește prin unde care înaintează și apoi dau îndărâpt, pentru a înainta din nou mai departe de cum o făcuse undele precedente.

Să notăm în sfîrșit o ultimă deosebire ce trebue însemnată între desvoltarea materială și acea a minții; deosebire ce am atins-o mai sus, cînd am tratat despre asemănarea evoluției acestor două forme ale existenței, anume că evoluția lor se îndeplinește totdeauna prin elementele lor superioare.

1) *Les Problèmes de l'Histoire*, p. 92.
2) Cuvînt luat din Ureche și care înseamnă *a da, a se trage îndărâpt*.

In societățile omenești, desvoltarea urmează și ea mersul dela superior la inferior. Cultura intelectuală în întregimea ei, descoperirile, iscodirile, sînt totdeauna opera unor indivizi mai bine înzestrați care reprezintă partea cea mai inteligentă, și numai cît mai tîrziu ele ajung a fi împărtășite, dar niciodată pe deplin, de clasele mai de jos. Instrucția se coboară și ea din focarele superioare în masa populară, și este cunoscut că universitățile au precedat pretutindeni în Europa întemeerea școalelor inferioare. Dacă un popor propășește, aceasta se întîmplă din pricină că suma cunoștințelor, a talentelor, a oamenilor săi de seamă sporește, și capitalul intelectual al nației se mărește neîncetat. Nu masele fac să înainteze un popor. Dimpotrivă, dacă spiritul său ar fi coborît la nivelul acelui al maselor sale, propășirea lui s'ar stinghiri. D. Le Bon observă cu drept cuvînt că „mica falangă de oameni eminenți pe care o posedă un popor civilizat și pe care ar fi de ajuns a o nimici la fiecare generație, pentru a cobori în chip însemnat nivelul intelectual a acestui popor, alcătuește adevărata încarnare a puterii unei rase. Ei este datorit progresul realizat în științi, în artă, în industrie, într'un cuvînt în toate ramurile civilizației"[1]).

Este cu toate aceste o mare deosebire între chipul cum se schimbă formele organice și acela căruia este supusă mintea omenească. In cel dintâi, formele superioare rămîn neschimbate în cîmpul vieții și nu sînt înrîurite de acele ce se mișcă către regiunile superioare. Evoluția nu este supusă decît la legea că ea o îndeplinește prin susul ei. Altfel stau lucrurile cu productele minții. Aceste din urmă, deși nu se prefac decît tot prin elementele lor superioare, rămîn totuși pururea în atingere cu formele inferioare din care s'au desprins. Ele exercită asupra acestor din urmă o înrîurire care se întoarce spre binele lor. Elementele inferioare beneficiază de urmările practice ale agonisitului intelectual, dobîndit de elementele superioare. Așa iscodirile, producte ale științii, propășirea economică a neamului omenesc, drumurile de fer, telegraful, procedeurile chimice, au contribuit toate în mod însemnat la îmbunătățirea condițiilor vieții. Toate aceste însă sînt productul unei minorități foarte restrînse a neamului omenesc; toți oamenii, cu toate acestea, se folosesc de ele. In afară de aceasta, principiile toleranței religioase, a îndulcirii pedepselor, a egalității și a libertății publice au încolțit în oarecare crieri de seamă, înainte de a deveni bunurile comune ale unei mare părți din omenire. Indată ce un adevăr este proclamat, un principiu poate fi formulat, omenirea în deobște și-l însușește, fără a se gîndi de loc la munca intelectuală ce a fost cheltuită pentru a-i da ființă. Ea își pune toate silințile pentru a-l realiza în viața practică, pentru a trage din el

1) Gustave le Bon, *Lois psychologiques du développement des peuples*, p. 151.

cele mai mari foloase cu putinţă. Această tendinţă de a introduce
în viaţa noastră oarecare idei, oarecare principii, constitue ridi-
cătorul cel mai puternic al mişcării maselor. Dar nu trebue
uitat că ridicătorul le-a fost pus la îndămînă de elementele su-
perioare ale evoluţiei. Legea abstractă a desvoltării prin sus
devine în societăţile omeneşti acea a desvoltării prin sus şi de
sus în jos [1]).

VIII

Să cercetăm acuma metoadele pe care aceste două ştiinţi,
Istoria şi Geologia, le urmează pentru a stabili adevărurile indi-
viduale ca timp şi, în formaţiile lor mai nouă, şi ca spaţiu, care
le alcătuesc.

O întâia băgare de seamă se impune, anume că în Istorie
ca şi în Geologie, acţiunile datorite puterilor zămislitoare de fapte,
au dispărut, şi că nu mai posedăm decît rămăşiţile pe care a-
ceste acţiuni le-au lăsat după ele. Şi trebue, deci, să reconsti-
tuim fenomenele cu ajutorul urmelor ce le-au lăsat în ceaunaşul [2])
timpului.

Pe cînd însă Istoria posedă două soiuri de izvoare din care
poate scoate cunoştinţile trecutului: *monumentele*, părţi desfăcute
de acest trecut însuşi şi care ni-l aduce, pentru a zice astfel, viu
înnaintea simţurilor noastre, şi *documentele* care conţin rapoartele
date asupra evenimentelor de către mintea omenească în care
ele s'au răsfrînt,—Geologia nu-şi poate întemeia explorările decît
pe nişte rămăşiţi analoage cu monumentele Istoriei omeneşti.
Dar aceste urme ale timpurilor trecute asupra cărora Istoria şi
Geologia întemeiază cunoştinţile lor se aseamănă din mai multe
părţi. Mai întâi nu este exact a se zice cu d. Gottl că „rămă-
şiţile geologice nu ar fi decît obiecte ce trebue considerate în
ele înseşi, pentru ale orîndui în sinul timpurilor în care ele s'au
produs, pe cînd monumentele Istoriei ar fi nişte semne ce trebue
interpretate pentru a le pătrunde înţelesul; că, bunăoară, un mo-
nument istoric, o statue, o clădire, poate să caracterizeze felul
de a lucra al unui sculptor, pecetea unei arhitecturi şi deci în-
cuviinţa încheeri asupra spiritului unui artist, al unui popor, al
unei rase". Rămăşiţile geologice nu sînt nici ele obiecte ab-
solut mute. Şi ele ştiu să răspundă cînd ştii cum să le întrebi.
Nu este vorba numai de a transforma orînduirea lor coexistentă
în o succesiune de timp. Şi ele alcătuesc nişte semne ale căror în-
ţeles trebue pătruns, pentru a putea descoperi cauzele fenome-
nelor. Aşa cărbunele de pămînt şi întipăririle de plante mono-

1) Vezi a mea *Théorie de l'Histoire* p. 225—227.
2) Aşa credem că trebue dat în romîneşte cuvîntul francez *creuset*.

cotiledonate ce s'au regăsit în zăcămintele lui, conduc la înche-
erea existenţei unor păduri uriaşe, ceia ce presupune la rîndul
ei un aliment aerian foarte răspîndit care să le fi putut înlesni
creşterea. Apropiind această împrejurare de faptul, că insectele
şi reptilele îşi fac apariţia în urma epocei carbonifere, se încheе
din această împrejurare, că atmosfera trebue să fi fost în timpul a-
cestei epoci supra-încărcată cu acid carbonic, ceia ce se explică
la rîndul său prin un vulcanism foarte puternic care ar fi um-
plut aerul cu acel gaz nerespirabil pentru animale. Iată, desigur,
încheeri care, cu tot caracterul lor ipotetic, nu arată mai puţin ro-
lul pe care rocele şi fosilii, precum şi aspectul păturirii tărî-
murilor îl joacă în construcţiile geologice. D. De Launay stabi-
leşte o apropiere foarte fericită între „eşantilioanele Geologiei şi
bucăţile arheologice: Un eşantilion, zice d-sa, nu este nimica
prin el însuşi dacă nu se cunoaşte provenirea lui cu o siguranţă
absolută. Toată valoarea îi vine dela origina lui, dela putinţa
pe care el o dă de a caracteriza un tărîm. Incepătorii în Geologie
comit aceiaşi greşală ca şi săpătorii neexperimentaţi în Arheolo-
gie. Ei caută obiectul de artă pentru el însuşi şi, izolîndu-l de me-
diu, îi răpesc tot interesul" [1]). Şi pentruca analogia între aceste
două feluri de rămăşiţi, acele ale pămîntului şi acele ale minţii, să
reiasă şi mai bine, aducem aminte cele ce am spus mai sus
asupra rapoartelor aşa de intime care există între Arheologia pre-
istorică pe de o parte şi Geologia cu Paleontologia pe de alta.

Dacă însă izvoarele din care Istoria şi Geologia îşi trag
faptele lor, înfăţişează o asemănare, ea se regăseşte şi în metoadele
puse în lucrare de minte, pentru a pătrunde aceste fapte în ade-
vărata lor fire.

Această analogie reesă nu din o întrebuinţare în proporţii
particulare a metoadelor logice obişnuite, deducţia şi inducţia, caz
în care ea nu ar avea o mare însemnătate. Dar pentru ştiinţile
succesiunii, aceste două metoade sînt neîndestulătoare, şi analogia
care există între Geologie şi Istorie, constă tocmai în aplicarea
pentru cercetările lor a unei alte metoade particulare de raţionare.
Această metoadă asupra căreia, dacă nu ne înşelăm, sîntem cei
întâi care am atras luarea aminte, constă în *concluzia dela in-
dividual la individual prin mijlocirea unor propoziţii mai mult
sau mai puţin generale*, pe cînd deducţia argumentează dela
general la particular, iar inducţia se urcă dela cazurile indivi-
duale la legile generale. Metoada specială ştiinţilor succesiunii şi
asupra căreia voim să stăruim, este tot un fel de inducţie care
are şi ea de temelie credinţa în mersul regulat al naturii, pentru a-şi
putea întemeia încheerile, raportîndu-se tocmai la această credinţă
prin propoziţiile obşteşti pe care se întemeiază raţionamentul ei;
dar ea nu mai slujeşte ca inducţia, la stabilit sau la descoperit
legi, ci dimpotrivă numai adevăruri asupra unui fapt sau acţiune
individuală. Insemnăm această metodă nouă prin terminul de

1) *Science géologique*, p. 21

inferență, întrebuințat de obiceiu ca sinonim cu acel de inducție, dar pe care am voi să-l aplicăm în deosebi acestui procedeu logic particular.

Această metoadă, inferența, este în deobște acea a cercetării faptelor succesive, pentru stabilirea cărora nu se poate întrebuința decît excepțional inducția și deducția. Ea este metoada Istoriei *per excellentiam*, din pricina adevărurilor pe care ea trebue să slujească a le stabili și care sînt, cum am văzut-o, totdeauna individualizate ca timp și, în cele mai multe cazuri, și ca spațiu.

Deducția conchide dela principii generale la cazuri individuale prin mijlocirea argumentării silogistice. Inducția se ridică dela individual la general, la lege, în urma credinții noastre în regularitatea procedeurilor naturii. Trebue făcut însă o deosebire între generalizare și lege. Orice lege este o generalizare, însă nu și orice generalizare este o lege. De exemplu noțiunea de *cal* este generalizarea reprezentărilor animalelor individuale de această specie; dar această noțiune nu este o lege. O lege nu există decît atuncea cînd se generalizează un *fenomen*, adică *rezultatul acțiunii unei forțe naturale*. Insușirea de căpetenie a unei legi este, că ea nu este expusă înriuririi timpului; că se îndeplinește și se repetă fără încetare și fără excepție. D. De Launay ne pare că înseamnă prin terminul de lege, generalizări de fapte care nu au nimic comun cu această noțiune, precum bunăoară cînd d-sa califică de lege propoziția, că „rocele par în principiu, cu atît mai diferențiate cu cît s'au cristalizat mai aproape de suprafață"[1]). Este invederat, că este vorba în acest caz de generalizarea unui fapt și nu a unei acțiuni, și că rezultatul operației logice ne dă numai o noțiune generală, abstractă, iar nu o lege.

In Istorie ca și în Geologia istorică nu poate fi vorba de legi de producere ale fenomenelor, aceste din urmă nu s'au îndeplinit decît o singură dată în complexitatea lor particulară și nu se vor mai reproduce niciodată în decursul timpului. Nu se poate deci aplica inducția la descoperirea faptelor trecute care sînt tocmai individualizate în timp, adică nu au mai fost reproduse, pe cînd inducția conduce totdeauna la generalizarea unei legi care s'a petrecut și se va petrece în toate timpurile, și deci este neatîrnată de elementul duratei. Este deci o disparitate desăvîrșită între procedările reale ale Geologiei și Istoriei și acea logică a inducției. Concluzia dela prezent la trecut, dela cunoscut la necunoscut în științile succesiunii va avea de obiect de a stabili fapte individualizate în timp, prin alte fapte iarăși individualizate în timp.

Cum se procede oare spre a se ajunge la această încheere?

Se întrebuințează legile pe care se razimă producerea faptelor, în Geologie ca și în Istorie, ca propoziții generale mijlocitoare care slujesc a lega faptele cele necunoscute de cele cunoscute; a stabili prin o concluzie dela individual la individual, existența acestor fapte necunoscute.

1) *Science géologique*, p. 552.

Să luăm cîteva exemple în Istoria omenească și în Geologie, pentru a sprijini această demonstrație logică.

Care este cauza teroarei jacobine? Se întîlnesc mai multe fapte individuale dovedite și întărite care arată că oamenii care voiau să apere principiile din 1789 se aflau în cea mai mare primejdie: uneltirile emigraților care voiau să înnăbușe mișcarea prin armatele străine; înlăuntru acele ale preoților nejurați, purtarea trădătoare a lui Ludovic al XVI-lea și a încunjurimii sale, mai ales acea a reginei care era Austriacă, manifestul ducelui de Brunswick care amenința și insulta Franța—toate *fapte individuale* care trebue să slujească a explica faptul *și el absolut individual* al măsurilor sîngeroase ale teroarei. Pentru a stabili între aceste două fapte o relație dela cauză la efect, se întrebuințează raționamentele generale întemeiate pe legile psihologice și sociologice derivate din forța instinctului păstrării și din înnebunirea prin molipsiri sugestive a oamenilor care se aflau în fruntea ocîrmuirii în acele vremuri.

S'a găsit în fundul unor lacuri urme de existență omenească, și se conchide că aceste lacuri au trebuit să slujească în timpurile preistorice la adăpostirea oamenilor, prin niște clădiri ridicate pe piloți. Se infereazâ deci dela un fapt *individual*, uneltele aflate în fundul apei, la alt fapt iarăși *individual*, că unele lacuri posedau locuinți lacustre; aceasta prin mijlocirea premiselor generale care stabilesc această concluzie dela cauză la efect, anume prin considerațiile asupra vieții precare a oamenilor în sînul pădurilor pline cu fiarele sălbatece care erau o veșnică primejdie pentru ei și animalele lor, prin urmare prin legi care derivă din instinctul păstrării.

Se găsesc mărgeanuri în tărîmurile devoniene, și este a se ști ce temperatură puteau să aibă apele mărilor în care trăiau. Se știe că astăzi mărgeanurile cresc numai în apele călduțe, de o temperatură de cel puțin 20 de grade. Se conchide că temperatura mărilor geologice în care trăia mărgeanul trebuia să fie aproape aceiași cu acea din zilele noastre. Concluzia este trasă din un fapt absolut *individual*, temperatura actuală, la un alt fapt iarăși *individual*, temperatura unei mări geologice. Elementul general care a slujit a stabili concluzia este legea biologică a existenții mărgeanurilor.

Tot așa ar fi cu toate faptele geologice ce sînt de stabilit istoricește. Trebue în adevăr observat că pentru a înțelege structurile geologice ale unei regiuni, ea recurge la mișcări și la fenomene generale numai pentru a stabili relații între faptele individuale ce se constată *de visu*, cu faptul iarăși individual care a trebuit să se petreacă pe regiunea studiată. Căci oricît s'ar raporta constituirea unui munte, a unei văi, straturile înfățișate de o mină, stratificările date la lumină de o ruptură—la mișcări tectonice, la sedimente ridicate sau prăbușite mai mult sau mai

puţin năprasnic, şi oricît ar avea aceste fenomene un caracter mai general pentru regiuni mai întinse, combinarea acestor mişcări, cooperarea lor particulară ca forţă şi ca efecte asupra elementelor deosebite ale regiunii cercetate, au drept rezultat formaţii absolut individuale pentru fiecare regiune geologică. Concluzia se stabileşte prin urmare totdeauna dela individual la individual, trecînd prin propoziţiuni mai mult sau mai puţin generale, precum sînt în cazul nostru, mişcările interne, cufundările sau ridicăturile păturilor pămîntului.

Geologia întrebuinţazeă deci şi ea inferenţa pentru a-şi aşeza adevărurile istorice cu care se îndeletniceşte, adică acele ce se rapoartă la fenomenele care nu s'au îndeplinit decît o singură dată pe globul nostru.

O altă chestie de metoadă cu acelaş caracter în Istorie ca şi în Geologie, este aceia care se rapoartă la *ipoteză*. Această operaţie logică constă într'un avînt îndrăzneţ al minţii, dus pe aripele imaginaţiei, în scopul de a stabili raporturi dela fapt la fapt sau dela cauză la efect prin un singur salt, şi mai curînd prin intuiţie decît prin raţionament. Ipoteza nu este decît o încercare de a descoperi adevărul; căci el nu este dobîndit desăvîrşit decît atunci cînd ipoteza a fost controlată şi adeverită prin mijloacele pe care raţiunea le oferă minţii. Trebue bagat de seamă că inducţia şi forma ei specială, inferenţa, nu pot niciodată stabili deodată adevărul, cum o face bunăoară deducţia; căci concluzia dela particular la general sau la alt particular nu poate avea niciodată prin ea însăşi o putere constringătoare. Numai în cazul cînd această concluzie se poate întemeia pe axioma neconştiută a uniformităţii mersului naturii, ea poate stabili adevăruri veşnice. De altfel acest chip de a raţiona nu poate conduce, prin el însuşi, decît la ipoteze care se schimbă în adevăruri atunci cînd ele pot fi adeverite.

Mijloacele de adeverire ale ipotezelor sînt de două feluri, după cum e vorba de fenomene universale în privirea spaţiului, sau de acele care, deşi universale în ceia ce priveşte timpul, adică repetîndu-se totdeauna, sînt individualizate în spaţiu, adică nu se întîlnesc decît în un singur exemplar în sistemul lumilor cunoscute. Am văzut cum aceste fapte individualizate ca spaţiu, pot cu toate acestea să devină zemislitoare de legi—lucru ce nu fusese observat până la noi. Aşa bunăoară trebue să existe o lege a mişcării umbrelor proectate pe planeta Saturn de inelele sale care sînt corpuri unice între cele cereşti. Inclinarea particulară pentru fiecare planetă a axei sale de rotaţie determină la fiecare din ele, legi deosebite de împărţire a zilelor şi a anotimpurilor. Orbitele cometelor, din cauza excentricităţii lor atît de variate, cer pentru fiecare din ele alte legi de revoluţie, şi aşa mai departe. [1]) Pentru fenomenele individualizate în spaţiu,

1) Aceste fenomene individualizate ca spaţiu, dar universale în timp, alcătuesc contrapartea acelor universale în spaţiu, dar individualizate în timp, precum sînt bunăoară epocele geologice care se petrec pe toată suprafaţa pămîntului, dar nu s'au produs decît odată şi nu se vor mai reproduce nici cînd.

ipoteza va fi adeverită într'un alt chip decît acel ce convine ipotezei care poartă asupra unor fenomene universale ca spaţiu.

Această divergenţă în modul adeveririi ipotezei are o mare însemnătate pentru logica ştiinţilor. Pentru a adeveri o ipoteză care se rapoartă la fapte generale, sînt de ajuns noţiunile generale, concordante şi statornice; pentru adeverirea unei ipoteze privitoare la un fapt individual, trebue ca acest fapt individual ca spaţiu, presupus ipoteticeşte, să fie descoperit în urmă; iar concordanţa faptelor generale nu mai este îndestulătoare.

Aşa bunăoară pentru a adeveri ipoteza primordială aruncată încă de Pitagoriciani asupra rotunzimii pămîntului, a fost de ajuns a se coordona toate observările făcute în urmă şi de a se pecetlui prin circumnavigarea globului. Această ipoteză nu este doar confirmată prin descoperirea rotunzimii însăşi, lucru ce era peste putinţă de dobîndit de-a dreptul. Cu toate acestea astăzi nimeni nu se mai poate îndoi de acest adevăr, dobîndit pentru ştiinţă, în urma adeveririi generale a unei simple ipoteze.

Să cercetăm acuma cum poate fi adeverită o ipoteză de a doua categorie, adică acea care ar presupune existenţa unui corp individualizat ca spaţiu. Să luăm ca exemplu vestita ipoteză a lui Le Verrier asupra existenţei unei planete încă necunoscute care ar determina perturbările în mişcările planetei Uranus. Calculele marelui astronom francez nu au slujit decît pentru a închipui ipoteza; dar toate concordanţele lumii nu ar fi adeverit această ipoteză, adică existenţa unei noui planete, dacă un astronom berlinez nu ar fi descoperit în adevăr în regiunea cerului indicată de Le Verrier, această nouă planetă care s'a numit Neptun. *Adeverirea ipotezei pentru cazul de corpuri individual determinate ca spaţiu, nu se poate face decît prin descoperirea acestor corpuri înseşi.*

In ştiinţile succesiunii, ipoteza în prima ei formă îşi găseşte aplicarea în cele dintâi timpuri ale desvoltării, cînd faptele cuprind spaţiul întreg. Aşa, bunăoară, în Istoria omenirii, pentru a reconstitui, prin mijlocul urmelor de activitate omenească, starea spiritului, civilizaţia, cunoştinţile, patria originară şi migraţiile omenirii primitive, se vor întrebuinţa ipoteze care vor fi adeverite prin concordanţa fenomenelor generale. Indată însă ce faptele încep a se cercui în spaţiu şi dobîndesc sub acest raport un caracter individual, adeverirea ipotezei nu se mai poate face pe această cale şi trebue ca fapta presupusă să fie ea însăşi descoperită pentruca ipoteza să se poată schimba într'un adevăr dovedit. Aşa ipoteza locuinţilor lacustre a fost adeverită mai târziu prin cetirea unui text din Herodot care până atunci nu fusese băgat în seamă, şi în care istoricul grec spune, că „Paeonienii lacului Prusias şi-au clădit în mijlocul apei un pat artificial compus din un pod de lemn sprijinit pe lungi taraşi, şi a

ceastă așezare nu comunică cu pămîntul decît prin o șosea îngustă și o singură punte".[1]) De atunci s'a descoperit locuinți lacustre existente și astăzi la oarecare triburi americane. In cercetările mele asupra Istoriei Romînilor, am găsit că în timpul cînd Turcii negustoreau tronurile Moldovei și a Munteniei, o principesă romîncă, Kiajna, fiica lui Petru Rareș Domnitorul Moldovei, femee intrigantă și ambițioasă, întreprinse a-și pune pe ambii săi fii și mai tîrziu pe nepotul ei pe tronurile Țărilor Romîne, pe calea conrupției otomane. Din faptul că o femee conducea acuma intrigile, am inferat că Kiajna trebuise să se îndrepte mai ales către sultanele haremurilor. Această ipoteză, rezultatul inferenței, fu mai tîrziu adeverită, prin aflarea și publicarea mai multor raporturi ale ambasadorilor venețieni care mărturisesc acest fapt, admis ipotetic. Inainte ca actele fraților Arvali să fi fost descoperite, se infera după medalii, că Traian plecase în expediția lui contra Dacilor către începutul anului 101. Descoperirea acestor acte care atestează sacrificiul făcut de Traian în ziua de 25 Martie 101 pentru fericita izbîndire a întreprinderii lui, confirmă și precizează această ipoteză.

Inferența ipotetică în Istorie slujește a stabili provizor, chiar fapte, cînd izvoarele lipsesc; cele de mai multe ori ea slujește drept mijloc pentru descoperirea cauzelor. Nu trebue însă nici-odată uitat, că cea mai puternică argumentare generală nu poate niciodată să adevereească ipoteza unui fapt sau a unei cauze individuale, dacă nu se ajunge la descoperirea reală a acestui fapt, nu acestei cauze presupusă ipoteticește.

Se vedem ce se întîmplă în Geologie. In această știință, ipoteza joacă un rol absolut precumpănitor și d. De Launay constată și d-sa „marele greutăți în contra cărora trebue să lupte o știință în care intră atîtea ipoteze" [2]).

Pentru primele perioade ale desvoltării scoarței pămîntești care se îndeplinesc prin fenomene obștești, ipoteza urmează în Geologie, regula adeveririi prin coincidența faptelor generale. Așa bunăoară ipoteza fluidității originare a pămîntului este adeverită întăi prin legea mecanică a învîrtirii unui glob licvid care trebue să se umfle la ecvator și să se turtească la poli; apoi prin densitatea însemnată a pămîntului în raport cu apa, explicabilă numai dacă se admite fluiditatea primordială a sferoidului nostru care ar fi lăsat să cadă la fund elementele mai grele; în sfîrșit prin dejecțiile vulcanice care și ele întăresc fluiditatea incandescentă a sîmburelui său.

Dar am văzut că cu timpul, formațiile geologice îmbracă o formă individualizată ca spațiu, și potrivit cu natura ipotezelor închipuite prin inferență pentru a explica aceste formații, adeverirea nu se mai poate face decît prin descoperirea faptelor presupuse

1) *Herodot*, V, 16.
2) *Science géologique*, p. 450.

înseși. Cum însă să ajungă să o facă studiul pămîntului, întrucît aceste fapte și cauze au dispărut? In Istorie lucrul e cu putință, prin atestarea documentală, despre care am adus un exemplu oarecum clasic în chestia locuinților lacustre; *căci confirmarea unui fapt dispărut echivalează cu descoperirea lui reală în cîmpul naturii existente*. Ceia ce ochenele, eprubetele și experiențile sînt pentru științile faptelor de repețire, atestările mai mult sau mai puțin deslușite ale documentelor sînt pentru Istoria omenească. Pentru Geologie însă, acest mijloc de confirmare, singurul cu putință, lipsește; căci interpretarea ipotetică a faptelor geologice sugerată de urmele, și ele mute, ale pămîntului, nu poate fi adeverită tot prin aceste urme. Aceste monumente nu pot sluji de două ori: odată pentru a sugera ipoteza în mintea noastră și a doua oară pentru a o adeveri. Pe de altă parte însă această adeverire nu se poate îndeplini pe calea concordanței între faptele generale, deoarece fenomenele de stabilit sînt individualizate în spațiu, și acel mijloc ne stă la îndămînă numai pentru faptele de spațiu universale, cum am văzut-o bunăoară în cazul sfericității pămîntului. In Geologie verificarea ipotezelor este pentru o mare parte de fapte, mai toate acele individualizate ca spațiu, cu totul peste putință; căci ele nu pot fi verificate prin concordanță, întrucît se rapoartă la fapte individualizate în spațiu, iar pe de altă parte adeverirea lor prin descoperirea ulterioară, se poate face numai excepțional[1]), întrucît ea nu poate fi înlocuită, ca în Istorie, prin atestări documentale descoperite în urmă. De aceia Geologia va rămînea mai totdeauna o știință în care „vor intra foarte multe ipoteze".

O cetire cu luare aminte a oricărui tratat de Geologie va dovedi acest caracter ipotetic în culme a științii istorice a pămîntului. Și cu toate aceste Geologia nu se poate abținea de a face ipoteze; căci ea trebue să reconstitue cauzele acțiunilor dispărute, pentru stabilirea cărora ea nu dispune decît de urmele care inspiră tocmai aceste ipoteze.

Voim să transcriem o pagină numai din *Știința geologică* a d-lui De Launay pentru a arăta cum Geologia înțelege să-și aștearnă cunoștințile: „O primă fàldurire (plissement) posterioară Jurasicului și anterioară Cenomanianului *pare* a se fi întins deodată în întregul apus american, deși în Munții stîncoși însemnătatea lui este de a doua mînă. O a doua mare mișcare s'a produs către sfîrșitul terțiarului și a început o eră de dislocări care *poate* se urmăresc și astăzi, și care cel puțin *se crede* a fi afectat Pleistocenul în Utah și în Colorado. In America sudică, lanțul fàldurit se întinde deasemenea de-alungul Pacificului de care el *pare* a se fi sfărmat; apoi se *bănuește* existența unei catene fàldurite mai vechi, *fără îndoială* herciniană, care *ar pleca* din Guiana engleză pentru a eși la capul Corientes în Brasilia, și în

1) Bunăoară descoperirea unor fosile caracteristice unui tărîm caracteristic până atunci numai în chip ipotetic.

lăuntrul acestei *foarte problematice* catene herciniane, se ajunge la masivul brazilian. Precum în America de Nord, unde o mișcare însemnată s'a înfăptuit dela începutul Cretaceului,—mișcarea de căpitenie a Andelor,—și care a provocat eșirea rocelor eruptive numite „Andezite",—*pare* a fi mai veche decît acea a Alpilor; adică ea *pare* a se fi produs la sfîrșitul Cretaceului și *poate* chiar, în Chili, la sfîrșitul Neocomianului" [1]).

Și să nu se creadă că aceste îndoeli neîncetate care întovărășesc „povestirea" învățatului geolog provin poate din faptul că tărîmurile americane au fost mai puțin explorate decît acele din Europa. Pentru acesta din urmă chipul de rostire a d-lui De Launay este absolut acelaș. Ca un învățat sincer ce este, el nu vrea să dee ca adevăruri neîndoelnice ceia ce nu există decît ca simple ipoteze. Astfel pentru exemplele de cărături (charriages) d. De Launay zice, că „cele mai frumoase ce se cunosc până acuma (este vorba deci de un interesant fapt geologic) sînt acele ce mărginesc, în Scandinavia și în Scoția, o veche catenă de fălduriri intermediare între Silurian și Devonian, și care au fost numite catene caledoniene. Prezența actuală a acestor cărături pe ambele coaste ale acestei catene pe care *avem toate temeiurile* a o crede roasă (érodée) adînc, este *de fel a ne face să ne gîndim* că aceste cărături *au trebuit să se facă* la o destul de mare adîncime, și prin urmare sub apăsarea altor tărămuri suprapuse *care au trebuit* să contribue la așternerea lor" [2]).

Pretutindeni limbagiul geologului sincer trebue să fie însoțit de aceste rezerve, de acești termini îndoelnici, căci el nu înnaintează în spre cauze decît pe calea ipotezelor, și aceste ipoteze sînt mai totdeauna neverificabile.

Cugetarea fundamentală cuprinsă în cercetarea de față este, că desvoltarea universului, sub imboldul puterii evoluției, urmează acelaș mers, și că deci se vor regăsi în tot lungul lui aceleași principii care, bine înțeles însă, că se vor modifica și îmbogăți cu creșterea complexității faptelor ce aparțin celor trei trepte ale existenței: materia brută, materia vie și spiritul; că de aici rezultă numai decît o apropiere între cele două științi care se ocupă cu desvoltarea: acea care cercetează desvoltarea materială, *Geologia cu Transformismul*, și acea care cercetează desvoltarea minții omenești, *Istoria*. Numai din această firească apropiere pot răsări principiile care stăpînesc cîmpul desvoltării în tot lungul lui, și numai din cercetarea metoadelor aplicate atît de geologi cît și de istorici, se va putea alcătui logica cea nouă care așteaptă clădirea ei peste logica deductivă și inductivă a știinților repețirii: *logica succesiunii*.

A. D. Xenopol

---

1) L. c., p. 439.
2) L. c., p. 362.

SONETE

Comoara neamului

Poporul meu cunoaște-o suferință
Nemărginit de dulce și de blîndă,
Ce'n vremuri grele ca și de isbîndă
I-a mîngăiat sărmana lui ființă.

Durere e și'i chin și e dorință,—
Dar inima de dînsa ți-i flămîndă;
Iar taina sa e-atîta de plăpîndă
Încît te soarbe 'n ea cu ușurință.

Din văi și munți și valurile-albastre
Se'nalță'n sbor de doine către astre
C'o gingășie-atît de-armonioasă,

Cum nici un neam nu i-a simțit fiorul
Și n'a pătruns comoara cea duioasă
Din sfîntul și supremu-i farmec: Dorul.

Sfinxul

Și Labirint și temple și palate,
Osiris, Boul Apis, Crocodilul...
Și Memfis, Teba, Sais, pân'și Nilul,
Par azi momii în secole 'ngropate.

În fața piramidelor bogate,
Doar Sfinxu 'ndreaptă, zîmbitor, profilul:
Suride c'un sarcasm etern, copilul
Cel răsfățat al vremilor uitate.

Lumina claselor sacerdotale
Și pompele măririlor regale,
De-acest surîs sînt toate cîntărite:

Căcî, de-a pierit Egiptu'n noapte-adîncă,
Pe urma gloriilor lui cernite,
Eternul Sfinx și-acum suride încă...

Migrenă olimpică

„Mal des grands esprits,—Il n'y a que les imbéciles qui s'en plaignent".

Durerile-mî de cap nesuferite
Mă 'ncîntă mult,—căcî, Jupiter, odată,
Avu și el o criză blestemată:
Vulcan îl vindecă pe nesimțite.

Cu muchea unei barde ascuțite
Lovit-a'n creștet pe cerescu-i tată,
Dar, fulgerînd, din țidva 'nsîngerată
Țîșni Minerva 'n scînteieri subite.

Fieraru 'ncremeni văzînd minunea
Și fruntea 'șî prosternă. Înțelepciunea
Rosti atuncea strania sentință:

„De mine'n lume n'ar fi fost nevoe,
De n'ar fi fost suprema Suferință
Și capul nu l-ar fi durut pe Joe".

Mihai Codreanu

Coman Petra

I

— Iar ești supărată, Anastasio. Iar plîngi. Ar fi vremea, cred, să'mi mai dai odată pace. Să am și eu o clipă de liniște, o clipă de bucurie.

Omul se ridică dela masă, își săltă o bondiță pe umeri.

„Mă reped și eu pe-un ceas-două acasă. Mă gîndesc cu ceasuri înnainte: Azi am s'o aflu voioasă pe Anastasia. Dar la mine 'n casă e veșnic frig și întunerec. Spune-mi odată ce ai?"

Femeia, cum deretecа prin casă, se opri o clipă, își întoarse capul spre bărbat:

„N'am nimic, Comane, de cîte ori ți-am spus că n'am nimic. Plîng după mama. Mi-e dor de ea". Ochii mari, albaștri i se umeziră de lacrimi.

— Hei, asta-i, ofta Coman, îndreptîndu-se spre ușă. Dac'ar fi să ne plîngem morții cu anii, ce s'ar alege de lumea asta? Mi te-ascunzi tu, muere, mereu, mi te-ascunzi cu sufletul. Nu mi-ar păsa dacă de doi ani n'aș bănui ce'mi ascunzi. Așî zice: așa i-i firea, plîngătoare. Și așî ști să aflu un farmec și în tristeța ta.

Anastasia se opri iar, măsurîndu-l acum din ochi:

— Tu spui că'mi știi taina? atunci pentruce mă'ntrebi?

— Pentrucă așî vrea să mă înșel.

Femeia-l privi cu ochii plini de dispreț și'și văzu de lucru. Coman Petra se apropie încet și cercă s'o îmbrățișeze. Femeia O clipă, zvîcni din mînile lui.

— Lasă-mă. Nu-mi arde mie de dragoste acum.

ochii lui Coman o priviră flămînzi, cu ură.

— Niciodată nu ți-a fost drag de mine. Nu-ți mai întoarce capul. Eu văd în suflete.

— Cetești tu în suflete? Sărace Comane!

Inima bărbatului se muie îndată, ca o cîrpă:

— Anastasio, mă chinui, înțelegi tu? Prea mă chinuești și are să fie păcat. Mare păcat.

Femeia rîse, cu'n zîmbet de lumină pe fața albă:

— Păcat? Tu vorbești de păcat? Tu nu știi ce-i păcatul

Iţi aduci aminte cum băteai slugile cu biciul de curele? Tu n'ai milă, Comane, şi cine nu cunoaşte mila nu ştie ce-i păcatul.

Un zimbet sărac se strecură pe buzele groase ale lui Coman.

— Cu slugile e altceva. Dacă nu ridici biciul, ridică ei parul. Aici nu te pricepi tu, Anastasio. Dar, iată ce era să-ţi spun: ai putea să fii mai bună cu mine. Tot ce fac eu, e pentru tine.

— Pentru mine?

— Da.

— Stai nemincat cite-o zi, degeri de frig, iarna, in blăstămata ta baracă de scinduri, despoi pe tot trecătorul de cele două parale, ca un cerşetor, pentru mine?

— Da, da, Anastasio, pentru tine.

— Te 'nşeli sărmane, zise oftînd Anastasia. Pentru tine, pentru patima ta, ţii şi acum uricioasa slujbă de vameş. Am eu nevoe de banii tăi, de averea ta? Ce mi-a rămas dela tătuca, mi-e deajuns. Copii n'am — adause înfiorată. Crezi că pentru mine e o plăcere să stau aici in pustietatea cimpului, ca să fiu mai aproape de baraca ta, de arama şi argintul ce-l cerşeşti trecătorilor?

— Şi tot pentru tine muncesc eu, Anastasio. Crezi că eu n'am băgat de samă că ţi-e urît în pustietatea asta? Ce vrau eu? Vrau să adun bani, bani mulţi, ciţi ne trebue, şi să ne mutăm la oraş. Să petreci, să ai bucurii. Să mai răsară soarele şi'n casa noastră.

Anastasia îl privi întunecată, cu'n zimbet amar.

— Asta nu va fi cu putinţă, Comane. N'are de unde răsări soarele". Şi ea îşi luă o horbotă, şezu pe-un scaun, şi, palidă, începu să lucreze.

Pe faţa lui Coman trecură umbre repezi. Apoi din ochii lui licări o ură adîncă. Sta nemişcat, cu faţa aspră, cu răsuflarea pripită. Zise, cu glasul schimbat, răguşit:

„Nu-ţi mai uiţi de ticălosul de Florian, nevastă. El ar fi pentru tine soarele".

Ochii cei senini, albaştri ai femeii se uscară, se întunecară.

— Ce-ai zis, Comane? Şi-şi lăsă cusătura, ridicîndu-se.

Coman Petra n'a mai apucat să i repete. Eşi în aerul umed, rece al toamnei, şi, strîngîndu-şi bondiţa, se grăbi spre baraca lui de vameş.

Anastasia rămase singură în odaia pustie. Inserarea se cernea mohorîtă prin geamuri, ş'un fior de frig o făcu să se cutremure.

Venia a treia toamnă decînd e măritată după Coman Petra. Vremea se scursese'ncet, greoaie, ca o fiinţă ce se tîrăşte. In pustietatea cimpului zilele erau nesfîrşite şi nopţile chinuitoare. Coman Petra de doi ani trăeşte mai mult în baraca de scînduri, lîngă podul rîului, decît acasă. Anastasia nu l-a putut suferi niciodată. E puţin la trup, cu ochii mici, cu privirea nestatornică, adulmecă parcă mereu urmele trecătorilor. Merge grăbit, cu capul veşnic plecat ca sub o povoară.

Anastasia citeodată cearcă anume să-l mînie. Ştie că, pentru ea, n'are să urmeze nimic rău. A doua, ori a treia zi ştie că va veni umilit, linguşitor, să-i cerşească o vorbă bună. Aşa l-a cunoscut pe Coman, decînd era fată. Răzbunător cu cei mici, plin de venin, ca viespea, pentru cei ce-i ţineau calea, dar umilit până la înjosire faţă de cei mai mari, ce-i puteau face un bine. Era cel mai harnic muncitor în prăvălia tatălui ei, şi bătrînul Ioachim ţinea morţiş s'o dee pe Anastasia lui după Petra.

„Din ăsta are să se aleagă om, fetiţo!"

Coman umbla de mult cu ochii după fată. Cînd cu ochii flămînzi de lup, cînd cu privirile umilite, bolnăvicioase. Anastasia-l încunjura, şi nu putea pricepe pe tatăl său, se închidea ziua întreagă în casă să scape de privirile lui Petra.

Şi în sara aceasta de toamnă tîrzie, Anastasia se gîndeşte la trecut, cu inima plină de tristeţă. Cu cinci ani mai înainte intrase Coman Petra în slujbă la Ioachim. Era aşa într'o sară de toamnă, ca acum. Tatăl său întîrziase c'o jumătate de ceas dela cină. Cînd veni, era voios şi porunci să s'aducă vin pe masă.

— Am făcut ispravă bună, nevastă, zise el. Am luat în slujbă un om, care plăteşte cît zece. La 'nceput nici nu voiam să-i ascult propunerea. Dar, cît ce-a intrat în prăvălie, din pasul întâi care l-a făcut, din iuţimea ochilor, am văzut că-i un om de preţ. Şi, cu toate acestea, l-am tocmit foarte ieftin.

Anastasia avea atunci şasesprezece ani. Işi aduce aminte că-l întrebase atunci pe tatăl său:

„E frumos băiat?"

Bătrînul rîse şi fata se 'nroşi văzînd abia acum ce întrebare pusese.

— Nu-i pot zice frumos, fetiţo. Dar deştept şi vioiu.

Dimineaţa Anastasia îşi făcu de lucru în prăvălie să-l vadă. Impresia întâia o are Anastasia şi acum: i-a părut grozav de ridicol. Coman cînd o zări, stătu uimit, îşi scăpase buza de jos, şi clipea des din ochi.

De-aici în colo ochii lui o urmăreau pretutindenea. Şi, fără să poată ceti ce-i într'înşii, fata începu să-l încunjure. Peste un an, însă, îl înţelese. Era o zi călduţă de Octombrie, cu cerul senin, verziu de-asupra culmilor. Anastasia cetea la fereastră, cu capul răzimat în palma albă. Deodată simţi o durere la frunte, şi-şi ridică ochii. Din curte, în jos, o privea Coman Petra. Nu mai avea ochi, avea două picături fierbinţi, topite, de metal. Fata păli, se retrase şi de-atunci, de cîte ori pomenea tatăl său de Coman Petra, se făcea ca de ceară.

Intr'o iarnă Anastasia se 'mbolnăvise. Bătrînul Ioachim ţinea mult la fată. Aduse în grabă doctori, leacuri, îngrijitoare. Sara, la cină, era veşnic nemulţumit. Vorbia cu nevasta despre nenorocirea cu fata, şi'n fiecare sară pomenea şi de o altă nenorocire.

„Inchipue-ţi, zicea femeii, Coman Petra, decînd mi-e bolnavă fata, nu mai plăteşte o ceapă. Se 'ncurcă în socoteli, şi era cel mai tare aici, nu mai poate scrie o comandă, nu mai aude

ce-i cer mușterii. Umblă ca beat, și'n răstimpuri se zgudue. Să-l vezi cum a slăbit. Ah! pe cinstea mea, așa cum e acuma e înfiorător. Nu trece-o clipă să nu caute în ochii mei, mereu vrea să'mi spună ceva, să mă 'ntrebe. Dar nu cutează. Nu este însă băiat din prăvălie pe care să nu-l descoase: Ce-i sus? I-e mai bine?— E o adevărată nebunie aici".

Din odaia vecină, bolnava auzea și-i înviau rădăcinile părului, făcînd-o să-i pară că'n pernă mișună mii de vietăți.

Nu-i trecuse boala, cînd se sculă din pat. Nu putea să-l mai audă pe Ioachim vorbind despre Coman. Cu ridicarea ei din pat, începu să învieze însă și Coman Petra. Bătrînul Ioachim nu se mai putea minuna destul, bătea în palme, rîdea.

„Era jigărit, soro, ca un cățel, și acum să-l vezi, cum se întremează, văzînd cu ochii".

Odată slugile aduseră lăzi multe dela gară. La descărcat le alunecaseră două lăzi cu sticlărie. Coman se înfurie, luă biciul și începu să-i îmblătească. Se strînsese lume și se mirau cum cutează omul acesta să se prindă cu doi uriași. Abia l-a putut domoli Ioachim.

Sara bătrînul spuse întunecat:

„Tare mă mir de omul acesta. Cîte-odată are un curaj grozav. In prăvălie are mare tragere de inimă. Dar e ceva tainic în el. Cînd tună, îngălbinește și-i vine să se pituleze după tarabă. Privește speriat cînd fulgeră și-și face mereu la cruci. Mi se pare că și vorbește singur. Atunci cred că nu-i în toate mințile. Are o slăbiciune, dar încolo foarte bun băiat".

Cînd povestea despre firea lui fricoasă, erau singurele clipe plăcute pentru Anastasia.

In anul al treilea—decînd era Coman Petra în slujba lor—bătrînul Ioachim dădu faliment. Era văduv acum, și nenorocirea căzînd năpraznic asupra lui, îl apropia cu pași repezi de groapă. Abia putu mîntui, puțin, pentru zestrea fetei.

Ioachim îi vorbea acum Anastasiei, în fiecare sară. „Tot razimul tău, fată, e Coman Petra. Adevărat că nu-i frumos ca Florian, dar Florian e sărac lipit. Poate nici nu-i în stare să se jertfească pentru tine. Pecînd Coman, ah, ăsta se aruncă în foc pentru tine. El are să fie cînele pe care-l vei duce de lanț în toată viața. Privind numai la el, nu va cuteza nici să mîrîe.

Fata, până atunci, nu s'a gîndit la căsătorie. Dar în serile acelea grele și mocnite, cînd tatăl său cerca s'o apropie de Petra, cunoscutul ei încă din anii școlii, Florian, îi apărea deodată luminos și zîmbitor, ca un zău al mîntuirii.

— Ce zici, fata mea?

— Tată! suspina Anastasia.

— Știu că nu-l iubești. Asta însă nu trage mult în cumpănă. E om de afaceri, Coman ăsta. Să-l fi avut de mult în prăvălia mea, n'ajungeam aici. Odată, poate să aveți o prăvălie mai bogată ca a noastră, sfîrșia oftînd bătrînul.

— Cum crezi d-ta să-l iau pe Coman? N'așî muri?

— Nu, fetițo. Ți-am spus că-l poți duce de lanț toată viața. Dar de-ocamdată e singurul tău razim.

Incet, încet Anastasia ș'a închis inima. Asculta, cu buzele strînse, seri după seri îndemnurile lui Ioachim. Nu mai răspundea, nu mai suspina. Sta nemișcată pe scaun.

Intr'o sară-i zise:

„Chiamă-l pe Coman, să isprăvim odată". Răceala glasului străpunse pe bătrîn ca o suliță.

— Ce să isprăvim?

— Să ne cununăm, răspunse Anastasia înghețată.

Ioachim n'a mai trăit mult. La două luni după cununia fetei se stinse. O întrebare-i încremeni în ochii sticloși, cum privia la Anastasia, care-i veghia la pat.

Anastasia își aminti apoi cei doi ani decînd Coman Petra e vameș. In toată viața ei din urmă numai chipul lui Ioan Florian 'i mai da lumină. Il vedea din cînd în cînd, în oraș: el o saluta, ea trecea ca'ntr'un vis pe lîngă dînsul. In inima ei se pogora lumină și căldură și obrajii i se făceau trandafirii. De trei ani n'au vorbit o singură dată, și Anastasia 'i citește, în pustietatea odăii, scrisorile lui decînd era fetiță la școală. Ioan Florian e astăzi cu diploma'n mînă, poate nici nu se mai gîndește la dragostea copilăriei. Anastasia de cîteori se gîndește la el își simte tot mai adînc nenorocirea.

Coman Petra simți îndată unde 'i umblă gîndul femeii, și'n puterea nopții venia de multe ori, părăsindu-și baraca, să iscodească în jurul casei, să asculte pe la ferești. Odată, cine știe ce i s'a fi părut, pătrunse în casă și'și aprinse felinarul de noapte.

Anastasia sări din pat țipînd:

— Cine-i? Ce-i aici? Ah, Comane, tu erai?

— Da, nevastă. Am venit să-ți turbur petrecerea. Pe cine ai în casă?

Anastasia-l scuipă: „Dobitocule, nu ți-e rușine? Ce gînduri ai tu? Să-mi ești afară, afară că mă înnăduși. Cum ai și cutezat să intri în odaia mea? Nu ne știi înțelesul? Afară!"

Coman Petra se muie îndată. Incepu să-și ceară ertare, tremurînd, și se strecură în noapte.

Anastasia știe că Petra o păzește și acum nopțile. Dar în casă nu mai cutează să intre. Coman Petra rar îndrăznește să facă un pas spre nevastă-sa. Ar lăsa să-l calce în picioare, să-l zdrobească, numai să o poată săruta odată.

Dar Anastasia îl supunea numai cu privirea.

In sara aceia de toamnă Anastasia aprinse tîrziu lumînarea. De mult nu mai vorbise cu Coman Petra, și el de mult n'a mai fost cutezător ca astăzi. Se simțea cu inima amară, obosită. N'avea nici o hotărîre, și-i păru, într'o clipă de desnădăjduire, că pentru ea s'a isprăvit viața. Cînd se culcă, avu senzația că intră într'un mormînt.

II

Coman Petra, în baraca lui de scînduri, la capătul podului, are un ortoc, care-i ține în toate serile de urit. Un comerciant scăpătat, care stă la marginea orașului, vine în fiecare sară la Petra, la un pahar de vin. Coman i se tînguește mereu de traiul ce-l duce cu nevasta, și prietenul cearcă să-l îmbune. In el Petra are o încredere nemărginită.

— De inima femeii te apropii cu aurul, prietene. Spunindu-ți însă drept, eu în locul tău așî părăsi-o. Pentruce să verși aur în calea ei? Cu banul poți face altceva mai bun. Ai bani mulți?

— Am, dar nu's destui încă. Peste un an cred că pot să-ți urmez sfatul.

— S'o părăsești?

— Nu, asta nu se poate. Ci să mă apropii de ea cu aur. Așa crezi că s'ar putea?

— Nu-i femee care să nu se închine bogăției. Cum spui mai ales că-i a ta: fată de oameni avuți, deprinsă cu luxul. Sînt chiar încredințat că numai pentru sărăcia ta te desprețuește. I rușine că ți-e soție. Nevasta unui vameș, care adună para cu para, care se ceartă cu trecătorii. Dar ia să ai în oraș o casă bogată, să'i cumperi pietre, să'i comanzi rochii. Hehei, atunci s'ar schimba îndată femeia. Că frumuseța nu-i în mare cinste înnaintea muerii. Ea se 'nchină la ceia ce o poate face pe ea frumoasă.

De multe ori cuvintele acestea ale prietenului i-au pus lui Coman Petra un ghimpe la inimă. Dac' or fi adevărate? Ah! de-ar avea dreptate! S'o vadă, odată, zimbind în casa lui! S'o vadă că-l privește o singură dată, blînd, cu ochii ei mari, înlăcrămați.

Se da un bal în orașul de peste rîu, și ei hotărî s'o ducă pe Anastasia.

Femeia-l privi mirată. Voi mai întăi să nu primească, dar ca un fulger i trecu prin minte că se va întîlni cu Ioan Florian. Coman Petra văzu roșața ce i se ridică în obraji.

— Vreai să mergi?

— Da.

— Atunci, iată, îți dau patrusute de franci. Să te gătești cum îți va plăcea ție. Și-i întinse, tremurînd, respirînd des, banii.

Femeia se feri:

— N'am nevoe de agonisala ta. Atîta voi fi avînd și eu.

Coman Petra se întunecă. „Or fi ele unele femei care se bucură de bani, dar nu toate" își zise el mergînd spre baraca lui. Un gînd nou însă 'i lumină deodată. Trecu podul, merse în oraș și cumpără aurituri pentru femee: o brățară și un inel. Se întorcea spre casă strîngînd comoara ce-o purta, cași cînd ar fi furat-o. Căzuse neaua, și Coman Petra lăsa urme mărunte pe cîmpul alb.

Inima-i zvicnea, și în răstimpuri, bătăile ei îi opreau pașii.

Dar Anastasia nu primi aurul.

— Du-le 'napoi, nenorocitule. Are să-ți pară rău toată viața după ele. Ai să degeri încă două ierni, pînă ai să pui la loc banii ce i-ai risipit.

Coman Petra se întunecă mai tare, privi cu ochii tulburi, înghețați la muere, ca la un dușman de moarte. I se părea că o singură coardă a mai fost întinsă în trupul lui, că acea singură îl mai ținea în viață. Acum se rupse și aceia. Eși încovoiat de spate, în gerul de-afară. Nu se mai opri la pod, ci trecu iar în oraș și se strecură într'o crîșmă. Pînă'n ziua petrecerii n'a mai dat pe-acasă. Atunci, spre sară, veni, slab și abătut. Anastasia se înfioră de el. Era așa cum spusese tatăl său că slăbise cînd era ea bolnavă. Umerii obrajilor i eșiseră, împungeau prin pelița vineție. Ochii i se înfundaseră în cap. Umbla ca beat prin casă, și nu zicea nimic.

— Ce-i cu tine, Comane? Ești bolnav?

— Am venit să te duc la bal.

— Și pe unde-ai fost de vre-o patru zile?

— Am fost în slujba mea. E frig afară. E ger.

Și el începu să'și frece pumnii înroșiți.

In sara aceia Coman nu ș'a mai luat ochii dela nevastăsa. In adierile muzicei trecea dela un jucător la altul, ușoară, mlădioasă, îmbujorată, fericită. In rochia ei albă, cu umeri goi, cu sînul bogat, lui Coman 'i părea că răspîndește în întreaga sală o beție amețitoare. Ah! frumoasă era Anastasia. El încă n'o văzuse așa niciodată. Mulți ochi o urmăreau, mulți tineri se apropiau de ea, îi cuprindeau talia. El nici cînd n'a cuprins-o așa! In vîrtejul jocului, capul — hei, acuma vede el cine — capul lui Ioan Florian se aplecă aproape de umărul ei gol. El niciodată nu s'a apropiat așa de umărul ei! Și, iată, că de-aici înnainte, Anastasia e mereu lîngă Ioan Florian. Intr'un ceas i-a vorbit mai mult decît lui Coman în trei ani de zile. Și ce vorbă! Șoaptă! Caldă, dulce, surîzătoare! Viață, nu vorbă. Și, uite, ochii ei, ochii Anastasiei. Niciodată n'au strălucit atît de frumos. Și, iată, dup'un joc Florian 'i sărută mîna! Ah! ce frumoasă e această sărutare de mîna. In urmă i-a perdut din vedere. Coman era gata să strige, s'alerge, să'i caute, dar picioarele nu-l mai slujeau. Doi vecini îl ținură să nu cadă. Cînd se desmeteci, îi văzu într'un colț, șezind lîngă olaltă, șoptind.

Atunci în inima lui Coman Petra zvîcni ceva. Și îndată simți în trupul lui slab și ofilit o putere de uriaș, care-i oțeli toată ființa. Iși simțea supt frunte alți ochi, care îl înțepau. Eși în grabă.

Aștepta de mult subt pod, în gerul ce îngheța răsuflarea, până ce auzi șoapte.

— Vine de-o duce-acasă, își zise Petra.

Pașii se opriră înnaintea bărăcii. Ușa se deschise.

„Nu-i aici" se auzi glasul Anastasiei.

— „O fi acasă” spuse celălalt.

— Nu. O fi într'o crîşmă. Te rog să mă însoţeşti cîţiva paşi încă. Sosesc şi eu îndată. Nimic rău nu facem. Dealtfel bărbatul meu n'are curajul să'mi spun'o vorbă aspră. Ah, Dumnezeule!” Şi se auziră suspine.

Porniră. Scîrţîitul zăpezii se împuţină, nu se mai auzi.

Coman Petra veni acum în baracă. Îi era grozav de cald. Prin trup îi umblau flacări. I păru că însăşi baraca-i în flacări. Ochii i ardeau, usturîndu-l.

În curînd se auziră iar paşi. Era numai unul. Era Florian. Cînd să treacă pe dinaintea bărăcii, Coman Petra 'i sări în piept, îl prăvăli pe podele, azvîrlindu-i în faţă o răsuflare de foc, grea. Degetele lui subţirele, de oţel, vineţii, se înfipseră ca nişte ghiare în grumazii lui Florian. Ascultă apoi să vadă de mai răsuflă. Murise. Trupul lui deşirat se încordă din nou. Luă pe mort în spate şi porni spre casă. Bătu tare la uşă.

— Cine-i? întrebă Anastasia.

— Eu, Coman. Deschide că'i frig.

Femeia deschise.

— Na-ţi-l, strigă el răguşit, aruncînd în casă leşul. L-ai lăsat prea de vreme. Ştiam eu c'ai fi vrut să mai fiţi la olaltă.

I veni să rîdă cu hohot. Dar rîsul i se schimbă grabnic într'un schelălăit, într'un urlet de fiară rănită de moarte. Plîngînd aşa, pieri în noapte.

I. Agîrbiceanu

Ideile filozofice ale matematecului H. Poincaré

Speculaţiile filozofice ale unui om de ştiinţă specială sînt totdeauna foarte interesante. Omul de ştiinţă cunoaşte cel puţin o categorie de fapte—pe acelea ale specialităţii lui—bine şi adînc. Afară de asta şi mai presus de aceasta, el posedă o serie de exigenţi intelectuale, un spirit de cercetare, într'un cuvînt o mentalitate, care îl va împedica să filozofeze eftin şi superficial, fără temeiuri şi fără control,—prin urmare fără metodă ştiinţifică adevărată. Chiar dacă va ajunge la concluziunea că metoda în filozofie trebue să fie alta decît acea a ştiinţilor speciale, afirmarea aceasta la dînsul în nici un caz nu izvorăşte din imposibilitatea de a-şi fi însuşit metoda ştiinţifică, din dorinţa de a conchide fără încordare,—dînsul care cu încordarea este atîta de deprins. În orice caz, cu educaţia şi disciplina lui va fi mai rezistent asalturilor „raţiunii practice”, iar dacă îl vom vedea că să închină ei, să fim convinşi că nu o face fără o raţiune „teoretică” serioasă.

Cînd am spus însă că excursiunile filozofice ale oamenilor de ştiinţă sînt interesante, nu m'am gîndit atîta la aceste avantagii pomenite (cărora ar putea să se adauge de altfel şi o listă de dezavantagii), nu am avut atîta în vedere valoarea intrinsecă a acelor excursiuni, cît importanţa lor indirectă, documentară. Ceia ce e însemnat mai întîiu de toate în asemenea împrejurări, este *faptul însuşi* că un om de ştiinţă specială, cu convingerea ca-şi serveşte interesele propriei sale ştiinţi, trece graniţa specialităţii lui, pătrunde într'un domeniu de probleme generale, unde se întîlneşte şi cu alte feluri de specialişti şi se apucă a vorbi de chestii care pot să pară deodată că depăşesc preocupările sale naturale. Această trecere a hotarului specialităţii—fie că se face cu linişte, fie că se execută cu teama şcolarului ce sare zidul şcolii, gata să recunoască faptul ca un păcat—este de o importanţă documentară, ce ilustrează mai multe lucruri deodată. Mai întîiu aceasta însemnează că specialităţile, sau ştiinţile speciale, nu consumă în întregime vechiul domeniu al filozofiei, care cuprindea toată ştiinţa omenească efectuată şi posi-

bilă; al doilea, că și pe terenul rămas filozofiei se poate merge într'o măsură oarecare cu aceleași garanții de siguranță cu care se străbate ținutul știinților speciale, întrucît oameni de știință exactă nu socot cercetări de natură filozofică, ca o vreme pierdută; 'in sfîrșit—dată fiind mai cu seamă frequența acelor excursiuni—se mai poate trage și concluziunea că științile speciale au reală nevoe de ele, și pentru dezvoltarea lor mai înfloritoare sînt necesare discuții de ordine filozofică.—Spus in mai puține cuvinte, valoarea documentară de care am vorbit, privește problema legitimității actuale a filozofiei și a utilității sale pentru progresul științific în general.

Căci este lucru știut că filozofia are adversari ce îi tăgăduesc dreptul de viață. Unul din motivele, pe care dînșii se întemeiază, este faptul că din vastul ei domeniu de odinioară, larg cît întreaga cercetare omenească, s'au desfăcut rînd pe rînd ramuri diferite de știință, așa că pe locul filozofiei avem astăzi un mănunchiu de științi speciale. Și, odată această divizare efectuată, filozofiei nu i-a mai rămas nimic, întocmai ca legendarului rege Lear (compararea e a lui *Windelband*), care după ce și-a distribuit țara la copii, i-a rămas... să rătăcească pe drumuri.

Că a existat istoricește un asemenea proces de diferențiare, și că multe lucruri, care odată erau în cadrul filozofiei, astăzi sînt chestii de știință specială,—este foarte adevărat și nimeni nu se cearcă a tăgădui. O primă diferențiare a avut loc chiar din Evul Mediu, cu toată servilitatea intelectuală pe care această epocă o arăta antichității. Atunci i s'au luat filozofiei adevărurile eterne, privitoare la lucrurile cerești, dar a continuat să reprezinte știința tuturor acelor adevăruri, care pot fi cunoscute cu luminile naturale ale inteligenții. A fost desigur cea mai neînsemnată dintre toate despoerile ce le-a îndurat filozofia, întrucît păstra mai departe întreg domeniul experienții. N'a trecut însă mult, și—îmbogățindu-se faptele observate—a trebuit treptat să cedeze și din el cîte o parte, și prin această succesivă cedare s'au constituit științile speciale, care studiază, fiecare din ele, cîte-o serie de fenomene, sau, mai corect exprimat, cîte un aspect al fenomenelor lumii, întrucît se înfățișează calitativ deosebit. Așa că ceia ce în antichitate trecea subt eticheta comună de filozofie, astăzi e matematecă, sau fizică, sau zoologie și așa mai departe.

Că a existat un asemenea proces de diferențiare, că domeniul filozofiei a scăzut considerabil din ceia ce a fost, e lucru, cum am spus, ce nu se poate contesta. Atîta numai că unii au exploatat acest eveniment pentru a conchide că după treptata înfăptuire a știinților speciale, care coincida cu necontenita diminuare a domeniului filozofiei, acesteia nu i-a mai rămas nimic. În loc de o singură știință generală am avea astăzi o sumă de științi speciale. În orice caz, acestea din urmă istovesc ținutul cercetărilor cu adevărat valabile, și chiar dacă a mai rămas alăturea de ele și alte posibile întrebări, asupra acestora nu se pot face speculări de un caracter *obiectiv*. Noroc că nu sînt de

nici-o utilitate pentru cercetările științifice adevărate! Cam așa vorbe răsună adesea prin atmosfera culturală a momentului. Ei bine, față de astfel de pretenții și împotriva lor, speculațiile filozofice făcute și mai mult sau mai puțin recunoscute ca atare de oameni de știință specială, au o netăgăduită valoare documentară. Pe cînd atîția se grăbesc să socoată astăzi filozofia ca o Polonie intelectuală desăvîrșit împărțită, vin înșiși împărțitorii să afirme că ei n'au luat și n'au putut lua tot, că au mai rămas terenuri întinse și mănoase asupra cărora flutură un steag deosebit—vechea flamură a străvechii filozofii—la care ei înșiși vin să se închine și să se adăpostească cîteodată....

De altfel, atari mărturisiri de existența unui domeniu propriu filozofiei e firesc să se producă, pentru simplul cuvînt că un asemenea domeniu există de fapt. Oricît se va sili cineva să arate că științile speciale au împărțit întreg terenul faptelor văzute, și admițînd chiar că va izbuti, rămîn ținuturi subterane, mai puțin izbitoare dar efective, care nu intră în lotul nici-uneia dintre științi. Așa una dintre problemele ce nu pot fi rezolvite de nici una din aceste științi, nici de toate împreună, juxtapunîndu-și rezultatele lor, o problemă care rămîne atuncea în afară de științele speciale, este tocmai problema *științii în genere*,—ce temeiuri avem anume să facem știință, ce garanții de succes prezintă această veleitate a noastră? Toate științile presupun de la sine, că sîntem înzestrați cu această posibilitate, și nu discută asupra ei. Cu toate acestea discuția e oare nelegitimă, fără temeiu inventată, și în sfîrșit e fără de utilitate?

Cîtă vreme te lași tîrît de curentul obișnuinții, cît timp primești ca bune toate cîte le-ai văzut întotdeauna, și socoți că un lucru ce n'a dispărut niciodată e prin chiar aceasta destul de garantat, cîtă vreme nu ești atent decît la ceia ce te silește din afară, prin noutate sau raritate, atîta timp această problemă nu ți se va pune, și vei continua să crezi nezdruncinat înainte, ca într'un lucru indiscutabil și înțeles dela sine, în puterea ta de a face știință și totodată în desăvîrșita valoare a ei. Dar cînd începi a reflecta și asupra chestiunilor obișnuite și te întrebi fie măcar o clipă și asupra temeiurilor lucrurilor evidente, atuncea vei pricepe că situația nu e așa de simplă, că avem în fapt o problemă, o mare, serioasă și fundamentală problemă.

De cîteori se vorbește despre viitor, aproape întreaga lume are puțină înfiorare. Dar acest sentiment izvorăște din ceia ce este necunoscut, misterios, în desfășurarea de evenimente care încă n'au sosit. Într'un cuvînt, s'a format deprinderea ca viitorul să înfioare, în orice caz să emoționeze prin partea lui obscură, prin vălul de negură în care înfășoară atîtea lucruri ce ne interesează de aproape, și care stau în legătură cu conservarea noastră individuală. Dar dacă stai să te gîndești o clipă, o parte numai puțin vrednică de a te mișca, o parte stranie și tocmai de această capabilă a te răscoli, este tocmai partea sa luminoasă, faptul, atît de simplu pentru cine cugetă automatic, dar atît de

ciudat pentru cine se oprește asupra lui, faptul că ai de astăzi, subt chip de spectru, in forma unei halucinări cognitive ca să mă rostesc așa, lucruri *care nu au ființă*, pină mine sau chiar mai tirziu. Ce simplă pare o prevedere, și totuși cit de stranie e! Și cine va fi cit de puțin sguduit de această intrebare, va face din știința ca atare, o problemă ce are nevoe a se lămuri, fiindcă indată se pun o serie de chestiuni. De unde această posibilitate de a avea in formă de nălucă, un obiect care nu există, de unde putința de anticipare, de unde dreptul de a afirma un lucru pe care nu l-ai putut vedea, deoarece n'are ființă incă? Oare nu cumva ne amăgim noi inșine, oare toată știința omenească nu e o născocire arbitrară,—ce temeiuri are știința?

E drept că și spiritele cele mai dogmatice caută să dea convingerii lor și oarecare temeiuri externe. Posibilitatea de a face știință, de a prevedea, se dovedește—zic dinșii—prin indeplinirea atitor prevederi făcute, prin confirmarea experienții. Acest fapt ar fi suficient pentru a garanta valoarea științii, și n'ar mai fi nevoe de nici o cercetare suplimentară a bazelor științii, intr'un cuvint de o *teorie a științii*.

Cu toate acestea, cit de slabă e această legitimare, cit de insuficientă e inlocuirea unei teorii a științii, prin simpla constatare a unui acord realizat intr'un număr *n* de cazuri, intre ideie și fapte! Dar oare s'a uitat că există și coincidenți? E drept că acei care socot realizarea unui număr de prevederi ca un argument categoric pentru valoarea științii, adaugă că dacă prevederile implinite sint numeroase, e exclusă ideia unei simple coincidenți. Dar cind te gindești că viitorul este infinit, că cele ce s'au văzut pină acuma sint nimica față de cele ce vor fi, poți să vezi ce superficială este toată pretenția de mai sus. La inceputul experienții—și față de cele ce au să se experimenteze de acuma, experiența existentă e un simplu inceput—legăturile reale și coincidențile se pot adesea confunda. Nu s'a crezut atita vreme, și nu părea că lucrul e confirmat de experiență, că numărul șapte are in univers o importanță excepțională? Această teorie asupra numărului șapte se găsea verificată de experiența vremii, printr'o serie de surprinzătoare coincidări. Erau *șapte* colori, *șapte* tonuri muzicale, *șapte* planete (atitea erau atunci descoperite), *șapte* metale (atitea se cunoșteau). Din acest exemplu, la care s'ar putea adăuga multe altele se poate vedea insuficiența de care am vorbit. De fapt confirmările experienții, ele, au nevoe de un criteriu pentru a se distinge intre coincidențe și legături reale. Nu voim a tăgădui prin aceasta orice valoare in faptul realizării unei prevederi; susținem numai că pentru a se legitima in mod temeinic știința ca atare (și mai cu seamă pentru a ințelege adevăratul ei caracter), e nevoe de baze mai solide. Nu ajunge să o judecăm după succesul practic al acțiunii sale—care poate fi citeodată numai aparent—ci după temeiul postulatelor și al punctelor sale de plecare, pe care neincetat le presupune valabile, fără a le cerceta.

Firește, postulatele și axiomele dela care pornește știința,

au indeobște o certitudine nemijlocită, apar și se impun ca evidente. S'ar părea că e o cercetare gratuită, inutilă, a căuta baze superioare unor adevăruri care se infățișează adesea cu simțimintul evidenții, a stabili temeiuri de certitudine pentru lucruri care par obligatorii pentru inteligența noastră. Fără indoială, pentru unele persoane o astfel de cercetare este inutilă; sint insă și altele pentru care dinsa este necesară și așa se explică cum alături de oameni de știință, care coboară liniștiți dela axiome și postulate in jos, mai sint și de aceia care se ridică dela ele in sus, oameni, care după ce au lucrat pe tărimul consequenților, se intorc in acela al principiilor și își consacră munca pentru a-și da seamă de valoarea reală a științii lor. Pentrucă oricită certitudine imediată ar prezenta unele axiome și postulate, există o mare deosebire intre acea atitudine pasivă care le primește ca atare și intre acea atitudine, fie chiar tot așa de conferită, dar care izvorăște din *intemeiarea* lor superioară. Intre certitudinea oarbă și siguranța luminată este aceiași deosebire de natură și de rezultate, ca acea care se găsește in domeniul fericirii intre omul care e fericit fiindcă nu se gindește la ziua de mine, fiindcă inteligența lui nu trece dincolo de marginile zilei de azi,—și acel care simte fericirea fiindcă a chibzuit și cunoaște toate, fiindcă intrevede șirul evenimentelor viitoare. Și cită deosebire intre aceste două specii de fericiri! Cea d'intiiu e nestabilă, expusă surprizelor, cea de-a doua e temeinică, asigurată. La fel cu cele două certitudini. Prima e nestabilă, expusă și dezarmată față de un eventual *scepticism*. Cealaltă e astfel solidă și gata să infrunte vijeliile indoelii. Iată motive serioase pentru a se legitima o teorie a științii, care să discute și eventual să intemeeze axiomele și postulatele, motive suficiente pentru a nu fi mulțumiți cu acea certitudine oarbă a unei necesități psihice.

E adevărat acuma că omul de știință e obligat intr'o privință să se resemneze a nu dovedi toate, să-și aleagă puncte de plecare in care să creadă fără a le discuta, altfel, căutindu-și prea mult locul de pornire, nu ajunge să mai plece. Și s'au văzut cazuri, in care oamenii de știință ce stăruiau prea mult asupra bazelor fundamentale, au fost lăsați in urmă, ca rezultate pozitive, de alții care nu făceau așa.[1] Că omul de știință își poate compensa adesea abținerea de a discuta principiile științii sale, cu dobindirea unor frumoase rezultate de fapt, aceasta nu o tăgăduim; dar de aici e departe pină la a conchide că acea cercetare a principiilor e inutilă și cu atit mai mult dăunătoare. Savanții care primesc postulatele ca atare, pot realiza interesante desco-

[1] *Berthelot*—relatează, in volumul său „Science et Philosophie", ceia ce a scris in 1876 savantul german Kolbe, cu privire la chimia franceză și la cea germană. Pe cind chimiștii germani inzistă in cercetări și discuții indelungate asupra postulatelor chimiei, se ocupă cu probleme ca „poziția relativă a atomelor" sau atomicitatea elementelor", și nu execută in schimb nici o combinare sau analiză chimică interesantă, cei francezi, lăsind in pace acele chestii de principiu, realizează frumoase rezultate de fapt (p. 365—369).

periri de amănunt, niciodată nu vor fi aceia care să deschidă perspective nouă, şi drumuri nebătute încă. Acei care discută postulatele şi işi dau seamă de exacta lor valoare, chiar dacă nu execută nici o descoperire de fapt, aruncă lumini ce fac mai tirziu posibilă descoperirea a sute de fapte interesante. Din exacta valorificare a ştiinţii, din aprecia:ea justă a postulatelor şi axiomelor, pot eşi rezultate de o extraordinară importanţă, nu mai vorbesc pentru viaţa sufletească a individului, dar pentru progresul ştiinţii însăşi. Intîrzierea unor descoperiri de detaliu e cu prisos compensată de speculaţii momentan sterile poate, dar din care vor reeşi odată, fie acum şi indirect, mulţime de aplicaţii fără preţ. In orice caz, alături de munca acelor oameni de ştiinţă care descopăr fapte nouă, lăsînd în pace discuţia punctelor de plecare, e foarte legitimă şi însemnată străduinţa acelor ce caută să-şi dea seamă de valoarea lor, schimbîndu-le certitudinea oarbă intr'o siguranţă luminată, sau, cu o formulă ce nu anticipează intr'o direcţie anumită rezultatul unei astfel de cercetări, stabilind şi precizind adevăratul caracter al intregei ştiinţi omeneşti. In rezumat, numai o discuţie asupra genezii postulatelor ştiinţifice, numai o cercetare făcută pe acest teren poate să nască o exactă orientare ştiinţifică. Dacă suflă un puternic vint de indoială în valoarea ştiinţii, mai puternic decît se cuvine — capabil să paralizeze avîntul cercetării — numai printr'o astfel de cercetare el poate fi stăpînit. E ceia ce a făcut Kant în Critica raţiunii pure. Dacă dimpotrivă confienţa în puterile ştiinţii, depăşind marginile juste, riscă să provoace un absolutism primejdios, tot printr'o astfel de cercetare e readusă în limitele drepte. Cu această intenţiune e executată opera lui Hume, indiferent acuma dacă este dreaptă sau nedreaptă, fiindcă, se înţelege dela sine, cercetările de această natură pot şi dînsele greşi. Chestia e că pe baza excluzivă a succesului practic de pînă astăzi, nu se poate hotărî nimic definitiv, asemenea pe mărturisirea înşelătoare a unei relevări nemijlocite, iar ceia ce dă adevărata măsură, destăinueşte senzul şi regulează rostul ştiinţii, este numai acea cercetare a bazelor sale—de ordinar acceptate fără discuţie—cercetare care reprezintă *un domeniu de seamă rămas filozofiei.*

Autorul, de care ne ocupăm în scrierea de faţă, în opera sa filozofică „La Valeur de la Science", are pagini frumoase asupra astronomiei, nu fără analogie cu ceia ce am afirmat aici.

„Guvernele şi parlamentele, spune Poincaré, trebue să găsească că astronomia e una din ştiinţile care costă foarte scump: cel mai mic instrument costă sute de mii de franci, cel mai neînsemnat observatoriu costă milioane; fiecare eclipsă atrage după dînsa credite suplimentare. Şi toate astea pentru astre care sînt aşa de departe, care rămîn cu desăvîrşire străine de luptele noastre electorale şi la care probabil n'au să participe niciodată. Desigur că oamenii noştri politici au conservat o rămăşiţă de idealism, un vag instinct de ceia ce e mare; hotărît au fost calomniaţi; se cuvine să fie încurajaţi şi să li se arăte că acest

instinct nu-i amăgeşte—şi că n'au fost păcăliţi de acest idealism.

„Am putea foarte bine să le vorbim de marină, a cărei însemnătate nimeni n'o nesocoteşte, şi care are trebuinţă de astronomie. Dar asta ar însemna să luăm chestiunea pe partea ei meschină.

„Astronomia e utilă pentrucă ea ne ridică deasupra noastră înşine; este utilă pentrucă e mare; e utilă pentrucă e frumoasă; iată ce trebueşte zis. Dînsa este aceia care ne arată cît este omul de mic prin corp şi cît de mare prin spirit, de oarece această imensitate strălucitoare unde corpul său e numai un punct obscur, inteligenţa sa o poate îmbrăţişa întreagă şi îi poate sorbi tăcuta armonie. Prin aceasta ne mijeşte conştiinţa puterii noastre, şi asta nu va fi niciodată prea scump plătită, pentrucă această conştiinţă ne face mai puternici. Dar ceia ce aşi voi să arăt înnainte de toate, este la ce punct astronomia *a înlesnit opera celorlalte ştiinţi*, care sînt mai direct utile, pentrucă dînsa a fost aceia care ne-a format un suflet capabil să înţelegem natura.

„Işi închipue cineva cît de mult ar fi omenirea micşorată, dacă subt un cer constant acoperit de nori, cum trebue să fie acela al lui Jupiter, ea ar fi ignorat pururea astrele? Credeţi că intr'o astfel de lume, am fi aceia ce sîntem? Imi dau seamă că subt această boltă posomorîtă, am fi fost lipsiţi de lumina soarelui, necesară organizmelor pămîntului. Dar, dacă voiţi, să admitem că aceşti nouri ar fi fosforescenţi şi că ar răspîndi o lumină dulce şi constantă. De oarece sîntem pe drum de ipoteze, una mai mult ne va fi îngăduită. Ei bine, repet întrebarea: credeţi că intr'o astfel de lume am fi aceia ce sîntem?

„Chestiunea e că astrele nu ne trimit numai acea lumină vizibilă şi grosieră care isbeşte ochii trupului, dela ele ne mai vine o lumină neasemuit mai subtilă, care ne luminează spiritele şi ale cărei efecte voi căuta să le arăt. Ştim cu toţii ceia ce era omul pe pămînt, acum cîteva mii de ani şi ceia ce este astăzi. Izolat în mijlocul unei naturi, unde totul era pentru dînsul mister, speriat la fiecare manifestare neaşteptată a forţelor neînţelese, el era incapabil să vadă în conduita universului altceva decît capriţiu; el atribuia toate fenomenele — acţiunii unei mulţimi de genii arbitrare şi pretenţioase, şi pentru a putea să se mişte în lume, căuta să le cîştige prin mijloace analoage cu acelea care se întrebuinţează pentru a cîştiga bunele graţii ale unui ministru sau deputat. Nesuccesele sale nu-l edificau, tot aşa după cum astăzi un solicitator refuzat nu se descurajează pînă acolo încît să înceteze a solicita.

„Astăzi nu mai rugăm natura; astăzi îi comandăm, pentrucă i-am descoperit cîteva din secretele sale şi îi descoperim altele zilnic. Ii comandăm în numele legilor pe care dînsa nu le poate recuza, pentrucă sînt ale sale; aceste legi nu-i cerem nebuneşte să le schimbe, ci sîntem cei dintîiu a ne supune. *Naturae non imperatur nisi parendo.*

„Ce transformare au trebuit să primească sufletele noastre

pentru a trece dintr'o stare în alta! Dar oare fără lecţia astrelor, sub cerul întotdeauna nourat pe care îl presupuneam adineauri, această schimbare s'ar fi petrecut aşa de repede? Metamorfoza ar fi fost posibilă, sau cel puţin n'ar fi fost considerabil mai înceată?".

La aceste întrebări pe care însuşi le pune, Poincaré răspunde hotărît:

„Astronomia este aceia care ne-a învăţat că există legi. Haldeenii, care cei dintîiu au privit cerul cu oarecare luare aminte, au băgat bine de seamă că această puzderie de puncte luminoase nu este o mulţime confuză, rătăcind la întîmplare, ci mai degrabă o oaste disciplinată. Fără îndoială, regulele acestei discipline le scăpau, dar spectacolul armonios al nopţii înstelate ajungea pentru a le da impresia regularităţii şi aceasta era mult. Aceste regule apoi Hiparc, Ptolomeu, Copernic, Kepler le-au discernat una după alta, şi, în sfîrşit, e inutil să mai amintim că Newton a fost acela care a enunţat cea mai veche, cea mai precizá, cea mai simplă, cea mai generală din toate legile naturale.

„Şi asfel informaţi prin acest exemplu (al astrelor), am privit mai cu atenţiune micul nostru glob terestru şi, subt neorînduiala aparentă, am descoperit şi aicea armonia pe care studiul cerului ne-a făcut s'o cunoaştem. Şi lumea terestră e regulată, şi ea se supune la legi nestrămutate, dar ele sînt mai complexe, în aparent conflict unele cu altele, aşa că un ochiu ce n'ar fi fost deprins şi cu alte privelişti, n'ar fi văzut decît un haos, o domnie a hazardului sau a capriciului. Dacă n'am fi cunoscut astrele, cîteva spirite îndrăzneţe ar fi căutat poate să prevadă fenomenele fizice; doar nesuccesele ar fi fost frequente şi n'ar fi excitat decît rîsul plebei; dar vedem subt ochii noştri că, dacă meteorologiştii se înşală cîteodată, sînt persoane gata să rîdă.

„De cîteori, fizicianii, hărţuiţi de atîtea eşecuri, n'ar fi ajuns la descurajare, de n'ar fi avut, pentru a susţine încrederea lor, exemplul strălucitor al succesului astronomilor! Acest succes le arăta că natura se supune la legi; le rămînea numai să afle la care legi; pentru asta nu aveau nevoe decît de răbdare, şi aveau dreptul să ceară scepticilor să-i amîne." [1])

Prin analogie cu cele spuse în aceste pagini citate -pagini care totodată pot servi ca primă iniţiare în cugetarea şi stilul lui Poincaré- prin analogie, putem la rîndul nostru spune: După cum fără spectacolul cerului nu s'ar fi putut constitui cu temeinicie ştiinţa pămîntului, după cum cunoştinţa astrelor depărtate a servit ca garanţie în studiul faptelor mai apropiate, tot aşa fără cunoaşterea temeiurilor superioare ale bazelor ştiinţii (adică fără cunoştinţa originii, conexiunii şi limitei lor) le lipseşte tuturor legilor ştiinţifice garanţia deplină a validităţii. Fără astronomie, deşi caracterul ei practic pare infim la început, nu am fi putut desluşi în învălmăşala fenomenelor încunjurătoare dacă există o ordine sau o armonie; fără filozofia ştiinţii—cercetarea astrelor din

1) *La Valeur de la Science*, p. 156—161.

cerul cugetării—a cărei practicitate imediată pare şi mai redusă, nu putem şti cu certitudine dacă avem posibilitatea să cunoaştem, nu sîntem în măsură să pricepem sensul şi adevărata însemnătate a legilor şi descoperirilor ştiinţifice, nu ştim, într'o vorbă, cum în primul caz nu ştiam dacă în natură e dezordine sau armonie, dacă ceia ce stabileşte ştiinţa e ştiinţă adevărată sau numai amăgire. Fără observarea regularităţii astrelor, ar fi descurajat pe cercetător dezordinea aparentă a fenomenelor pămîntului; fără adîncirea conexiunii şi temeiniciei axiomelor, putem fi pradă scepticismului la cel d'intîiu eşec, sau ne putem închide într'un dogmatism îngust, lipsit de elasticitate şi de immlădiere, care ne face să luăm relativul drept absolut şi chiar coincidenţa drept legătură. Şi mai lipsită de practicitate în aparenţă decît astronomia, filozofia ştiinţii e şi mai mult ca aceasta o chezăşie a posibilităţii ştiinţilor, un principiu directiv al cercetării şi un stimulent al ei. Cea d'intîiu se socotea direct utilă numai exploratorilor îndrăzneţi ce se avîntau în largul mărilor; cea de a doua cel mult să călăuzească nava cugetării unor visători inutili. Dar amîndouă, alături de slaba practicitate a rezultatelor directe, întîlnim o covîrşitoare importanţă practică cît priveşte consequenţile trase indirect...

Problema ştiinţii ca atare nu este însă singura chestiune care rămîne filozofiei. Alături de acea problemă şi mai materială decît ea, întîlnim o alta, care deasemeni depăşeşte cadrul oricărei ştiinţi speciale. E vorba de problema *existenţii* în general. Oricît ştiinţile speciale îşi motivează separarea ţinuturilor lor, rămîne stabilit că toate se referă la o singură lume, la acelaşi univers. Aşa că după dezvoltarea lor separată se pune problema întrunirii rezultatelor tuturora. E nevoe fireşte ca aceste rezultate să se unifice laolaltă pentru a se dobîndi o cunoştinţă unitară despre lume,—care, cum am zis, e una singură. Căci oricît ar fi de variată la vedere, are şi aspecte comune, şi nu s'a mers niciodată pînă acolo ca să se înlăture cu totul vorba lume şi să se zică numai „lumi".

Această de a doua menire a filozofiei—şi în această calitate ea primeşte de regulă numele de metafizică sau ontologie—se înfăţişează ca organizarea rezultatelor de ştiinţă specială într'un întreg armonios, cu legi generale, elemente şi ipoteze comune. Nu avem simplă juxtapunere, ci împreunare efectivă. Aşa că ne-am putea folosi de o vorbă din citata afirmare a lui Windelband, de altfel acordînd afirmării sale cu totul alt înţeles. Filozofia şi-a împărţit, ce e dreptul, vechea ei moşie ştiinţilor speciale şi a rămas cu... drumurile; însă nu în înţelesul că cerşeşte pe ele, ci în sensul că le creiază, legînd ştiinţile speciale, altfel izolate. Metafizica caută să cunoască acele artere care străbat de-opotrivă prin toate ţinuturile ştiinţilor speciale, le împreună şi alimentează cu aceiaşi substanţă generatoare,—şi despre a căror existenţă mărturiseşte unitatea externă a universului.

Metafizica urmăreşte să elaboreze o concepţie de ansamblu.

Obiectul ei este lumea și firește își va pune față de întregul cosmos aceleași întrebări pe care științile speciale și le pun cu privire la categoria lor de fenomene. Anume care este origina, care sînt ultimile elemente și soarta viitoare. Că succesul acestor întrebări, îndată ce se aplică la întregul cosmos, este mai mic decît atunci cînd se referă la clase de fenomene limitate, e un lucru ce nu se tăgăduește, dar care nu constitue un motiv serios pentru a se renunța la ele. [1]).

Ceia ce întreține vie necesitatea explicării metafizice este pe lîngă faptul că științile speciale, ca orice *membra disjecta*, au tendința lăuntrică de a se îmbina, împrejurarea că o astfel de explicare este puternic cerută de aspirațiile inimii omenești. Problema destinului nostru, a menirii noastre, nu poate fi științificește rezolvită (oricît de aproximativ) decît de o teorie metafizică, științific elaborată. Adevărat că problema destinului nostru nu se mai pune astăzi cu aceiași acuitate cu care se punea odinioară, în orice caz se pune cu totul altfel. Înainte se căuta a se citi destinul în afară de noi, cum ai citi într'o carte ale cărei scrise sînt absolut străine de intervenția noastră. Astăzi destinul nostru e socotit în atîrnare de noi înșine, și nu învățăm atîta a-l citi, cît învățăm a-l crea.

Firește, cîtă vreme omul era sclavul naturii, atîta timp desfășurarea existenții sale era determinată din afară, pe de-asupra capului său. Un reflect al acelei situații este concepția greacă despre destin, și o dovadă a tragicului său sînt marile opere dramatice ale unui Eschil ori Sofocle. Nu poți scăpa de o teribilă impresie pesimistă citind acele tragedii, cînd vezi că oameni buni, onești și bravi—un Oedip-Rege, un Oreste—trebuesc să sufere, să se torture,—fiindcă așa a vrut destinul. Calitățile,

1) Din capul locului cercetarea metafizică trebue să-și mărginească întrebările ce se referă la origină—contrar exigenților mintale—la indicarea acelor elemente ale cosmosului ce nu se pot deriva din altele. Din acestea decurge și se explică universul,—dar ele însele rămîn neexplicate. Proveniența elementelor *ultime* este o chestie insolubilă, și cu toate că după unii critici constitue o problemă eronată, ce nu trebuește de fel pusă, totuși lumea se întreabă, iar învățați de talia unui *Maxwell* declară categoric că este absurd să se susție *eternitatea* acestor elemente, așa cum se mărginesc să afirme filozofii ce nu văd aicea o problemă. Ei bine, o astfel de problemă—pe care nici noi n'o credem eronată—este însă insolubilă. Pentruca metafizica să deslege această întrebare finală, ar trebui să poată una din două: ori să arăte cum din *nimic* poate eși *ceva*, să poată deduce pe ultimul din cel dintîiu; sau să demonstreze că este o *contrazicere* ca să nu existe nimic și atunci a dovedit logicește necesitatea existenții universului. Nici una, nici alta din aceste căi nu este posibilă de urmat. Dacă a putut odată *Schelling* printr'o dialectică subtilă să reducă pe „nimic" la „ceva" (zicînd că nimicul, din moment ce există, este și el ceva), apoi nu va putea nimeni cu oricîtă abilitate să execute contrariul, să reducă fie măcar o clipă pe „ceva" la „nimic". În ce privește a doua cale, e tot așa de infructuoasă. Că „ceva" există nu se poate logicește deduce din cuprinsul noțiunii sale, existența e un datum exterior, un fapt care se constată, dar care ar fi putut să nu fie,—și de aceia totdeauna existența unui lucru reclamă explicare cauzală.

nobleța caracterului lor, toate acestea nu au nici o înrîurire în alcătuirea soartei...

Despre destinul tău te informezi atuncea ca de un lucru străin, firește n'am vrut să zic cu aceiași indiferență, ci am vrut să spun că după aceiași normă vei căuta să-l descifrezi în lumea din afară. Și desigur locul care a fost crezut înaintea tuturora ca o carte a destinelor, ca un indicator al celor ce te-așteaptă, a fost regiunea atribuită de-acapul divinităților cîrmuitoare, cerul cu astrele sale. Jucînd rolul de slove—pe care evident nu poate oricine să le citească—astrele au fost la un moment socotite ca vestitoare ale destinelor fie individuale, fie sociale. Îmbinîndu-se această idee cu alta vecină, anume cu ideia unei influenți a astrelor asupra cursului vieții—ceia ce presupune tot concepția destinului exterior nouă—și făcîndu-se o clasificare în astre prielnice și nefaste, s'a constituit știința (astfel considerată) a *astrologiei*, o știință cultivată cu sîrguință și uneori cu patimă dela depărtata antichitate haldee—cu vremuri de potolire—pînă după epoca Renașterii. În faimoasa trilogie a lui Schiller, ce are de erou pe Wallenstein, generalul războiului de treizeci de ani, îl vedem pe acesta înainte de luptă consultînd situația astrelor, întîrziind acțiunea pînă s'or petrece unele mișcări pe cer, îl vedem cercetînd în cortul său de comandant nu harta pozițiilor dușmane, ci pe acea a corpilor cerești. Dar astrologia nu era numai o speculație privată. Cetățile italiene aveau la universități, în timpul Renașterii, catedre de astrologie, socotite adesea ca fiind cele mai importante dintre toate, și nu arareori filozofii erau atunci și astrologi (după cum unii erau și medici [1]). Am menționat faptul acesta ca o mărturie de strînsa legătură ce se afla între problemele filozofice (metafizice) și știința destinului nostru, reprezentată atuncea în mare parte de astrologie.

Cu timpul lucrurile s'au schimbat. Din sclav al naturii omul a ajuns stăpînul ei. Forțele naturii atîta vreme dușmane lui și le pune în serviciu, le face substanțe ale forței sale. Situația e transformată. Soarta noastră nu ni se mai impune absolut din afară, fără participarea noastră. S'a încetat a se mai citi în stele, astrologia a decăzut, de altminteri și din altă cauză însemnată, care este constituirea unei astronomii științifice. Pentru a avea informații asupra soartei întreprinderilor noastre și a chipului în care ne vom dezvolta, nu se mai simte nevoe de o cunoaștere a întregului cosmos, cu zările și corpurile sale—în care să citim eventual—ci ajunge să ne cunoaștem pe noi înșine, viața psihică și cel mult mediul social. S'ar părea că cu această schimbare, cu convingerea că destinul ne șade în mîna noastră, grija soartei noastre—care în orice caz perzistă—nu mai are nici o înrîurire, nu mai servește ca stimulent, nu numai pentru speculări astrologice (în cazul cînd ar mai fi posibile), dar nici pentru cele metafizice în înțelesul definiției date [2]).

1) A se vedea: *P. P. Negulescu*, Filozofia Renașterii, Vol. I, Cap. III.

2) Speculările astrologice le socotim ca un caz special, al acelor cercetări metafizice făcute cu privire la destinul nostru. Caducitatea constatată a primelor nu atrage caducitatea acestor din urmă. Primele sînt o *speță*, ultimele *genul*.

Cu toate acestea, cu puțină reflecțiune se poate vedea că oricît am sporit ca putere și oricît de mult am scăpat de jugul de fier al naturii înconjurătoare, întorcîndu-i jugul pe grumazii săi, puterea de a ne făuri destinul singuri are margini hotărîte, care nu se pot subt nici o formă depăși. Niciodată nu vom putea eși din cadrul biologic în care sîntem așezați, avem o minte cu anume tipare și limite, un corp cu certe organe alcătuitoare. Trebue să ne dezvoltăm și noi ca toate spețele animale pe un anume drum, ce ni se impune din afară, nu putem sări alături. „Grădina zoologică, spune Emerson, colecția formelor și a forțelor coloanei vertebrale, este o carte a destinului; ciocul paserii, craniul șarpelui, determină în mod tiranic limitele lor. De asemeni, gradațiunea raselor, a temperamentelor, a sexului, a climatului, reacțiunea talentelor ce canalizează forța vitală în anume direcțiuni. Fiecare spirit își clădește locuința sa, dar pe urmă locuința întemnițează spiritul“ [1]). Iată-ne reveniți la ideia unui destin *exterior*. Și asta e un lucru de altfel fatal întrucît adevărat și deplin stăpîn al destinului său nu poate să fie decît numai Dumnezeu. Dintre acele momente ale destinului nostru care nu stau în puterea noastră este fără îndoială moartea și tot ce poate să șadă în legătură cu ea. Moartea firește e fapt ce se constată în experiență. Destinul nostru ultim n'ar mai constitui firește o problemă, dacă în fața morții nu i-ar fi trecut omului prin minte ideia că acea stingere a semenilor săi e poate o situație provizorie. Pentru a răspunde la această întrebare, pentru a ne făuri o idee despre situația adevărat finală a ființii noastre—de e moarte sau viață—trebuește să adîncim problema originii noastre, și chiar *problema elementelor ultime ale universului*. Numai cercetînd și rezolvînd această problemă, vom putea să ne dăm seama cu oarecare aproximație dacă este loc în lume pentru o supravețuire, sau dacă se poate admite principial o supravețuire după moartea constatată, și în ce formă s'ar putea admite. Cîtă vreme ne întrebăm asupra unui moment tranzitoriu al destinului nostru, îl putem explica din cauze derivate; dar atunci cînd vrem să ne facem o icoană despre un moment final, ultim, atunci, pentru a răspunde cît de puțin valabil, trebuește să cunoaștem chiar esența lucrurilor, elementele fundamentale. Situația *finală* a soartei noastre, legată și de soarta universului însuși, atîrnă fără îndoială de natura ultimă a lui. Iată cum necesitatea de a avea răspuns la niște întrebări ce agită inima noastră, face nevoia de metafizică mai vie, iată pentruce cînd se enunță definiția acestei speculări și se spune că dînsa urmărește o concepție asupra lumii, se adaugă invariabil „și asupra vieții“.

Problema cunoștinții și acea a cosmosului sînt două lanuri bogate rămase filozofiei după larga distribuție a proprietăților sale, două direcții în care se poate filozofa. Problemele sînt firește deosebite. Dacă însă se pot admite cercetări asupra cunoștinții care să nu fie întovărășite și de speculări metafizice, contrarul,

1) *La Conduite de la Vie*, trad. franc. Dugard, Cap. I.

cel puțin astăzi, nu se poate îngădui. Construcții metafizice valabile nu se pot presupune fără o prealabilă cercetare a cunoștinții, fără a ne da seama de caracterul și de limitele puterii noastre de a ști. E drept că speculațiile metafizice sînt cronologicește mai vechi decît cercetările sistematice asupra cunoștinții însăși, despre care nu se poate vorbi în adevărat înțeles decît dela înfăptuirea unei teorii a cunoașterii, în felul în care a realizat-o pentru întîia oară *Locke* [1]). Dar tocmai această lipsă constitue insuficiența acelor explicări, iar pe de altă parte tot găsim, deși nu sub formă sistematică, paralel cu cercetările metafizice ale antichității și chiar în inima lor, considerări asupra cunoașterii. O mărturisește, alături de Dialectica lui Platon, Metafizica lui Aristotel, care, deși destinată problemei cosmosului, cuprinde și discuții asupra valorii cunoștinții. Aceste discuții ce nu le găsim în operele pe care filozoful le-a consacrat cunoștinții însăși, dar le întîlnim în aceia pe care a destinat-o explicării existenții, dovedește încă odată cît sînt de necesare pentru o valabilă executare a acesteia din urmă,—lucru care a fost simțit instinctiv, mai înainte de a fi pătruns cu claritate.

Trebuește să adăogăm că dacă cercetarea cunoștinții se poate efectua neîntovărășită de speculații metafizice—adică *neurmată* de astfel de speculații, căci *neprecedată* trebue să fie—de ordinar însă această întovărășire se constată, pentrucă o anume atitutidine în teoria cunoașterii atrage o determinată atitudine metafizică, pe care de multe ori o și schițează fără voe, dela sine. Așa, de pildă, teoria cunoașterii așa cum se găsește expusă în *Critica rațiunii pure* a lui Kant—unde se afirmă subiectivitatea fenomenelor naturii, apriorismul legilor fundamentale ce le cîrmuesc—atrage dela sine indicații metafizice *imaterialiste*. Materia rămîne firește o realitate derivată, cîtă vreme presupune pentru a ei înfăptuire funcționarea subiectului percepător. Așa se explică în cazul de față că există oarecare nedomerire în judecarea filozofiei lui Kant și în definitiva ei etichetare: e critică a cunoașterii sau metafizică înainte de toate? Pecînd Paulsen, în frumoasa monografie ce-a scris asupra lui Kant, tipărește în fruntea unui capitol: „Kant ein Metaphysiker“ [2]), un alt autor ce s'a ocupat de Kant, anume Vaihinger, dînd unui articol ca titlu aceiași frază, dar în formă interogativă (Kant ein Metaphysiker?), conchide că nu a fost, accentuînd că analiza cunoștinții este partea fundamentală și țelul străduinții lui Kant [3]).

1) Operele logice ale lui Aristoteles, deși studiază cunoașterea, lasă însă în afară majoritatea problemelor care formează centrul cercetărilor de azi. Filozoful grec se ocupă în acele scrieri despre clasele de noțiuni existente (categoriile); despre judecăți și propoziții; despre silogisme, demonstrații și definiții (în cele două Analitici); despre silogismele probabile (în Topică); despre falșitatea sofismelor, așa dar chestiuni care nu cercetează propriu zis valoarea cunoștinții.

2) *Im. Kant, sein Leben und seine Lehre*, p. 238 și următoarele.

3) În volumul: **Philosophische Abhandlungen.** *Christoph Sigwar*—zu seinem siebzigsten Geburtstage. 1900.

Oricum ar sta lucrurile însă, oricît o teorie a cunoştinţii îşi prelungeşte dela sine liniile sale, desemnînd un contur metafizic, şi mai cu seamă oricît o concepţie metafizică are nevoe de o prealabilă critică a cunoştinţii, totuşi o direcţie sau alta poate fi în mod precumpănitor urmată în opera unui filozof. Pot fi simple critici de cunoaştere fără o dezvoltare metafizică aderentă, ba încă cu respingerea oricărei metafizici, cum este opera lui *Riehl* sau a lui *Mach*; tot aşa putem întîlni metafizici care—de altfel compromiţîndu-şi toată munca—nu fac şi o critică a cunoaşterii sau nesocotesc rezultatele cele mai probabile ale ei, cum se petrece de pildă în operele lui *Büchner* sau *Haeckel*. Sau chiar dacă se ocupă şi cu problema cunoştinţii în filozofia lor, aceasta în mod accesoriu şi restrîns, făcînd partea cea largă cercetării metafizice, cum e de pildă *Paulsen* [1]).

După cum cineva se poate ocupa de preferinţă cu una din cele două mari probleme filozofice, tot aşa trebueşte să spunem că îndeletnicirea precumpănitoare cu una dintre ele variază după epoci. Sînt timpuri în care teoria cunoaşterii se cultivă zelos şi înfloreşte, iar metafizica stagnează; sînt altele în care construcţiile metafizice se clădesc la întrecere, pecînd problema cunoştinţii e lăsată în umbră, ori staţionează liniştită pe bazele vechi. Această oscilare atîrnă de apariţia de fenomene *nouă* care vin să pună în discuţie principiile stabilite, *de faptul că aceste fenomene uneori interesează mai mult critica cunoştinţii, alteori metafizica*. Aşa, de pildă, cînd au apărut acele fenomene, nouă ca înfăţişare, care sînt geometriile *noneuclideane*, cînd un *Riemann* şi un *Lobatschewski* au înlocuit pe cîte una din cele trei axiome geometrice ale lui Euclid—pe care se întemeiază geometria obişnuită—şi după această înlocuire au izbutit să alcătuească totuşi sisteme geometrice coherente, care, deşi deosebite de acea euclideană, se puteau ajusta naturii, numai prin formule mai complicate, atunci fireşte s'a pus în discuţiune natura axiomelor geometrice pe care cei mai mulţi le socotiseră necesare şi legate de însăşi constituţia spiritului nostru. Aceste geometrii au turburat liniştea soluţiilor filozofice date fără ele, în absenţa lor, şi au servit ca ferment pentru dezvoltarea filozofiei în direcţia problemelor *de cunoaştere*.

Fenomenul nou al *radioactivităţii* ar fi dimpotrivă un ferment pentru direcţia metafizică. Constatarea energiei interatomice arată ca derivate elemente care în domeniul lumii externe erau socotite ultime. Fireşte această descoperire, întovărăşită de constatarea unei pierderi treptate de materie, a dizolvării sale în eter, a pus în discuţie şi unele postulate, a scormonit şi problema cunoştinţii sau a ştiinţii. Tot aşa, în mod indirect, descoperirea în chestiune a mai redeşteptat reluări de critică a cunoaşterii, pentru a se preîntîmpina abuzuri metafizice eventuale, care ar face din eter elementul ultim al tuturor fenomenelor. Faţă de această perspectivă s'a afirmat din nou subiectivitatea iremediabilă a oricărei existenţi spaţiale, sporindu-se astfel articolele filozofice de critică a cunoştinţii [1]). Dar în mod principal această descoperire îmboldeşte mai mult spre reînnoirea construcţiilor metafizice, deci către speculaţii de acest fel. Într'un cuvînt, potrivit cu fizionomia şi natura apariţiilor nouă ale unei epoci—admiţînd fireşte totodată că sînt apariţii de-o însemnătate filozofică—direcţia studiilor filozofice oscilează cînd spre o problemă, cînd spre alta.

1) Paulsen, subt titlul modest de „*Einleitung in die Philosophie*", expune de fapt o concepţie filozofică personală, aşa că se poate vorbi—referindu-ne la această carte—despre o filozofie a lui.

Mai avem de atins o ultimă chestiune preliminară. Oare nu constatăm vre-o legătură, la oamenii de ştiinţă specială care se apucă de filozofie, între specialitatea lor şi problema filozofică asupra căreia încep a specula? Sau, cu alţi termeni, *ştiinţile speciale, după natura lor, nu împing de preferinţă către una din cele două probleme filozofice mai mult decît către cealaltă, şi care ştiinţă, către care problemă?* De ce s'apucă mai degrabă, cînd trece hotarul specialităţii şi pătrunde în filozofie, un matematec, de ce un chimist, de ce un biolog?

Afirmînd desluşit de-acapul că nu poate fi vorba de o regulă absolută, avem însă impresiunea că există oarecare legături. Scoţînd dela început din cauză ştiinţile spiritului, care nu sînt încă destul de degajate de filozofie, şi de regulă prin faptul că cineva se ocupă cu dînsele a şi primit rang de filozof,—mărginindu-ne la ştiinţile naturii, acestea deplin desfăcute de filozofie şi neatîrnat constituite, vom stabili următoarele trei grupe, pe care le vom examina pe rînd: ştiinţile matematice, fizico-chimice şi biologice.

Luînd cele două grupe extreme, avem impresiunea că matematicul care se apucă de filozofie e îmboldit mai mult spre problema cunoştinţii, pecînd biologul către metafizică. În ce priveşte matemateca, lucrul nu a fost întotdeauna aşa. Cînd odinioară unii filozofi—şi încă de prima mărime—au nutrit deşarta speranţă de a alcătui metafizica *more matematico* sau *geometrico*, cînd matemateca era un model al metafizicii, şi se credea că fenomenologia universului se poate rezolva într'o serie de definiţii, de elemente matematece şi quasimatematece (din această pricină se şi socotia metafizica drept o ştiinţă deductivă), atunci un matematec ar fi putut, pornind dela normele şi elementele specialităţii sale, să aibă veleitatea de a explica universul în desfăşurarea lui concretă. Se explică atuncea cum *Descartes* a fost matematec şi metafizician. Astăzi însă între matemateca—care este o ştiinţă de relaţii *posibile*—şi metafizică—care este o ştiinţă de raporturi *reale*—nu mai poate fi aceiaşi apropiere. Matemateca nu mai este un model al explicării universului şi eventual o bază a lui, ci un simplu *instrument* de cercetare, o preţioasă unealtă mintală. De aceia ştiinţa matematecei, care a pierdut nădejdea să cuprindă date de explicare a lumii—cît priveşte desfăşurarea ei concretă—conţine însă un material însemnat pentru

1) Îmi amintesc între altele de un articol al lui *Balfour* în Revue Scientifique, an. 1905.

înțelegerea mijloacelor noastre de cunoaștere, a valoarei și a limitei lor. Așa dar nu e greu să se înțeleagă intimitatea în care se află matematecele—un instrument de cercetare a universului— cu problema cunoștinții noastre și să se vadă pentruce matematicul începînd să filozofeze e firesc s'o abordeze astăzi pe ea. Exemplu pentru timpurile nouă este însuși H. Ponicaré.

De ce însă biologul, filozofînd, face mai degrabă metafizică? E lesne iarăși să se înțeleagă, dacă ne amintim că unul din imboldurile capitale ale metafizicei este problema destinului nostru, asupra căreia biologul posedă un număr de date și cu care e fatal a se ocupa. Căutînd apoi să-și dea seamă de rostul speții noastre și a acelor care ne înconjoară, sau, mai strict, căutînd să cunoască originea vieții, se coboară din elemente în elemente, retrogradează necontenit și pe linia timpului și pe acea care scoboară în adîncul lucrurilor, așa că orizontul lui pe nesimțite se lărgește, pînă cuprinde cosmosul întreg. Dela originea vieții trece la a lumii. Această tendință o mărturisește bogata literatură filozofică-metafizică ce a decurs din darvinism, unde întîlnim alături de mulți alții pe popularul Haeckel, care după ce a scris „Istoria creațiunii ființilor organizate", unde e mai mult naturalist, a dat la iveală „Enigmele universului", unde e metafizician. Datele biologiei sînt date reale, priviri asupra lumii; ele pot încorpora în orice caz bucăți de univers, pecînd cele matematece se referă la lumi posibile, fără să știm dacă's reale [1]).

Mai pe scurt și punîndu-ne strict din punctul de vedere al omului de știință care urmărește—filozofînd—să-și întemeeze mai de departe adevărurile științii sale proprii (și nu face filozofie pentru filozofie), situația celor două grupe de științi este aceasta. Matematecile fiind de natură *formală*, cînd nu se restring în granițele obișnuite, se vor întemeia eventual pe baze *logice*, pe necesități formale, firește superioare postulatelor lor proprii; științile biologice, care sînt de natură *reală*, își vor întemeia adevărurile, cînd nu vor să se mărginească la constatări experimentale, pe date, desigur ipotetice, dar tot reale. De aceia primele împing spre studiul formelor cunoașterii, pecînd cele de-al doilea de preferință spre speculații metafizice.

Nu uit acuma că unele concepte biologice au înrîurit și colorat în timpul din urmă și teoria conoștiinții, că există o direcție biologică în această disciplină. Este tipic în această privire cazul lui Mach, care stabilește ca principii cardinale ale cunoștinții noastre: economia de cugetare, adaptarea ideilor între dînsele și cu datele experienții,—toate concepte biologice care, puse la temelia cunoștinții noastre, dau acesteia din urmă o tinctură cu totul practică. Chestiunea noastră însă nu este dacă biologia poate să dea contribuții la teoria cunoștinții, sau dacă a dat sau nu de fapt; chestiunea a fost în ce direcție un biolog de profesie, preocupat de nevoile științii sale și stimulat de rezultatele e va porni filozofînd. Că un cugetător ar putea eventual să utilizeze date biologice pentru a se orienta în teoria cunoștinții, asta nu tăgăduim, dar, cum am zis, e o altă chestiune. Și cînd cineva s'a apucat de critica cunoașterii avînd cu totul alte stimulente și alte puncte de plecare decît date de biologie, și numai în *tratarea* problemei s'a servit de concepte biologice, prin aceasta nu desminte într'unimica afirmarea noastră de mai sus. E cazul lui însuși Mach.

1) Ca o mărturie a aceleiași tendinți pe care ziceam că o manifestă studiile biologice se pot cita și lucrările recente de filozofie naturalistă ale medicului *Elie Metchnikoff*, „Etudes sur la nature humaine" (ed. 3. 1906) și „Essais optimistes" (1907).

Acest distins savant și gînditor, de specialitate fizician, a fost îndrumat spre critica cunoașterii independent de specialitatea lui. După cum singur mărturisește, la vrîsta de 15 ani a găsit în biblioteca tatălui său „Prolegomenele" lui Kant. S'a familiarizat astfel curînd cu ideile kantiane, în care însă de-acapul n'a aprobat un punct, anume așa zisul „lucru în sine". Nu poate să existe, a crezut Mach, lucruri neatîrnate de conștiința noastră, corpurile materiale se rezolvă fără rămășiță în complexe de senzațiuni. Avînd această convingere, împărtășind în această privință un punct de vedere strict subiectiv—lumea fizică este pentru dînsul o înlănțuire de senzații, care reprezintă toată realitatea, și dincolo de ele nu mai este nimic—avînd această convingere, a devenit totuși ca specialitate fizician. Dar această știință a fizicei, ca să se poată constitui, are nevoe de unele concepte care presupun transcedența lumii externe, adică îi socot o realitate neatîrnată de noi. Așa, de pildă, noțiunea „masă", indispensabilă în fizică, nu se poate raporta la senzații ca atare, nici la legăturile lor. Se presupune ceva mai mult decît ele, ceva dincolo de ele. Intr'un cuvînt, din simple senzații (tonuri, colori, mirosuri, impresii tactile), care pe de-asupra se înfățișează în conștiință, fragmantare și discontinui, nu se poate constitui o fizică valabilă; aceasta se face întregind senzațiile, complectîndu-le și atribuindu-le un substrat care există independent de percepțiunea noastră.

Mach se găsea într'o contrazicere sufletească. Reflecțiile sale filozofice îi sileau să reducă corpurile fizice la complexe de senzațiuni; știința specialității sale, pe care o cunoștea adînc și o făcea el însuși ca să propășească, întrebuința cu necesitate o sumă de complectări transcedente, inaplicabile fenomenelor de conștiință.

Pentru a împăca această disonanță, fără a jertfi punctul de vedere filozofic adoptat—anume complecta subiectivitate a corpurilor—Mach a utilizat următoarea concepțiune: e drept că fizica face prelucrări și întregiri, dar aceste complectări nu au menirea să reprezinte adevărul și să oglindească realitatea—care e numai cît apare în conștiință—ci sînt numai imagini comode pentru a rîndui în mod economicos experiența, de a cunoaște fără osteneală. Atunci principiile supreme ale cunoștinții sînt de resortul biologic, au în vedere scopuri practice, iar noțiunile științifice sînt numai imagini pentru orientarea practică. E drept că Mach a încercat întîi să elimine din științi tot ce nu este un datum experimental și a propus ca ideal de știință descrierea, nu explicarea. Pentru fizică considera ca ideal să nu existe decît legi fenomenologice (adică fără adaosuri de elemente ce nu

sînt în experienţă). Dar în aceasta izbutind tot aşa de puţin ca-şi în străduinţa de a găsi un punct de vedere pe care să nu-l părăsească trecînd dela fizică la psihologie, trebuind atunci să recunoască necesitatea ca ştiinţa să întregească datele conştiinţii, i-a rămas ca subterfugiu, pentru a concilia *imanenţa* universului cu elementele transcedente cu care ştiinţile naturii operează, să conceapă cunoştinţa ştiinţifică în mod strict biologic şi s'o considere în fundamentele ei ultime ca un instrument de adaptare, fără veleitatea cunoaşterii adevărului. Acesta bănuesc a fi fost —întrucît se poate ghici sufletul altuia—mobilul care l-a făcut pe Mach să apeleze la contribuţii biologice în tratarea teoriei conoştinţii şi să formuleze acel principiu economic, pe care îl întîlnim expus atît în cele două opere curat filozofice: „Analyse der Empfindungen" (ed. 4 din 1903), „Erkenntnis und Irrtum" (ed. 2 din 1906), precum şi în scrierea de vulgarizare ştiinţifică: „Populär-wissenschaftliche Vorlesungen" (ed. 3 din 1903).

In rezumat, Mach, care construeşte teoria cunoaşterii pe baze biologice, n'a abordat acea materie filozofică întrunimic stimulat de ştiinţa biologiei, ci numai a alergat la biologie ca la cel mai bun mijloc pentru a suprima contradicţia dintre reflecţia sa filozofică şi starea de fapt a ştiinţilor.

Să continuăm acuma expunerea mai departe.

Dacă tendinţa filozofică a matematecei se îndreaptă de preferinţă cătră teoria conştiinţii, iar acea a ştiinţilor vieţii cătră metafizică, ştiinţile fizico-chimice au o situaţie intermediară.

Aceste ştiinţi am putea spune că se află la egală distanţă de cele două probleme filozofice. In cercetările fizice se găsesc destule impulziuni cătră speculaţii metafizice. Aşa este în primul rînd o emanare a cercetărilor fizice, o prelungire a lor, problema dacă universul e infinit sau finit, ca *spaţiu*, *timp* sau *masă*, întrebare susceptibilă de mai multe răspunsuri, dintre care cel mai radical din toate—ipoteza că universul e finit din cîteşi trele punctele de vedere - se întemeiază pe noua teorie mecanică a căldurii, exploatată în această privire de Thomson (Lord Kelvin) şi Clausius [1]).

De asemeni, puterea chimiei de a crea corpuri, uneori reproducînd, alteori ajungînd la combinaţii nouă, are tendinţa de a păşi spre întrebarea creaţiunii prime, deci spre metafizică. Elexirul şi piatra filozofală, vechi iluzii deşarte ale alchimiei, arată totuşi afinitatea dintre preocupările chimiei şi aspiraţiile metafizicei.

Pe de altă parte ştiinţile fizico-chimice cuprind impulziuni suficiente şi spre critica cunoştinţii. Principiile cunoaşterii apar la aceste ştiinţi într'o simplitate mai mare decît la altele. Postulatele sînt mai străvezii, dispoziţiile mintale mai clare. Din cauza certitudinii superioare a acestor discipline, putem să ne dăm seama de elementele certitudinii noastre mai bine decît aiurea. Teoria inducţiunii şi principiile ştiinţii empirice se datoresc în bună parte studiului acestor ştiinţi. In sfîrşit, în aceiaşi ordine de idei pot cita nişte rînduri caracteristice ale lui Berthelot, pentru a se vedea ce idei pot să suggereze sinteza chimică: „Chimia cîştigă din sinteză un caracter propriu. Ea dă omului asupra lumii o putere necunoscută celorlalte ştiinţi naturale. Prin aceasta ea imprimă concepţiilor şi clasificărilor sale un grad mai complect de realitate obiectivă. In adevăr, legile generale pe care ştiinţa le stabileşte aici nu sînt simple creaţiiale spiritului nostru, perspective a căror conformitate cu legile generatoare ale lucrurilor pot să fie puse la îndoială. Legile şi clasificările chimiei există aevea în lumea externă: ele produc în fiecare zi între mînele noastre obiecte asemănătoare cu acele pe care le produce natura însăşi. Ori, aceasta este singura demonstraţie riguroasă a identităţii între legile concepute de spiritul nostru şi cauzele necesare care lucrează în univers" [1]).

1) A se vedea *Wundt*, Kleine Schriften. Über das kosmologische Problem, p. 10, 11, 21—28.

Aşa dar, îndrumări spre teoria cunoştinţii, izvorîte nemijlocit din rezultatele chimiei.

Putem cita totodată, ca pildă a celor spuse, pe fizicianul Hertz, care filozofează asupra problemelor cunoaşterii (în introducerea operei „Principien der Meckanik"), şi pe chimistul Ostwald, protagonistul Energiei, ale cărui „Vorlesungen über Naturphilosophie" cuprind şi discuţia problemelor cunoaşterii şi o privire filozofico-metafizică.

Cu aceste amănunte putem sfîrşi această revistă a ştinţilor naturii. N'am urmărit a stabili o regulă absolută; am căutat a schiţa nişte tendinţi numai, care am avut impresia că sînt reale. De altfel orice om de ştiinţă, prin urmare şi biologul, se poate interesa de metoadele ştiinţii sale şi a reflecta atuncea asupra postulatelor specialităţii lui. Şi din biologie pot fi îndemnuri cătră critica cunoaşterii, dar tendinţa cătră metafizică reprezintă numai impulziunea cea mai frequentă, tot aşa după cum a matematecei va fi înspre critica cunoştinţii.

După aceste preliminare ne putem restrînge la opera filozofică ce ne-am propus a o schiţa, acea a matemateculu francez contemporan H. Poincaré.

I. Petrovici

1) *Science et Philosophie*. Méthodes générales de Synthèse, p. 95, 96.

„DESĂVÎRȘIRE...!“

A visat desăvîrșirea
Și-a visat-o ca femee,
Și el vrea desăvîrșirii
Trup în marmoră să-i dee.

Dar, cum mîna lin de grunjii
Stanei aspre i s'atinge,
Umbra tainicei vedenii
Ca o spumă 'n vînt se stinge.

Covîrșit de desnădejdea
Trudei fără de folos,
Sculptorul de visuri lasă
Dalta silnic iarăși jos,

Și pe blocul alb de Paros
Pînza trage 'n văl greoi,
Năbușind sub ea lumina
Unor sîni rotunzi și goi.

Nu 'și-a dat el sfat adesea:
„Nebunie-i și păcatu-i
Să-ți întuneci o vecie
Pentru spuma unei statui.. ?“

Și acum,— cu minți topite,
Iar tînjește 'n vechiul jeț,
Dîndu-se robit visării—
Singurul vieții preț.

Și de-atîta 'nduioșare
Gene umede 'și îngînă
Să-i răsară luminoasa
Gîndurilor lui stăpînă:

„O, despoae-ți crinul formei
Din vestmînt de sure ceți,
Tu, unicul vieții farmec
Și blestemu 'ntregei vieți!

„Iartă-mi sufletul—și ochii
Iarăși lacrima să 'și scalde
În atît deplin și veșnic
Adevăr de forme calde...“

II.

...Și lumina, prin unghere,
Lin spre stingere coboară,
Fîlfîirile-i din urmă
Aiurite bat să moară;

Și din umbre 'nfiorate,
Și din raze ce 'ntîrzie,
Prinde licăr și 'ntrupare
O minune străvezie.

Iat'o!— vine 'n orbitorul
Val al pletelor desprinse
Zîna, ce-i zîmbea din lumea
Dorurilor necuprinse!

Ca un vis al undei urcă
Şi măreață-i stă 'nainte,
Iar pe frunte-i arde nimbul
Miturilor mari şi sfinte.

Ochii-i dulci te cer spre zarea
Unor lumi ce nu au nume,
Cum pe mări surîd luceferi
Peste-abisuri să te 'ndrume.

Îl orbesc cu-atîta noapte
Şi cu-atîta soare-l miră,
Cînd tăcuta lor putere
Peste dînsul se resfiră:—

— „Suferința ta, artiste,
Jalea 'ntregei Firi resfrînge,
Cum în slabul plîns din scoică
Surdul chin al mării plînge.

„L-a visat întâi Natura
Visul pentru care sîngeri,
Îndrăgită de uimirea
Umbrei sale în resfrîngeri;—

„Şi, ca 'n clipa cea nebună,
Cînd în clar adînc te-arunci
După chipul drag,—tot astfel
Firea, 'n gol, porni de-atunci;—

„Şi cîntînd aiuritoare
În de-apururea rotire—
Veşnicii sînt de cînd tae
Cale spre—«Desăvîrşire;»—

„Urcă treptele schimbării
Spre năluca unei ținte,
Căutînd finalul formei—
Visul sfînt ce, poate... minte!

„Iar mirajul dalb, spre care
Firea 'n mers hipnotic sue,
Înainte 'ți stă; căci Eu sînt—
Ceia care, poate, nu e...

„M'ai trezit din neființa
Unei vremi etern departe,
Însetat sorbind vîltoarea
Lumilor ce ne desparte;

„Dar de vrei a mea himeră
S'o 'mpietreşti în marmur rece,
Dacă vrei să dai vecie
Unei umbre care trece,—

„Toată patima de viață,
Ce 'n talazuri tot mai pline
Din străbuni spre tine urcă
Şi talaz se bate 'n tine,

„Tot eternul tău tezaur,
Dă-l pe visul tău—şi mori:
Fiu risipitor, dar falnic,
Dintr'un neam ce-a strîns comori!"—

. . . .

El ascultă,—mut ascultă,
Prins de friguri, prins de jele,—
Din tăinit afund de suflet
Glasuri urcă, glasuri grele:—

„...Nu te da Ispititoarei !—
Nebunie-i şi păcatu-i
Să 'ţi întuneci o vecie
Pentru spuma unei statui..!"

Dar cu trişti-i ochi *Ea* 'l mustră,
Blind il mustră, şi 'l îmbie,
Şi îşi tremură cuvintul
Şi marâma stravezie—

Dureros şi lin îl roagă,
Lin—un plins de vint pe apă,—
Nu pot ochii lui de greul
Lacrimii să mai încapă,

Şi 'ntr'o lacrimă topindu-şi
Tot norocul, pe vecie,—
El, cu 'nfrigurate buze,
Stins şopti osinda: „Fie..!"

Vrajă fu:— Pe naltul soclu
Vis plutind Ea se ridică,
Şi desprins din umăr—vălul
De pe trupul gol îi pică.—

III

E pierdut de-atita sbucium,
Dar de sine'şi n'are ştire—
Vede fierul doar sclipindu-i
Şi născind desăvirşire.

Mina-i scapără pe stană
În spasmodic joc de daltă,
Ţărmurind in vraja formei
Veşnicii de viaţă 'naltă.

Iar în ochii lui ce sufăr
Ard puteri întunecate
Par'că vor cu-a lor vîlvoare
Nudul formei a'l străbate—

Şi un vis a fost? Sau dalta,
—Lunecind pe sinii goi
Cea din urmă netezire—
A svicnit încet napoi?...

Aiurit, ţintind statuia
Prin fiorul genei ude—
Tremură 'n desăvirşirea
Albelor contururi nude.

Şi 'ndoindu'şi un genuche,
Tinde braţele 'nainte
În delir păgin, estatic,
Înnebunitor de minte...

...Rumena 'nserare creşte,
Şi în stinsa lui privire
Larg reaprinzind toţi zorii
Viselor de nemurire,—

Varsă pe artist şi marmur
Valu-i de lumină roză,
Ca o dulce, orbitoare,
Magică apoteoză!

A. Toma

Femeia în pictura franceză dela sfîrșitul secolului al XIX-lea

Cînd vizitezi muzeele și colecțiile celebre de picturi, ți se întîmplă foarte des să te gîndești la lunga serie de portrete de femei, ce ni le-au lăsat marii maeștri, și să te întrebi ce mai poate rămînea încă nou de spus asupra *eternului femenin*. Putem noi oare azi mai bine exprima naivitatea feciorelnică a figurilor femenine ca Botticelli și Luini, ori ca primitivii flamanzi? Ce opere vor mai putea încă exalta frumusețea femeii după Leonardo de Vinci cu *Gioconda* și *La belle Ferronière*, după Rafaello cu *Fornarina* și *Gravida?* Putem noi oare reda într'un corp femeesc o frumusețe mai somptuoasă ca Tiziano în *Venera din Tribuna*, în *Bella*, sau în *Flora*? Vom putea oare exprima o viață mai intensă decît Rembrandt în portretele femeei sale, Saskia? Sperăm oare să întrecem pe Chardin în realism sincer, ori pe Fragonard în delicateță ușoară și ștrengărească? Sau, pentru a lua exemple mai apropiate de noi, ne gîndim oare că am putea zugrăvi mai bine eleganța aristocratică decît Raeburn și Gainsborough?

Și n'am citat decît puține nume și mai mult la întîmplare. Femeia, zugrăvită pentru ea însăși, a venit destul de tîrziu în artă; cu toate acestea ea posedă deja un trecut doboritor pentru artist. Mulți pictori au renunțat a-i mai consacra operele lor, poate simțindu-și în secret neputința de a mai fi în stare să găsească un drum nou, ori cărări nebătute încă. Cu toate acestea femeia a păstrat adoratorii săi în artă mai mult sau mai puțin sinceri și talentați, care gîndesc că subiectul rămîne veșnic nesfîrșit de bogat și se poate reînnoi la infinit. Și nu vorbesc aici decît de pictorii care au tratat subiectul pentru el însuși, care au reprezentat femeia, portret sau simbol, pentru ea însăși, pentru frumusețea sa proprie interioară sau exterioară și nu ca un accesoriu la peisaj, la interior, sau ca motiv de decorațiune.

Pictorii de femei, care înțeleg astfel misiunea lor, sînt cu mult mai rari decît s'ar crede la prima vedere. Nu sînt pictori de femei, acei care ca maestrul Carrière învăluesc forma sub sentiment; ori ca René Ménard care adumbrește nimfele sale sub

atmosfera aurie a soarelui de apus; sau ca Lucien Simon care în tabloul său „Pardon de Tronoan-Lanvoran" ne redă cu o energie sălbatecă acele tipuri stranii de bretone, „cu pometele în afară, cu ochii de alice, cu înfățișarea aspră". Nu vom căuta pictura femeii, așa cum am definit-o, nici în opera lui Toulouse Lautrec, acest genial dușman al femeii, care n'a văzut în ea decît tot ce e urît, degradant și vițios,— nici în opera lui Gauguin inspirată de... elegantele din Tahiti! Și același lucru vom spune de picturile lui Aman Jean, Maurice Denis, etc...

Cu toate acestea ne rămîne să studiem, chiar limitîndu-ne la cei treizeci din urmă ani ai secolului XIX-lea, un considerabil număr de opere, căci mișcarea artistică în Franța în această perioadă a fost extraordinar de rodnică în toate direcțiile. Un studiu complect însă ar fi de altfel pe cît de lung pe atît de plicticos, și nici trebuincios nu este pentru demonstrarea tezei ce urmărim. Trăsurile în adevăr moderne, nuanțele realmente noi, pe care arta franceză dela sfîrșitul secolului al XIX-lea le-a înțeles și exprimat în frumusețea femenină, nu sînt atît de numeroase și nu există în adevăr ca o manieră originală și caracteristică, decît într'un destul de restrîns număr de opere. Aici, ca în toate chestiile de artă, nu se poate ține socoteală în adevăr decît de primii pași. Geniul constă mai ales în încercarea originală, chiar imperfectă încă în execuția ei. Restul nu e decît imitație, meserie și aproape totdeauna decadență.

*

Arta franceză s'a silit în ultimii ani ai secolului al XIX-lea să definească și să exprime *fizionomia modernă* a femeii. Cel mai greu lucru, bine înțeles, a fost să o definească, să deosebească toate trăsurile noi și în adevăr caracteristice.

Desigur că fizionomia femeii evoluează și se schimbă sub influențele multiple, adesea misterioase, dar incontestabil reale. Idealul variază cu epocele și femeia a fost totdeauna gata să se identifice cît mai mult posibil cu acest ideal. Ea a fost de un senzualism sănătos, viguros, în timpul Renașterii; plăcută, rece și ușuratică în secolul al XVIII-lea; cochetă, dornică de plăceri, distrată, sub Imperiu. In zilele noastre se învălue cu mai multă plăcere într'o grație gingașă, vag melancolică și adesea bolnăvicioasă. Și această schimbare nu vine numai dela diferența de costum, cum s'a spus; ea însăși s'a schimbat. Incercați numai să îmbrăcați o femee modernă într'un costum Louis XV. Veți avea desigur un încîntător *travesti*, dar se va simți totdeauna deghizarea.

Această evoluție a fizionomiei femenine se petrece de altfel mai repede în realitate decît în operele pictorilor. Sculptura în particular este totdeauna rămasă îndărăt. La salonul din 1869 se putea vedea două opere cu totul instructive în această privință: *Ophélia* lui **Falguière** și *La femme au gant* de **Carolus Duran**. Opera sculptorului era un portret, un adevărat portret. M-elle

Nillson pozase şi toată lumea era de acord să găsească asemănarea perfectă. O viaţă intensă, un mare farmec reeşea din operă. Cu toate acestea, „ceia ce-i lipsea acestei opere, zicea Paul Mantz, era *accentul modern*. Acest accent particular al fizionomiei femenine se găsea din contra strălucitor pe pinza unui tinăr pictor Carolus Duran".

La femme au gant a fost în adevăr o notă în istoria idealului femeesc. Farmecul particular al acestui tablou şi al numeroaselor portrete următoare, consta mai ales în mişcarea atit de simplă, atit de fără poză, atit de natural explicată prin amănuntele costumului, incit ni se pare familiară, obişnuită. Cu toate că portretele de femei, ce a făcut după aceia, sint inferioare acestei note, totuşi vom găsi în ele aceleaşi calităţi de modernism, care tocmai pentrucă era atit de căutat, făcea ca arta adevărată să păcătuească.

Dela această dată, nu numai pictorii, ci toată lumea invăţase să vadă femeia modernă. Adesea bărbaţii treceau pe lingă ea, o iubeau, o posedau fără să se gindească prea mult a o privi. Ei se obişnuise cu prezenţa ei ca a unui obiect familiar, la a cărui formă nu mai dăm nici o atenţie. Femeia redevine o plăcere a ochilor, cum a mai fost în oarecare perioade privilegiate ale istoriei artelor, dar cu un accentuat caracter de actualitate. O arzătoare curiozitate s'a deşteptat nu numai pentru mişcările sale, ci şi pentru sufletul său, pentru toată fiinţa sa mobilă şi misterioasă, enigmatică şi seducătoare, o clipeală a pleoapelor, o increţire a sprincenelor, paliditatea obrajilor, stringerea sau mobilitatea nărilor, mlădierea liniilor, atitudinea familiară, expresia obişnuită,—într'un cuvint tot ce este individual şi concret a luat un loc precumpănitor în arta de-a zugrăvi femeia. Sintem departe de **Watteau**, ceremonios şi discret în galanteria sa studiată; departe de **Greuze**, senzual, cochet şi artificial; departe de **Fragonard**, preţios şi dulceag. La toţi aceşti maeştri e prea multă gindire şi prea puţină observaţie, prea mult tip şi prea puţin individ.

Mediul, în care artiştii dela sfirşitul secolului al XIX-lea obişnueau să pună femeia, a avut în evoluţia de care vorbim un rol absolut deciziv. Cei vechi nu-i dau importanţă, cu condiţie să nu vatăme icoana femeii, nici prin linii, nici prin tonalităţile întrebuinţate,—era aproape tot ceia ce-i cereau. Intenţionat îl tratau într'un mod mai sumar, cu oarecare dispreţ chiar. El devine delicat şi preţios; nu mai e un cadru, e o *ambiance* ce vor să creeze în jurul femeii, care să fie ca o radiere a ei însăşi, ca o explicaţie a fizionomiei ei. Nu vom putea trece sub tăcere preocuparea artiştilor de a studia mobilierul, bibeloul, stofele, covoarele, între care trăesc eleganţele femenine şi cu care ele trebue să se armonizeze. Gustul în toate aceste lucruri e trecător, moda le transformă fără încetare, de aici trebuinţa de a şti să le prinzi şi să le fixezi. Mediul modern oferă de altfel pictorului admirabile izvoare de culoare. Stofele produse de industria actuală n'au desigur mai multă strălucire ca stofele bogate de odinioară, care ne uimesc în tablourile vechilor maeştri flamanzi sau veneţieni. Ele au devenit mai indecise, mai mingioase întrucitva. Culorile se înmulţesc la infinit, se armonizează, se degradează cu o ştiinţă migăloasă. Stofele Liberty au pătruns în artă cum au pătruns în modă. Uşurinţa lor, plasticitatea, cu care modelează contururile, notele lor vesele în mobilier şi garnituri, au creat pentru femeia modernă un mediu curios de viu şi nou. Patima florilor curioase, rari, cu nuanţe stranii,—orchidee, crizanteme, hortenzii,—a inviorat încă şi a subţiat simţul delicat al culorii şi al nuanţei. Portretul doamnei *Colette Willy* de **Jacques Blanche** e o adevărată simfonie în *gris* şi *rose*, în care toate tonurile de gris şi rose contribue să ne încinte ochiul, aducindu-ne aminte prin *frou-frou-l* mătasei şi dantelelor că sintem în faţa unei arte moderniste. Dacă am uitat secretele lui Veronese şi Rubens şi nu mai putem reda culoarea cu atita intensitate, trebue însă să recunoaştem că un Carolus Duran, Gandara, La Touche, fără să întreacă pe maeştrii de altă dată, au ştiut să descopere acorduri noi, ritmuri neaşteptate în culori. Şi aceste acorduri şi ritmuri, ei le întrebuinţau de preferinţă ca să dea un cadru corespunzător cu frumuseţa actuală a femeii. Portretul domnişoarei *Polaire* de **Antonio de la Gandara** este în special tipic al acestei tendinţi. Pare chiar că artistul a sacrificat mediului orice expresie profundă a ființii. Pictorul se arată tot atit de cunoscător cit putea fi modelul său în *poult de soie*, *satin* sau *point de Venise*. El a zugrăvit toate acestea minuţios, cu iubire, cum ar fi făcut-o o femee cochetă care-şi cunoaşte eleganţele.

Nu trebue să se creadă că numai mediul artificial al saloanelor şi buduoarelor pot avea o notă modernă. Vom regăsi acest caracter chiar în natură, în plin aer. Fără îndoială, natura e totdeauna aceiaşi, dar ea va fi altfel înţeleasă şi mai ales se încearcă fără încetare de a o reda în alt mod ca odinioară. Nimeni nu se gindeşte să nege profunda originalitate a cadrului în care **Henner** pune măreţele sale nudităţi femenine. Aceste peisaje întunecate, peste tot aceleaşi, cu liniile lor simple şi nuanţele lor triste şi profunde, deşteaptă o mentalitate melancolică şi pasionată, care e cu totul din epoca sa şi pe care rar cei vechi au căutat s'o exprime.

S'a vorbit despre influenţa citorva maeştri din şcoala dela Basel, o amintire din îndelungatele contemplări ce Henner le făcuse înnaintea marelui Holbein; dar acestea nu sint decit presupuneri. Artistul nu s'a supus decit propriului său temperament, s'a pus în armonie cu gustul ce predomina epoca, cu senzualitatea extremă a vremei lui. E ceia ce a făcut **Manet** cu mai puţină poezie aparentă, cu o preocupare arzătoare de realism şi de adevăr. După *Olympia* sa, unde alegerea fondului, armoniile stranii de verde, albastru, alb şi negru, joacă un rol atit de mare, Manet a voit să zugrăvească femeia în *plin aer*. Şi acest plin aer e cutezător de modern în portretul doamnei Berthe Morisot, ca de alt-

fel în toate ultimele opere ale maestrului. Şi tendinţa aceasta va merge din ce în ce mai departe până la dulcituri cu **Raphael Collin**. Acesta a luat formula plein-airismului, fără să-i priceapă senzul larg şi adevărat, a scos ceia ce plăcea din ea pentru a înconjura femeia de un cadru dacă nu original, dar destul de poetic.

*

Pare ciudat poate să cauţi în gest, în atitudinea femeii ceva nou. Cînd studiezi sutele de statui de Tanagra, pe care arheologii le-au descoperit în ultimul timp, îţi închipui că a fost sleită tema, cu toate variaţiile sale, încă din timpul Grecilor. Cu toate acestea este posibilă o infinită reînnoire. Marii maeştri ai Renaşterii, sub influenţa ideilor de ordine şi eurythmie, voiau gestul cumpătat la exces, îl desfiinţase aproape. Trebuia să *pozezi* pentru un portret. Artistul nu se mulţumea să observe modelul în mişcare, să-l lase să vorbească, să se mişte familiar înaintea lui şi să noteze în treacăt şi fără ştirea sa o expresie, o atitudine fericită şi semnificativă,—lui îi trebuia o poză. Acum ne-am învăţat să zugrăvim femeia cum zugrăvim valurile mării. Valurile trec, se nasc, se sparg şi se refac, veşnic neostenite. Artistul fixează, pe pînză, zugrăvindu-le, o impresie extrem de fugitivă, nereală în sine, dar care ne dă cu toate acestea o senzaţie de realitate puternică. Pentrucă adevărul sincer e aici condensat, rezumat de către artist care a ştiut să vadă ceia ce e în adevăr caracteristic şi expresiv în seria de atitudini infinit de variate ale modelului ce a observat. Datorim poate acest mod nou de a pricepe lucrurile caricaturiştilor, care ne-au format o educaţie foarte riguroasă, un simţ de pătrundere extremă şi ne-au obişnuit cu o metodă de observaţie absolut precisă.

Pentru ceia ce priveşte în particular arta de a zugrăvi femeia modernă, unul din precursorii imediaţi ai analizei gestului şi atitudinii pare a fi **Stevens**, ale cărui mici portrete au încîntat ultimii ani ai celui de al II-lea Imperiu. **Chaplin** a continuat această tradiţie într'o manieră specială, foarte convenţională, puţin indecisă şi banală. Femeia are la el atitudinile voluptoase de buduar, poate prea excluziv, dar ea ne este familiară în strălucirea puţin sulemenită a carnaţiunii sale, cu ochii săi incondeiaţi, în cadrul stofelor uşoare: *gazes*, *tulles* şi *linons*. **Whistler** va avea şi el la exces preocupări de eleganţă, dar la el preocuparea de gamă şi culoare îl va împiedeca să cadă în fadităţi şi procedeu.

Marele maestru al gestului şi atitudinii este poate **Helleu**. El a căutat mai puţin să redea *profesionalele*, dansatoarele ca **Degas** şi **Renouard**, *midinetele* ca **Steinlein**, ori încîntătoarele voluptăţi din *demi-monde* ca **Willette**. A căutat să facă o operă mai generală, mai în gustul şi priceperea publicului,—mai puţin interesantă din punct de vedere curat artistic, dar cu o notă modernă infinit mai pronunţată. Aceasta nu va să zică că n'a avut preferinţile sale personale şi că n'a reprodus cu mai multă dra-

goste oarecare tipuri care i-au plăcut mai mult. Dar aceste preferinţi, aceste tipuri erau tocmai acele care concretizau gustul zilei. De aici succesul său extraordinar. El a prins cu multă abilitate ceia ce societatea înţelegea prin psihologia feminină, a simţit gustul şi dorinţa lumii în mijlocul căreia trăia. Toate femeile sale sînt înnalte şi subţiri, cu capul fin, cu gîtul mobil; linia umerilor e obiectul unei cochetării speciale; talia e lungă, curbele pieptului şi ale şoldurilor discret atenuate. Mînele totdeauna frumoase, degetele subţiri, unghiile ascuţite,—indiferent care-i poza, indiferent de caracterul individual al fiecărui portret. Căutînd un stil, cade în reţetă. E de altfel stilul căutat de moda feminină de mulţi ani deja şi care este încă în gustul actual al elegantelor din toate părţile,—aproape un jurnal de modă. Şi acest corp femenin, atît de departe de acel visat de Rubens, Veronese sau Giorgione, are o mobilitate curioasă, gesturile sale sînt esenţial trecătoare şi cu toate acestea destul de expresive. Braţul se rotunzeşte şi pune în evidenţă curba sa elegantă, aranjînd familiar greaua cască a părului, sau punînd un pieptene în buclele aurii. Ochii surîd într'un surîs provocător afectînd o nevinovăţie virginală. Buzele se întredeschid pentru un surîs uşor, ironic şi batjocoritor, cu un pic de scepticism. Şi toate acestea, redate cu o sobrietate extremă, adesea afectată, albastruri şterse, gris neutre. El despreţueşte culoarea pînă la a o înlocui cu desenul, un desen cu linii sumare, pe ici pe colo înviorate cu cîteva tonuri colorate.

Operele lui Helleu sînt poate expresia cea mai caracteristică a ceia ce numim eleganţa modernă. Nu noi desigur am inventat eleganţa femenină, dar noi am precizat-o, subţiat-o şi i-am dat o pecetie particulară epocei noastre. Ea se distinge, pentru a rămîne în domeniul picturii, de maniera măreaţă din secolul lui Ludovic al XIV-lea; ea nu este nici graţia aleasă a unui Boucher, Watteau sau Fragonard din secolul XVIII-lea. Eleganţa noastră actuală nu este nici acea e Renaşterii italiene, a lui F. Lippi sau Botticelli, nici a pictorilor din primul Imperiu. Ea este totdeodată mai conştientă şi mai mlădioasă, mai spirituală şi mai minuţioasă. Ea tinde din ce în ce mai mult să se separe de frumuseţă şi de caracter: o femee frumoasă nu este numaidecît elegantă, şi reciproc. Acest farmec particular şi atît de dezvoltat în epoca noastră, atît de greu de prins, a fost văzut şi redat de pictorii contemporani cu o rară măestrie.

Eleganţa nu există însă fără spirit, ea nu este în fond decît o manifestare a acestuia. Pictura a trebuit dar să încerce a se ridica la cauză, pentru a face să se înţeleagă mai bine efectul. Spiritul modern şi esenţialmente francez, trebue s'o spunem, este în special făcut la femee din fineţa detaliilor amănunţite ale gătelii, din modul de trai, din uşurinţa cu care trece fără forţare dela o gîndire la alta, adesea dela o pasiune la alta,—din vioiciune în sfîrşit în concepţie caşi în expresie. Acest spirit uşor,

subtil, desghețat, pe care pictorii femeii s'au căsnit să-l redea, a fost foarte rar mai bine prins ca în Franța. S'a spus că în istoria artelor, în afară de Jan Steen în Olanda și Hogarth în Anglia, zădarnic l-ai căuta aiurea decît la maeștrii francezi. Această părere poate părea exagerată, cu toate acestea e întemeiată. Lucru destul de curios: Un sculptor, **Falguière**, pare că a înțeles mai bine spiritul femeii franceze moderne, a știut mai bine a-l face să reeasă din portretul concret în busturile doamnelor *Mounet-Sully*, *Lemaitre*, *Pierre Véron* și al domnișoarei *Kalb*. Pictorii s'au inspirat dela el, sau au fost inpinși de aceiaș tendință ușor ironistă înaintea *eternului feminin*.

Spiritul excesiv a condus la nevroză. Femeia n'ar fi complectă, dacă pictorul n'ar studia stările sale patologice obișnuite. Nevroza în arta franceză este cu toate acestea,—trebue să notăm în treacăt,—de importație străină. Ea pare să fi venit în special din Spania, unde Zurbaran, El Greco și Ribera pare că nu o desprețuiau. Ea s'a modernizat la Goya, la care a atins un grad bolnăvicios, care cu greu va fi întrecut, căci ne face să ne gîndim la operele lui Edgar Poë și Baudelaire. Această senzibilitate extremă va fi aclimatizată în Franța pentru reprezintarea femeii de către **Boldini** și **La Gandara**. Acest din urmă își va face chiar un gen întrucîtva excluziv din reprezintarea acestei nevroze, dar cu toate acestea dîndu-i totdeauna un caracter aristocratic. Această tendință de altfel va deveni repede franceză cu îndrăznețul **Félicien Rops**, elevul lui Goya, *„le plus impudique de nos artistes"*, cu **Pater** și cu **Degas**. Și această nevroză în artă exprimată mai ales în cei din urmă ani ai secolului trecut prin pictorii femeii, a cuprins toată arta pînă la Carrière, pînă la Rodin.

S'a ajuns la nevroză printr'un exces de eleganță și intelectualitate, dar nu numai prin această cale s'a ajuns aici; studiul carnației, care a fost una din marile preocupări ale celor mai mulți artiști, a contribuit și el la aceasta în mare parte. Henner s'a consacrat chiar excluziv la acest studiu. El admirase și studiase cu pasiune maeștrii vechi, înainte de a-și găsi drumul său propriu. După Holbein, care a fost în adevăr primul său maestru la Basel, el a studiat îndelung pe Rubens, dar sufletul său visător și neliniștit n'a putut să-și asimileze vioiciunea exuberantă, mobilă și senzuală a maestrului flamand. El a fost mai mult elevul Venețienilor și în particular al lui Giorgione și al lui Corregio, dar mai mult ca ei încă a exprimat viața sub transparența țesuturilor, sub culorile carnațiunii, viața arzătoare și pasionată care a fost cercetarea continuă a acestui pictor, ce pare atît de calm și visător la prima vedere. Femeile lui Henner par molatic pasive în leneșele lor atitudini. Ele par creaturi de ideal, cum de altfel de multe ori și titlul operei o indică: *Biblis*, *Diana*, *Naiade*, *Maria Magdalena*, etc. În realitate sînt femei vii, reale, ca portretele contemporanelor. Și modernismul aici nu mai este în accesorii,—costum, mediu, gest sau privire; el este în însăși

gîndirea artistului, în dragostea aproape religioasă, cu care penelul său împietrește pasta grasă și planturoasă a culorilor sale, cu care mîngîie contururile, se joacă cu nuanțele de sidef și de aur, cu catifelatul pielei. Ceia ce atrage în special atenția în carnația zugrăvită de Henner este mobilitatea vioae cu toată fixitatea atitudinii. În adevăr, această carne poate suferi, vibra, iubi. Ea nu este strivită sub intelectualitate ca la alți pictori, de care am vorbit; ea nu este numai găteala „frumosului animal", de care vorbește Th. Gautier. E carnea glorificată prin ea și pentru ea în complecta ei splendoare.

Henner a avut numeroși elevi, prea numeroși chiar. S'au făcut nenumărate imitații mediocre, fără stil, unde se reproducea tot, afară de esențialul operei maestrului,—carnea, carnația lui. El a fost, este încă la modă, cași Helleu, cași Gandara, cu toate că a fost mai sobru, mai generalizator și în fond mai puțin reprezentativ al epocei sale. Cu toate acestea el este, poate, care a făcut mai bine legătura tendințiilor actuale cu maeștrii trecutului, veriga lanțului logic și așteptat de acela căruia îi place să urmărească în artă evoluția mediului și gustului, cași acea a idealului.

*

Epoca noastră este caracterizată în domeniul artei tot atît de bine cași în al gîndirii printr'o libertate extremă, printr'o sete arzătoare de originalitate. Nu trebue deci să credem că tendințiile ce am semnalat se găsesc în toți pictorii din cei treizeci din urmă ani ai secolului XIX-lea. Toate genurile și toate stilurile au fost încercate și geniul a știut totdeauna a rupe lanțurile mediului și a domina epoca sa. Cu toate acestea e cu neputință să nu recunoaștem în mulțimea curentelor diverse și adesea contradictorii, oarecare direcții mai generale, oarecare grupări mai favorizate de public, de moda însăși, și care vor servi mai tîrziu a clasa operele pe care le considerăm acum atît de deosebite. Cu toată contrazicerea extremă a tendințiilor și temperamentelor, caracterele unei școli, unei epoce, se impun chiar acelui care n'are decît cunoștinți sumare în chestiile de artă. Cu ușurință putem fixa un portret de femee sau un nud în școala prerafaelită, flamandă sau engleză. Adesea sînt amănunte destul de secundare, care ne permit sigur să facem această clasificație. Noi n'am căutat altceva în aceste note, decît a semnala cîteva din trăsăturile care vor permite fără îndoială mai tîrziu să se recunoască femeia așa cum a fost văzută și înțeleasă în general, așa cum publicul și moda au voit-o în generația ce ne-a precedat, de acum zece ani.

Francis Lebrun



GH. TOPÂRCEANU

MUSCA

Cum s'a ridicat ea pînă la ferestrele dela rîndul de sus?... De obicei o muscă banală—*musca vulgaris*—abia atinge o altitudine de trei-patru metri.

Ar trebui să fii un muscoi, un bondar, ceva... *magna specia*, ca să te încumeţi pînă la etajul al treilea.

Altminteri, îţi vine ameţeală! Sau te ia fără veste un curent de aer şi te aruncă cine ştie unde...

Cu toate acestea, musca mea a ajuns acolo pe nesimţite, fără multă trudă: probă că şi cei mici se pot înnălţa uneori foarte sus.

Prin crăpătura ferestrii, a intrat într'o odae patrată şi s'a coborît de-adreptul, nepoftită, pe farfuria din mijlocul mesei.

Farfuria era goală.

Totuşi după miros,—numai după miros,—puteai ghici că acolo fusese o porţie de „ghiveci călugăresc".

Cu picioruşele de dinnainte îşi netezi repede pliscul, apoi se coborî binişor de pe marginea farfuriei şi începu o excursie de explorare pe faţa mesei.

Mergea de colo pînă colo, în zigzag, cu întreruperi mici, cu popasuri scurte. Nu-i vedeai picioarele. Părea că alunecă, trasă de un fir nevăzut.

Aşa, trecu peste un chibrit ars pe jumătate, se opri curioasă lîngă un capăt de ţigară, îşi murdări vîrful unei aripioare într'o picătură de cerneală violetă care strălucea pe hîrtie ca un gîndac cu reflexe aurii, se urcă pe o carte închisă, lîngă lampă şi de pe colţul îndoit al copertei, contemplă nepăsătoare cîmpul din faţa sa.

Titlul era scris mare, în mijloc: „. . . . ." (Musca nu ştie să citească). Dupăce-l o-

coli odată cu luare aminte, poposi din nou, între litere, și păru că se gîndește la ceva... Iar cînd porni mai departe, în urma ei rămase un mic punct, negru.

Totuși, vietățile acestea mărunte n'au inteligență,—au numai *instinct*. La ele, prin urmare, nu poate fi vorba de... evenimente sufletești, de firească legătură între gînd și faptă.

Ea ajunse tocmai sus, în colț, unde scria cu slove înflorite: „Ex meis libris. Th. Cîrtzoiu-Ciumești", apoi se cobori, grațioasă, și trecu foarte repede peste „f. f. urgent" scris sub adresa unui plic mare, rupt la un capăt,—și rămase aninată de marginea mesei, de-asupra abisului.

Spațiul o invita.

Se desprinse ușoară și, cu un bîzîit fin, neîntrerupt, cum ar face un aeroplan în miniatură, începu să scrie linii capricioase în văsduhul liniștit al odăii.

Așa trecu, plutind în sbor distrat, prin fața scrinului, pe lîngă o cadră cu „Vînătoarea de urși albi", învălmăși cîteva fire de praf din „imperiul unei raze" de soare, porni drept spre oglindă, unde se lovi cap în cap cu o muscă aidoma, trecu pe de-asupra patului și, în sfîrșit, se hotărî să... aterizeze pe un promotoriu ciudat.

Era nasul lui Th. Cîrtzoiu-Ciumești, care dormea cu mînile sub cap.

O clipă rămase nehotărîtă; nu știa ce să facă; cu precauție, se cobori spre colțul gurii, se împiedecă în cîteva fire aspre de mustață,—și buza lui Cîrtzoiu făcu o mișcare scurtă, neașteptată....

Dar peste cîteva clipe, musca se așeză în același loc. Acum părea mai veselă, mai sigură de sine. Jubila. Din toată fizionomia ei, se desprindea un aer de intimă satisfacție, mărturia celui mai simpatic optimism. Cu două lăbuțe fine, părea că se spală pe față,—așa cum fac pisicile cînd trag a vreme rea.

Cîrtzoiu strîmbă puțin din nas, într'o parte. Și ea sbură, făcu o piruetă elegantă în aer, apoi, cu acea perversitate inconștientă de care sînt capabile uneori chiar și lucrurile neînsuflețite, se așeză în același loc.

Atunci Th. Cîrtzoiu-Ciumești deschise un ochiu.

Indignat peste măsură, o privi de aproape...

Și, abia stăpînindu-se, își trase binișor mîna de sub cap... apoi ca fulgerul o repezi pe de-asupra nasului, strîngînd iute degetele, și—o izbi cu putere de părete.

Așa se întîmplă: cînd dorim prea mult să facem ceva, tocmai atunci nu facem nimic. E povestea celui care sare dincolo de cal, cînd vrea să încalece. E, cu alte cuvinte, prea multă benzină la motor....

Cîrtzoiu sări jos din pat.

Musca lua proporțiile unui dușman personal.

Ea zbură întîi la masă, dela masă la sobă, dela sobă la oglindă, dela oglindă la ușă. Nicăeri n'avea timp de repaos: pretutindeni o mînă înverșunată, o urmăria...

În cele din urmă, începu să sboare la întîmplare, fără țel. Așa, intră pe sub scaun, trecu sus de tot pe lîngă tavan, pe de-asupra dulapului, se cobori, se lovi de cîteva ori cu capul de geamul limpede care „pastișa" transparența aerului.

Era plictisită, demoralizată.

Abia o mai țineau aripile.

Și nu pricepea nimic. Inconștientă, sbura, cînd simția că se apropie mîna aceia brutală.

Deodată însă, părînd că uită primejdia, se opri jos lîngă o ghiată mare, cu bizeturi.

Descoperi o coajă de măr, cărămizie, și începu să sugă cu aviditate...

Dar pecînd se ospăta astfel, fără grijă, o năprasnică lovitură căzu de sus.

A fost un dezastru, un cataclism, ceva asemănător cu deslănțuirea forțelor oarbe ale naturii.

Nimic n'a mai rămas din ea.

Și așa pieri fără urmă, contopindu-se în marele Tot, așa trecu în ținutul pustiu al Nirvanei,—această făptură inocentă, pentru care viața n'a fost decît un scurt prilej de desfătare.

Gh. Topîrceanu

NEOIOBĂGIA D-LUI GHEREA

II

„Cuvinte uitate"

În prefaţa „Neoiobăgiei" d. Gherea ne spune că acest volum împreună cu articolul „Cuvinte uitate" din „Viitorul Social", în care polemizează cu subsemnatul, nu sînt decît fragmente dintr'o lucrare mai vastă asupra chestiei sociale în Romînia, pe care nu i-a fost dat să o scrie. Şi autorul „Neoiobăgiei", pentru a-şi sprijini argumentarea, citează adesea, cu vădită satisfacţiune, acest articol de polemică, pentrucă, spune d-sa: „*nimeni n'a încercat* măcar să combată arătările mele" („Neoiobăgia", p. 412).

Pentru d. Gherea, se pare, articolaşul din „Viitorul Social" cuprinde *premisele* „Neoiobăgiei"; şi faptul că „nimeni" n'a îndrăsnit să discute aceste premise, îi dă multă siguranţă.

Ni se impune deci o analiză mai atentă a acestui *răspuns* la „Social-democratism sau poporanism ?", înainte de a intra în fondul discuţiunii noastre.

Cea dintâiu condiţiune ce se impune unui „răspuns" este ca el în adevăr să.... răspundă la argumentele *adversarului*, şi nu la cele imaginate de însuşi polemistul. Altfel, polemica degenerează uşor în genul discuţiilor cu „diavolul" ale călugărilor din Evul mediu, cari se desfătau de triumfurile uşoare asupra prostiilor ce le puneau ei înşişi în gura.... „diavolului". Dacă această manieră de discuţie poate procura satisfacţiuni ieftene adversarilor „diavolului", ea este cu desăvîrşire inutilă pentru elucidarea unei probleme.

Din nenorocire procedeurile polemice ale d-lui Gherea prea adesea se aseamănă cu ale călugărilor medievali,—iar rolul „diavolului" cu multă graţiozitate mi se hărăzeşte mie.

Voiu începe cu un fapt, care poate lumina şi pe cei mai orbiţi. Să-mi fie ertat chiar să insist asupra acestui fapt, care prin simplicitatea lui ne poate vădi mai bine decît oricare altul „maniera" d-lui Gherea.

Între argumentele împotriva posibilităţii la noi a unui partid social-democrat am căutat să dovedesc că, atît faţă de problema ei naţională, cît şi prin situaţia ei internaţională şi prin împrejurările istorice, Romînia nu-şi poate permite luxul unui *partid revoluţionar*.

D. Gherea la aceasta răspunde:

„... d. Stere se strădueşte să dovedească social-democraţiei „şi democraţiei în general, că în ţară la noi *tactica şi calea vio-* „*lenţelor revoluţionare* nu poate şi nu trebue să fie întrebuinţată. „Şi nu că d-lui n'are dreptate, aici dimpotrivă are perfectă drep- „tate—decît, dacă e ceva care e zis, rezis, făcut, dovedit, şi cu „altfel de puternice argumente dovedit, cu argumente hotărîtoare, „dovedit definitiv, apoi desigur e aceasta...

„Se ştie că social-democraţia tutulor ţărilor constituţionale „nu admite *nicăeri tactica violentă revoluţionară*, iar social-de- „mocraţia germană a inventat chiar un termen special de bat- „jocură pentru o astfel de tactică, zicîndu-i «revolutionärer Putsch», „unde cuvîntul «Putsch» însemnează un amestec de bluff şi în- „scenare ridicolă"...*)

Şi apoi d. Gherea consacră nu mai puţin de *o treime* din articolul d-sale (8 pagini din 24!...) pentru a se scutura de „putşism" şi de „tactica putşisto-revoluţionară"... (Ce cuvinte!...)

Nu vi se pare extraordinar ca eu să fi adus acest argument *împotriva* social-democratismului, dacă toată chestia e rezolvită prin faptul, că social-democraţii romîni „au zis, au rezis, au dovedit" tot ce se putea zice, rezice şi dovedi împotriva... „putşismului" (Ah!...)?

Să admitem că, după d. Gherea, eu nu cunosc literatura socialistă romînească. Dar d-sa însuşi constată, că social-democraţia „*nicăeri* nu admite tactica violentă revoluţionară",—şi, dacă „nicăeri", ce fel de argument e acesta împotriva social-democratismului ?

Lucrul se explică foarte simplu: d. Gherea,—în loc de cuvintele „partid revoluţionar", „acţiune revoluţionară", „politică revoluţionară",—a pus în gura... „diavolului" expresiunile „tactica şi calea *violenţelor revoluţionare*", „tactica *violentă revoluţionară*" sau „putşisto-revoluţionară", „putşism", etc....

Şi cu ajutorul acestei operaţiuni a putut să treacă liniştit *alături* de toată argumentaţia mea, şi să scrie opt pagini inutile, o treime întreagă din articol, triumfînd asupra... „diavolului".

Desigur, social-democraţia din ţările constituţionale „nicăeri" nu admite calea violenţelor revoluţionare (vom vedea îndată şi marginile acestei afirmări). Dar, în zădar „Manifestul comunist" spune că socialiştii („comuniştii") trebue să susţină „peste tot orice *mişcare revoluţionară* împotriva raporturilor actuale sociale şi politice"? **) Şi ceva mai jos că: „Socialiştii proclamă sus şi tare că aceste scopuri nu vor putea fi atinse fără răsturnarea violentă a întregii ordine sociale actuale ?" Şi în zădar se spune mai departe: „Să tremure clasele dominante la ideia unei revoluţiuni comuniste" ?... În zădar Fr. Engels proclamă, în 1895, că socialiştii „nu pot renunţa la *dreptul de revoluţie*: dreptul de revoluţie este unicul, realminte, *drept istoric*"?...***) În zădar toate,

*) „Viitorul Social", Mai, 1908, p. 267—8. *Sublinierile sînt ale mele.*
**) „Manifeste communiste", ed. din 1901, p. 62—3.
***) „Die Klassenkämpfe in Frankreich", introducerea de Engels, p. 17.

dar absolut toate, congresele declară că „social-democraţia este, prin esenţa ei, *revoluţionară*"?.... In zădar, în sfirşit, cel mai „ortodox" dintre social-democraţi, în polemica lui recentă cu Ed. Bernstein, afirmă că social-democraţia „nu poate rămînea un partid ce se mărgineşte la *reforme* democratice socialiste, ci trebue să fie un partid.... *revoluţionar*"?...*).

Şi iată cum explică K. Kautsky acest caracter revoluţionar al social-democraţiei:

„Fiecare partid trebue să aibă un scop final, *nu ca un termen al evoluţiunii sociale* (aceasta din urmă nu are nici termen nici scop final), ci ca *un scop al activităţii sale practice*"...

Şi care este scopul *activităţii practice* a social-democraţiei?

„*Revoluţia socială*—răspunde Kautsky—este scopul fatal spre care tinde orice organizaţie autonomă a proletariatului" (de aceia în citaţia de mai sus, în locul punctelor lăsate de noi, el spune chiar „partid al revoluţiunii sociale"); şi de aici „cine organizează proletariatul pregăteşte revoluţia socială" şi nu reuşeşte în această organizaţie, decît în măsura în care „lămureşte „clasa lucrătoare asupra necesităţii revoluţiunii sociale".

Dar în ce constă această revoluţiune socială,—*scop practic* al partidului, şi pe care el trebue să-l realizeze *prin propriile-i puteri?* „In întrebuinţarea puterii politice pentru distrugerea modului de producţiune, pe care se bazează ordinea socială actuală". (In treacăt: „E clar că un partid popular, în care predomină interesele *ţărănimii* şi ale *micei burghezimi*, va rămînea întotdeauna pe terenul organizaţiunii sociale actuale, a proprietăţii individuale", etc.)

Dar, bine înţeles, „aici nu este vorba despre revoluţie în sensul poliţienesc al acestui cuvînt, adică răscoală armată". „*Revoluţia socială* şi *revolta* sînt două idei cu totul deosebite", precum şi „termenul de *revoluţiune politică* nu este sinonim cu o răzvrătire"... „Revoluţia socială este un scop pe care un partid şi-l poate propune *în principiu*, pe cînd răscoala este numai un mijloc, despre care nu se poate judeca decît *exceptînd-u-i oportunitatea*". „Un partid politic ar fi inept, dacă s'ar hotărî *în principiu* pentru răscoală, *cînd i-ar sta la dispoziţie căile mai sigure şi mai puţin groaznice*"...**)

Aşa dar, social-democraţia e un *partid revoluţionar*, în primul rînd, prin faptul că îşi propune, ca *scop al activităţii sale practice, revoluţia socială, distrugerea temeliilor înseşi ale societăţii actuale*.

Dacă, în al doilea rînd, ea nu admite *în principiu* „calea violenţelor revoluţionare", ea *nici nu o respinge* „în principiu",—fiindcă, cum foarte bine observă Kautsky, chestia *mijloacelor* e totdeauna o chestie *de oportunitate*, şi ar fi o inepţie să se predice violenţa, când „stau la dispoziţie mijloacele mai sigure şi mai puţin groaznice".

*) *K. Kautsky*—„Le Marxisme", p. 335.
** Op. cit., p. 333—339, passim.

Spre a lămuri şi mai bine această chestie, apostolul ortodoxismului marxist spune în altă parte:

„Partidul socialist nu are nici nu temeiu de a se slăbi, îndreptându-şi tactica după o situaţiune particulară, după eventualitatea unei catastrofe, dar el nu trebue de asemenea să o reducă pentru totdeauna *la lucrarea măruntă a timpurilor de pace* (în textul german: *die friedliche Kleinarbeit für alle Zeiten*). O tactică care *din principiu* nu ţine nici o socoteală de crize, de catastrofe, de revoluţiuni, pentru el este tot atât de dăunătoare, ca şi tactica care speculează numai asupra acestor eventualităţi. Partidul socialist trebue *să profite de toate situaţiunile şi niciodată să nu-şi lege mînile*"...*).

Dar social-democraţia e un partid revoluţionar nu numai prin faptul, că *scopul* activităţii sale practice e revoluţionar, nici numai prin faptul că pentru ea întrebuinţarea de mijloace violente e o chestie de oportunitate. Caracterul ei revoluţionar apare mai cu evidenţă din *atitudinea ei revoluţionară, din punctul ei de vedere revoluţionar*, în acţiunea politică de toate zilele.

„Chestiunea de a şti—spune Kautsky—care este scopul final al politicii noastre, *revoluţia* sau numai *reforme sociale*, este intim legată cu chestia de organizaţie şi de propagandă a proletariatului ca partid politic *în timpul de faţă*.—Altfel, stăruinţa de a afirma punctul de vedere revoluţionar, pe de o parte, ar fi fost tot aşa de puţin explicabilă, ca şi, pe de altă parte, violentă atacurilor reformiştilor împotriva aşa numitelor *tirade revoluţionare*"... Şi el explică că numai *această atitudine revoluţionară* justifică diferenţiarea proletariatului de celelalte grupări democratice: „politica de concentraţiune democratică, fuzionarea proletariatului într'un partid al tuturor claselor populare, implică *renunţarea la revoluţie*, obligaţiunea de a se mulţumi cu *reforme sociale*"**).

Aceasta este *doctrina oficială* a social-democraţiei, şi ea a fost formulată de nenumărate ori la congresele partidului, pentru a lămuri atitudinea lui faţă de celelalte partide,—aşa de pildă, încă între rezoluţiunile congresului din Berlin (1892) cetim:

„Social-democraţia nu a refuzat niciodată sprijinul ei sau—dacă ele porneau din cealaltă parte—consimţimîntul ei la acele măsuri legislative, cari ar putea îmbunătăţi starea muncitorimii, în actualul sistem economic. Insă ea consideră astfel de măsuri numai ca mici aconturi, cari nu pot nici într'un caz distrage partidul dela năzuinţa lui de a reconstrui statul şi societatea pe baze socialiste. *Social-democraţia e în esenţa ei revoluţionară*"...

Şi *numai* această atitudine revoluţionară ne poate explica pentru ce social-democraţia nu admite colaborarea în opera de

*) Ibid., p. 308-9.
**) Ibid., p. 339.

guvernămînt chiar cu elementele cele mai înaintate ale burgheziei.

Această chestiune s'a pus în Franța și în Anglia într'o formă specială: dacă socialiștii pot intra într'un minister „burghez" ? Ea este la ordinea zilei în Belgia și în Italia, și în curînd, desigur, se va pune și în statele Germaniei de sud.

Dacă social-democrația n'ar năzui decît la reforme sociale, oricît de adînci și radicale, refuzul ei de a colabora în aceste împrejurări la opera de guvernămînt ar constitui o inepție și o monstruozitate.

Reformiștii pun doar social-democraților întrebarea: Credeți că se pot aduce înbunătățiri serioase în folosul muncitorimii, chiar în cadrul societății actuale? Atunci pentru ce refuzați să le realizați *voi înșivă*, odată ce noi acceptăm colaborarea voastră?

Dar din punctul de vedere *revoluționar* refuzul este cel puțin logic.

Astăzi nimeni nu mai crede în armonia de interese sociale, cum o înțelegea un Bastiat. Antagonismul între diversele interese sociale e o realitate, de care își dau seamă și oamenii de știință și bărbații de stat. Acest antagonism însă nu există numai între capitaliști și proletari, dar și între capitaliști și proprietarii fonciari, și chiar între diferitele forme ale capitalului,—capital industrial, capital comercial, capital de bancă, etc.

Dar totuși statul și societatea nu ar putea propăși, dacă în fiecare moment dat nu s'ar menținea oarecare echilibru nestabil între forțele antagoniste. Formula acestui echilibru, determinată de raportul real de putere, variază dela un timp la altul și dela o țară la alta, și atîrnă foarte puțin de voința oamenilor.

Acest fapt face cu putință colaborarea între reprezentanții intereselor antagoniste, *dacă se face abstracție de punctul de vedere revoluționar*.

Un om de guvernămînt, oricîtă simpatie ar avea pentru vre-unul din elementele sociale în luptă, oricît i-ar recunoaște chiar dreptatea din punctul de vedere al filozofiei sociale abstracte, în cazul unui conflict violent, nu poate înainte de toate scăpa din vedere necesitatea de a menține echilibrul, în condițiunile și împrejurările concrete ale unei epoci și societăți date. Aceasta este *de esența* unei opere de guvernămînt, fie ea animată de năzuinți de reforme cît de radicale, fiindcă ruperea echilibrului poate opri în loc toată viața socială și națională, și periclita însăși existența statului. De aceia cuvintele „pacea socială" se aud atît de des din gura bărbaților de stat, și de aceia *compromisul* e metoda de căpetenie a oricării acțiuni de guvernămînt și a oricării opere de reformă.

Dar din punctul de vedere revoluționar, reformele—aceste „aconturi neînsemnate"—au un interes cu desăvîrșire secundar față de scopul real al *activității practice*, cum se exprimă Kautsky,—revoluția, iar conflictele și chiar ruperea de echilibru—oricum s'ar aranja ele de oamenii de guvernămînt,—se prezintă ca prilejul cel mai prielnic pentru agitație, pentru propagandă, pentru organizarea forțelor revoluționare,—într'un cuvînt, *pentru pregătirea revoluțiunii*, care, repet, e scopul real al activității practice.

Din acest punct de vedere este foarte suggestiv conflictul recent dintre A. Briand, primul ministru francez, și social-democrația franceză cu prilejul grevelor dela căile ferate. Și e indiferent dacă Briand și-a făcut toată datoria în cazul de față. Cred, personal, că nu și-a făcut-o. Dar chiar dacă nu i s'ar fi putut imputa nimic, dacă el ar fi făcut tot ce-i sta în putere să facă, ca șef de guvern, în folosul muncitorimii,—situațiunea în fond ar fi rămas aceiași. Fiindcă un socialist, intrat într'un guvern de astăzi, oricît de sincer ar fi, și oricît de devotat intereselor clasei muncitoare, e silit să renunțe la punctul de vedere revoluționar și la atitudinea revoluționară, și să rămînă numai pe terenul de reforme și, prin urmare, de compromis, ținînd seamă de raportul concret de putere dintre diferitele forțe sociale în fiecare moment. Și atunci ciocnirea cu *politica revoluționară* ajunge inevitabilă.

Lămurind înțelesul cuvîntului „revoluționar", în deosebire de interpretarea „polițienească", cum se exprimă el, K. Kautsky spune: „Roșesc că sînt silit să repet aceste locuri comune"...

Și d. Gherea m'a silit la aceste desvoltări...

Așa dar, cînd am spus că atît problema noastră națională, cît și situațiunea internațională și împrejurările istorice nu ne îngădue luxul unui *partid revoluționar*, am înțeles, că nu putem avea un partid, care să-și propună ca „scop al activității sale practice"—revoluția socială; că nouă ne este închisă calea violențelor revoluționare nu numai din considerațiile de oportunitate ale social-democrației europene (acest al doilea punct, îl recunoaște și d. Gherea, fără însă să tragă concluziile fatale); că, în consecință, nici un partid din Romînia nu poate urmări o politică revoluționară, nu-și poate permite atitudinea revoluționară și nu poate sta în fața conflictelor sociale pe punctul de vedere revoluționar.

Poate d. Gherea pretinde că nu m'am exprimat destul de clar?

Dar nu numai că am vorbit despre acest lucru, amintind și de criticile lui Ed. Bernstein la adresa revoluționarismului, ci am opus expres „politica de reforme"—„acțiunii revoluționare!"...

Iată, de pildă, cîteva rînduri:

„Îmi dau seamă tot așa de bine ca și orișicine de toate „scăderile și de toate nemerniciile vieții noastre de stat... Dacă „însă ele ne îndeamnă spre o politică hotărîtă de *reforme* adînci „și largi,—ele nu ne pot ierta, în împrejurările concrete, o *ac-* „*țiune revoluționară*, care ar atinge la rădăcină puterea însăși „a statului" *)....

Mai mult. Comparînd *din acest punct* de vedere situațiunea internațională a Romîniei și a Rusiei, am scris tot acolo:

*) „V. R.", 1908, vol. VIII, p. 51.

„...priviți cele ce se petrec chiar acum în Rusia, unde par-
„tidul de guvernămînt al Rusiei constituționale de mîne, parti-
„dul constituțional-democrat are curajul să adopte în chestia
„agrară un program atît de apropiat de *naționalizarea pămîntu-*
„*lui*. Biruința sau înfrîngerea acestui partid vădit, atîrnă înainte
„de toate de raporturile sociale *interne* din Rusia. Și oricît ar
„putea înspăimînta naționalizarea pămîntului chiar pe cele mai
„înaintate partide de guvernămînt din Apus, partidul constituțio-
„nal democrat rus poate hrăni nădejdea, că biruința lui *în țară*
„poate determina o nouă îndrumare în politica agrară a statelor
„civilizate și, deci, poate privi cu oarecare indiferență această
„spaimă"....

Este vorba de „putșism" aici?....

In „Neoiobăgia" d. Gherea, el însuși, ne spune:

„...proprietarii știau foarte bine (la 1864) că nici prin gînd
„nu-i putea trece lui Cuza ca să le mai ia moșiile (afară de
„partea stabilită prin lege) și să le dea țăranilor; și dacă i-ar
„fi venit în gînd așa ceva, *n'ar fi permis-o Europa*"... (p. 65-6).

Cum vedeți, d. Gherea își dă seamă de deosebirea, în această privință, a situațiunii noastre internaționale. In Rusia „Europa" n'ar putea „să nu permită" țarului o nouă împroprietărire, cum ar fi putut face aceasta față de Cuza.

Din cauza „putșismului" lui Cuza? El avea doar la dispoziție „calea legală" a articolului 18 din „Statutul" aprobat prin plebiscit,—articol, căruia datorim nu numai legea de împroprietărire, ci și toată legislația noastră civilă și penală, ca și toată organizația administrativă.

Dar am fost și mai deslușit. Ceva mai la vale puteți ceti în studiul meu:

„...pentru orice om serios e lămurit că pentru Romînia
„orice politică revoluționară, *în ce privește bazele înseși ale*
„*vieții sociale*, e o fantasmagorie urîtă nu numai din cauza si-
„tuațiunii internaționale.

„Țara noastră nu poate avea prezumțiunea de a deschide
„cărări nouă în istoria universală.

„Nici împrejurările noastre sociale, nici gradul de cultură,
„nici însușirile morale ale unui popor, *în a cărui țărănime tră-*
„*ește încă sufletul de iobagi*, iar în clasa diriguitoare sînt încă
„vii tradițiile fanarului,—nu pot îndreptăți năzuința de a ne pune
„în fruntea omenirii în ce privește *premenirea formelor sociale*.
„Să fim fericiți, dacă ne vom putea ține nu prea departe în urma
„înaintașilor noștri"...

Și în altă parte:

„In aceste condițiuni... este cu desăvîrșire exclusă, prin
„firea însăși a lucrurilor, *orice politică revoluționară* și, deci,
„Romînia din principiu nu-și poate permite luxul unui *partid*
„*revoluționar*"....

In sfîrșit citînd un pasagiu din „Ce vor socialiștii romîni", cu urmez:

„Atunci? Dacă chiar cu toții fiind socialiști, «dela opincă
„până la vlădică», încă n'am putea realiza «o stare de lucruri
„socialiste»,— iar, pe de altă parte, «realizîndu-se» în Europa
„această «stare», vădit că nici cei mai feroci «mîncători de so-
„cialiști» n'ar mai putea împiedica introducerea ei și la noi (dacă
„nu s'ar transforma chiar de a douazi ei înșiși în socialiști....
„fără voe):—ce rost mai poate avea atunci un partid «*revolu-*
„*ționar*», social-democratic" *)....

„Putșism", „tactică putșisto-revoluționară?"....

Se poate, bine înțeles, discuta dacă am sau nu am dreptate în fond. Și *aceasta* era de datoria d-lui Gherea să discute.

Ințeleg ca d-sa să-mi fi arătat că greșesc în ce privește analiza situațiunii noastre din punctul de vedere al problemelor sociale, politice ori naționale, sau din punctul de vedere internațional și al împrejurărilor istorice; sau că, fiind această analiză exactă, ea nu împiedică formarea unui partid, care ar urmări, ca scop practic, revoluțiunea socială; sau, în sfîrșit, că, deși sîntem reduși la așteptarea să ne cadă „societatea viitoare" ca o... *pară mălăiață* din Apus, „atitudinea revoluționară" nu degenerează totuși într'o poză ridicolă și inofensivă, care poate numai atrage indulgența și buna-voința elementelor reacționare, tocmai fiindcă slăbește acțiunea de reformă. (Vom avea ocaziunea să arătăm, că, în realitate, consecințele ei sînt și mai urîte).

Dar d. Gherea nu ne spune *nimic* din toate acestea. Nici un cuvînt!

In schimb jertfește disertațiunilor... „putșiste", o treime întreagă din „răspunsul" d-sale, deși mărturisește că ele au mai fost „zise, rezise, dovedite și răsdovedite"....

Poate fi un exemplu mai clasic de deplasare a obiectului unei discuțiuni?

Și dacă d. Gherea procedează astfel într'o chestie atît de simplă și limpede în sine (avînd în vedere pe *social-democrați*, nici nu credeam că am nevoe de atîtea lămuriri!), la ce ne putem aștepta acolo unde problema, prin firea lucrurilor, e mai complicată și mai grea?...

Să urmărim dar cu băgare de seamă cotiturile logicii d-lui Gherea.

*

In „Cuvinte uitate" d. Gherea zice că se mărginește să răspundă numai la obiecțiunile, sau numai la o parte din obiecțiunile, ce am adus în ce privește justificarea unui partid social-democrat în Romînia.

Pentru a împrospăta în memoria cetitorilor argumentația mea, voiu rezuma-o aici în puține cuvinte.

Am căutat în această argumentație,—întrucît mă adresam, în primul rînd, socialiștilor, spre a nu complica inutil discuția,—

*) Ibid., p. 50—52, passim.

să mă sprijin pe doctrina marxistă oficială, citind peste tot chiar cuvintele proprii ale marilor dascăli ai social-democratismului, și am arătat că ea poate fi formulată în următoarele *teze:*

1) Un partid politic din orice țară nu poate urmări decît rezolvirea problemelor *născute* în această țară, și pentru a căror rezolvire sînt față *condițiunile materiale necesare.*

Pentru a dovedi această afirmațiune, am citat numai pe K. Marx însuși și pe discipolii săi. Voiu reproduce aici o singură citație din Fr. Engels:

„Rezolvirea de către o societate ce se află pe o treaptă in„ferioară de desvoltare, a acelor probleme, cari se pun, și nici „nu se pot pune decît *într'o societate cu mult mai desvoltată,—* „e o imposibilitate istorică... Orice formațiune economică trebue „să rezolve *problemele ei proprii,* ce se nasc în ea însăși. Dacă „cineva ar tinde să rezolve niște probleme, *ce s'au născut în„tr'o formațiune economică cu totul străină, aceasta ar consti„tui culmea absurdității"* *).

2) Problema pe care tind să o rezolve partidele social-democratice din Apus e revoluția socială: distrugerea societății capitaliste și întemeiarea „societății viitoare" pe baza de socializare a tuturor mijloacelor de producție.

3) Realizarea acestui scop presupune: a) un anumit grad de desvoltare a societății burgheze și b) organizarea proletariatului, ca partid politic autonom și revoluționar.

Și acest partid nu se poate naște decît în anume condițiuni. Iată cuvintele lui K. Kautsky, citate de mine:

„Orice partid trebue să urmărească *cucerirea puterii poli„tice,* pentru a organiza statul în conformitate cu vederile sale „și spre a utiliza în acest sens acțiunea puterii statului asupra „formelor sociale.... Un partid, care dela început ar declara, că „el nu poate lucra cu folos decît în opoziție, că el tinde numai „să capete influență și nu puterea,—un astfel de partid, prin a„ceasta chiar, s'ar paraliza singur și și-ar înstrăina cu desăvîr„șire orice încrederere a maselor populare"...**)

Citind mereu autoritățile marxiste, am arătat mai departe că asemenea partid nu-l poate crea orice muncitorime săracă, nici măcar *orice proletariat* ***). Mai mult: chiar proletariatul, care ar avea toate însușirile necesare, nu se poate diferenția într'o organizație politică autonomă, nu poate „tăia —cum spune Kautsky— „firul ombilical ce-l leagă *politicește* cu societatea burgheză", decît în anume condițiuni,—din cari, în primul rînd este „înrădăcinarea în viața publică a instituțiilor și a moravurilor democratice" ****).

4) In Romînia nu se pune, ca o problemă actuală, dărîmarea societății burgheze, care nu s'a desvoltat încă, și deci nu poate fi un partid care să urmărească revoluția socială, ca scop practic al activității sale.

*) „V. R.", 1907, vol. VI, p. 173.
**) „V. R.", 1908, vol. VIII, p. 53.
***) Ibid., p. 54.
****) Ibid., p. 60 și urm.

Capitol după capitol al studiului meu analizează problemele noastre naționale, sociale, economice și politice, spre a învedera toată deosebirea între faza actuală a vieții noastre de stat, și acea din Apus. Și ca rezultat, ajungem la concluzia, că a năzui la crearea unui partid social-democrat în Romînia ar constitui, vorba lui Fr. Engels, „culmea absurdității".

5) Dar nici nu avem elementele sociale necesare pentru crearea unui astfel de partid,—și chiar întrucît le-am avea, ele nu se află în situația în care, după K. Kautsky, proletariatul se poate diferenția într'un partid politic autonom și revoluționar,—condițiunea esențială a social-democratismului. (Pe lîngă că nu ne putem, în genere, permite luxul vre-unui partid *revoluționar).*

Ce răspunde d. Gherea la toate acestea?

Tăgădueşte d-sa, că un partid politic nu se crează decît în vederea problemelor *existente* într'o țară? Tăgădueşte afirmarea lui Engels că năzuința de a rezolvi problemele sociale, ce nu s'au născut încă, ce pot izvorî numai dintr'o altă formațiune economică cu totul străină, „constitue culmea absurdității"? Nu, d. Gherea nu spune nici un cuvînt despre aceasta.

Tăgădueşte d-sa, atunci, că partidele social-democratice apusene sînt produsul unei anumite faze sociale și urmăresc *revoluția socială?* Iarăși, nu!

Dar poate d. Gherea se ridică împotriva lui Kautsky, în ce privește rostul *oricărui* partid politic, sau în ce privește condițiunile speciale, cari fac cu putință organizația proletariatului, cînd el posedă însușirile indicate, într'un partid revoluționar și autonom? De loc!

Sau d-sa crede că în țara romînească dărâmarea societății burgheze poate constitui o *problemă actuală* a vieții noastre sociale și poate deci forma obiectul practic al unei acțiuni politice? Și mai puțin. (Ați văzut, cum d. Gherea a *ocolit* această întrebare).

Dovedește d-sa cel puțin, că în Romînia există elementele sociale necesare pentru crearea unui partid social-democrat analog celor din Apus? In zădar ați căuta o astfel de dovadă în articolul din „Viitorul Social".

Prin ce minune, atunci, acceptînd aceste premise, sau lăsîndu-le neatinse, teoreticianul social-democratismului romîn reușește totuși să ajungă la concluzia, că un *partid social-democrat* se poate naște și în Romînia și poate avea vr'un rost politic serios?

Să cercetăm, pas cu pas, argumentația d-lui Gherea.

Pe o jumătate de pagină d-sa, mai întâiu, repetă de vr'o *cincisprezece ori* aceiași idee, variind chiar foarte puțin cuvintele:

„N'avem substratul social care să-i fi dat naştere (socialismului)"; „n'avem proletariat industrial ca în occident"; „aşa e, faptul e adevărat, n'avem acest substrat social, n'avem proletariat ca în occident"; „n'avem proletariat, dar burghezime avem?"; „burghezimea şi proletariatul, sînt strîns şi indisolubil legate"; „nu se poate burghezie fără proletariat", „cum nu se poate proletariat fără burghezie"; „cu cît mai puternic ca clasă e proletariatul, cu atît şi burghezia, şi vice-versa"; „burghezimea şi proletariatul sînt tot aşa de indisolubil legaţi unul de altul"...; „deci, în aceiaşi măsură în care n'avem proletariat... n'avem nici burghezime"; „*d. Stere ştie asta*... un proletariat neexistent... o burghezime neexistentă"; „Aşa dar, în aceiaşi măsură în care n'avem proletariat, n'avem nici burghezime..." *).

Pentru ce această repeţire ameţitoare, până la ipnoză, a aceloraşi cuvinte, mai ales că şi „d. Stere ştie asta"?

Pentru a pregăti o.... „lovitură de teatru". Iat-o:

„Ori, expresia teoretică a burghezimei e liberalismul—în „politică partidul liberal—şi deci, dacă nu putem avea socialism „neavînd proletariat, nu putem avea nici liberalism şi partid li-„beral ca în occident"..."**).

Abil!...

Să presupunem, pentru moment, că d. Gherea are în totul dreptate.

Dar, cine a susţinut că noi avem „un partid liberal ca în occident"? Am spus eu undeva că vre-un partid la noi întrupează concepţia clasică a liberalismului din Apus (care, fie zis în treacăt, astăzi dispare chiar acolo)?

Insă orice societate omenească, dela cele mai sălbatice horde din întunecimile Africei sau ale Australiei, până la cele mai civilizate state din Europa, presupune mişcare, desvoltare, propăşire. Şi, prin urmare, în orice societate omenească se găsesc elementele sociale interesate în conservarea vechilor instituţiuni, şi altele, cari năzuesc la schimbarea acestor instituţiuni. Lupta dintre aceste elemente, în varietatea ei infinită de forme, constitue chiar unul din factorii esenţiali ai progresului. Şi iarăşi prin urmare, peste tot se poate vorbi,—chiar acolo unde nu există viaţă politică propriu zisă,—despre un „partid conservator" şi „un partid progresist", pentru a caracteriza tendinţile diferitelor elemente sociale. In fapt, bine înţeles, *cuprinsul concret* al acestor lupte, — „programele politice", dacă voiţi,—vor varia enorm de la un timp la altul, dela o ţară la alta. Visul unui „progresist" din Patagonia sau Eschimosia poate ar face să roşească pe reacţionarul cel mai negru chiar din Turcia. Dar aceasta nu schimbă esenţa lucrurilor.

Şi în societăţile cu o viaţă politică relativ foarte desvoltată, cuprinsul *concret* al noţiunii de „progresist" se poate deosebi foarte mult.

*) „Viitorul Social", Maiu, 1908, p. 253.
**) Ibid., p. 253.

Dacă, deci, d. Gherea ar fi dovedit, că partidul progresist din Romînia nu are dreptul de a se intitula „liberal", în sensul european al cuvîntului,—întrucît aceasta ar avansa discuţiunea noastră? Vrea oare d-sa să ne spună, că întrucît un partid îşi uzurpează, pe nedrept, acest titlu, pentru ce nu ar face şi celalt, tot aşa pe nedrept, şi cu eticheta de social-democrat?....

Ori d-sa poate deduce din faptul, că noi nu avem „un partid liberal ca în occident", concluzia extraordinară, că totuşi putem avea un partid social-democrat „ca în occident"?

Ce fel de logică e aceasta?

Şi oricît de extraordinar s'ar părea, acesta este, în fond, silogismul d-lui Gherea!

„Ce avem noi ca în occident?", se întreabă d-sa. Şi după ce pare a răspunde că nu avem nimic „ca în occident", logicianul nostru substitue acestei întrebări, pe nesimţite, o alta: relevînd obiecţiunea, că „*socialismul* n'are la noi acele condiţiuni sociale, cari i-au dat naştere în occident", autorul „Cuvintelor uitate", triumfător, ne somează să răspundem—„dar ce are la noi *aceste condiţiuni?*"

Şi d. Gherea arată apoi că nici întocmirea noastră „politico-socială", nici acea „juridico-socială", nici instituţiunile şi manifestările noastre culturale (bine înţeles, săgeţile împotriva universităţilor noastre erau aici de rigoare,—antagonistul fiind un profesor universitar...), nici rezultatele progresului tecnic nu s'au desvoltat la noi numai din condiţiunile vieţii noastre *interne*, ci şi sub înrîurirea *din afară*.

Toate acestea pentrucă d. Gherea să poată afirma,—cu aceea emfază obicinuită la d-sa oridecîteori descopere vre-o Americă... după Columb,—„o lege a desvoltării societăţilor înapoiate", lege, pe care d-sa o formulează astfel:

„Ţările rămase în urmă intră în orbita ţărilor capitaliste „înaintate, ele se mişcă în orbita acelor ţări şi *întreaga* lor viaţă, „desvoltare şi mişcare socială e determinată de epoca istorică „in care trăim, de epoca capitalisto-burgheză. Şi această deter-„minaţiune a vieţii şi mişcării sociale a ţărilor înapoiate prin cele „înaintate e însăşi condiţia necesară de viaţă, şi în această aler-„gare ele sînt nevoite să facă de multe ori în ani ceia ce celelalte, „cari le-au distanţat aşa de mult, au făcut în secole; *tempo* deci, „*şi de multe ori însuşi caracterul mişcării* lor (cursivul aici îmi „aparţine mie,—d. Gherea dimpotrivă *strecoară* această frază „parcă „în surdină"!....) trebue să fie altul decît al ţărilor înain-„tate capitaliste, de aceia mişcarea lor şi toate manifestaţiunile „lor sociale se fac de multe ori prin sărituri, prin zig-zaguri, *sînt* „sau par a fi *anormale*"....*)

Acestei „legi" d. Gherea îi acordă atîta însemnătate, încît o altă treime din „Cuvinte uitate", alte opt pagini (253—260) sînt consacrate nenumăratelor variaţiuni pe această temă. Se pare că,

*) „Viitorul Social", Maiu, 1908, p. 256.

pentru d. Gherea, rezultă din ea însăşi, fără nici o analiză ulterioară, că deşi nu avem nimic ca în occident, şi deşi toate s'au desvoltat la noi în alte condiţiuni, totuşi ni se impune un *partid social-democrat* ca... în occident. (D. Gherea se exprimă peste tot,—printr'o confuziune asupra căreia vom reveni,—„socialism" în loc de „partid social-democrat", care este obiectul discuţiunii dintre noi)....

Dar această lege, dacă vom lăsa la o parte exagerările de limbaj şi salturile de logică, pe cari le vom releva îndată, se rezumă în două propoziţiuni foarte simple:

In faza noastră istorică, viaţa economică transformă întreg rotundul pămîntesc într'un singur complex, în care diferitele regiuni ale globului sînt într'o atîrnare reciprocă mai mult sau mai puţin strînsă.

Şi, în al doilea rînd, ţările înaintate influenţează puternic mersul evoluţiunii sociale din cele înapoiate.

Amîndouă aceste propoziţiuni sînt absolut adevărate. (Numai că d. Gherea uită că şi ţările înapoiate pot avea doza lor de înrîurire. Ca să nu vorbesc decît de un singur fapt: d-sa ar putea afla dela... K. Kautsky cum situaţia ţărilor înapoiate poate înrîuri chiar asupra mersului evoluţiunii sociale din cele înaintate,—cum anume, aceste ţări tind a transforma Anglia, de pildă, din „fabrica lumii" în „lada de fer a lumii". Dar trecem).

Nu cunosc un singur economist, un singur sociolog, un singur istoric care să tăgăduiască astăzi aceste adevăruri.

In ce priveşte aplicarea lor la evoluţia socială a ţărilor înapoiate, *din punctul de vedere socialist*, îmi aduc aminte, că acum vre-o 25 de ani a apărut o lucrare a unui socialist german, Paul Weisengrün, originar din Romînia, care anume le ilustrează prin pilda Japoniei şi a... Romîniei!... (Din nenorocire n'am la îndămînă această carte).

Am contestat eu aceste adevăruri?

Chiar cetitorii, cari nu ar cunoaşte din scrierile mele decît studiul „Socialdemocratism sau poporanism?", încă îşi pot aduce aminte, că, pe de o parte, tocmai din acest punct de vedere lămuream cu rolul „capitalului vagabond" şi precizam, *după K. Marx*, situaţia specială creată ţărilor înapoiate prin desvoltarea capitalismului din Apus; iar pe de altă parte, în ce priveşte întocmirea „politico-juridico-socială" eu arătam acolo, până la brutalitate, însemnătatea influenţilor apusene, vorbind chiar despre „intervenţiunea directă a politicii internaţionale" şi despre „rolul lui Napoleon al III-lea"*). Mai mult, chiar din cuvintele reproduse în prima parte a acestui articol, se poate vedea că, după părerea mea, dacă socialismul va triumfa în Apus, transformarea socială *se va impune şi în Romînia*.

Pentru ce dar această solemnă şi zădarnică cheltuială de cerneală şi hîrtie, pentru ce toate aceste săgeţi îndreptate împotriva „sociologilor noştri"?

*). „V. R.", 1906, vol. III, p. 52.

Pentru a acoperi acele salturi de logică, la care am făcut aluzia şi pe care urmează să le desvălim acuma.

Desigur toate ţările intră astăzi „în orbita ţărilor capitaliste înaintate", şi desigur în evoluţia lor socială se resfrînge puternic „viaţa şi mişcarea ţărilor înaintate".

Dar, mai întâiu, oricît de puternică ar fi înrîurirea ţărilor înaintate, ea nu poate face, şi nu face niciodată, *tabula rasa* de tot trecutul ţărilor înapoiate, ci înrîurirea *externă* se combină cu antecedentele şi condiţiunile *interne*, chiar după legile simple ale mecanicii, într'o *rezultantă* oarecare. Şi deci nu numai „tempo", ci şi, cum cu discreţiune se exprimă d. Gherea, „de multe ori însuşi caracterul mişcării lor trebue să fie altul decît al ţărilor înaintate capitaliste",—şi cîteodată chiar foarte mult „altul".

Iată o pildă. Se descopăr în Africa bogate mine de aur şi alte bogăţii naturale. Indată capitaliştii englezi formează o „Chartered Company", care construeşte drumuri de fer, face instalaţiuni şi uzine ultra-moderne, organizează administraţia, justiţia, poliţia. Se poate o mai caracteristică „intrare în orbită" şi înrîurire asupra „vieţii şi mişcării sociale"? Dar—straniu rezultat—prin „determinaţiunea vieţii şi a mişcării sociale" la triburile negre, de către cea mai splendidă „societate capitalisto-burgheză", se desvoltă *sclavia* în toată puterea cuvîntului, chiar acolo unde ea de mult nu mai exista! Presa germană şi franceză e plină de revelaţiuni senzaţionale asupra acestor grozăvii ale capitalismului *englez*; ca şi, de altfel, presa engleză asupra isprăvilor capitalismului... *belgian* în Congo! Şi descrierile maşinăriilor complicate şi ale clădirilor imense, iluminate cu electricitate, capătă o deosebită savoare prin contrastul cu închisorile, unde sînt ţinuţi în lanţuri, în afară de orele de muncă, *„proletarii"* africani ai acestui „capitalism"... Dar intrînd în „orbita ţărilor capitaliste înaintate" popoare întregi de atîtea ori au putut ajunge la degenerare desăvîrşită şi chiar la pieire de istov! Aşa de „altul" poate fi „caracterul mişcării lor"...

Ce rezultă de aici? Rezultă, pur şi simplu, că „legea" d-lui Gherea, prin sine însăşi, încă nu ne poate lămuri asupra caracterului şi a mersului *concret* al evoluţiunii sociale dintr'o ţară înapoiată anumită.

Aşadar înrîuririle externe se îmbină cu condiţiunile interne, putînd da astfel în ţările înapoiate rezultate cîteodată cu totul neaşteptate. Dar nu e numai atîta. Din faptul că o ţară „intră în orbita ţărilor înaintate", de loc încă nu urmează că *orice fenomen* din viaţa socială a acestor din urmă *poate* fi transportat şi în ea, fie el cît de diformat prin răsfrîngerea în alt mediu. (Las la o parte aici întrebarea dacă întotdeauna *este de dorit* ca să fie transportat acest fenomen).

Desigur, sînt multe lucruri ce se pot transporta oriunde. O idee poate pătrunde, de pildă, în ţara cea mai înapoiată, dacă acolo se găseşte, din orice împrejurare, un singur creer capabil să o conceapă. Rezultatele progresului tecnic, de asemenea, nu

întîmpină prea multă împotrivire: cu ajutorul capitalului străin și al inginerilor străini s'au putut doar construi căi ferate, telegrafe și telefoane prin deșerturile Africei și printre ghețurile regiunilor sub-polare. Chiar întocmirile „politico“ sau „juridico-sociale“ se aclimatizează relativ ușor sub toate cerurile: sînt *state de Negri* în Africa și în Antile (Liberia, Haiti, Republica Dominicană), înzestrate cu constituțiuni scrise și corecte, care nu lasă nimic de dorit, din punctul de vedere al teoriilor de Drept Constituțional. Aceste importațiuni, în combinațiune cu împrejurările locale, pot produce efecte sociale, după timp și loc, mai mult sau mai puțin deosebite de cele din țările înaintate, dar necontestabil vor avea o puternică înrîurire oriunde.

In sfîrșit toate se pot introduce din afară. Dar un lucru este cu neputința de importat într'o țară: *lupta între elementele sociale neexistente și pentru rezolvirea problemelor ce nu s'au născut încă în ea.* (Rog pe cetitori să mă erte pentru enunțarea unor ast-fel de „axiome“,—nu sînt eu de vină...)

S'ar putea, de pildă, importa oriunde anti-clericalismul, atît de caracteristic pentru unele din statele cele mai înaintate?

Inchipuiți-vă o țară înapoiată, dar în care, din diferite împrejurări, nu s'a desvoltat *clericalismul* și nu există problema separațiunii bisericii de stat, unde clerul nu constitue o forță apăsătoare a conștiinților individuale și unde, prin urmare, nu există nici conștinți revoltate împotriva acestei apăsări. S'ar putea prinde în această țară anti-clericalismul?

Toți cercetătorii ne descriu Japonia ca un astfel de stat; prin urmare întrebarea noastră nu e o simplă fantezie. Desigur, mulți Japonezi s'au format sub înrîurirea culturii laice europene; „ireligiozitatea“, cum s'ar exprima M. Guyau, e foarte răspîndită printre ei. Un fost profesor la Universitatea din Tokio, H. Dumolard, ne spune chiar: „să nu întrebați pe un Japonez care este religiunea lui, el nu vă va înțelege măcar“. (Japonezul, din poporul de jos chiar, își schimbă adesea, și fără nici o supărare, „religiunea“ după sezoane!).*) Dar tocmai de aceia anti-clericalismul este cu neputința acolo... *faute de combattants!*

Și acest lucru e adevărat pentru orice *luptă*,—culturală, politică și socială. Ea nu poate fi *niciodată* importată într'o țară, oricît ar fi ea „în orbita țărilor înaintate“, dacă fie împrejurările locale, fie înrîuririle din afară, n'au creat *în ea însăși* condițiunile necesare pentru această luptă.

Așa dar, încă odată: „legea“ d-lui Gherea nu ne poate scuti de îndatorirea de a cerceta realitatea noastră socială, pentru a răspunde la întrebarea, dacă sînt la noi elementele sociale cari ar putea da materialul necesar pentru formarea unui partid social-democrat, și dacă se pune la noi, ca obiect al unei activități practice de partid, problema însăși care ar justifica această formare.

---

*) *H. Dumolard*—Le Japon, p. 221.

Pentru a motiva răspunsul, pe care l-am dat la aceste întrebări, nu numai că am făcut analiza situațiunii noastre concrete, din punctul de vedere național, cultural, politic, economic și social, dar, pentru mai multă plasticitate, am pus socialiștilor noștri întrebarea: se poate oare organiza *oriunde* un partid social-democrat,—chiar la Hotentoți, la Eschimoși, sau în Patagonia? Și dacă, vădit, nu se poate ori-unde, atunci nu ni se impune sarcina de a cerceta unde se poate și unde nu se poate? Și de a cerceta, în special, dacă sînt pentru aceasta condițiuni necesare în Romînia?

Am căutat să previn obiecțiunile întemeiate pe analogia cu mișcarea revoluționară dela 1848. Am arătat că instituțiile moderne ni s'au impus *numai după ce ele au triumfat definitiv în Apus.* Sub înrîurirea din afară, elementele progresiste din țară,—boierinașii, negustorimea, meseriașii, tîrgoveții de rînd (și chiar elementele mai răsărite de la sate), cari sufereau sub jugul marilor boeri,—au putut astfel îmbrățișa cauza liberalismului. (Caragiale a putut să-și bată joc de formele pe care le lua entuziasmul lor „revoluționar“, dar acestui entuziasm nu i se poate tăgădui realitatea). Aceste elemente, deși nu constituiau „burghezimea“, în sensul marxist al cuvîntului, însă, ca elemente *progresiste*, au putut să ajungă o forță îndestulătoare de renovare în țară, mai cu seamă că marea boerime, sub presiunea din Apus, nu putea să le opună o rezistență serioasă, și a fost silită ea însăși să intre în mișcare. Astfel partidul progresist de pe vremuri a putut cu drept cuvînt să revendice numele de „liberal“. Și totuși, d. Gherea însuși ne spune, că succesul lui în multe privinți a fost numai o aparență înșelătoare.

Dar ca să existe vre-o analogie între mișcarea „revoluționară burgheză“ și mișcarea social-democratică ce se încearcă astă-zi în țară, am arătat că ar fi trebuit să ni se dovedească, că în Romînia ar fi fost cu putință *înainte de marea revoluție franceză* vr'un „partid revoluționar burghez“ serios, numai pentru cuvîntul că și atunci s'ar fi putut găsi cîțiva inși, cari să fi cetit pe Montesquieu și pe J. J. Rousseau! Așa însă cum stau lucrurile, revoluționarii dela 1848 nu vor putea avea imitatori socialiști, decît dacă eventual va fi triumfat socialismul în Apus.

In zădar toate acestea: în loc de orice răspuns mi se aruncă fraza despre „intrarea în orbita țărilor înaintate“...

Putem acum recapitula argumentația d-lui Gherea:

Punctul de plecare: nu avem nimic „ca în Occident“, nici proletariat, nici burghezime, nici industrie, nici partid liberal, nici cel conservator,—nimic!

Primul salt de logică: nimic nu s'a desvoltat la noi în *aceleași condițiuni* ca în occident,—instituțiunile noastre politice, desvoltarea culturală, progresul tecnic se datoresc înrîuririi Apusului (Va să zică avem *ceva* ca în Occident, mulțumită acestei importațiuni? Săritura era necesară, spre a nu mai cerceta: ce anume, în ce forme și în ce condițiuni s'a putut introduce prin înrîurirea Apusului).

Al doilea salt de logică: „*întreaga* lor (a țărilor înapoiate) viață, dezvoltare și mișcare socială e *determinată* de viața și mișcarea țărilor înaintate". (Ca și cum condițiunile *interne* nu ar intra în rezultanta mișcării sociale: *totul*, „întreaga viață" e „determinată" *numai* de înriurirea Apusului? Prin această săritură se înlătură cu multă eleganță necesitatea de a studia caracterul real al unei evoluțiuni sociale date).

Al treilea salt de logică și *concluzia:* un partid social-democrat are rațiunea de a fi și în Romînia. (Dar acea „determinațiune" a creat pentru aceasta condițiunile necesare? Nu mai e nevoe de nici o discuțiune!...).

Înțelegeți, pentru ce în zădar ați căuta în „Cuvinte uitate" vre-o analiză a elementelor sociale în luptă sau a problemelor vieții noastre economice. (În „Neoiobăgia" s'a făcut în parte această analiză,—cu ce rezultate, vom vedea mai tîrziu). Prin cele trei salturi totul e dovedit și de o potrivă pentru lumea întreagă,—pentru Romînia, ca și pentru Afganistan, pentru Zululand sau pentru Polinezia: „nimic ca în occident, dar partid social-democratic... ca în Germania"!... Dacă țările înapoiate „intră în orbita țărilor capitalisto-burgheze înaintate",—s'a sfîrșit!... E „lege"...

Dar d. Gherea e prea inteligent și prea învățat, ca să se încreadă numai în puterea doveditoare a acestor salturi magice, și de aceia, în ultima treime din „Cuvinte uitate", d-sa revine asupra chestiunii pe altă cale.

Să-l urmărim.

*

„În cît privește *cele ce se afirmă*,—începe d. Gherea această parte a răspunsului său,—asupra exotismului socialismului „*ca o concepție*, ca o credință economică și etico-socială, acestea sînt și mai greșite"...*)

Cine afirmă acest „exotism al concepției"? Eu?

Dar iată ce *afirm* eu:

„Socialiști (și chiar social-democrați!)—adică oameni cu o „anumită concepție asupra *scopului final* al mișcării sociale, pre„cum și cu o anume filozofie a procesului istoric,—pot fi în Ro„mînia, dar *partid* social-democratic, *nu*. *Ideile trec peste toate* „*hotarele*, dar partide nu se înființează decît sub presiunea ne„voilor reale, și nu pentru speculațiuni filozofice sau sociologice „(precum nici pentru admirație mutuală), ci numai pentru *acțiune*, „și numai pentru o acțiune ce poate avea rezultate *pozitive;* te„oria ce duce la neputință și sterilitate nu poate fi adevărată"...**)

E clar, nu-i așa?

Și cum ași fi putut eu „afirma" contrariul, cînd eu am susținut chiar în același articol că în sfera științifică „socialismul...

*) Ibid., p. 260.

**) „V. R.", 1908, vol. IX, p. 79—80.

a *eșit învingător din lupta"*... cu „școala clasică a liberalismului" *), și cînd, prin urmare, eu cred că astăzi orice progresist, dacă se ridică până la *motivarea filozofică* a acțiunii sale, trebue să fie socialist? (Nu zic: „discipol" al lui K. Marx).

Ce înseamnă dar această învinuire?

Nu. Dar eu nu identific noțiunea de „socialism", ca anumită concepție de filozofie politică și socială, cu noțiunea de „partid social-democrat" sau „social-democratism" în sensul *aderenții* la acest partid.

D. Gherea însă confundă peste tot aceste două noțiuni. Aici este rădăcina greșelilor d-sale.

O concepție filozofică are menirea să ne lumineze cărările încîlcite ale lumii, să ne dea un fir conducător în labirintul vieții, să ne îndrepteze în acțiunile noastre,—în cazul de față, în acțiunea politică.

Desigur, o concepție filozofică, o teorie pur științifică, dacă sînt adevărate, sînt adevărate pretutindeni. Dar condițiunile materiale ale acțiunii politice, precum și problemele, a căror rezolvire i se impune, variază până la infinit, după timp și loc.

Un partid politic, în special, nu se organizează decît în vederea unei acțiuni și pentru rezolvirea unor probleme practice.

Dacă dar o concepție filozofică ne poate da un fir conducător în viață, oricînd și oriunde, *forma materială* a acțiunii politice va varia după împrejurările timpului și ale locului.

Cînd unul din terminii silogismului,—concepția filozofică,—e constant, iar celalt,—condițiunile materiale ale acțiunii și problemele,—variază până la infinit, concluzia va varia fatal până la infinit și ea.

Agricultura rațională e astăzi cu neputință fără cunoștinți chimice. Chimia—e o singură știință pentru toată lumea. Cine însă va îndrăzni să impună aceleași rețete la toate solurile și pentru toate climele?

Aplicarea unei concepțiuni *adevărate*, cu cît e mai riguroasă și mai logică, va duce cu atît mai sigur la variațiunea de concluzii, față de varietatea de condițiuni.

Și dacă în fața realității o teorie dă greș, nici un spirit științific nu va spune astăzi ca și Hegel: „cu atît mai rău pentru realitate".

Prin urmare, dacă ideile socialiste pot pătrunde oriunde, fiindcă e destul pentru aceasta, cum am spus, să existe un creer capabil să le conceapă, acest fapt nu înseamnă încă, *fără altă cercetare*, că pretutindeni se poate organiza *un partid social-democratic*. S'a spus că omenirea se prezintă ca o istorie și preistorie în spațiu. Și desigur sînt țări în cari un partid social-democrat e tot atît de imposibil astăzi, cum ar fi fost imposibil la Etrusci, în Elada antică sau în Evul mediu. Se poate însă închipui un socialist rătăcit și într'un trib de antropofagi, ca și într'o

*) Ibid., p. 71.

societate întemeiată pe sclavie sau pe caste feodale și servagiu. El va fi dator, prin urmare, să lupte, după împrejurări, pentru desființarea antropofagiei, a sclaviei sau a servagiului, împreună cu elementele sociale chemate să rezolve aceste probleme, în condițiunile și în formele concrete ale acestor organisme sociale. Dacă el ar fi încercat să organizeze un partid social-democrat, ar fi săvîrșit, vorba magistrului, „culmea nerozieí".

Dar pentru d. Gherea „socialismul" (concepție) e sinonim cu „social-democrația" sau cu „partidul social democratic", care nu este decît o formă de aplicare a lui practică, specifică unor anumite țări (contestată astăzi de altfel cu putere chiar acolo!)

Și chiar atunci cînd d-sa se apropie mai mult de adevăr, îl învălue imediat în această confuziune și pierde din nou cărarea.

Așa, îndată după cuvintele citate de mai sus, prin care protestează împotriva „exotismului" concepției socialiste, d. Gherea scrie:

„E moda acum la noi să se zică: în occident, în Germania așí fi *socialist*, iar în Rusia *liberal*. Dar cum se poate una ca asta?"... și peste cîteva rînduri: „Cum poate această *concepție* să fie adevărată în Belgia și falșă în Bulgaria?"... și încă peste cîteva rînduri: „cineva să fie *socialist* într'o țară și *liberal* în alta, asta e un non-sens, după cum ar fi un non-sens ca cineva să fie darwinian într'o țară și antidarwinian în alta", etc. *)

Desigur, întrucît este vorba despre o concepție pur filozofică sau științifică, ea nu poate fi „adevărată în Belgia și falșă în Bulgaria", și dacă cineva ar fi spus că ar fi avut altă filozofie socială într'o țară decît în alta, ar fi spus o nerozie. Dar se prea poate spune, că într'o țară cu așí lupta în mijlocul proletariatului pentru socializarea mijloacelor de producțiune; iar în alta,—unde feodalismul și servagiul ar fi încă în toată puterea, și nici o urmă din condițiunile celeilalte,—așí lupta pentru desființarea feodalismului și a servagiului, împreună cu toate clasele populare; și în a treia, așí lupta împotriva antropofagiei, alături de acei, poate, cari ar voi să o înlocuiască prin sclavie, dacă nu este chip altfel, etc. Și prin urmare se poate ca într'o țară cineva să facă parte dintr'un *partid* socialist, iar în alta dintr'un *partid* liberal,—în a treia nici măcar atîta,—cu toate că nu și-a schimbat concepția socială, sau chiar *pentrucă* nu și-a schimbat-o. Darwinismul nu este decît o teorie asupra formării speciilor, nu o concepție de filozofie *practică* dar și aici în ce privește, să spunem, aplicațiunile teoriei la zootecnie, un darwinist, plecînd în altă țară, își poate schimba toate procedeurile, dată fiind deosebirea de condițiuni și de probleme practice, cu toate că sau mai bine zis tocmai *pentrucă* rămîne darwinist.

Cum vedeți în toate aceste pasagii d. Gherea întrebuințează

*) L. cit., p. 261.

cuvîntul „socialism" cînd în înțelesul de „*concepție*", cînd în înțelesul de „partid social-democratic".

Dar, spune d-sa: „socialismul e o concepție întreagă a vieții..... *care obligă la o* anumită *activitate practică*" !...

Ce înțelege d-sa prin aceste cuvinte? Dacă înțelege numai că această concepție, ca și oricare alta de altfel, impune o *consequență logică și morală*,—are dreptate. Dar dacă dimpotrivă, d. Gherea crede că socialismul obligă la o anumită formă concretă de luptă politică, indiferent de condițiunile timpului și ale spațiului, d-sa cade într'un fel de *ritualism mistic*, care recunoaște unor anumite gesturi o valoare intrinsecă.

Poate oare o concepție „obliga la *o anumită activitate practică*", aceiași peste tot, față de varietatea condițiunilor?

D. Gherea însuși răspunde:

„Ceia ce variază în adevăr sînt împrejurările reale, istorice, „ale diferitelor țări și după ele *aplicabilitatea practică* a concep„ției socialiste și de aici *activitatea practică* a socialistului.... „Împrejurările reale dela o țară la alta fiind însă deosebite, și „*activitatea practică* dela o țară la alta poate să se deosebeas„că; și *poate să se deosebească uneori așa de mult încît să „pară aproape opusă*"...*)

Atunci? Încă un pas, și se pare că d. Gherea va ajunge, în sfîrșit, la o concluzie logică.

Însă nu se poate!—D-sa conchide:

„De aceste împrejurări variabile depinde felul activității u„nui socialist, nu însă *socialismul* lui.... Dela schimbarea obiec„tivului luptei, a împrejurărilor ei, dela variarea materialului a„supra căruia lucrează *socialismul*, se conchide la schimbarea și „variarea a însuși *socialismului*—aici e greșala"....

Întreg acest pasagiu e întemeiat pe un echivoc: peste tot aici cuvîntul „socialism" e întrebuințat în cele două înțelesuri, în înțelesul de *concepție*, ca și în înțelesul de *aderență* la un anumit partid,—*partidul social-democrat*.

În primul caz, ni se spune un lucru adevărat, dar adevărat... până la extravaganță inutilă și absurdă,—iar în al doilea caz sîntem față de o grosolană contrazicere și eroare de logică.

Felul activității unui socialist nu schimbă socialismul—*concepția*? Este tot așa de adevărat, cum este adevărat că felul îngrășămintelor chimice întrebuințate de un chimist nu schimbă... chimia!

Dar ce rost are această solemnă afirmare? Pe *cine* combate aici d. Gherea, „greșeala" *cui* o desvălue?

D. Gherea însă, sub învălișul acestui „adevăr" înțelege aici, în acelaș timp, că oricît de mult, sub presiunea împrejurărilor, ar varia felul activității, obiectivul luptei, împrejurările ei, materialul omenesc din care se poate recruta un partid,—toate acestea, cu toată variațiunea infinită de condițiuni concrete, nu

*) L. cit., p. 260—1.

pot pune în chestiune însăși *posibilitatea* unui *partid social-democratic*. (Pentru d-sa toate variațiunile, chiar cînd activitatea „pare aproape opusă", pot atinge doar un detaliu de program,— d-sa citează pentru pildă atitudinea față de... taxele vamale!)....

Dar tocmai *acesta* este obiectul discuțiunii noastre, *aceasta* trebuia dovedit: *este cu putință un partid social-democrat oriunde, față de varietatea împrejurărilor?*

In logică această operație se numește *petitio principii*...

Este și o contrazicere: dacă se admite că varietatea de împrejurări poate determina variațiunea de activități practice, atunci împrejurările, variind la infinit, pot duce la infinit și variațiunea activității practice, și deci—o concepție, oricare ar fi ea, impunîndu-ne consequența logică și morală, nu ne poate totuși „obliga la o *anumită* activitate practică". Și ce este un *partid* decît „felul", forma de activitate și de luptă practică, cu un anumit „obiectiv" și cu un anumit „material"? Și dacă acestea *toate* variază?...

Astfel d. Gherea reușește aici, întrebuințind în aceiași propoziție un cuvînt în două înțelesuri deosebite, să acopere cu un truism searbăd un fantastic salt mortal de logică.

O adevărată prestidigitație....

Aici este cheia întregii argumentațiuni a teoreticianului social-democrației romîne.

De vreme ce—*socialism=partid social-democratic*, atunci înțelegeți că nu mai e nevoe de cercetat, dacă există sau nu elementele sociale necesare pentru formarea unui partid social-democrat: o dată ce o țară „a intrat în orbită", se pot găsi întotdeauna un număr de „băeți buni", care, după un stagiu pe bulevardurile Parisului sau în închisorile rusești, și-au însușit— sau își închipue că și-au însușit—ideile socialiste, și un partid social-democrat e înființat, deși—„calfa de cismar nu e prole„tarul în sensul proletariatului european, care a dat naștere și „conținut luptei socialiste, după cum și țăranul nostru fără pă„mînt e încă un semi-iobag, nu proletar agrar în sensul occiden„tal—*aici d. Stere are dreptate*"!.... *)

In sfîrșit!...

Dar care sînt problemele ce va avea de rezolvit acest partid social-democrat, compus dintr'un număr mai mic sau mai mare de „băeți buni" și de „calfe de cismar", deghizați în proletari?

In „Cuvinte uitate" (vom vedea mai tîrziu ce se spune și în „Neoiobăgia") d. Gherea ne indică două din aceste probleme.

Mai întîiu, „desvoltarea capitalisto-industrială a țării", sau,— cum se exprimă mai plastic în „Neoiobăgia",—crearea „*bazei însăși a societății capitaliste*". „Dacă n'avem, ne spune d-sa, baza însăși a unei societăți capitaliste desvoltate, trebue să lucrăm, să muncim ca s'o realizăm".... **).

*) L. cit., p. 259.

**) „Neiobăgia", p. 38.

In Apus oare-cari Marx și Engels au arătat că partidul social-democrat nu s'a putut naște decît *în sînul* societății capitaliste desvoltate, în care se diferențiază pe de o parte burghezia, iar în potrivă-i se ridică proletariatul și luptă să o distrugă, împreună cu societatea însăși capitalistă, socializînd mijloacele de producțiune.

Dar în Romînia un club de „social-democrați" de importațiune are a îndeplini o misiune mai grandioasă: neexistînd aici măcar „baza" societății capitaliste, nici burghezime, nici proletariat, în sensul european al cuvîntului, el va crea această bază, va da naștere burghezimii și proletariatului, pentruca apoi să aibă supremul deliciu de a năpusti aceste clase neexistente încă una împotriva alteia, și în același timp să încoroneze edificiul, pe care el se pregătește numai să-l construiască, distrugîndu-l până în temelie.

Fie!

In al doilea rînd,—„lupta împotriva regimului de ilegalitate... „pentrucă regimul de ilegalitate împiedică desvoltarea demo„cratică a țării și e funest tuturor claselor *Demos*-ului" *)

In Apus, iarăși, pontifii marxismului ne spun, cum am arătat în studiul meu, că instituțiile democratice și legalitatea constitue, chiar în societățile capitaliste desvoltate, în cari *există* proletariatul, o condițiune *prealabilă*, condițiune indispensabilă „ca aerul", pentru organizarea proletariatului într'un partid autonom.

Dar dacă „băeții buni" pot lua asupra lor misiunea, ca partid social-democrat, de a crea societatea capitalistă,—nu-i vom mai șicana și pentru această dificultate!

Tot d. Gherea ne spune însă că aceste probleme sînt după natura lor „burgheze", că în cea dintâiu socialiștii se întîlnesc cu „liberalismul luminat", iar în ce privește lupta împotriva regimului ilegalității, „în această luptă, social-democrația (=„băeții buni") ar putea să meargă *alături* și *împreună* cu toate grupările și elementele adevărat democratice din țară"....

Pentru ce dar să mai înființeze „băeții" pentru niște *probleme burgeze* un partid social-democratic?

„Este ceva adevărat" în această întrebare—, mărturisește și d. Gherea,—„dar față cu aceste probleme social-democratul are „propriul lui rost, propriul lui rol necesar, deosebit de al tuturor „celorlalți și determinat de concepția și convincțiile lui socialiste"....

Care rost?

„Mai întâiu,—ni se răspunde,—e o deosebire profundă în „înseși motivele sociale și etice, în îndemnurile sufletești ale „activității unuia și altuia".

Cari motive? De *clasă*? Dar cînd o clasă luptă pentru realizarea unei probleme ce cade *în direcția evoluțiunii sociale generale*, atunci,—după chiar *doctrina marxistă ortodoxă* (am arătat și aceasta!),—ea *reprezintă societatea întreagă*, nu săvîrșește vre-o escrocherie în folosul său.

*) „Cuvinte uitate", p. 273.

Motivele psicologige *individuale*? Dar odată ce este constant faptul adeziunii la un program politic concret, motivele individuale, cari au putut determina pe cutare sau cutare individ la această acțiune politică, sînt indiferente. Din milioanele de social-democrați germani ciți se urcă până la motivele filozofice ale acțiunii de partid? Majoritatea covîrșitoare e determinată de instinctul orb de clasă (deci reintrăm in cazul de mai sus, al motivelor de clasă), alții—de un vag sentimentalism sau umanitarism.

Bine înțeles, e un mare avantaj, din punctul de vedere individual, pur psicologic și moral, dacă cineva își intemeiază acțiunea politică pe o inaltă filozofie socială,—pe o concepție științifică *adevărată* (aceștia formează o infimă minoritate in *toate* partidele). Un „socialist" (de *concepție*), de pildă, in mijlocul unei societăți pur feodale, luptînd pentru desființarea feodalismului, „alături și impreună cu toate elementele democratice", poate fi, și chiar trebue să fie, un mai *adevărat* „liberal" (de *partid*), mai consequent, mai devotat, și mai sincer, decît oricare altul.

Dar aceasta este, cel mult, o „ideologie", care intrucît privește *acțiunea maselor*, cum sînt toate mișcările sociale serioase, nu joacă un rol mai mare decît oricare altă ideologie. O mare problemă socială, cum vom vedea îndată, nu poate fi rezolvită decît de mișcarea maselor, determinată de momentul istoric, in ciocnirea între elementele sociale *pozitive* (in care intră *toate* clasele progresiste, față de *această* problemă) și cele *negative*. Și motivarea sufletească *individuală* a celor ce iau parte la această mișcare de mase are o însemnătate cu totul secundară, din punctul de vedere *sociologic*. Un *marxist* are nevoe de aceste lămuriri?

Dar ne întreabă d. Gherea: deosebirea de îndemnuri sufletești nu poate determina o deosebire de *atitudine*? Desigur, in oarecare măsură. Numai,—dată fiind unitatea de problemă și comunitatea de interese ale tuturor elementelor sociale chemate să o rezolve (și cari reprezintă aici *societatea întreagă*),—rămîne de cercetat până unde poate merge această deosebire de atitudine, și—mai cu seamă—*dacă ea poate motiva organizarea unui partid social-democratic*?

Cel mai bun răspuns ni-l pot da chiar exemplele aduse de d. Gherea însuși.

Luptînd alături de „liberalismul luminat" pentru industrializarea țării, ne spune d-sa,—„rolul *social-democrației* e să lu„mineze muncitorimea, să-i ridice nivelul cultural și moral, să „organizeze rezistența ei impotriva acestei exploatări deșanțate „(se presupune, in măsura in care se va desvolta capitalismul), „pentruca astfel să capete mai bune condiții de traiu"...

Dar acesta de loc nu este, in sine însuși, rolul unui *partid social-democratic*! In cea mai capitalistă țară din lume, in Anglia, acest rol l-au îndeplinit, și l-au îndeplinit atît de strălucitor timp de mai bine de 80 ani, celebrele „Trade-Unions", sindicate profesionale,—*in afară de orice organizație de partid politic*! (Și acum cînd ele s'au organizat in partid, acesta nu este măcar un partid *socialist*, cu atît mai puțin *social-democratic*). Același lucru e adevărat pentru puternica *American Federation of Labor* din Statele-Unite, cu milioanele ei de aderenți!

In legătură cu aceasta putem răspunde și la întrebarea malițioasă a d-lui Gherea din altă parte: „Ași întreba însă: calfa de „cismar sub ce formă să-și apere interesele sale?... el le apără „sub ultima formă occidentală a sindicatelor muncitorești"... și aici d. Gherea adaogă prin acel abuz caracteristic argumentației d-sale: „*social-democratice*".

Pentruce „social-democratice"? Nu numai in Anglia și in America sindicatele acestea nu sînt social-democratice, dar și in Germania ele până eri au fost in luptă cu partidul social-democrat care le privea cam chioriș. Și chiar la ultimul congres din Copenhaga a trebuit să se voteze o rezoluțiune, menită să aducă armonie între aceste două forme de organizații muncitorești. Nu mai vorbesc despre lupta între sindicatele „roșii" și cele „galbene" din Franța, și atitudinea negativă a *ambelor* categorii față de social-democrație,—din motive diferite, in adevăr.

Atît e de adevărat, că sindicatele profesionale nu se pot identifica cu social-democratismul, incît Sombart explică succesul unic al sindicatelor engleze (Trade-Unions) tocmai *prin faptul că ele au stat in afară de organizațiile de partid!*

Dacă dar un socialist va fi firește îndemnat să ia o atitudine de simpatie pentru muncitorime și pentru sindicatele profesionale, el mai întâiu se va întîlni cu toate elementele democratice înaintate, și in al doilea rînd, aceasta in orice caz nu poate motiva formarea unui partid social-democrat, dacă îi lipsește rostul lui propriu in *lupta politică*, propriu zisă. *)

Dar pentru d. Gherea această chestiune de „*atitudine*", motivată de o concepție, are o însemnatate mult mai adîncă, și pot spune chiar.... mistică.

In studiul meu eu nu am căutat numai să arăt că in prezent nu avem condițiuni necesare pentru formarea unui partid social-democrat, ceia ce, la drept vorbind, ajunge pentru argumentare,—dar mi-am permis și un lux,—de a dovedi că nici chiar în viitor nu putem avea aceste condițiuni, întrucît o mare industrie nu s'ar putea desvolta in Romînia.

Iată cum răspunde in această privință d. Gherea in „Cuvinte uitate" (in „Neoiobăgia" e mai combativ):

„D. Stere nu e un poporanist consequent și pricepe im-

*) Aceasta e adevărat și pentru proletari *in spe*, in măsura in care i-ar produce „clubul", industrializînd eventual țara. In ce privește cele cîtova mii de muncitori, concentrați astăzi in două sau trei orașe mai mari,—nici vorbă că sindicatele lor nu pot forma un *partid*. Dar pentru apărarea intereselor *profesionale*, am avut ocazia să lămuresc că și eu socot sindicatele ca un mijloc util și chiar necesar. Cu o condițiune însă, ca ele să nu fie organizate pe o bază *revoluționară*, care le-ar compromite cauza sigur și iremediabil.

„portanța unei desvoltări industriale în sensul celei occidentale, „dar nu crede în posibilitatea unei atari desvoltări la noi; şi în „sprijinul părerii lui aduce de altfel *foarte serioase argumente „poporaniste*"...

Ce înseamnă aceasta? Dacă argumentele aduse de mine *dovedesc* imposibilitatea industrializării,—atunci ele sînt pur şi simplu „serioase", nici de cum poporaniste sau nepoporaniste; dacă însă nu o dovedesc, atunci d. Gherea le poate boteza, dacă voeşte, „poporaniste",—dar ele nu pot fi „serioase". In logică nu sînt cunoscute decît argumente—bune sau proaste.

Cîteva rînduri mai jos ne explică enigma:

„Ca social-democrat marxist,—spune d. Gherea, *cred* că.... o desvoltare capitalisto-industrială *e posibilă*"!...

Cum aşa: „*ca social-democrat cred că... e posibilă*"? Băgaţi de seamă, d. Gherea nu ne spune numai, că, în calitate de social-democrat, *doreşte* industrializarea ţării (ceia ce ar fi fost legitim),—dar *crede în posibilitatea ei*!...

Dar posibilitatea sau imposibilitatea industriei nu este ea oare un simplu *fapt*, care trebue să rezulte, *pentru oricine*, din cercetarea condiţiunilor concrete ale unei ţări, ci un... articol de credinţă socialistă? *Credo quia absurdum*?... Dar nu e clar şi pentru socialistul cel mai marxist, că *nu* peste tot se poate desvolta industria, că ea în orice caz nu s'ar putea încă multe veacuri desvolta, să spunem, în tundrele Siberiei de nord (iar până atunci, pentru un marxist, va fi triumfat socialismul)?

Această „atitudine" e foarte caracteristică pentru d. Gherea.

Altfel d-sa ar fi putut să-şi pună întrebarea: să admitem un moment, ca ipoteză, că *în fapt* s'ar dovedi imposibilitatea industrializării Romîniei. Nu se prăbuşeşte atunci toată argumentaţia „Cuvintelor uitate"? Nu se impune atunci apărătorului social-democraţiei romîne să analizeze realitatea, spre a găsi răspunsul adevărat?

Dar aşa,—foarte comod: unul aduce argumente serioase, însă poporaniste, iar eu ca social-democrat—cred. Şi punct.

Aici ni se vădeşte *turnura* metafizică şi chiar mistică a intelectului d-lui Gherea, atît de strălucitor de altfel, care ne explică foarte multe.

Pentru d-sa, precum în sfera acţiunii concepţia socialistă *prestabileşte* „o anumită activitate practică", o anumită formă de acţiune politică, indiferent de condiţiunile de timp şi de loc, tot aşa în domeniul cercetărilor ştiinţifice ea *prestabileşte* „posibilităţile", indiferent de fapte şi de cercetarea lor, şi concluziunile—indiferent de premise....

Nu e de mirare, că în răspunsul ce mi-l dă, d. Gherea se rătăceşte în labirintul tutoror acestor „probleme burgheze" şi „atitudini socialiste", încît îi scapă din vedere chestiunea cea mai importantă pentru discuţiunea noastră, *singura decizivă*.

In fiecare ţară şi în fiecare moment istoric se pune o problemă, care se ridică de-asupra tuturor celorlalte, şi care le domină pe toate, şi faţă de care ele, oricît de însemnate ar fi în sine, nu sînt decît simple consecinţi sau mijloace.

Această problemă,—în adevăr *problema problemelor*,—priveşte direct însuşi *raportul de putere* între diferitele elemente sociale.

Dacă în fiecare fază istorică se stabileşte un anumit echilibru între elementele sociale în luptă, bazat pe raportul real de putere între aceste elemente, *nici un progres social* nu se poate realiza decît prin *schimbarea efectivă a raportului de putere între ele*, şi, în consecinţă, aşezarea echilibrului şi a societăţii însăşi pe o nouă bază.

Toate revoluţiunile şi toate reformele *adevărate* nu sînt decît rezultatul schimbărilor în raportul de putere între elementele sociale *).

Dar la rîndul lor, schimbările în raportul social de putere nu sînt decît un rezultat al *mişcării maselor sociale*, în care constă însuşi substratul procesului istoric,—şi mai trebue adăugit?—al maselor sociale *vii, reale, existente în fiecare fază istorică*.

Un „sachem", un „înţelept" al ginţii primitive, un patrician proprietar de sclavi, un latifundiar roman, un senior feodal, un monarc absolut, un „burghez capitalist", un „proletar" socialist—simbolizează cîte un moment al acestui proces.

Nimeni n'a afirmat mai cu tărie acest adevăr decît tocmai K. Marx. (Se poate discuta *mecanismul* prin care el explică mişcarea maselor sociale, nu însăşi realitatea ei istorică).

In această *mişcare de mase*, unele elemente sociale reprezintă forţele de progres ale societăţii,—celelalte pe cele de conservaţiune sau de regres, şi elementele progresive poartă, cum se exprimă Kautsky, pe umerii lor interesul *societăţii întregi într'o epocă dată*.

Lupta între partidele politice nu este decît o *formă* a acestei ciocniri de interese sociale. Şi oricare ar fi, după vremuri, lozincile şi metodele de luptă, ea întotdeauna are în faţă acelaşi obiectiv—schimbarea în raportul social de putere din prezent, şi aceiaşi bază—mişcarea maselor.

Rostul unei concepţiuni sociale,—*singurul* ei rost,—este de a ne uşura *orientarea* în acest proces istoric (şi puterea ei de orientare este şi singurul criteriu al adevărului ei).

In faţa unui sociolog, ca şi a unui om de acţiune care vrea să-şi dea seamă de rostul acţiunii sale,—stau întotdeauna aceleaşi întrebări:

Cari sînt elementele sociale în luptă, *în momentul istoric*

---

*) Toate „problemele burgheze" despre cari ne vorbeşte d. Gherea în „Cuvinte uitate",—admiţînd că sînt reale sau realizabile,—nu fac nici o excepţie în această privinţă. S'ar putea, de pildă, înlătura „*regimul de ilegalitate*", fără schimbarea actualului raport de putere între elementele sociale din Romînia?...

de faţă? Care este formula echilibrului între aceste elemente? In ce direcţie trebue sau se poate urmări schimbarea în raportul de putere între ele?

Această problemă a raportului de putere *colorează* o epocă istorică dată după *natura ei*,—feodală, liberală, socialistă, etc. De aceia e „culmea absurdităţii" de a transporta o problemă dintr'o epocă într'alta.

Şi *singurul* lucru, pe care îl poate face un individ, este—să-şi aleagă *conştient* postul de luptă, în condiţiunile din vremea şi din ţara lui.

Această întrebare, în termenii concreţi pentru faza actuală a istoriei noastre naţionale, am adresat-o eu socialiştilor noştri.

Şi ce-mi răspunde d. Gherea în „Cuvinte uitate? (Cît pentru „Neoiobăgia" nu vorbesc pentru moment).

Trece pe de lături!..

Mai mult. Reduce toată argumentarea mea la celebra „plantă exotică"; se căzneşte să-mi dovedească că se poate planta şi în solul ingrat al Romîniei cîteva legume de importaţie, cu ajutorul cărora să se creeze un fel de laborator de alchimie socială pentru fabricarea viitorilor membri ai viitorului partid cu adevărat social-democrat....

Nu. Ii va fabrica „liberalismul luminat", căci problema e „burgheză". Alchimiştii vor păstra numai „rostul lor propriu"....

Dar se discută însăşi posibilitatea unei astfel de fabricări! Dar nu se ştie dacă „liberalismul luminat" va accepta colaborarea!

Ei? Tot rămîne „rostul propriu al social-democraţiei romîne".

Şi acest rost după d. Gherea însuşi se reduce în fond la „atitudinea"—să spunem cuvîntul adevărat: la *poza revoluţionară*.... „*Noblesse oblige!*"......

Dar e nevoe de un *partid*, numai pentru a împodobi arena vieţii noastre publice cu aceste siluete superbe?

D. Gherea ne mai vorbeşte încă de „lucrarea şi influenţa morală"....

Dar destul....

Dacă există o concepţie a rostului unui partid politic absolut necompatibilă cu *fondul* doctrinii marxiste, ca şi cu oricare filozofie socială,—este tocmai această idee de laborator alchimic sau de şcoală de... *poseuri* pentru „lucrarea şi influenţa morală"....

Şi tot aşa de puţin se poate justifica, pentru un marxist, dispreţul pentru *rezultatele practice* ale activităţii politice sub pretextul, că „social-democraţia..., trebue să considere activita-„tea sa sub acel aspect şi cu acel criteriu pe care l'a dat ma-„rele Spinoza pentru orice *activitate* omenească—estetică, etică „sau politico-socială: *Sub speciae Aeternitatis*"......*)

De altfel, marele Spinoza n'a spus acest lucru, şi nici nu l-a putut spune,—el, pentru care „judecata binelui şi a răului se întemeiază pe comparaţiune";—precum n'a comis el nici greşala de gramatică ce aici pe nedrept i se impută. **)

*) L. cit., p. 267.

*
* *

Acesta, este răspunsul ce mi l-a dat d. Gherea în articolul din „Viitorul Social", care de altfel se începe şi se sfirşeşte cu declaraţia, că d-sa „n'are pretenţia" de a răspunde la toate argumentele mele.

Dar după trei ani i se pare că „mi-a răspuns atît de temeinic, că *nimeni* n'a încercat măcar să'l combată"....

Cetitorii sînt puşi acuma în situaţia de a judeca şi ei temeinicia acestui răspuns.

Să vedem întrucît îl complectează „Neoiobăgia".

C. Stere

**) Pentru Spinoza *cunoştinţa* raţională este percepţiunea lucrurilor *sub specie aeterni*, fiindcă, după el, *raportul de timp dispare* pentru cunoştinţa adevărată. In al doilea rînd, adiectivul *aeternus* al lui Spinoza nu este *etern* al nostru, nu este vorba aici de *continuitate*, întrucît raportul de timp n'are nici o însemnătate. Lucrul *sub specie aeterni* este, în fond, o noţiune de aceiaşi ordine ca şi „idea" lui Platon, „numenul" sau „lucrul în sine" al lui Kant. Tocmai de aceia pentru Spinoza toate chestiunile de etică, de scopuri practice, de activitate—intră în sfera în care raportul de timp e valabil (Cf. Höffding—Histoire de la Philosophie moderne, vol. I, p. 306—350).

Moş Crăciun

Moş Crăciun cu barba albă, Moş Crăciun cu traista plină,
Oaspe vechiu şi-atît de darnic al copilăriei mele,
Azi la noi în sat te-aşteaptă toată casa cu lumină,
Cu colindă şi cu cîntec şi cu crai ceteţi de stele.

Tu mi te strecori în taină pe la fiecare poartă,
Cu păşirea ta tiptilă nu laşi urme pe zăpadă,
Dar te simte-acoperişul oropsiţilor de soartă,
Cînd laşi binecuvîntarea peste capul lor să cadă.

Tu cobori şi 'n sara asta, tu cobori ca altădată,
Pe pămîntul greu de rele, sol bătrîn de gînduri bune,
Şi 'nveştmînţi c'un văl de pace răzvrătirea 'nviforată..
—Cum te-aşteaptă 'n sat la mine !... Du-te, du-te, Moş Crăciune !

De nu ţi-o fi peste mînă, treci şi pe la casa noastră,
Biată mama 'ngîndurată azi e singură la casă ;
Tu măcar o rază 'n suflet îi trimite pe fereastră,
Cînd vezi neatins şi vinul şi colacul de pe masă.

Ş'apoi pleacă 'n largul ţării... pe oriunde-şi duce darul
Bătrîneasca şi curata şi cinstita noastră lege...
Numa 'n lumea mea străină nu 'ncerca să treci hotarul,
Căci şi sufletul şi casa ţi-s închise-aici, moşnege !

Octavian Goga

ANALFABETISMUL RURAL

Răspîndirea culturii în masele populare din Occident începe să fie recunoscută ca un principiu de întărire al existenţii naţionale abia în veacul al nouăsprezecelea ; ea formează chiar una din caracteristicele secolului trecut, care, din acest punct de vedere, cu drept a fost numit de unii *secolul educaţiunii naţionale*.

Pînă în veacul trecut nici o ţară n-a recunoscut, că *a instrui pe toţi cetăţenii ei* este o datorie naţională de stat, astăzi, aproape toate statele din Europa şi America, pe deoparte îşi impun această sarcină, oricît de mari sacrificii ar cere ea ; iar pe de alta impun deopotrivă un anumit grad de învăţămînt tuturor locuitorilor ţării.

Invăţămîntul elementar e considerat dar ca o datorie publică a tuturora, a cărei neîndeplinire, ca orice altă infracţie, se pedepseşte. Chiar în ţările în care serviciul militar nu e considerat ca o datorie publică, şi deci nu e impus de stat—cum sînt Anglia şi Statele-Unite de pildă—învăţămîntul elementar e considerat ca atare : fiecare e obligat de stat să dea copiilor săi învăţămîntul elementar, iar statul, la rîndul său, se recunoaşte dator a pune la dispoziţia fiecăruia mijloacele necesare, în mod cu totul gratuit.

*

Din punct de vedere ideal, educaţiunea maselor a fost unul din acele visuri frumoase ale cugetătorilor din evul mediu, care te fac întotdeauna să admiri puterea de privire peste veacuri a geniilor omenirii ; adîncile reforme sociale însă nu se produc niciodată de idealuri personale ci de necesităţi prezente, de forţe sociale imperative, care impun transformări ori provoacă catastrofe.

Dar dacă idealurile cugetătorilor nu pot *singure* determina schimbări sociale adînci, nu se poate afirma că ţările civilizate îşi continuă astăzi evoluţia istorică împinse *numai* de forţe oarbe. *Conştiinţa luminată a omului* e şi ea un factor esenţial al evo-

luției societăților omenești și *pînă la un punct*, se poate spune, că un popor este ceia ce vrea să fie. Dacă e adevărată afirmarea că omenirea a progresat în veacul al nouăsprezecelea—veacul constituțiilor—mai mult decît în toate miile de ani de mai înainte, nu se poate atunci tăgădui că progresul societăților omenești se determină în mare măsură și de principii impuse de lumina conștiinții.

Cauzele complexe ale progresului social cer concurența atîtor factori încît lipsa unora poate zădărnici puterea de influență a altora, fără a se dovedi prin aceasta permanenta lor neputință de a *impresiona* mersul societății, în împrejurări anumite.

Cu patru veacuri în urmă, Luther se mira de nepriceperea importanței educațiunii publice în Germania: „Fiecare oraș, spunea el, e supus la mari cheltueli în fiecare an pentru construiri de drumuri, ridicări de metereze, cumpărări de arme și echipări de soldați. Pentruce nu s'ar cheltui o sumă pentru întreținerea cîtorva institutori? Prosperitatea unui oraș nu atîrnă de bogățiile lui naturale, de soliditatea zidurilor lui, de eleganța caselor lui, de abondența armelor și arsenalelor lui, ci siguranța și tăria unui oraș stă mai presus de toate în o bună educație, care îi procură cetățeni instruiți, cu judecată dreaptă, cinstiți și bine educați".

Trei veacuri au trecut fără ca oamenii de stat din Germania să recunoască evidența orbitoare a acestui adevăr. Abia în urma sfărmării Germaniei de Napoleon și sub presiunea unor nouă necesități de viață națională, regele Frederick Wilhelm, după dezastrul dela Iena, recunoaște că: „Germania trebue să recîștige prin puterea intelectuală ceia ce a perdut în puterea materială. Pentru acest scop este dorința mea, zice el, ca tot ce-i posibil să se facă pentru a se întinde și perfecționa educațiunea poporului".

*

Germania este cea dintăi țară, care a impus obligativitatea învățămîntului elementar ca o datorie publică a tuturor locuitorilor ei, și de aceia *neștiutorii de carte* au ajuns astăzi niște rari accidente în această țară [1]).

Dacă am clasifica țările după criteriul răspîndirii culturii în popor, Germania stă în frunte: ea a isbutit să stîrpească cu totul analfabetismul. Din acest punct de vedere, țara noastră, după cum vom vedea, continuă să stea la polul opus Germaniei.

Germania are marele merit de a fi înțeles cea dintăi rolul școlii în desvoltarea și întărirea națională a unei țări. Cu drept cuvînt s-a spus că Germania modernă e opera învățătorului și profesorului german. Statul german a înțeles înaintea altora ce instrument minunat de formare a cetățenilor e școala. Ca și Biserica, statul german, în o mai largă măsură, a căutat ca fiecare cetățean să fie format în școala publică după concepțiile și idealurile naționale ale statului. Acel strîmt patriotism de stat, caracteristic cetățeanului german, care face din el „o parte din mașina publică", poate provoca critici drepte din punct de vedere al unui anumit ideal de educațiune individualistă, dar el e cea mai strălucită dovadă a eficacității școlii germane. Se poate critica concepția educativă a statului german, dar aducerea ei la o îndeplinire practică atît de perfectă nu poate provoca decît admirație. Școala germană a ajuns să fie ceia ce a voit statul: „o fabrică de cetățeni ai statului".

Fiecare popor are anumite însușiri naționale, și numai în direcția acestor însușiri, el își poate desvolta formele de viață socială și politică. Școala este și ea o instituție politică creată și susținută de stat pentru cultivarea idealurilor lui naționale.

Dacă școala germană are, după cum am arătat în alte articole, defectul de a *ucide* personalitatea pentru a forma disciplinați ai statului, aceasta nu arată decît o însușire a poporului, care s'a organizat sub forma celui mai absolutist și reacționar stat din Apusul Europei; după cum, dacă școala engleză are calitatea de a desvolta pînă la cel mai înalt grad individualitatea independentă a omului, aceasta se explică numai prin pasiunea națională pentru independența personală a acelui popor anglo-saxon, care a format cele mai democratice state din lume.

Puterea statului german stă mai mult în școală decît în armată; școala e un instrument de luptă al statului mai puternic decît armata: iată de ce „statul, spune Rein, voește să conducă educațiunea din școală ca pe un aliat al lui pe cîmpul de luptă împotriva curentelor distrugătoare, care îi surpă puterea".

Germania cea dintăi a dovedit în mod practic puterea școlii ca factor de progres și de victorie în lupta vieții; exemplul ei a dat un mare impuls desvoltării organizării școlii în diferitele țări din Europa și America. Anglia, ale cărei interese concurează cu ale Germaniei, n-a fost înspăimîntată de numeroasa armată a Germaniei, cît de temeinica organizare a școlii ei: de aici acel avînt, fără pereche în istoria lumii, în organizarea școlilor din Anglia, pentru a-și ajunge rivala. Nu odată s-au spus de oamenii de stat ai Engliterei că „supremația Angliei e o chestie de bună organizare a școlii". Anglia n-a introdus serviciul militar obligator, dar a impus obligativitatea învățămîntului dela 5—14 ani, și n-a cruțat nimic ca să ajungă pe Germania în organizarea regimului ei școlar.

Dacă sistemul de educație german găsește astăzi protivnici de o înaltă competință pedagogică în Germania chiar, și dacă sub raportul desvoltării personalității întregi și independente a omului, el are mult de împrumutat dela sistemul englez de educație, organizarea tehnică a școlilor însă, în vederea aplicării sistemului susținut de stat, e neîntrecută.

1) In Germania și Elveția numai 1 la mie dintre recruți nu știe carte; în Franța proporția se ridică la 4%, adică 40 la mie; în Romînia erau 81%, adică 810 la mie neștiutori de carte, în 1886.

*

Intervenţia statului în organizarea regimului şcolar în ţările din Apus şi impunerea învăţămîntului elementar obligator ajunge un fapt general în veacul trecut: o necesitate de existenţă naţională a fiecărei ţări. Marile şi multele descoperiri tehnice ale veacului al nouăsprezecelea, puterea aburului şi a electricităţii, a *„drepturilor omului"* şi a presei zilnice au sporit producţia, au mărit circulaţia produselor şi a ideilor, au intensificat viaţa, au înălţat demnitatea omenească şi au impus statelor nevoia „de a adăuga, prin o educaţie sistematică, la experienţa copilului, experienţa rasei omeneşti".

Statele absolutiste din Europa apusană, înainte de Marea Revoluţie, se reduceau aproape exclusiv la nişte instrumente de dominare ale unei oligarhii restrînse asupra unei mulţimi indolente. Marea industrie nu trezea viaţa oraşelor; şuerul fabricilor nu aduna milioanele de lucrători; trenurile, telegrafele, telefoanele nu distrugeau distanţele; vapoarele nu brăzdau oceanele, problemele sociale nu frămîntau minţile oamenilor de stat: pentru *cei puţini* viaţa era trîndavă şi liniştită, pentru *cei mulţi* era asuprită şi animalică, pentru toţi aceiaşi amorţire a minţii şi a sufletului.

Marea Revoluţie deschide perspective nouă: oraşele cresc, producţia naţională sporeşte, clase sociale nouă sînt chemate la viaţa publică, statul nu se poate mărgini numai la rolul unui instrument de dominare politică al unei clase, ci, sub influenţa Democraţiei, îşi desvoltă din ce în ce mai mult funcţiunea de armonizare a diferitelor interese sociale. Formele nouă de viaţă socială şi caracterul aprig de concurenţă al luptei pentru trai între indivizi şi între state, nevoia naţională de sporire a puterii de producţie... toate cer ridicarea nivelului intelectual al maselor—o sporire a capacităţii productive: statul e silit *din interes de existenţă* să introducă obligativitatea şi gratuitatea învăţămîntului elementar şi să contribue cît mai mult la răspîndirea învăţămîntului de grade superioare.

*

La noi ondulaţiile Marei Revoluţii n-au ajuns decît foarte tîrziu şi foarte la suprafaţă; ele nici nu puteau avea o influenţă adîncă, din cauza împrejurărilor istorice specifice de desvoltare a ţării noastre.

Ţară aproape exclusiv agricolă, în care 82% din populaţia întreagă e formată de muncitori agricoli, cu agricultură extensivă şi aproape în neputinţă de a-şi desvolta în mod natural marea industrie de export, ţara noastră totuşi a împrumutat multe din formele de viaţă apusană ale statelor cu civilizaţie produsă prin desvoltarea uriaşă a marei industrii. Lipsa substratului material al acestor forme de viaţă e una din contrazicerile civilizaţiei noastre. Oraşele noastre sînt în cele mai multe cazuri nişte mahalale, în care pătura conducătoare e formată în cea mai mare parte

de latifundiari fonciari, înlocuiţi în exploatarea agricolă prin arendaşi, şi de reprezentanţii oficiali ai statului, iar averile, pompate de aceste oraşe, isvorăsc în special din exportul de grîne. Data începerii înfloririi oraşelor noastre coincide cu tratatul de Adrianopole—data începerii exportului nostru de grîne şi a întinderii, în consecinţă, a suprafeţei cultivate a solului. Nu industria dă *viaţă* oraşelor noastre ci tot agricultura, şi *această viaţă* o dă în dauna celor mulţi dela sate.

Dar pecînd în ţările apusene, statul, împins de progresul realizat în tehnica producţiei naţionale şi de intrarea în viaţa publică a mulţimii, a fost silit să impue în chip forţat ridicarea nivelului cultural al maselor, la noi productivitatea mănoasă a solului, cu corolarul ei natural al culturii extensive, nu cere deosebire de cultură intelectuală între boul care trage plugul şi între ţăranul care îl mînă; mai mult încă: creşterea cîştigului proprietarului şi arendaşului nostru, atîrnînd în foarte multe cazuri, după cum au dovedit nenumărate anchete şi intervenţii oficiale, şi de oarecare procedeuri la încheerea contractelor, la măsurătoare ori la răfuială, ridicarea nivelului cultural al ţăranilor ar împedeca chiar unele *mijloace* de producţie naţională. Iată de ce nevoia răspîndirii culturii în masele ţărăneşti, la noi, nu e recunoscută, *de fapt*, după cum vom vedea, ca o grabnică necesitate naţională de stat—după cum nu e recunoscută nici nevoia de a lărgi cercul vieţii publice—ci mai mult ca o chestie de resortul Ministerului de Instrucţie.

Cu toate formele moderne de viaţă politică, realitatea, în parte medievală, a obiceiurilor noastre, face din stat încă un instrument de stăpînire în mîna unei oligarhii, care exclude dela viaţa publică şi dela luminile civilizaţiei, şase şeptimi din populaţia întreagă a ţării.

Dacă statul nostru ar fi aplicat cu seriozitatea cuvenită legea obligativităţii învăţămîntului elementar la sate, şi ar fi înţeles că nici un sacrificiu nu e prea mare pentru luminarea satelor, n-am fi ajuns astăzi ca, după aproape cincizeci de ani de aplicare a acestei legi, să avem un coeficient de 65.1% de analfabeţi în pătura rurală a ţării, iar în unele judeţe numărul analfabeţilor să atingă cifra de 74.1% sau chiar de 74.9%, după cum arată statistica oficială a Ministerului de Instrucţie. Şi trebue să ne lăudăm cu aceste cifre, căci cu zece ani în urmă ele se ridicau, pentru unele judeţe, la enorma proporţie de 90.8% şi 91% de analfabeţi!

Şi la ce *ştiinţă de carte* se reduc cunoştinţele celor 25—35% dintre ţărani? În cele mai multe cazuri nu întrece ştiinţa de a iscăli. Şi chiar acest minim rezultat n-a putut fi obţinut decît în anii din urmă, prin sforţările personale ale unui ministru democrat, pe care ţara a avut norocul să-l aibă în mai multe rînduri în capul Departamentului Instrucţiei, ca astfel el să poată spori, *prin tot felul de restrîngeri bugetare*, numărul şcolilor săteşti, şi să reînfiinţeze şcolile normale desfiinţate de predecesorul său.

*

Din analiza bugetului statului, a statisticei Ministerului de Instrucție, și a Raportului Inspectoratului Invățămintului Primar rezultă unele date și concluzii care aruncă o deplină lumină asupra mersului și perspectivei invățămintului nostru primar rural. Un fapt te izbește dela inceput. E un lucru știut că in țările din Apus, cu invățămint public, suma alocată anual pentru invățămintul primar, in bugetul statului, e de *citeva ori mai mare* decit suma alocată pentru toate celelalte ramuri de invățămint la un loc. In Anglia, care a introdus invățămintul obligator cu șase ani in urma noastră, această proporție e de nouă la unu. La noi proporția e aproape exact de unu la unu: adică intreg invățămintul primar consumă din bugetul Instrucțiunii Publice numai 50%; și din această jumătate, invățămintul primar rural, adică invățămintul a șase șeptimi din intreaga populație a țării, consumă mai puțin (8.559.868 lei) decit de două ori suma alocată invățămintului primar urban (4.737.403 lei), adică invățămintul primar al unei șeptimi din intreaga populație [1]. Iar dacă comparația se face intre *populația școlară* dela sate și cea dela orașe, atunci contingentul școlar sătesc se ridică la opt din nouă părți, față de cel urban.

E caracteristică această repartizare a bugetului Instrucției Publice, și ea dovedește neindoios pártinirea statului nostru in intervenția lui pentru răspindirea invățămintului elementar.

In toate țările cu invățămint elementar obligator și gratuit, răspindirea acestui invățămint e rezultatul unei intervenții de stat; pretutindeni insă statul, in această inaltă intervenție a lui, n'a lucrat ca instrument pártinitor al unei clase, ci ca un administrator echitabil al intereselor superioare naționale; de aceia in fiecare din aceste țări, suma, pe care statul o cheltuește pentru invățămintul elementar al mulțimii, intrece de mai multe ori suma alocată pentru invățămintul claselor suprapuse mai avute.

In opera lor de a cultiva masele, diferitele state din Apus și-au co-asociat *comuna*. Pină la un punct acelaşi lucru s-a intimplat și la noi, nu insă acelaşi fel de conlucrare. In Apus, suma dată de comună pentru școli crește proporțional cu sporirea veniturilor ei, rămînind ca statul să contribue mai mult acolo unde comuna e mai săracă. La noi, ancheta din 1885, făcută după douăzeci de ani de funcționare a legii obligativității invățămintului, constată dimpotrivă că: „Comunele urbane nu plăteau decit 13.4% din costul școlilor lor primare, sau 3.8% din veniturile lor bugetare, pecind comunele rurale contribuiau cu 32.4% din costul școlilor lor, sau aproape 8% din totalul veniturilor lor".

Dar pártinirea reiesă evidentă din starea actuală de organizare, pentru intreg acest period de 46 de ani de intervenție a statului nostru, pentru răspindirea invățămintului primar.

In adevăr statistica Ministerului de Instrucție arată că avem un invățămint primar urban, care nu lasă nimic de dorit: nici din punct de vedere al localurilor, nici din punct de vedere al numărului și pregătirii personalului didactic. Clădirile sint toate de zid; corpul didactic intreg e format din titrați ai școlilor speciale, definitivi; iar vacanțele se ocupă de cei mai buni dintre invățătorii satelor—stabilindu-se astfel principiul că elementele cele mai bune din corpul invățătoresc sătesc sint date tot orașelor. Toți copiii in vristă de școală găsesc loc in școala primară urbană, și, deși legea invățămintului primar repartizează pină la 80 elevi de fiecare institutor, proporția generală pentru intreg invățămintul primar urban e numai de 61 copii de institutor.

Netăgăduit că avem un suficient și foarte bun invățămint primar urban.

Aceiaşi statistică ne arată insă pentru invățămintul primar rural—luat in totalitatea lui—o stare cu desăvirșire detestabilă, care poate fi privită ca tolerabilă, comparată numai cu istoria absurdă a desvoltării anterioare a acestui invățămint. Starea lui trecută și actuală ne explică pentruce sintem una din țările Europei cu cei mai mulți analfabeți, și pentruce vom continua să ocupăm acest loc de rușine cit timp statul nu va interveni in sprijinul acestui invățămint decit cu mijloacele cu care intervine astăzi.

*

Prin legea obligativității invățămintului din 1864, statul iși recunoaște implicit datoria de a procura invățămintul primar in mod egal și gratuit tuturor copiilor in vristă de școală. Pentru copiii dela orașe statul de mult iși indeplinește complect și bine această obligație. Din cei 810.222 copii de săteni, in vristă de școală, statul nu poate insă primi in școlile lui decit 480.000, adică un procent de 53.8% din numărul total al copiilor. Și cu toate aceste avem invățămintul obligator pentru toți copiii, incă dela 1864! Legea prevede chiar sancțiunea amenzii pentru părinții care nu'și trimet copiii la școală și „Casa Școalelor" are un venit anual regulat din produsul acestor amenzi: in 1909 ea a incasat 304.556 lei, iar inainte de inființarea acestei instituții uneori „amenzile se transformau in muncă manuală pentru lucrările publice", spune d. Arghirescu. In statistica oficială. Din procentul de 59.2% al copiilor inscriși la școală, statistica con-

1) Deși o comparație concludentă nu se poate face intre cifre abstracte, totuși credem suggestive următoarele date: Franța are 112.000 institutori, recrutați, in cea mai mare parte, din 175 școli normale, cu salarii in bugetul statului in sumă de 120.000.000 lei anual, pentru o populație școlară de 5.600.000 copii. Germania are 9.730.000 copii inscriși in școlile elementare, iar Anglia 7.520.000. Statul german intervine cam cu $^1/_3$, adică cu 150.000.000 lei anual, din costul total de jumătate de miliard de lei, pentru invățămintul primar („Volksschulen"). Statul englez imparte, pe din două cu comunele, cheltuelile pentru invățămintul primar („Elementary Public Schools"), contribuind anual cam cu 280.000.000 lei, din cheltuiala totală pentru acest invățămint. La noi bugetul Instrucției Publice (și „Casa Școalelor") se urcă aproape la 30.000.000 lei anual, din această sumă invățămintul primar absoarbe numai 14.000.000 lei. Avem o populație școlară cam de 900.000 copii (din care mai mult de 800.000, adică opt din nouă părți, sint copii de săteni), pentru care nu avem decit vreo 8000 institutori și invățători, recrutați, numai in parte, din șapte școli normale, singurele pe care le avem.

stată că în acest an nu a frecventat regulat școala decît un procent de 66.6%, ceia ce înseamnă că din peste 800.000 copii de școală ai sătenilor numai 300.000 (mai puțin de 40%) urmează regulat cursul primar.

Chestiunea frecventării școlii rurale a preocupat întotdeauna administrația noastră școlară, fără să i se poată însă găsi o soluție practică. Numai prin desperare de cauză se poate explica soluția propusă anul acesta prin Raportul Inspectoratului Primar: „Pentru a activa frecventarea regulată a școalei, consiliul inspectorilor apreciază autoritatea pe care și-a cîștigat-o jăndărmăria printre săteni și concursul ce l-ar putea da jandarmii pentru aducerea copiilor la școală. De aceia e de părere să se ceară autorităților în drept acest concurs pînă cînd trimiterea copiilor la școală ar intra în deprinderile sătenilor, așa cum a pătruns în ei datoria de a face serviciul militar".

Propunerea aceasta extremă și extraordinară pune o întrebare mai adîncă: E în adevăr săteanul atît de refractar școlii încît după 46 de ani de învățămînt obligator trebue să-i iai copilul la școală cu jandarmul? In colonii Englejii n-au întîmpinat atîta repulzie pentru școală, din partea unor popoare aproape sălbatice. Și-a făcut statul nostru dela început datoria, toată datoria, pentru a deprinde pe sătean să capete încredere în școală? Statistica arată că, dela început, mai conștiincioase au fost comunele în îndeplinirea obligațiilor către școala rurală decît statul.

Raportul Inspectoratului Primar constată că cu 15 ani în urmă frecventarea școlii rurale era mai bună decît acum. In 1894 numai 29.4% din numărul total al copiilor de școală erau înscriși, dar din aceștia frecventau școala 77%. Raportul spune că atunci erau înscriși numai copiii fruntașilor, și că în anii următori, înmulțindu-se înscrierile, au fost înscriși și copiii sătenilor din ce în ce mai săraci. Explicația scăderii frecventării regulate e dar evidentă și concluzia naturală ar fi intervenția statului pentru procurarea gratuită a întregului material didactic, a unei clădiri confortabile, a unui bun învățător și chiar mijlociri oficiale pentru procurări de haine și hrană gratuită pentru cei lipsiți de mijloace—așa cum se face în statele cu învățămînt gratuit[1]. Statul trebue să facă ca școala rurală să fie iubită de săteni, ca copiii să fie atrași de școală nu aduși cu jandarmi.

---

1) Congresul Institutorilor francejí, ținut la Nancy în 1909, pare să fi fost condus cu total de alte considerații decît Consiliul Inspectorilor Invățămîntului Primar dela noi, cînd a votat rezoluția că: „Pentru a asigura frecventarea școlară se va da familiilor nevoiașe, care au nevoe de munca copiilor lor, o despăgubire".

Proectul de lege al d-lui Briand, depus la Cameră în 1908, și care, după cum se anunță, se va lua în discuție în curînd, la art. 5 spune precis: „In fiecare comună se va înființa o *Casă a Școalelor* cu menirea de a încuraja, ajuta și desvolta mersul școalei publice". Statul prevede în buget 1.000.000 lei anual pentru a ajuta aceste instituții în comunele rurale cu mai puțin de 1000 locuitori. Aceste „Case ale Școalelor" există deja în 17.000 comune; ele sînt „un fel de biurouri de binefacere școlară, pentru a veni în sprijinul copiilor săraci, procurîndu-le haine ori hrană caldă în timpul iernei". Dela ele au luat naștere *Cantinele școlare*.

Statul însă nu și-a îndeplinit decît foarte anevoe și parțial datoria ce o are către școala rurală. Ancheta din 1885 găsește că din numărul total al localurilor de școală numai 29.2% erau de zid, iar restul erau de nuele, vălătuci și lemn durat, și că starea lor reclama numai decît o restaurare în valoare de cel puțin 1/5 din valoarea lor totală pentru „a le pune în condițiune mai acceptabilă". Astăzi, Raportul Invățămîntului Primar constată că, din numărul total al localurilor școlilor rurale, numai 57% sînt bune, restul sînt mediocre și rele; iar din numărul total al învățătorilor 27% sînt suplinitori. Zugrăvirea acestor suplinitori, de Raportul oficial, e atît de neagră încît e imposibil să nu exclami, cu convingere, că e mai bine pentru săteni să nu se mai înființeze școli, decît să se încredințeze misiunea de învățător unor astfel de scursori ale orașelor. S-a întîmplat să fie angajat ca învățător și un fost pușcăriaș, cu știința revizorului — „*pentrucă nu găsea pe altul*". Despre acești învățători improvizați, cu totul nepregătiți și nestabili, spune Raportul: „In urma trecerii lor pe la o școală, localul rămîne ruinat, arhiva în neorînduială, materialul didactic nimicit. Mulți au dispărut fără de urme dela școală, dupăce au încasat sumele pentru lemne, pentru servitori sau bani dela elevi pentru carte".

La astfel de școli frecventarea regulată desigur nu poate fi obținută decît cu jandarmul.

Sînt și școli bune și învățători exemplari, dar nu sînt atît cît trebue și cît statul e dator să procure.

Statistica oficială nu-l arată pe sătean refractar școlii; ea declară că: „Cereri stăruitoare sosesc la Minister din o mulțime de cătune ca să li se înființeze școală. Sacrificiile însemnate, pe care le oferă petiționarii, arată cît de serioase sînt aceste cereri".

Dar la asemenea cereri statul nu poate trimete decît cîte unul din acei suplinitori zugrăviți de Raport, de oarece numărul anual al absolvenților școlilor normale nu ajunge, după cum vom arăta, nici pentru a ocupa vacanțele ivite în rîndul titularilor și a înlocui în o proporție mai ridicată pe suplinitorii de care vorbește Raportul.

In asemenea împrejurări nu-i de mirat dacă săteanul nu poate înțelege menirea școlii.

Apoi, statistica arată, că pecînd la orașe pentru fiecare institutor se repartizează numai cîte 61 copii, la sate pentru fiecare învățător, această cifră abia a fost scoborîtă în ultimii cinci ani la o medie de 81.9, iar în unii ani anteriori ea se ridicase pînă la 87.3 de învățător.

Menționăm *numai* introducerea la sate a învățămîntului primar de jumătate de zi, o inovație condamnată în toate țările unde s-a încercat, găsită rea de Ministerul nostru de Instrucție, dar totuși păstrată pentrucă Ministerul nu are mijloace să facă altfel.

E evident dar că, deși avem învățămînt primar obligator, egal și gratuit încă dela 1864, pentru toți copiii țării, statul nostru nu procură acest învățămînt decît la jumătate din întreaga

populaţie şcolară rurală, şi aceasta o face în condiţiuni cu totul inferioare, şi ca local şi ca personal didactic şi ca distribuţie a copiilor pe clase, faţă de învăţămîntul primar urban. Şi această inichitate a statului se făptueşte faţă de acea populaţie, care produce nouă zecimi din întreg produsul naţional, care formează zidul viu de apărare al ţării, care reprezintă continuitatea istorică a neamului nostru.

E drept că statul a simţit odată fiorul datoriei neîndeplinite, în 1896—cînd în capul Departamentului Instrucţiei se afla unul din cei mai democraţi bărbaţi de stat ai noştri—şi atunci a luat fiinţă „Casa Şcoalelor", instituţie cu menirea specială de a lucra pentru răspîndirea culturii naţionale. Statul se obliga să verse în visteria acestei instituţii un fond de 30.000.000 lei, pentru a interveni astfel în sprijinul comunelor la înmulţirea şcolilor. Acel fond însă n-a fost vărsat nici astăzi, cu toate că bogatele holde muncite de săteni, ani dearîndul, au produs excedente de sute de milioane în visteria statului.

Astăzi această instituţie, cu menire atît de înaltă, abia îşi poate agonisi veniturile din taxe şi din amenzi; şi în timp de 13 ani de existenţă, ea, cu anevoe numai, a putut *împrumuta* comunele cu suma de 8.591.649 pentru clădiri de localuri de şcoală; pecînd şcolile rurale, numai în cei şase ani din urmă, *i-au dat* importanta sumă de 1.170.792 lei, adunată din amenzile şcolare plătite de săteni.

Raportul Inspectoratului Primar calculează că, pentru a procura sălile de clasă necesare întregei populaţii şcolare rurale, luînd în samă şi sporirea anuală a numărului copiilor, ar trebui, ca în curs de 15 ani, să se clădească în fiecare an cîte 583 săli de clasă: ceia ce în total s-ar ridica la suma de 57.000.000 lei—socotind 6.500 lei costul mijlociu al unei săli. Această sumă s-ar ridica la 70.000.000, lei dacă am avea în vedere scoborîrea numărului elevilor dela 80—60 de fiecare clasă, numai pentru şcolile ce se vor clădi de acum înainte.

In privinţa sporirii numărului învăţătorilor, Raportul constată că dacă Ministerul va spori anual numărul lor, numai în proporţia mijlocie din ultimii 15 ani, atunci va fi nevoe de 103 ani pentru a se putea obţinea învăţătorii necesari pentru cei 330.229 copii, care azi nu au loc în şcoala primară rurală.

Dacă ţinem samă că pentru sporul de populaţie şcolară anuală avem nevoe, în fiecare an, de 170 învăţători noi; că pentru a procura şcoli populaţiei şcolare, care acum nu are şcoli, avem nevoe de un spor de 280 învăţători, pe fiecare an, în timp de 15 ani; că 150 învăţători sînt ceruţi anual de vacanţele provocate prin deces şi eşirea la pensie a învăţătorilor titulari, şi că încă 100 învăţători titulari ar fi necesari pentru a înlocui în 15 ani procentul de 27% de suplinitori—ajungem la cifra de 700 învăţători pe fiecare an pentru o campanie de 15 ani de luptă împotriva analfabetismului rural.

Dar dacă mai ţinem samă că astăzi, aproape în toate ţările civilizate, numărul de elevi încredinţaţi unui învăţător e mai mic de 50, şi am dori să-l reducem şi noi dela 80 măcar la 60—pentru toţi învăţătorii—atunci am avea nevoe de peste 900 absolvenţi de şcoli normale pe fiecare an, în timp de 15 ani. Şcolile noastre normale însă nu produc nici o treime din acest număr. N-am mai considerat aici faptul că şi învăţămîntul primar urban tot din rîndul învăţătorilor îşi recrutează institutorii.

Pentru o campanie de 30 de ani de luptă pentru stîrpirea analfabetismului, am avea nevoe de 600 învăţători pe an.

Strategia luptei împotriva analfabetismului impune dar, în primul loc, înmulţirea şcolilor normale—sacrificii băneşti deci din partea statului. Dar acest sacrificiu e de fapt o înaltă datorie naţională a lui, neîndeplinită încă în măsură complectă pînă acum.

*

Administraţia cinstită şi devotamentul, pînă la abnegaţie, al cîtorva oameni puşi în capul Departamentului Instrucţiei şi instituţiilor dependinte de el, nu pot singure schimba starea actuală de lucruri. Chestia analfabetismului trece peste răspunderea Ministerului de Instrucţie şi chiar peste răspunderea unui singur guvern; nu e o chestie de administraţie de resort ci o chestie de politică naţională a statului romîn. Nu putem fi o ţară puternică—oricît de mult am întări armata—dacă vom continua să numărăm 65% de analfabeţi în masa celor şase şeptimi a locuitorilor ţării. Desigur nu e o simplă coincidenţă întîmplătoare faptul că, răscoalele din 1907 au izbucnit întîi şi au fost mai violente tocmai în judeţele cu cei mai mulţi analfabeţi, care, prin o crudă ironie, sînt în acelaşi timp şi cele mai bogate judeţe agricole.

Ridicarea nivelului cultural al satelor e tot aşa de însemnată pentru viitorul nostru naţional ca şi ridicarea nivelului lor economic; mai mult: e chiar o strînsă legătură între aceste două direcţii de propăşire ale neamului nostru. Răspîndirea cît mai mare a culturii în masele populare sporeşte capacitatea productivă a întregei naţiuni. Aşa numitele bogăţii naturale înfloresc starea economică a unei ţări numai prin sporirea acestei capacităţi de producţie a locuitorilor ei; iar puterea de rezistenţă şi de prosperitate a unui stat nu se razimă atît pe armată cît pe valoarea personală ridicată a cetăţenilor lui. Să ne gîndim încă odată la cuvintele lui Luther spuse acum patru veacuri.

Renaşterea Romîniei moderne n-a aruncat decît o rază din strălucirea civilizaţiei apusene asupra oraşelor noastre; formele acestei civilizaţii, care pot produce iluzia realităţii, se susţin numai prin puterea materială a satelor, deasupra cărora întunericul medieval încă nu s-a risipit.

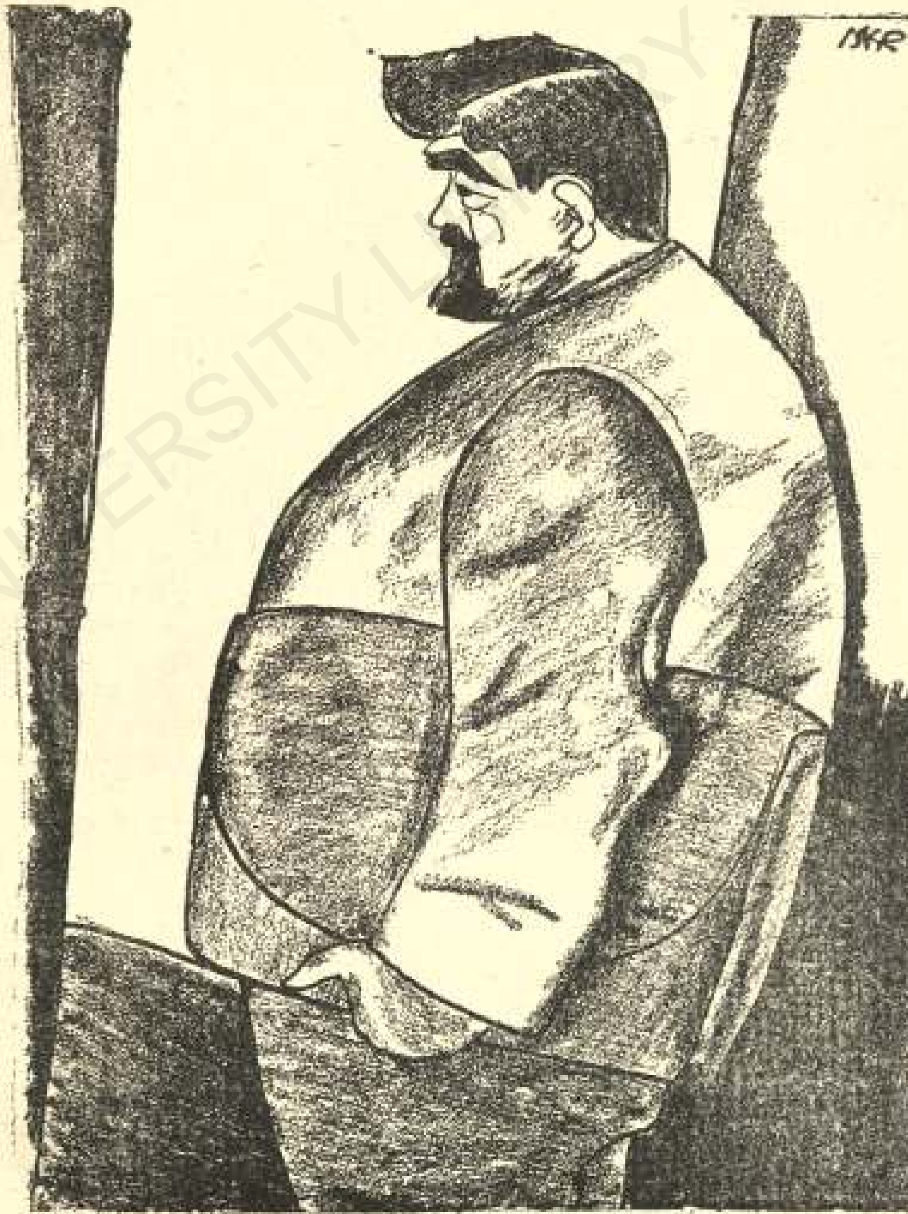
Lumina trebue să străbată la sate, cît mai multă, nu în interesul lor numai, ci în interesul viitorului istoric al neamului nostru

întreg. Formele de viaţă ale civilizaţiei moderne nu pot da roade, nici nu pot întări vitalitatea poporului nostru cît timp şase din şapte părţi ale lui întîrzie încă în istoria evului mediu; cît timp *ţara întreagă* nu participă la luminile şi binefacerile civilizaţiei.

Astăzi, între satele şi oraşele noastre, o epocă întreagă de civilizaţie se interpune; şi pentrucă înseşi caracteristicele etnice ale unui popor sînt influenţate de epoci istorice deosebite de civilizaţie, putem spune că, dintr-un anumit punct de vedere, în ţara noastră, avem două popoare, două istorii, două psihologii şi chiar două limbi diferite.

Ridicarea civilizaţiei satelor, trecerea lor din istoria medievală în cea modernă şi amestecul acestor două popoare în unul singur, călăuzit de idealurile unei largi democraţii, sînt condiţiile de viaţă ale poporului nostru; şi întrucît nimeni nu poate tăgădui influenţa culturii ca factor puternic de transformare a unei societăţi, răspîndirea ei, în prima ei treaptă, în întunericul satelor se impune ca o datorie superioară şi grabnică a statului romîn.

I. Botez



Dr. I. CANTACUZINO

Note pe marginea cărților

TOLSTOI

Sînt zece ori doisprezece ani decînd am citit întâia oară opera de căpetenie a lui *Tolstoi*: *Războiu și Pace*. Am avut o impresie grozavă, deși nedeslușită. Pe urmă, cartea aceasta nu m'a părăsit multă vreme, o țineam supt căpătâiu, o deschideam deseori, la întîmplare. Citeam cîteva pagini, ori citeam un capitol, eram mulțămit; n'aveam nevoe de „ce a fost", nici de ce „va urma"; puținul pe care mi-l împrospătam în fugă îmi părea nou, printr'un gest al unui personagiu, printr'un cuvînt, printr'un aspect nou al naturii.

Multă vreme n'am putut să-mi deslușesc impresia ciudată pe care mi-o făcea această operă. Nu găseam în ea senzațiile rare de stil ale marilor scriitori francezi; nu eram ispitit să învăț pe de rost ca pe o melodie armonioasă, un capitol, precum am făcut cu capitolul al V-lea din Doamna Bovary a lui Flaubert: „Elle avait lu *Paul et Virginie*..." Cuvinte săpate parcă într'o placă de aramă, pe vecie, cuvinte care aveau un farmec propriu al lor, cuvinte care traduceau într'un chip așa de artistic stări de suflet ori întîmplări. In cartea scriitorului rus parcă nu erau cuvinte; mi s'a părut că primesc totdeauna impresiile direct dela natură.

Intîmplările și intrigile unui roman, ale unei povestiri, de obiceiu le uiți; au fost impresii care au durat un timp, apoi s'au șters, s'au stins. Mi s'a întîmplat lucrul acesta cu romanele lui Turgheniev de pildă, ale lui Dostoievschi. După ani și ani, citești cartea ca pe ceva nou.

Cu *Războiu și Pace* a fost altfel. Am intrat cîndva în paginile cărții aceștia ca într'o țară. Am văzut peisagii nouă, am auzit vorbind, am privit mișcîndu-se, lucrînd, oameni după oameni; am auzit glas de durere, țipăt de plăcere, zbuciumul războiului, am simțit liniștea păcii ș'a veșniciei.

Am fost și eu de față la multe împrejurări din *Războiu și Pace*. Ași putea spune că am impresii personale. De multe ori stau la îndoială: îmi aduc oare aminte de întîmplări ale mele, petrecute în altă parte, în viața mea, ori de întîmplări de *dincolo*, din țara străină în care am trăit un timp?

Mi-a fost dragă Natașa, fetița aceia zglobie și plină de viață. Tot așa odată un prietin îmi mărturisea că a iubit cu pasiune pe Ana Karenina.

Am luat odată parte la niște petreceri de anul nou, cu un tineret sburdalnic, plin de credință, de iluzii, îmbătat de viață. Cu cîtă plăcere îmi aduc aminte de risete, de glume, de goana cu săniile, de lumini, de licărirea zăpezii, de cîntecul clopotelor ș'al zurgalăilor dela cai! Și altădată a fost o vînătoare, într'un peisagiu de toamnă; și după vînătoare *copiii* s'au dus undeva la un *unchiu* sfătos și poetic. Acolo s'au spus povești, s'a băut ceaiu; era într'o odae prietinească, și moșul a început a cînta din ghitară; și Natașa a prins a juca ușurel, ținîndu-și cu cîte două degete rochia. Dar altădată, la un bal, cînd s'a jucat o mazurcă nebună, în zuruitul pintenilor, — cu ce ochi am privit eu atunci pe Natașa! Dar cînd Natașa aceasta a inimii mele a fugit dela părinți, după un om pe care socotea că-l iubește, ca într'un vînt de nebunie. Cîtă patimă, cîtă putere de viață!

Și de prietinul meu, prințul Andrei, mi-aduc aminte; parcă-l văd ș'acuma, simpatic și trist, c'un obraz de Hristos! Era într'o primăvară și răsufla pămîntul aburi, brazdele negre-lucii se întindeau pînă în zare, și cînta ciocîrlia în înălțimi. Ș'un stejar uriaș întinerea pentru a suta oară, sorbind din pămînt putere, cu nenumăratele-i ramuri vînjoase îndreptate spre cerul curat. Și Andrei trecea pe sub stejarul acela, plin de gînduri ca totdeauna. Și privindu-l dela niște ferestre, dela al doilea rînd al unei curți boerești, niște fete zglobii rîdeau, — apoi s'au dosit după perdele cînd și-a ridicat el ochii spre ele.

Văd și pe Maria, sora lui Andrei, cu aeru-i de mucenică. Și pe bătrînul tatăl lor, aspru, vorbind rar.

Și iată și războaele cele mari dela 1812. Văd bine cumplita victorie a Francezilor la Austerlitz. Și-mi aduc aminte cum la un pod treceau regimente după regimente, amestecate, pedestrime și cavalerie și tunuri, și in învălmășeală un soldat oarecare, un Rus resemnat, spunea ceva. Nu mai știu ce spunea, dar am impresia că era ceva profund și ciudat.

Ș'odată iarna, în luptele retragerii marei armate, la un foc mare de lemne, între soldații ruși, un prizonier francez, mic și vioiu, un Parizian care nu mai învăța a fi trist nici în cele mai grele împrejurări, se încălzea, mînca și cînta c'o voce subțire:

Vive Henry quatre
Ce roi vaillant
Qui eut le triple talent
De boire, de battre
Et d'être un vert galant!

Ș'un oștean de-al țarului făcea mare haz. Era puțin ametțit de vodcă și voia și el să învețe a cînta ca Franțuzul, și urla cît putea:

Vivarică
Saravală...

Iar altădată, un Cazac care rînjia larg, cu ochii spălăciți, spunea cu nepăsare cum a ucis cu toporul pe un soldat francez, cum acesta se ruga să nu-l ucidă și zicea că-i fecior de general. Și Cazacul rîdea prostește și-și arăta toporul și imita pe cellalt: «Spunea că-i fecior de *ganaral!*»

Și noaptea aceia în care Andrei, rănit, sta cu ochii spre stele și se gîndea la măreția veșniciei, pecînd un pitic umbla pe cîmpul de războiu, printre morți și răniți. Piticul acesta era marele Napoleon.

Dar pe Petrea Buzuhov cît de bine mi-l amintesc, pe Rusul acesta greoiu, frămîntat de neliniști necontenite! El simbolizează parcă întregul popor slav, atît de ciudat, frămîntat de probleme religioase, de aspirații spre necunoscut.

Și după atîta tinerețe a tuturor, a sutelor de oameni cari trec prin sute de împrejurări, după atîta zbucium, după atîta vorbă și frămîntări, după ani și ani, toate se liniștesc. Toate rămîn amintiri, tinerețele au murit, rîsurile au amuțit,—iată pe

oameni ajunși de vîrsta care nu iartă, iată-i ducînd viața ca pe o povară zilnică, iată-i muncind silnic, iată-i împăcați, adică zdrobiți, fără să fi aflat înțelesul și rostul vieții.

«Nu cunosc sfîrșit mai trist decît sfîrșitul romanului *Războiu și Pace!...*» spunea un prietin, și avea dreptate desăvîrșită.

N'am citit de mult romanul acesta mare al lui Tolstoi. Cînd m'am pus să scriu aceste rînduri, m'am păzit să scot volumele din rafturi și să le răsfoesc. Nu știu de ce. Ș'acuma am o îndoială: poate lucrurile de care-mi amintesc nu sînt întocmai cele din roman. N'am nici-o curiozitate să verific. Se poate să fi amestecat chiar amintiri personale, cu acelea pe care le-am *văzut* în țara aceia străină, unde am petrecut, călăuzit de un mare maistru.

*

Omul acesta mare, scriitorul acesta care a izbutit să dee cu atîta putere viața întreagă, cu ciudățeniile, vîrtejurile și adevărul ei, scriitorul acesta care nu avea în opera lui nici oameni buni, nici răi, ci oameni adevărați, așa cum sînt ei în realitate, parcă n'a făcut literatură, parcă a creat viață. A dat cele mai mari opere literare ale veacului, *Războiu și Pace* și *Ana Karenina*, și pe urmă a devenit cel mai mare creștin.

Retras în pustnicia lui la Iasnaia-Poliana, se îmbrăca în strae de țăran, cerca să-și lucreze singur cizmele și visa un neocreștinism care ar aduce lumea pe calea binelui, a milei și a ertării. Inrîurirea lui a fost mare; a stîrnit furtuni în împărăția țarului; în ceia ce a scris, în retragerea lui, trece o suflare de apostol. Propovăduitorul acesta mare a renegat pe scriitorul de odinioară, pe Tolstoi care scrisese *Ana Karenina* și *Războiu și Pace*.—L-a renegat și și-a dus viața de sfînt, propovăduind mila și inerția, lucrînd cizme, îmbrăcîndu-se în cojoc și cugetînd la relele lumii în saloanele luxoase ale castelului său; cu toate acestea, cellalt, scriitorul, își făcea un drum de nemurire în toate sufletele și mințile omenirii. Pentru pustnic, scriitorul era mort, cu toate acestea scriitorul trăește și va trăi. Pustnicul trebuia să nu moară, și cu toate acestea a murit așa de simplu și creștinește, între personagii zugrăvite altădată de scriitor. Bunătatea și creștinismul lui se duc cu el; s'a dus cu el și cel care a fost cel mai mare creator artist al veacului al XIX-lea.

Pentru mine însă încă n'a murit. Prietinul meu, cu care am văzut atîţia oameni şi atîtea împrejurări, trăeşte. E tînăr, cît îmi va fi tînăr sufletul. Il am alături cînd vreau; atîtea împrejurări extraordinare renasc iarăşi; şi regăsim în jurul nostru pe aceiaşi minunată Nataşă, pe aceiaşi Ana Karenina, de care s'a amorezat alt prietin al meu, şi pe toţi cari mi-au dat senzaţia multiplă a nesfîrşitei vieţi.

Scriitorii sînt cei mai ideali prietini ai noştri. Prietinul acesta al meu n'a murit!

M. Sd.

EPILOG LA VOLUMUL „FANTOME"

Fiind unul dintre aceia ce nu mai primesc daruri şi în a cărui casă în locul veselului pom de Crăciun străjueşte o tristă Aruncaria, am hotărît să stau cu voi şi să vă rechem pentru cea din urmă dată, dulcele şi tristele mele fantome.

V'am purtat atîţia ani pretutindeni cu mine pe unde m'a bătut vîntul întîmplărilor, pe pămînt şi pe ape v'am dus, prin străine ţări şi în depărtate locuri, şi iată că acuma iarăşi vă tulbur somnul.

Singur şi trist îmi reiau filele înegrite peste an, şi recitind cele ce am scris, o neînchipuită simţire de impietate îmi strînge inima.

Cu ce drept am dat eu piatra mormintelor voastre la oparte şi v'am trezit somnul înnaintea judecăţii din urmă? Prieteni ori străini fiinţi scăpate de povara vieţii, umbre de mult învăscute în giulgiuri, ce stranie dorinţă m'a împins să vă redeştept cu rîsul şi cu lacrimile mele?

Cu rîvnă am răscolit un trecut, am deschis porţi pe care le zăvorîse Vremea, m'am strecurat nevăzut prin case părăsite răscolind praful aşternut peste lucrurile vechi, şi iată că praful răscolit, astăzi tot peste mine recade.

Căutătorul de amintiri, pe el singur se căuta, de viaţa lui i-a fost dor şi voi toţi aţi trăit odată cu el laolaltă în tăcutul şi liniştitul oraş al copilăriei lui.

Pentrucă i-a fost dor de el, a trezit multele clopote în turnuri şi le-a pus să plîngă. Pentrucă i-a fost dor de voi, a ales cuvinte care dor şi care vibrează şi ele în felul lor, în anumite ceasuri cînd sufletul şi-aduce aminte.

Cuvinte de vis a căutat, vorbe ce fac drumuri de catifea, anume pentru paşii de fantomă. Tonuri crepusculare a împrăştiat, imagini îndoliate a găsit, sclipirile le-a adumbrit, şi voi aţi venit cu drag să-i ţineţi tovărăşie.

Cu litere cernite v'a zugrăvit apoi, cum se cade morţilor, şi dacă pe unii v'a plîns iar de alţii a rîs, e că aşa e făcută inima omenească, aplecată spre patimi.

Fiecare mi-aţi spus povestea voastră în grabă şi apoi v'aţi dus, mi-aţi mărturisit o durere ori mi-aţi încredinţat o lacrimă, şi eu le-am adunat pe toate ca într'o urnă funerară, căci e urnă funerară mi se pare cartea aceasta a cărei ultimă pagină o scriu.

Teancul de file înegrite sînt zilele mele de trudă şi nopţile de nesomn. Dela cel dintăi cuvînt şi pîn' la cel din urmă inima mea a bătut şi ochii mei adeseori au lăcrimat cînd a trebuit să vă tragă giulgiul de peste faţă.

Ţintirimele unde dormiţi m'au umplut de funebra lor întristare şi paginile albe pe care am încercat să scriu istoria voastră, a fiecăruia, mai triste mi s'au părut decît lespezile pe morminte.

Mîne, cum lespede lîngă lespede închipuesc un cimitir, ele vor face o carte pe care poate mulţi oameni trişti ca mine, în seara aceasta, o vor deschide şi se vor înduioşa de voi, fantomele mele.

In tristul şi tăcutul oraş pe care l-am evocat, va merge poate cartea mea şi va pătrunde în casele unde am trăit noi cu toţii. Mică, aşa cum e, o va lua un tînăr căruia i-e drag să viseze şi o va purta cu dînsul pe străzile unde am trecut şi noi, o va deschide poate subt adăpostul unui ram ce-şi va juca umbra viorie pe file, şi în timp ce un clopot va plînge din multele turnuri, va rămînea pe gînduri auzind cum plîng şi clopotele mele...

Nepăsătoare şi tristă va creşte vremea apoi, aşezată într'un raft va rămînea biata carte, şi poate nimeni nu va mai vorbi de ea, ca de atîtea multe altele.

Alte şiruri voi scrie eu, alte cărţi, urmînd acolo unde mă chiamă viaţa, voi zugrăvi alte figuri şi alte privelişti, alte dureri şi alte lacrimi voi aduna poate.

Seara aceasta însă, vouă v'o dau, vouă îmi închin sufletul trist, căci voi aţi fost viaţa mea, şi astfel voi face întotdeauna, pînă ce voi veni şi eu s'adaug un giulgiu mai mult în lumea voastră de fantome...

D. Anghel

Documente omeneşti

PE DRUMURI ÎNCURCATE

Acu doi ani îmi lucra la grădină Ifrim Tulbure, un gospodar blajin, foarte cum se cade om, dintr'un sat din împrejurimile Folticenilor. La ceasul odihnei, cînd punea pe pirostrii, la un foc de găteje, ceaunul dogit, ca să-şi facă «oleacă de mămăligă», stăteam cu dînsul de vorbă. Grăia moale, şi focul îi lumina din cînd în cînd obrazul pămîntiu, brăzdat de suferinţi. Răspunzînd, —cîteodată întorcea şi ochii spre mine. Ochii aceia verzi, gînditori, nu i-ar putea zugrăvi nimeni. Cînd întîlneau pe ai mei, aveam totdeauna o simţire de milă, şi fără voe se desluşea în minica mea un nume pentru ei: «ochii resemnării».

O ducea tare greu, omul. Avea vre-o şase copii; abia-i încăpeau în căsuţa veche de bîrne. Pămînt n'avea decît şase prăjini: grădina de lîngă casă.

«Hei, cucoane, îmi zise el într'un rînd, greu trăesc o samă de oameni pe lumea asta. Iaca, eu numai şase prăjini am,—şi şase copii: cîte-o prăjină de fiecare. Apoi scoate dumneata locul pe care-i aşezată casa, locul şurii, al poeţii, bătătura, şi umbra gardului,—nici cîte-o prăjină de suflet nu rămîne.. Ş'adică pentru mine şi pentru nevastă, nu mai ţiu socoteală: noi de-acu, cînd a da Dumnezeu, ne-om mulţămi cu cîte trei coţi—într'un colţ, la ţintirim.

— Şi ce faci cu şase prăjini, moş-Ifrime?

— Apoi ce să fac? ce poate face oricine. Te mieri ce şi mai nimic.

— Şi cu ce trăeşti?

— Apoi tot cu pămîntul, că el e mama noastră. Iau dela boer. Plătesc cam scump, dar n'am ce zice, pămîntu-i bun. Apoi mai lucrez şi la boer, şi 'n alte părţi, cu femeia şi cu copiii cei mai mari,—şi tot eşim la un capăt. Ne facem popuşoi de iarnă, ş'o leacă de strînsură pentru văcuţa pe care o avem... Ne mai îndulcim şi noi cu laptele ei, că alt frupt, dă, cam greu!»

Cum vorbea cu mine, umbla prin jurul ceaunului; îşi orînduia un fund, un ştergar, o lingură de lemn.

«Ia uită-te dumneata la mine, vorbi el; părul mi-i cărunt şi, după cum vezi, am şi început să mă corogesc din şale... Ai zice că's bătrîn, şi n'am decît patruzeci şi trei de ani.

— Adevărat, pari om în vîrstă...

— Apoi da,—şi zîmbi privindu-mă; da' cînd o duce omul bine pe lume, precum am dus-o eu, tinereţele se călătoresc repede...»

Stătu o clipă gîndindu-se. Voia să-mi spue ceva şi sta la îndoială.—Işi scutură uşor pletele.

«Să vezi dumneata, zise el deodată, mie drag mi-a fost pămîntul în viaţa mea şi n'am avut parte de el... Acu trei ani, cu multă trudă aveam eu adunate cîteva parale. Ş'am găsit o bucată de pămînt de vînzare: patruzeci de prăjini. Pămîntu-i scump. Am plătit eu bani numărătoare patrusute cincizeci de lei. Atuncea am vîndut ş'o păreche de juncani, ş'o văcuţă ca să închgheb cît îmi trebuia. Fac eu acte, fac tot; şi nu trece anul şi se scoală un frate al celui care-mi vînduse mie pămîntul şi-mi face un *protes*, ca să-mi eie pămîntul... Şi iaca, de-atuncea, de doi ani mă judec,—şi văd că înălbesc judecîndu-mă... Mult venin mi-a pus mie *protesu* ista la inimă, că eu în judecăţi n'am nici o credinţă... Du-te 'ncolo, du-te dincolo, du-te să-ţi faci jalbă, du-te la avocat, du-te la judecători, scociorăşte-te în pungă,—şi la urma urmei n'ajungi la nici-un capăt. Tare-i greu. N'am avut noroc. Am socotit şi eu să dobîndesc, după atîta trudă, o bucăţică de pămînt, să fie a mea, şi s'o muncesc cum ştiu eu... da' iaca, n'au vrut oamenii... Şi tot mă poartă prin judecăţi de mi-i lehamite...»

Moş-Ifrim era mîhnit tare; parcă vorbea despre părinţi ori despre copii morţi.

«Şi cum e afacerea? întreb eu. De ce s'a sculat fratele celui ce ţi-a vîndut pămîntul?

— Eu ştiu? zice că-i partea lui.

— Dar moştenirea lor nu s'a împărţit?

— Ba da.

— Ei atunci?

— Eu ştiu? zice că el nu-i mulţămit. Frate-său, care mi-a vîndut cele patruzeci de prăjini, îi şi el un om amărît, c'o spuză de copii. Istalalt, care s'a ridicat asupra noastră, îi crîşmar în sat, şi-i om cuprins... Şi pe semne că s'a gîndit el că dacă se simte tare în pungă—apoi s'a da dreptatea de partea lui... Şi iaca, ne poartă, vai de capul nostru!

— Şi tot nu s'a descurcat?...

— Nu. Mi-a eşit şi părul prin căciulă, şi proţesu tot nu-l văd descurcat...»

Moş-Ifrim începu a rîde încet. Vedeam în rîsul şi'n privirea lui o jale fără nume.

Mi-a istorisit tot năcazul, în amurgul acela; după aceia s'a culcat pe-un măldar de fîn, pe pămîntul cald. Şi'n alte zile şi-a urmat tăcut şi resemnat munca lui.

Acu, nu de multă vreme, il intilnesc intr'una din zile în sala cea mare a Tribunalului.

Era îngrijat, cu căciula'n mină. Privea în juru-i cam speriat. Barba-i era nerasă de mult, pletele nepieptănate. Pornise în grabă de undeva, dela munca cimpului, după ce trecuse pe-acasă şi-i pusese nevasta în traistă două cepe ş'un mălaiu învălit într'un ştergar. Traista îi era atîrnată la şold, peste sumanul vechiu, roşcat; mălaiul şi cepele se cunoşteau în ea.

Mă apropiai de el.

«Ce mai faci, moş-Ifrime?»

Tresări şi se uită la mine pieziş. Apoi zimbi blind. Mă cunoscuse.

«Dumneata eşti? Am crezut că'i avocatu... Ştii dumneata, tot cu proţesu meu, cu pămîntul cela...

— Tot cu pămîntul? încă nu s'a sfîrşit?

— Apoi dă, eu ştiu? Avocatu a zis că azi îl sfîrşeşte... Şi iaca am pornit de pe cîmp, aşa... Eram să uit, şi mi-a adus aminte muerea; a trimes un copchil după mine... Şi mi-a trimes şi traista cu mălaiu... (Aici zimbi iar) Ştii povestea omului sărac, —cînd îi face nevasta mălaiu şi i-l pune în traistă, şi-l trimete pe ceia lume, să găsească pe Dumnezeu, şi să-l întrebe cînd are să-l scape de sărăcie... Aşa şi eu...» Cu acelaşi zîmbet îşi lunecă privirea spre traista cu mălaiu şi cu cepe. Apoi oftă şi privi în juru-i.

Il întrebai:

«Dar s'a judecat, moş-Ifrime?

— Apoi da, mi se pare că s'a judecat. Ne-a strigat înuntru. M'am dus şi eu; a intrat cam fudul şi crişmarul, cu care am bucluc. Stau eu, mă uit, aştept... Văd că avocatu lui începe a spune, şi spune, şi spune; nu 'nţelegeam, da' m'a apucat un fel de groază... Pe urmă tace. Zice un judecător ceva, şi 'ncepe a meu... Spune vre-o două vorbe,—şi tace... Apoi îi rău, mă gîndesc eu... Şi mă uit, să văd ce-au să facă?

— Şi ce au zis? ce-au făcut?

— Hm, apoi i-am văzut eu, că mă tot uitam la ei... Avocatul meu a zimbit către avocatul lui... Şi crişmaru se uita ţintă la judecători şi tot bătea încetişor cu degetele în chimir... Mă uit eu la judecători—se uitau şi ei unul la altul, pe urmă s'au uitat la avocaţi, şi dintr'o privire s'au înţeles... Ş'au spus nu ştiu ce din gură... Şi pe urmă mi-a spus şi mie unul că să es afară... Ş'acu stau şi eu aici, vai de păcatele mele... Curat c'am ajuns pe celălalt tărim, da' pe Dumnezeu tot nu-l văd...»

Zimbi iar, cu ochii dureroşi; vechiul lui zimbet.

Mă gîndii să-i cercetez afacerea, să văd la ce rezultat a ajuns. Il întrebai:

«Cine ţi-i avocat, moş-Ifrime?..

— Ţs!... îmi şopti el deodată, coborîndu-şi ochii în pămînt. Iacătă-l-ăi!»

Venea avocatul: era un cunoscut al meu. Dădu mîna cu mine, grăbit şi vesel ca totdeauna. Apoi se îndreptă spre Romîn:

«Bade Tulbure, zise el, gata! ai cîştigat! poţi să te duci acasă...»

Moş-Ifrim nu se clinti din locul lui. Işi ridică încet ochii spre avocat: îl cerceta cu neîncredere.

«De-acu nişte forme mai ai numai...

— Da' crişmaru ce zice? întrebă deodată Ifrim Tulbure.

— Crişmaru are să plătească o sută de lei cheltueli de judecată...»

Moş-Ifrim se îndreptă şi ne privi pe rînd. Işi coborî ochii spre traista cu mălaiu. Apoi mă ţinti pe mine drept: înţelesei că mă 'ntreabă printr'un semn mut şi disperat.

«Ai cîştigat, moş-Ifrime, ai cîştigat», zise-i eu... Ş'abia atunci îi luci pe faţă o rază de bucurie. Inţelesei că-i bucurie, dar obrazul tot trist îi rămase, plin de încreţiturile durerilor şi dezamăgirilor trecute.

«Ş'acu cum om face?» zise încet. Iar advocatul începu să-i lămurească încurcatele lucruri ale dreptăţii. Şi moş-Ifrim îl asculta cu gîndul la bucuria lui, puţin plecat din şale,—cu sumanul şi traista lui, cu băţul lui vechiu şi cu căciula-i roasă, ca sărmanul din poveste, care a pornit pe «ceea lume...»

M. Sd.

O PROTESTARE POSTUMĂ

Terminasem afacerea pentru care mă dusesem la tribunalul din oraşul C... Era o zi mohorîtă de toamnă. Afară începuse o ploae rece, iar pe sălile de aşteptare ale tribunalului, curentul şi umezeala te pătrundea până la oase. Mai mult ca să mă adăpostesc, intrai în sala de şedinţă. Imi aduc bine aminte că era un proces între doi arendaşi foşti tovarăşi la o moşie.

De patrusprezece ani în şir advocaţii pîrîtului reuşiau să găsească, la fiecare înfăţoşare, cîte un motiv de amînarea judecăţii.

In liniştea rece şi solemnă a sălii de şedinţă se auzea numai glasul advocatului, care ridicase un nou incident şi căuta se convingă pe Onor. Tribunal că trebue să se amîne procesul şi de astădată. Cum stam pe colţul meu de bancă, lîngă uşă, ascultînd cu sfinţenie, deodată aud răsunînd nişte fluerături haiduceşti şi o izbucnire de...huideo!... Ho!... Ho!... Chioaro!... Ho!... nişte strigăte aşa de groaznice, că zguduiau clădirea din temelii. Nu înţelegeam ce putea să fie: vre-un scandal, vre-o încăerare între lumea din sală?

Mi se părea foarte ciudat faptul că nimeni nu se sinchisise de întîmplarea asta. Numai preşedintele, care dormita, rezămat într'un cot, a tresărit puţin şi-a încruntat sprincenele, dar n'a făcut nici-o mişcare. Aprodul de lîngă uşă nici nu s'a clintit. Advocatul şi-a continuat pledoaria înainte, caşi cum nu s'ar fi

întîmplat nimic. N'am putut răbda, eram curios să ştiu ce se întîmplă afară. Am eşit pe uşă în vîrful picioarelor.

Pe sală lumea îşi căuta de treabă ca de obiceiu. Nimic deosebit. Vre-o doi advocaţi, în robele lor fluturătoare, se plimbau vorbind, căutînd să'şi convingă clienţii. Intr'un colţ mai mulţi ţărani, şezînd pe vine, răzămaţi de perete, ascultau pe un misit care le vorbea ceva. Un gardist îşi făcea ţigara liniştit în faţa unui jandarm rural, lîngă o fereastră.

— Mă rog, întreb eu pe gardist, n'ai putea să-mi spui ce-au fost huiduelile acele mai adineauri pe sală?

— Ia nimic, domnule... un ţaran ţicnit care are năravul ista.

Mă uit pe fereastră şi văd aproape de poartă un ţăran cu sumanul sur murdar de noroiu, cu o căciulă lată în fund, cum poartă de obiceiu ciobanii. Tocmai se oprise să-şi lege aţele dela opinci, căci i se tiriiau pe trotuarul ud de ploae.

Era un om slab, uscat, cu barba neîngrijită, cu nişte ochi albaştri tulburi.

Răspunsul gardistului în loc să mă lămurească, îmi aţiţase mai mult curiozitatea.

— Mă rog, dar pe cine huidue el? Din ce cauză face asta?

— Apoi nu'ţi spusei că aşa-i năravul lui. N'ai ce-i face. Dacă găseşte deschisă uşa sălii de şedinţă, trage o înjurătură ţapănă judecătorilor şi pleacă. Dacă nu, apoi se opreşte în faţa statuii celei de colo, de sus, deasupra scărilor, femeia ceia legată la ochi şi cu balanţa în mînă. Pe aceia are el năcaz mare, cică e sfînta dreptăţii. După ce strigă la ea: Ho! chioara dracului!... pleacă liniştit iar la baltă, că el îi tocmit acum la vite, pe moşia domnului Costică Apostoliu.

— Dar din ce cauză face el asta? mă încerc din nou a discoase lucrurile.

— Cică a avut el o chestie aici la tribunal şi de-atunci a rămas cu patima asta. Ce anume o fi fost, nu ţi-aşi putea spune, dar e aici domnul Tache Bufegiu, cel mai vechiu om din tribunal, el le ştie toate.

Am plecat pe sală. In capăt, după camera advocaţilor, sala era despărţită printr'un paravan de scînduri, acoperite cu gazete ilustrate. De-asupra uşii, pe un carton, era scris cu litere de mînă: *Local de Debit şi Bufetul Onor. Tribunalului.*

Am intrat înnăuntru. La tejghea, cu spatele spre rafturile pline cu rînduri de pachete, sta o fetiţă balană, cu părul buclat. Aşa de adîncită era în citirea unei fascicule de roman, încît nici nu şi-a ridicat ochii de pe rînduri cînd mi-a întins pachetul de ţigări pe care îl cerusem. Mă aşez pe un scaun şi desfac un jurnal. Lîngă fereastră, un bătrîn citeşte *Universul*. Il observ cu atenţie. Un cap mare, pleşuv, o frunte încreţită, barbişon alb şi nişte ochi mici, pătrunzători, care lucesc prin sticlele ochelarilor rotunzi, încălecaţi pe un nas coroiat.

Imbrăcat într'o redingotă lustruită, cu poale foarte lungi, domnul Tache Bufegiu, cel mai vechiu om din tribunal, are o înfăţoşare interesantă.

Aştept până termină de citit jurnalul şi mă hotărăsc să întreb:

— Am auzit că sînteţi de mult pe aici, trebue să ştiţi ce-i cu omul cela care huiduia mai adineauri pe sala tribunalului?

— Domnul se vede că nu-i de prin partea locului?... pardon!... cu cine am onoare?

Şi după ce îi spun numele, domnul Tache Bufegiu îşi trage scaunul lîngă mine şi strigă cu glas poroncitor: „Măndiţo!... două cafele turceşti cu căimac.

— Domnul meu, nu ca să mă laud, dar pot zice, fără teamă de a fi combătut, că sînt cel mai vechiu om din tribunalul local, ca să zic aşa, iedecul tribunalului. Am schimbat optsprezece prezidenţi, cunosc pe degete toate chestiile de drept care au trecut pe aici, dar încă o speţă aşa rară, cum a fost cu procesul omului ista, n'am pomenit.

„Mă rog, ce-i zice d-ta, dacă bunăoară, într'o bună zi, autorităţile îţi fac toate actele în regulă, prin care se arată precum că d-ta eşti mort?...

— Nu prea înţelegeam bine ce voia să-mi spue, totuşi îi răspund scurt: „Am să dovedesc că sînt în viaţă".

— He!... făcu înţepat domnul Tache Bufegiu, nu zic ba, ai să poţi dovedi, dar ţăranul săracu iacă nu poate şi pace. Caşi boul, are limbă lungă, dar nu poate să vorbească.

„Mă rog, să-ţi spun cum se prezintă cazul... nu zău e o speţă rară. Individul în chestie, ţăran dintr'o comună de-aproape, îl chiamă Andrei Penişoară, neştiutor de carte, dar nu prost, avea pămînt cu chirie dela stat vre-o zece hectarii.

„Cum şi ce fel s'a întîmplat lucrurile, nu ţi-aşi putea spune, dar atîta ştiu că a intrat în duşmănie cu perceptorul şi cu secretarul comunal.

„Ce-au făcut ei, ce-au dres, că au întocmit o hîrtie către şeful ocolului domenial, precum că numitul locuitor fiind decedat şi neavînd moştenitori, n'are cine plăti dările către stat şi în consecinţă să fie deposedat de cele zece hectare de pămînt.

„Numitul decedat, care habar n'avea că duşmanii l-au îngropat de-albinelea, să duce într'o bună zi la perceptor să plătească dările, după obiceiu.

„Perceptorul nu-i primeşte paralele şi-i răspunde scurt că pentru dînsul locuitorul Andrei Penişoară nu mai există. Omul de-odată nu s'a cam domerit cum stă lucrul, dar în primăvară, cînd să bage plugul în ţarină, se pomeneşte că-i deposedat de pămîntul din care se hrănia de-atîţia ani.

„S'a plîns omul la unul şi la altul, dar cine să stea să-l asculte şi să-l creadă. In faţa autorităţilor el era considerat ca mort.

„S'a dus şi la şeful ocolului domenial, precum ca să dovedească în fiinţă că este viu şi că pe nedrept l-a deposedat.

„Şeful ocolului ce era să facă? Cum să-l creadă pe cuvînt

că este viu, cind el avea la dosar acte in regulă că omul e mort, fără moștenitori.

„I-a spus să facă o petiție pentru a se cerceta cazul.

„Șeful ocolului trimite petiția, conform legii, subprefectului spre cercetare, subprefectul o innaintează, pe cale erarhică, secretarului comunal care, de data asta, dovedește cu acte că omul este dispărut din comună.

„La urmă, omul o ia pe calea judecății. Face proces celui care luase pămintul pe care il lucrase el. Era un cumnat al perceptorului.

„Apoi, dă in judecată statul, mă rog, ca omul fără carte, se afundă din ce in ce mai rău. A perdut peste tot, față cu actele doveditoare aflate la dosar.

„La toată urma, cind a văzut omul că nu-și poate dovedi dreptatea și că a perdut tot ce mai avea, s'a exaltat puțin la minte și in ședință a tras o injurătură zdravănă in fața tribunalului in complect.

„L-a arestat, l-a condamnat, dar cind și-a terminat pedeapsa, cel dintăi drum l-a făcut iar la tribunal, și iar a tras o injurătură și o huiduială justiției.

„L-a arestat din nou, l-a bătut la poliție, l-a trimes la jandarmi să-l innapoieze la urma lui, dar după citeva săptămini, cum s'a intors in oraș, s'a arătat iar la tribunal ca să-și facă obiceiul.

„Acum a intrat la o moșie, păzește vitelele la baltă și, de cite ori vine prin oraș, dă cite-o raită la tribunal, și, după ce trage cite-o huiduială tribunalului, se intoarce innapoi cuminte la treaba lui.

„N'are ce-i face, acum s'a invățat toată lumea cu el, nu face la nimeni rău, atita patimă are și el... ce să-i faci?

„He!.. domnule... crede-mă că's bătrin, cu administrația să nu te pui niciodată, că dacă o vrea să te frece, te freacă, domnule, că nici justiția nu poate să te scape".

Bart

CRONICA IEȘANĂ

Biblioteca Centrală

Este unica bibliotecă publică din Iași. Prin faptul că este așezată in palatul Universității și este frecventată in prima linie de profesori și studenți, Biblioteca Centrală este de fapt Biblioteca Universității.

Prin cantitatea și valoarea cărților, manuscriselor și obiectelor, pe care le cuprinde, ea este, după biblioteca Academiei, a doua mare bibliotecă din țara noastră.

1. In adevăr Biblioteca Centrală cuprinde aproximativ 80.000 opere in 300.000 volume. Aceste volume umplu vasta sală de lectură, o parte din bașcă și din pod. Ceia ce se vede deci in sala de lectură nu este decit *jumătate* din ceia ce posedă biblioteca.

Valoarea bibliotecii se poate intrezări după următoarele lucruri pe care ea le posedă:

Colecții intregi de reviste și ziare romine, și reviste străine.

Publicații mari ca enciclopedii, dicționare, repertoare, atlase, planșe pentru tot felul de discipline științifice. Se remarcă in special mari publicații arheologice.

Cărți rare privitoare la cultura romină veche și la Bizantini.

Manuscrise romine importante ca *Ceasornicul Domnilor* de Neculai Costin (un exemplar admirabil), copii după Cronicile cronicarilor Moldoveni, Urechi, Miron Costin, Neculce, apoi Radu Greceanu, Șincai; — manuscrise bizantine, rusești, polone, turcești.

Citeva documente romine.

Obiecte vechi, o colecție de monede, medalii, plachete.

2. Biblioteca Centrală, așa de mare și de prețioasă, este totuș departe de a fi o instituție culturală in sensul *modern* al acestui cuvint.

1. Mai intăiu sălile rezervate bibliotecii sint și insuficiente și impropriii. Toată biblioteca se reduce la o sală vastă, care este insăș sala de lectură, și un număr de odăi in subsol.

Atit sala de lectură cit și subsolul sint insă așa de umplute de dulapuri, incit pedeoparte in subsol nu se mai pot pune

altele, iar in sala de lectură se ingrămădesc tot mai multe in dauna spațiului, aerului și luminii. Va veni desigur un timp cind nici in sala de lectură nu se vor mai putea pune dulapuri. Pentru a amina acest timp fatal anumite ziare și reviste se ridică la pod, unde stau trintite clae peste grămadă.

Cărțile din pod și din subsol, fiind supuse umezelii, variației de temperatură și colbului, sint evident menite a se nimici. Această nimicire va însemna o pierdere culturală ireparabilă, deoarece unele cărți sint din acele care nu se mai pot procura,—pierderea bănească putindu-se evalua la citeva sute de mii de lei.

2. Conform legii Academia Romină este obligată a transmite Bibliotecii Centrale toate cărțile pe care le are de prisos. D. I. Bianu, bibliotecarul Academiei, mi-a declarat că are de transmis 20.000 de astfel de volume,—in cea mai mare parte privitoare la vechea cultură romină, dar că nu le transmite, deoarece știe că Biblioteca Centrală nu are unde le pune.

3. Catalogarea cărților este făcută după condici, pe ani și pe specialități, și după fișe. Numai condicile sint puse in uz. (De cataloage tipărite nici nu poate fi vorba!).

Minuirea acestor condici se face greŭ—și se va face tot mai greŭ—atit din cauza numărului lor (sint pān acuma 15), cit și mai ales din cauză că aranjarea cărților după specialități este făcută intr-un mod oarecum analfabet:

Astfel, un volum de nuvele intitulat Triumful Crucii este trecut la... religie,—Jurnal de Bord, nuvele și schițe marine, de Jean Bart, este trecut la... militărie,—un volum de studii de filologie neogreacă al lui Psichari este trecut la... economie politică.—Sub rubrica „Glosare și Lexice“ găsești dicționare latinești, industriale, geografice, istorice, etc.—Nume de *editori* sint trecute uneori ca nume de *autori*.—Nume de reviste sint trecute uneori ca nume de cărți și numele directorilor respectivi ca nume de autori.—Numele autorilor străini sint uneori oribil mutilate.—Titlurile grecești pur și simplu nu se înțeleg.

Dar catalogarea manuscriselor! Mai intāiŭ toate titlurile, dar *absolut* toate, sint ori incomplecte ori inexacte ori pur și simplu fără indicație. Apoi, supt o categorie oarecare găsești manuscrise aparținind unei altei categorii. Astfel, sub 'manuscrise *rominești*' se găsesc două manuscrise *grecești* și două *turcești*.

4. Aranjarea cărților in dulapuri nu este indiferentă. La bibliotecile străine, unde există o sală de lectură potrivită și vaste magazii, aranjarea cărților in dulapuri se face după frecvența intrebuințării lor și după specialități pentruca cetitorii să se poată servi chiar singuri. Astfel in sala de lectură se pun cărțile de intrebuințare zilnică, ca enciclopedii, dicționare, gramatici, manuale, etc., iar in magazii cărțile se repartizează după marile specialități cunoscute.

La Biblioteca Centrală cărțile sint aranjate in cea mai groaznică dezordine: nu se face deosebire intre cărți de intrebuințare

zilnică și cărți de intrebuințare mai rară, intre cărți, să zic, de matematici și de literatură,—toate cărțile se așază după format și după hazardul intrării in bibliotecă!

5. Oarele de lectură sint numai dela 9—11¾ și 2—4¾, total 5½ ore. Aceste ore sint insuficiente. Sint cetitori care ar ceti bucuros și sara.

6. In timpul oarelor de lectură publicul nu este servit in mod satisfăcător. Biblioteca are numai doi custozi. Unul din ei, sub pretexte inventate ad-hoc și devenite stereotipe—„cartea e imprumutată“, „cartea e la legat“, „cartea e la bașcă“—evită cel mai mic deranjament.

7. Serviciile bibliotecii sint insuficiente.

1. Biblioteca nu posedă un personal suficient de supraveghiare a cetitorilor in sala de lectură. Din această cauză se pot ușor sustrage cărți și manuscrise. Astfel am constatat că dela un manuscris a dispărut o stampă, iar dela altul coperta.

2. Biblioteca împrumută cetitorilor cărți acasă pe cauțiune ori pe garanție personală. Nu există insă un serviciu special care să ție controlul riguros al cărților imprumutate și să se îngrijească de restituirea lor la timp. Din această cauză sint unii cetitori care rețin cărțile cu anii, și nici măcar din nevoe, ci din simplă neglijență.

Astfel un profesor secundar a reținut, tot timpul cit a trăit, indispensabilul Lexicon paleo-slovenicum al lui Miklosich. A trebuit să moară pentruca biblioteca să-l poată recăpăta.

Dela familia unui răposat profesor al Universității din Iași biblioteca face sforțări spre a recăpăta anumite cărți imprumutate din ei in timpul vieții, dar... fără succes...

Pe de altă parte se sustrag exemplare prețioase și se înlocuesc cu exemplare simple. Astfel din Carte de Cetire a lui Lambrior, ediția I, Iași, 1882, biblioteca poseda exemplarul lui Lambrior insuși. Acest exemplar, prețios fiindcă cuprindea numeroase adnotații ale autorului, a fost sustras și inlocuit cu un exemplar simplu.

3. Conform legii privitoare la atelierile de arte grafice, tipografii sint datori a trimete Bibliotecii Centrale cite două exemplare din orice lucrare tipografică efectuată de ei (cărți, broșuri, reviste, ziare, hărți, planșe, afișe, foi volante, etc.). Această indatorire se răsfringe și asupra autorilor romini care tipăresc lucrări in străinătate.

Grație acestei legi poșta aduce zilnic la bibliotecă o cantitate considerabilă de lucrări grafice. Biblioteca nu posedă insă un serviciu special pentru primirea, controlarea și urmărirea a a tot ce se trimete sau trebue să se trimeată la Bibliotecă. Acest fapt a fost ușor observat de către tipografi și autorii romini care tipăresc in străinătate. In consecință aceștia au căutat, și caută necontenit, pe cit e posibil, a se sustrage îndatoririlor legale, netrimețind decit o parte din ceia ce publică ori netrimețind chiar nimic.

Din această cauză la Bibliotecă lipsesc anumite cărți, lipsesc adeseori numere răzlețe din reviste și ziare,—chiar din Monitorul Oficial!

4. Toate bibliotecile civilizate posedă un serviciu special pentru alcătuirea cataloagelor și publicarea lor științifică. Catalogul tipărit este un instrument științific indispensabil, căci el este singurul mijloc prin care învățații, romîni ori străini, pot lua cunoștință de cărțile și manuscrisele aflătoare într-o bibliotecă, și de care eventual ei ar avea nevoe. Biblioteca Centrală, care primește deseori cataloagele tipărite ale cărților și manuscriselor aflătoare prin diverse biblioteci străine, nu cunoaște totuș acest serviciu modern.

Din cauza lipsei atitor servicii biblioteca este veșnic în urmă cu lucrările care de bine de rău se fac. Cea mai funestă întîrziere este acea privitoare la alcătuirea cataloagelor manuscrise. Se pune cîte 2—3 ani până să se alcătuiască un catalog, așa că cetitorii nu pot beneficia de ultimele cărți intrate în bibliotecă.

8. Cetitorii din Iași pot consulta manuscrisele, însă numai în sala de lectură. Cetitorii din București le pot consulta chiar la domiciliu.

1. La 9 Mart 1884 Ministerul de Instrucție cere Bibliotecii să-i trimeată manuscrisul *Ceasornicul Domnilor* de *Neculai Costin*, iar la 20 August 1884 cere telegrafic să-i trimeată manuscrisul *Cronica lui Șincai*. Primul manuscris s-a înaintat la 12 Mart, al doilea la 21 August 1884. Ambele manuscrise aŭ fost însă restituite abia la 10 Iulie 1907, adică *după un interval de 23 de ani!*

2. La 13 Iulie 1909 s-aŭ trimes Comisiunii Istorice din București, în urma cererii, următoarele manuscrise:

Letopisițul Țării Moldovii, 1 vol. 8°, Iași, 1825.

Neculai Costin, Ceasornicul Domnilor, 1 vol. 2°, Iași, 1700.

Colecția tuturor letopisiților lui Urechi, Miron Costin, adnotațiile lui N. Costin și anonimul, 1 vol. 8.

Copie depe Letopisițile lui Damian și Tudosie Dubău, 1 vol. 8°, 1716.

Copie depe Cronica lui Neculcea, scoasă depe copia postelnicului Hurmuzachi, 2 vol. 8°.

Copie depe Letopisițile lui Urechi și Miron Costin, 1 vol. 2°.

Copie depe Letopisițul lui Miron Costin, scrisă pentru logofătul Ioan Țintilă, 1 vol. 2°, Iași, 1825.

Istoria Greciei, 1 vol. 8°.

Letopisițul lui Eustratie Dascalul, 1 vol. 2°.

3. Dacă pentru recăpătarea celor două manuscrise biblioteca a depus un timp de 23 ani, cît timp va depune ea pentru a recăpata aceste 9?

Dar oare le va recăpăta vreodată?

La 13 Noembre 1868 Ministerul de Instrucție dăruește Bibliotecii o Evanghelie în limba rusă, legată în argint, cu portretele în miniatură ale Domnitorului Matei Basarab și a Doamnei Elena, aflată în biserica Sft. Neculai din Chilia (jud. Ismail din Basarabia). După *zece* ani dela donare, la 26 Septembre 1878, Ministerul „avînd trebuință" de Evanghelie cere Bibliotecii *telegrafic* a o înainta „*urgent*". A doua zi Evanghelia pleca la București, dar, vai, pentru totdeauna...: după aproape trei săptămîni dela înaintarea ei (14 Oct. 1878), Ministerul face cunoscut Bibliotecii „spre a regula scoaterea Evangheliei din inventar, deoarece s-a depus de Minister la muzeul de antichități din București".

Manuscrisele, incunabilele și cărțile rari constituesc fala oricărei biblioteci, și ca atare ele nu se servesc decît numai în sala de lectură și numai la persoane avizate, căci deplasarea lor din bibliotecă poate aduce deteriorarea ori chiar pierderea lor,— în țara noastră, dupăcum se vede, chiar hrăpirea lor—ceia ce e o adevărată nenorocire pentru oamenii care știŭ să le prețuiască.

9. *Biblioteca Centrală* nu este *Biblioteca Universității* și nu dispune de *un regulament* oficial. Un inconvenient rezultat din această stare de lucruri este că studenții nu pot căpăta cărți acasă decît numai pe cauțiune. Dacă Biblioteca Centrală ar fi Biblioteca Universității, studenții ar putea căpăta orice carte din bibliotecă în baza unei adeverinți de înmatriculare, și în baza unui regulament care ar prevedea penalități severe pentru cazul deteriorării cărților ori nerestituirii lor la timp.

10. Personalul superior al bibliotecii nu are locuință în chiar localul bibliotecii. Din această cauză o supraveghiare riguroasă a bibliotecii, precum și un contact continuŭ cu cetitorii care-ar dori lămuriri bibliografice, nu pot exista.

11. Budgetul bibliotecii pentru cumpărare și legare de cărți este abia de 7.000 lei, sumă absolut insuficientă pentru a satisface cerinților chiar celor mai modeste ale celor patru facultăți ale Universității locale. Budgetul respectiv al bibliotecii Fondațiunii Universitare Carol I din București, bibliotecă menită a satisface modestele cerinți ale studenților,—atinge cifra de *12.000* lei;—budgetul respectiv al bibliotecii Academiei Romîne este de *20.000* lei. (D. I. Bianu, bibliotecarul Academiei, într-o convorbire particulară, mi-a spus că acești *20.000* lei sînt departe de a fi suficienți).

12. Neregulele semnalate sub No. 3, 4, 5, 6, 7, precum și altele pe care le trec sub tăcere, provin din marea cauză că personalul bibliotecii este insuficient atît ca număr cît și ca pregătire științifică.

1. În adevăr personalul bibliotecii se compune din 6 persoane: 1 bibliotecar, 1 bibliotecar-ajutor, 2 custozi, 1 curier, 1 servitor.

Un singur servitor este absolut insuficient pentru: a face curățenia zilnică a vastei sale de lectură (de bașcă și pod nici nu mai vorbesc!), a servi cu cărți a supraveghia pe cetitori în timpul oarelor de lectură.

Doi custozi sînt iarăș insuficienți pentru: a servi cu cărți pe cetitorî atît în sala de lectură cît și în afară, a face fișe și cataloage de cărți, a primi și controla imprimatele trimese conform legiî, a supraveghia restituirea cărților împrumutate, etc., etc.—In ce privește pregătirea științifică a custozilor observ că unul e absolvent a patru clase primare, iar cellalt, deși profesor secundar, e totuș mult maî pre jos decît colegul săŭ.

2. Dealtfel, în actualele împrejurări, este imposibil ca Biblioteca Centrală să aibă un personal vrednic de o instituție modernă. In adevăr budgetul personaluluî bibliotecii este (sub formă lunară):

1 Bibliotecar	225
1 Bibliotecar-ajutor	200
2 Custozi fiecare a 140	280
1 Curier	100
1 Servitor	60
Total 6 persoane, budget anual	10.380 lei

Lefurile actuale pentru bibliotecar, bibliotecar-ajutor și custozi la Biblioteca Centrală sînt deci pur și simplu mizerabile.

O comparație cu lefurile funcționarilor similari dela Biblioteca Fondației Carol din Bucureștî va fi maî elocventă decît orice argumentare:

Bibliotecarul	450
Primul-custode	250
2 Custozi fiecare a	200

Comparația devine și maî tristă cînd ne gîndim că biblioteca Fondațieî are abia *23.000* volume, pe cînd biblioteca noastră are *300.000,—trei sute de mii!*

Biblioteca Centrală nu este mult maî mică decît biblioteca Academieî. Pentru a arăta deci personalul, de care are nevoe Biblioteca Centrală, precum și lefurile adecvate, voiŭ cita personalul Academieî:

I. Funcționarii.

1 Bibliotecar	leî 600	7.200
1 Ajutor	„ 420	5.040
2 Ajutori a leî 320	„ 640	7.680
1 Ajutor	„ 300	3.600
2 Ajutori a leî 250	„ 500	6.000
2 Custozi a leî 220	„ 440	5.280
1 Copist	„ 250	3.000
1 Copist	„ 220	2.640
4 Copiștî a leî 180	„ 720	8.640
1 Copist	„ 150	1.800
16		50.880

II. Oamenii de serviciu

2 Supraveghetori a leî 110	220	2.640
1 Supraveghetor	90	1.080
4 Odagiî a leî 100	400	4.800
1 Odagiŭ	90	1.080
3 Odagiî a leî 80	240	2.880
1 Rîndaș	70	840
1 Rîndaș	60	720
13		14.040

Total 29 persoane cu 64.920 leî.

Pe lîngă că sînt mizerabil plătiți, funcționarii dela Biblioteca Centrală nu sînt nici macar inamovibili, cum sînt colegiî lor dela orice bibliotecă străină și chiar dela Academie și Fondație.

In vreme ce deci în străinătate bibliotecarul și bibliotecarul-ajutor sînt totdeauna *doctori în litere* și autori de importante lucrări științifice, iar custozii sînt cel puțin licențiați ori absolvenți de școlî speciale, ca Ecole des Chartes,—la noi acești funcționari se crede că se pot recruta și din absolvenții claselor primare! In vreme ce în străinătate funcționarii citați sînt bine plătiți, sînt inamovibili, și se bucură de un înalt prestigiu,—la noi sînt asimilați, în leafă, în movibilitate și în considerație, cu copiștiî administrațiilor obișnuite!!...

Iată de ce prestigiu se bucură, în țara noastră, știința, și în general cultura, în fața autorității superioare!!...

Pentru remediarea unora dintre gravele neajunsuri relevate maî sus, direcțiunea bibliotecii a intervenit în repetate rînduri pe lîngă autoritatea în drept, dar fără succes. Cauza principală a insuccesuluî trebue căutată în starea de părăsire în care a fost lăsat Iașul în ultimiî treizecî de ani.

13. Evident, o schimbare se impune la Biblioteca Centrală. Această schimbare se poate rezuma în următoarele puncte esențiale:

1. Biblioteca Centrală să fie transformată în Biblioteca Universitățiî.

2. Personalul bibliotecii să se compue din acelaș număr de funcționari cum e compus și la Academie.

Bibliotecaruluî să i se ceară titluri similare cu ale colegilor săi din străinătate și cunoștinți care să-l facă în măsură de a putea lucra cu manuscrise și cărțî vechi romînești;—primeî categorii de bibliotecari-ajutor să li se ceară licența în litere, în special în filologie ori istorie.

Funcționarii să fie retribuițî după normele adoptate de Academie.

Bibliotecarul să fie numit de Ministru în baza titlurilor și lucrărilor și în urma recomandațieî senatuluî Universitățiî din

Iaşi, iar ceilalţi funcţionari să fie numiţi de Ministru în urma recomandaţiei bibliotecarului.

3. Să se acorde o subvenţie de cel puţin 20.000 lei pentru cumpărare şi legare de cărţi.

4. Să se interzică deplasarea manuscriselor.

5. Să se facă un local propriu, însă nu un local cu zorzoane picturale şi arhitectonice, ci un local simplu, dar solid, încăpător şi conform ultimelor cerinţi ale tehnicii moderne.

Soarta oricărei Universităţi este strins legată de bibliotecă. Pentruca profesorii unei Universităţi să poată fi la curent cu ştiinţa, în scop de a o stăpîni, de a o propaga şi de a o duce mai departe, şi pentruca studenţii să poată urma cu succes recomandaţiilor intelectuale ale profesorilor,—într-un cuvînt pentruca o Universitate să poată corespunde înaltei ei misiuni culturale, trebue ca biblioteca acelei Universităţi să fie o instituţie într-adevăr *modernă*. Fără o bibliotecă modernă sforţările oricît de tenace ale profesorilor şi oricît de entusiaste ale studenţilor vor rămînea paralizate.

Iaşi, Decembre 1910.

G. Pascu
Bibliotecar-ajutor la Biblioteca Centrală

CRONICA TEATRALĂ

IAŞI

„Guérin notarul".—„Ana Karenin".—„Gura lumii".

In stagiunea curentă, Teatrul Naţional a avut cîteva succese netăgăduite, cu comedii ca Bibliotecarul, Revizorul, Prostul.

In aceste piese, cu caractere şi situaţii relativ simple, artiştii ieşeni, bine utilizaţi, datorită unei pricepute distribuţii a rolurilor, au dat, cel puţin unii din ei, toată măsura talentului lor. Dar în piesele în care caracterele şi situaţiile sînt mai complicate, în piesele de analiză sufletească fină sau în acele care pun probleme ceva mai adînci, în piesele în care interpretarea rolurilor cere pătrundere, cultură, studiu serios şi îndelungat, trebue să recunoaştem cu sinceritate că artiştii noştri sînt departe de a dovedi aceiaşi forţă. Am avut această impresie la reprezentarea Notarului Guérin. Dacă publicul a gustat prea puţin această comedie,—am auzit un vecin de stal, intelectual şi amator de noutăţi, protestînd împotriva nefericitei alegeri pe care o făcuse direcţia cu această comedie demodată şi plictisitoare,—cauza principală a fost desigur jocul artiştilor. In privinţa valorii piesei însă, vecinul meu şi cei de o părere cu dînsul desigur se înşelau. Am recitit după reprezentaţie piesa lui Augier, în traducerea d-lui Brătescu, şi acum, caşi odinioară, ea îmi pare una din comediile cele mai bune ale secolului al XIX-lea. In piesele lui Augier nu găsim desigur puterea de invenţie dramatică, abilitatea scenică, logica viguroasă, adîncimea psihologică, din piesele lui Dumas fiis, dar nici defectele acestuia: tezismul moralist şi paradoxal sau simbolismul abstract; Augier nu e un cugetător, nici un moralist, ci un observator minuţios, plin de un robust bun simţ şi de o rară agerime. El nu vede totdeauna departe, dar vede lucrurile apropiate în toată complexitatea lor, şi, aplicînd în teatru procedee înrudite cu acele întrebuinţate de Balzac în roman, el reuşeşte să dea o viaţă intensă creaţiilor sale.

Iată în cîteva cuvinte subiectul acestei comedii, plină de sevă şi de adevăr psihologic. Notarul Guérin, bătrîn, bogat, isteţ şi ambiţios, vrea cu orice preţ să însoare pe fiul său, bravul colonel Guérin, cu frumoasa d-nă Lecoutellier, de scurt timp văduvă. El speră că prin această

căsătorie să-şi inobileze familia şi să-şi satisfacă, caşi Poirier, visurile lui politice. Dar Guérin înţelege că aristocrata şi pretenţioasa văduvă nu va lua niciodată pe fiul său, numai pentru calităţile sale personale. De aceia se hotărăşte să pue mîna pe un castel, Valtaneuse, pe care ştie că îl rivnea d-na Lecoutellier, şi să-l treacă în posesiunea colonelului. Acest castel aparţinea unui bătrîn nobil maniac, Desroncerets. Acesta suferea de patima invenţiilor şi cu ele îşi cheltuise mai toată averea. Castelul şi puţinul avut care-i mai rămăsese era administrat cu multă chibzuinţă de fiica sa, Francina. Fără ştirea ei, Desroncerets împrumută, prin intermediul notarului său, Guérin, o sumă considerabilă pentru invenţiile sale. Dar creditorul nu e decît un om de paie al lui Guérin. Peste un an e termenul scadenţei şi dacă Desroncerets nu răspunde suma, pierde castelul. Cu o zi înainte de termenul scadenţei, bătrînul Guérin, sigur de victorie, se prezintă în mare ţinută la d-na Lecoutellier, fără să ştie că ea cu cîteva ore mai înainte refuzase pe colonel, lăsînd oarecare speranţe unei rude a sale, Arthur. Notarul cere mîna văduvei pentru fiul său şi, arătînd cu multă elocvenţă situaţia materială şi viitorul strălucit al colonelului, reuşeşte să decidă pe ambiţioasa d-nă Lecoutellier să revie asupra hotărîrii sale şi să accepte propunerea. Dar celalt pretendent, Arthur, îndată ce află, caută să-şi răzbune şi dă la lumină chipul cum bătrînul Guérin ştiuse să profite de Desroncerets. Colonelul, care nu cunoştea nimic din afacerile tatălui său, care era în legături de prietenie cu familia Desroncerets şi iubise chiar odinioară pe Francina, rămîne plin de indignare şi de revoltă. El se împrumută ca să plătească datoria lui Desroncerets şi renunţă la căsătoria cu d-na Lecoutellier. O scenă violentă are loc între fiu şi tată. Bătrînul notar nu poate înţelege purtarea generoasă a fiului său şi la început nici nu crede în sinceritatea lui. Deprins a fi stăpîn absolut în casă la dînsul, el strigă şi ameninţă, dar de data aceasta soţia sa, care-i fusese totdeauna roabă supusă, e de partea fiului şi împreună cu el părăseşte căminul.

Închegarea logică a piesei nu-i fără defecte, intriga e desigur prea complicată şi difuză. Actul întâi e prea lung şi lipsit de interes. Dar personajele sînt atît de complexe, atît de interesante, atît de vii! Pe primul plan, bătrînul Guérin, cu inteligenţa lui practică, cu cunoştinţa lui de oameni, cu tenacitatea şi lipsa lui de scrupule în urmărirea planurilor. Pentru conştiinţa elastică a acestui om de legi, poţi profita de bunul altuia, dar cu codul în mînă, păstrînd respectul formelor şi al legalităţii. Morala lui nu-i decît morala curentă a burgheziei din timpul Imperiului al II-lea şi în mare parte şi acea a timpului nostru. În fond, Guérin nu e un personaj antipatic, mobilul acţiunii sale e solicitudinea pentru ai săi, şi mulţi oameni cărora le strîngem mîna îi sînt desigur cu mult inferiori din punct de vedere moral.

Pe al II-lea plan, Desroncerets, plutind în lumea de vis a invenţiei sale, de o miopie desăvîrşită în viaţa practică, condus aici ca un copil de fiica lui, revoltat împotriva ei deciteori îl readuce la realitate. D-na Lecoutellier, femeia rece, calculată, lipsită de orice sentiment profund, punînd toate artificiile cochetăriei şi ale graţiei sale în serviciul ambiţiei şi al vanităţii. Francina şi colonelul Guérin nu lasă desigur aceiaşi impresie de viaţă. D-ra Desroncerets e un tip prea ideal, prea abstract, are prea multe şi prea mari însuşiri pentru a fi reală. Colonelul e mai convenţional încă. Încrezător în misiunea socială a burgheziei triumfătoare, Augier a vrut să întrupeze în bravul colonel sentimentul onoarei, pentru a arăta că această clasă nu are numai cultul banului şi că e capabilă şi de virtuţile care făceau podoaba vechii nobleţi.

Cum am observat la început, piesa a fost destul de slab jucată. Distribuţia rolurilor nu era de loc fericită, unii artişti nu studiaseră şi nu pătrunseseră îndeajuns rolurile. D. Mumuleanu a avut viaţă în bătrînul Guérin, fără a fi reuşit să redea toate nuanţele acestui rol dificil şi complex. D. Radu Demetrescu a interpretat cu artă rolul lui Desroncerets. D-sa e într'un progres continuu şi rolurile cele mai neînsemnate le compune cu pătrundere şi cu fineţă. În actul al IV-lea, în scena în care se revoltă împotriva Francinei, mi s'a părut însă exagerat în mişcări şi mi-a amintit unele gesturi ale d-lui Notara. Nu pot găsi nici un cuvînt bun pentru d-ra Conduratu. Rolul principal al d-nei Lecoutellier nu era desigur de talia sa, căci ceia ce-i lipseşte e tocmai supleţa felină, eleganţa şi graţia.

În rolul Francinei, d-ra Cîrjă a fost de un realism delicat. D-sa are însuşiri serioase, sobrietate în mişcări, naturaleţă. Vocea sa însă e cam ingrată.

A alcătui o piesă după un roman e o încercare grea şi mai totdeauna imperfectă. Din cauza convenţiilor care-i sînt inerente, teatrul nu poate reda caracterele decît în momentele lor de criză, şi numai stările sufleteşti conştiente şi luminoase sînt de domeniul său. Desfăşurarea caracterelor, analiza aprofundată a sentimentelor care se formează în regiunile clar obscure ale sufletului, sub presiunea lentă a mediului, descrierea şi evocarea acelui mediu,—atîtea lucruri care formează însuşi esenţa romanului, şi pentru care teatrul dispune de mijloace atît de insuficiente. Şi oricîtă abilitate tecnică ar avea un scriitor, oricît de fericit ar fi în alegerea situaţiilor dramatice răspîndite într'un roman, oricîtă artă ar pune el ca să le dea o structură interesantă şi unitară, în piesa lui se vor găsi momente sufleteşti nelămurite, lucruri neexplicate, caractere simplificate sau deformate în chip arbitrar.

Adaptarea teatrală a Anei Karenin, opera profundă şi impunătoare a unuia din cei mai mari scriitori ai lumii, mi-a lăsat o impresie penibilă, am avut chiar, aşi putea spune, sentimentul unei impietăţi. Şi piesa, alcătuită de Guiraud, nu e fără calităţi, situaţiile dramatice sînt alese adesea cu ghibăcie, interesul e bine susţinut. Dar în ea nu mai recu

nosc decît prea puţin personajele romanului, personaje care pentru mine, caşi pentru acei care au trăit cu eroii lui Tolstoi într'o intimitate mai îndelungată, luase un aspect aproape familiar. Nu recunosc în Ana din piesă decît o umbră a Anei care o cunoşteam din roman, a acelei Ane cu care suferim şi pe care o deplîngem, superbă şi nefericită fiinţă, care lasă o impresie neuitată de viaţă, de nobleţă, de sinceritate, de simţire profundă şi caldă.

Pentru a explica chinurile Anei şi a motiva sfîrşitul ei tragic, autorul e nevoit să deformeze caracterul lui Karenin şi acel al lui Wronsky, sau să recurgă la mijloace exterioare. Karenin apare în piesă cu totul antipatic, faţă de Ana el s'arată perfid, meschin şi neîndurător. In roman, era un personaj calculat în manifestări, cu un respect exagerat pentru forme, dar suferinţa lui adîncă, înnălţimea lui morală în faţa durerii, impuneau. Wronsky, deasemeni, apare ca uşuratic, mobil, lipsit de sinceritate în relaţiile sale cu Ana. In roman, caracterul lui are ceva rece, ceva în care se simte influenţa mediului în care trăise, dar faţă de Ana el se arată totdeauna plin de nobleţă şi de cavalerism. Micşorînd personajele şi uzînd de unele mijloace exterioare care nu sînt un efect al acţiunii, autorul piesei a făcut să dispară tocmai ceia ce dădea operei lui Tolstoi înnalta ei semnificare. In romanul marelui scriitor, personajele principale au desigur părţile lor slabe, dar moralitatea lor e desigur superioară mijlociei, şi sfîrşitul lamentabil al Anei e datorit unei forţe care e mai presus de fiinţa noastră, e rezultanta unei logici iminente şi implacabile, care loveşte fără cruţare, caşi fatalitatea tragediilor antice. Nu mai inzist asupra celorlalte personaje: Dolly, Oblonsky, Levin, Kitty, micul Sergiu. Ele nu apar decît prea puţin şi nu mai păstrează aproape nimic din înfăţişarea lor cunoscută. Din contesa Lydia, mistica şi trista amică a lui Karenin, autorul a făcut o femee odioasă. N'am rămas tocmai satisfăcut de interpretarea piesei. In rolul dificil al Anei, d-na Pruteanu a pus[...]ca întotdeauna multă pasiune şi viaţă. Dar în primele acte, în scena dela curse mai ales, era atît de departe de eleganta şi nobila Ana, pe care o aveam în minte! Spre sfîrşitul piesei, a avut cîteva momente sguduitoare, în care, deşi s'au strecurat şi cîteva accente falşe, a dat toată măsura puternicului său temperament. D. Popovici a fost un Wronsky cam afectat şi fad în primele acte, mai natural în ultimele. Deşi fără multă viaţă şi culoare personală, în rolul lui Karenin, d. Dragomir mi s'a părut ceva mai bine ca alte dăţi. Minunat a interpretat d. Radu Demetrescu rolul bătrînului profesor al lui Sergiu. D. Momuleanu a avut, deasemeni, mult avînt. In rolul micului Sergiu, d-na Profir mi s'a părut că a exagerat nota veseliei. Poate că s'a ţinut cu fidelitate de piesă, dar nu e vina mea dacă nu pot uita romanul, şi acolo Sergiu e un copil atît de trist!

Am rămas c'o impresie cam tulbure, în care e şi jenă şi nemulţumire, după reprezentarea piesei d-lui Găvănescu. Drama distinsului profesor de filozofie, „Gura lumii", nu e lipsită de unele însuşiri reale care nu se întîlnesc totdeauna. Ea pune o problemă psihologică interesantă, puterea tiranică şi nemiloasă a suggestiei, şi, dacă nu găsim în ea multă imaginaţie psihologică şi putere de creare a vieţii, găsim în ea sforţarea unei cugetări laborioase, observaţii juste, trăsături satirice reuşite. Şi, poate, tocmai de aceia defectele piesei sînt mai vizibile şi ating mai mult. Dar să urmărim desfăşurarea subiectului. Sîntem într'un oraş de provincie. Petre Andrian, un tînăr advocat, e logodit cu o d-ră Iosefeanu, dar tot amînă căsătoria din cauza intervenţiei prietenului său, doctorul Victor Muran. In actul I, acesta-i face destăinuiri cu detalii destul de picante asupra logodnicei sale, şi îl decide să desfacă logodna. Sosind parvenitul îmbogăţit, Iosefeanu, cu d-ra, pecînd acesta trecuse cu Petre în altă cameră, d-ra rămîne cu doctorul. Pe această d-ră o cunoşteam de altfel înnainte de a sosi ca o isterică şi o detracată. Ea ascultă cu plăcere agreabilele obrăznicii ale doctorului, fumează ţigara pe care acesta i-o oferă şi la elanurile lui amoroase se pamează şi scoate din corsaj flaconul de eter.

Cu toată bunavoinţă, nu pot gusta acest tip, interesant desigur pentru amatorii de patologie femenină. El mi se pare alcătuit din trăsături convenţionale şi nu pot preţui mult efectele dramatice provocate de tipuri care es din cadrul psihologiei normale. Dar poate acest domeniu e mai puţin comod de exploatat. In actul al II-lea, după desfacerea logodnei, gura lumii începe a se manifesta. Familia Iosefeanu a răspîndit ştirea că Andrian a fost dat afară din casa lor şi toţi cunoscuţii familiei Andrian c'o curiozitate răutăcioasă vin să cerceteze şi să clevetească. Actul acesta nu e lipsit de mişcare şi cuprinde cîteva icoane realiste din mediul provincial, cu viaţa lui inferioară, cu orizontul lui îngust, cu preocupările lui josnice şi meschine. Petre Andrian, nevoit să facă faţă tuturor, chinuit, surexcitat, are un acces de nervi şi leşină în faţa oaspeţilor.

Amicul său, doctorul, îl sfătueşte să plece cu el la Paris. In actul al III-lea, sîntem la o petrecere, unde se joacă cărţi, se vorbeşte pe socoteala altuia şi se flirtează. Intrebat de prieteni despre starea amicului său, doctorul Muran, care se întorsese din Paris, spune că a fost cu Petre la Charcot. Vorbele lui sînt comentate şi amplificate prin colţuri, şi d-na Andrian, mama lui Petre, pentru a da o desminţire celor răspîndite, scrie fiului său să se întoarcă acasă, poftind lumea la o serată oferită de ea.

In actul ultim, Petre s'a întors. Cunoscuţii îl observă cu curiozitate şi cu teamă, atitudinea lor îl desperează. In faţa lumii începe a vorbi într'aiurea, a-şi perde cumpătul. Dîndu-şi apoi samă de starea lui, vrea să se sinucidă. Asistăm la originalul monolog în faţa revolverului. In momentul suprem însă, aruncîndu-şi ochii pe un jurnal care era din întîmplare pe masă, nefericitul erou citeşte o informaţie, prin care se anunţă logodna d-rei Iosefeanu cu doctorul Victor Muran. Am uitat să

spun că familia Iosefeanu era vecină cu familia Andrian. Dela fereastră, Petre zăreşte pe rivalul său care, spre nefericirea lui, fatală coincidenţă, era tocmai în acel moment la fereastră. El ese agitat, cu revolverul în mină. Mama şi moşul său, Grinzeanu, apar pe scenă la sgomotul unei descărcături. Doctorul a fost ucis şi Petre reapare pe scenă, strigînd de mai multe ori: mizerabilul.

Nu vreau să inzist asupra mijloacelor dramatice întrebuinţate în acest act ultim, ele sînt destul de cunoscute şi lesne de clasat. E drept că a sfirşi unele piese nu e un lucru tocmai uşor şi că abilitatea tecnică a autorului nu e totdeauna de calitatea aceasta. In actul al II-lea, şi în al III-lea chiar, sînt momente dramatice fericite.

Dialogul viu, adeseori spiritual, e scris într'o limbă curată şi elegantă. Păcat că repetiţii inutile şi disertaţii cu o pronunţată tinctură intelectuală, îi dau uneori o înfăţişare prolixă şi un aer fad, fără să ne facă să pătrundem tocmai departe, în sufletul personajelor.

Citeva tipuri secundare cum e bătrînul profesor de latină, Andrian, o siluetă de mondenă provincială, sînt schiţate sumar, dar nu fără relief. Datele sufleteşti esenţiale ale piesei mi se par însă neverosimile şi caracterele principale nelămurite. Inţeleg puterea de suggestie pe care o are mediul asupra unora, dar ştiu că în cei mai mulţi dintre noi există şi o forţă de rezistenţă. In piesă, în orice caz, efectul suggestiei mi se pare cu totul disproporţionat, faţă de cauza care a provocat-o.

Acest efect ar fi poate admisibil, dacă eroul ar avea o tară ereditară, deşi piesa ar fi transformată atunci într'un fel de anchetă de psihiatrie.

Pentru a explica caracterul d-rei Iosefeanu, autorul a vorbit de ereditatea ei, cu un mare lux de detalii. Părinţii lui Petre Andrian sînt însă oameni normali, aşa cel puţin sînt înfăţişaţi în piesă. Imprejurări ca acele în care se află Petre se pot desigur intilni în viaţă, dar ele nu produc tulburări patologice de felul celor intilnite aici decit în cazuri cu totul excepţionale. Doctorul Muran e, deasemeni, un personaj enigmatic. Sfaturile pe care le dă lui Petre în primul act par izvorite din cea mai caldă prietenie. Abia la sfirşitul piesei, înţelegem ceva din mobilele de care fusese condus. Asupra valorii morale a acţiunilor sale, plutim însă într'o mare nesiguranţă.

Cu toată silinţa lor, artiştii n'au reuşit să dea multă viaţă piesei. Interpretarea a fost în general corectă. Deşi studiase cu îngrijire rolul ingrat al lui Andrian, d. Dragomir n'a reuşit de loc să mă mişte. D. Ionescu a fost rece, dar şi natural în rolul doctorului. D-na Pruteanu a interpretat cu multă pătrundere şi realism tipul atît de artificial al domnişoarei isterice. D-nul Radu Demetrescu a avut o notă individuală şi vie în rolul bătrînului profesor de limbi clasice.

Octav Botez

CRONICA EXTERNĂ

După greva generală.—Proectele d-lui Briand

Cînd vijelia grevei sufla cu mai multă putere peste Franţa înspăimîntată, toţi simţeau că nu este destul s-o potoleşti, că trebue să găseşti şi mijlocul de a pune pe viitor statul francez la adăpostul unor asemenea pericole. Insuşi d. Briand, cînd cerea Camerei să aprobe măsurile prin care el înăbuşise greva, declara lămurit că el nu înţelege să se mărginească la o acţiune represivă, că în concepţia lui şi a colegilor săi politica de represiune trebue să fie complectată printr'o întreagă serie de măsuri preventive, care să împedice izbucnirea grevelor generale. Imediat după încetarea grevei dela căile ferate, el s-a pus pe muncă şi înainte de sărbătorile Crăciunului a depus pe biroul Camerei proectele pe care le-a întocmit în acest scop. D. Briand a prezintat patru proecte de legi: primul prin care dă efect retroactiv dispoziţiunilor legii din 1909 cu privire la asigurarea împotriva accidentelor şi a bătrîneţei lucrătorilor dela căile ferate; al doilea prin care pedepseşte „sabotagiul", în parte numai pedepsit azi prin dispoziţiunile neîndestulătoare ale codului penal; al treilea prin care întăreşte măsurile cuprinse în legea din 1845 cu privire la poliţia drumurilor de fer; şi al patrulea şi cel mai însemnat este proectul intitulat asupra „reglementării pacifice a diferendelor colective", care rezolvă tot problemul delicat al grevei la căile ferate şi la întreprinderile de interes public.

După cum se vede din chiar enumerarea titlurilor acestor proecte, două din ele, şi anume cel împotriva sabotagiului şi cel privitor la poliţia circulaţiunii de pe căile ferate, fac parte tot din politica de represiune pe care d. Briand a fost silit s-o practice cînd greva generală a izbucnit. El a crezut că nu poţi veni cu o politică de regulamentare, în caz de neînţelegere, a raporturilor dintre lucrători şi companiile de căi ferate sau stat, fără ca în acelaşi timp să pue la îndămîna guvernului toate mijloacele necesare pentru apărarea societăţii împotriva tentativelor anarhice care s-ar ascunde sub masca unor greve profesionale. D. Briand a socotit că soluţiunile pe care le va propune pentru prevenirea

unor astfel de conflicte vor fi cu atît mai bine primite de opinia publică şi se vor bucura de o autoritate morală cu atît mai mare, cu cît ideia de ordine va fi mai puternic stabilită şi cu cît lucrătorii se vor convinge mai limpede că, numai în cadrul legalităţei şi al liniştei, puterile publice înţeleg să asculte şi să satisfacă revendicările lor.

In starea actuală a lucrurilor, ceia ce face cu putinţă izbucnirea grevelor este în primul rînd lipsa de orice organizare în raporturile dintre capital şi muncă. E aici un domeniu întreg, care, cu toată dezvoltarea prodigioasă a capitalurilor, cu toate cerinţile zgomotoase şi mereu crescînde ale muncii, a rămas aproape viran. Din lipsa acestei organizaţiuni, din pricina anarhiei care domneşte în relaţiunile dintre capital şi muncă, toate neînţelegerile dintre factorii producţiunii se rezolvă astăzi pe calea simplistă şi cam sălbatică a grevei sau a „lock out-ului". Intr-o fază economică mai înaintată aceste conflicte s-ar putea lesne deslega pe cale paşnică, fără turburarea ordinei sociale, fără ameninţarea temeliilor şi existenţa însăşi a civilizaţiunii moderne. Faptul că în societatea actuală asemeni fenomene de destrucţiune socială se pot ivi, dovedeşte o mare lacună în organizarea economică şi impune tuturor acelora ce sînt chemaţi să conducă destinele statelor moderne datoria imperioasă de a împlini fără întîrziere un gol care ameninţă să ducă la o prăbuşire sigură societatea de astăzi. Aşa fiind, vom lăsa la o parte cele două proecte de ordine represivă, precum şi proectul relativ la asigurarea lucrătorilor, şi ne vom ocupa numai de proectul asupra regulamentării grevei şi arbitragiului obligator, care prin obiectul său tinde la rezolvarea marei probleme ce domină lumea muncitoare.

D. Briand în lucrarea sa a pornit dela două idei: dela ideia că legiuitorul trebue să aibă în vedere mai mult mijloacele preventive decît pe cele curative, şi, în al doilea rînd, dela ideia că conflictul este o concepţie primitivă şi învechită, care putea să corespundă unei alte epoci a civilizaţiunii omeneşti, dar că în vremurile noastre neînţelegerile economice caşi cele politice pot şi trebue în marea majoritate a cazurilor să fie rezolvate pe calea împăciuitoare a arbitragiului. De aceia el a întocmit un întreg mecanism destinat să impedice izbucnirea grevelor şi a ales arbitragiul obligator ca soluţia tututor neînţelegerilor ce ar putea să turbure raporturile dintre stat sau companiile de căi ferate şi impiegaţii lor.

Nu se poate spune că soluţia practică propusă de d. Briand este invenţia imaginaţiunii sale. El s'a inspirat de cele ce se făcuseră în celelalte ţări. Dar, pecînd pretutindeni aiurea nu s-au propus decît soluţiuni de amănunt, privitoare la cutare sau la cutare înfăţişare a chestiunii, d. Briand a prevăzut un sistem general de reglementare a raporturilor dintre muncitori şi administraţiunile căilor ferate. Proectul său reprezintă prima încercare de coordonare şi de sistematizare a diferitelor soluţiuni trunchiate şi parţiale ce s'au dat pînă astăzi în diferitele puncte

ale globului pămîntesc. El constitue fără îndoială cea mai de seamă operă de reglementare a raporturilor dintre capital şi muncă ce s'a săvîrşit pînă în zilele noastre. Din acest punct de vedere, se poate spune că proectul d-lui Briand este o dată în istoria dezvoltării economice a societăţilor moderne.

Mecanismul adoptat de d. Briand este, afară de mici deosebiri, copiat după faimosul „agreement" (acord) încheiat în 1907 între companiile de căi ferate engleze şi personalul lor. Se ştie că în acel an a izbucnit în Anglia o grevă pe toate reţelele de căi ferate, care, prin gravitatea şi prin proporţiile ei, ameninţa să zdruncine toată propăşirea Regatului Unit. Speriat, guvernul britanic s-a hotărît să intervie. D. Lloyd-George, care pe atunci era în capul ministerului de comerţ, a început negociaţiuni cu reprezentanţii companiilor şi cu delegaţii funcţionarilor şi, după cîteva zile de laborioase tratative, el a reuşit să impue ambelor părţi beligerante o convenţiune care a fost nu numai începutul celebrităţii sale politice, dar încă o inovaţiune care a servit de model multor legiuitori. Această înţelegere este obligatorie numai pentru şase ani. Dar ea a dat rezultate atît de bune, a împedecat izbucnirea atîtor conflicte, care altminteri nu s-ar fi putut rezolva decît pe calea grevelor, încît cei interesaţi sînt hotărîţi în Anglia să reînoiască convenţiunea la expirarea ei, introducînd numai schimbările pe care experienţa le va fi dictat. Intemeiat pe această convingătoare încercare, d. Briand s'a crezut îndreptăţit să împrumute sistemul închipuit de d. Lloyd-George. Deosebirea cea mare între acordul englezesc şi proectul Briand stă însă în faptul că, pecînd convenţia dintre companiile engleze şi personalul lor este o convenţie facultativă şi mărginită la un număr anumit de ani, proectul Briand reprezintă o soluţiune permanentă şi obligatorie pentru toţi.

Englejii au făcut o simplă experienţă, Francejii întreprind o întreagă legiferare.

In ce constă mecanismul propunerilor d-lui Briand? In trei serii de instanţe, înaintea cărora trebue să se perindeze toate neînţelegerile, sau, mai bine zis, în trei site succesive, prin care trebuind să treacă nemulţumirile, legiuitorul speră că tot ce este iritant, tot ce poate fi pricină de gîlceavă, va trebui să se oprească şi nu va mai reuşi să se strecoare decît ceia ce poate sluji la împăcarea părţilor şi la armonizarea intereselor.

Afară de aceste trei instanţe proectul prevede şi nişte conferinţi periodice. Legiuitorul cere ca în fiecare regiune să se ţie conferinţi, la care să participe reprezentanţii administraţiei şi ai sindicatului funcţionarilor, şi ca în aceste conferinţi să se discute toate chestiunile ce interesează bunul mers al serviciului, precum şi toate acele care se referă la interesele profesionale ale impiegaţilor. Speranţa d-lui Briand este că prin aceste convorbiri multe din micile revendicări ale personalului vor

fi ascultate de direcţie şi că se vor introduce şi numeroase simplificări în administraţie, care este astăzi prea mult stăpînită de spiritul birocratic. In genere, ideia ca reprezentanţii statului sau a companiilor să stea de vorbă cu reprezentanţii funcţionarilor nu poate da naştere în practică decît la rezultate bune. Din acest contract periodic cu administraţia, personalul va lua fără voe o parte în conducerea însăşi a întreprinderii.

Multe lucruri pe care impiegaţii le cer azi, ei vor renunţa să le mai reclame, cînd vor cunoaşte realitatea lucrurilor şi cînd vor simţi şi ei povoara răspunderilor. In schimb, amestecîndu-se cu funcţionarii, reprezentanţii direcţiei vor înţelege mai lesne legitimitatea multor cerinţi şi ne mai stînd izolaţi în cercurile lor înalte, abizul care desparte azi pe conducători de conduşi va dispare încetul cu încetul, spre cel mai mare folos al tuturora.

Prima instanţă o formează comitetele locale. Aceste comitete, care trebue să se constitue după regiune, se compun din 2 delegaţi ai direcţiei şi 2 delegaţi ai sindicatului funcţionarilor. Inaintea lor se vor aduce întîi toate neînţelegerile ivite.

Totuşi era de prevăzut că multe nemulţumiri nu se vor putea înlătura în aceste comitete locale, fie din cauza intereselor ce sînt în joc, fie din pricina tenacităţii cu care ambele părţi vor fi apărat punctul lor de vedere în faţa primei instanţe. Aşa fiind, se impunea ca să se prevadă şi o a doua instanţă. Ca să răspundă la această cerinţă, d. Briand stabileşte în proectul său un comitet central de conciliaţiune, format din reprezentanţii administraţiei, din cel puţin 2 delegaţi aleşi de personalul fiecărui serviciu şi dintr-un inginer al controlului tecnic. Dacă nici aici împăciuirea nu se poate obţine, atunci conflictul trebue să se aducă înaintea ultimei instanţe, a instanţei suverane, care este arbitragiul. Arbitrii sînt desemnaţi după cum urmează: administraţia alege doi arbitri şi reprezentanţii funcţionarilor în comitetul central aleg iarăşi 2 arbitri. Aceşti 4 arbitri aleg în unanimitate unul sau 3 coarbitri. Dacă nu se pot înţelege asupra persoanei acestor coarbitri, atunci cei 2 arbitri care reprezintă pe impiegaţi, cît şi arbitrii care reprezintă administraţia, îşi aleg coarbitri după lista întocmită de Cameră şi Senat. Cei 2 coarbitri astfel aleşi desemnează un al şaptelea coarbitru. In cazul în care arbitrii nu sînt de acord pe cine să aleagă din listele întocmite de Cameră şi Senat, se procede prin tragere la sorţi.

Camera şi Senatul trebue la fiecare trei ani să voteze o listă de arbitri. Camera alege zece persoane, Senatul numai cinci, dar nu sînt eligibili decît anume persoane, ca vice-preşedintele Consiliului de Stat, membrii Academiei de Ştiinţi, ai Curţii de Casaţie, ai Tribunalului Arbitral dela Haga, etc.

Această parte a legii este desigur foarte interesantă, dar era mai uşor de făcut decît a doua parte, şi anume acea privitoare la sancţiuni. Marea greutate a problemului grevelor nu stă atît de mult în inventarea unui sistem de înlăturare a conflictelor, cît în mijloacele de a constrînge părţile să respecte hotărîrile date de diferitele instanţe. Şi trebue să mărturisim că dacă d. Briand a fost foarte fericit inspirat cînd a fost vorba să creeze organele mecanismului său preventiv, el a fost lipsit şi de originalitate şi de îndrăzneală cînd a trebuit să stabilească sancţiunile cuvenite. In această parte legea se resimte de faptul că a fost făcută de un fost fruntaş al partidului socialist. Se vede lămurit că d. Briand, care pe vremuri a fost autorul teoriei grevei generale, nu cuteza să ia măsurile energice pe care raţiunea lui şi nevoile cauzei i le dictau. El a procedat cu sfiala omului care se temea să fie pentru a doua oară înfierat ca renegat, şi opera sa poartă pecetea zbuciumărilor sufleteşti şi a şovăelilor prin care a trecut propria sa conştiinţă. Se poate spune că aici proectul este mai mult o oglindă a psihologiei d-lui Briand decît o soluţie a problemului ce el îşi propusese să-l rezolve. Ceia ce tradează şi mai bine slăbiciunea proectului este că el prevede sancţiuni chiar foarte drastice cînd e vorba de companiile de căi ferate. Aşa, de pildă, legea spune categoric că, dacă compania nu execută sentinţa arbitrală, ministrul lucrărilor publice o va executa din oficiu şi pe socoteala acelei companii. Mai mult: legiuitorul dă guvernului dreptul să pronunţe chiar anularea concesiunii, dacă el se izbeşte de refuzul companiei de a se conforma dispoziţiunilor arbitrilor.

Cînd e vorba însă de impiegaţi, proectul devine de o extraordinară indulgenţă. El nu prevede decît excluderea din serviciu a funcţionarului ce refuză să execute sentinţa arbitrală. Aceasta dispoziţiune există şi azi, ca s-o introduci, nu era nevoe să elaborezi un întreg proect de lege, şi în orice caz este o izbitoare disproporţie între edificiul savant şi complicat al instanţelor în faţa cărora neînţelegerile să se perindeze şi între timiditatea acestei neînsemnate sancţiuni.

Dealtminteri, însuşi d. Briand a înţeles cît de vulnerabilă este această parte a proectului său şi de aceia în frumoasa şi elocventa sa expunere de motive el s-a simţit dator să ne prezinte o justificare. Dar justificarea sa este atît de slabă, încît întăreşte criticele făcute, în loc să le înlăture. D. Briand zice: „Ştiu că sancţiunea este iluzorie, dar am „încredere în lumea muncitoare, sînt convins că, atunci cînd lucrătorii „şi impiegaţii vor avea organe legale înaintea cărora să poată aduce re„vendicăriile lor, cînd vei constrînge pe toţi cei ce azi recurg la greve „pentru cea mai mică neînţelegere să treacă de acum încolo întîi pe „dinaintea celor trei instanţe de împăciuire, grevele vor înceta aproape „cu desăvîrşire". Acest raţionament s-ar mai putea susţine dacă lumea muncitoare ar fi toată însufleţită de acelaşi spirit împăciuitor ce a prezăzut la întocmirea proectului Briand. Dar se ştie că ceia ce a determinat mai cu seamă pe guvern să legifereze este că în cercurile lucrătorilor sufla un vînt de anarhie, un spirit de revoluţiune socială. Cum va zdrobi proectul Briand aceste porniri îngrijitoare? Cu sancţiunea ilu-

zorie a revocării, sau cu penalitățile atît de dulci pe care le prevede capitolul final împotriva conducătorilor sindicatelor sau a organizațiunilor ce ar ațîța pe impiegați la grevă?

Nu trebue uitat că problemul are două fețe deosebite. Pe de-o parte există o lacună în reglementarea raporturilor dintre capital și muncă, din care cauză grevele sînt un fenomen aproape fatal în organizarea economică actuală. Aceasta față a problemului d. Briand a rezolvat-o. Pe de altă parte există în lumea muncitoare o mișcare cu caracter curat revoluționar, pe care legiuitorul n-o poate tolera fără ca să pue în pericol ființa însăși a civilizațiunii noastre. Această față a problemului, d. Briand a rezolvat-o în parte numai și în chip cu totul nemulțumitor.

Dar situația falșă, în care d. Briand se găsea cînd a legiferat în această materie, reesă însă și din alt punct al proectului. În expunerea sa de motive, d. Briand vorbește mereu de marea și atît de arzătoarea chestiune a dreptului de grevă al funcționarilor publici. Cu multă claritate și cu o mare bogăție de argumente primul ministru al Republicei Franceze dovedește că în asemenea cazuri dreptul de grevă este inadmisibil. După o argumentațiune atît de hotărîtoare, te-ai aștepta ca proectul să conție interzicerea formală a dreptului de grevă. Proectul se ferește însă să pronunțe această interdicție. Prin circumlocuțiuni meșteșugit alcătuite, el se mulțumește să prevadă pedepse împotriva sindicatelor care ar participa sau ar provoca aceste greve. Și aici explicația pe care ne-o dă d. Briand e cu totul nesatisfăcătoare. Într-o frază incidentală el strecoară următorul raționament: sînt împotriva dreptului de grevă al funcționarilor statului sau ai întreprinderilor de interes general, dar cred că pedepsirea sindicatelor care ar ațîța la asemenea greve este singura sancțiune și o sancțiune suficientă. Atunci de ce atîta lux de argumente pentru a ne dovedi pericolul acestor greve și inadmisibilitatea lor în drept și în fapt. Ne găsim aici cel puțin în fața unei contradicții logice. Adevărul este că d. Briand nu îndrăznește să facă ceia ce ar trebui să facă. Aceste reticențe sînt expresia pudoarei d-lui Briand, o pudoare cam tardivă poate, dar desigur o pudoare explicabilă și firească din partea unui om care a avut trecutul d-sale.

În sfîrșit, proectul recunoaște ca legală existența sindicatului funcționarilor. Avînd în vedere planul de împăciuire al d-lui Briand, această recunoaștere ni se pare foarte legitimă. Deodată ce ești hotărît să stai de vorbă cu impiegații și să tratezi cu ei pe un picior de egalitate, e mult mai bine să ai în fața ta o organizare legală, cum e sindicatul, decît să ai niște reprezentanți trecători, care nu prezintă nici aceleași garanții, nici nu pot să exercite asupra funcționarilor influența și autoritatea sindicatului, dar nu-i mai puțin adevărat că urmarea logică a acestui fapt ar fi trebuit să fie că și sindicatul să ia asupra lui executarea hotărîrii arbitrale. Ceia ce e cu desăvîrșire nedrept e să întrebuințezi două măsuri față de sindicat, la foloase să i le recunoști pe toate, la

datorii să-l sustragi dela toate. Sau sindicatul nu e un organ serios și atunci nu trebue să-i dai puteri egale cu acele ale reprezentanților administrației, sau sindicatul este un organ serios și atunci, precum e părtaș la hotărîrile arbitragiului, trebue să fie și chezăș al executării lui.

De aceia avem convingerea că proectul d-lui Briand va suferi în Cameră însemnate schimbări, și că cel puțin puțin Parlamentul va avea energia ce lui i-a lipsit. Oricum ar fi, proectul său este o mare lucrare, este încoronarea unei serii de măsuri, unele incomplecte, altele sfioase, ce de cîțiva ani s-au introdus în legile franceze și care toate au de scop organizarea muncii în lupta ei cu capitalul și armonizarea raporturilor dintre cei doi factori ai producțiunii. Sindicatele, bursele muncii, comitetele de prud'hommes, arbitragiul în întreprinderile particulare, reglementarea dreptului de grevă la căile ferate, cu instituirea unui arbitragiu obligator, toate acestea așează lumea muncitoare pe o temelie nouă, pe o bază de ordine, de recunoaștere a drepturilor și a datoriilor reciproce ale capitalului și ale muncii, toate acestea înlocuesc haosul de pînă acum printr'o atmosferă de împăciuire, ale cărei roade nu pot să fie decît prielnice evoluțiunii normale și liniștite a omenirii.

Fără îndoială că această uriașă operă de organizare, care naște astăzi încetul cu încetul din mizeriile proletariatului și din sfâșierile dureroase ale grevelor, nu se poate săvîrși fără sacrificii și de-o parte și de alta. Capitalul va trebui să se lepede de o bună parte din intransigența, din brutalitatea și din cupiditatea lui. Munca la rîndul ei va trebui să renunțe la multe din utopiile și la cîteva din pretențiile ei. Capitalul va trebui să se îmblînzească. Dar e aici un teren destul de vast și destul de rodnic pentruca pe el să înflorească pacea dintre diferitele clase sociale. Dacă sforțările noastre se îndreptează cu stăruință în această direcție, dacă încordăm toate puterile noastre întru atingerea acestui țel, atunci desigur că nu va trebui ca acest teren să se transforme întîi, cum o vor unii, într'un cîmp de distrugere și de jale. Ori, nu va mai fi necesar muncitorimii să răscolească cenușile unei lumi distruse, pentruca să desgroape formula unei soarte mai bune și mai drepte. Civilizația actuală este un teren destul de solid pentruca pe el să se poată înălța o întocmire economică care să asigure o viață nouă acelor milioane și milioane de lucrători chinuiți și fără de nădejde, care se zbat astăzi în mijlocul sărăciei și a anomaliilor unei organizări primitive și nedemne de aspirațiunile ideale ale vremurilor noastre.

I. G. Duca

Scrisori din Ardeal

Mişcarea culturală

Anul 1910 a fost pentru Rominii din Ardeal un an de decepţii pe terenul vieţii politice. Infrinţi în modul cel mai barbar la alegerile de deputaţi, traşi pe sfoară prin fel de fel de momeli de „împăcare"— ei se văd azi dezorganizaţi, slăbiţi, ba chiar cuprinşi de şovăială pentru un moment.

In tot cazul, în anul 1910 nu putem vorbi de succese politice reale la Rominii din Ardeal.

In schimb sînt semne bune pe teren cultural. Adunarea generală din anul acesta a „Asociaţiunii pentru literatura romînă şi cultura poporului romîn" şi a „Societăţii pentru fond de teatru romîn" au fost de astă dată momente de o importanţă cu mult mai mare decît nişte congrese obişnuite, ţinute din motivul că trebuesc ţinute. Dacă viaţa politică n'a dat roade în cadrele sale proprii, ea a fructificat viaţa culturală, dîndu-i o notă naţională mai pronunţată decît oricînd în timpul din urmă. La rîndul său şi viaţa culturală a influenţat mai puternic decît oricînd în ultimele patru decenii pe cea politică. De multă vreme nu s'a accentuat cu atîta tărie *cultura* noastră *naţională*, ca în congresele acestor două societăţi ale noastre, şi de multă vreme nu s'a cerut cu atîta inzistenţă, ca *politica* noastră să aibă un caracter *cultural*, ca în anul acesta.

In cuvîntul său de deschidere a adunării Asociaţiunii, ţinute la Dej, d. Andreiu Bîrseanu, membru al Academiei romîne, a concretizat un lucru, pe care în învălmăşagul micilor lupte zilnice mulţi începuseră a-l uita, dar fără de care totuşi nu se poate purta lupta pînă la sfîrşit, anume, că cultura noastră trebue să fie naţională, că ea trebue să izvorască din noi înşine. „Idealul năzuinţelor noastre naţionale—zice d. Bîrseanu—de un lung şir de ani nu este altul decît crearea unei culturi naţionale romîneşti, potrivit însuşirilor etnice ale poporului nostru şi în armonie cu năzuinţele culturale ale Rominilor din celelalte ţări, în care soarta ne-a împărţit, şi o convieţuire paşnică şi demnă cu celelalte neamuri din iubita noastră patrie". Dar, continuă d. B., această dorinţă a noastră nu e privită cu ochi buni de unii. „Pînă şi legitimitatea ideа-

lului nostru a ajuns să ni se discute din unele părţi", sub cuvînt că nu sîntem îndreptăţiţi a avea cultura noastră proprie în această ţară şi că cultura noastră ar fi în contrazicere cu interesele patriei comune.

O afirmaţiune ca aceasta e căutată şi lipsită de temeiu. „Dreptul de a aspira la o cultură naţională proprie este unul dintre drepturile naturale cele mai de căpetenie ale unui popor. El se poate asemăna cu dreptul individului la viaţă, la partea sa de aer şi lumină. Şi, precum individul ameninţat în existenţa sa are dreptul a se apăra din toate puterile sale, tot astfel un popor, a cărui viaţă culturală e atacată, e îndreptăţit a se folosi de toate mijloacele ce-i stau la îndămînă pentru apărarea intereselor acestei vieţi, a limbei sale strămoşeşti, a portului, cîntecelor, jocurilor, a religiei şi a naturii ţării...

„Dar năzuinţa fiecărui popor la crearea unei culturi naţionale nu este numai un drept, ci în acelaş timp şi o datorie.

„Dacă este adevărat că menirea omului pe pămînt este progresul, fiind dator fiecare individ a face un pas mai departe decît părinţii săi, tot astfel menirea popoarelor nu poate fi alta decît progresul, avînd fiecare din ele datoria de a-şi perfecţiona însuşirile sale caracteristice şi astfel a contribui la înaintarea obştească a omenirei, sau, cu alte cuvinte a promova cultura generală prin desăvîrşirea culturii sale naţionale.

„Năzuinţele aceste generale ale popoarelor spre dezvoltarea culturii naţionale o pretinde însăşi legea progresului omenirei, care nu sufere nici o stavilă, şi adeseori observăm că şi popoarele cele mai apăsate politiceşte dau semne de o puternică viaţă culturală, aşa că nu există putere omenească, care să le poată zădărnici zborul lor spre înaintare".

Prin aceasta poporul nostru nu vatămă nicidecum interesele altor neamuri. „Lucrarea noastră pentru înaintarea culturală în sens naţional nu este o acţiune agresivă, ci dimpotrivă o acţiune de conservare proprie în cel mai strict înţeles al cuvîntului, iar din punctul de vedere al totalităţii cetăţenilor ea nu poate fi privită decît ca salutară, avînd în vedere că binele totalităţii se razimă pe binele părţilor constitutive". Spre această cultură năzuim, fiindcă ea e firească. Pentru crearea ei dispunem şi de puterea necesară—şi despre aceasta am dat dovezi destule şi pînă acum.

In chipul acesta a vorbit d. Bîrseanu la Dej, desfăşurînd cu o energie juvenilă steagul culturii noastre naţionale, care trebue să ne compenseze toate pierderile pe terenul politic.

Nu ca o coincidenţă întîmplătoare, ci ca un semn al vremurilor, trebue să socotim împrejurarea, că tocmai în acelaş sens a vorbit şi d. dr. Ion Mihu, preşedintele „Societăţii pentru fond de teatru romîn", în adunarea dela Reghin. „Intăriţi prin cultură şi bună stare—spunea d-sa —sub paza şi în marginile legilor patriei noastre comune, în bună convieţuire cu cetăţenii noştri de alt neam, dar totodată în strînsă şi neîncetată legătură sufletească cu fraţii noştri de un sînge de sub alte stă-

pîniri, vrem,—mai mult, sîntem ferm decişi, ca sub orice împrejurări şi împotriva tuturor piedecilor fireşti sau meşteşugite, ce vom afla în calea noastră, să ne trăim şi mai departe viaţa noastră românească pe aceste plaiuri şi în aceste văicele îngrăşate cu mult sînge romînesc şi rămase nouă scumpă moştenire dela moşii şi strămoşii noştri! Iar în realizarea acestui ideal avem acea credinţă tare, pe care ni-o dă simţul puterii noastre de viaţă şi de rezistenţă naţională".

Un program mai firesc şi mai energic decît acesta, desfăşurat de ambele noastre societăţi culturale în cursul acestui an, nu e cu putinţă.

Dar bucuria şi nădejdea noastră n'ar fi destul de legitimă, dacă aceste lucruri s'ar fi spus numai cu gura, fie chiar şi de către oameni de calibrul d-lor Bîrseanu şi Mihu. Lucrul de căpetenie e că în timpul din urmă s-a pornit şi o activitate pozitivă în sensul acestor idei. In comitetul central al Asociaţiunii au intrat, cu prilejul adunării generale, cîteva din cele mai bune forţe tinere de care dispune Ardealul, ca d-nii dr. I. Lupaş, Ion Agîrbiceanu, dr. I. Borcia şi Gavril Precup. In jilţurile, în care dormitau pînă acum cîţiva bătrîni, care şi-au trăit traiul în altă categorie de idei, s'au aşezat deci nişte oameni harnici şi luminaţi, care îşi înţeleg prezenţa lor în comitetul Asociaţiunii ca o datorie ce obligă, iar nu ca o onoare ce distinge a priori. Şi această premenire destul de radicală, despre care cei mai mulţi nici nu credeau să fie posibilă, e un semn că alte vînturi au început să bată la noi pe teren cultural

De altfel, în timpul din urmă, s'a lucrat cu multă stăruinţă la Asociaţiune. Astăzi ea dispune de un muzeu naţional relativ destul de mare şi de frumos, numărul conferinţelor poporale creşte din an în an în măsură considerabilă, bibliotecile se sporesc, numărul analfabeţilor scade, dragostea de carte cucereşte tot mai mult.

Dar o măsură dintre cele mai fericite, care s'au luat în timpul din urmă pentru răspîndirea cărţii în popor, a fost aceia a creării unei biblioteci poporale, care să apară lunar şi ale cărei volume să se distribue gratis tuturor membrilor Asociaţiei. Asociaţiunea are mai multe feluri de membri: fondatori, pe viaţă, ordinari şi ajutători. Cei ordinari plătesc anual o taxă de 10 cor., ajutătorii 2 cor. Membrii ordinari primesc gratuit revista „Transilvania", ce apare de şase ori pe an, zece broşuri din biblioteca poporală a Asociaţiunii şi un calendar, iar cei ajutători primesc cele zece broşuri şi calendarul. Prin această măsură în cîţiva ani se poate ajunge ca toţi Romînii ştiutori de carte să primească în casa lor cîte 11 cărticele pe an, pentru taxa neînsemnată de 2 cor., în schimbul căreia sînt şi membrii ai celei dintîiu societăţi culturale romîneşti din Ardeal.

După felul cum s'a purces la lucru, e speranţă ca să se înscrie, fără nici o greutate, mai multe mii de membri, şi asta cu atîta mai vîrtos, că au fost rugate şi conzistoriile bisericeşti să îndemne preoţimea şi învăţătorimea ca să se aboneze la biblioteca poporală, în schimbul taxei de membru ajutător. Mai multe conzistorii au dat şi circulare în

această chestie, către toţi credincioşii lor, trimeţîndu-le şi apeluri cu liste de înscriere, aşa că e speranţă întemeiată că slova romînească va pătrunde în toate colţurile unde e viaţă romînească, şi că ea nu numai va paraliza influenţa şcoalei neferice, ce sîntem siliţi să o facem, ci va lucra pozitiv pentru întărirea culturii şi a conştiinţii naţionale.

„Societatea pentru fond de teatru" îşi înţelege şi ea tot mai bine datoria de „a-şi pune silinţile în concordanţă cu trebuinţele reale" ale noastre. „Noi nu avem nevoe de un teatru, în care să se facă artă pentru artă—a zis cu foarte multă înţelepciune d. Mihu—nu avem nevoe nici de un teatru cu distracţii uşoare, potrivite a satisface gusturi subţiri. Nu! Gîndul nostru trebue să se îndrepteze spre un altfel de teatru. In teatrul dorinţilor noastre, sigur, încă va trebui să se facă artă, dar artă cu anumită tendinţă, pentrucă teatrul nostru trebue să fie o şcoală pentru luminarea minţilor şi întărirea inimilor; teatrul nostru trebue să fie un templu, în care să se preamărească virtutea, dreptatea şi adevărul etern şi să se combată păcatele noastre strămoşeşti şi viţiile noastre moderne; teatrul trebue să fie un cămin, în care să ardă nestinsă flacăra sacră a iubirii de neam, lege şi tot ce e al nostru; în fine teatrul nostru trebue să fie un altar, la care jertfa adusă să se slujească într'o limbă romînească dulce ca fagurele de miere şi limpede ca apa cristalină a izvorului de munte".

De sigur că un teatru naţional stabil astăzi nu putem avea. Dar aceasta nu înseamnă că, până cînd nu-l vom avea, să lucrăm tot ca în ultimii 40 de ani, numai la adunarea de bani pentru fondul acestui teatru. Şi până vom putea avea teatru stabil, să facem teatru cu ajutorul unei trupe ambulante, compusă din un număr 10—12 artişti, pe care trebue să-i crească societatea, dîndu-le bursele necesare! Această trupă să se organizeze cel mult pînă la 1920. Organizată odată, ea va avea datoria să dea reprezentaţii în toate localităţile noastre mari şi mărişoare. Dar deoarece aceste planuri nu se potrivesc cu statutele societăţii, s'a convocat la 24 Oct. a. c. la Braşov o adunare generală extraordinară a Societăţii, care adunare a modificat cîţiva paragrafi. Intre modificările făcute sînt şi următoarele: până la ridicarea teatrului naţional stabil societatea:

a) „Va face propagandă în scopul de a se ţinea treaz interesul pentru teatru şi artele înrudite; va distribui burse pentru tinerii (de ambe sexe), care vor studia arta dramatică—muzicală şi orice altă artă sau ştiinţă în raport cu teatrul; va distribui premii şi ajutoare pentru piese teatrale bune şi alte opere alese, literare sau artistice, în raport cu teatrul.

b) „Va institui sau va sprijini una sau mai multe trupe teatrale ambulante şi se va folosi de toate mijloacele morale şi materiale pentru reprezentaţiile teatrale bune la Romînii din patrie".

Aceste modificări, care au întrunit mai dăunăzi aprobarea ministrului,

vor fi în măsură de a produce pe terenul artistic un avînt din cele mai îmbucurătoare pentru cultura noastră.

Şi altfel societatea lucrează în timpul din urmă foarte mult. La stăruinţa directorului artistic al societăţii, a d-lui A. P. Bănuţiu, care e un element foarte util pentru Societate, s'au înfiinţat în ţara întreagă cîteva zeci de „filiale" (secţii) ale societăţii, care toate lucrează incomparabil mai mult decît s'a lucrat până acum.

După toate acestea putem afirma că pe teren cultural sîntem în Ardeal într'un progres indiscutabil. Cearta dintre „tineri" şi „bătrîni", ivită în viaţa noastră publică de o vreme încoace, şi asupra căreia nu ne oprim, s'a iscat şi ea, în parte, din motive culturale.

Cine ştie, poate că problemele culturii noastre vor ajunge să influenţeze cu timpul în mod hotărît şi politica noastră?! In tot cazul, slăbirea aparentă a vieţii noastre politice derivă, în parte, şi din îmbinarea ei în măsură tot mai firească cu viaţa noastră culturală.

O. Sima

Miscellanea

Politică.... „literară".

Un ziar politic atacă pe colaboratorul nostru d. Spiridon Popescu pentru cuvintele.., spuse de d-sa? Nu! Ci de un personaj dintr'o *nuvelă* a sa publicată acum patru ani în revista noastră!....

Extraordinar!

Pentruce însă „literatul" guvernamental se opreşte numai la o singură categorie de citaţii din „Moş Gheorghe"? Moş Gheorghe e o veche cunoştinţă a publicului cetitor romîn. Pe vremuri, el protesta împotriva şcoalelor şi împotriva cărţilor, alcătuite numai din „minciuni"; împotriva datoriilor şi împotriva spitalelor, unde oamenii sînt ucişi, şi din carnea lor se fac „doftorii". Altădată Moş Gheorghe descrie holera ca o stafie şi-şi bate joc de măsurile sanitare, — chiar „la expoziţie", Moş Gheorghe îşi formulează pe larg părerile asupra ministerului de finanţe, de pildă, care, după el, face bănărit la tarapana şi umple etajul de jos cu ruble şi cu aur, etajul al doilea cu franci, cel de deasupra cu gologani, iar în mansardă stă Vodă şi păzeşte bănetul. Şi Moş Gheorghe nu e totdeauna răzvrătit: Laudă pe Lascar Catargiu (Moş Gheorghe e din Covurluiu) şi se miră că Vodă nu stă într'un palat de cristal şi-l plînge că e stăpînit de boeri, care nu-l lasă să facă bine norodului...

Pentru un profesor sînt extraordinare părerile d-lui Spiridon Popescu: Doftoriile se fac din cadavre, domnule Popescu? Holera e o stafie?... Ministrul de instrucţie ar trebui să-l dea afară şi din învăţămînt...

Inchipuiţi-vă un critic, care ar ataca pe Shakespeare pentru spusele sau faptele lui Richard III, pe Balzac, pentru ideile lui Vautrin, pe Caragiale pentru concepţia politică a lui Farfuride şi chiar pe d. Duiliu Zamfirescu pentru sentinţile lui Tanase Scatiu...

E nevoe de lămuriri?

Un nuvelist sau un romancier poate fi răspunzător de cuvintele şi actele eroilor săi numai dintr'un singur punct de vedere: Dacă aceste cuvinte şi acte sînt caracteristice, logice şi naturale *personajului*.

Din acest punct de vedere are dreptate colaboratorul nostru?

Moş Gheorghe s'a însărcinat el însuşi cu răspunsul... în Martie 1907.

Pentru a caracteriza pe d. Sp. Popescu, în articole de gazetă, ministerul ar putea găsi un material mai potrivit: în cartea premiată de Academie, „Contribuţiune la munca pentru ridicarea poporului", unde autorul îşi arată clar părerile lui asupra stării sufleteşti a lui Moş Gheorghe.

Iar dacă „Raportul" avea nevoe de sprijinul faptelor, putea să vorbească despre medalia „serviciului credincios", dată d-lui Sp. Popescu de Lascar Catargiu, pentru partea pe care a luat-o acest „răzvrătitor" la potolirea unei răscoale ţărăneşti din Covurluiu la 1893, prin sfaturi liniştitoare. Şi, la 1893, d. Spiridon Popescu, tînăr student la Universitatea din Iaşi, mai curînd ar fi putut să fie bănuit de porniri „subversive".

Ne simţim jenaţi că am fost siliţi să dăm astfel de lămuriri... foştilor membri ai foastei *Junimi literare*.

Pentru „Tribuna" din Arad.

Cetim în cronica literară a acestui ziar următorul pasaj: „Povestesc rău voitorii „Vieţii Romîneşti" dela Iaşi, că rolul ei cultural se va reduce în ci le viitoare, căci acum va intra în circulaţie, pe la toţi prefecţii şi inspectorii, vechiul organ al „Junimii" politice-literare, „Convorbiri Literare", de care, atraşi de viaţa nouă, s-au apropiat şi se vor apropia mulţi scriitori de pe aiurea. Noi însă nu credem că destoinica revistă din Iaşi să se fi sprijinit numai pe temeiul ei politic şi afirmăm că e mai bine înrădăcinată în publicul cetitor, decît să-şi cedeze terenul alteia".

Cu toate laudele directe dela sfîrşitul acestui pasagiu, insinuarea este evidentă. Nu pentru întăia dată, organul naţionalist din Arad se face ecoul resentimentelor, mai mult sau mai puţin literare, ale unor anumite cercuri din Bucureşti.

Atragem atenţiunea „Tribunei", că ni s-a mai adus învinuirea de a fi sprijiniţi de un partid politic. Chiar în Parlament a fost desbătută odată această chestiune. De altfel, fiind dată o anumită psihologie la noi în ţară, faptul că unul din directorii „Vieţii Romîneşti" e membru al partidului liberal, aceste învinuiri sînt explicabile dacă nu şi justificabile.

„Tribuna" însă ar putea să controleze prin sine însăşi, că între colaboratorii noştri constanţi sînt literaţi distinşi din toate lagărele politice (şi chiar unul din membrii actualului Minister); iar în ce priveşte insinuarea că noi am fi făcut apel la „prefecţi" şi „inspectori" pentru sporirea numărului abonaţilor noştri, „Tribuna" iarăşi ar fi trebuit să ştie că noi am făcut demult declaraţia că ţinem registrele noastre la dispoziţia tuturor acelora care s-ar interesa de această chestie, pentru a dovedi:

1) Că „Viaţa Romînească", care a început să apară pecînd partidul liberal era în opoziţie, nu şi-a sporit numărul abonaţilor, în timp cît acest partid a stat la guvern, decît în aceiaşi proporţie în care acest număr creştea şi înainte.

2) Că în ultimii trei ani, „Viaţa Romînească" a încercat chiar o bruscă scădere a numărului abonaţilor săi, din cauza opririi circulaţiei ei în Ungaria.

Dacă „Tribuna" simte nevoe de a controla aceste afirmări, ţinem şi pentru ea la dispoziţie registrele noastre.

Ea poate delega pentru aceasta chiar pe cronicarul ei din Bucureşti.

„Tribuna" va face cum va voi; dar dacă va persevera în cronicile ei în atitudinea aceasta maliţioasă faţă de noi, nădăjduim că oricine va şti să tragă cuvenitele concluziuni.

Cimileagă, leagă, oare cine-l leagă?

In Revue de dialectologie romane No. 7—8 dela 20 Ianuar 1911 a publicat D-l Weigand un articulaş plin de tot felul de minunăţii, din care extragem un *unicum*, un non plus ultra de procedare *metodică*. D-l Weigand dă anume etimologiea lui *cimileagă*. Iat-o: *cimileagă=cine mi-l leagă*.

Să mai discutăm ceva? Nu! S-o lăsăm baltă. Nu ne putem însă opri de a recomanda cu tot dinadinsul această... idee a D-lui Weigand pe de o parte D-lui Vollmöller, în al cărui „Kritischer Jahresbericht" ilustrul filolog este însărcinat cu dările de seamă asupra progresului ştiinţii romîneşti, iar pe de alta D-lui I. Bogdan, pentrucă dacă nici pomenita.... idee a D-lui Weigand nu *va face epocă*, apoi atunci care alta va face?

Fiţi prudenţi!

Ni se trimite o broşură intitulată „Renegaţii" şi scrisă de d. C. Graur.

Broşura insultă pe socialiştii trecuţi la liberali acum doisprezece ani, cînd a trecut şi d. Graur, care a fost pănă mai dăunăzi „condeiul", de nuanţă „generoasă", al partidului liberal din Galaţi.

Dacă acuma d. Graur se insultă singur, îl priveşte.

Plăcerea aceasta, de autoflagelaţie, a simţit'o şi d. Cuza, cînd a insultat pe socialiştii şi ateii dela „Contemporanul", din care a făcut parte şi d-sa.

Şi fiindcă a venit vorba de calomniile unuia, vom atrage atenţia d-lui Gherea asupra calomniilor tuturora.

D. Gherea este şeful intelectual al partidului socialist din Romînia. Presa d-sale ne insultă zilnic, hebdomadar şi lunar, calificîndu-ne de vînduţi.

Cînd eşti vîndut partidelor „neoiobagiste", înseamnă că acele partide îţi dau putinţa ca, folosindu-te de „regimul *ilegalităţii*", să realizezi însemnate cîştiguri pe socoteala averii publice şi, cu aceste cîştiguri, să-ţi durezi o frumoasă *avere*, care, conform cu „Das Kapital" nu e altceva decît o acumulare de „plus-valoare", „stoarsă" din munca „obidiţilor" „proletari" şi „neoiobagi".

Vrea d. Gherea să ne angajăm într'o asemenea polemică??

Recenzii

N. Davidescu. *La fîntîna Castaliei.* Poezii. Editura „Viața Socială". București, 1910.

Autorul acestui volum pare tînăr și e un decadent veritabil, un admirator al lui Baudelaire, al lui Laforgue, al lui Samain.

In versuri foarte inegale, mai totdeauna muzicale și fin ritmate, în care imagini și comparații originale și ingenioase strălucesc între altele riscate sau de un realism trivial, el își dă o mare silință să exprime senzații bizare și să apară cît mai macabru și cît mai satanic. Fidelă rețelor la modă, muza sa e lividă și nevrozată și, suferind de un spleen veșnic, suspină rînd pe rînd după amurgurile vesperale, după deliciile morfinei, după mirosul spitalului sau acel al cadavrelor descompuse. Uneori declamă împotriva divinității în numele unei cugetări confuze, lăsînd o impresie penibilă, de ceva chinuit, artificial și rece. E însă uneori fericit inspirată, cînd traduce note subtile din elegia vieții interioare, regretul iubirilor moarte, nostalgia vagă a lumii de dincolo de orizon, durerea singurății, sau sentimentul izolării și fatalei incomunicabilității a sufletelor.

E ceva care vine din adîncuri și care te pătrunde, un accent sincer de simțire fină, discretă, în aceste versuri:

In odae plătește voluptatea vegherei,
Iar afară zăpada liniștită coboară
Șovăind ca o soră gînditoare-a vegherei
Ș' învălește foburgul cu hermina-i ușoară.

Pe de-asupra 'nserarea se desfășură 'n zare
Fluturîndu-și tăcuta-i banieră de doliu,
Pe cînd străzile goale par străvechi coridoare
Tapisate de veacuri cu-al tăcerii lințoliu.

Noi privim prin perdele, depărtîndu-se amurgul
Cu vîrtejul de gînduri jumătate visate;
Se 'nfășoară într'o pînză de paianjen foburgul,
Iar înghețul de-afară prin ferestre străbate:

Și tîrziu ne cuprinde desnădejdea divină
De-a simți cum uitarea nevăzută coboară,
Reschimbîndu-ne chipul de străin și străină
Ce-și îndură prezența ca pe-o veche povară.

In talentul inegal, tulbure, în formațiune, al d-lui Davidescu, se găsesc scînteeri care au ceva din fiorul poeziei adevărate; ele promit.

O. B.

***

Preotul Ștefan Buzilă. *Monografia comunei Sîn-Iosif (Poiana)* din districtul Bistrița-Năsăud (Transilvania). 1910. Tip. George Matei, Bistrița. 355 pa-

gini, format octav mare. (Prețul coroane 2.80 nelegată, porto postal, dela autor).

Descrierile comunelor romînești din oricare provincie romînească sînt de foarte mare importanță pentru istoria și starea culturală a Romînilor. E regretabil însă că avem foarte puține monografii de felul acesta. Monografia părintelui Buzilă, „păstorul sufletesc" al acestei comuni, este foarte interesantă și bogată în date; este o lucrare făcută cu pricepere, cu dragoste pentru ținutul său,—o lucrare care va rămîne și va servi ca isvor pentru multe chestiuni în viitor. Părintele Buzilă și-a făcut pe deplin datoria. Timpul trece repede și oamenii care au trăit dispar, și cu dînșii o mulțime de cunoștinți și de fapte din trecut, care, dacă nu sînt însemnate de „bărbați de valoare" sau de contemporanii lor, se pierd pentru veșnicie și urmașii noștrii nu vor mai ști aproape nimic din cele ce s'au făptuit de înnaintașii noștri. Se plînge părintele, cu drept cuvînt, de cei ce ar fi fost mai chemați—intelectualii noștri—să descrie faptele săvîrșite de atîția oameni din timpurile abia trecute sau care acuma dispar, multe interesante și cu adevărat vrednice de însemnat.

Monografia amintită, după ce arată poziția și originea comunei, tratează foarte amănunțit familiile comunei, din primele timpuri, făcîndu-se chiar genealogia lor. Vorbește apoi despre biserici, averile lor, etc., în detaliu, neuitînd a înșira pe toți preoții, activitatea lor, precum și celelalte „fețe bisericești". Urmează apoi școala, istoricul ei, mijloacele de întreținere, localul, mobilierul, materialul didactic, învățătorii și școlarii.

Dă un loc important persoanelor mai însemnate eșite din acea comună. Nu uită de cei ce au fost în războaele din 1779 contra „Burcușului" (Prusienilor), în „războaiele cu Turcii din 1788—1791", în „Tabăra cea lungă" din 1793—1801 contra Franței, precum și în alte patru tabere din 1805, 1809, 1812 și 1814, tot contra „Frîncului"; apoi în războaele din 1846, 1848—49, 1853—55 și 1866, în diferite țări, și arătînd exact Poenarii care au rămas pe cîmpul de luptă, care au fost răniți și care s'au întors acasă.

Tratează despre autoritățile superioare, membrii statului comunal, primarii, notarii, etc.

In sfîrșit, descrie hotarul comunei, productivitatea și prețul pămîntului, casele, drumurile, moșiile, munții, averea comunală, vitele, prețul lor și pășunea; mișcarea populațiunii; ocupațiunea și portul poporului; negoțul, meseriile, pădurile comunei și folosul ce trage populația din ele.

Calamitățile care au atins comuna (foamete, inundațiuni, boale, hoții, focurile, epizotii, etc.).

Monografia Poienei merită să fie citită și studiată de cei interesați, putînd servi ca un bun model celor ce ar dori să-și descrie comuna lor. Cartea fiind voluminoasă și firește cheltuelile fiind destul de mari pentru astfel de cărți, care, din nenorocire, nu prea sînt citite la noi, părintele Buzilă nu a putut să descrie și alte chestiuni, cum ar fi de ex. folklorul, obiceiurile, credințele, etc. Sperăm însă că d-sa va continua cu aceiași energie să întregească opera sa, și ne va da la timp și această parte, tot așa de importantă ca și cea dintăi.

I. M.

***

Marguerite Audoux. *Marie-Claire.* Edit. E. Fasquelle, Paris. Pr. 3.50

Un roman în jurul căruia s'a vorbit mult, chiar înnainte de apariția lui. Istoria autoarei și a împrejurărilor, în care a fost scris, era de natură să deștepte simpatia și interesul publicului. O sărmană cusătoreasă din Paris, Marguerite Audoux, care la patruzeci de ani e amenințată să orbească și nu mai

poate cîștiga lucrînd cu acul, scrie un roman, care cade întîmplător în mînele lui Octave Mirbeau. Acesta se entuziasmează la cetirea lui, îi îndreaptă greșelile de ortografie și-l publică cu o prefață elogioasă la Fasquelle. Dintr'o zi în alta Marguerite Audoux ajunge celebră, portretul ei e publicat în marile ziare pariziene, romanul, o autobiografie a autoarei, place și se vinde.

Subiectul lui e nu se poate mai simplu. Marie-Claire are cinci ani cînd îi moare mama, iar tatăl ei, un bătrîn bețiv, o părăsește. E primită într'un orfelinat de călugărițe, unde petrece cîțiva ani. O călugăriță, sora Marie Aimée îi arată o dragoste deosebită, iar fetița o iubește ca pe mama ei. La doisprezece ani superioara o trimite ca păstoriță la o fermă din Sologne. Marie-Claire nu e prea nenorocită aici, căci fermierul, nevasta lui și mai ales fratele acestuia sînt oameni foarte buni. Totuși e necontenit muncită de dorința de a revedea pe scumpa ei Marie Aimée. Anii trec pe nesimțite și într'o primăvară fermierul se îmbolnăvește și moare. Nevasta și fratele lui părăsesc ferma și Marie-Claire intră la noi stăpîni. Henri Deslois, fratele noii fermiere, o iubește, iar ea uită pentru întăia oară pe sora Marie Aimée. Totuși familia aflînd de dragostea lor, îi desparte și fata fuge înapoi la orfelinat, unde i se spune că sora Marie Aimée a plecat. E pusă la bucătărie, unde se împrietenește cu o foarte drăguță și tînără călugăriță, o veche cunoștință din timpul întăii șederi la orfelinat. Cînd aceasta moare de tuberculoză, Marie-Claire părăsește pentru totdeauna orfelinatul și pleacă la Paris.

Acesta e întreg romanul. O istorie simplă de toate zilele, dar care capătă un preț deosebit, prin faptul că aceia care o povestește are o admirabilă memorie a lucrurilor trăite. Deși împărțit în trei părți, romanul e mai degrabă o serie de mici tablouri, fără prea mare legătură, mai ales la început, între ele, în care sînt redate cu un colorit viu și pînă în cele mai mici amănunțimi toate scenele din îndepărtata copilărie. Iată o călugăriță bătrînă, care-și vîră pînă la cot mînele negre și ciotoroase în salată și le scoate lucitoare și umede de untdelemn, ca niște crengi uscate de pe care se scutură picăturile de ploae. Iată colegile ei, gospodăroasa Marie Renaud, evlavioasa Sophie, dar mai ales mica gheboasă Ismérie, de o răutate bolnăvicioasă, cu mersul ei legănat de rață pe sărmanele-i picioare strîmbe, și glasu-i răgușit de băiat. Poate cel mai mare dar al autoarei e această viziune clară și vie a detaliilor celor mai mici și mai îndepărtate. E un mare talent descriptiv, care nu are prea multă pătrundere psihologică, care pare că evită orice analiză sufletească, și înlocuește în mod sistematic descrierea stărilor sufletești prin descrierea manifestărilor lor exterioare. Nu știu nimic din sufletul eroinei atunci cînd pentru întăia dată iubește pe Henri Deslois. Ea nu ne spune nimic din ce a simțit atunci cînd e despărțită de el. Descrie numai despărțirea. Dar ce minunată e de altfel povestirea aceia atît de simplă a despărțirii. Cînd află că iubitul ei s'a însurat cu o alta, ea ne spune numai că a leșinat la auzul vestei acesteia. Atît! Autoarea rămîne întotdeauna, și parcă înadins vrea să rămîie, în afară și în pragul vieții sufletești a personagiilor. Și aceasta e un mare rău, căci dacă romanul cîștigă în descrieri de multe ori minunate, pierde însă mai mult prin lipsa de relief și de caracterizare a acestor personagii. Ei apar aproape tot atît de șterse ca figurile de pe pînza unui cinematograf. Înfățișarea, mimica și mișcările lor te fac să le ghicești într'o oarecare măsură intențiile și într'o mult mai mică măsură

chiar patimile ce-i stăpînesc, dar aceste mijloace sărăcăcioase nu-ți pot dezvălui decît un colțișor prea mic din imensa și variata lor viață sufletească. Cetind această carte, mi-am adus aminte de idiliciile romane ale lui André Theuriet. Acesta e genul în care scrie Marguerite Audoux. Peizagii, care par rupte din natură; tipuri văzute mai mult în suprafață, fără multă adîncime, însă foarte viu și intens colorate; o mare bogăție de detalii trăite; în sfîrșit, o intrigă simplă, simplă în exces, fără zbuciumuri, fără deslănțuiri de patimi puternice, fără incidente numeroase, intrigă pe care o urmărești pînă la capăt cu plăcere, dar fără a-i purta un interes copleșitor, întocmai cum'ai urmări o bucată de muzică ușoară de Offenbach sau o poezie a lui Victor Hugo.

E greu de spus ce soartă ar fi avut romanul d-nei Marguerite Audoux, dacă interesul lumei literare și al publicului nu ar fi fost deșteptat de împrejurările neobișnuite, în care el a fost scris. Ar fi trecut poate neobservat, ca o modestă și gingașă floare de cîmp ce e, printre miile de volume care se publică lunar, dacă autoarea lui nu ar fi avut norocul să cunoască pe Octave Mirbeau. Cine știe? Cărțile ca și oamenii își au norocul lor.

Habent sua fata libelli!

E. T.

***

M. Dugard. *L'Evolution contre l'Education.* Paris, Hachette, 2 fr.

Sub titlul acesta cam paradoxal, autorul ne dă o schiță critică a modului cum se înțelege și cum se face în genere educația astăzi. El pleacă dela constatarea că familia și societatea cer prea mult educației școlare, netinînd samă de legile evoluției: copilul e considerat în mîna profesorului ca un lut în mîna olarului, pe cînd observațiile și cercetările biologice ne arată că chestia desvoltării ființelor se reduce la problema evoluției și legilor ei.

Pentru aceia autorul își propune să ne dea ideile fundamentale ale evoluției și legile ce decurg din ele, ca să se poată vedea „prin ce învățămîntul „merge contra evoluției și prin ce re„forme trebue reinoit, pentru ca să nu „mai fie divors între procedeele educa„tive și legile care prezidează la des„voltarea vieții".

După ce își pune astfel problema, Dugard consacră al doilea capitol al lucrării sale *ineducabililor*: „există fi„inți incapabile în total sau în parte „de orice evoluție progresivă"; la aceștia instrucțiunea trebue să renunțe, căci nu poate face nimic cu ei.

Dar chiar cu celelalte ființe normale, se ține oare întotdeauna samă de legile evoluției?

In al treilea capitol, autorul arată că în educație nu se ține adesea socoteală de *legea timpului*, după care „orice evoluție are nevoe de ajutorul timpului", așa că se cere ca educația să facă adevărate minuni, modificînd într'un singur individ și într'o singură viață de om lucruri pentru care natura a pus zeci de mii de ani. Din cauza aceasta se dă o educație și o instrucție pripită, care nu numai că nu folosește, dar adesea e chiar primejdioasă și dăunătoare.

O altă greșală care se face în educație e aceia că nu se ține samă de *legea sforțării*. Cu exemple din biologie, autorul arată că pentruca o funcțiune să se desvolte și să se perfecționeze e nevoe de sforțare individuală și proprie: „sforțarea este factorul necesar, și fără sforțare nu există evoluție". Ori în educație, în Franța, de pildă, se face prea puțin apel la sforțarea copiilor, li se dă mai totul de-a gata,—greșală pe care au înțeles-o și o evită Englejii și Americanii.

Nu mai puțin, *chestia mediului* e pu-

ţin luată în samă astăzi in educaţie, deşi evoluţia depinde în mare parte de mediu.

Dar mediul copiilor e astăzi rău din toate punctele de vedere. Ca fizic: clase mici, arhi-pline, insuficient luminate; pupitre incomode; cărţi mici, lipsă de grădini. Ca moral: familie, elevi, profesori,—totul lasă de dorit; morala socială, tendinţele şi concepţiile asupra vieţii,—toate tind să îndrepte pe căi greşite sufletele copiilor.

In ceia ce priveşte însăşi *forţa evolutică*, educaţia nu caută în genere astăzi s'o mărească. Orice evoluţie trebue să plece dinăuntru în afară: e o putere lăuntrică, care e condiţia esenţială a educaţiei. Iar educaţia de azi nu atinge fiinţa intimă a copilului; ea se adresează prea mult intelectului şi pune prea mult preţ pe inteligenţă, aşteptînd dela desvoltarea inteligenţii totul, pe cînd ea dă atît de puţin. Din această pricină educaţia e abstractă, nu face pe copii să pătrundă în realităţile vieţii.

In *concluzie*, pentru îndreptarea relelor de care învăţămîntul sufere azi, autorul propune împărţirea elevilor în secţii după capacitatea şi cultura lor, înlăturarea anomalilor şi debililor dintre cei sănătoşi, reducerea elevilor la maximum 30 pe clasă, descărcarea programelor de studii, selecţiunea cunoştinţelor ce trebuesc date, îngrijirea mai mare de sănătatea fizică şi morală, perfecţionarea metodelor şi sistemelor de învăţămînt, potrivit cu cerinţele legilor evoluţiei,—toate îmbunătăţirile pe care le cer mereu pedagogii, pe care le recunoaşte necesare toată lumea,—dar care, desigur, încă multă vreme vor mai da prilej să se scrie elocvente şi documentate pagini şi volume, pentrucă, după cum chiar autorul stabileşte, „orice evoluţie are nevoe de ajutorul timpului..."

M. C.

***

Enée Bouloc. *Le „Droit de Grève" et les Grèves.* Principes et solutions. Un vol. de 197 p.. Arthur Rousseau, Paris, 1910. Preţul 2.50 lei.

Nimic care încă să nu se fi spus nu găsim în paginile d-lui Bouloc; nou e numai pasiunea cu care combate greva, pasiune, care, dacă dă viaţă stilului şi ne face să citim volumul cu uşurinţă, strică însă tezei susţinute, prin atmosfera de superficialitate ce o împrăştie în jurul ei.

Punctul de vedere juridic din care priveşte greva, ca o rupere de contract şi nu ca o suspenziune, şi chestia dacă dreptul de grevă e sau nu stabilit prin lege, s'au pus şi s'au discutat de multe ori de jurisconsulţi şi economişti; autorul reia discuţia şi argumentele aduse deja în interpretarea potrivnică grevei a legii din 1864, susţinînd că numai dreptul de coaliţie îl acordă legea, fără a suprima obligaţiile ce decurg dintr'un contract, fie chiar tacit.—Argumentul este însă sofistic şi o mai justă interpretare este aceia a lui *Levasseur*, care în *Salariat et Salaires*, p. 298, zice: „Coaliţia şi greva isvorăsc din principiul libertăţii individuale. Dela legea din 25 Maiu 1864, care a şters din codul penal delictul coaliţiei, acest lucru e liber ca orice alt fapt a vieţii de toate zilele. Noi adăugăm că e legitim ca mijloc de a sprijini reclamaţiile unui grup de salariaţi faţă de patroni, şi că a contesta lucrătorilor putinţa de a se pune în grevă, cum o mai fac unii patroni, este un anacronism; nici instituţiile Franţei, nici starea generală a obiceiurilor economice din lumea civilizată nu ar permite de a ridica bariera ce a lăsat-o să cadă legea din 1864". Şi Levasseur nu este un partizan al grevelor, din contra. Dar, chiar dacă s'ar preciza vagul legii din 1864 în senzul dorinţii şi propunerilor d-lui Bouloc, de a se impune contract obligator individual şi de lungă durată, încă nu-i putem vedea utilitatea, căci, în perioada de organizare a muncii, greva este un act de războiu, tactica ei chiar imitează pe a războiului, aşa că ea scapă dela orice acţiune a legii.

Desigur, greva strică producţiei naţionale, prin neliniştea ce o inspiră capitalului, şi nici pentru lucrători nu e remediul a tot puternic al mizeriei; este însă o armă necesară în mînele lor, cită vreme va dura faza de organizare a muncii, cu toate abuzurile ce s'ar face cu ea. De altfel, ea nu este aşa de vătămătoare şi de inutilă uvrierilor, cum susţine d. B., de acord cu economiştii liberali; calcule făcute cu minuţiozitate probează, din contra, că prin ele clasa muncitoare a cîştigat. Greva îşi are aiurea limita ei adevărată, acolo unde au văzut-o şi cugetătorii socialişti: în *opinia publică*, în consumatori, pe spatele cărora în definitiv se dau luptele între capital şi muncă; simpatia sau antipatia acestei opinii publice hotărăşte mai totdeauna de succesul sau insuccesul unei greve.

Toate mijloacele propuse pentru a îmblînzi caracterul grevelor autorul le respinge ca inutile, întrucît sînt în afară de postulatul său: *contract scris, fie chiar colectiv, de lungă durată*; în lăuntrul acestuia admite arbitrajul, scara mobilă de salarii, participarea la beneficii şi reprezentarea lucrătorilor în industrie. Toate aceste măsuri, care, desigur, intrate în uz şi generalizate, vor ameliora soarta muncitorilor, au fost de mult propuse şi unele sînt deja aplicate; aşa e arbitrajul obligator în Noua Zelandă, şi scara mobilă de salarii în Anglia, iar participarea la beneficii are şi în Franţa tot mai mulţi aderenţi.

Deci, d. B. nu aduce nimic nou în discuţie; de altfel nici el nu are altă preţie decît să combată dreptul de grevă, pe care-l numeşte „una din cele mai mari greşeli juridice şi sociale din timpul nostru." Dar lucrul nu e aşa de simplu, cum crede d. Bouloc.

M. I.

***

Angelo Mosso. *Life of Man on the High Alps.* Translated from the second edition of the Italian by E. Lough Kiesow. Edit. T. Fisher Unwin. London (fără dată). Price 21 s..

Pecît ţin minte scrierea d-lui A. M. a apărut în italieneşte ceva mai tîrziu de scrierea d-lor d-ri Zuntz, Loewy, Müller şi Caspari*), închinată lui Eduard Pflüger pentru jubileul său de 50 de ani de doctorat.

Din nenorocire, această din urmă scriere n-o mai am la îndămînă, astfel că în recenzia de faţă voi da rezultatele experienţelor d-lui A. M., fără să pot arată întrucît aceste rezultate sînt confirmate sau infirmate de experimentatorii berlinezi.

După părerea călăuzelor şi a alpiniştilor, puterea musculară nu scade la înnălţimile mari, numai respiraţia ţi se taie. Din experienţele profesorului A. M. făcute cu *ergograful* său asupra aceleiaşi persoane la *Turin* (276 m. altitud.) şi la *Adăpostul Regina Margherita* (4.560 m. altitud.) rezultă că forţa musculară e aproape imperceptibil scăzută, dar neregularitatea curbelor dovedeşte că la mari altitudini centrii motori ai sistemului nervos nu-şi îndeplinesc funcţiunea cu aceiaşi perfecţiune ca în cîmpie (pag. 4). Deosebirea e mare numai cînd se constată înrîurirea pe care o aceiaşi activitate musculară asupra aspiraţiunii şi circulaţiei, care devin cu mult mai frequente la o mare altitudine (tabl. 1, pag. 333). Chiar şi această înrîurire asupra frequenţii mişcărilor respiratorii, profeso-

*) Höhenklima und Bergwanderungen in ihrer Wirkung auf den Menschen.

rul A. M. ar fi gata s-o micşoreze rezemîndu-se pe un singur caz negativ. Numai grija ca aceste creşteri în frequenţa pulsului şi respiraţiei să nu fie date pe sama micşorării oxigenului din aer în păturile superioare ale atmosferii, numai această grijă poate explica excesul său de zel.

In adevăr, dela Saussure încoace s-a stabilit credinţa, întărită de cercetările lui Paul Bert, că necesitatea de a compensa la mari altitudini lipsa relativă de oxigen sileşte organismul să mărească frequenţa mişcărilor respiratorii.

Cercetările profesorului A. M. dovedesc că acest credo ştiinţific bazat mai mult pe logică trebue pur şi simplu înlăturat.

In stare de odihnă *la mari altitudini* nu numai *frequenţa respiratorie e micşorată* (8 pe minut!! într'un caz), dar întreg tipul respirator e alterat: din profundă *respiraţia devine superficială*, (fig. 11 şi 12, pag. 33-34) pe de-oparte, iar pe de alta la caracteristica respiraţiei din timpul somnului, adică *expiraţia e mai scurtă decît inspiraţia*. Totodată *pauza dela sfîrşitul respiraţiei tinde să crească* (fig. 15, pag. 38). Cît de adînc poate înrîuri marea altitudine funcţiunea respiratorie ne arată curba luată cu pneumograful lui Marey, în fig. 20: tipul clasic al respiraţiei Cheyne-Stokes, adică a unui om în agonie,—fratele autorului care dealtfel se simţea perfect sănătos!—Credinţa cum că hemoragiile observate în ascensiunile fie pe munte, fie în balon, se datoresc scăderii în presiunea atmosferică, această credinţă profesorul A. M. arată că-i greşită. Cercetările sale făcute cu *hydro-sphygmograful* său îl îndreptăţeşte să spue că „scăderea presiunii barometrice la o înnălţime de 4.560 m. nu modifică condiţiile fiziologice ale vaselor sanguine" (pag. 56); că „presiunea sanguină rămîne aceiaşi la 4.560 m. altitud. ca şi la Turin şi (pag. 58) că singura modificare în circulaţia sanguină e numai o frequenţă mai mare a pulsului (tabl. I, II, III, IV şi V, pag. 213-217).

Cît priveşte capacitatea pulmonară măsurată cu *gazometrul* său (pag. 39), profesorul A. M. o găseşte întotdeauna mai mică la 4.560 m. altitud. decît Turin (pag. 152).

Toate aceste fapte care zdruncină teoria lui P. Bert asupra boalei de munte, observate fie la alpinişti, fie la ascensioniştii cu balonul, şi după care teorie boala se datoreşte lipsii de oxigen în cantitate suficientă, în mod firesc au condus pe profesorul A. M. să caute o explicare a boalei de munte, care să nu stee în contradicţie cu faptele.

Cercetările conduse în laboratorul său, sub camera pneumatică, îl îndreptăţesc să găsească drept cauză a boalei de munte scăderea în cantitate a *acidului carbonic* din sînge, deci boala de munte, după propria-i expresiune, se datoreşte *acapniei* (pag. 287-307).

Teoria profesorului A. M. nu-i împărtăşită de toţi fiziologiştii, totuşi experienţele sale întinse pe o scară mai mare cu siguranţă vor conduce la rezolvirea acestei însemnate probleme de fiziologie umană.

Scrierea profesorului A. M. însă nu se adresează numai fiziologiştilor; ea prezintă un deosebit interes pentru medicii pe care îi interesează cura de altitudine.

*

Jerome K. Jerome. *They and I*. Edit. B. Tauchnitz. Leipzig, 1909. Preţ 2 fr.

Autorul lui *Paul Kelver*, *Three men on the Bummel*, *Sketches in lavander, blue and green* etc.,—mi se pare că'n scrierea de faţă nu numai că s'a întrecut pe sine, dar că pune în grea cumpănă criticul literar care ar încerca să caute pe ce treaptă să-l pue faţă de Mark Twain. Humorul pare

a fi acelaşi caşi la Mark Twain, dar mai fin. Ţine oare dela faptul că Englezului îi place mai bine să zîmbească, nu să hohotească în rîs ca Americanul? Şi totuşi sînt pagini unde, vrai nu vrai, trebue să rîzi pînă la lacrimi, şi tot pînă la lacrimi pagini care te înduioşează. „Ei şi Eu": —*Ei* sînt familia autorului: două fete, un băiat şi nevasta, apoi o familie vecină şi un arhitect. Autorul, sătul de oraş, îşi cumpără o casă la ţară. Casa are nevoe de oarecare prefaceri. Intrarea în scenă a tînărului arhitect, începutul de dragoste între el şi fata cea mai mare a autorului. Dick, băetul autorului, face nişte studii mediocre la o universitate oarecare, aici la ţară i-ar plăcea să facă agricultură, de aceia intră la ferma familiei vecine să'nveţe plugăritul. Inceputul de dragoste între Dick şi fata fermierului. Cînd actorii aceştia tineri încep să 'ntrezărească ceva mai clar jocul lor, într'o seară cu lună, tatăl stă de vorbă cu fata lui cea mai mare:

„N'am să mă mărit niciodată" zise Robina. „Cel puţin aşa sper".

—„De ce speri?" am întrebat-o.

„Fiindcă sper că n'am să fiu niciodată de-ajuns de idioată" răspunse ea, „Dragostea! un lucru urît c'un nume frumos". „Are să-mi dee sute de nume frumoase, are să vree să-mi sărute picioarele şi mînele. Şi dacă voi fi de-ajuns de nebună să-l ascult, are să dureze"—ea rîse; era mai degrabă un rîs urît—„şase luni..." „Nu pe mine mă va vrea, ci tinereţa mea, noutatea şi misterul. Iar cînd aceste vor fi duse..."

Ea se'ntoarse spre mine. Işi puse mînele sale pe umerii mei, şi le-am simţit reci. „Ce urmează? Trebue să ştii. Spune-mi. Vreau adevărul".

Vehemenţa ei s'a ridicat dintr'odată. Mica fată cu care m'am pus să stau de vorbă nu mai era acolo. Spre mirarea mea, era o femee care-mi punea întrebări.

Am aşezat-o jos lîngă mine. Dar copilăreasca faţă rămăsese tot serioasă.

„Vreau adevărul" zise ea; aşa că i-am răspuns cu toată gravitatea:

„Cînd pasiunea-i isprăvită; cînd gloria şi minunea Dorinţei – veşnicul ritual al Naturii pentru măritiş, solemnizîndu-l, sfinţindu-l după nevoia ei—e sfîrşită; cînd, mai de vreme sau mai tîrziu, te prinde nişte zori de zină cenuşii rătăcind nedumerită în locuri altă dată cunoscute, căutînd zădarnic pierdutul palat al visurilor tinereţii; cînd frenezia Dragostei e pălită întocmai ca mireazma floarei, ca splendoarea zorilor; îţi va rămînea just ceia ce era mai înnainte—nici mai mult, nici mai puţin. Dacă tot ce-aţi avut a vă da unul altuia a fost numai pasiune, Dumnezeu să vă ajute. Aţi avut ceasul vostru de nebunie. Ii sfîrşit. Dacă nesaţ de preamărire şi adorare ţi-a fost preţul—ei bine, ţi-ai luat plata. Schimbul e deplin. Dacă numai nădejdea de-a fi făcută fericită ţi-a fost nălucirea, îţi plîng de milă. Nu ne facem unii pe alţii fericiţi. Fericirea e darul zeilor, nu al omului.

„Taina stă în tine, nu în afară de tine. Ceia ce îţi rămîne va depinde nu de ceia ce ai *gîndit*, ci de ceia ce *eşti*. Dacă îndărătul îndrăgostitului era omul, dacă îndărătul zeiţei imposibile a creerului său bolnav de dragoste, era o oarecare cinstită şi omenească femee, atunci viaţa se'ntinde nu îndărătul vostru, ci înnaintea voastră" (pg. 241 – 244).

Am citat paginile aceste nu fiindc'ar fi unele din cele mai frumoase, ci spre a arăta *atitudinea* autorului faţă de una din problemele cele mai grele ale vieţii.

Dr. N. Q.

Revista Revistelor

Viaţa Socială (1910, No. 11—12).

Marxiştii dela „Viaţa Socială" cred că o scriere social-democratică poate atrage simpatiile claselor „neoiobăgiste" pentrucă autorul ar fi un revoluţionar intransigent, iar o revistă poporanistă, dimpotrivă, le poate inspira ura („V. S." spune: „şi elementelor înaintate"... Hm!...) fiindcă ar fi neconsequentă...

Cu acest prilej, „Viaţa Socială," bine înţeles, se coboară la injurii şi personalităţi.

Nu vom discuta cu ea.

Repetăm însă întrebarea ce o adresăm d-lui Gherea in altă parte: Crede d-sa că discuţiile noastre trebue să ne ducă în mocirlele, în care voesc să ne tirască publicaţiunile ce apar sub auspiciile d-sale?...

Astfel înţelege d. Gherea „moravurile occidentale"?

Să ştim...

Revista Democraţiei Romîne (Decembrie).

D. *G. Diamandi* („Critica şi limba moldovenească") îşi urmează cu energie seria de articole, în cari cu drept cuvînt se ridică împotriva pretenţiunilor puriştilor din Delea vechie: „De unde pretenţia papagalului de pe Calea Victoriei că el este depozitarul şi censorul limbii de teatru care încă nu există?... Vă dau un cuvînt, care în Muntenia lipseşte. Adoptaţi-l, faceţi uz de el, şi mine nimănu-i se va părea *riscat*, iar limba literară va avea un cuvînt mai mult. Indată ce serveşte să-mi grăesc gîndirea în chipul cel mai potrivit şi mai frumos, cuvîntul este bun. Prea puţin îmi pasă dacă el a sosit la Bucureşti din Birlad, din Severin, din Chişinău, din Ardeal sau din Cernăuţi. Nu exista limbă literară bucureşteană, cum nu trebue să fie una ieşană. Arta scrisului, prin autori, chiamă cu prin crainici, cuvintele romîneşti spre alegere"...

Convorbiri Critice (Decembrie, 1910).

D. *M. Dragomirescu* („Şcoala nouă") declară că se retrage din „activitatea *militantă* de critică şi de directivă literară... cred, pentru totdeauna", pentrucă... după „patru ani de luptă şi de muncă încordată" a reuşit să creeze o *şcoală nouă* în literatură.

Cînd un literat, încă tînăr, şi numai după patru ani de luptă, se poate repauza pe lauri, cu astfel de credinţă, — poate fi o soartă mai de invidiat?...

Sub rubrica „criticilor" găsim o recenzie foarte elogioasă a „Neoiobăgiei" d-lui Gherea, tot de d. Dragomirescu, şi care face cinste atît criticului, cît şi celui criticat. Face cinste d-lui Dragomirescu pentrucă dovedeşte astfel că poate fi recunoscător: lupta împotriva d-lui Gherea i-a asigurat cariera... ştiinţifică (acestei „lupte" i-a fost consacrat până şi acel articol din numărul jubilar al „Convorbirilor Li-

terare", despre care d. Dragomirescu ni se plînge că a fost „dosit printre articole fără importanţă"). Face cinste şi d-lui Gherea: criticul reproduce cu admiraţie un pasagiu în care se desvăleşte „superficialitatea poporaniştilor noştri". D. Gherea astfel reuşeşte tot mai mult să coalizeze toate elementele democratice împotriva „poporanismului... neoiobăgist"...

Mercure de France (Decembrie, 1910).

Originile captalismului antic este titlul unui interesant studiu al lui *Paul Louis*. Pornind dela ideia că, în liniile lor mari, fenomenele economice de astăzi au trebuit să existe şi la cei vechi, bine înţeles în mod relativ şi numai întrucît se puteau împăca cu organizarea, instituţiile şi obiceiurile popoarelor de-atunci, autorul caută să afle care sînt originile capitalismului în lumea veche. Că au existat şi la Greci şi la Romani (mai ales de aceştia se ocupă Paul Louis) oameni bogaţi, că se făceau şi la ei averi foarte mari în scurt timp,—lucrul e bine cunoscut: un Atticus de pe vremea lui Cicerone avea 2½ milioane venit, un Lentulus, augur pe vremea lui August, adunase 100 milioane, etc... Cum se adunau aceste averi? Prin aceleaşi mijloace caşi în timpurile moderne: războiul, monopolurile, camăta, frauda sub toate formele:—iată izvoarele capitalismului antic. Prin confiscarea violentă ori ipocrită a pămîntului s'au creat marile latifundii; banii şi prăzile din războiu reveniau de drept Romani'or învingători, bine înţeles unei miei minorităţi; camăta grozavă, bine pro'ejată de legi, îmbogăţea de asemeni foarte repede pe cei ce o practicau: capitalismul industrial, deşi nu în măsura mare de azi, nu lipsea nici el în lumea veche; cel comercial de asemeni. Astfel, în esenţă, capitalismul vechiu se deosebea prea puţin de cel de azi; caşi acum el domina statul, folosindu-se de toate forţele lui şi dictîndu-i toate întreprinderile. Numai proletariatul de-atunci era prea de tot slab şi în situaţie interioară pentruca să-şi dea samă de starea lui, şi apoi nici nu era concentrat cum e azi în marile întreprinderi industriale, ca să poată să-şi dea samă de forţa lui.

La Revue (15 Ianuarie, 1911).

Articolul profesorului *Metchnicoff*, intitulat **Microbii lactici şi influenţa lor asupra sănătăţii**, ne dă cîteva lucruri interesante asupra florei noastre intestinale. Autorul susţine anume că sînt în intestinele noastre cîteva specii de microbi—până acum bine cunoscute patru sau cinci—dintre care unele secretează iodolul şi fenolul, substanţe otrăvitoare, ce atacă arterele, ficatul, rărunchii şi crierii, iar altele, cel puţin trei, sînt specii de microbi ai putrefacţiei.—In contra acestor microbi vătămători, lupta nu se poate da cu succes decît creînd artificial o stare de aciditate, neprielnică lor, în stomacul şi intestinele noastre. Microbul, care provoacă aceastâ aciditate, este *bacillus lacticus*, ce se găseşte în iaurtul bulgăresc, în cumis, în laptele acru, varză, curmale etc.; în afară de faptul că distruge speciile de microbi amintite, dar împedică activitatea bacililor tificî şi paratifici şi ajută să se formeze în locul florei microbiene sălbatice şi vătămătoare, o floră intestinală, cultivată şi binefăcătoare. Acest efect însă nu-l obţinem consumînd alimentele ce conţin bacillus lacticus, aşa cum se găsesc ele în comerţ. De oarece pe lingă că acest microb poate fi însoţit de specii vătămătoare, dar trăeşte greu în intestinul greu, unde-i lipsesc alimentele zăhăroase necesare, el trebue introdus sub forme de preparate, al căror mod rămîne de studiat.

Bibliothèque Universelle et Revue Suisse (Ianuarie 1911). D. *Paul Stapfer* in **Logica și conștiința unui cugetător sincer** studiază elementele psihologice care au determinat inconsecvența lui *H. Taine*. Inrîurit din adolescență de raționalismul lui Spinoza pe terenul metafizic, iar pe cel moral de Marc Aurelius, „Taine a fost mai ales un logician inflexibil, care și-a închinat toată viața în chip exclusiv și pasionat la ceia ce credea el că-i adevărat." Vacherot, profesor la Școala Normală, scria despre elevul său, Taine, următoarele: „Ințelege, concepe, judecă și formulează prea repede. Iubește prea mult formula și definițiile, cărora le sacrifică prea adesea realitatea, fără să-și dee samă, ce-i dreptul, căci e de o perfectă sinceritate. Alăturea c'o mare blîndeță de caracter și forme foarte amabile, o tărie sufletească neînfrînată, așa că nimeni nu exercitează vre-o înrîurire asupra cugetării sale... El nu-i din lumea asta... Deviza lui Spinoza va fi a sa: *A trăi spre a cugeta*... Nici o altă pasiune decît a adevărului". Din nenorocire însă adevărul nu poate fi cuprins într'o formulă logică sau geometrică, el e ceva mai complex, mai nuanțat, ca însăși viața din care isvorește. De aceia sistemului raționalist, de o logică inflexibilă a filozofului, cea dintăi lovitură i-o dă individul Taine, a cărui conștiință e tot așa de dreaptă cași logica sa. „Nu-i o nenorocire să-ți schimbi părerea. Nu-i o nenorocire chiar să te 'nșeli, cu condiție s'o știi și s'o recunoști. Cunoașterea de sine însuși, a naturii propriului său spirit, a limitelor sale, a slăbiciunilor și a lipsurilor sale, e ceia ce i-a lipsit mai mult filozofului nostru. Fără îndoială că el s'a analizat, căci n'a putut scrie cartea sa *De l'intelligence* fără un profund studiu interior; dar ceia ce a observat în eul lui a fost omul și nici de cum tipul curios care era Hippolyte Taine. Căutarea legilor generale, singurul scop al științii, a fost unicul obiect al tuturor studiilor sale critice, chiar acele pe care le-a făcut asupra propriei sale persoane." Uitînd ceia ce „toată lumea știe—sau ar trebui să știe—că nu poate să existe o cunoaștere cu adevărat *obiectivă*, adică care să fie o copie exactă, o reprezentație pură și simplă a lucrurilor așa cum sînt" în realitate, Taine își face iluzii: „Punctul de plecare al studiilor mele nu-i o concepție *a priori*... Innainte de a scrie *Originile* n'aveam principii politice, ci tocmai spre a le căuta m'am pus să scriu cartea... Doctrina, dacă este vre-una n'a venit decît în urmă; metoda a precedat." Așa de puțin vine doctrina după metodă, că „la toate pretinsele chestiuni, ce'și punea, el avea răspunsul mai dinnainte. Cu drept cuvînt a spus d. Faguet că nu concluzia esă din cercetări, ci cercetările es din concluzie."

„Fiindcă ura răul, de aceia s'a arătat dintr'odată, cu mai puțină logică decît conștiință, sever până la nedreptate față de oamenii Revoluției." „La urma urmei nu ne displace că Taine a făcut principiilor sale această infidelitate logică și morală, substituind sentimentul, studiului imparțial și obiectiv. Slabul nostru suflet va iubi întotdeauna mai degrabă un om asemenea nouă, decît un maestru supra-uman al științii și gîndirii, căruia i-ar lipsi trăsăturile infirmității noastre."

In același articol d. Stapfer arată în mod foarte interesant apropierea lui Taine de *pragmatismul* modern.

D. *G. de Reynold* începe un studiu asupra **Epocei eroice a vechei Svițere**.

Numărul cuprinde nuvele, romane, relații de călătorii și diverse cronice.

Nuova Antologia (Nov. 910)

Guglielmo Ferrero—**Istoria și filozofia istoriei.** Este o cuvîntare ținută

în Florența la 1 Nov. 1910, ca lecție inaugurală a universității populare. Autorul expune întăi principiul general care l-a condus în priceperea și alcătuirea istoriei Romei. Spiritele cele mai distinse, din epoca cea mai înfloritoare a statului roman, deplîng decăderea morală a poporului. Trei viținri, zic ei, *avaritia*, *luxuria* și *ambitia* rod națiunea. In ochii contemporanilor deci, tocmai epoca, care nouă ne pare cea mai glorioasă, e o epocă de decădere. Cum se explică această contrazicere? Unii istorici au crezut că o explică, admițînd că aceste lamentații erau numai un singur motiv retoric. Dar cum se explică atunci faptul că însăși legislația din această epocă prevede pedepse foarte aspre tocmai pentru aceste trei vițíi? Ceilalți istorici au primit doctrina aceasta a corupției, fără să o explice, fără să bage seamă că admiteau paradoxul că un popor ruinat de viții cucerea și avea încă să cucerească pentru veacuri un imperiu imens. Dacă se observă bine însă, se găsește că asemenea lamentări asupra prezentului se găsesc în toate timpurile. In timpul nostru însă această frică de viitor e combătută de o idee nouă: progresul. Cercetînd cu băgare de seamă, se vede că aceleași fapte, pe care noi le interpretăm ca semne de progres, erau de către cei vechi interpretate ca semne de decădere și corupție. Astfel, comoditatea vieții, cu care noi azi măsurăm demnitatea popoarelor, era socotită ca o moleșire rușinoasă. Pecînd noi azi lăudăm poporul de jos, dacă încearcă să se ridice și să-și apropie felul de viață al claselor de sus, în vechime se făceau legi care să oprească asemenea tendințe. In esență deci, cei vechi denumiau „corupțiune" un fenomen pe care-l putem observa ușor și astăzi: creșterea cu fiecare generație a trebuințelor, a luxului, a luptei pentru avere și putere. *Avaritia* celor vechi era goana după bani, care stăpînește azi toate clasele sociale; *luxuria*, dragostea de comoditate, lux și plăcere; *ambitio*, ceia ce numim astăzi *arivism*: tendința de a se ridica tot mai sus. Astfel, la o egală distanță de concepția pesimistă a celor vechi și de concepția optimistă a celor moderni, de doctrina corupției și de acea a progresului, rezultă o teorie neutră, care poate explica istoria romană ca efect al unei ultime și elementare forțe motrice, al unui fenomen psicologic care și astăzi se poate observa oriunde.

Deutsche Revue (Nov. 1910).

Nicolas Salmeron y Gadian—**Portugalia și Spania.** Autorul își pune întrebarea dacă revoluția din Portugalia va avea vre-o influență în senzul unei periclitări a monarhiei și a tronului lui Alfons al XIII-lea. Opinia publică din Europa este rău informată despre starea reală a curentelor din Spania, căci ea primește știrile, în cele mai multe cazuri, pe cale oficială sau diplomatică. Statul oficial spaniol însă nu este o oglindire fidelă a stării reale de lucruri. Pretutindenea și în toate ocaziile unde se manifestă adevărată opinie a poporului spaniol, apare conflictul dintre statul oficial și voința reală a poporului. Parlamentul este numai expresia oficială, artificială, a voinții poporului, nu este reprezentarea reală a națiunii; în toate cazurile în care reprezentanța parlamentară nu e opera guvernului, voturile republicane cîștigă victoria cu o zdrobitoare majoritate. Aproape toate orașele mari, inclusiv capitala, aleg deputați republicani. Este imposibil de negat, față cu faptele, că în Spania cea mai impozantă forță socială este republicanismul. Dacă această forță nu reușește totdeauna să se impue, cauza este mai cu seamă lipsa de organizare a partidului republican.

Pentru a găsi un răspuns la întrebarea de mai sus, trebue în al doilea

rînd considerat că totdeauna a domnit o deplină armonie în tendințile și scopurile republicanilor spanioli și portughezi. Chiar actualul prezident al guvernului provizoriu din Lisabona a tipărit în 1885, într'un ziar repubican din Barcelona, un articol în care arătă că Spania monarhică va deveni o piedică pentru Portugalia, pecînd introducerea regimului republican în ambele state ar putea ușor aduce o confederație iberică, cu complecta independență și autonomie a amîndurор popoarelor. Magelhaes Lima, unul din ambasadorii noei republici, ș'a exprimat de curînd părerea că mișcarea din Portugalia va provoca în scurtă vreme similare mișcări în Spania și Catalonia. Sînt încă alte multe semne care vădesc identitatea caracterului republican din ambele țări. E foarte natural deci ca mișcarea din Portugalia să exerciteze o influență adîncă asupra politicii naționale din Spania. Chestiunea e, dacă dinastia spaniolă va avea atîta simț de conservare, de a face imposibilă reîntoarcerea reacțiunii și de va avea curajul de a lua inițiativa unei politici liberale și democratice.

Sozialistische Monatshefte (Nov. 910).

Dr. Leonida Bissolati — **Socialdemocrația italiană la răspîntie.** Congresul partidului socialdemocrat, ținut la Milan, dela 21—25 Oct., a votat după viforoase discuții rezoluția propusă de cătră *Turati* și a respins resoluțiile propuse de *Modigliani* și *Lazzari*. Discuția acestor rezoluții a avut o deosebită importanță, fiindcă în ele nu era vorba de atitudinea partidului în vre-o chestie oarecare, ci de metoda luptei politice față de întregul complex de chestiuni sociale și politice. Direcția partidului a fost, în acești din urmă doi ani, dela congresul din Florența, 1908, în mîna direcției reformiste. Fracțiunea parlamentară a fost în majoritate reformistă; tot în mîna acestora a fost și organul central al partidului. In timpurile din urmă însă, s'a ivit o neînțelegere între conducătorii partidului și fracțiunea din cameră, de oarece aceasta din urmă a hotărît să sprijine guvernul liberal-radical, care-și luase angajamentul de a prezenta o lege electorală spre a estinde dreptul de vot asupra tuturor bărbaților care-l vor cere printr-o petiție scrisă de propria lor mînă. Conducătorii partidului au fost de părere că, prin acceptarea din partea fracțiunii parlamentare a unui drept de vot restrîns, se păgubește propaganda partidului pentru votul universal, acordat și femeilor. Astfel direcția reformistă s-a divizat și s-au format trei grupe în lăuntrul partidului italian: intransigenții sau revoluționarii (rezoluția *Lazzari*), reformiștii moderați (rezoluția *Modigliani*) și reformiștii puri (rezoluția *Turati*). Majoritatea (12391 voturi) congresului a fost cu aceștia din urmă.

The Contemporary Review. (Decembrie, 1910. London).

D. *E. Wake Cook* — **Anarhismul în literatură** — aduce cîteva observații asupra caracteristicelor literaturii decadente din Anglia. Există, după autor, o corespondență între anarhismul politic și cel artistic și literar. Anarhismul literar, caracterizat prin contrazicerea brutală și răsturnarea complectă a tot ce găsește admis, e de origină exotică în Anglia: Baudelaire și Nietzsche îl reprezintă mai întîi în Franța și Germania; Whistler, Oscar Wilde și Bernard Schaw sînt reprezentanții lui cei mai străluciți în Anglia. Toți acești scriitori de geniu, drept vorbind, n-au format școală, dar prin strălucirea geniului lor au *impus imitația*. Deși aproape pentru toți, știința medicală poate spune cu oarecare dreptate că originalitatea geniului lor aparține unei perversiuni morale, legată de o anumită degenerare mentală, totuși autorul acestui articol se ridică împotriva acelor scriitori medici care vor să alunge geniile omenirii în aziluri de nebuni ori în spitale. E adevărat că aproape toți acești scriitori au sfîrșit nebuni, dar asta nu e desjuns pentru a dovedi că sîmburele nebuniei inițiale a determinat filozofia lor asupra lumii și vieții. Contradicția și paradoxalul formează în general esența etică a filozofiei acestor scriitori. Oscar Wilde spune: „A fi în dezacord măcar cu trei pătrimi din numărul locuitorilor întregii Anglii, asupra tuturor chestiunilor, este unul din cele dintîi elemente ale cumințeniei". E lucru știut că Wilde era sclavul *pozei*, a tot ce avea parfumul *modernității* și al excentricității — nu desprețuia nici reclama originalității și a sfidării burgheziei. Pecînd însă Wilde avea un temperament blînd, cu toată atitudinea lui războinică și provocătoare, George Bernard Schaw e rău, crud și revoluționar fanatic. Temperamentul lui e de acelaș fel cu al „sălbatecului Swift".

Shaw nu se împacă cu nimic: lumea întreagă ar dori s'o răstoarne cu totul; așa cum ea este, o urăște și-și bate joc de dînsa. Orice Englez adevărat detestă pe Englezi, zice Shaw. Milton e un idiot, Nelson un laș și „gentleman"-ul englez e un mincinos și un monstru. N-a rămas un singur erou național al Angliei asupra căruia Bernard Shaw să nu fi aruncat dispreţul său amar. Nimeni n-a zvîrlit atîta glod în Pantheonul național al Engliterei cît a împroșcat el. Bernard Shaw e un iconoclast ars de furia fanatică a distrugerii. El nu e un analist, ci un vivisector, care sfîșie musculatura corpului fără milă, ca să scoată la iveală hidoșenia scheletului, pentru a rîde diabolic de ea și a o declara singura realitate. Iubirea, frumusețea, iluziile poetice... întreaga sferă superioară a sufletului și minții omenești e o minciună, după Shaw.

Puterea artistică a geniului lui Shaw face din el un fermecător și un demoralizator public. Anarhismul lui literar ajunge o primejdie, cînd trece pe terenul faptelor. Instituțiile omenești nu sînt clădiri, care pot fi dărîmate deodată și reclădite după planuri nouă; ele sînt organisme vii, supuse legii evoluției, nu pot fi schimbate brusc, nici nu pot trăi dacă sînt otrăvite.

Anarhismul literar otrăvește însăși izvoarele cugetării, paralizînd sforțările spre idealuri și înlănțuind energia omenească în cătușele scepticismului moral: iată de ce Englezii îl admiră cu entuziasm și îl combat cu înverșunare pe marele lor scriitor, întocmai cum au făcut și față de Oscar Wilde.

Și cine ar putea contesta dreptatea acestei atitudini?

Bibliografie

Donado da Lezze: *Historia Turchesca* (1300—1514). Edițiunea Academiei Romine. 1910. București, Inst. Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 5 lei.

Istoria Romana de *Titus Livius*. (Trad. de Nd. Locusteanu și I. Petrescu). 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 2.50 l.

Ioan A. Scriban. *Contribuțiuni la Anatomia și Histologia Hirudineelor*. București. Librăria Socec & Co. Pr. 6 l.

Dr. Ioan Simionescu. *Studii geologice și paleontologice din Dobrogea*. III. Fauna Triasică de la Deșli-Caira. București, 1910. Librăria Socec & Co. Pr. 1.

Iacob Negruzzi. *Cîntecul sau „Stihuirea" lui Grigore Ghica Vodă*. 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 20 b.

Dr. At. Marienescu. *Țara Severinului sau Oltenia*, București, 1910. Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 50 b.

A. D. Xenopol. *Despre Metoda în științe și în istorie*.. 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 20 b.

N. Iorga. *„Doamna lui Ieremia Vodă"*. 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". 1910. Pr. 1 l.

Dr. Th. Mironescu. *Asupra dezvoltării insulelor lui Langerhans la embrionul de om*. 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 20 b.

Duiliu Zamfirescu. *Miriță*, poem eroic. 1910. București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl". Pr. 1 l.

Tudor Pamfile. *Industria casnică la Romîni*. Din viața poporului Romîn. Culegeri și studii. VIII. Academia Romînă. 1910. București, Socec & Co. Pr. 10 l.

Nicolae Păsculescu. *Literatură populară romînească*. Din viața poporului romîn. Culegeri și studii. V. Academia Romînă. 1910. București, Socec & Co. Pr. 6 l.

Dr. Ioan Simionescu. *Studii geologice și paleontologice din Dobrogea*. IV. Fauna triasică din insula Popina. Academia Romînă. Publicațiile fondului Vasile Adamachi. No. XXVII. 1910, București, Socec & Comp. Pr. 1 leu.

Dr. Ioan Simionescu. *Studii geologice și paleontologice din Dobrogea*. II. Lamelibranchiatele, gasteropodele, brachiopodele și echinodermele din păturile jurasice de la Hirșova. Academia Romînă. Publicațiile fondului Vasile Adamachi. No. XXV. 1910. București, Socec & Co Pr. 3 l.

Prof. Dr. A. Theohari și Dr. A. Babeș. *Acțiunea apei de Slănic. (Moldova) asupra secreției stomahale*. Academia Romînă. Extras din Analele Academiei romine. Seria II-a. Tom. XXXVIII. 1910. București, Pr. 80 b.

Prof. Dr. V. Babeș. *A doua conferință internațională petru studiul și combaterea leprei*. Extras din Analele Academiei Romine. Seria II, Tom. XXXII. 1910. București, Pr. 80 b.

Zach. C. Panțu. *Contribuțiuni la flora Bucureștiului și a împrejurimilor*. Partea III-a, Extras din Analele Academiei romine. Seria II-a, Tom. XXXII. 1910. București Pr. 1.20 l.

General P. V. Năsturel. *Luptele de la Ogretin și Teișani*. Extras din Analele Academiei Romine. Seria II-a, Tom. XXXII. 1910. București Pr. 50 b.

Radu Rosetti. *Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*. II. După 1 Iunie 1859. Seria II-a. Tom. XXXII. 1910. București, Pr. 1.50 l.

A. D. Xenopol. *Din amintirile unui boer moldovean din jumătatea întâia a veacului XIX, Dimitrie Ghițescu, 1814,—1889*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 20 b.

A. D. Xenopol. *Partidele politice în revoluția din 1848 în Principatele Romîne*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 60 b.

Prof. dr. V. Babeș. *Observațiuni critice asupra fagocitozei*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 40 b.

N. Iorga. *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre, după corespondențe diplomatice străine*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 80 b.

Radu Rosetti. *Conflictul dintre guvernul Moldovei și mănăstirea Neamțului*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 1.60 l.

I. Tanoviceanu. *Marele spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 50 b.

N. Docan. *Studii privitoare la numismatica Țării Romînești. I. Bibliografie și Documente*. 1910, București, edit. Acad. Rom. Pr. 1.20 l.

N. Docan. *Despre elementele cronologice în documentele romînești*. 1910, București. edit. Acad. Rom. Pr. 50 b.

Dostoievsky. *Suflet de copil*. Traducere de N. Dascovici. Biblioteca pentru toți. No. 509–510. Pr. 60 b.

Elie Metchnikoff. *Bătrîneța*. Traducere de Paul Ionescu No. 499 Biblioteca pentru toți.

Leon Tolstoi. *Revoluționarii*. Traducere din rusești de Dr. I. Duscian, No. 516, Pr. 80 b.

Ivan Turghenieff. *Poeme în proză*. Traducere de Ludovic Leist. Biblioteca pentru toți No. 530. Pr. 30 b.

Anatole France. *Povestiri*. (Patois. Adrienne Buquet. Procuratorul din Judea. Judecătorii drepți). Traducere de Iosif Nădejde. Biblioteca pentru toți. Pr. 30 b.

Molière. *Avarul*. Comedie în 5 acte. Biblioteca pentru toți. No. 514. Pr. 30 b.

Caragiale. *Schițe nouă*. 1910, București, edit. Societ. Anonime Adevărul. Pr. 2.50 l.

Emanoil Elefterescu. *Din toate și din toate pentru popor sau Cartea Neamului* (Calendar pe 1911, întocmit de....). 1910, Vălenii-de-Munte, tip. Neamul Romînesc. Pr. 2 lei (2 cor.).

Dr. E. Dăianu. *Baronul Vasile L. Popp, al II lea președinte al „Asociațiunii"* (Extras din „Răvașul"). 1910, Cluj, tip. Carmen. Fără preț.

Lessing. *Educația omenirei*. (Trad. de Al. C. Străchinescu). Edit. Lumen. Biblioteca „Lumen", No. 62. Pr. 15 b.

P. Bujor. *Mi-a cîntat cucu-n față*. Biblioteca „Lumen", No. 60. Pr. 15 b.

Al. C. Florescu. *Chinul*. Piesă în trei acte. București. Pr. 2 l.

Econom D. Popescu. *Trei conferințe*. Vălenii de Munte. Pr. 80 b.

Ioan Andrei. *Preoții de Mir în sfîntul sinod*. Ploești. Tip. „Izbînda" 1910.

Max Nordau. *Unde-i adevărul*. „Lumen". 1910, București. Pr. 20 b.

Ernst Haeckel. *Despre minuni*. „Lumen". 1910, București. Pr. 20 b.

Maxim Gorki. *Stăpîni și Robi*. „Lumen". 1910, București. Pr. 20 b.

I. Ursu. *Cum se face critică la noi*. Extras din „Convorbiri Literare". 1910, București, Carol Göbl. Pr. 50 b.

Comitetul de apărare al victimelor represiunii spaniole. *Un martir al popilor. Francesco Ferrer*. (10 Ianuarie 1859—1 Oct. 1909). 1910, București, Edit. ziarului „Uniunea". Pr. 40 b.

I. Corbu. *Ad Astra*. Astronomie populară în icoane. 1910. Bistrița, Tip. G. Matheiu. Pr. 2 cor.

Al. Tzigara-Samurcaș. *Discuțiuni în jurul arheologiei*. 1910. București, „Minerva".

Dr. H. Botescu. *Exercițiul ilegal al medicinei* (Raport prezentat la ultimul congres al „Asociației Generale a Medicilor din Țară", ținut în luna Mai 1910). 1910, București, Tip. coop. „Poporul". Fără preț.

D. Russo. *Studii și critice*. (O carte asupra Învățăturilor lui Pseudo-Neagoe. Răspuns unui critic. Cărți de bună cuviință. Un catalog de mss grecești). 1910, București, C. Göbl. Pr. 3 l.

TABLA DE MATERIE

a

Volumului XIX

(ANUL V, NUMERELE 10, 11 și 12)

I.—Literatură

IV.—Studii—Articole. Scrisori din țările romîne și din străinătate

III.—Note pe marginea cărților

IV.—Documente omenești

V.—Cronici

VI.—Miscellanea

VII.—Recenzii.

VIII.—Revista revistelor.